LUDOVICI ANTONII
MURATORII
OPERA OMNIA.

ANTIQUITATES ITALICAE MEDII AEVI,

SIVE

DISSERTATIONES

De Moribus, Ritibus, Religione, Regimine, Magistratibus, Legibus, Studiis Literarum, Artibus, Lingua, Militia, Nummis, Principibus, Libertate, Servitute, Foederibus, aliisque faciem & mores Italici Populi referentibus post declinationem Rom. Imp. ad Annum usque MD.

OMNIA ILLUSTRANTUR ET CONFIRMANTUR

INGENTI COPIA DIPLOMATUM ET CHARTARUM VETERUM,

Nunc primùm ex Archivis Italiae depromtarum,

ADDITIS ETIAM

NUMMIS, CHRONICIS, ALIISQUE MONUMENTIS NUNQUAM ANTEA EDITIS.

AUCTORE

LUDOVICO ANTONIO MURATORIO

SERENISSIMI DUCIS MUTINAE BIBLIOTHECAE PRAEFECTO.

Arretino Seminario & Collegio Ecclesiasticorum Castilionensi Episcopalibus alteram hanc editionem curantibus.

TOMUS SEPTIMUS.

ARRETII MDCCLXXV.

Typis MICHAELIS BELLOTTI Impress. Episcop. sub signo PETRARCAE.

SUPERIORIBUS PERMITTENTIBUS.

SERENISSIMO PRINCIPI

XAVERIO AUGUSTO ALBERTO,

POTENTISSIMI POLONIAE REGIS,

E T

ELECTORIS SAXONICI

A U G U S T I III.

FILIO SECUNDOGENITO.

MAgnificentiſſimo Patri tuo Regi Tomum I. Operis hujus; amabiliſſimo Fratri tuo majori natu alterum ſacravi; Tertium nunc Tibi, SERENISSIME PRINCEPS, animo venerabundo oblatum volo. Quod enim obſequium ſummum erga univerſam Regiam Familiam veſtram profiteor, qua feliciorem, moribu-

ribusque suavissimis magis ornatam nemo ostendat, hoc singulis tanti Regis Filiis peculiari aliquo munusculo significare statutum mihi fuit. Equidem novi, Te quoque Literarum amore teneri, Te in variis Linguis addiscendis impigrum esse, tuique ingenii atque elegantiae non unum specimen jam dedisse in Schola, in Dramatis intra penetralia Regiae domus recitandis, in colloquiis etiam ex improviso oblatis. At simul compertum habeo, Celsitudinem tuam in arma ferventius ferri, timpanorum fragore, militarium ordinum ac certaminum aspectu prae ceteris spectaculis delectari. Ejusmodi sane oblectamenta, meâ quoque sententiâ, quanquam hominis a belli specie omnino aversi, tantum Principem decent, immo in Te maxime commendanda sunt. Nam quum Nobilibus quibusvis consentaneum sit gloriam sibi ab armis comparare, quanto magis idem studium in Regum Principumque Filiis laudetur, quos ad regendos exercitus in tutelam Patriae, in reliquorum exemplum, sublimior natalium dignitas atque majestas educasse videtur?

Unum tamen, eximie PRINCEPS, negligendum tibi non esse, qui bellicarum rerum peritiores sunt, jamdiu sensere. Utique vel sine Literis quosdam novimus celebres exercituum ductores evasisse, & ex victoriis multis grande sibi nomen peperisse. Attamen exploratum simul est, facilius ad hujusmodi laudem progressos fuisse Imperatores militiae, quos Literae ornabant, & Historia humanae vitae Magistra documentis suis imbuit. Neque enim satis est ad recte regendum bellum nosse, quibus modis instruantur acies, castra locentur, arces expugnentur, & qua ratione modò ad

defen-

defendendum, modò ad offendendum arma tractentur. Juvat etiam perſpecta habere ſtratagemata varia, quibus inclyti Duces in bello ſunt uſi, quid conſilii ceptum in ſubitis caſibus fuerit, quibus artibus conſilia hoſtium deprehenſa, ſeditiones compreſſae, animus militibus additus, & ſexcenta ejuſmodi alia, quae non a vulgaribus Militaris diſciplinae Libris, ſed ab Hiſtoricis, ac celeberrimorum Ducum Vitis petenda ſunt. Praeterea culturam Ingenii, Morum ſcientiam, & partem quandam Mathematices Imperatorium munus expoſcit, ut cetera mittam. Quamobrem ſi in ejuſmodi quoque ſtudia, ut arbitror, Celſitudo tua excurrit, Tibi certe ad militarem gloriam facilis expedituſque erit greſſus. Et potiſſimum quod Pietate eximiâ, ſummoque Religionis amore & cultu acta tua, moreſque moderaris: qua virtute ſi quiſquam careat, quei quaeſo Deum ſibi in bello propitium polliceatur? Itaque, SERENISSIME PRINCEPS, non incongruum duxi, Tibi quoque offerre Antiquitates haſce Italicas, quas & Germanas ſimul appellare non injuriâ quiſquam poſſit, poſtquam a tot Seculis Italia a Germanicis Auguſtis pendet, noſtraque publica negotia cum veſtris commixta ſunt. Hinc Tibi facile erit intelligere, quales utriuſque Regni Principibus mores olim fuerint, & ſeligere quae iis temporibus probanda aut improbanda fuerint, ut in uſum tuum meliora cum laude convertas. Perge interea nobiliſſimam indolem tuam exemplis tot Majorum tuorum, & praeſertim Paternae Virtutis, diligentius in dies excolere; ſimulque memineris, ſi ad veram Gloriam, quod perſuaſum habeo, anhelas, hanc ab uno amore & profeſſione Virtutum

eſſe

esse expectandam. Qualecunque vero sit hoc Opus meum, erit excelsae humanitatis tuae, illud benigno vultu excipere, veluti perenne obsequii erga Te mei pignus.

SERENISSIME PRINCEPS

CELSITUDINIS TUAE

Mutinae XV. Kal. Septembr. Ann. MDCCXL.

Humillimus, addictiss. & obsequentiss. famulus
Ludovicus Antonius Muratorius.

DE DIPLOMATIS
ET CHARTIS ANTIQUIS
DUBIIS AUT FALSIS.

DISSERTATIO
TRIGESIMAQUARTA.

DISSERTATIO

TRIGESIMAQUARTA.

QUàm manca sit, & quàm raris Historicorum monumentis Italica Eruditio nitatur, ex quo nobilissimae hujus Provinciae frenum, declinante Romano Imperio, ab exteris & barbaricis gentibus arreptum est, jam norunt Eruditi, & ego non semel expostulavi. Quod unice possumus, ex antiquis Archivis, in quibus multae latent Chartae veteres, hoc est rudera venerandae antiquitatis, subsidium poscimus; atque inde reapse corradere docti Viri coeperunt postremis hisce Seculis, quidquid forte relictum est ad delineandam aliqua ex parte faciem infelicium illorum temporum. Verùm & Archiva & Chartae ipsae sinistris nonnunquam fatis obnoxia fuisse deprehenduntur: illa expilata, istae plerum-

A que germanae & authenticae, sed cum falsis, ut in re etiam Nummaria, & in Inscriptionibus interdum, ne dicam saepe, accidit, commixtae. Discernere autem, quae legitima, quae spuria sint veterum Instrumenta atque Diplomata, res non levis neque facilis negotii est. Nam etsi quaedam occurrant, in quibus vel tyronis Critici

B oculus imposturam animadvertere potest, alia tamen sunt, tanta arte ingenioque conficta, & quidem ante multa Saecula, ut in iis dijudicandis aqua haereat ipsis etiam Criticorum acutissimis. Primus autem omnium ad Artem Diplomaticam, hoc est, ad examen ac scientiam veterum tabularum, viam stravit aeta-

C te nostrâ Cl. V. Daniel Papebrochius e Societate Jesu. Tum eximius Vir Johannes Mabillonius e Congregatione Sancti Mauri, celebratissimo Opere *de Re Diplomatica* argumentum hoc mirifice ornavit, ac paene ex-

A 2 hau-

hausit. Excitatis deinde controversiis ac diversis animorum studiis, in eâdem arenâ certarunt doctissimi Viri, Georgius Hickesius in Anglia, Bartholomaeus Germonius e Societate Jesu, ac Theodoricus Ruinartius Benedictinus in Gallia, & Justus Fontaninius in Italia. Doctissimus quoque vir Scipio Maffejus Marchio, Veronensium decus, editis Anno MDCCXXVII. multis antiquis Papyris, varia lumina antiquariae huic Arti addidit, & plura etiam in posterum sperare nos facit. Denique de Diplomatica Germanorum egregie nuper egit Clarissimus P. Godefridus Abbas Gottwicensis in Tomo I. Chronici Gottwicensis, cujus continuatio in desideriis est universae Reipublicae Literariae. Historiam Criticae Diplomaticae nobis dedit ante paucos annos in Germania Jo. Petrus Ludewig in Praefat. ad Reliquias MStorum & Diplomatum; luculentius deinde in Italia Cl. V. Gaspar Berettus, Benedictini Ordinis grande ornamentum, in Differt. ad Censuram suae Tab. Chorogr. Aequum sane foret, ut heic mihi silentium indicerem, atque insalutatum dimitterem argumentum, in quo expoliendo adeo utilem hactenus operam tot Eruditi Viri posuerunt, ut vix quidquam spicilegii reliquum esse videatur. Attamen quum proposita mihi eruditio Saeculorum rudium, aliquid & heic a me petat, paucula adnotabo, quorum fortassis erit aliquis usus in ejusmodi provinciam ingressuris.

Itaque primo statuendum est, nullum Seculum, nullum Regnum literis utens olim in Europa extitisse, quod immune se ab impostoribus jactare potuerit. Immo ne ultima quidem Secula, atque ipsa nostra aetas, abominando hoc hominum genere caruit. Exempla afferre & supervacaneum Eruditis, & molestum quibusdam Ineruditis foret. Sed longe commodius atque in promtu olim fuit Falsariis adulterinos suos foetus procudere, atque audacter in publicum effundere, quòd spem imposturae nunquam detegendae faceret ignorantia Literarum, & praesertim imperitia Criticae Artis, qua universi ferme eorum Saeculorum homines laborabant. Poterant insulsa, & undique falsitatem spirantia Diplomata confingi: haec bona gens eodem obsequio, parique credulitate excipiebat, ac firmissima & authentica monumenta. Duûm autem generum fuere, qui illegitimis hisce mercibus delectati sunt. Primi bona fide agebant, nihilque falsi suspicantes, facile sibi patiebantur obtrudi Chartas, quas figuli nequam effingebant captandi lucri aut gratiae caussâ. Ad haec interdum consentiebant & ipsi in ejusmodi fraudem, qui eam sibi utilem fore sentiebant, nil sceleris aut improbitatis sibi tribuendum rati, quòd Chartae illae plerumque ad vera jura tuenda fabricarentur, & nemini detrimento futurae essent: quod potissimùm usu olim venit, quoties deperditis antiquis Privilegiis, Diplomatis, aut Instrumentis, breviorem ad ea resarcienda viam censuere, nova alia tanquam vetera supponere. Non is certe sum, qui ejusmodi fraudem, quanquam in nullius detrimentum excogitatam, dealbare velim. Illud tamen pronuntio, improbum animi affectum ab iis aliqua ex parte abfuisse videri, qui sibi haec licere putabant, pro justâ suarum rerum tutelâ, & nunquam in alienam injuriam convertendâ. Itaque non raró contingebat, ut irruentibus in Italiam barbaris, aut inte-

inteſtinis bellis flagrantibus, aut ex aliis etiam cauſſis, Tabularia comburerentur, aut Chartae aliò aſportarentur: quod praecipue accidit ineunte Saeculo Chriſti Decimo, quum ferociſſima Hungrorum gens variis irruptionibus Langobardiam fere univerſam afflixit. Gallia quoque & Germania ex diuturnis Nortmannorum incurſionibus graviori etiam patuerunt malorum Iliadi. Tunc ergo religioſi viri, ne ex ejuſmodi Diplomatum, aliarumque membranarum jactura aliquid ſibi incommodi crea- A retur, neve improbis aditus aperiretur ad eorum bona ac jura invadenda, legitimum eligebant praeſidium, nempe Regis aut Imperatoris literas impetrare, quibus in poſterum proſpiceretur ſuis juribus, ſi quando in diſcrimen adducerentur. Hujus moris exempla duo nunc proferam, nempe gemina Diplomata Berengarii I. B Italiae Regis, praeter alia, quae in hoc eodem Opere occurrent. Primum decerpſi e Collectaneis MStis Peregrini Priſciani in Eſtenſi Bibliotheca adſervatis.

Privilegium a Berengario I. Italiae Rege conceſſum Egilulfo Epiſcopo Mantuano, ejuſque Eccleſiae, Anno Chriſti 894.

IN *nomine Domini Jeſu Chriſti Dei eterni.* Berengarius *divina favente clementia* Rex. *Si in ſacratis omnipotenti Deo locis, a quibuslibet deſolatis, recuperationis augmentum pro favore largimur, id nobis, & ad Regni noſtri ſtabilimentum, atque ad eterne remunerationis emolumentum credimus abſque dubio profuturum. Quapropter omnium Sancte Dei Eccleſie, noſtrorumque, preſentium ſcilicet ac futurorum, noverit induſtria,* Ingilfredum Comitem, *cariſſimum fidelem noſtrum, magnitudini noſtre ſignificaſſe, quod pro peccatis Mantuanae Sedis* Ecleſia cum Preceptis & Cartarum firmitatibus, quarum ſcriptionibus res & familias ſibi collatas hactenus meruit obtinere, combuſta videatur, *flagitantem & poſtulantem, ut ad plenitudinis reſtaurationem hoc noſtre miſerationis Preceptum* Egilulfo *venerabili* Epiſcopo *ejuſdem* Mantuanenſis Eccleſie *concedere dignaremur. Cujus precibus libenter acquieſcen-* C *tes, & quoniam dignum eſt, ne res Eccleſiarum Dei a quibuslibet depraventur, aut ab earum ditione contra legem auferantur, decrevimus ita fieri. Concedentes igitur confirmamus ſuprafcripto Mantuanenſi Epiſcopatui omnes res, quas uſque modo de donis Regum ſeu Imperatorum predeceſſorum noſtrorum, ceterorumque hominum conceſſionibus, traditionibus,* D *offerſionibus pro ſuarum remediis animarum, comparationibus quoque, commutationibus Libellorum, & qualiumcumque legalium Cartarum conſcriptionibus, ſeu emphiothecariis, vel emphiteoſi ipſe ſanctus locus obtinuit quocumque modo, cum domibus & edificiis, Eccleſiis Baptiſmalibus &c.* (*)

E *Signum Domni Berengarii glorioſiſſimi Regis.*

Datum XI. Kalendas Decembris, Anno Incarnationis Domini DCCCXCIV. Domni autem Berengarii....... (reliqua deſiderantur.)

Ughel-

(*) Quae ſequuntur, eiſdem verbis repetita habentur in Diplomate Ottonis Tertii Anno DCCCCXCVII. quod in hoc Opere evulgavi. De Caſtris tamen nulla heic mentio fit.

Ughellio in Italiae Sacrae Tom. primo, inter Episcopos Mantuanos recensetur ad Annum DCCCLIX. *Johannes Eginulphus*, qui per multos annos Ecclesiam illam rexisse dicitur. Tum in eorumdem Episcoporum catalogo ad Annum DCCCCXXXIII. succedit *Manasses*. Mihi verisimile est, Ughellium duos Episcopos in unum confudisse, & *Johannem* ab *Eginulfo* diversum fuisse, qui postremus non

A alius fuerit quam *Egilulfus* in hoc Diplomate commemoratus, vivens Anno DCCCXCIV. quo etiam Anno hinc habes, pro Berengario fortunam stetisse, atque ejus potestatem ope Arnulphi Germaniae Regis adauctam fuisse, depresso Widone Augusto. Alterum ejusdem Berengarii Praeceptum acceptum refero Cremonensis B Reipublicae Archivo, ubi autographum adservatum vidi atque exscripsi.

Berengarii I Italiae Regis Diploma, quo Privilegiorum deperditorum jacturam reparat Monasterio Placentino Sanctae Resurrectionis, sive Sancti Sixti, eique omnia bona & jura confirmat, Anno 905. seu potius 906.

IN *nomine omnipotentis Dei aeterni*. Berengarius *divina ordinante clementia* Rex. *Si sacris & venerabilibus locis sublevamen nostre auctoritatis impendimus, & ad divinum ministerium exequendum opem ferimus, ab ipso, pro cujus amore id agimus, eterne remunerationis premium consequi nequaquam ambigimus. Quapropter omnium fidelium Sancte Dei Ecclesie, nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum, noverit industria, qualiter per interventum* Berctile *dilectissime* Conjugis *& consortis Regni nostri*, Adelberga *venerabilis* Abbatissa Monasterii sancte Resurrectionis Placentine *situm, quod olim* Angilberga *gloriosa* Imperatrix *a solo construxit, lacrimabiliter nostram adiit majestatem*, eo quod per irruptionem Paganorum, & incuria quorundam hominum quedam Precepta & Instrumenta Cartarum ipsius sancti loci dudum deperiissent. *Super quibus nostram humiliter deprecata est pietatem, quatinus ob amorem Dei, animeque nostre mercedem, eidem sancto Cenobio* pro eisdem Cartarum ac Preceptorum instrumentis *hoc nostre Regie auctoritatis*

C *& confirmationis Preceptum fieri juberemus. Nos vero tam predicte nostre Conjugis, quamque & ipsius venerabilis Abbatisse Adelberge, ratam extimantes petitionem, pro Dei ac sancte illius Ecclesie amore, pro remedio quoque anime* Domni Hludovici *gloriosissimi* Imperatoris *nostri antecessoris, seu pro stabilitate Regni nostri a Deo nobis collati,* D *hoc nostre Regalis auctoritatis Precepto censemus atque sancimus, quatinus predicta Ecclesia sancte Resurrectionis Monasterii omnia jura ad eandem pertinentia, res scilicet mobiles & immobiles seu mancipia cum Aldionibus & Aldianis, vel quicquid juste & legaliter possidere visa est, tum ea, que a nobis & ab antecessoribus nostris per Precepta ibidem* E *largita sunt, quam alia omnia sive per Cartulas donationis, offersionis, comparationis, commutationis, seu quicquid ad eundem Monasterium Angilberga gloriosa Imperatrix*, filiaque sua Hyrmengardis *in alimoniis Monacarum ibidem Deo famulantium contulerunt: specialiter quidem Cortem Vardistalle juxta Heridanum positam in Comitatu Regiense, cum omnibus appenditiis suis mobilibus & im-*

& immobilibus, seu quidquid ad eumdem Monasterium pertinuit, vel pertinere videtur juste & legaliter, omnia & ex omnibus eidem sancto loco concedimus & confirmamus, & ut deinceps quiete possideat sancimus, nullius hominis persona molestiam inferente. Sed ita firmiter per hoc nostrum Preceptum cuncta sua possideat, tamquam eadem Cartarum & Preceptorum instrumenta non fuissent amissa atque deleta. *Et si quocumque tempore contentio aliqua orta fuerit, aut fortasse quisquam ex rebus ipsius Mona-* A *sterii subtrahere aliquid quesiverit, volumus & censemus, ut nostra cuncta presentia res & predia, seu cunctas possessiones juste & legaliter sibi vindicet. Contra quod nostre concessionis & largitionis Preceptum si quis insurgere temptaverit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Camere nostre & medietatem suprascripto Mona-* B *sterio. Quod ut verius ab omnibus credatur, manu propria subtus roboratum, anulo nostro jussimus signari.*

Signum Domni [monogram] *Berengarii serenissimi Regis.*

Ambrosius Cancellarius ad vicem Ardingi Episcopi & Archicancellarii recognovi.

Datum XV. Kalendas Julii, Anno Dominice Incarnationis DCCCCV. Domni nostro Berengarii serenissimi Regis XVIII. Indictione Nona.

Actum Olonna in Christi nomine feliciter. Amen.

Autographum appellavi Diploma istud, utpote quod omnes gereret germanae antiquitatis notas, immo Regali adhuc Sigillo, eoque intacto, muniretur: quae res omnium efficacissimum esse solet indicium authenticae Chartae. Nihilominus animadvertas velim, *Indictionem Nonam* conjungi heic cum *Anno a Christi Incarnatione* DCCCCV. ac die *XV. Kalendas Julii*, quum tamen eo ipso An- C no secundùm vulgarem Epocham & usum procederet *Indictio Octava*. Propterea quum *Indictio Nona* diserte scriptum ibi sit, aut Ambrosio Cancellario, ejusve amanuensi, aut mihi describenti exciderit unitas in Anno, atque ibi restituendum arbitror *Annus DCCCCVI.* Verùm non omnes legitimam consectabantur viam consulendi per Principem Chartis suis deperditis. Erant, qui sine dolo malo am-

amplectebantur olim oblatas sibi ab aliis Chartas spurias, aut scienter ac datâ operâ novas in locum veterum substituebant. Sed & alii fuere, in quibus perversa consilia suspicari liceat, quod apertis oculis fraudulentas falsasque pararent membranas, aut sibi ab aliis conscribendas curarent, ut aut male parta confictis iis titulis tuerentur, aut ementitum decus inde sibi procurarent. Nunquam enim desiderati sunt, qui suae gentis, qui sui coetus atque collegii, qui denique Familiae suae, suorumque Majorum originem, praerogativas, nobilitatem, aliasque dotes amplificatas ultra aequum concupierint, sibique religioni minime duxerint, confictis etiam tabulis Populo persuadere, quod veris praestare non poterant. Ita & alios ad infelix idem studium excitavit lucri, & alienas res invadendi, aut malè parta conservandi cupiditas: a qua labe ne nostra quidem Secula immunia praestare quisquam audebit. Multae quidem poenae olim Falsariis indictae fuere, & inter Leges Langobardicas Guidonis Augusti, & veteres formulas ibi a me editas Part. II. Tom. I. Rer. Italicarum, quum Notarii dolosi, tum falsis Chartis utentes, damnantur. Quod si Charta quaepiam spuria ante Judices delata vitium suum prodebat, perforabatur, aut lacerabatur, ne in hominum commercium unquam postea remigraret. Vide Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 508. nobile Placitum Romae habitum Anno Christi DCCCCXCVIII. pro controversia inter Monachos Farfenses & Presbyteros Sancti Eustathii. Falsam Chartam produxere Presbyteri. Tunc *tenente Domno Abbate ipsam Chartam in manu, jussu Domni Leonis tulit Leo Arcarius sanctae Apostolicae Sedis cultrum, & signum sanctae Crucis in ea, abscindendo per medium, fecit, & reliquit in manu Domni Abbatis in conspectu omnium ibidem residentium &c* Verùm ejusmodi Leges erant ad instar telae, quam aranea struit, quae muscas quidem & culices facile capit, a volucrum verò pennis & alis nullo negotio disrumpitur. Itaque minores e Populo Lex & poena interdum feriebat, si quando falsa procudere, aut falsis uti in privatis litibus deprehendebantur: majores verò immunitate omnimoda heic fruebantur. Ac praecipue nemini creare molestiam mos fuit, ubi non lucri, sed gloriae tantùm caussâ imposturis indulgebant. Nunc audiamus Fontaninium, qui in Vindiciis antiquor. Diplomat. pag. 58. contendit: *Diplomata spuria ex antiquitus confictis nulla superesse*, cujus sententiae rationem hanc adfert, nempe *multis poenis in Falsarios variis temporibus animadversum, qua vigilantiâ & rigore Chartae suppostitiae obliteratae & expunctae fuerunt*. Haec plane mira. Sed mirandum magis, contendisse illum, ut sententiam adeo enormem nobis persuaderet. Et profectò opus est homini, alioqui doctissimo, qui haec pronuntiavit, ut nulla unquam patuerint Archiva. Tam enim certum est, quàm quod certissimum, ex iis pauca esse, quae non aliquas suppositicias tabulas in sinu suo placide teneant atque consoveant. Celebris hac in re, & Eruditorum calculo probata est assertio Clarifs. Mabillonii, omnium gravissimi testis, Lib. 3. Cap. 6. de Re Diplomaticâ, *Collegia prope nulla, paucissimas Ecclesias, aut Familias immunes esse ab hac spuriorum Instrumentorum labe*. Idem quoque confirmavit doctissimus P. Germonius e Societate Jesu, qui ejusmodi argumen-

mentum pertractavit. Idem & ego experientiâ pluries didici. Plurima enim Italicarum Urbium Archiva ingressus, innumeras quidem Chartas reperi & evolvi, germanam originem procul dubio praeferentes, at simul surfuris aliquid multis in locis commixtum animadverti. Potuissem sane ex hisce apocryphis multa colligere; sed certa duntaxat monumenta venanti nil plerumque consilii & otii superfuit ad has etiam adulterinas merces mihi parandas.

Neque alicui subrepat, Archivi cujusquam tantam esse posse auctoritatem, ut quaecumque inde Chartae prodeunt, aut ibi adservantur, legitimitatis minime dubiae sigillum secum adferant. Nullum hercle Tabularium tam insigni Privilegio fruitur, quidquid Leguleji somniantes scribant. Neque ipsa marmora, aut aereae tabulae, quibus interdum inscripta visuntur veterum monumenta, & characteribus quidem vetustatem prae se ferentibus, certos nos facere semper queunt, germanos ibi foetus comprehendi. Testis Theodosianum Diploma, de quo mihi infra sermo erit, marmore insculptum: testis Edictum spurium Desiderii Regis Langobardorum Viterbii in marmorea tabula exaratum, quod frustra temporibus nostris Annii Viterbiensis successores dealbandum sibi susceperunt: testis denique Diploma Caroli Magni, quod in calce Dissertationis XXI. *de Italiae Statu* commemoravi, quanquam Turrigius nos moneat Part. 2. pag. 239. *delle sacre Grotte Vaticane*, ejus fragmenta in pariete Monasterii Romani Sanctorum Vincentii & Anastasii suo aevo superfuisse. Atque idem Turrigius ille est, qui pag. 503. ejusdem Libri, Diploma, si superis placet, Caroli Magni eductum e Tabulario Capituli Canonicorum sacratissimae Basilicae Vaticanae, evulgavit, cujus quidem & ipse vitia subolfecit, nunc autem nemo est inter Eruditos, qui insulsam illic imposturam continuo non agnoscat. Ceterum quae Leges & regulae praesto futurae sint nobis ad distinguenda vera Diplomata a falsis, e supra laudati Mabillonii & Hickesii Libris unicuique petere licebit. Mihi in praesentia id unum propositum est, ut aliquid innuam de falsis, interpolatis, ac dubiis Chartis, quod fortasse minoribus ingeniis usui aliquando esse possit. Jam Part. II. Tom. I. Rer. Italicar. indicavi, quot Diplomata aperte suppositicia in Chronico suo protulerit vetustus Auctor Chronici Sancti Vincentii ad Vulturnum: quot etiam dubiae fidei signa in aliis subluceant, illic ostendi, ut & Part. II. Tom. II. in Chronico Farfensi. Longe plura habes in Italia Sacra; neque enim Ughellio sat Criticae, aut profectò non sat diligentiae semper fuit ad secernenda legitima monumenta a spuriis. Ex his autem se nobis offerunt, quae continuo imposturam produnt: tam longe abscedunt eorum formulae a temporum & personarum stilo, ac moribus, & cum Historiae certae monumentis digladiantur. Huc referas Vitelliani, seu Vitaliani Papae Decretum ab eodem Ughellio editum Tom. I. in Catalogo Episcopor. Ferrariens. in quo Pontifex ille Episcopatum Ferrariensem instituisse dicitur, & Marinum Civitati illi praefecisse Episcopum, accedente etiam consensu Imperatoris, ubi leges quoque intueare, quibus regenda in posterum erat Ferrariae Civitas. Insulsa adeo ac inepta est ea rerum & verborum farrago, ut in oculos omnium inscitia ac infantia

tia Falsarii incurrat. Alterum non dissimile ad eandem Civitatem spectans exerere mihi nunc placet, quod Peregrinus Priscianus Ferrariensis in suos Annales Ferrarienses MStos intulit, & est etiam mihi in membrana, vetustos characteres imitante, quae primigenium illius exemplar fortasse fuerit.

Hadriani I. Papae Bulla conficta, qua Johannem sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalem instituit Episcopum Ferrariensem, Anno 780.

IN *nomine Dei omnipotentis Patris & Filii & Spiritus Sancti*. Pontificatus Domni nostri Adriani *summi Pontificis & universalis* Pape *in Apostolatu* Anno Nono, Domno nostro Carolo Imperatore Augusto Anno Tertio, *Die Nono Mensis Marcii*, Indictione Decima, *Roma Lateranensis*. *Cum in principio omnipotens Dominus celum & terram crearet, & valde bona omnia esse cernens, hominem ad imaginem & similitudinem suam condidit atque formavit, & omnia suo usui tradidit atque donavit &c. Quapropter ego Adrianus divina adveniente gratia summus Episcopus hujus universalis Sancte Romane & Lateranensis Ecclesie, que mater est omnium Ecclesiarum, in omnium amplissima Sede ad regendum & gubernandum divino imminente auxilio prepositus sum omnes Ecclesias in singulis regionibus constitutas. Condolens itaque de confusione & annullatione unius nostri Episcopii, quod nostri Predecessores infra Ducatum Ferrarie, in quadam scilicet nostra majori Massa Babilonia, que vocatur Ferraria, ad honorem Dei omnipotentis & beatissimi Georgii Martiris sui, constituerunt & consecraverunt; & sicut ipsi in illius Ecclesie filie sue consecratione titulo donationis cum aliis undecim Massis dederunt & tradiderunt; ita & nos de recuperatione atque inventione predicte ovis congratulantes atque gaudentes, & de manu rapacis ac sacrilegi* Desiderii Regis Langobardorum per summam victoriam potentissimi Caroli Regis divina auxiliante potentia arripientes; *illamque prefatam Ecclesiam filiam sancte nostre Romane Ecclesie cum Populo suo reconciliantes: Johannem hujus sancte nostre universalis Ecclesie Cardinalem in Episcopale offitium consecramus, & in predicto Episcopio ad regendum atque gubernandum gregem sibi commissum eum preponimus, ut aliquam ovem de ejus cura lupus non possit arripere. Igitur sicut jam supra audivimus, dignum & justum esse, filium de patris vel matris hereditate partem habere, ita & nos de hereditate hujus nostre amplissime Sedis, scilicet Romane atque Lateranensis Ecclesie, matris omnium Ecclesiarum, in supradictam donationem & dotem in hanc sanctam Ecclesiam beati Georgii filiam suam, per hoc nostrum Preceptum cum benedictione emancipamus, donamus, atque in perpetuum tradimus ad possidendum, Massam videlicet illam Babiloniam, que vocatur Ferraria, cum duodecim fundoris suis, cui alias undecim minores nostras Massas cum obedientia atque servitute subjugamus. Idest Massa & Ripa Puliarolus cum duodecim fundoris suis, & Massam Constanciacum cum duodecim fundoris suis &c. te Johannem Episcopum Ferrariensem, tuosque successores ipsius Episcopii, vestramque Parochiam*

chiam in nostro jure & dominio ac privilegio, & nostre sancte Romane Ecclesie beati Petri, cujus est jus, semper tenemus, ut sit sub nostra electione, ordinatione, atque consecratione &c. Hanc prefatam majorem Massam Babiloniam, que vocatur Ferraria, aliasque omnes minores Massas, & totum & integrum nostrum Comitatum Ferrariensem, in cura & protectione atque defensione justissimi atque victoriosissimi Caroli Augusti Imperatoris ponimus, ut protegat & defendat a prefato Dei inimico, & Sancti Apostoli Petri adversario atque sacrilego Rege Desiderio, ut ultra confines de predicto nostro Comitatu Ferrarie nemo transire ausus sit, neque invadere presumat ullo modo. Quod predicti fines & termini sunt ab Oriente ab una parte fluminis Padi altera nostra Massa Fiscalia & Veteraria. A Veteraria transiens flumen Sandali usque Bocilletum: per Bocilletum transiens flumen Gaibana per Ludriam circumdans Villam Mannam & Madrariam pervenit usque Maletum. A Maleto pergens juxta Argerem Asianum per paludes & piscarias usque Vitricam: & transiens Vitricam venit usque Fossam Buranam; & per Fossam Buranam exiens in Padum descendit ad Occidentem usque ad Ulmum Formosam, quod certa finis est inter Romaniam & Longobardiam. Ab altera autem Fluminis parte similiter ab Oriente Callis de Fine, que finis est inter nostrum Comitatum Ferrarie & alterum nostrum Comitatum Comaclensem, extendens se per paludes & piscarias usque ad Fossatum de Silvule, circumdans Massam Corneti & Lognanum, que de nostro Comitatu Ferrarie est; descendens inde in Occidentem per paludes & piscarias usque Flumen Tartari, & per ipsum Flumen Tartari exiens usque in Flumen Padi &c. Si qua autem persona magna A *vel parva, sive Rex, sive Dux, sive Marchio, sive Comes, Vicecomes, Castaldio, aut aliqua de nostris Successoribus universalis persona contra hoc nostrum Privilegium & preceptum insurgerit, aut si ejus violator extiterit &c. sit daturus & compositurus sancte nostre Romane Ecclesie beati Petri auri optimi Libras centum, & a liminibus Sancte* B *Ecclesie sit segregatus, & a nostra universali atque amplissima Sede Apostolica sit excommunicatus, & sub anathema nostre indignationis & Sanctorum omnium Conciliorum in perpetuum eum maledicentes manere precipimus, atque censuimus, & hec nostri Precepti pagina in suo semper maneat vigore atque firmitate.*

C Qui stilum ac formulas Pontificiarum Bullarum circiter ea tempora aliquantulum novit, nihil cunctatur in agnoscenda informi & apocrypha hujus Bullae origine atque structura. Sed ne id quidem considerare opus est. Ad detrahendam impostori larvam tantummodo animadverte, quàm patenter is in Chronologiam D impegerit. *Annus Nonus* Hadriani I. cum *Indictione Decima* minime consentit; is enim decurrebat *Anno Christi DCCLXXX.* Indictio verò Decima *Anno DCCLXXXVII.* Et quod rem absolvit; Hadriano I. vivente, Carolus Magnus nunquam fuit *Imperator Augustus*, eoque minus *Annus Tertius* illius Imperii, E scilicet Annus Epochae Vulgaris DCCCIII. conjungi potest cum *Anno Nono* ejusdem Hadriani, qui Anno DCCXCV. ad plures abierat. Mitto reliqua. Neque haec tantùm suppositicia monumenta occurrunt in Historia Ferrariensis Ecclesiae, sed & alia, quae commemorare nihil attinet. Cur verò, & quo tempore emerserint ejusmodi figmenta, opi-

rari nunc mihi liceat. Tunc enim falsae Chartarum merces potissimum emergere consueverunt, quum aliqua controversia fervebat, neque ullae succurrebant tabulae, sive quod deperditae, sive quod nunquam conscriptae fuissent, quibus pro jure suo, possessioneque sua certantes propugnare possent. Compertum habemus, inter Hadrianum IV. Papam & Fridericum I. Augustum Anno MCLIX. de ditione Ferrariae lites fuisse excitatas. Petebat enim Pontifex, teste Radevico Lib. 2. de Gest. Friderici I. Cap. 30. ut sibi *possessiones Ecclesiae Romanae restituerentur*, *& tributa Ferrariae*, *Massae*, *Ficcoli &c.* Ea tamen occasione nequaquam prodiisse Chartas illas illegitimas censeo, quum Ecclesiam Romanam minime deficerent meliores tituli ac pergamenae in suum subsidium tunc proferendae. Quare mihi veri videtur similius, caussam hisce confingendis dedisse controversias non semel agitatas inter Archiepiscopos Ravennates, & Episcopos Ferrarienses. Quippe a compluribus Seculis Ferrariensis Ecclesia ab uno summo Pontifice pendet, neque Ravennatem Metropolitam agnoscit. Paucos etiam ante annos sub Benedicto XIII. Pont. Maximo, eadem caussa Romae recruduit, & pro Ferrariensi sententia stetit, ita ut denique sub Clemente XII. Pontifice Maximo *Archiepiscopatus* honore Ferrariensis Ecclesia fuerit decorata, adnitente in primis Eminentissimo Cardinali Rufo, antea Episcopo, inde Archiepiscopo, ejusdem Urbis. Itaque post Annum MC. aut MCC. quum hac de re, ut conjicere fas est, Ecclesiae Ferrariensis privilegium in controversiam adduceretur, neque ad manum essent vetustae exemtionis Bullae, quas tempus, aut alii casus absumserant, aliquis adfuit, qui ratus nihil se veritati & aequo adversaturum, Chartas suo ingenio confinxit, quibus jus Ferrariensium minime fictum, sed verum ac certum, protegeretur. Haec mihi hujusmodi Chartarum origo fuisse videtur. Hisce honor olim fuit, & nemini in mentem veniebat illas arcessere falsi. At nostra aetas acutioribus oculis utens, fieri nequit, quin supinam impostoris ignorantiam deprehendat. Neque verò immunis ab id genus figmentis celeberrima ipsa Ravennas Ecclesia abiit. Splendidissimas Literas Gregorii Magni Papae Hieronymus Rubeus Lib. 4. Histor. Ravennat. exeruit, *ex vetustissimis monumentis Bibliothecae Ursianae depromtas*, quibus Anno Christi DXCV. sanctissimus Pontifex confirmavit *Mariniano Ravennati Archiepiscopo quaecumque ab Caesaribus accepisset*. Easdem hasce Literas veluti gemmas amplexus Ughellius in Tomum 2. Italiae suae sacrae intulit. Usus & iis Ciampinius in Catalogo Sanctae Romanae Ecclesiae Bibliothecariorum. Sed mirum est, quei Rubeus, praeclarus ac judiciosus cetera Scriptor, ejusmodi Literarum figmentum neutiquam animadverterit. Marinianum Gregorius Magnus *Confratrem Filiumque carissimum* appellat. Alienum istud est a consuetudine Sancti Gregorii & Ecclesiae Romanae. *Innocentem Innocentium Papam* pseudo-Gregorius iste nominat. At hisce lusibus suas Chartas minime ornabat, seu inficiebat, gravissimus, & nunquam satis laudandus, Romanae Ecclesiae Pastor verus Gregorius. *Civitates*, *Castella*, *Villas* Ecclesiae Ravennati concessas confirmari illic videas, quum tamen nullae tunc Civitates, nulla fortasse

Castel-

Castella in ditione forent Ravennatium Antistitum. *Placita & districtiones* ibi memorantur, quae redolent posteriorum Seculorum loquelam. Notae Chronologicae suum omnino vitium produnt, quum *Indictione*, & Annis Mauricii Augusti careant. Sed quod apertissime imposturam prodit, praecipitur ibi, *ut nullus Dux, Marchio, Comes &c.* aliquam *praedationem aut contrarietatem faciat.* Atqui *Marchionum* nomen Seculo tantùm IX. erupit, uti in Dissertat. VI. *de Marchionibus* ostendi: quei ergo in Gregorii Magni Literis Seculo Christi VI. audiatur? Redeo ad Ferrariensem Chartam. Quae in illam nuper adnotavi, Lectorem continuo, vel me tacente, perducent ad agnoscendum, quo in pretio habenda sit altera similis Charta, conjungens *Annum Quartum ejusdem Hadriani I. Papae* cum *Anno Quarto Imperii Caroli Magni Imperatoris*. En ipsam ex antiqua pergamena descriptam.

Charta spuria, per quam Caesarius Consul & Dux Monasterio Sublacensi multa offert, Anno 775.

IN *nomine Domini nostri Jesu Christi*, imperante Adriano *piissimo* Papa Anno Quarto, Imperii *piissimi* Karoli Magni Imperatoris, imperii ejus Anno Quarto, *Indictione Prima, Mense Augusto, die XXI. Domino sancto merito & venerabili Monasterio Sancti Benedicti Confessoris & Sancte Scolastice, quod situm est in Sublaco, in quo est* Domnus Stephanus, *divina protegente gratia humilis* Abbas, *& in eodem Monasterio tibi tuisque successoribus introeuntibus, & in eodem venerabili Monasterio in servitio in perpetuum permanentibus, perpetuam in Domino salutem. Semper etenim considerare oportet fidelis Christianus, qualiter reddere Domino vota, & ex suis servitores gratanter offerre debent. Nam ex hoc perpetuali facto ac perenne migrasse seculo lucis cum indulgentia melius opperiamur anime nostre largitatis. Quapropter ego* Cesarius *eminentissimus* Consul & Dux, filius quondam Pipini *bone memorie* Vestararii, *& si aliquis de res mea proprietatis sub divini judicii obtestatione in eodem venerabili Monasterio pro remedium anime mee & veniam delictorum meorum, & remedium anime predicti genitori meo in perpetuum largior atque offero, ita sane, ut nulla unquam aliqua magna parvaque persona exinde alienare presumat, sed semper in usum & salarium in supradicto Monasterio servitorum ejusdem semper sit detinendum, ad laudem & gloriam omnipotentis Domini, qui dignatus est per magnam misericordiam suam Filium suum Dominum nostrum Jesum Christum per uterum Dei Genitricis semperque Virginis Marie Domine nostre venire in Mundum, ut salvaret genus humanum per sanctam suam Nativitatem & Resurrectionem, & vivificaret universum Mundum per gloriam sancti nominis sui: ita & per beatos Apostolos suos totum illuminare Mundum in tenebris positum per Sanctum Spiritum, qui effusus est in Orbem terrarum, & per sacrosancti Baptismatis undas divinitatis bonis terra repleta est, ut omnis caro conversa cognosceret Creatorem suum. Ita ergo ego Cesarius eminentissimus Consul & Dux, filius quondam Pipini bone memorie Vestararii, per remedium anime mee & cunctis*

ctis parentibus meis vivorum & mortuorum, a presenti die dono, concedo, trado & invevocabiliter largior atque offero ex propria mea substantia, nullo mihi penitus cogente neque contradicente, aut vim faciente, sed propria ex spontaneaque mea bona voluntate, vobis & per vos in cuncta Congregatione servorum Domini, qui in supradicto venerabili Monasterio manere noscuntur, in perpetuum permanenda concedimus & donamus in usum & salarium vestrum. Idest Fluvio Majore in integro, sicut a Lacu exit & venit usque in aquam, que cognominatur Ferrata, cum ripis ex utraque parte & aquimolis & piscarias suas habentem, una cum cunctis aquis, que in toto Sublaciano territorio modò reperte sunt, in nominato Monasterio concedimus & donamus detinendum, ita ut per nullius ingenium vel argumentum aliqua magna parvaque persona in qualibet aqua in ipsis partibus audeat aliquem aquemolum dedicare, si non est per consensum Abbati, qui ibidem pro tempore fuerit. Item concedo vobis Colonia, qui vocatur Seminaria, cum omnia pertinentia & adjacentia sua in integrum una cum montibus & collibus, plagis & appendicibus suis, silvis, salectibus habentem, cum lacis, fontibus & rivis aque, cum edificiis, parietinis attiguis, adjunctis, adjacentibusque suis, cum pantanis, cultis & incultis, una cum Monte, qui vocatur Agusta, seu Monte, qui dicitur Cervaria, simulque fundum, qui vocatur Aprunio, cum omnibus adjacentiis & pertinentiis suis.

Nec non & fundum Tuczanello cum suis omnibus pertinentiis vel adjacentiis. Fundum Lenanu cum omnibus suis pertinentiis. Fundum Paternum in integrum, & locum, qui vocatur Fistula in integrum. Similiterque Fundum Testine in integrum cum omnibus suis pertinentiis. Fundum Farviciano. Fundum

A *Cantorano cum Monte, qui vocatur Serra Sancti Pauli in integrum. Porro & Monte, qui vocatur Auricula, omnibusque pertinentiis vel adjacentiis suis. Fundum qui vocatur Aguzzanu cum Ecclesia Sancti Georgii, una cum aqua, que dicitur Frigida seu Timida. Itemque & donamus vobis Montem, qui vocatur Saffa seu Arsula, sive quibus*
B *aliis vocabulis nuncupantur, cum omnibus finibus, terminisque earum, cum fundis & casalibus, cum suis omnibusque earum pertinentiis. Similiterque & Montem, qui vocatur Flautina, omnia in integrum habentem cum fundis & casalibus, cum terris, campis, montibus & collibus, plagis & appendicibus, decurrentem usque in aqua de Ferrata.*
C *Fundum in integro qui vocatur Rubianu. Fundum Marana cum Monte, qui vocatur Cruso, cum omnia pertinentia & adjacentia sua. Pariterque fundum, qui vocatur Anticulum, & fundum Marmora in integrum, omnia sibi invicem coherentes, juris omnia sancte Romane Ecclesie, sicuti quondam Pipino bone memorie Vestarario genitori meo per*
D *precepti pagina da sancta Romana Ecclesia cunctis omnibus immobilibus locis detentus fuit, & nobis in ereditatem largivit, & mox ut meis quiete usque nunc detinui manibus, ita pro omnipotentis Dei amore, mercedeque anime mee in ipso venerabili ac pio Loco concedo atque largior, quia ut scio, utilem & congruum anime cognoscimus esse. Unde*
E *& eodem precepto Pontificali, seu & ab amatis quibusdam nostris consortibus accepta habuimus, una cum hanc donationis cartulam insimul vobis eas contradidimus. Que suprascripta omnia cum immobilibus locis, singulisque sibi generaliter & in integro pertinentibus, ut superius legitur, a presenti die & usque in finem seculi jam dicta loca in usu & salario jam sati Monasterii habeatis,*

tis, teneatis, possideatis, vestro jure vindicetis ac defendatis, utendo, fruendo, possidendo; at vendere, vel quovis modo alienare desuper scripta loca nullus ex vobis vel vestris successoribus Abbatibus audeat, per quamlibet seriem scripturarum. Et si quelibet cartula exinde apparuerit, omni sublata contrarietate, vacua sit & inanis, & ut dictum est, in utilitate jam dicti Monasterii permaneat in perpetuum. Et si necesse fuerit stare me una cum heredibus meis & defendere, promitto vobis vestrisque successoribus, aliquam si aliquando habeatis exinde questionem aut calumniam, in omni tempore ab omni insurgenti persona, in quo & juratus dico per Dominum omnipotentem, sanctæque Sedis Apostolice Principis, a Deo coronato Domnus Karolus Magnus & pacifico Imperatore, seu salutem Urbis Rome, & Apostolici Domni Adriani summo Pontifici & universali Pape, hec omnia, que presens ac die presenti donamus, cartulam seriem textus eloquitur, inviolabiliter conservare atque adimplere promitto. Si enim, quod absit & quoquo tempore, si ego vel eredibus aut consanguineis meis contra vobis vestrisque successoribus, aut si contra hanc a die presenti donationis cartulam, quam sponte fieri rogavi, agere aut causare vel letigare presumpsero, & vobis defendere noluero; tunc non solum perjurii reatum incurram, verum etiam daturum me promitto una cum heredibus meis vobis vestrisque successoribus ante omne litis initium pene nomen auri cocti Libras decem, & post penam absolutionis manente hanc a die presenti donationis cartula seriem in suam nihilominus manead firmitatem. Quam scribendam rogavi Adrianum Scriniarium & Tabellio Urbis Rome, in qua & nos subter manu propria subscripsimus, testesque subscribere rogavi, & vobis eam tradidi in Mense & Indictione suprascripta Prima.

Cesarius *eminentissimus* Consul & Dux, *in hac a die presenti Cartula desuper scripta omnibus immobilibus locis facta a me in Stephano Presbitero & Monacho atque Abbati venerabili Monasterio Sancti Benedicti & Sancte Scolastice, quod ponitur in Sublaco, sicut superius legitur, manu propria subscripsi, & testes subscribere rogavi.*

Georgius *in Dei nomine* Consul, *in hac a die presenti donationis Cartula de suprascriptis omnibus immobilibus locis facta a Cesario Consule in Stephanus eximius Abbas, sicut superius legitur, rogatus ab eo testis subscripsi & traditam vidi.*

Ego Marinus *in Dei nomine* Consul & Dux, *in hac a die presenti donationis Cartula de suprascriptis immobilibus locis facta a Cesario Consul & Dux, rogatus ab eo testis subscripsi & traditam vidi.*

Nycolao *eminentissimo* Consul, *in hac a die presenti donationis Cartula de suprascriptis immobilibus locis, sicut superius legitur, facta a Caesario in prefato Monasterio, rogatus ab eo testis subscripsi ac tradita vidi.*

Ego Adrianus Scriniario sancte Romane Ecclesie, Scriptor hujus Cartule post testium subscriptiones & traditiones, ut superius legitur, complevi & absolvi.

Quare spuriam appellarim hujusmodi Chartam, jam intellexisti. Neque id mirum; nam, uti constat, ex Chronico Sublacensi, quod in hoc Opere edendum curavi, Leo IX. Sanctus Pontifex Sublacum profectus, *Sublacenses ad se convocavit in Monasterio, quorum & requirens monumenta Chartarum, notavit Falsissima, & Magna Parte ante se igne cremari fecit.* Hactenus tamen producta exempla post

post se reliquit figmentum omnino ridendum, quod in antiqua pergamena exaratum sub oculis meis, dum haec scribo, exstit. Hinc potissimùm intelligas, quousque ignorantia simul atque audacia impostorum olim processerit, & quanta eorum foret infantia, qui sibi vel in meridie ab iis imponi patiebantur.

Laurentiae, si superis placet, Aquilejensis Reginae, Ataulfi filiae, donatio facta Cathedrali Ecclesiae Civitatis Novae, sive Aemoniensis, Anno Christi 163.

IN Christi nomine. Amen. Hoc est transcriptum cujusdam Originalis & authentici Privilegii seu Cartae, cujus tenor praeposito signo Crucis, ut in eo noscitur, est talis.

✠ *In nomine Domini, Anno ejusdem Nativitatis Centesimo Sexagesimo Tertio, Indictione Prima, die primo intrante Aprili, Quinta Persecutio. Antoninus frater Marcus ejus imperavit, qui plus debet admirari quàm laudari. Ab infantia neque de gaudio, neque de tristitia mutavit vultum. Iste fuit verissimus Philosophus. Tempore illius Persecutio facta est in Christianos in Asia & Gallia. Tunc Mortalitas dissipavit Italiam, ut pauci homines remanerent. Qui repente mortuus est; imperante verò Anno ejus Sexto, Indictione Quarta, die verò a Domino coronato Mense Novembri Vigesimo, auditionem & intellectum & scientiam, quod Deus in plures sensum fecit, in corde misit, & mihi* Laurencie Ataulfi filie de Civitate Aquilegiensis Regine, *quod mortalis homo in seculum nihil proficeret, sed sicut ipse Dominus dixit:* Relinquite que possidetis in terra, ut possitis venire in coelis, *ad hoc dictum placuit, & bene exinde complacuit, quod ego peccatris Laurencia Ataulfi Aquilegiensis filia, nomine donationis, & pro anima mea, do & dono omnes res meas, quod visa sum habere in Civitate Nova, & alias in provincia Istrie. In primis tertiam partem Civitatis predicte temporalem, & planis totis ad campum Frondini per Cremonalem usque ad viam, que percurrit ad Castrum Sancti Georgii, & ab alia parte usque ad viam, que percurrit Humagi, & totas Salinas prope Civitatem; & deinde per terminos usque ad Lavarellam, & usque ad Quietum, ac deinde per terminos, que vadit per viam supra Vallem Ferrarie, & usque ad Petram Fitam: & a Petra Fita usque in Valle Staga; & post hec usque ad Lavare de Moisiano & Quieto, usque ad Salinas de Fontanigle. Et quod visa sum habere in Castro Sancti Georgii intus & foris, & Vallem Brisani, omnia per circuitum litus maris, cum omnibus suis piscationibus usque ad Flumen, & per ripam usque ad Aimem, & a Batizano usque ad Castrum Vene & usque Sdregnam, & totum Montem & Vallis per circuitum Gradigne, & usque ad aquam Dragugne. Omnia hec supradicta usque ad Arborem Aureum, & usque ad Pontem Cadori. Et totum Castrum Humagi cum totis suis pertinenciis, & Muglam Cornetis, in omnibus & per omnia dono & trado ad presenciam in Domum Sancte Marie Civitatis Nove Ecclesie ad luminaria beate Marie Virginis, terras, vineas, prata, pascua, rivas & inrivas, silvas, glandarias, pomifructiferas & infructiferas; omnia*

omnia & in omnibus, que de parentibus meis habeo, a Capriano usque Balbadones, & usque in via publica; & ab alio latere usque Deleto, quod vadit per territorium usque Vartiniolam, & includendo Monasterium Sancti Stephani intus, quod est prope viam, que dicitur Carpana, & usque Aurelia, ut diximus, omnia & in omnibus sint in Domum beate Marie Virginis usque ad Castrum Sancti Georgii: Mansiones, quod habere visa sum, que est pedes decem prope Cisternam & prope Portas Decem & prope Turrim beate Marie, quod vadit ad Murum publicum, sicut superius diximus, omnia & in omnibus dono & trado pro redemtione anime mee Domui Ecclesie beate Virginis Marie Civitatis Nove. Et si ego Laurencia Regina Ataulfi Aquilegiensis filia suprascripta, aut aliquis de successoribus meis vel de heredibus meis, sive aliquis, quod Deus fieri non permittat, contra hanc Cartam donationis ire temptaverit, primitus incurrat judicium Dei omnipotentis, & in die vindicte portionem..... habeat, ut proditor nequissimus Juda, & in hoc Seculo in sancte Ecclesie Civitatis Nove compositurus se sciat boni auri Libras centum.

Ego Paris Advocatus sancte Aquilegensis Ecclesie, rogatus a predicta Laurencia Regina Ataulfi memorati filia, & de voluntate Domini mei Helari, Dei gratia sancte Sedis Aquilegensis Patriarcha, in hanc Cartam donationis ad confirmationem eternam manu sancte Crucis expressi. In hoc verò testes interfuerunt Loancius Tribunus, Berlandus Justus, Jubarius. Constancius, Marinus fidelissimi testes. Et hec omnia supradicta predicta Domina Laurencia Regina Ataulfi memorati filia dedit & donavit jure proprio in temporalibus Ecclesie predicte.

Scripsi ego Aldicarius Subdiaconus & Tabellio predicti Domni Pii Pape sancte Ecclesie Romane hanc Chartam donationis pro predicta Laurencia scripsi feliciter complevi. Amen.

Centesimo Sexagesimo Quinto, Indictione III. Pontificatus Anni nostri III. Pius servus servorum Dei, natione Italus, & patre Rufino fratre Pastoris, de Civitate Aquilegie, ad audientiam & preces Domni Helari Aquilegensis Patriarche, & de voluntate Domine Laurencie Regine, auctoritate Petri & Pauli Apostolorum & nostrâ, omnia hec suprascripta confirmamus.

Et ego Jacobus quondam Guiti Civitatensis Austrie Clericus Beneficiatus in Ecclesia Aquilegiensi, publicus Imperiali auctoritate Notarius, hoc transcriptum cum dicto ejus originali & authentico Privilegio seu Charta donationis, scripta Anno Nativitatis Domini CLXIII. Indictione I. die I. intrante Aprili, per Aldicarium Subdiaconum & Tabellionem prefati Domini Pii Pape, continente etiam confirmationem per eumdem Dominum Papam facam CLXV. Indictione III. Pontificatus ejusdem Domini Pape Anno III. ac duobus Sigillis cereis pendentibus, uno ad cordulam canapis, altero ad cordulam de serico rubeo pendentibus communito, una cum infrascriptis Philippino, Lancellotto, & Johannino Notariis, cum infrascriptis Domnis Vicedecano, Canonicis, & Capitulo Aquilegiensi, pro tribunali sedentibus, diligenter & fideliter auscultavi. Et quia ipsum transcriptum cum eodem originali & authentico suo in omnibus concordare inveni, de mandato dictorum Dominorum Vicedecani, Canonicorum, & Capituli, hujusmodi transcripto auctoritatem Patriarchalis Sedis Aquilegensis, qua funguntur, ipsa Sede vacante, interponentium & decretum, in fidem & testi-

testimonium ejusdem transcripti me subscripsi, signo meo apposito consueto.

Et ego Lancellottus quondam Domini Johannis de Cucanea Archidiaconus Carnee, publicus Imperiali auctoritate Notarius, hoc transcriptum cum dicto ejus originali & Authentico Privilegio seu Carta donationis scripta Anno Nativitatis Domini CLXIII. Indictione I. die I. intrante Aprili per Aldicarium Subdiaconum & Tabellionem praefati Domini Pii Pape, continente &c. ut supra legitur.

Et ego Johanninus quondam Domini Donati de Merlis de Cremona, Mansionarius Ecclesie Aquilegensis, publicus Imperiali auctoritate Notarius, hoc transcriptum cum dicto Originali & authentico Privilegio seu Carta donationis, scripta Anno Nativitatis Domini CLXIII. Indictione I. die I. intrante Aprili, per Aldicarium Subdiaconum & Tabellionem praefati Domini Pii Pape, continente etiam confirmationem per eumdem Dominum Papam factam CLXV. Indictione III. Pontificatus &c. ut superius habetur.

Ego Philippinus quondam Domini Leonis de Fara de Mediolano, publicus Imperiali auctoritate Notarius, predictum originale & authenticum Privilegium sive Cartam Donationis scriptam Anno Nativitatis Domini CLXIII. Indictione I. die I. intrante Aprili, per dictum quondam Dominum Aldicarium Subdiaconum & Tabellionem sancte recordationis prefati Domini Pii Pape, continente etiam confirmationem per eumdem Dominum Papam factam CLXV. Indictione III. Pontificatus ipsius Domini Pape Anno III. vidi & diligenter inspexi, non abolitum, non abrasum, nec in aliqua sui parte suspectum, cum signo Crucis eidem preposito, duobus Sigillis cereis pendentibus communitum, uno ad cordulam canapis, in cujus circumferentiis ab uno latere apparere videbatur hec litera: PATRIARCHA AQVILEGIENSIS, & in medio erat imago cujusdam Pontificis in Pontificalibus sedentis, in manu dextra baculum Pastoralem tenentis, in sinistra autem quemdam librum apertum, dicto verò Sigillo laeso & rupto ab una parte ipsius propter vetustatem, ut videbatur, B ejusdem: presensque transcriptum ex dicto ejus originali & authentico sumtum, pro ut in ipso inveni, de verbo ad verbum, nil addens vel minuens, quod sensum mutet vel variet intellectum, fideliter transcripsi, & diligenti ipsius transcripti ad predictum Originale suum collatione facta per suprascriptos Jacobum, Lancellottum, & Johanninum C ac me Notarios, coram venerabilibus Dominis Francisco de la Turre Vicedecano, Ambrosio Conrado, & Beltramello de la Turre, Guillielmo de Aquilegia, Jacobo de Marano, Mattheo de Padua, & me Philippino de Fara, Canonicis Ecclesie Aquilegiensis pro tribunali sedentibus, facientibus Capitulum hac parte, & tamquam Capitulo D dicte Ecclesie, quum non essent alii Canonici ejusdem Ecclesie apud eam principaliter resedentes, eorum Decano in remotis agente. Et quia reperi transcriptum hujusmodi cum dicto originali suo in omnibus concordare, ipsum transcriptum, ut ei, sicut dicto ejus originali & authentico, adhibeatur de cetero plena fides, de mandato dictorum Domi- E norum Vicedecani, Canonicorum & Capituli, ad instantiam & requisitionem reverendi in Christo Patris Domini Fratris Johannis Dei gratia Episcopi presate Civitatis Nove, huic transcripto auctoritatem Patriarchalis Sedis Aquilegiensis, qua funguntur, ipsa Sede vacante, interponentium & decretum, in hanc publicam formam redegi rogatus, signo meo apposito consueto, & dicti Capi-

Capituli Sigilli pendentis munimine roboravi, Anno Nativitatis Domini Millesimo Trecentesimo Quinquagesimo, Indictione III. die IX. Mensis Julii, presentibus premissis Notariis suprascriptis, & providis viris Presbiteris Jacobo de Florentia & Henrico de Padua ac Simonino de Aquilegia, Mansionariis dicte Ecclesie Aquilegiensis, aliisque pluribus testibus ad hec vocatis & rogatis.

Illud nunc moneo, saepe minus difficultatis occurrere in dignoscenda ingenuitate aut figmento archetyporum, quàm apographorum. In iis enim characterum, monogrammatis, sigilli, aliarumque notarum facies, accusare aut absolvere Chartam potest. In apographis verò de his judicium saepe certum ferri nequit, atque unice inspiciendum est, Chronologia-ne, formulae, ac Historia recte se habeant, an aliquo alio vitio laborent. At heic adeo evidenter enormis stultitia ac inscitia impostoris se prodit, ut plane sit hospes in ejusmodi studiis, qui e vestigio falsitatem non sentiat. Fidem, inquies, instrumento faciunt Notarii quatuor. Ut lubet. Istâ ego de caussâ prolixam illorum catervam servatam heic volui, ut minus periti addiscant, quid de hujusmodi praesidiis sperandum sit. Ne centum, ne mille quidem Tabelliones dealbare Aethiopem tam horridum possunt. Dum Secula ignorantiae fluebant, fortasse pompa haec Notariorum affirmantium & comprobantium Chartam uti legitimam, imperitis fucum faciebat. Certe ab ejusmodi periculo Seculum nostrum abest, quoties agitur de tabulis, pice tam nigrâ fucatis. Has autem in nullius incommodum atque injuriam excogitatas opinari fas est. Quae verò nunc mihi memorandae sunt, suspicione minime carent, quin praeter gloriae augmentum, in lucri etiam captandi spem olim confictae fuerint. Infra, hoc est in Dissertatione XLIV. *de Literarum fortuna*, commemoranda mihi erit opinio veterum, fortassis etiam & aliquot viventium Bononiae Civium, qui Academiam sive Gymnasium suum a Theodosio minore Augusto ante Annos Mille & Trecentos institutum fuisse censuerunt. Porro illam a doctissimis viris antea exsibilatam, ego quoque nullo vel minimo veritatis fundamento nixam pronuntiavi. Nam etsi obsequio ac bona voluntate in florentissimam illam Urbem, & egregios Cives nemini concedam, assentationis tamen notam cum Veritatis dispendio sive contemtu, honesto homine indignam, a scriptis meis arcendam semper curavi. Accedit, quòd neminem aequius quàm Mutinensem hominem decet, in ejusmodi opinionem palam insurgere, quando Bononienses olim eandem ita foverint & amplificarint, ut in ipsorum Mutinensium perniciem converterint. Quod quei acciderit, Lector nunc a me accipiat, simulque intelligat, quem in usum anteactis temporibus cederet, confingendis Chartis operam dare. Ut Bononiensi Gymnasio (quod Seculo Christi XI. primùm institutum fuisse dicam infra in Dissertatione XLIV.) uberior nominis & auctoritatis fama conciliaretur, nescio cujus in mentem subiit, referre illius originem ad Theodosii II. & Sancti Petronii Episcopi tempora. Quum verò nullus esset, neque esse posset tantae rei authenticus testis, Charta conficta nullo labore fuit, quae magnificam & vetustissimam Academiae illius institutionem credulae genti suaderet,

deret, immo perſuaderet. Nihil attinet dicere, quanta exultatione ac plauſu, veluti res ſacra, glorioſum illud monumentum exceptum fuerit, & ubique celebratum, ac literis commendatum. Quantum conjecturae ferunt, ejuſmodi commentum prodiit Seculo tantùm XIII. Sed bone Deus! quàm ineptus ac ridendus artifex ad Bononienſium decus augendum acceſſit! Duplex Theodoſiani Privilegii exemplum habemus. Alterum Ughellius promulgavit Tomo 2. Ital. Sacr. in Catalogo Archiepiſcopor. Bononienſ. *quod extat*, ut ejus verbis utar, *in marmorea tabula inciſum apud Eccleſiam Sancti Petronii, tametſi apud cordatos viros, rerumque antiquarum peritos claudicare videatur*. Quid claudicare? Legant Eruditi: eorum oculos continuo feriet patentiſſimus imposturae aſpectus, uſque adeo ut ſuſpicari quis poſſit, conficta haec potius de induſtria fuiſſe, ut Bononienſium Academia, aut nimia illorum credulitas exteris deridenda propinaretur. Sed alterum ego proferam Theodoſiani Diplomatis plane diverſum exemplum. Atque hoc revera illud ipſum fuiſſe arbitror, quod primùm procuſum eſt atque oblatum Reipublicae Bononienſi, quae illud in marmorea tabula inſcribi, ſtatuique in inſigni Baſilica juſſit, ubi hactenus viſitur.

Diploma ſuppoſiticium Theodoſii minoris Auguſti, per quod Gymnaſium Bononienſe inſtitutum ab eo fertur, Anno Chriſti 433.

*THeodoſius Dei gratia Romanorum Imperator ſemper Auguſtus in Imperium conſtitutus ab Honorio patruo ſuo, qui per potentiam Imperium acquiſivit Gothorum, Archadiaeque, Libiae, & Aſſiriae, atque Parthiae, & Indiarum, & Tarſiae Dux & Princeps, & Perſiae, & Babiloniae magnae, & Egipti, & Macedoniae, Caramaniae, Vallachiae, & Ruſſiae, Armeniae, & Ethyopiae, Sclavaniae, & Africae, & Siciliae Rex. Omnibus Studentibus & ſtudere volentibus in Civitate Bononiae ſalutem. Scientiarum felici gloria mundum omni tempore gubernante noſtrae majeſtatis clementia, Phyloſophorum ac Poëtarum, omniumque Facultatum & Liberalium Artium errando deflentium per diverſa, eorum preces humillimas decrevimus exaudire quacunque parte Mundi noſtri Imperii Civitatem aptam Studio conſtruere debeamus, in qua Philoſophi, * aet Poëtae, & Periti Legum, & omnium Liberalium Artium & Facultatum omnium Scolaribus Scientias affectantibus debeant liquide promulgare cum ingenti ſtudio doctrina ſtudentibus tribuendo. Unde a nobis pleniſſima deliberatione habita per ſpatium XXV. Menſium ab ejuſdem Philoſophis ac Poëtis & Peritis, Civitatem Bononiae, quae in quadrivio quatuor Provinciarum permanet, ſcilicet Liguriae, ſeu Lombardiae, Marchiae Veronenſis, Romandiolae, Tuſciae, ad perhenne Studium ordinamus, quam hodierna die in antea noſtrorum ſecretorum armarium reputamus. Ad haec autem peragenda & firmanda in Romana Urbe, in Concilio ſiquidem Generali, omniumque Praelatorum Eccleſiae exiſtentium, & omnium Chriſtianorum Regibus convocatis per Summum Pontificem Celeſtinum, ſuper Studium & Studentibus ſpecialiter in Civitate Bononiae memorata per Papales Literas Chriſtianis omnibus admonitis*

nitis confirmavimus, quod incorruptum & inviolatum semper in ipsa Civitate Bononiae debeat permanere cum Constitutionibus Studii, & studentibus infrascriptis Civitatis ejusdem lectis & approbatis in Concilio memorato in Romana nostra excellentissima Civitate die IX. intrante Madio. Nostra autem Imperialis majestas discedens a Civitate Romana, & dirigens gressus nostros usque in Civitatem Bononiae supradictam, quam die Primo Junii intrante nostris propriis manibus, omniumque robore Scientiarum reaedificavimus, praemunitam muris, & jam validis circumdatam, & cum munitionibus Turrium & vallorum usque ad secundam diem Julii perfecimus, & effectui fecimus praedicta omnia demandari, ut praediximus. Si quis autem Causidicus sive Judex sententiam aliquam tulerit, nisi in nostra Civitate Bononiae supradicta per quinquennium studuerit, ipsam sententiam vel sententias anichilamus, irritamus, & volumus esse nullam & nullius momenti vel valoris. Et si quis ad Magistratus dignitatem pervenerit, & Librum ab Archydiacono Majoris Ecclesiae Bononiae non susceperit Magistralem, quamquam a Peritis cujuslibet Facultatis fuerit approbatus, ab ipsa dignitate & dominio privamus. Et quod si quis Scolarem aliquem in terra vel in aqua offenderit, ad Studium Bononiae veniendo, seu redeundo a Studio, modo aliquo vel ingenio in persona vel rebus, capite puniatur a Praesule Civitatis vel Castri vel Villae vel Curiae aut Loci, ubi deliquerit malefactor. Quod si Praesul vel Dominus vel Potestas aliquorum praedictorum locorum facere desierit, penam eamdem patiatur omnino. Civitati autem nostrae Bononiae & districtui ejus volumus providere. Sicut ab Orientali parte currit Sanubium sive Sensum de Alpibus nivosis in Vallibus Padi, & in ipsa aqua Padi; & sicut a Meridionali parte hoc protenduntur usque ad Alpes Scalarum; & sicut a Meridionali parte currit Leo de Alpibus in Scoltennam; & sicut Scoltenna seu Panarium defluit in Padum; & sicut a Septemtrionali parte vel ab Aquilone parte decurrit Padus usque ad Badalenum; praecipimus, volumus, & jubemus, de Districtu Bononiae permanere. Hoc tamen salvo, quod si Ferrariola, quae est de Ducatu Comaclensi, ultra Padum pertransire voluerit, eis hinc ad duos annos proximos peremptorie liceat pertransire, & Civitatem aedificare; ita tamen, quod in ipsa aqua Padi non liceat eis aliquod aedificium lapideum attentare, sed solùm iter praebeant securum per aquas Padi, & in Vallibus earumdem, sine aliqua datione muneris euntibus omnibus & redeuntibus per Civitatem & loca predicta omni tempore ob reverentiam Crucifixi, & propter Imperii celsitudinem cognoscendam, ad quem pertinet redditus Padi fluminis & aquarum. Et hoc ad postulationem summi Pontificis Celestini: alioquin sub jurisdictione & protectione Rectoris & Communis Bononiae debeat permanere. Firmiter statuentes, ut nullus Rex, Princeps, Dux, vel Marchio, Comes, nulla Civitas, nullum Commune, nulla denique persona Secularis vel Ecclesiastica, alta vel humilis, dictam nostram Civitatem Bononiae nec suos Cives vel Comitatinos, nec aliquos alios, qui sub ejus protectione sint vel fuerint, in aliquo & has nostras constitutiones praedictas, in rebus vel personis audeat perturbare, nec modo aliquo molestare. Quod si facere praesunpserint, in ultionem suae temeritatis, Libras decem mille auri purissimi pena componat, quotiescumque praesumpserit contraire, dimidium Imperiali Camarae, reliquum Civitati

vitati Bononiae integre persolvatur, & in munitionem Civitatis ejusdem pecuniam praedictam volumus devenire. Ad cujus aeternam in posterum evidentiam praesentem paginam conscribi inde jussimus, & Sigillum nostrum impendentes fecimus auri purissimi munitione roborari. Anno Domini CCCCXXXIII.

Temporis essem prodigus, immo & erudito Lectori injurius, si vel unum verbum impenderem ad ostendendam Diplomatis falsitatem, quippe quae apertissime in oculos omnium, nemine etiam indicante, incurrat. Non improbata quidem videtur solemnis haec impostura Sigonio nostro in Historia Bononiensi. At mihi justa suspicandi caussa est, Operi illi post ejus mortem edito laciniam ab aliquo assutam fuisse. Vide quae dixi in ejusdem Sigonii Vitâ, ejus Operibus in novissimâ Mediolanensi editione praepositâ. Neque ultra de Bononiensi Gymnasio. Illud potius animadvertendum, ab impostore, cui in promtu erat quidquid lubebat in suae Civitatis commodum apponere ac venditare, Bononiensium fines ad Occidentem designatos fuisse, *sicut Scoltenna seu Panarium defluit in Padum*, ita ut fluvium hunc nebulo inter Bononienses & Mutinenses limitem statuerit. Sed haec sententia adversantia sibi habet omnia antiquitatis monumenta, ex quibus constat, Nonantulam, Bazanum, Montem Bellium, atque alia Castra ultra Scultennam sita, ad Mutinensem agrum vel antiquis temporibus spectasse; verique simile videri, Mutinensium ditionem ad Lavinum fluvium, aut saltem ad Samodiam olim sese protendisse, ut erudite opinatus est Cl. V. Don Gaspar Berettus Benedictinus in Dissertatione, quam praeposui Tomo X. Rer. Italicarum. Vide praeterea quae hanc in rem ego disserui in Differt. XXI. de *antiquo Italiae statu*. Verùm Bononiensis Populi nihil intererat in antiquorum monumenta inquirere. Ut jus sibi tribuerent in universum agrum Mutinensium ultra Scultennam positum, sat ipsis fuit commenticium consulere & exerere Theodosianum Privilegium. Et quod mirere, eo uno freti nihil intentatum reliquere, ut suos fines usque ad Scultennam proferrent, atque expilarent Mutinensium Rempublicam. Id praecipue tentatum est Seculo Christi Tertiodecimo, quo Bononiensium potentia, fortunam secundam experta, multa sibi in Flaminia subdiderat, & paria quoque finitimis Mutinensibus minitabatur. Theodosianum Diploma tunc ubique sonabat, animosque Populo addebat, ut quidquid Mutinensi Reipublicae reliquum erat ultra Scultennam, armatâ vi eriperetur. Universum enim agrum illum, uti somniabant, junior Theodosius Bononiensi tribuerat. Itaque Plebiscitum efformatum, & in marmore etiam fuit inscriptum, per quod singuli novi Praetores jurejurando pollicerentur, se in Mutinenses exercitum educturos, donec antiquum Urbi suae agrum usque ad Scultennam restituerent. Tum Anno MCCLXXII. conclamatum est in Mutinenses ipsos. Sed quum Hieremiarum factio Mutinensibus amica obsisteret, dejectus est ille lapis, & rescissum iniquum decretum. Hinc autem odia intestina ac inimicitiae succreverunt inter Lambertacios & Hieremias, eo animorum furore, ut bellum civile Anno MCCLXXIV. exarserit, & coacti fuerint Lambertacii fugâ salutem quaerere: quam contentionem cum caedes multae, tum declinatio Bononiensis potentiae subse-

D ſubſequuta eſt. Et quoniam Ghirardaccium, alioſque Bononienſium rerum Scriptores heic monumenta deficiunt, Sigonius noſter in Libris de Regno Italiae Lectori conſulendus eſt, cui perſpectiora fuere illorum temporum geſta. Mihi interea Ricobaldum Ferrarienſem, Auctorem Synchronum, editum Tomo IX. Rer. Italicar. teſtem hujus rei advocare placet. *Anno Chriſti MCCLXXII.* (ita ille ſcribit) *ſeditio magna Bononiae, quum una partium ſecundùm decretum ſuum, quod in petra ſcripſerant, exercitum vellent ducere in Mutinenſes &c. & altera pertinaciter prohiberet: obtinuit tamdem pars Hieremiarum, & egit, ut petra illa, quae decretum continebat, de muro evulſa confringeretur omnino.* Sed quidnam quaeſo edicebat illud Decretum? Rem accipe, cujus memoria adhuc ſervatur in antiquiſſimo membranaceo Regeſto Reipublicae Mutinenſis, his verbis exarata.

E *Reperitur in Libro Reformationum Domini Bertholi quondam Dominici Notarii ad Reformationes Conſiliorum Communis Bononiae in primis ſex Menſibus regiminis Domini Luchini de Gatiluxiis Poteſtatis Bononiae & Ymolae, in hunc modum ſub Anno Domini Milleſimo Septuageſimo Secundo, Indictione XV.*

IN NOMINE DOMINI AMEN.

CONSILIUM INFRASCRIPTORUM SAPIENTUM, VIDELICET DOMINI UBERTINI UGETHI DOCTORIS LEGUM, DOMINI BONRECUPRI &c. DOMINI BONROMEI DOCTORIS LEGUM, HABITUM ET DECRETUM IN PALATIO COMMUNIS BONONIÆ IN CAMERA DOMINI LUCHETI DE GATTELUXIIS POTESTATIS BONONIÆ, DIE MARTIS XXVI. APRILIS SUPER EO VIDELICET: CUM IN QUADAM REFORMATIONE SEU ORDINATIONE POPULI, NATA EX PRIVILEGIO (*) DOMINI IMPERATORIS THEODOXII, OCCASIONE TERRITORII ET TERRARUM POSITARUM CITRA SCULTENNAM ET PANARIUM, CONTINEATUR, QUOD DOMINUS POTESTAS TENEATUR GENERALEM EXERCITUM FACERE CONTRA PRÆDICTA LOCA ET TERRAS RESISTENTES COMMUNIS BONONIÆ, SI EXPEDIERIT, HINC AD KALENDAS MADII: LECTA EIS DILIGENTER IPSA REFORMATIONE ET ORDINAMENTO, AN PRÆDICTUS DOMINUS POTESTAS TENEATUR PRÆDICTUM EXERCITUM FACERE PRÆCISE, CUM IBI SIT ILLUD VERBUM, SI EXPEDIERIT; ET AN EXPEDIAT, VEL FIERI DEBEANT, QUÆ IN IPSA REFORMATIONE CONTINENTUR &c.

Con-

(*) Haec diligenter animadvertenda ſunt.

Consensere Sapientes, Decretum illud obnoxium esse interpretationi, neque opus esse, ut Praetor exercitum eâ de caussâ instrueret, quum tunc minime expediret. In altero Bononiensium Decreto, quod emissum est die secundâ Maji eodem Anno MCCLXXII. haec itidem leguntur: *In Reformatione Consilii & Massae Populi, facto partito per Dominum Capitaneum, placuit toti Consilio & Massae Populi, quod omnes Reformationes & ordinamenta facta occasione terrarum & locorum & jurisdictionum positarum citra Panarium & Scultennam* (qui idem est fluvius sub duobus nominibus) *& omnes processus, condempnationes & bana, factae & data contra Commune & personas Mutinae & districtus, cassentur, & removeantur in totum de Libris Communis & Populi Bononiae. Et quod Lapis, qui est sculpitus & positus in muro Palatii occasione dictorum ordinamentorum, removeatur & tollatur, ita quod inde nulla memoria per hoc de praedictis habeatur &c.* Denique succedit aliud Decretum die V. Junii Anno eodem MCCLXXII. in quo praecedentia confirmantur, & denuo abolentur processus facti *occasione territorii praedicti citra Panarium & Scultennam pro jurisdictione Communis Bononiae amplianda*. In mentem alicui cadere possit, quempiam ex Sapientibus ad

A clavum Reipublicae Bononiensis tunc adhibitis, deprehensâ patenti falsitate Diplomatis Theodosiani, quo uno nitebatur tantus ille animorum motus contra Mutinenses, auctorem fuisse collegis suis, ne iniquum adeo bellum finitimo Populo inferretur. At ego politicis tantùm de caussis tunc immutata fuisse reor Bono-B nensium consilia. Neque enim ut Legum Scientiâ, ita & Eruditione & Critices arte tunc excellebant Felsinei Doctores: immo illos infantes in ea, uti & reliquos ferme ejus aetatis arbitrari licet. Quare nemo inter eos consederit, cui vel minima dubitatio suborta fuerit de ingenuitate illius Privilegii, quum il-C lud etiam, ut vidimus, in marmore insculptum, ac omnium oculis expositum voluerint.

Neque peritiores doctioresque fuere iisdem temporibus Mutinenses: quod altero exemplo confirmatum volo. Seculo, ut videtur, eodem agitata est lis inter quemdam Nobilem Mutinensem e Petrazana gente, D cui commendata erat Ecclesia Sancti Michaëlis de Zena, & alios. Protulit ille Diploma Caroli Crassi Regis, postea Imperatoris, cujus subsidio victor in caussa evasit. Hoc ipsum accipe, ex Archivo Communis Mutinae eductum.

Diploma interpolatum Caroli Crassi Germaniae & Italiae Regis pro Ecclesia Sancti Michaëlis de Zena. Anno Chr. 880.

In nomine sancte & individue Trinitatis. Karolus divina favente clementia Rex. Si fidelium nostrorum petitionibus pio affectu consulimus, morem predecessorum nostrorum sequimur & eos alacriores in nostrum reddimus ser- E *vitium. Igitur omnium fidelium nostrorum sancte Dei Ecclesie tam presentium scilicet & futurorum comperiat solertia, quod Allinus vir venerabilis Prior Ecclesie Sancti Michaëlis de Zena in Comitatu nostro Mutinensi una con Fratribus*

tribus sui Ordinis numero trigintaseptem, obtulit obtutibus nostris duo Precepta, in uno quorum continebatur inter cetera, qualiter Dive memorie Karolomannus Rex germanus noster concesserat & perdonaverat eidem Ecclesie Sancti Michaëlis Curtem ipsam de Zena jacentem infra limites suos cum omnibus rebus, & familiis, albergis, albergariis, toloneis, molendinis, aquis, & rivis ad eam pertinentibus vel aspicientibus. In alio quoque Precepto legebatur inter reliqua, quatenus idem Frater noster corroboraverat & confirmaverat Capellas in ipsa Curte de Zena in honorem Sancte Marie, & Sancti Jacobi dedicatas, cum adjacentiis & pertinentiis suis secundum firmitates, quas quondam Intendericus.......... Vassallus suus auctoritate sua pernominaverat, super quibus rebus superius scriptis petierunt nostram Excellentiam idem Allinus, & Fratres, ut morem predecessorum nostrorum sequentes, predictam Curtem & Capellas nostro de novo corroboraremus edicto. Cujus petitionibus aures nostre clementie accommodantes, jussimus eidem Priori & Fratribus fidelibus nostris hoc nostrum conscribi Preceptum, per quod corroboramus, & in perpetuum concedimus predicte Ecclesie Sancti Michaëlis Curtem, que dicitur Zena, cum dictis Capellis limitatam & terminatam per Canale suorum molendinorum de Zena, quod fluit sancte Abbatie Nonantulane, cujus est aqua dicti Canalis, & ab eo Canale eundo per viam Cantoni, que mediat Curtem Wilzacheram, Curtem Brochi a presenti Curte de Zena usque in Scultennam, & per littus Scultenne prope campos Cruciferorum Templi Sancti Johannis, & ab ipsa via Cantoni, que incipit in Scultenna, & tendit ad Canale predictum de Zena usque ad Stratam Claudiam, descendendo per predictam Stratam versus Scultennam ad

A *Domos Capitaneorum Pontis, & Cruciferorum dicti Templi Sancti Johannis viâ mediante, cum omnibus rebus, familiis, domibus, albergis, & albergariis, toloneis, & molendinis, aquis, aquarum usibus, silvis, terris cultis, pratis & nemoribus, & omnibus adjacentiis & pertinentiis suis in predicta Curte de Zena jacentibus. Quam Cur-*
B *tem libere teneat, ut tenet, possideat, ut possidet, & faciat quidquid tam ipse Prior, quam quicumque alius nomine predicte Ecclesie Sancti Michaëlis decreverit ex nostra plenissima largitate: non per hoc tamen prejudicium inferentes sancte Ecclesie Mutinensi, decimis, & honorantiis colligendis in ipsa Curte & rebus dicti Prioratus. Precipientes ergo*
C *precipimus, & interdicentes interdicimus, ut nullus Dux, Comes, Baro, vel ulla omnino tam magna, quam parva persona, contra hoc nostre confirmationis & concessionis preceptum ire, minuere, vel quoquo modo violare presumat; sed liceat eidem Priori & Fratribus, vel qui in ipsa Ecclesia Sancti Michaëlis preerit, nostris & futuris*
D *temporibus suprascriptam Curtem sic distinctam & limitatam, & res omnes in ea consistentes, quiete semper habere & retinere, prout habet & retinet, absque contradictione. Si quis vero, quod minime credimus, hanc nostram confirmationem vel concessionem irrumpere ex parte vel in toto tentaverit, sciat se compositurum triginta libras auri pu-*
E *rissimi, medietatem Palatio nostro, & medietatem ipsi Ecclesie, vel qui preerit, quibus violentia illata fuerit. Et ut hec nostra concessio vel confirmatio verius certiusque ab omnibus credatur, & diligentius observetur, manu propria subter firmavimus, & anulo nostro sigillari jussimus. Datum ibi VI. Idus Januarii Anno Incarnationis Domini DCCCLXXX. Indictione XIII. Anno*

vero Regni Sereniſſimi Regis Karoli in Francia Quarto, in Italia Primo, in Dei nomine feliciter. Amen. Inquirinus Notarius ad vicem Liutardi Archicancellarii piiſſimi regis recognovit & ſignavit.

Signum R K S L *Domni*

Karoli *Sereniſſimi Regis.*

Nemo, ut puto, tunc in dubium revocavit originem Diplomatis hujus, & praecipue quod haec deſumta ſint ex autographo aliquo, aut ſaltem ex ſincero quopiam exemplo ejuſdem Regis, additis tantummodo finibus pro voluntate Interpolatoris. At haec ipſa Interpolatio nunc facile innoteſcat animadvertenti, mentionem in Diplomate factam *Cruciferorum Templi Sancti Johannis*, quorum nomen atque inſtitutum tantummodo poſt Annum Ch. 1100. initium habuit, neque componi unquam poteſt cum Anno 880. Nullus dubito, quin complures ejuſmodi fraudes veterum nonnullorum malitia pepererit, aliorum vero ignorantia nullo negotio veluti monumenta fidei certae exceperit.

Interea animadverterit Lector, quid momenti una falſa ac putidiſſima membrana olim habuerit. Aevo noſtro, quo ejuſmodi ludibria deſiere, & Falſarii, ſi quando emergunt, privatorum tantummodo lites conturbant, aut aliquam Nobilium Familiam dum ornandam ſuſcipiunt, graviſſime deturpant: nos ridemus ineptas & ſpurias veterum Chartas, ac ſuppoſiticia Regum Diplomata. Sed aliis oculis haec ipſa Majores noſtri intuebantur, ſine haeſitatione falſa pro

A veris amplexi; atque inde conſequi conſuevere ingentia commoda ſive incommoda, prout ad ejuſmodi Chartas accedebat potentia utentium, ac impotentia adverſariorum. Certe non incaſſum commenta illa fabricabantur, aut ab aliis fabricata excipiebantur. Quo tempore primùm audita fuerit opinio, Conſtantinum Magnum immensâ donatione effudiſſe

B Regna in ſinum Eccleſiae Romanae, incertum eſt. Mihi a vero minime alienum videtur, alicui Oratori excidiſſe, fortaſſe Seculo VIII. dum Romani Pontificis praerogativas, utique certas & plurimas, exaggeraret, ideo Conſtantinum receſſiſſe in Orientem, ut libera Roma ſummo

C Chriſti Vicario maneret: quod Saeculo praeſertim XI. tempore Sancti Leonis IX. Papae ferebatur. Arripuit indocta gens, immo & docta, magnificum effatum: cujus etiam rei veſtigium ſublucet in Epiſtola 49. Hadriani I. Papae ad Carolum Magnum. Ibi enim dicitur in Codice Carolino, *per Conſtantini largitatem*

D *ſancta Dei Catholica & Apoſtolica Romana Eccleſia elevata & exaltata, cui & Poteſtatem in his Heſperiae partibus largiri dignatus eſt.* Quae verba indicare videntur, jam tum adhibitam fuiſſe mentionem ampliſſimae Conſtantinianae donationis, ut Francorum Reges Pippinus & Carolus liberaliores ſeſe exhiberent erga Romanam

E Eccleſiam. Succeſſit poſtea Seculo fortaſſe Decimo, qui, ut gratiam iniret Romanae Curiae, tabulas Donationis ipſius nunquam antea viſas ſibi licere confingere putavit, eaſque Romanis Pontificibus obtrudere. In Diplomate Ottonis III. Auguſti, quod Cardinalis Baronius ad Annum MCXCI. publici juris fecit, auctor figmenti fuiſſe dicitur *Johannes*

hannes Diaconus cognomento Digitorum mutius, seu mutilus. At quum idem Baronius, Pagius, & alii Diploma illud, quamquam ex Vaticano Archivo depromtum, falsi arguerint (quam quaestionem attingere mihi non est animus) judicium hac de re suspendamus oportet. Illud duntaxat exploratum est, donationem ac Diploma Constantini, quae tamen aevo nostro undique falsitate scatere nemo Eruditorum non sentit, sanctum olim fuisse, atque unanimi consensu ac obsequio susceptum, in scaenam saepe rediisse, ut Romanae Ecclesiae temporalia jura aut augerentur, aut saltem confirmarentur. Praeter cetera vide, quae pag. 637. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. habet Farfense Chronicon de hujusmodi Donationis usu, sive abusu

Liceat & mihi dicere, suspicandi locum esse, immo & pro certo habendi, non aliam fuisse originem Donationi Ludovici Pii, quae non secus ac Constantiniana plurimum sonat in Ecclesiastica Historia. Rationes, cur aut plane confictum, aut saltem interpolatum illud Diploma Eruditi Viri censuerint, nihil est, quod ego in praesentia prosequar, quando id jam praestiti in Pleniori Expositione Jur. Caesareor. & Estens. in Civitatem Comacli. Praeterire tamen non possum, esse minime incongruum opinari, confictum fuisse Diploma illud post dimidium Seculi Christi XI. Quum enim grave nimis ac perniciosum Romanae Ecclesiae deprehenderetur, quod sine Augustorum consensu Pontificem a multis temporibus consecrare minime fas esset; & rursus Nortmanni Apuliam, Calabriam, ac Siciliam continuatis progressibus, & barbarico more sibi subderent: quae duo acrium discordiarum semina fuere inter Pontifices Romanos, Imperatores, & Nortmannorum gentem; non leve beneficium Ecclesiae Romanae aliquis se delaturum arbitratus fuit, si Diploma cuderet, quo Ludovicus Pius renuntiasse juri, sive consuetudini Caesarum in consecratione Pontificis, simulque *Corsicam*, *Sardiniam*, *& Siciliam sub integritate* Romanae Ecclesiae contulisse videretur. Quis enim unquam sibi persuadeat, Ludovicum Principem religione ac pietate celebrem largitum fuisse alteri *Siciliam*, in quam nullum ei jus erat, & quae tunc Imperatori Graeco, & quidem amico, parebat? Et praecipue quum in subsequentibus Diplomatis Ottonis I. & Henrici I. qualia ab Eminentissimo Baronio proferuntur tantummodo conceditur *patrimonium Siciliae*, *si Deus nostris illud tradiderit manibus*. Tunc enim jugo servitutis Saraceni Insulam illam premebant. Paria dicenda occurrunt de veterum Augustorum jure, sive more in confirmatione novi Pontificis: nam is post tempora, quibus Diploma illud datum dicitur, atque ultra duo Secula perduravit, nemine contra clamante, sublatam ejusmodi consuetudinem fuisse a Ludovico Pio. Plura non adfero; atque haec ipsa adferens longe profectò absum a suspicandis malis artibus in Romanae Ecclesiae Proceribus, quasi iis consentientibus aut imperantibus concinnata fuerint ejusmodi commenta. Gregorii VII. aliorumque illius aevi Pontificum probitas & spectatissima virtus aditum praecludunt cuicumque laevae opinioni. Illud ergo accidisse aequius credendum est, quod contingere adhuc cernimus Nobilibus viris aut Principibus, quos inveniendi Majores suos in remotioribus Seculis urit

 cupi-

cupido. Accedunt impostores, & speciosa figmenta illorum votis consona deferunt. Haec utique accipiuntur, & ad instar gemmarum servantur; sed bonâ fide, ac sine dolo malo accipiuntur, quae alii malâ tantùm fide obtulerunt. Idem Romae acciderit. Neque aliter sentiendum puto de Bononiensibus, aliisque hactenus commemoratis, quibus olim fucus factum fuerit, quod eorum temporum ignorantia ab hisce fraudibus satis sibi cavere non posset.

Atqui olim non defuere Falsarii tam acuti ingenii, tantaeque industriae, ut in confingendis praecedentium Seculorum monumentis neque contra Chronologiam, neque contra Historicam eruditionem, aut Notariorum formulas quidquam peccarent; & probe imitari nossent veterum characteres & notas, aut eorum tantummodo apographa confingere. Si quando eorum foetus occurrunt (neque enim quisquam neget, quin talia efformari potuerint, & ex iis aliqua superesse possint), frustra interdum Artis Criticae subsidia adhibentur ad falsas ejusmodi merces a veris secernendas. Ad haec alia prodeunt quandoque Diplomata ac Instrumenta, quae undique legitimos natales praeferunt, & nihilo secius quum naevis quibusdam interspergantur, dubium animum in judicando de eorum ingenuitate relinquunt. Equidem non uno in loco offendi antiqua Diplomata, autographi speciem exhibentia, iisdem quippe characteribus conscripta, quae in certissimis membranis se nobis offerunt; ubi etiam intuebar notas Cancellarii consuetas, & excursiones calami (neque enim Cifras, aut notas arcanas appellare audeo) sub Sigillo cereo apponi solitas, & locum Sigilli deperditi, hoc A est scissuram pergamenae in formam crucis. Verùm ab his ipsis Diplomatis animadvertebam aut abesse Monogramma Imperatoris sive Regis; aut scissura ipsa membranae ita conjuncta & composita cernebatur, atque adeo expolita, nihilque uncturae retinens (cujus vestigia fere semper cera apposita & compressa inferre B consuevit) ut Sigillum nunquam collocatum illic non injuriâ suspicarer. Haec ergo, aliaque minutiora, quae sine Chartarum ipsarum inspectione congrue explicari nequeunt, me eò interdum rapiebant, ut quando etiam abstinerem ab iis inter apocrypha amandandis, saltem de earum fide plurimùm dubitarem. C Nam quod est ad notas Chronologicas rite aut perperam compositas, & ad Historiam personis recte aut secus accommodatam, atque ad formulas pro temporum more aut contra usurpatas: in aliquibus Chartis meridiano Sole clarius deprehenduntur errores ac vitia, quae nunquam componere cum veritate possis, ac proinde falsitatis D notam continuo iis inurere iniquum minime est. Ejus generis habeto famosum Lindaviensis Parthenonis Diploma, quanquam Sigillo sincero, aliisque legitimis notis munitum videri cuiquam possit: cui theta nigrum praefixit eruditâ censurâ vir magni inter Germanos nominis Hermannus Conringius, secum in eâdem E sententiâ concordem habens celeberrimum Mabillonium. Et quanquam adductâ ad supremum tribunal controversiâ, patroni non defuerint pro ipso Diplomate propugnantes, contra tamen stabit Eruditorum judicium. Atque in eam rem legendae prostant Anonymi cujusdam *Vindiciae Historicae* pro *Conringii censura*, editae Anno MDCC. Lindaugiae. Eodem

dem jure agebam ego adversùs Diploma Lotharii I. Augusti, adservatum inter alia bonae notae in Asceterii cujusdam Tabulario. Membranae antiquitas, characterum forma, aliaque aderant, quae sinceritatem & vetustatem Privilegii suaderent. Sed Monogramma desiderabatur, & praeter alia suppositionis indicia, Notae istae Diploma claudebant: *Data VII. Kalendas Julias, Anno Christo propitio Domni Hlotharii Domni Hlotharii* (ita) *gloriosissimi Augusti in Francia II. in Italia XIIII. Indictione XII. Actum Papia Palatio Regio.* Periculum fac, an concordiam inire possis inter hasce Notas & Epochas Regni & Imperii, quae in aliis sinceris Lotharii Diplomatis occurrunt. Frustra, ut puto, facies. Quare uti ficticium Diploma illud in suis tenebris dimisi. Ceterum fieri potest, ut unica interdum formula dicendi, aut unum vocabulum satis sit ad dignoscendam alicujus Chartae falsitatem. Lectori propositum heic volo exemplum unum.

Ludovici Pii Augusti Diploma, confirmantis Frodoino Abbati Monasterii Novaliciensis Testamentum Abbonis Fundatoris, aliaque jura ejusdem Monasterii. Anno Ch. 814.

In nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Ludovicus *divina ordinante Providentia* Imperator Augustus. *Imperialem celsitudinem decet Praecessorum nostrorum pie facta non solum inviolabiliter conservare, sed etiam censurae suae auctoritate confirmare. Idcirco notum esse volumus omnibus fidelibus Sanctae Dei Ecclesiae, & nostris, praesentibus & futuris, quia vir venerabilis* Frodoinus Abbas in Monasterio, *quod dicitur* Novalicius, *quod est constructum in honore Sancti Petri Principis Apostolorum, in Valle scilicet, cujus vocabulum est Seusina, detulit obtulit obtutibus nostris Testamentum a quondam viro religioso, Dominoque devoto* Abbone *factum de praefato Monasterio, & a* Domino Genitore nostro Carolo *gloriosissimo* Imperatore *renovatum atque confirmatum, in quo continebatur, qualiter praefatus* Abbo Patricius *ipsum locum supranominatum cum omnibus rebus suis, ob amorem videlicet patriae Coelestis & beatae vitae, Petro beatissimo Apostolorum obtulit Principi, nec non cunctis destructoribus, dissipatoribus temerariis, divina quippe censura, & aeternum suplicium, atque divinum anathema, qui unquam in tempore ausi fuerint, seducti atque cupiditate, tantae devotionis contraire conscriptum atque firmitatem, unde ipsa casa Dei, & Monachi ibidem sic religione sanctae devotionis Christo Domino famulantes, seu Pauperes Christi & Peregrini euntes & redeuntes montibus, supplementum habere debent propter suorum mercedem; qui ipsam donationem facere & confirmare solicite statuerunt. Petiitque praefatus Abbas Celsitudini nostrae, ut ipsum Testamentum a Domino nostro Genitore confirmatum & roboratum, etiam nostris roboremus auctoritatibus. Nos verò divinam considerantes misericordiam & aeternam remunerationem pro benefactis, petitioni ejus libenter praebuimus assensum, & hanc nostrae auctoritatis confirmationem fieri decrevimus. Per quam praecipiendo jubemus, ut quidquid supradictus religiosus Abbo Deo vero, beatissimoque contulit Petro, & Dominus Genitor noster auctoritates ob coelestem aulam confirmavit; dein-*

deinceps absque ullius injusta invasione, interpellatione, atque inquietudine jam fatus Frodoinus Abbas & ejus Successores teneant atque possideant in aeternum libere, omnia scilicet Regalia ex iis omnibus, quae ad presens possident, & quae in antea adquirere poterint, Forum, Omicidium, Assassinium *in nostro Imperio perpetratum media Civitate, publicam Stratam a praedicta Civitate usque ad Fontanam Vercinescam, & cetera alia, quae ad nos, sive ad nostros subditos spectabant. Volumus etiam, atque specialiter per hos apices nostros jubemus, ut ubicumque res de supra nominatae Monasterio conjacent, per fideles nostros studiose defendantur & tueantur, sicut nostra specialis causa, quia ut multis notum est, a bonae memoriae* Pipino Avo nostro, *simulque glorioso Rege excellentissimo Genitore nostro Carolo per donationem scripturae verè traditae fuerunt. Et ut haec auctoritas firmior habeatur, & diuturnis temporibus conservetur, manu propria decrevimus roborari, ac de sigillo nostro jussimus sigillari.*

Anno Primo, Christo propicio Imperii nostri, Indictione Septima.

Actum in Aquisgranae Palatio Regio in Dei nomine feliciter. Amen.

Vidisti concessum a Ludovico Pio Abbati Novaliciensi *Forum, Omicidium, Assassinium, in nostro Imperio perpetratum media Civitate.* Ajo, si revera in Archetypo legeretur *Assassinium*, nihil amplius exigeretur ad omnem adimendam fidem eidem Cartae. Nam *Assassini* & *Assassinium* voces sunt, quae tantummodo post Hierosolymam a Christianis Anno Chr. 1099. receptam audiri coeptae sunt in Oriente, atque ad nos permearunt. Sed fortassis in Apographum male consutum rejiciendum est ejusmodi vocabulum, uti & alia, quae subsequuntur nunquam nobis concoquenda, scilicet *in nostro Imperio perpetratum media Civitate*, ut alia omittam, quum certe in reliquis colorem legitimi foetus Diploma ipsum praeferat. Vide alterum Diploma Caroli M. eidem Frodoino Abbati Novaliciensi concessum Tom. IV. Italiae Sacrae Ughellii in Catalogo Episcop. Taurinen. Spurium foetum sine dubitatione agnosces. Non semel vero animadverti specimina mera antiquorum Diplomatum, destituta Anno, aliisque authenticis Notis, & nihilominus eodem charactere, quo germana Diplomata, tam in literis initialibus oblongis, quàm in subsequentibus quadratis, conscripta. Quid rei hoc est? Ab Imperiali Cancellariâ & haec quamquam informia, prodiisse dicamus; sed profectò arceri suspicio nequit, fuisse olim, qui probe nossent imitari scripturam ab Imperialibus Cancellariis usurpatam. Quae pauca tamen dicta in eum tantummodo finem velim, ut circumspectos cautosque in hac Arte minus peritos faciam, non ut suspiciones creem contra Diplomata incorruptae fidei, quae innumera adhuc exstant, & plurima ego quoque sub oculis habui, atque in hoc Opere evulgavi. Si enim exorbitans est Illustrissimi Fontaninii opinio, qui omnem spuriarum Chartarum atque Diplomatum segetem ex Archivis Europaeis eliminare voluit: absurdior sine comparatione dicenda foret, ac minime ferenda eorum opinio, qui cunctas veterum Chartas aut ad commenta amandaret, aut suspicione falsi aspergeret. Heic autem locus etiam esse potest, immo debet, sapientissimo Apostoli consilio scribentis I. Thessalonicens. Cap V. vers. 21. *Omnia probate: quod bonum est, tenete.* Idest omnia accurate prius expen-

pendite & considerate: tum quod bonum ac verum est, amplectamini; quod pravum ac falsum, rejicite. Quandoque enim si non adjungenda, neque neganda est Chartis fides. Judicium suspendere tunc juvat. Exempli caussâ, si qua memorentur aut occurrant Diplomata (rarissime autem occurrent) scripta *literis aureis*, tunc continenda sententia est. Non quod ego negare ausim, quin germana quoque exstitisse potuerint, & superesse adhuc possint Diplomata aureis characteribus exarata. Ariperti Langobardorum Regis donationem Ecclesiae Romanae factam Paullus Warnefridi *aureis exaratam literis* prodit. Attamen si, quae ejusmodi tabulae ab antiquis commemorantur, aut adhuc exstare dicuntur, nobis inspicere, diligenterque scrutari liceret, aliqua fortasse in insuetis hisce membranis deprehendi possent, quae earum pretium aut minuerent, aut omnino dejicerent. Ex his unum tantummodo objectum est mihi inter tot alia, quae vidi, pro insigni Monasterio editum, ipsumque commenticium deprehendi. Ita nemo Eruditorum neget, quin inter tabulas infectae originis amandandum sit Privilegium a Leone III. Papa & Carolo Magno Augusto, concessum *per paginam aeream exauratam* Monasterio Trium Fontium ad Aquas Salvias, quod Ughellius veluti gemmam evulgavit Tomo I. Italiae Sacrae in Episcop. Ostiensibus. Neque hactenus ego adductus sum ad adjungendam fidem Puricellio, viro alioquin de literis bene merito, & magnae apud me existimationis, quum in Monument. Basilicae Ambrosian. pag. 282. commemorans Diploma Hugonis & Lotharii Italiae Regum, ait, illius *archetypum aureis literis conscriptum* fuisse *in corio piscis*. Et quod mirandum mihi visum fuit, infra addit: *Archetypum illud contulimus cum aliis Imperatorum Regumque Diplomatibus apud nos authenticis, & hactenus in medium productis, eaque pariter visa nobis fuerunt in corio piscis, & aureis literis conscripta; perinde ac si hac ipsâ praerogativâ conscribi ea olim honoris gratiâ solerent*. Accessi & ego ad invisendum Archivum profectò insigne Monasterii Ambrosiani; at nihil supellectilis tam rarae oculis meis sese obtulit, quale certe fuisset multiplex *corium piscis*, & quidem *aureis literis* scriptum, atque in illo uno Tabulario adservatum. Considerandum etiam erit cultoribus Historiae naturalis, an piscibus sit corium, atque ejus naturae, ut in membranae figuram, consistentiam, & usum redigi possit.

Praecipue verò est nobis suspenso pede procedendum, ubi magnifica quaedam remotioris antiquitatis primordia ac Privilegia, & Donationes Castellorum & Urbium, in Chartis alicujus Ecclesiae, Coenobii, aut Familiae comperimus. Nam sunt, quibus humile primo initium contigit; progressis autem sensim, & longo temporis tractu ad sublimem fortunam elatis, in mentem cecidit cupiditas nobilioris originis. Neque interdum desunt, qui suis votis, quando per vera nequeunt, per ficta succurrant. In Spicilegii Opere summe commendando pag. 319. Tom. 3. novissimae editionis protulit Dacherius Privilegium a Pippino Francorum Rege concessum Monasterio Figiacensi, quod *in pago Caturcino* antea constructum dicitur, ubi *Castrum Strimolum* eidem Coenobio *ad munimentum & tuitionem* ab antecessoribus Regibus donatum confirmat, multasque Villas & Eccle-

clesias & Castella ipse addit, *immunitatis praerogativam per duo milliaria circa ipsam Ecclesiam extendens*. Datum dicitur Diploma *VI. Idus Novembris*, *Anno ab Incarnatione Domini DCCLV. Indictione Nona*. Sed quum Annus Regni Pippini heic desideretur, & Epocha Christiana usurpetur, quam longe serius Francorum Reges in sua Praecepta invexere, hoc unum, ut alia praeteream, satis est ad inurendam Diplomati illi falsitatis aut interpolationis notam. Privilegium quoque Corbejensi Coenobio a Benedicto III. Papa Anno Christi DCCCLV. ut creditur, concessum, atque editum ab eodem Dacherio Tom. 3. pag. 343. noviss. edition. suspicionem falsi mihi ingessisset, nisi Mabillonius V. Cl. authentico exemplari in Charta Aegyptiaca reperto, Dacherianae editionis errores quosdam abstersisset. Nimirum verbosior quippe mihi ultra morem ibi videbatur Romanus Pontifex. Quod si Lotharius Anno eodem DCCCLV. *quarto*, aut *sexto Kalendas Octobris* finem vivendi fecit, & aliquot etiam ante mortem diebus Imperio sese abdicarat, quei (dicebam ego) ad *Nonas Octubrias* nondum in Italia innotuerat ejus obitus, aut saltem abdicatio? Ad haec Anni Pontificatus Benedicti Papae ibi non leguntur, quos tamen apponere in more fuit. Mitto alia Dacherianae editionis sphalmata, ut hoc unum adjiciam. Scilicet decerni illic Abbatem *ab omni Episcopali liberum dominatione*, *Christum tantummodo Judicem* habiturum, *cui redditurus est de creditis sibi ovibus rationem*. Acephalus ergo fuerit Corbejensis Abbas, quum ne ipsi quidem Romanae Ecclesiae subjectum Monasterium illud dicatur. Sed quoniam aliter visum est Mabillonio, cui supra ceteros in hisce deferendum puto, mihi etiam silentium imperavi, atque ulteriori examini parco. Congessit etiam supra memoratus Vindex Censurae Conringianae diversa Diplomata supposititia aevo Carolino tributa; alia quoque ejusdem furfuris indicavit nuper celebratus Mabillonius in Annalibus Benedictinis, eâ sinceritate ac amore veritatis, quam in quovis honesto Scriptore nemo nostrûm est. qui non exposcat & laudet. Sed & heic uno exemplo utamur. Inter eximia Italiae Monasteria numerandum certe Patavinum Sanctae Justinae, fateatur unusquisque, idque multis nominibus. Ejus institutor, sive amplificator, dicitur *Opilio*, quem *nobilem Civem Patavinum*, *itidemque Patricium Romanum* Scardeonius appellat Lib. 3. Class. 13. Antiquitat. Patavin. Ughellius autem in Ital. Sacr. Tomo quincto, Opilionis, *Viri Consularis*, ut is ait, aetatem ad Seculum Christi Quinctum refert, & quasi eum nosset de visu, *Aëtii viri clarissimi filium* nuncupat, cujus virtute Alaricus atque Attila barbari Reges repressi fuere. Cavaccio in Histor. Coenobii Sanctae Justinae eadem opinio antea placuit. Contra Ursatus in Histor. Patavin. Lib. 2. eum vixisse tradit Anno Christi DXXIV. improbatque lapidem illius memoriae positum a Benedictinis, in quo sub Hadriano Augusto circiter Annum Christi CXXV. Opilionis hujus Vita collocata fuit. En ut facile gratissima somnia sibi cudunt homines, qui non quod verum, sed quod sibi dulce est, imaginatione tantum concipiunt. Mabillonius supra memoratus in Annalib. Benedictin. ad Annum DCCCLXX. in originem insignis illius Monasterii inquirens, Opilionis & ipse meminit. Tum addit, in Archivo

ejus

ejus Coenobii haberi instrumentum ejusdem viri, conditum *Imperante piissimo Augusto Constantino, a Deo coronato pacifico magno Imperatore, Anno Quintodecimo, sub die Mensis Junii, Indictione Prima*. Subdit ille, constare, *non hoc de Constantino Magno, ut quidam volunt*, sed de alio Constantino intelligendum; *idque facile definiri posset, si integrum Instrumentum haberemus*. At quando ipsum Anno MDCCXXX. editum fuit Venetiis curâ doctissimi viri D. Angeli Calogierà Monachi Camaldulensis, Tom. 3. Opuscul. in Dissertatione postuma Cl. V. Benedicti Bacchinii, illud idem huc inferendum censui, in spem ductus, ex illius aspectu Eruditis commodiorem viam ad judicium de eo ferendum sterni posse. Heic autem agitur de pergamenâ perantiquis sane characteribus, ut videtur, ante multa Secula signatâ, nihil tamen autographi praeferente. Eo autem libentius in hanc rem inquirendum puto, quod Justus Fontaninius in Praefatione ad Commentar. de Sancta Columba, Anno MDCCXXVI. grandi, ut omnia sua consuevit, animo sententiam heic protulit, & quid nobis sentiendum sit, auctoritate suâ usus, imperavit. Itaque eam Chartam accipe.

Opilio Patricius Romanorum Monasterio Patavino Sanctae Justinae magnificam donationem facit, Anno 793.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Imperante piissimo Augusto Constantino, a Deo coronato, pacifico magno Imperatore Anno Quintodecimo, sub die Mensis Junii, Indictione Prima. Domino sancto & merito, ac ter beatissimo, seu & venerabili Monasterio Sanctae Justinae Virginis & Martiris, ubi Corpus Sanctae Justinae, & Sanctorum Prosdocimi, & multa Corpora aliorum Sanctorum requiescunt, constructo foris Urbe Pataviensi, ubi multas res a bonis hominibus delegata sunt. Ego quidem in Dei Omnipotentis nomine Opilio Patricius Romanorum *dono in predicto Monasterio pro oblatione & illuminatione, seu pro eterna remuneratione anime mee, & de quondam parentorum meorum presens presentis salute: magni donacionum sanctarum Scripturarum nos racio promovet, ea semper considerare, atque disponere, que pro animabus ac meritis regni celestis retribucione merear promereri. Credimus nos sine dubio in Evangelica leccio promoveri subsequentibus lecionibus, & hoc seculo centuplum, & in futuro vite eterne esse participes. Qua de re ego suprascripto Opilio, bono animo ac spontanea voluntate, nullus me penitus cogente neque compellente aut suadente vel vim inferente, sed meis propriis deliberacioni arbitrium, ideo dans dono, cedo, trado, & transfero atque transacio, & da meo jure, meoque dominio, meisque heredibus & successoribus alieno & transcribo atque subduco in jure & dominio suprascripto Monasterio perpetuum permanendas, eo quod habere & detinere viso sum in Comitato Bononiense, qualiter mihi advenit per coqumque modum, vel ubi, aut undique mihi advenisset. Hoc sunt fundoras, que vocatur Kasinius cum casis massariciis, vel omnibus rebus ad se pertinentibus: idest Casale, que per vocabula sunt Sitiliano, Monteclo, Vindemiolum, Marcio, & Aiucias, cum Casale Paulinis, Ro-*

tariorum, Saturiorum, Vico Fraxineto, Quingentula, Columbiano, Granariolo, & Villa Magna, cum casis & massariciis, & cum omnibus suorum pertinenciis ad eisdem locis pertinentibus in integrum. Et Capella una cum area sua, & cum omnibus suorum pertinenciis infra Civitate Boloniensis, que constructa est in honorem Sancte Justine Virginis & Martiris. Alia fundora Sociorum, Piscianus, Marianus, Gabianus, Julianus, & fundum Micauri, quod est supra Naves Casales, cui vocabulum est Mimianus, hoc est Liliolis, quod est inter Misiano & Columbiano, cum omnibus pertinenciis suis. Item fundo in alio loco Satiosum alio fundo Micauri, quod est sub ripa de Barbiano & Gabiano inter Clodia & Strata. Alia vero fundora, que est in Vico Romanulo, & fundum Ortis, cum omnibus suorum pertinentiis in integrum, cum Casis, Curtis, ortis, areis. De foris vero tam terris aratoriis seu vigris, vineis, cum areis suarum, tam terris arabilis, & gerbis, campis, pratis, pascuis, silvis, ac stallareis, rivis, rupinis, ac paludibus, coltis & incoltis, divisis & indivisis, una cum finibus & omnibus accessionibus & usibus aquarum, aquarumque ductibus, & cum omni jure, adjacentiis & pertinenciis earum rerum, per locas & vocabulas ad easdem fundoras & Capella & Casas, & omnibus rebus, qualiter superius legitur, in integrum ab hac die in eodem venerabili Monasterio beatissime Sancte Justine, & Sancti Prosdocimi, & aliorum multorum Corpora Sanctorum in perpetuum permanendas, pro eo, sicut dixi, pro remedio anime mee, & de quondam parentorum meorum; & ab odierno die nunquam liceat mihi suprascripto donatore, neque meis heredibus vel successoribus ullo unquam in tempore nullamque molestiam generare a pars predicto Monasterio de is omnibus, que superius legitur ex parte, vel ex totum nunquam contendo aut invado vel inoccupo, neque agentibus quid desidero, audeo, nec per me, neque per meis heredibus vel successoribus, neque per mea submissa vel submittanda persona majoris vel minoris, propinquis vel extraneis, & nec ad eundem judicium, & nec ad supplicandum Principibus neque per Ecclesia interpellacione, aut per Regalem vel Imperiali Magestate vel potestate, neque per ullo modo, nullaque racione contrare, quod absit, & auferre voluntatem, quia Legibus cautum est, ut quod semel in sancto ac venerabili Monasterio donatum vel concessum fuit, nullo modo revocetur. Unde pro majori firmitate, & si quo tempore quepiam persona hominum surrexerit, que ad pars supradicto Monasterio calumpniam generare voluerit, ego suprascripto Opilio donatore cum meis heredibus a pars predicto Monasterio ipsas res ab omni persona hominum stare, & contra omnes auctoriare promitto. Quod si, quod absit & avertat divina potencia, & omnia, qualiter superius legitur, non observavero vel adimplevero, & contra hec ire vel agere aut contendere voluero, attestacione confirmo, quia daturo me esse promitto ego suprascripto Donatore una cum meos heredes vel successores a parte predicto Monasterio ante omnis litis inicium pena auri optimi Libras trex: & post pena solucionem ad hanc paginam donacionis in sua firmitate permaneat.

Quam vero paginam in Dei nomine Anestasius Tabellius de Civitate Roma scribenda rogavi, & subter manu mea propria firmavi, testibusque a me rogatis obtuli subscribenda, eorumque presencia tradidi sub die Mensis Junii, Indictione Prima.

Ego

Ego Opilio gloriosus Imperialis Patricius Romanorum *in ac donacionis Cartula a me facta manu mea subscripsi.*

Ego Jordanus in ac Cartula rogatus testis manu mea subscripsi.

Ego Armeniacus rogatus testis manu mea subscripsi.

Ego Tribunus Blandinonus rogatus testis manu mea subscripsi.

Ego Leopardus rogatus testis manu mea subscripsi.

Ego Basilius rogatus testis manu mea subscripsi.

Ego Barbato domestico numeri Armeniaci rogatus testis manu mea subscripsi.

Sed quis iste *Opilio gloriosus Imperialis Patricius Romanorum?* Si Clarissimum Fontaninium percontamur, is respondeat: *Mi troverei molto disposto a darlo per un' Esarco di Ravenna*, quòd is titulus proprius & consuetus foret Seculo Christi Octavo Ravennatibus Exarchis. Tum post pauca, nullis aliis tabulis fretus, in hanc sententiam intrepide descendit: *Fu* CERTAMENTE *Esarco di Ravenna sotto Costantino Copronimo, e dovrà collocarsi tra Paolo ed Eutichio, il quale fu l' ultimo Esarco di quella Città.* Ut hanc opinionem nobis persuadeat, subdit: *Bisogna, che Opilione fosse per qualche tempo surrogato a Paolo.* Quum vero successisset Eutychius, *bisogna pure, che il medesimo Opilione, benchè fuori di carica, non deponesse il primo suo titolo di Patricius Romanorum.* Verùm haec ut summâ facilitate excogitata fuere, ita pari excidunt. Plura ego in hanc rem olim scripseram; & quanquam dum haec ad proelum pararem, hanc molem Critico ariete penitus dejecerit vir doctissimus P. D. Gaspar Berettus Monachus Benedictinus in Dissertat. Chorographica, Tomo X. Rer. Italicar. editâ, attamen in ipsam rursus invadere juvat. Prius ergo ostendendum erat Clarissimo Fontaninio, *Opilionem Patricium Romanorum* floruisse Anno Christi DCCXXXIII. ac deinde conjecturis suis locus esse potuisset. Mirum sane videatur, obtrudi heic nobis Exarchum nemini antea notum, & qui neque se *Exarchum* appellat: idque ex una Charta, cujus fides saltem dubia; eique inaedificare tot alia meditamenta, in quibus etiam veri similitudinem desideres. Nam ex Inscriptione, quam adfert Rubeus Lib. 4. Histor. Ravennat. *Eutychius Exarchus & Patricius* Italiam rexisse deprehenditur Anno Christi DCCXXXI. Ibi haec verba:

GUVERNANTE ITALIAM
DOMNO EUTYCHIO EXCELL. PATRICIO ET EXARCHO
III. KAL. FEB. IND. XIV.

Is ergo Anno DCCXXXIII. *Patricius Romanorum*, & non *Opilio*. Neque Opilioni fas fuisset, eum sibi titulum tribuere deposito Magistratu, quum alter eo ipso munere fungeretur. Neque veri simile est, Opilionem, si in fide Graeci Imperatoris stetit, ac Romae tabulas hasce scribendas jussit (quod indicare videtur Notarius, hoc est *Anestasius Tabellius de Civitate Roma*) tantam bonorum copiam effudisse in Monasterium conditum Patavii, hoc est in Civitate subjectâ Langobardis Regibus,

 Graeci

Graeci nominis & Imperii hostibus, & continua bella Exarchatui moventibus. Quod si Opilio, ut suo arbitrio sibi fingit praelaudatus Fontaninius, Patavium sese receperat, ab Imperatoribus Graecis deficiens; eâque in Urbe Charta conscripta fuit: ritibus eorum temporum adversatur, Chartam signari *Constantino a Deo coronato pacifico magno Imperatore*, quum *Regnante Rege Liutprando* fuisset signanda. Immo abhorret etiam a vero, unum *Constantinum* Copronymum in ea pergamena memorari, quum Leo Isaurus Imperator ejus pater adhuc imperaret, & utriusque nomina signarentur a Notariis. Quare videat Ancyranus Praesul, quàm bene ei sedeat, Opilionem sine dubitatione (CERTAMENTE) obtrudere nobis Exarchum Ravennae, atque edicere, ut ejus nomen (non aliunde nobis notum nisi e Chartâ saltem dubiâ) inferamus in catalogum Exarchorum. *Questo Esarco Opilione ha da porsi tra Paolo ed Eutichio nella serie degli Esarchi*. Ita ille. At quando ipse nihil dubitavit, confictam affirmare Inscriptionem marmore insculptam, quae *Opilioni* ipsi posita, & speciem vetustatis gerens, adhuc visitur in claustris Patavini Monasterii: Eruditis etiam licebit in posterum de ipsius Chartae antiquitate ac legitimitate dubitare. Certe supra laudatus Bacchinius, quum & ipse periculum fecisset, an ad Annum Christi DCCXXXIII. referri posset hujusmodi Charta sub Constantino Copronymo, tot difficultates obvias habuit, ut abjectâ illâ conjecturâ, in hanc alteram descenderit, videlicet Anno Christi DCCXCIII. sub Constantino filio Leonis & Irenes eam Chartam fuisse exaratam. Sed pergent Eruditi

A arbitrari veluti rem a similitudine alienam, eo Anno *Opilionem gloriosum Imperialem Patricium Romanorum* fuisse, aut appellatum fuisse, quum constet, eo titulo ac munere insignitum fuisse Carolum Magnum Francorum Regem, neque appareat, tum Romae quemquam exercitui Imperatorum Graecorum hoc titulo praefuisse. B Quod si dicas, *Barbatum domesticum numeri Armeniaci*, inter testes subscribentem, praefuisse cohorti seu legioni militum Armenorum; respondebunt, muneris hujus mentionem bonum certe colorem serae antiquitatis praeferre; at difficile credi posse, tunc Augustorum Graecorum legiones Romae consedisse. C Timuisset sibi ab eis Pontifex, quum iniquo animo tulissent Graeci, Exarchatum Ravennatem non redditum sibi a Regibus Francis fuisse, sed dono datum Pontifici Romano. Neque Romanorum Patriciatum Carolus Magnus accepisset, si Romae adhuc Graecorum exercitus dominatus fuisset. Neque idem Carolus tam D facile Romam, nondum Imperator, profectus fuisset, si Graecorum copiae illam muniissent. Eidem verò licèt duntaxat Patricio *Populus Romanus fidem & subjectionem jurabat*, ut habet Eginhardus in Annalibus ad Annum DCCXCVI. Praeterea videtur aliena a temporibus iis formula illa: *nec supplicandum Principibus,* E *neque per Ecclesia interpellacione, aut per Regalem, vel Imperiali magestate vel potestate &c.* Vide Dissertationem VI. *de Marchionibus*, in qua Chartam Pistoriensem produxi Anno MIV. exaratam. Ibi haec formula, quae potius mores Seculi X. & XI. sapit. Hisce adde, scatere nimiis erroribus Chartam, & carere loco, ubi fuerit scripta, aliaque ibi occurrere vitia,

quae

quae in unum quidem apographi scriptorem rejicere possis, sed non desinant dubitationem ingerere vetusti cujuspiam figmenti; ac praecipue quum non apographum, sed primitivam Chartam appellandam illam contendere alii possint. Nam quod Bacchinius *evidens* mendum in iis verbis invenit: *Domino sancto ac merito ac ter beatissimo seu & venerabili Monasterio Sancte Justine*, quasi illic nomen Abbatis omissum fuerit, cui ab Opilione facta fuit donatio: mihi nullum facessit negotium, quippe haec eadem formula mihi visa est in aliis antiquis Chartis, sine controversia legitimis. Illud potius augere suspiciones potest adversus Chartam Opilionis, quod ex ipsius Bacchinii schedis didici, nempe in eodem Tabulario Patavini Monasterii Bullam adservari Gregorii Papae, antiquis & ipsam temporibus scriptam, & characteribus praecedentis donationis scripturae perquam similibus. Immo ejusdem Bullae bina seu autographa, seu apographa illic haberi, in quorum uno plura leguntur quàm in altero. Ego descriptam ex Bacchinianis Schedis ampliorem membranam dabo, uncis claudens, quae in altera minime leguntur.

Gregorii IV. Papae Bulla, qua Monasterio Patavino Sanctae Justinae omnia illius bona & privilegia confirmat, Anno 828.

GRegorius servus servorum Dei Episcopus Miloni *reverentissimo* Abbati Monasterii Sancte Justine *Virginis & Martiris Christi, & Sancti Prosdocimi Christi Confessoris*, situm foris Civitate Patavi, *in quo ipsorum, & aliorum plurimorum Sanctorum Corpora requiescunt, tuisque successoribus in perpetuum. Quia juste & racionabiliter vestra humilitas nostro Apostolatui humiliter postulastis, quatinus pro Dei amore, animeque nostre remedio, per presentis nostri Privilegii auctoritatem, quàmque per auctoritatem Domni Lotharii Imperatoris Augusti, spiritualis in Christo dilectissimi filii nostri, concederemus & confirmaremus scilicet omnes res & proprietates predicti Monasterii, cujus Ecclesiam* Opilius Patricius Romanorum *fundavit, ibique ejus corpusculum in pace requiescit, in atrio ejusdem Ecclesie supra duas columpnas, qui etiam multa tribuit dona in eodem Monasterio. Ideoque per presentem Privilegium confirmamus & corroboramus & ipsum Monasterium cum omnibus suis pertinentibus, tam intus Civitate Patavi consistentibus, quamque foris, seu in flumio Rodolone Molendina quatuor (& Ecclesiam Sancti Angeli, cum ejusdem Villa, cum Decimis & Quartis, atque Ecclesiam Sancti Danielis Martiris, & Ecclesiam Sancte Juliane Virginis & Martiris Christi, atque Ecclesiam Sancti Mattei Apostoli) & Villa, que vocatur Macerata, integra cum servis & ancilis (cum decimis & quartis, & Villa, que vocatur Runco, cum omnibus suis pertinentiis, cum decimis & quartis.) Seu Cella Sancti Martini in Montesilice cum Curte sua (& Ecclesiam Sancti Salvatoris, & Ecclesiam Sancti Thome Apostoli cum omnibus suis rebus,) atque Tribianum, atque Pernumium, seu Monte Gutuli, atque in Saccum, & Lignarium (cum ejusdem Ecclesia in honore Sancti Blasii edificata, cum decimis & quartis, & Ecclesiam Sancti Michaëlis in honorem dedicata, & aliam Ecclesiam similiter in honore Sancti*

cti Michaëlis in Villa, que vocatur Bruzolo, edificata. Atque Ecclesiam Sancti Nicolai in Villa, que vocatur Flumisello, edificata:) sicque in territurio Vicentino Castrum Sancti Galli (cum Ecclesia Sancti Blasii & Sancti Galli, cum decimis & quartis ejusdem Castri, seu totam decimam & quartam,) & Villa, que vocatur Maxone, (seu totam decimam & quartam Ville, que vocatur Rovolone, & Ecclesiam) Sancti Georgii in Rovelone; & omnes alias res, cum servis & ancillis, atque cum decimis, ubique persistunt: (nec non Ecclesiam in honorem Sancte Justine Virginis & Martiris Christi in Villa, que vocatur Corriza, edificatam:) atque in territorio Bononia tam infra Civitatem quàm foris Civitate, seu in Saltu Plano vocato, quantascunque Opilius Patricius Romanorum in ipso Monasterio emisit. Quasque a jure predicti Monasterii sub pensione nomine detinuit, & quantascunque Flavius Ildebrandus *excellentissimus* Rex *a jure ipsius Monasterii detinuit, sub pensionis nomine similiter, vel per quodcumque modum detinere visus est is in eodem territurio Bononiensium. Monasterium unum in honore Sancte Justine dedicatum, situm infra Civitate Bononia, cum area sua, & cum omni domo culto suo tam in ipsa Civitate, quamque foris, cum casis, domibus, edificiis, & cum omnibus sibi pertinentibus in integrum. Item Fundum Trecenta, & Sadrianum, & Nuncianum, seu Pulianum, & Silbamunda, & Valle de Lanbris, seu Veterana, & Fraxenito, & Memoriola, & alia Memoriola nova, seu Uncianum, & Vicoarucias, seu Carpenetulo, & Soldenicus, & Judicosus pertinentibus, seu Fundum Cassinium, & alio Musianus, & in loco Paretes untias sex, seu Saxorias, & Mauriano, & Casiliello, & Vallefrigida, & in fundo Rutilianis, terra culta & sterpe-*

A *ta insimul juges triginta, & in Casale Sociovia terra juges decem, & in fundo Veterana Casale, qui vocatur Granariolo, & Fundum Sitilianum, & Centumpaulinis, & in fundo Trimano, seu Quinquagintula deserta, & Praxeletulo, seu Pissiano...... (& Gavinbo, & Barbiano, seu Filiolis,) & Gabiano qui vocatur Vicocecorum, & fundo Columbiano,* B *& Granariolo, & Villamagna, cum casis & massariciis & omnibus sibi pertinentibus, & fundum Quingentula, & Saciosо, & Julianus, seu Omicarini, qui est supra Naves, & Casale qui vocatur Laurentiacus, atque Casale, cui vocabulum est Numianus, hoc est Silisis inter Misianum & Columbianum. Item fundo in alio loco Socioso, & alio fundo* C *Micauri, qui est super ripa de Barbiano, & Gabiano, inter Claudia & Strata. Area verò que est in Vico Romanulo, & fundo ortus in integrum, & fundo Sitiriano, & Monticlo, & Vindemiolo, seu Marcio, & Arucias, cum Casale Paulinis, & Rotarioro, seu Saturioro, & Vico Fraxenito. Ipsas omnes suprascriptas res cum servis & an-* D *cillis, cum silbis & molendinis, aquarumque decursibus, usibus ac juribus, ac omnibus pertinentibus, sibique subjacentibus, ubicunque consistunt, in integrum. Jubemus itaque, ut nullus Dux vel Comes aut alia quevis persona in suprascriptis rebus predicti Monasterii Sancte Justine liceat ingredi sive per hospitalitatem, aut per quemcumque mo-* E *dum, neque aliquam violentiam facere presumat, sed potius sub beati Petri Principis Apostolorum predetestatione tam deservientes quam residentes ac ipsas res salvi & inlesi persistant, absque omnium hominum remota controversia. Nam si quispiam contra hujus nostri Privilegii auctoritatem violator repertus fuerit, sciat se in iram beati Petri Principis Apostolorum, & omnium predecessorum nostro-*

strorum, *atque sub gravissima indignatione predicti dilectissimi filii nostri Domni Lotharii Imperatoris Augusti*, *&* *nostram casurum*, *&* *sub anathematis vinculo dampnaturum*. *Insuper*, *nisi a malo resipuerit*, *sciat se compositurum auri optimi mulctam Mancoseos duo millia*, *medietatem nostro sacro Palatio*, *&* *medietatem suprascripto Monasterio*. *Qui verò pro intuitu custos & observator in omnibus extiterit*, *benedictionis graciam*, *vitamque eternam cum omnibus Sanctis sine fine mereatur habere in secula seculorum*. *Amen*. A B

Scripta per manus Gregorii Protoscrinniarii, *Patriarchio Lateranensi*.

Datum Rome XII. Kalendas Julias, *Anno ejusdem Sedis Primo*, *&* *Domno Lothario Secundo*, *Indictione Octava* C

 BENE VALETE

Memoratur heic *Gabiano inter Claudia & Strata*, idque in agro Bononiensi. Nescio an quidquam rei hoc habeat cum *Via Claudia*, quo nomine a multis Seculis appellatur Regia Via, quae per Mutinam ducit ad Placentinos. In praecedenti Charta legitur *inter Clodia & Strata*. Haec obiter. Quod heic me excruciat, cogor aperte dicere, tot vitia convenire in hujus Bullae textum, ut illam nemo uti legitimam mercem sit facile suscepturus. Nam praeter dissonantiam inter duo illa unius Bullae exempla deprehensam, praeter affectatam mentionem Sepulcri, in quo depositus dicitur *Opilius*, sive *Opilio Patricius Romanorum*, & praeter alia, quae persequi non est animus: inter Chronologicas Notas intoleranda pugna consurgit, quam tollere ne acutissimus quidem possit. Anno DCCCXXVIII. Mense Junio decurrebat *Annus Primus* Gregorii IV. Papae. In eum Annum minime cadit *Indictio Octava*, sed quidem *Sexta*. Et rursus scripta haec dicuntur *Anno Domno Lothario*, pro *Domni Lotharii*, *Secundo*, quae vitiosa formula Apostolicae Sedis Cancellariam non bene olet, quum ibi Latinae Linguae atque Grammaticae honor aliquis semper habitus fuerit. Praeterea extra omnem controversiam est, Lotharium I. coronam ac nomen Imperialis dignitatis Romae accepisse Anno DCCCXXIII. Ergo Annus Secundus ejus Imperii in Annum Primum Gregorii IV. sive in Annum Christi DCCCXXVIII. nequaquam convenit. Adde, nullam mentionem fieri Ludovici Pii Augusti imperantis cum filio. In aliis Chartis ejus nomen praeterire minime mos fuit. Fortassis etiam abhorret ab eorum temporum consuetudine multa *duorum millium Mancusorum auri optimi*, cujus medietas persolvenda erat *nostro sacro Palatio*, quum de Monasterio ageretur extra fines Pontificiae ditionis posito, & possidente tot alios fundos, minime in Bononiensi agro comprehensos. Haec & alia, quae abire insalutata volo, apud me hujus etiam Bullae fidem saltem dubiam faciunt. Neque tamen inficias ierim, quin Patavini insignis Monasterii antiqua potuerit esse origo, eique multa concessisse potuerit *Opilio* aliquis, uti certe *Abbo* quidam Monasterii Novaliciensis conditor fecit. Sed fieri etiam potuit, ut quemadmodum progressu temporis Novalicienses Monachi loco suo, ac fundatori splendorem addituri, Abbonem illum *Patricii* titulo sponte ornarint, ita & suum Opilionem pari dignitate auxerint Monachi Patavini. Vide, quae attuli ad Chronicon Novalicien-

licien-

liciense Part. II. Tomi II. Rer. Italicarum. Ughellius etiam Tom. 4. Italiae Sacr. in Catalog. Episcopor. Taurin. ut supra monui, Diploma Caroli Magni refert, ad idem Novaliciense Coenobium spectans, ubi ejusdem *Abbonis Patricii* mentio occurrit. Sed & in eo foetu putidam imposturam e vestigio agnoscas. Denique Ursatus in Histor. Patavinâ, & Ughellius Tom. V. Ital. sacr. Literas protulere Gauslini Episcopi Patavini, scriptas Anno DCCCCLXX. seu potius secundùm vulgarem Epocham DCCCCLXXI. e quibus constare videtur, exstitisse quidem antea *Ecclesiam Beatae Justinae*, eique *Xenodochium* (tunc desolatum) fuisse subjunctum, sed nullâ praecedentis *Monasterii* mentione factâ. Immo Gauslinus disertis verbis protestatur, se a Deo impulsum, *ut ob ipsius amorem, Sanctorumque omnium, nec non & Beatae Justinae Martyris, Beatique Prosdocimi Confessoris Coenobium aedificarem Monachis*. Vide etiam Literas Burchardi Episcopi Patavini, idem testantes infra in Dissertatione XXXVI. *de Precariis*. Quare nisi certiora monumenta adferantur, eo solùm tempore Monasterium illud conditum fuisse, credere par est. Quibus etiam temporibus Veneti, Mutinenses, Regienses, Parmenses, aliique Populi Monasteria in suis Urbibus excitarunt.

A Atque haec facile succurrant homini in eruditione antiquorum temporum minime hospiti, quoties Diplomata & Chartae se ei offerunt, quae patentibus atque enormibus vitiis scatent. Quod crucem amatori veritatis figere possit, eumque conjicere in multas ambages, illud est, veteres tabulas reperiri, in quibus etsi nihil desideretur, quod archetypum non sapiat, naevi tamen quidam apparent, qui continere judicium nostrum cogunt. Profectò inficias non ierim, quin adhuc in tanta germanorum Diplomatum copia, nonnulla supersint, in quae ob incuriam Cancellarii, sive Amanuen-
B sis, quo Cancellarius est usus, errores nonnulli irrepserint, & praecipue in Notis Chronologicis. Horum sane caussâ minime proscribenda sunt veneranda illa antiquitatis rudera, si alia concurrant authentica signa sinceritatis. In insigni & antiquissimo Asceterio sacrarum Virginum Sanctae Mariae Theodotae, nunc *della Poster-*
C *la*, Ticini, multa mihi oblata sunt egregia Diplomata ex humanitate nobilium illarum Sanctimonialium. Erant autem ex iis, quae dubitationem aliquam mihi ingerebant, quod Indictio Annis Christianae Aerae non satis interdum respondere videretur. Verùm ubi rem accuratius pensitabam, & nihil deesse animadvertebam
D eorum, quae archetypum constituunt, illud tandem experientiâ melius assequebar, quod antea non ignorabam: nempe non raro nobis dubitandum esse, non de verbis, aut sententiis, aut monumentis antiquorum, sed de imperitia ac inscitia nostra. Quum enim mores, & opiniones, & Linguam veterum nonnumquam parum
E perspecta habeamus, nos extemplo in Auctorum aut Librariorum culpam rejicimus, quae uni ignorantiae nostrae sunt tribuenda. Exemplis rem confirmabo. Ecce unum ex Diplomatis in eodem Parthenone adservatis.

Gui-

Guidonis Imperatoris Diploma, quo omnia bona & jura confirmat Monasterio Ticinensi Sanctae Mariae Theodotae, Anno 892. sive 891.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Wido *divina favente clementia* Imperator Augustus. *Si circa Servos & Ancillas Dei munificentiam nostrae benignitatis intulerimus, credimus hoc ad animae nostrae salutem efficaciter pertinere. Igitur omnium fidelium Sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque cognoscat industria, qualiter quaedam Dei ancilla* Asia quondam Abbatissam Monasterii Sanctae Dei Genitricis Mariae, quod nuncupatur Theodotae, situm Urbe Ticinensi, *pro diversis utilitatibus ejusdem Monasterii expetiit Praecepta ad anteceffore nostro* Hlothario Imperatore *de quadam terra, muroque juxta Monasterium ipsum, quod Urbis ipsius terminum includebat, ut ipse tam Monasterii septum muniret, quàm Urbis fines usque ad publicam Viam includeret. Concessit etiam, ut res omnes, quascumque Monasterium idem longo tempore possedit, aut postea juste ac legaliter tam emptione, donatione, quàm fidelium oblatione adquisivit, ac deinceps similiter juste & legaliter acquirere potuerit, tranquillo jure possideat. Et ut nullus Reipublicae Minister, aut aliquis ex Judiciaria potestate praesumeret, homines ejusdem Monasterii liberos aut servos inquietare, vel loca ad causas audiendas, vel freda exigenda, vel tributa, aut mansiones, vel paratas faciendas, nec fidejussores tollendos, aut homines ejusdem Ecclesie tam ingenuos quam servos super terram ipsius commanentes distringendos, nec ullas redibitiones aut inlicitas occasiones requirendas, & quicquid exinde Fisco nostro sperare poterat, in eodem*

A *Monasterio solemni & perpetua securitate concessit. Dedit etiam licentiam de Silva Carbonaria materiamen ad reparationem ipsius Monasterii suscipere, ac ligna ad usum ignis habere, secundùm temporis opportunitatem; & quando necessitas imminet, navem illius per Ticinensem Portum discurrere liceat absque alicujus controversia. Et commutationes*

B *rerum omnes, quas praedicta Asia fecit, maneant inconvulsae. Et ut liceat eidem Coenobio secundùm regulam Sancti Benedicti de propria Congregatione Abbatissam eligere. Et sint res ejus sub Imperiali immunitate defensae. Et si necessitas evenerit de rebus & familiis ipsius, per inquisicionem Imperialem rei veritas adprobetur. Nos vero*

C *precibus* Helbunci Archicancellarii nostri, & Risindae ipsius Monasterii *religiose* Abbatissae, *atque Congregationis ejus, stimulati, ob animae nostrae mercedem pie considerantes haec omnia, sicut ad Anteceffore nostro concessa sunt, inconvulse concedimus ac firmamus eidem venerabili loco perfruendum sollemni jure statuimus possidenda,*

D *& sub nostra tuitione secure ac sinceriter perseverent. Insuper concedimus in prefato Monasterio pro mercede animae nostre vadum unum in Pado ad piscandum, ubi nominatur Caputlacti, habentem terminum superiorem in Cocuzo Gepidasco: inde percurrit ad eum locum, ubi Agonia influit in Padum. Concedimus etiam in praedicto venerabili Mo-*

E *nasterio Insulas juxta praedictam piscationem ex utraque parte Padi, quidquid antiquo tempore eidem Monasterium seu moderno obtinuit, vel Padus*

invaſit, aut in futurum inruperit de propriis ipſius Monaſterii rebus, . ſine Nebiaſco uſque in flavium Agonia: deinde ipſe finis deſcendit in Padum, & a termino, quod vocatur Grindalado, percurrit in Melum Inſitum: deinde ad portum Caputlacti, quantum eidem Monaſterium praeterito tempore optinuit ſuo jure, & nunc obtinere videtur; ſeu quod Chuinipert Rex *inibi per ſuum contulit Preceptum. Precipientes ergo jubemus, ut nemo fidelium noſtrorum parti predicti Monaſterii de his omnibus, quae ſupra a nobis conceſſa ſunt, quolibet tempore ullam praeſumat inferre moleſtiam aut contrarietatem, ſed ſub omni integritate, ſicut a nobis conceſſa ſunt, & hac auctoritate noſtrâ condonata ſunt, perenniter ibidem ad*

A

utilitatem Monaſterii ſine diminutione permaneant. Si quis autem contra hujus noſtri Praecepti ſecuritatem violentiam eidem Monaſterio temptaverit inferre, componat auri optimi Libras viginti, medietatem Palatio noſtro, reliquam medietatem parti ejuſdem Monaſterii. Et ut haec noſtra auctoritas pleniorem optineat vigorem, & a fidelibus noſtris diligentius obſervetur, manu propria ſubter firmavimus, & bulla noſtra ſigillari juſſimus.

B

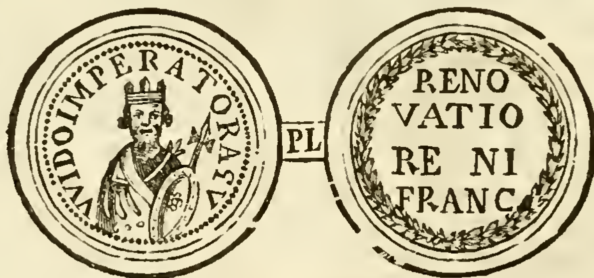
Signum D I V *Domni Widonis ſereniſſimi Auguſti.*

Helbuncus Archicancellarius jubente Domno Widone Imperatore recognovi & ſubſcripſi.

Data V. Kalendas Auguſti, Anno Incarnationis Domini DCCCXCII. Regnante Domno Widone in Italia Anno Regni ejus IIII. Imperii Primo, Indictione VIIII.

Actum Papia, in Dei nomine feliciter. Amen.

Ad calcem Diplomatis in medio pendet Bulla plumbea Imperialis.

Duplex ibi membrana vetuſtiſſima idem Privilegium mihi exhibuit. Speciem autographi altera praeferebat, eamque unicam opinatus ego jam deſcripſeram. Sed quum nulla Sigilli unquam appoſiti veſtigia ſupereſſent,

C

quid certo decernerem de Charta illa minime ſuccurrebat. Subinde verò alteram detexi, hoc eſt ſincerum ejuſdem Diplomatis archetypum, cui praeter cetera ſigna fidem faciebat Bulla plumbea adhuc per chordulam

e per-

e pergamena pendens: quem usum animadvertas velim; neque enim semper cerea Sigilla adhibita sunt in Augustorum & Regum Diplomatis. Habes Diplomatis hujus specimen aere incisum Tomo II. Rer. Italicar. curâ nobilis & doctissimi Comitis Donati Silvae Mediolanensis, qui & ipse post me in illud incurrit. Chronologicas Notas nunc perpendamus. Ibi *Indictio VIIII.* conjungitur cum die *V. Kalendas Augusti*, & *Anno Primo Imperii* Guidonis, & *Anno Incarnationis Domini DCCCXCII.* Atqui in reliquis Italiae locis eo Anno in cursu erat *Indictio X.* Quid heic dicendum? Aut alius a nostro Annus usurpatus fuit, aut alia a vulgari Indictione (quod tamen quei fieri potuerit, non assequor) in hoc Diplomate occurrit. Utique fuerunt olim, & sunt adhuc in Italia Populi, ac praecipue Florentini, qui serius quàm nos Annum novum a die XXV. Martii ineunt, ac propterea Annum *ab Incarnatione* appellant: quod sedulo perspiciendum, utpote indicium discriminis non levis ab altera formula, nostris temporibus fere ubique usitata, scilicet *a Nativitate*, sive ut rectius Regienses & alii scribunt, *a Circumcisione*, hoc est a Kalendis Januarii. Aliquibus autem, & praesertim Pisanis novus Annus *ab Incarnatione* novem mensibus antevertebat vulgarem Annum nostrum *a Nativitate*. Fuerunt etiam, ac praesertim apud veteres Germanos, qui Annum revera a die XXV. Decembris numerare incipiebant. Igitur agnoscere opus est, Annum in Ticinensi Diplomate a Guidone Augusto adhibitum, & *ab Incarnatione* numeratum, nequaquam esse vulgarem nostrum *DCCCXCII.* sed quidem *DCCCXCI.* cui revera convenit *Indictio IX.* In Dissertatione III. *de Roman. Imperator.* jam ostendi, Guidonem renuntiatum fuisse Augustum, ac Romanâ Coronâ donatum ante Kalendas Majas Anni DCCCXCI. Ergo & heic ille idem Annus designatur, cujus Mense Julio numerabatur adhuc *Annus Primus Imperii*, uti & *Indictio IX.* Juvat heic alias indicare Chartas, e quibus certiores de primo Anno Epochae ejusdem Augusti fiamus. In Tabulario Archiepiscopii Lucensis non unam vidi scriptam *Anno I. Guidonis Imperatoris* die X. Julii, aut die XXI. Augusti, *Indictione VIIII.* aut die IX. & XI. Septembris, *Indictione X.* quum ibi Kalendis illius Mensis Indictio nova nasceretur. Istae ad Annum DCCCXCI. pertinent. Sunt & aliae exaratae *Anno II. Guidonis Imperatoris Augusti* die XVIII. Augusti, *Indictione X.* aut die XVI. Novembris *Indictione XI.* Hae spectant ad Annum DCCCXCII. Neque desunt aliae scriptae *Anno III.* die XXVIII. Februarii, aut XXX. Aprilis, aut XV. Maji &c. *Indictione XI.* Istae referendae ad Annum DCCCXCIII. E quibus tandem agnoscimus, Guidoni ante Martium Mensem, immo & ante diem XXVIII. Februarii conlatum fuisse diadema Romanum. Idque contigerit oportet post diem V. Octobris Anni DCCCXC. siquidem eo die Lucensem Chartam scriptam vidi *Anno III. post mortem Karoli Imperatoris*, *Indictione IX.* hoc est, nemine imperante. Quare ut in memorata nuper Dissertatione *de Roman. Imperator.* ostendi, & hinc discere possumus, Guidonem ineunte Anno DCCCXCI. solium Augustorum conscendisse per sacram unctionem Romani Pontificis Stephani V. Sed quid ultra moror? Vide Dissertationem XXX. *de Mercat.* ubi Diploma dedi

ſcriptum Anno DCCCXCI. *Nono Kalendas Martii*, *Imperii die Prima*. In Archivo Cathedralis Parmenſis legitur alterum ſimile Diploma, quod editum jam fuit ab Ughellio Tomo 2. pag. 191. Ital. Sacr. ſed non ſatis emendate. Ego ex autographo Notas Chronologicas dabo, quae ita efferuntur: *Data IX. Kalendas Martii*, *Indictione IX. Anno Incarnationis Domini DCCCXCI. Regnante Domno Widone in Italia Anno Regni ejus III. Imperii illius die Prima. Actum Romae in Dei nomine feliciter. Amen*. Adhuc ibi viſitur Sigillum plumbeum pendens: quod rarum eſt, ut nuper monui. In antica parte eſt caput coronatum Imperatoris, ſcutum & lanceam geſtantis cum literis WIDO IMPERATOR AGV. ideſt *Auguſtus*: in poſtica verò Corona laurea cum literis RENOVATIO REGNI FRANC. ideſt *Francorum*. Non Annum dumtaxat, ſed ipſum diem habemus, quo delata eſt Widoni Imperialis Corona, ita ut nullus heic controverſiae locus ſupereſſe poſſit. Quare intelligas, Sigonium concivem meum recte ſtatuiſſe hunc ipſum diem primum Coronationis Guidonis Auguſti Lib. 6. de Regno Italiae. Atque cum his conſonant Literae Stephani V. Papae a Campio Tomo I. Hiſt. Eccleſ. Placentin. pag. 472. productae, & ſcriptae *IV. Kalendas Martias imperante Domno piiſſimo Auguſto Wido &c. Imperatore Anno I. Indictione Nona*. Cum his quoque conſentire videas alias tabulas Lucae conſcriptas *Anno III. Guidonis Imperatoris Pridie Kalendas Martias*, *Indictione XI.* hoc eſt Anno DCCCXCIII. Nam & hinc elucet, ante Martium Menſem Anni DCCCXCI. evectum fuiſſe Guidonem ad Imperiale ſolium. Hiſce poſtremo junge Chartam ab Ughellio productam Tomo quincto in Appendice ad Epiſcop. Aprutin. cum his notis: *Guido Imperator Auguſtus Anno Imperii ejus Quarto*, *ſed regnante Lamberto filio ejus Imperatore Tertio*, *ſed & Tertia die Menſe Maji per Indictione Duodecima*: hoc eſt Anno Chriſti DCCCXCIV. ex qua etiam agnoſcimus, Lambertum Guidonis filium Anno DCCCXCII. renuntiatum fuiſſe Auguſtum. Et quidem aut Martio decurrente, aut certe ante Majum ſubſequentem. Nam altera Charta Aprutina exarata fuit *in Anno Quinto Lamberti Imperatoris*, *Menſe Martio*, *per Indictione XV.* Hoc eſt Anno Chriſti DCCCXCVII. Hiſce adde Chartam a Florentinio in Vitâ Comitiſſae Matildis Lib. 3. indicatam, atque exaratam *Anno Imperii Domni Lamberti Sexto*, *Quarto die Menſis Martii*, *Ind. XV.* Si utraque Charta vitio caret, uno e tribus primis diebus Martii Anno 892. conlatum fuerit nomen ac diadema Auguſtale Lamberto. Sed quum in nullum ex iis diebus Dominica inciderit: quo tempore Imperatorum & Regum inauguratio fieri conſuevit, vitium aliquod in alterutra ſuſpicor. Vide etiam Diſſertationem ſupra memoratam III. *de Roman. Imperator.* ubi inquiſitio facta eſt de Epocha ejuſdem Guidonis Auguſti.

Tenebrae nobis obviam factae in Diplomate ejuſdem Guidonis, ſupra a me producto, jam in oculos noſtros incurrerunt. Et ſane diverſa illa ratio inchoandi Anni multum incommodi olim peperit, & adhuc parere poteſt ad dignoſcendum natalem certum antiquorum Diplomatum. Immo vix intelligo, cur in mentem venerit Guidoni Imperatori, ſive ejus Cancellariis, recedere ab uſitata

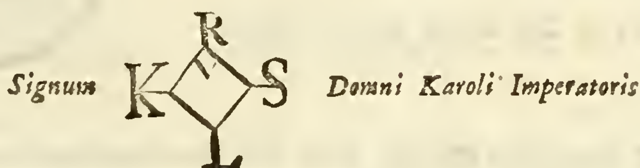
usitata Aera communi, quam usurpaverant aliquot praecedentes Augusti, & Successoribus etiam placuisse, compertum habemus. Quod plus est, ne Ticinensi quidem in Urbe alius erat ritus, quum tot ibi scripta Caesarum Privilegia exstent, *Annum Domini a Nativitate*, prae se ferentia. Quod tamen animadvertas, Anni *Dominicae Incarnationis*, familiares in vetustis Chartis, saepe Annum nostrum a Nativitate, sive *a Circumcisione*, designabant: quod a conjuncta *Indictione* manifestum fieri solet. Solet, inquam; & hoc enim meminisse juvat, offusas nobis fuisse alias tenebras a diverso Indictionis usu. Nimirum fuerunt aliquando Romani Pontifices, Caesares, & Populi Italici, qui Indictionis exordium modo a Kalendis Januarii, modo a Kalendis Septembris, immo & a die XXIV. Septembris sumsere. Virginius Valsecchius Benedictinus, in Academia Pisana Historiae Ecclesiasticae Professor, vir ob eruditionem suam, Librosque editos clarissimus, in Epistola de Veter. Pisan. Civitat. Constitutis ad Cl. V. Guidonem Grandium Camaldulensem Abbatem, scripserat in haec verba: *Utebantur etiam tum Pisani Indictione Romanâ seu Pontificiâ, quae incipit a Kalendis Januarii, non verò Constantinopolitanâ, neque Constantinianâ, quarum altera incipit a Calendis Septembris, altera a die XXIV. ejusdem Mensis*. Cujus rei testes duas attulit Chartas Pisanas Seculi XII. Verùm is postea per Literas certiorem me fecit, sibi diligentius in eamdem rem fuisse inquisitum, seque in aliis Chartis bene multis deprehendisse, Pisanos olim *Constantinianâ Indictione* usos, quae videlicet suum init cursum a die XXIV. Septembris, quanquam non desint Chartae Romanâ Indictione signatae. Haec ille ad me solicitus veritatis amator. Fuit ergo apud Carolinos Imperatores etiam in usu Indictio Pontificia, cui initium dabant Kalendae Januarii: sed & ab iis adhibitam Constantinopolitanam, a Kalendis Septembris deductam, exempla demonstrant. Quae varietas ad statuendum Annum certum quorumdam Diplomatum plurimas interdum ambages nobis creat, nosque facile ducit ad capiendum unum Annum pro altero, uti doctis etiam Viris quandoque accidit. Cointium, Papebrochium, Mabillonium, Pagium, aliosque Eruditissimos Viros haec eadem veterum inconstantia non semel exercuit. Neque fortasse mihi properanti satis cavi, quin aliquando ex hac ipsa caussa male positi sint calculi in indicandis Diplomatum Annis. Profectò crebrius invenias usitatam apud antiquiores Augustos Indictionem Romanam, quae nostris quoque temporibus viget; sed post Seculum IX. fere semper ab Augustis usurpata est Indictio Graecorum. In hanc rem habeto bina exempla e duobus archetypis depromta, quae adservata vidi apud Sanctimoniales supra laudati Parthenonis Ticinensis *de Posterla*.

Caro-

Caroli Craſſi Imperatoris Privilegium conceſſum Monaſterio Sanctae Mariae Theodotae Ticinenſis, Anno 881.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Karolus *divina favente clementia* Imperator Auguſtus. *Noverit igitur omnium fidelium noſtrorum, preſentium videlicet & futurorum induſtria: quia* Liutwardus *venerabilis ſanctae* Vercellenſis Eccleſiae Epiſcopus *adiit celſitudinem noſtram, poſtulans, ut quoddam immunitatis Praeceptum cuidam feminae nomine* Richſuindae Abbatiſſae Monaſterii Sanctae Mariae Dei Genitricis, quod dicitur Theodotae, ſitum in Urbe Ticinenſi, *pro diverſis utilitatibus ejuſdem Monaſterii fieri juberemus. Nos vero ejus petitiones rationabiles fieri conſpicientes, hoc immunitatis Praeceptum praefatae Abbatiſſae conſcribere juſſimus. Per quod omnino determinantes jubemus, ut eadem Abbatiſſa degens ſub regula Sancti Benedicti id Monaſterium cum omnibus adjacentiis jure & legaliter adquiſitis uſque in finem vitae ſuae teneat atque poſſideat. Inſuper ergo omnes res quoſcumque Monaſterium idem longo tempore poſſedit aut poſſidet juſte & legaliter tam emptione, donatione, quàm fidelium oblatione adquiſivit, ac deinceps juſte & legaliter adquirere potuerit tranquillo jure, per hoc noſtrae auctoritatis Praeceptum teneat. Et ut nullus Reipublicae Miniſter, aut aliquis ex Judiciaria poteſtate preſumere & homines ejuſdem Monaſterii liberos aut ſervos inquietare, vel loca ad cauſas audiendas vel freda exigenda vel tributa & manſiones vel paratas faciendas, nec fidejuſſores tollendos, aut homines ejuſdem Eccleſiae tam ingenuos quam ſervos ſuper terram ipſius commanentes diſtringendos, nec ullas redibitiones aut illicitas occaſiones requirendas. Et quicquid exinde Fiſco noſtro ſperare poterat in eodem Sancto Monaſterio ſollempni, & perpetua ſecuritate concedimus. Damus etiam licentiam de Silva noſtra Carbonaria materiamen ad reparationem ipſius Monaſterii ſuſcipere, ac ligna ad uſum ipſius habere, ſecundùm temporis opportunitatem. Et quandoque neceſſitas imminet, navem illius per Padi vel Ticini Portum abſque ripatico ſine alicujus controverſia diſcurrere liceat. Et commutationes rerum omnium, quas ejuſdem Monaſterii Abbatiſſae pridem fuerunt, maneant inconvulſae. Concedimus etiam in eodem Coenobio, ut juxta normam regulae Sancti Benedicti, cum neceſſitas pulſaverit, de propria Congregatione licentiam eligendi habeant Abbatiſſam ſemper quidem ſub Regis immunitate defenſe. Quin etiam Regia ſancimus auctoritate, ut cum neceſſitas evenerit de rebus & familiis ipſius Monaſterii, per inquiſicionem Regalem rei veritas approbetur. Inſuper dedimus in prefato Monaſterio pro mercede animae noſtrae vadum unum in Pado ad piſcandum, ubi nominatur Caputlacti, habentem terminum ſuperiorem loc...... Gebidaſco; inde percurrit ad eum locum, ubi Agonia influit in Padum. Concedimus etiam in praedicto venerabili Monaſterio inſulas juxta praedictam piſcationem ex utraque parte Padi, quidquid antiquo tempore idem Monaſterium ſeu moderno vel Padus invaſit, aut in futurum inruperit de propriis ipſius Monaſterii rebus, ſine Nebiaſco uſque ad fluvium Agonia, deinde ipſe finis deſcendit in Padum........ Caputlacti, quantum idem Monaſterium preterito tempore*

tempore obtinuit suo jure, & obtinere videtur, seu quod Hludowicus Imperator *per suum contulit Praeceptum. Praecipientes ergo jubemus, ut nemo fidelium nostrorum parti praedicti Monasterii de his omnibus, qui supra nobis concessa sunt, quolibet tempore ullam praesumat inferre molestiam aut contrarietatem. Sed sub omni integritate sicut a nobis concessum fuit, & hac auctoritate nostra condonata sint perhenniter ibidem ad utilitatem Monasterii sine di-* A *minutione permaneant. Si quis autem contra hujus nostri Praecepti securitatem violentiam eidem Monasterio temptaverit inferre, componat auri optimi Libras triginta, medietatem Palatio nostro, & reliquam medietatem parti ejusdem Monasterii. Et ut haec auctoritas nostrae confirmationis atque concessionis inviolabiliter permaneat, & ad futura tempo-* B *ra verius credatur, manu propria subter firmavimus, & anuli nostri impressione jussimus sigillari.*

Signum KRLS *Domni Karoli Imperatoris*

Locus ✠ Sigilli cerei deperditi.

Wido Notarius ad vicem Luitwardi Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data II. Nonas Decembris, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXI. Indictione XIV. *Anno verò Imperii piissimi Imperatoris Karoli Primo.*

Actum ad Mediolanum, in Dei nomine feliciter. Amen.

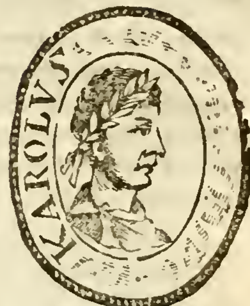
Ejusdem Karoli Crassi Imperatoris Diploma, quo omnia bona & jura confirmat Monasterio Ticinensi Monialium Sanctae Mariae Theodotae, Anno 881.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Karolus *divina favente clementia* Imperator Augustus. *Noverit igitur omnium fidelium nostrorum, presentium videlicet ac futurorum industria, quia* Liutwardus *venerabilis sanctae* Vercellensis Ecclesiae Episcopus *adiit celsitudinem nostram, postulans, ut quoddam immunitatis Praeceptum cuidam feminae, nomine* Rihsindae (ita) Abbatissae Monasterii Sanctae Mariae Dei Genitricis, quod dicitur Theodotae, C situm in Urbe Ticinensi &c. *ob amorem Dei, Deique Genitricis Mariae, necnon & venerabilem petitionem dilecti* fidelis nostri Liutwardi, *concedimus atque confirmamus, liceatque eidem sanctae Congregationi perpetualiter, quiete ac securiter sine ulla molestia & inquietudine pro nobis ac Conjuge nostra divinam exorare clementiam. Si quis ve-* D *ro, quod absit, infra ditionem Regni nobis a Deo dati consistens, contra hoc immunitatis &c.*

Signum

Signum [monogram: K R S L] *Domni Karoli Imperatoris*

Sigillum cereum.

Wido Notarius ad vicem Liutwardi Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data II. Nonas Decembris, Anno Incarnationis Domini DCCC-LXXXI. Indictione XIIII. *Anno verò Imperii piissimi Imperatoris Karoli Primo.*

Actum ad Mediolanum, in Dei nomine feliciter. Amen.

Anno DCCCLXXX. decurrebat Kalendis Januarii *Indictio XIV.* Quum ergo eam quoque signatam reperiamus *II. Nonas Decembris* ejusdem Anni, consequens est, integrum Annum A cum ipsa fuisse conjunctum. Hisce adde tertium Diploma authenticum in ejusdem Asceterii Ticinensis Archivo adservatum.

Confirmatio Privilegiorum facta ab Arnolfo Italiae Rege Monasterio Monialium Ticinensium Sanctae Mariae Theodotae, Anno 895.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Arnolfus *divina favente clementia* Rex. *Noverint omnes fideles nostri presentes atque futuri, quia* Adalpero *sanctae* Augustensis Ecclesiae Episcopus *adiit celsitudinem nostram, postulans, ut quoddam immunitatis Praeceptum cuidam feminae nomine* Ribsindae (ita) Abbatissae Monasterii Sanctae Mariae Dei Genitricis, quod dicitur Theodotae, situm in Urbe Ticinensi, *pro diversis utilitatibus ejusdem Monasterii fieri juberemus. Nos verò ejus petitiones rationabiles fieri conspicientes, hoc immunitatis Praeceptum praefatae Abbatissae conscribere jussimus, per quod omnino determinantes jubemus, ut eadem Abbatissa degens sub regula Sancti Be-* B *nedicti, id Monasterium cum omnibus adjacentiis jure & legaliter adquisitis usque in finem vitae suae teneat atque possideat &c. Haec vero omnia, quae prelibavimus. & quaecumque antecessores nostri felicissimi Imperatores,* Lotharius *videlicet, &* Hludowicus, *necnon bonae memoriae* Karlomannus Genitor noster *per Praecepta immunitatis, atque* C *illorum confirmationis eidem Sancto loco contulerunt. pleniter atque securiter, salva omni justitia ejusdem Monasterii per presentem auctoritatem nostram, ob amorem Dei, Deique Genitricis Mariae, nec non venerabilem petitionem dilecti fidelissimi Adalpero, concedimus atque confirmamus &c.*

Signum

Signum Domni Arnolfi *invictissimi Regis.*

Sigillum cereum corrosum.

Wiching Cancellarius ad vicem Theotmari Archicappellani recognovi & subscripsi.

Data Kalendarum Decembrium die, Anno Incarnationis Domini DCCCXCV. Indictione XIII. *Anno Regni Arnolfi Regis VIII.*

Actum Papiae, in Dei nomine feliciter. Amen.

In hoc Diplomate *Indictio XIII.* conjuncta cum *Kalendis Decembribus Anni DCCCXCV.* totum Annum rexisse dignoscitur. Doctissimus Pagius in Critic. Baron. ad Annum DCCCXCVI. alterum Arnulphi Regis in Italiam adventum narrans, haec scribit: *Arnulphus Germaniae Rex anno superiori a Formoso Papa in Italiam vocatus, currenti illuc pervenit.* Sigonium meum noluit heic audire Pagius, quum tamen is, accuratius sane, scripserit, Arnulphum Anno DCCCXCV. *in Italiam Octobri Mense iter suscepisse, & Lunae Natalicia celebrasse.* En ipsum habemus eodem Anno Ticini *Kalendis Decembribus* Privilegia concedentem. Neque defuere, qui Seculo etiam subsequente Indictione Pontificiâ sua Diplomata signarunt. Rem exemplo uno confirmatam eo, quod mihi suppeditavit insigne Tabularium Capituli Canonicorum Parmensium.

Praeceptum Rodulfi Italiae Regis, quo Canonicis Ecclesiae Parmensis confirmat omnia illorum jura & bona, Anno 922.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Rodulfus *gratia favente divina* Rex. *Omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, praesentium scilicet & futurorum comperiat sollicitudo, quia venientibus nobis in Civitatem Parmam, Canonici ipsius sanctae Parmensis Ecclesiae per* Adalbertum *inclitum* Marchionem, *dilectum fidelem nostrum petierunt nostram clementiam, quatenus Praecepta decessorum nostrorum in ipsa Canonica de illorum rebus & familiis emissa, quae in repentino incendio cremata noscuntur, nos denuo easdem res & familias ipsis Canonicis nostro confirmaremus edicto. Quorum petitionibus pro affectu consulentes, & eorum erga nos devotionem attendentes jussimus illis hoc nostrum fieri Praeceptum, per quod ipsos Canonicos, & eandem Canonicam de ipsis rebus & familiis nostra Regali auctoritate investimus, sicut a nostris Praedecessoribus investiti fuerant. Et praecipue eos ex rebus illis investimus, quae* da-

da parte quondam Wibodi Episcopi, *& Vulgundae Deo dicatae, traditae & concessae illis fuerunt, & sicut ab ipsis Wibodo & Wulgunda ipsae res possessae, & in illorum dominio tenuerant: nec non etiam res illas, quas* Berta *dignae memoriae Comitissa, &* Wifredus *filius ejus* Comes, *& ceteri Deum timentes homines in praedicta Canonica contradiderunt, praecipientes per hoc nostrae auctoritatis regale Praeceptum tam eadem Praecepta, quamque universa.... omnesque res mobiles & immobiles, servos & ancillas, Aldiones & Aldianas, & omnia, quae a principio institutionis ejus a fidelibus quibusque animabus inibi collata sunt, & quaecumque in posterum per fideles animas adeptura est, confirmamus, concedimus atque roboramus, tenere, possidere, ac perfrui jure perpetuo sine qualibet inquietudine. Et quoniam quaedam ipsius Canonice munimina improviso incendii periculo periere, statuimus, ut de rebus suis tamquam pars nostra publica per vicinos inquistum habeant, aut per sacramenta eas defendant. Similiter eodem modo concedimus & confirmamus praefatis Canonicis, morem Praedecessorum nostrorum sequentes, ut nemo fidelium nostrorum, vel illorum homines, aut quisquam de Parte Publica in illorum mansiones vel proprietates per vim introire, aut quicquam auferre, vel de Mansis eorum aliquam redibitionem exigere, aut illorum homines distringere quoquo modo praesumat: sed volumus & jubemus, ut a suis Patronis districti justitiam faciant & adimpleant. Si quis igitur hoc nostrae auctoritatis & confirmationis & concessionis Praeceptum infringere vel violare, aut in supradictis rebus se intromittere temptaverit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Camerae nostrae, & medietatem praedictis Canonicis, suisque successoribus. Quod ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manu propria roborantes, ex anulo nostro jussimus insigniri.*

Signum manus *Domni Rodulfi serenissimi Regis.*

Locus ✠ Sigilli cerei deperditi.

Manno Cancellarius ad vicem Giselberti Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data VI. Idus Decembris, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXII. *Domni verò Ruodulfi piissimi Regis in Italia I. in Burgundia XII.* Indictione X.

Actum Papiae, in Dei nomine feliciter. Amen.

Videmus heic *Indictionem Decimam* concurrere cum *Anno DCCCCXXII.* & die *VI. Idus Decembris*. Quum autem haec Indictio praecedentes Menses occuparit, neque immutata fuerit Mense Septembri; reliquum est, ut a Kalendis Januarii, Pontificio more, illius initium sit arcessendum. Nunc ab altero ejusdem Regis Diplomate quei me expediam, ne ego quidem in promtu habeo. Illud olim descripsi ex Archivo insignis Capituli Canonicorum Patavii.

Con-

Confirmatio Privilegiorum & jurium Ecclesiae Patavinae facta a Rodulfo Italiae Rege Sibichoni ejusdem Ecclesiae Episcopo, Anno 924.

IN nomine Domini Dei aeterni. Rodulfus *divina favente clementia* Rex. *Si antecessorum nostrorum, Regum videlicet sive Imperatorum, Ecclesiastice concessa Privilegia, etiam nostrae largitatis auctoritate roboramus, plurimum nobis ad aeternam remunerationem, Regnique stabilitatem prodesse confidimus. Ideoque omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, praesentium scilicet & futurorum, noverit universitas*, Adelbertum *venerabilem* Bergamensem Episcopum *nostram exorasse clementiam, quatenus pro Dei amore Praeceptum auctoritatis atque emunitatis nostrae sanctae Patavensi Ecclesiae, &* Sibichoni ejusdem Sedis Episcopo, *suisque successoribus fieri juberemus, per quod omnia Praecepta ac Privilegia antecessorum nostrorum, Imperatorum videlicet atque Regum inviolata permaneant. Quorum petitionibus justis & rationabilibus adquiescentes, hoc Praeceptum auctoritatis atque emunitatis nostrae circa ipsa sancta loca fieri decrevimus, per quod jubemus atque praecipimus, ut omnia Praecepta ac Privilegia antecessorum nostrorum Imperatorum videlicet atque Regum inviolata permaneant: & ut nullus ex judiciaria potestate in Ecclesias, Cortes, loca, vel agros, seu reliquas possessiones rusticas sive urbanas ad partem ipsius Ecclesiae confirmantes, sive eas, quas moderno tempore per donationes Imperatorum vel Ducum vel ceterorum fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nec non de comparationibus & commutationibus vel de quolibet adtractu juste & rationabiliter ad predictam Sedem sanctae Patavensis Ecclesiae in quibuslibet pagis & territoriis infra dictionem Regni nostri juste & legaliter possident, vel quae deinceps divina pietas voluerit augeri Rectoribus ejusdem Ecclesiae, ullam molestiam vel inquietudinem facere praesumat; sed liceat eis sub nostrae emunitatis tuitione ac defensione quieto ordine tenere ac possidere. Confirmamus preterea Precepta, quae a* Berengario Imperatore *concessa fuerunt predicto Episcopo in Valle Feltrense, seu in Comitatu Vicentino, & in ceteris locis. Insuper concedimus in integrum praedicto Sibichoni Episcopo, suisque successoribus totum Episcopatum, sicut a* Petro Episcopo avunculo junioris Petri *fuit detentum atque possessum. Si quis igitur, quod fieri non credimus &c.*

Signum Domni Rodulfi (simile praecedenti) *serenissimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Manno Cancellarius ad vicem Beati Episcopi Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data Pridie Idus Novembris, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXIV. *Domni vero Rodulfi piissimi Regis in Italia III.* Indictione XIIII.

Actum Veronae, in Christi nomine feliciter. Amen.

Cum praecedente concordat Privilegium istud, *Annum III.* Regni Rodulphi Burgundiae ac Italiae Regis praeferens, eumque jungens cum *Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXIV.* Sed quis heic, rogo, locus *Indictioni XIIII.* quum eo Anno flueret *Indictio XII.* & Novembri Mense in cursu foret *XIII.* coepta Kalendis Septembris? Prae oculis Diploma ipsum habui: in eo signa omnia ad sincerum & archetypum monumentum spectantia deprehendisse mihi videbar. Igitur aut ego unitatem prae festinatione addidi, aut Scribae Regio ipsum sphalma tribuendum est, aut de fide tabularum est dubitandum. Hisce accedat alterum Privilegium, in Archivo supralaudati Capituli Parmensis adservatum.

Donatio Ecclesiae Parmensi facta ab Hugone & Lothario Italiae Regibus, omnium, quae Vulgunda ante possederat, & Bertae Matri ipsius Regis Hugonis contulerat, Anno 936.

IN *nomine Domini Dei aeterni.* Hugo *&* Lotharius *gratia Dei* Reges. *Regalis dignitas ad hoc de die in diem in melius proficiscitur, si sanctarum Dei Ecclesiarum curam & solicitudinem gerit, & ...... stabilire curat, quatinus illi, qui Deo perpetualiter servire & ministrare debent, nullam habeant indigentiam. Ideoque nos in Dei nomine* Hugo *&* Lotharius Reges, *ipsarum Ecclesiarum, Deo annuente, secundùm qualitatem temporis curam gerentes, de proprietatibus nostris a parentibus nostris nobis per successionem advenientibus, Deo omnipotenti & gloriosae Virginis Mariae Matris suae famulari & obedire cupientes, sanctam Parmensem Ecclesiam, quae in ipsius honore fundata est, ex ipsa nostra propria hereditate ditare studuimus, quatinus nobis, parentibus nostris ad remedium proficiat sempiternum. Idcirco prout juste & legaliter possumus, donamus praedictae Sanctae Parmensis Ecclesiae in honore jam dictae Sanctae Mariae constructae, & venerabili* Episcopo Sigifredo *fideli nostro, suisque successoribus & Canonicis ibi cottidianum servitium Deo & Sanctae Mariae exhibentibus omnem proprietatem illam, quae fuit quondam Vulgundae, quae Aza vocabatur, quam aaquisivit ipsa de* Wibodo *sanctae* Parmensis *ipsius* Ecclesiae Episcopo, *sub integritate in singulis Comitatibus, territoriis vel locis in Regno Italico, & Romania conjacente, ipsa Vulgunda, quae Aza vocabatur, bonae memoriae* Bertae Comitissae *gloriosissimae* Matri nostrae *contulit: quatinus sicut possessa fuit ab ipsa Vulgunda, quae & Aza vocabatur, sic sit in jure ipsius Ecclesiae & utilitate ipsius Episcopi & successorum suorum & Canonicorum ibi servientium in perpetuum, una cum Ecclesiis, casis, cortibus, terris, vineis, campis, pratis, pascuis, silvis, salictis, sationibus, aquis, aquarumque decursibus, montibus, vallibus, alpibus, planiciebus, cum servis & ancillis utriusque sexus, cum Aldionibus & Aldianis, & cum omnibus, quae dici vel nominari possunt ad ipsam proprietatem juste & legaliter respicientibus in integrum. Si quis igitur hujus nostri Praecepti violator extiterit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Kamerae nostrae, & medietatem praedictae Sanctae Parmensis Ecclesiae, & Episcopo Sigifredo, sui-*

suisque successoribus, qui ibi pro tempore fuerint. Quod ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manibus propriis roborantes, de anulo nostro subter anotari jussimus.

A

Signa serenissimorum *Hugonis & Lotharii Regum.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Petrus Cancellarius ad vicem Gerlanni Abbatis & Archicancellarii recognovi.

Data VIII. Idus Februarii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXXVI. *Regni autem Domni Hugonis invictissimi Regis X. item Domni Lotharii Regis V.* Indictione VIII.

Actum Papiae, in Dei nomine feliciter.

Secundùm Epocham vulgarem *Anno DCCCCXXXVI.* Februario Mense numerabatur *Indictio VIIII.* Attamen heic legitur *Indictio VIII.* quae ad Annum praecedentem spectat. Non ausim ego confugere heic ad Aeram aut Florentinam, aut Pisanam: nam in neutra Notae istae concordant. Nodum ergo expeditius solvat ille, qui in incuriam Scribae hunc etiam errorem rejiciat. Is pro *Indictione VIIII.* scripserit, omissâ numerali unitate, *VIII.* Sed ne sic quidem tolluntur ambages, ubi Diploma hoc cum altero componatur, quod supra laudatae Sanctimoniales Sanctae Mariae Theodotae, sive de Posterula, mihi invisendum ac describendum dedere. Et plane authenticum consideranti apparuit.

B

C

Hugo & Lotharius Italiae Reges suo Praecepto confirmant duas Curtes Annae Imperatrici viduae Berengarii Augusti, Anno 937.

In *nomine Domini nostri Jesu Christi Regis aeterni.* Hugo & Lotharius *gratia Dei* Reges. *Convenit Regali magnificientiae in necessitatibus subvenire alterius, & racionabilibus nostrorum fidelium peticionibus assensum prebere, quatenus id agendo praemium aeternae remunerationis mereatur accipere. Ideoque noverit omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum universitas,* Domnum Hildoinum *sanctae* Mediolanensis Ecclesiae *venerabilem* Archiepiscopum, & Widonem *sanctae* Placentinae Ecclesiae Episcopum, *excellentissimos fideles atque Consiliarios nostros, nostram humiliter exorasse celsitudinem, quatenus* Annae *quondam* Imperatrici relictae *divae memoriae* Berengarii Imperatoris, *nostrae confirmationis Praeceptum fieri juberemus, per quod duas Cortes olim de jure Regni nostri pertinentes, quas idem Imperator ei contulit, id sunt Cortes in Summo Lacu, quae dicitur Ripa, & Cortes altera, quae dicitur Mauriatica, confirmaremus & corroboraremus. Quorum petitionibus annuentes, prout juste & legaliter possumus, confirmamus*

D

mamus & corroboramus ei praedictas duas Cortes cum illarum integritatibus una cum casis, terris, vineis, campis, pratis, pascuis, silvis, salictis, sationibus, aquis, aquarumque decursibus, montibus, vallibus, alpibus, planiciebus, cum servis & ancillis utriusque sexus, cum Aldionibus & Aldianis, quae dici vel nominari possunt, ad ipsas duas Cortes juste & legaliter respicientibus in integrum: ut habeat, teneat, firmiterque possideat, habeatque potestatem tenendi, vendendi, donandi, commutandi, alienandi, pro anima judicandi, vel quidquid ejus decreverit animus faciendi, omnium hominum injusta contradictione remota. Si quis igitur hujus nostri Praecepti violator extiterit, sciat se compositurum auri optimi Libras quinquaginta medietatem Kamerae nostrae, & medietatem praedictae Annae olim Imperatrici, suisque heredibus. Quod ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus in perpetuum opservetur, manibus propriis roborantes, de anulo nostro subter anotari jussimus.

Signum serenissimorum *Hugonis & Lotharii Regum.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Petrus Cancellarius ad vicem Gerlanni Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data XVI. Kalendas Juli, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXXVII. *Regni verò Hugonis invictissimi Regis X. & Domni Lotharii item Regis V.* Indictione VIIII.

Actum Papiae feliciter. Amen.

In Diplomate praecedenti mirati sumus *Anni DCCCCXXXVI.* Mensem Februarium conjunctum cum *Indictione VIII.* Rursus heic (& sane in membrana ex altero Archivo depromtâ) reperimus Junium Mensem *Anni DCCCCXXXVII.* sibi sociatam habere *Indictionem VIIII.* ita ut una eademque Aera utrobique servata appareat. Recurrit ergo & heic idem nodus, qui supra; nam Anno DCCCCXXXVII. Junio Mense in communi usu decurrebat *Indictio X.* Aut ergo excogitanda aliqua alia ignota hactenus Indictionis, aut alia Anni periodus. Quod nisi placeat, dormitantibus Scribis luxationes ejusmodi tribuendae erunt. Mabillonius tamen Lib. 5. de Re Diplomatica ad Tabellam quinquagesimam primam, Bullam exhibet idiographam Paschalis II. Papae Anno MCIII. scriptam, in qua *Indictio X.* apponitur pro *XI.* tunc decurrente. Baluzius quoque ad Literas Innocentii III. Papae adnotavit, in Registro ejus ad Annum X. occurrere non semel *Indictionem IX.* quum tamen tunc in cursu haberetur *Indictio X.* Praeterea Campius in Appendice Tomi primi Histor. Eccles. Placentin. eorumdem Regum Diploma profert: *Datum VIII. Kalendas Januarii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXXXVI. Hugonis X. Lotharii verò V. Indictione Octava.* Ubi easdem Notas habes, quas nuper in Parmensi conspeximus, ita ut altera ex his Chartis alteram confirmet. Ad hanc ean-

eandem rationem Aerae sese accommodat Diploma Lamberti Augusti, cujus authenticum est apud Canoni- A cos Capituli Parmensis, nunquam antea editum. En ejus verba.

Privilegium Lamberti Imperatoris Canonicis Ecclesiae Parmensis concessum, Anno 899. sive 898.

IN *nomine Sanctae, & individuae Trinitatis.* Lantbertus *divina favente clementia* Imperator Augustus. *Convenit Imperiali arbitrio, ut Sacerdotum Deo famulantium res juste quocumque modo adquisitae, ita ab ipso corroborentur, ut postmodum a calumniosis & pravis personis nequaquam auferri possint. Igitur omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque praesentium scilicet & futurorum comperiat solercia, quod Canonici sanctae Parmensis Ecclesiae per* Amolonem *venerabilem* Episcopum, *Archicancellarium nostrum, petierunt nostram clementiam, uc* (ita) *Ecclesias, Capellas, Curtes cum Massariis & omnibus ibi adhaerentibus vel pertinentiis, in finibus Parmensis & Regiensis Parroechiae sitas, quae quondam a* Wibodo Parmensi Episcopo, *& Vulgunda Deo dicata possessae, & in illorum dominio detentae probantur, & legaliter in potestate praedictorum Canonicorum quocumque modo, aut undecumque devolutae per paginam scriptionis noscuntur, nostro eas corroborassemus & confirmaremus edicto. Quorum petitionibus pro affectu pro omnipotentis Dei, & ejusdem Genitricis beatae Mariae debito amore consulentes jussimus eis hoc nostrum fieri Praeceptum, per quod tam Ecclesias, Capellas, quam Curtes cum Massariis & omnibus sibi subditis & pertinentiis in finibus Parmensis & Regiensis, vel in circuitu lo-* B *catas, quas Wibbodus Episcopus & Vulgunda Deo dicata in jus & dominium per paginam scriptionis & legitimam vestituram habuisse & tenuisse dinoscuntur, & de ipsis videlicet Wibbodo Episcopo & Vulgunda, quomodocumque aut undecumque per legitimam firmitatem & scriptionem in dominio & potestate ipsorum Canonicorum integriter pervenisse mani-* C *festum est, nostra Imperiali auctoritate in integrum, ut dignum est, praedictis Canonicis firmamus & conservamus, sicut ab ipsis Wibbodo & Vulgunda eis traditae sunt; ut nulla magna parvaque persona temere in parte vel in toto se intermittere praesumat absque legali judicio, vel sacri Palatii nostri diffinitione. Si verò quisquam invasor aut te-* D *merator hanc nostram auctoritatem parvipendens praesumptiose violare tentaverit, cognoscat se secundùm Capitulare nostrorum antecessorum Regum & Imperatorum districte judicandum, & insuper solviturum triginta Libras auri optimi, medietatem Palatio nostro & medietatem ipsis Canonicis, quibus violentia illata fuerit. Verùm ut haec nostrae concessio-* E *nis veritas stabilius certiusque credatur & observetur, manu propria subter firmavimus, & anuli nostri impressione insigniri jussimus.*

Signum Domni LANBERTS *Lamberti serenissimi Imperatoris Augusti.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Englinus Cancellarius ex jussione Domni Lanberti Imperatoris recognovi & subscripsi.

Data VI. Kalendas Augusti, Anno Incarnationis Domini DCCCXCVIIII. *Domni quoque Lanberti piissimi Imperatoris VI.* Indictione I.

Actum Papiae Urbe Ticinensi, in Dei nomine feliciter. Amen.

Anno DCCCXCIX. in cursu erat *Indictio Secunda*. Cur ergo heic *Prima?* Ad ista concilianda praesto erit Annus Pisanus, qui in cursu esse incipiebat die XXV. Martii, ac novem mensibus communem Annum nostrum anticipabat. Quare heic non Annum DCCCXCIX. sed quidem DCCCXCVIII. designatum reor. Quod etiam evidentius agnoscimus; nam eo ipso Anno DCCCXCVIII. raptus est e vivis Lambertus, cui propterea non licuit Anno insequenti Privilegia largiri. Hisce positis, jam videmus, non facile antiquis Chartis autographi speciem referentibus crimen falsi affingendum esse, quod interdum leve aliquod discrimen intueamur inter Annum Christi & Indictionem. Sed minime heic dissimulandus est gravior alter nodus in hisce Diplomatis rursus mihi deprehensus. Cum Anno DCCCCXXXVI. *Octavo Kalendas Februarii* in Parmensi primo Diplomate consignatum vidimus *Annum X. Hugonis*, & *Annum V. Lotharii*. Rursus verò in Ticinensi ipsissimam camdem Epocham Regni reperimus, quanquam Diploma datum fuerit Anno DCCCCXXXVII. *Sexto decimo Kalendas Julii*. Equidem ignoro, quei unquam componi possit ejusmodi pugna. Idcirco nunc iterum prae oculis meis cuperem membranas easdem, ut accuratius inspicerem, an ita se habeant characteres, ut ego expressi. Certe, quando non aliter ibi scriptum fuerit, alterutrum ex hisce Diplomatis vitio aliquo laborare statuendum est. In utrum vero ex iis suspicio, sive sententia ista casura sit, tunc agnoscere liceret, si certo teneremus, a quo revera Anno & Mense deducenda foret Epocha Regum Hugonis & Lotharii. Erunt heic alicui usui nonnullorum Archivorum Chartae, inter quas tamen majorem concordiam exoptassem. Lucensis Charta visitur exarata *Anno I.* Hugonis Regis *Kalendis Novembris Indictione XV.* hoc est, ut opinor, *Anno DCCCCXXVI.* Altera *Anno VII.* Hugonis & *Secundo* Lotharii, *III. Kalendas Martii*, *Indictione Sexta*, idest *Anno Christi DCCCCXXXIII.* Est & alia Charta signata *Anno X.* Hugonis Regis, die VI. Julii, *Indictione IX.* ubi mentio est *Bosonis Ducis Tusciae*, quae proinde scripta fuit *Anno DCCCCXXXVI.* In altera Charta Notae istae occurrunt: *Hugo gratiâ Dei Rex, Anno Regni ejus Deo propitio Secundo, ipsa die Kalendarum Januarii, Indictione Prima*. Ibi mentio est *Widonis Ducis Tusciae*, & Charta pertinet ad Annum DCCCCXXVIII. Exstat ejusdem Hugonis Charta, exarata *Regnante Domno Ugho Rex ic in Italia Anno Quinto de Mense Aprilis, Indictione Quarta*, hoc est Anno DCCCCXXXI. quam legi ac vidi in Archivo Canonicorum Mutinensium. Ibidem altera Charta, in qua *Ubertus Abbas* Monasterii Brixiani Leonensis agros in Villa Bajoariae sitos in emphyteusim concedit, scripta fuit: *Ugo & Lothario*

rio filio ejus Reges, Anno verò Domno Ugoni Duodecimo, & Domno Lothario Septimo, die decimo presentis Mensis Aprilis, Indictione Duodecima. Haec designant Annum Christi DCCCCXXXIX. Tertia in eodem Archivo occurrit scripta *Regnante Domno nostro Hugho gratia Dei Rex ic in Italia Anno Octavo, & regnante Domno nostrò Loctario filio ejus gratia Dei Rex ic in Italia Anno Tercio, & dies XII. de Mense Julio, per Indictionem VI.* Habes heic Annum Christi DCCCCXXXIII. In Dissertatione LXII. *de Canonicis* exeram istorum Regum Diploma datum *VII. Kalendas Aprilis, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXLI. Regni Domni Ugonis Regis XV. filii ejus Lotharii item Regis X. Indictione XIV.* Exstat ejusdem Hugonis Diploma apud Boldonum de Episcop. Parmensib. & apud Ughellium, datum *XIII. Kalendas Martii, Indictione XV. Anno Primo Regni, Anno DCCCCXXVII.* Et alterum datum *Anno IV. Regni, Anno DCCCCXXIX. quarto Idus Maji, Indictione II.* Concordia inter se minime videntur cuncta haec Acta: vix tamen falli possumus, statuendo, Hugonem renuntiatum fuisse Regem *Anno Christi DCCCCXXVI.* & quidem *Mense Aprili*, aut ante diem *IV. Idus Maji*. Quare assequi non possum, cur *Annus X.* Regni Hugonis in Diplomate Ticinensi nuper evulgato conjunctus incedat cum die *XVI. Kalendas Julii Anni DCCCCXXXVII.* Certe vitio laborant, quae in Chronico parvo Regum Italiae (vide Tom. 2. Anecdotorum meorum pag. 205.*) scripta fuere: scilicet *Ugo intrabit, & percurrit Indictio Octava.* Nam Anno DCCCCXXVI. in cursu fuit *Indictio XIIII.* Librarius indoctissimus fortasse illud XIIII. converterit in *VIII.* Neque praetereundum puto, occurrere interdum Diplomata, in quibus aut locus dati Diplomatis, aut Indictio desideratur: qui defectus, nisi quando alia vitia confluant, minime idoneam praebet falsitatis suspicionem. Et quoniam heic agimus de Hugone & Lothario Regibus, ereptum heic volo tenebris eorum Diploma, mihi inspectum in Archivo Capituli Canonicorum Patavii, atque autographi speciem omnino praeferens. Ibi nulla *Indictionis* mentio.

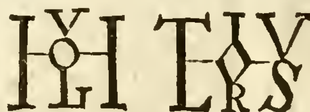
Hugo & Lotharius Italiae Reges Adeverto Episcopo Patavino, ejusque Ecclesiae, omnia illius Privilegia & jura confirmant, Anno 942.

In *nomine Domini Dei aeterni.* Hugo & Lotharius *divina favente clementia* Reges. *Si Catholicae Fidei &c. notum esse volumus, qualiter pro Dei amore, nostrarumque animarum remedio ac interventu* Ambrosii *sanctae* Laudensis Aecclesiae *venerabilis* Pontificis *nostrique dilecti fidelis, nec non pro devoto servitio ac fidelitate* Adeverti *sanctae* Pataviensis Aecclesiae Episcopi, *per hujus Precepti nostri confirmationem, prout juste & legaliter possumus, confirmamus ac corroboramus...... Aecclesiae in honorem Beatae Dei Genetricis Mariae, & Justinae Martyris constructae, omnes res ac possessiones seu familias utriusque sexus..... Praecepta Regum & Imperatorum* Caroli, Lotharii, *atque* Berengarii, *aliorumque Regum Predecessorum nostrorum collatas. Privilegia quoque & omnes liberalitates eidem Aecclesiae hactenus legaliter concessas,*

* Edit. vero hujus Tom. XI. Part. III. pagg. 171. & seqq.

cessas, sicut textus scripturae discernit. Verùm etiam omnia praedia & oblaciones, quas habet legalis titulo scriptionis, ad ipsam Aecclesiam devolutas, adquisitas & adquirendas, omnimodis confirmantes sancimus. Statuentes ut nullus Dux, Marchio &c.

Signum Domnorum *Hugonis & Lotharii Regum.....*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Teodulfus Diaconus..... anus ad vicem Bosonis Episcopi & Archicancellarii Regis jussu recognovi & subscripsi.

Data VIII. Kalendas Junii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXLII. Regni verò Domni Hugonis XVI. Lotharii verò XI.

Actum in Garda Opido, feliciter.

In aliis certe eorundem Regum Diplomatis consignatam videas Indictionem. Nuper ex iis duo evulgavi. Tertio huic nunc quartum adtexo, cujus authenticum textum, mutilum tamen, vidi Arretii in Archivo Monachorum Benedictinorum Sanctarum Florae & Lucillae, non indignum quod tenebris eripiatur.

Hugonis & Lotharii Regum Italiae Diploma, quo Monachis Sanctarum Florae & Lucillae quaedam loca confirmantur, Anno 933.

.... *in sanctis & venerabilibus locis quicquam ex his, quae possidemus, offerimus, procul dubio praesentis & aeternae vitae premium.......* Aretinensem Episcopum, *dilectumque fidelem nostrum, nostram humiliter adiisse clementiam, quatinus pro Dei omnipotentis timore.... quandam Ecclesiam in honore Sanctae Mariae constructam in Monte Jonio aedificatam, cum omnibus rebus & familiis ad eam in integrum pertinentibus..... pertinentem, & omnem illam Terram, quae* Mater nostra Berta *a Camerino adquisivit in Monte Ferentino, atque de Silva Muclani quicquid Regie parti legaliter pertinere videtur, nostra praeceptali auctoritate.... quam* frater noster Boso..... *quas laboravit Bonipertus liber homo, confirmare & corroborare curavissemus...... libenti animo pro Dei amore assensum prebentes, predictam Ecclesiam cum sua integritate omnibus rebus & familiis ad eam pertinentibus, nec non &.... eandem Ecclesiam Regiae potestati pertinente, & omnem aliam terram in Monte Ferentino, quam mater nostra Berta a Camerino adquisivit, & predictam Silvam, in quantum legaliter ad nostram Regiam Partem pertinet, prout juste & legaliter possumus, eidem Ecclesiae, & praedictae Congregationi pro Dei amore, animeque nostre concedimus & largimur. Sortem insuper in Querceto, quam frater*

ter noster per cartulam predictae dedit Congregationi, jam dictae Ecclesiae & Congregationi confirmamus & corroboramus..... predictam videlicet Ecclesiam & Campum Regium.... & Terram in Monte Ferentino, Silvam vero atque Sortem praedictae Sanctae Florae Ecclesiae ejusdemque Congregationi, eorumque successoribus ibidem militantibus una cum predicta Capella, Casis, terris, vineis, campis, pratis, silvis, pascuis..... aquis, aquarumque decursibus, montibus, vallibus, alpibus, planitiebus, cum servis & ancillis, & cum omnibus, quae A *dici vel nominari possunt, ad praedictam Ecclesiam vel campum, seu ad Silvam vel Sortem juste & legaliter pertinentibus, & res praedictas in integrum, quatinus... teneant firmiterque possideant... Si quis igitur hujus nostri Precepti violator extiterit, sciat se compositurum auri optimi Libras quinquaginta, medietatem Kamerae nostrae, &..... Quod ut* B *verius credatur, diligentiusque in posterum conservetur, manibus propriis roborantes, de anulo nostro subter anotari jussimus.*

Signum serenissimorum (simile praecedenti) *Hugonis & Lotarii Regum.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Petrus Cancellarius ad vicem Gerlanni Abbatis & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

.... Dominicae Incarnationis DCCCCXXXIII. *Regni autem Domni Hugonis VIII. & Domni Lotharii item Regis III.* Indictione VI.

Actum in Dom...... feliciter......

Ita in Archivo Canonicorum Mutinensium vidi eorundem Regum Diploma *Datum Anno Dominice Incarnationis DCCCCXXXIV. Regni autem Domni Hugonis invictissimi Regis Octavo, & Domni Lothavii item Regis Tertio, Indictione VII. Actum in Prata Palude.* Animadvertere etiam juvabit, Puricellium in Monumentis Basilic. Ambrosian non uno in loco tradidisse, veteres Mediolanenses exordium fecisse Anno novo, non Kalendis Januarii, sed die XXV. subsequentis Martii: quem morem adhuc Florentini servant. Atque is propterea appellabatur *Annus ab Incarnatione.* Contendit ille propterea pag. 237. Diploma Caroli Crassi *Datum XII. Kalendas Aprilis Anno ab Incarnatione* C *Domini DCCCLXXX. Indictione XIII.* spectare ad Annum Christi DCCCLXXXI. Et pag. 421. Heribertum Archiepiscopum e vivis excessisse Anno MXLVI. quum in ejus Epitaphio diem suum obiisse dicatur *Anno Dom. Incarn. MXLV. XVI. die Mensis Januarii Indictione XIII.* Ita pag. 750. referendam esse ait ad Annum Christi MCLXII. D Chartam scriptam *Anno Dominicae Incarnationis MCLXI. Undecimo die Mensis Martii, Indictione Nona.* Sed mihi Puricellii sententia minime probatur. Namque Indictio in iis Chartis adhibita illius calculis omnino adversatur. Si in Diplomate Caroli Crassi designatus fuisset Annus Christi vulgaris DCCCLXXXI. *Indictio XIV.* non *XIII.* decurrisset *XII.*

 Kalen-

Kalendas Aprilis. Ita Anno MXLV. Heribertus Archiepiscopus decessisse dicitur, currente *Indictione XIII. die XVI. Mensis Januarii*. At ejusmodi Indictio quum pertinere non possit ad Annum MXLVI. necesse est, ut ibi revera indicetur vulgaris noster Annus MXLV. In errorem induxisse Puricellium videntur Codicilli ipsius Heriberti, scripti *Anno ab Incarnatione Domini Jesu Christi MXLV. Mense Decembris, Indictione XIII.* quumque is postea vivendi finem fecerit eodem *Anno MXLV. die XVI. Januarii, Indictione XIII.* sibi persuasit vir alioquin accuratissimus, Annum Mediolanensem MXLV. excurrisse in tres primos Menses Anni vulgaris MXLVI. Verùm illi animadvertendum erat, Populos olim complures Annum novum inchoasse die Natalitio Domini, sive die XXV. Decembris, novaeque Indictioni exordium datum fuisse Septembri Mense. Quare Heriberti tabulae postremae scriptae fuerunt post diem XXV. Decembris Anni MXLIV. communis, quo tempore secundùm Epocham Mediolanensem, aliarumque gentium, jam decurrebat Indictio XIII. & inchoatus fuerat novus *Annus MXLV.* die XXV. Decembris. Itaque hanc suam sententiam persuasit quidem Mabillonio Puricellius, non verò mihi. Neque praetermittendum, veteres passim numerasse Annos ab *Incarnatione Domini*, quamquam revera Annus novus duceretur aut a Nativitate aut a Circumcisione Domini. Hoc autem discrimen inchoantium Annum aut a Nativitate Christi, aut a Kalendis Januarii, aut a Paschate, aut a die XXV. Martii, non modicas parit tenebras in veterum Chartis; & nodos quosdam exhibet, difficiles primo aspectu, qui tamen collati cum aliis, & vetustis ritibus melius perspectis, deinde evanescunt. Sunt & aliae Chartae, in quas irrepsere naevi ex oscitantia Scribarum. Atque hi longe frequentiores deprehenduntur in apographis, sive quod Notariis aut Librariis recentioribus satis peritiae non esset ad antiquam scripturam rite intelligendam, sive quod parum studiose suo munere fungerentur. Inter hasce ambages Critico homini Prudentia semper comes ad latus itura est, ne praeter falsas ac suppositicias tabulas configat etiam ac damnet veras. Neque profectò tam morosis esse nobis licet, ut ob leves qualque caussas rigidâ censurâ agamus in antiquas tabellas; eoque diligentius abstinendum est a quaerendis nodis in scyrpo. Itaque statuo tibi Diploma Widonis Regis, nondum Imperatoris, quod in Archivo insigni Capituli Canonicorum Parmensium adservatur, tuam auditurus sententiam.

Donatio Insulae juxta Padum positae cum aliis terris facta per Guidonem Italiae Regem Ecclesiae Sancti Nicomedis de Fontana Broculi, Anno 889.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Wido *gratia Dei* Rex. *Juste quidem fore credimus, si fidelium nostrorum petitionibus pio affectu consulimus, pro quibus aeterna adipisci non diffidimus premia. Igitur omnibus Fidelibus sanctae Dei Ecclesiae, nostris, praesentibus scilicet & futuris notum sit, quia* Wibodus *venerabilis sanctae* Parmensis Ecclesiae Episcopus *nostram a-*

diit

diit excellentiam, quatinus quandam Insulam, sitam juxta Padum, cum quibusdam rebus in Vicum Peciatum, & in Caput Tari positas, quae pertinent de Comitatu Parmensi, pro animae nostrae, nostrorumque parentum remedio, in Ecclesia Beati Nicomedis Martiris Christi, sita in Fontana Broculi, ubi ejusdem Corpus requiescit, per nostrum jure proprietario ibidem concederemus Edictum. Cujus precibus aures nostrae mansuetudinis accommodantes, & illius erga nos adtendentes devotionem, atque ob aeternam retributionem, jussimus hoc nostrum fieri Praeceptum: per quod concedimus & donamus in ipso venerabili loco Fontana Brocoli predictam Insulam, quae sunt juges quinquaginta quinque.... illas in Vicum Peciatum, quae sunt juges quinquaginta, quae reguntur per Quiracem & Ursum germanos; & illos in Caput Tari, quae sunt juges triginta sex: totum in integrum, ut supra diximus, in ipso Sancto loco Fontana Broculi concedimus jure proprietario, sicut A *ad jus Regium pertinent, & de nostro jure in jus & dominium ipsius venerabilis Loci transfundimus & perdonamus habendi, tenendi, & faciendi quicquid voluerit ex nostra plenissima largitate. Precipientes & interdicentes, ut nullus Dux, Comes, Gastaldius, vel ulla omnino persona in supradictis rebus aliquam diminorationem vel invasionem aut vio-* B *lentiam praesumat facere, sed liceat Wibodo venerabili Episcopo vel ipsi sancto loco prefatas res cum omnibus superioribus & inferioribus suis, nostris & futuris temporibus quieto ordine tenere & habere. Si quis vero, quod minime credimus fieri, contra hoc nostrum cessionis Preceptum in aliquo minui vel corrumpere, aut violentiam facere vel ire tem-* C *ptaverit, sciat se compositurum triginta Librarum argenti eidem venerabili loco in Fontana Broculi. Et ut nostrae donationis auctoritas ab omnibus observetur, veriusque credatur, manu propria subter firmavimus, & anuli nostri impressione insigniri jussimus.*

Signum *Domni Widonis gloriosissimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Ad vicem Helbunci Cancellarii Heurardus Capellanus jussu Regis scripsi & subscripsi.

Data VIII. Kalendas Maji, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXVIIII. *Anno II. Regnante Domno Witone Rege in Italia*, Indictione VIII.

Actum Placentiae in Dei nomine feliciter: amen.

Conjunctam heic habes cum die *IX. Kalendas Majas Anni DCCCLXXXIX. Indictionem VIII.* Atqui eo Anno & Mense *Indictio VII.* signabatur. Heic locum minime habere potest Annus Pisanus, aut Florentinus, uti neque varius Indictionis usus. Tibi-ne igi- D tur rejicienda ob ejusmodi mendam praefracte membrana? Equidem censeo, mitius agendum, erroremque potius esse referendum ad Scribam Regii Cancellarii, aut ad alias caussas, propter quas integra ac sincera esse non desinunt antiqua Diplomata. Ad subse-

subsequentem Annum DCCCXC. spectat Berengarii Diploma in Archivo Capituli Canonicorum Regiensium existens, quod legendum omnibus nunc sisto, ut unde vitium inibi a me deprehensum processerit, investigemus.

Donatio Curtis Mercoriaticae facta Johanni Presbytero a Berengario I. Italiae Rege, Anno 890.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Berengarius Rex. *Quia fidelium nostrorum petitionibus more precessorum nostrorum aures clementiae nostrae accommodamus, fideliores & promptiores eos in nostro credimus esse servitio. Quapropter omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, presencium scilicet ac futurorum comperiat industria, qualiter interventu & petitione* Berchtilae *dilectae* Conjugis & consortis Regni nostri, *nec non* Adelardi *venerabilis* Episcopi *fidelis nostri, Johanne Presbiter celsitudinis nostrae clementiam expetiit, ut ei Cortem nostram, quae dicitur Mercoriatico, in territorio Regiensi, quae actenus pertinuit ad eumdem Comitatum, concederemus. Nos igitur tam pro omnipotentis Dei amore, & animae nostrae, precessorumque nostrorum mercede, quamque etiam pro ipsius fidelis nostri, predictam Cortem nostram Mercoriatico, quae pertinuit de suprascripto Comitatu Regiensi, cum omnibus pertinentiis & adjacentiis suis in integrum, mobilibus & immobilibus, servis quoque & familiis utriusque sexus, casis videlicet, terris, hortis, pratis, pascuis, vineis, campis cultis, & incultis, silvis, arboribus pomiferis & impomiferis, montibus, vallibus, planiciebus, ripis, rupinis, aquis, aquarumque decursibus, seu & molendinis adque piscacionibus..... quoque & familiis utriusque sexus, de nostro jure & dominio in ejus jus & potestatem modis omnibus jure proprietario nomine concedimus & perdonamus: ut habeat, teneat, adque possideat, faciatque exinde quicquid ejus decreverit animus vel voluntas, potestatemque habeat donandi, vendendi, commutandi, seu pro anima judicandi, vel quicquid voluerit faciendi, remota totius potestatis inquietudine. Si quis autem contra hoc nostrum Preceptum quandoque insurgere temptaverit, sciat se compositurum triginta Libras auri optimi, medietatem Palacio nostro, & medietatem sepe nominato Johanne Presbitero, aut cui donare voluerit. Ut autem ab omnibus verius credatur, diligentiusque observetur, manu propria subter confirmavimus, & anuli nostri impressione insigniri jussimus.*

Signum [monogram: B S] *Domni Berengarii gloriosissimi Regis*

Restaldus Notarius jussione Regis ad vicem Adelardi Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data III. Nonas Novembris, Anno Incarnationis Domini DCCC. & XC. *Anno verò Domni Berengarii gloriosissimi Regis I. Indictione VII.*

Actum Verona, in Dei nomine feliciter. Amen.

Si quod unquam Diploma signa certa praetulit legitimorum natalium, in isto Regiensi eadem sane ego intuebar, & praecipue, quod ibi adhuc perseveret Sigillum cereum integrum Berengarii, speciem juvenis, ut inspicienti patet, prae se ferentis. Hoc autem adnotes velim; Miraeus enim in Codic. Donation. piar. Cap. XV. tabulas postremas adferens *Everardi Comitis* (is Berengario pater fuit) eas censuit scriptas Anno Christi DCCCXXXVII. quae sententia, si vera foret, exhiberet nobis Berengarium jam tum natum, utpote qui in eodem testamento a patre memoratur. Non immerito Hadrianus Valesius opinionem Berengarii tam longaevi improbavit in Prolegomen. ad Panegyric. ejusdem Berengarii, rectius arbitratus, testamentum Everardi referendum esse ad Annum DCCCLXVII. Miror, Foppensium in editione Secunda Miraei, procuratâ Bruxellis Anno MDCCXXIII. nihil profecisse ex tam justa censura Valesii, quam nunc Sigillo isto confirmatam habemus, quum Berengarius ibi Anno DCCCCXC. non virili, sed juvenili aetate spectandum se praebeat. Consonant ergo omnia, ut archetypum credamus Praeceptum istud. Nihilo tamen secius datum dicitur *III. Nonas Novembris*, *Anno Incarnationis Domini DCCC. & XC. Anno Regni I. Indictione VII.* quod sane contra Chronologiam apertissime pugnat. Eo siquidem Anno in cursu fuit *Indictio VIII.* & fortassis *Indictio IX.* à Kalendis Septembris inchoata; neque tunc Berengario decurrebat *Annus primus Regni*, sed quidem *Tertius*. Quis non heic haereat, & in gravem suspicionem fraudis impellatur? Verùm ego curiose oculos in pergamenam intendens, animadverti aliquid inde corrasum fuisse ex iis Notis: quod quare, aut quando factum fuerit, divinare non ausim. Nempe una aut duae numerales unitates inde olim exciderunt, aut de consilio ereptae fuerunt, ita ut scriptum ibi primum opinari liceat: *Regis III. Indictione VIII.* aut *VIIII.* In altero ejusdem Regiensis Archivi Diplomate idem infortunium animadverti. Haec ejus verba.

Confirmatio Insulae Suzariae facta a Carolo Crasso Imperatore Aaroni Episcopo Regiensi, ejusque Ecclesiae, Anno 883.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Karolus *divina favente clementia* Imperator Augustus. *Si ut Sanctorum loca ditentur, quo eorum Praesules, ceterique Ministri uberius omnipotenti Domino valeant deservire, munus quoddam conferimus Ecclesiis divino cultui dicatis, nostrorum normam sequentes predecessorum, & in presenti seculo proserari,* (*) *atque in futuro veniam consequi non dubitamus eternam. Notum igitur industriae omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque tam presentium quam futurorum fieri cupimus, quia venerabilis* Liutuardus Episcopus, *summusque* Archicancellarius ac Consiliarius noster, *suppliciter suggessit magnitudinem nostram, quatenus ob divini zelum intuitus, perpetuamque Imperii nostri divinitus nobis collati stabilitatem, omnes res tam mobiles quamque immobile, seu familias utriusque sexus, liberos,*

(*) Idest, *prosperari:* pro qua voce Scriba *proserari* scripsit.

ros; libellarios, servos, ancillas, & aldiones, Beati Prosperi Confessoris Christi Episcopatus Regiensis undecumque ipsi sancto Loco, cui Aaron *reverentissimus* Episcopus *praeesse videtur, juste & legaliter devoluta sunt, vel Dominus dederit quocumque modo, precipue quidem quandam Insulam dudum nobis in ipso sancto Episcopio concessam, quae nominatur Sugzara, in Comitatu Brixiensi, pertinens usque tunc ad jus Imperii nostri, posita inter Padum & Zaram cum Curte & Capellis, cum Piscaria atque Silvis, mansis quoque omnibus, qui sunt in ipsa Insula de predicto Comitatu olim pertinentibus, cum omni integritate rerum mobilium seu immobilium vel familiarum jure proprietario ad honorem ipsius sancti loci confirmaremus. Cujus precibus aures benivolentiae nostrae hilariter inclinantes, prefatae sanctae Regiensis Ecclesiae, in qua jam dicti Corpus Beati Prosperi conjacet, eidem Aaron venerabili Pontifici, suisque successoribus ad utilitatem & exaltationem ipsius Episcopii cunctas res & possessiones legitimas predicti Pontificatus, & eandem Insulam Sugzaram cum Curte & Capellis, cum piscaria, silvis, etiam cum prenominatis Mansis, qui ibidem insunt ex jam dicto Brixiensi Comitatu olim pertinentibus, cum omni integritate rerum sive familiarum, cunctisque pertinentiis vel adjacentiis suis, fundis quoque & locis seu Paludibus & Insulis, ubicumque esse videntur in alveis vel curriculis Padi, sicuti ex antiquo ad ipsa loca pertinere videntur, quique ab hominibus ipsius Pagi nominantur Pullicini, per hoc nostrae pietatis Praeceptum perpetualiter confirmamus, modisque omnibus stabilimus, quatenus idem Aaron reverendus Pontifex, ejusque successores potestatem habeant de his & omnibus aliis rebus ipsius sancti loci ad utilitatem sancti Episcopii facere secundùm Deum, quod melius previderint vel decreverint, remotâ totius potestatis inquietudine. Si quis autem, quod non credimus, hujus nostrae munificentiae quolibet ingenio vel argumento violator extiterit, trecentas Libras auri obrizi componere cogatur, medietatem Palatio nostro, & medietatem parti ipsius Ecclesiae. Insuper etiam infamiâ publicâ notatus tamquam sacrilegus ab omnibus habeatur. Et ut verius credatur & diligentius ab omnibus observetur, manu propria subter firmavimus, & de bulla nostra sigillari jussimus.*

Signum

Domni Karoli serenissimi Imperatoris Augusti.

Inquirinus Notarius ad vicem Liutwardi Episcopi & Archicancellarii recognovi.

Data VIIII. Kalendas Junii, Anno Incarnationis Domini DCCCLXXXI. Indictione I. *Anno verò Domni Karoli serenissimi Imperatoris III.*

Actum in Monasterio Nonantole, in Dei nomine, feliciter. Amen.

Adsunt foramina, per quae transibant chordulae bullae pendentis.

In-

A Insula *Suzaria*, quam Carolus III. Augustus Ecclesiae Regiensi confirmat, non alia fuisse mihi creditur, quàm quae adhuc *Suzàra* appellatur, Castrum in Mantuano agro situm, sub Regiensi Dioecesi cis Padum, paucis a Wardistallo sive Guastallâ millibus passuum distans. Hinc autem disce temporum & fluviorum vices. Tunc ea Insula erat *in Comitatu Brixiensi pertinens*. In Diplomate Ludovici II. Imperatoris eidem Ecclesiae dato apud Ughellium in Appendice ad Tom. quinctum, pag. 1568. primae edition. memoratur etiam *Insula Regni nostri Italici*, quae *nominatur Suzaria in Comitatu Brixiensi, idest inter Padum* & *Zaram*. Infra eadem Insula posita dicitur *In Comitatu eodem Regiensi:* sed mendum istud Ughellio excidit; rursus enim in archetypo legitur *Brixiensi*. In altero Diplomate Regiensi Ludovici III. Imperatoris occurrit apud eumdem Ughellium *Insula, quae Erezara vocatur, inter Padum & Xaram fluvium* constituta, *cum aliis Insulis, quae vulgo Pulcini vocantur*. Corrige & scribe, ut in autographo, *quae Suzara vocatur, & quae vulgo Pulicini vocantur*. Erant enim *Pulicini*, nunc Italice *Polesini*, quorum adhuc apud Ferrarienses frequens mentio, congestus terrarum, sive Insulae, quas Padus potissimum, aliique fluvii tunc, sine lege vagantes, sive Padusa, in medio relinquebant, ad quas excolendas finitimus Populus e vestigio convolabat. Vide supra Differt. XXI. *de Italiae statu*. Itaque Suzaria pertinens eo tempore ad Comitatum Brixianum, sita fuisse videtur ultra Padum, quum nunc eam cis idem flumen intueamur. Redeo ad notas Chronologicas archetypi hujus Diplomatis, in quo, ut vidi, aperte legitur *Annus Incarnationis Domini DCCCLXXXI.* Sed procul dubio legendum *DCCCLXXXIII.* quod etiam indicatur ab *Indictione Prima*, & *Anno Tertio Imperii* Caroli Crassi: namque in eumdem Annum DCCCLXXXIII. haec omnia conveniunt. B Sed cur vitia tam enormia in membranis, quas autographas praestamus? Mihi nata suspicio, violatas interdum fuisse Chartas a recentioribus, non dicam sciolis tantùm, sed & doctis viris, quod eas arbitrarentur non satis respondere alicui praeconceptae aut Historicae, aut Chronologicae opinioni; C atque illas propterea ausu minime ferendo ad sua vota accommodarint, rescindendo aut addendo quod eis satius videbatur. Praeterea in ipsos primi autographi Scribas oscitantes rejiciendae sunt mendae nonnunquam. Denique sunt quae speciem autographi praeferunt, quum tamen nihil aliud sint, quàm D apographa, ad imitationem archetypi omnino efformata. Nemo autem nostrûm ignorat, quàm facile Librarii & Amanuenses delinquant. Itaque tunc solùm adversùs Diplomatum fidem imminet adversa sententia, quoties plura, eaque intoleranda vitia in ipsorum caput concurrunt. Alioquin inclinandum est in E mitiorem partem, aut saltem continendum judicium. Utar profectò ego hujusmodi lege erga Diploma, quod olim descripsi ex Tabulario saepe laudati Parthenonis Ticinensis Sanctae Mariae Theodotae, sive de Posterula, atque heic editum volo.

Otto I. Imperator omnia Privilegia & jura confirmat Monasterio Ticinensi Sanctae Mariae Theodotae, Anno 964.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Otto *divina protegente clementia* Imperator Augustus. *Si circa servos & ancillas Dei in venerabilibus locis famulantes, tuicionis nostrae magnificentiam, nostros predecessores imitantes, clementer impendimus, & apud Deum veniam promereri, & Regni nostri statum divina ope fulciri non ambigimus. Igitur omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, presentium scilicet ac futurorum noverit industria, qualiter* Adeldag *venerabilis* Archiepiscopus, & Landoardus Episcopus, *nostri dilectissimi Consiliarii, obtutibus nostrae magestatis obtulerunt Praeceptum divae memoriae* Hlodvici Imperatoris *nostra pietate collatum in* Regingardam Abbatissam Monasterii, quod dicitur Theodotae, sito infra Ur-

A bem Ticinensem, *suppliciter postulantes, ut iterum in jam dictam Regingardam, quae nunc est in eodem Cenobio Abbatissa, similiter nostrum emitteremus Preceptum. Quorum precibus nostrae celsitudinis animum inclinantes, hoc immunitatis nostrae Preceptum conscribi jussimus, per quod omnino precipientes jubemus, ut eadem Abbatissam degens*
B *sub regula Sancti Benedicti id Monasterium cum omnibus adjacentiis jure & legaliter pertinentibus, mobilibus atque immobilibus rebus adquisitis & adquirendis usque in finem vite sue teneat atque possideat. Insuper etiam confirmamus omnes res quascumque idem Monasterium longo tempore dinoscitur possedisse a Gregorio ipsius Monasterio fundato-*
C *re: idest inter ceteras res Campus Zavani &c.* (*)

Signum Domni Ottonis *serenissimi Imperatoris.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Liutulfus Cancellarius ad vicem Widonis Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data III. Nonas Januarias, Anno Dominicae Incarnacionis DCCCCLIIII. *Regni vero Domni Ottonis serenissimi Imperatoris III.* Indictione VIIII.

Actum ad Sanctum Ambrosium in itinere ipsius Imperatoris, in Dei nomine feliciter. Amen.

Aperte signabatur ibi *Annus Dominicae Incarnationis DCCCCLIIII.* manifesto tamen errore. Notissimum quippe est, Ottonem Magnum, qui heic dicitur *Imperator Augustus,* titu-

D lum hunc una cum Imperiali corona Romae assumsisse Anno tantùm DCCCCLXII. Aequum esset excogitare, e calamo properantis Scribae excidisse unum X. ipsumque scribere vo-

(*) Ut habetur in aliis ejusdem Monasterii Diplomatis.

voluisse *DCCCCLXIIII.* Verùm non heic mendarum finis. Annalistâ Saxone teste inter Historicos medii aevi ab Eccardo editos, Otto Anno DCCCCLXI. *Natale Domini Papiae celebravit, indeque progrediens, Romae &c. Imperator & Augustus coronatur.* Adventus ejus Romam & coronatio, quum exercitu stipatus incederet, ante diem *III. Nonas Januarias* Anni DCCCCLXII. contigisse minime potuerunt. Itaque eo die recurrente, Anno, ut posuimus, DCCCCLXIV. non *Annus III.* Imperii, sed Secundus tantùm ei decurrebat. Aufertur etiam dubitatio omnis, num scilicet Januario an Februario Mense Anni DCCCCLXII. Romana Ottonis Magni coronatio peracta fuerit. Quippe haec tradit alter Chronographus Saxo, a Leibnitio evulgatus, ad Annum DCCCCLXI. *In Vigilia Nativitatis Domini Corpus Sancti Mauritii &c. praefato Regi gloriosissimo Ratisponae allatae sunt. Celebratâ igitur ibidem Nativitate Domini* (Annalista Saxo apud Eccardum, Ticini actum ab Ottone Natalitium diem Domini rectius scripsit: qua de re Ottonem Frisingensem, & Sigonium vide) *accelerato Romam itinere venit, ibique &c. aucta super eum summi Pontificis benedictione, quarto Nonas Februarii Imperator & Augustus appellatur.* Solennis ea dies fuit, tum quod dies Dominica, tum etiam quod Purificatio Virginis recurreret. Ergo in nuper edito Diplomate aut scribendum fuit *Anno DCCCCLXV. Anno III. Imperii*, aut *Anno DCCCCLXIV. Anno II.* Haec gravia: sed non minus durum, quod heic desiderentur Anni Regni Ottonis, qui tandiu ante regnare coeperat. Ibi scriptum: *Regni vero Domni Ottonis serenissimi Imperatoris III.* Atque Annos duntaxat *Imperii* contra morem & contra syntaxim expressos lego. Tandem quod falcem ad radicem ponere videtur, *Indictio VIIII.* heic adhibita spectat ad Annum DCCCCLXVI. atque adeo cum reliquis Chronologicis Notis pugnat. Cuinam ergo in mentem veniat tueri Diploma tot inquinatum vitiis, & undique labans? Mihi tamen liceat dicere, minime a vero abhorrere, Chartam illam ad instar autographi scriptam, nihil aliud esse quàm apographum a quopiam indiligenti & imperito Scriptore confectum, qui quum in archetypo reperisset *Annum DCCCCLXV.* postremas duas numerales notas *XV.* in quatuor unitates oculis parum attentis divisit, uti & *Indictioni VIII.* quae in autographo legebatur, unitatem incaute de sua liberalitate adjecit. Quamobrem mihi nemo succenseat, si statim Praeceptum hoc tanquam spurium minime abjicio, immo illud pertinere posse censeo ad Annum Christi DCCCCLXV. & Tertium Imperii Ottonis Magni, atque ad Indictionem VIII. Idque etiam elucere videtur ex postremis illius lineis, ubi legitur, *Actum ad Sanctum Ambrosium in itinere ipsius Imperatoris.* Audi Annalistam Saxonem Eccardi, ad eundem Annum DCCCCLXV. *Imperator Natale Domini Papiae celebravit; & peracta festivitate statim in Patriam, dispositis in Italia Regni negotiis, commeavit.* Haec cum Diplomate consonant, si tamen Annalista ille Annum vulgarem ad finem Decembris desinentem usurpat: quod & supra fecisse videtur.

Potissimùm verò in examine veterum Chartarum concordia in rebus Historicis animadvertenda, magnique facienda est: facile enim heic suc-

A cumbunt recentiores Falsarii, plerumque indocti, si quando antiqua monumenta sibi confingenda assumunt. At quoniam de Epocha Imperii Ottonis Magni actum nunc est, rem non antea dimittam, quàm censurae Lectoris subjiciam alterum ejusdem Augusti Diploma. Inspexi ego illud Veronae (curante humanissimo & Cl. Viro Marchione Scipione Maffejo) in Archivo vetustissimi Monasterii Sanctae Mariae ad Organum, nunc Monachorum Montis Oliveti. Apographum autem erat antiquum, ad instar archetypi efformatum, nullo Sigilli unquam appositi signo illic a me deprehenso.

Otto I. Imperator hominibus incensitis Monasterii Veronensis Sanctae Mariae ad Organum exemtionem a quibusdam oneribus concedit, Anno 969. sive 970.

B *IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Otto *divina annuente clementia* Imperator Augustus. *Notum sit omnibus fidelibus sanctae Dei Ecclesiae, nostrisque, praesentibus atque futuris, quoniam interventu & obsecratione* Radaldei *sanctae* Aquilejensis Ecclesiae *reverentissimi* Patriarchae, *quibusdam Incensitis Monasterii Beatae Mariae semper Virginis, suisque heredibus ac proheredibus usque in perpetuum, habitantes videlicet in Villa Aiago, per hoc nostrae donationis Praeceptum concedimus pro Dei amore omnes pinsiones, herbaticum atque escaticum jure proprietario, quae ad nostram Regiam hactenus partem pertinuerunt, ut nullus deinceps hoc eos dare compellat. Santientes insuper, ut nullius potestatis persona eosdem incensitos in prenominata Villa degentes distringere, pignorare, flagellare, aut in aliquo molestare injuste presumat, nichilque aliud eis in quolibet superimponatur, his exceptis, quae ad praefatum Monasterium reddere continuatim soliti fuerunt. Et ut potestative ac nostrae donationes in Sylva Alseria, capellaticum, seminationem, arationem, & pascua, & in Sylva Herimannorum habeant, sicut alii Atagini, nostrâ plenissima largitate omnium hominum contradictione remotâ.* C *Si quis igitur hoc nostrae donationis Praeceptum infringere aut contradicere aliquando quaesierit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Kamerae nostrae, & medietatem ipsis incensitis, eorumque heredibus ac proheredibus. Quod ut verius credatur & diligentiusque in perpetuum ab omnibus observetur, manu propria roborantes anuli nostri impressione insigniri jussimus.* D

Signum Domni Ottonis (Monogramma) *invictissimi Imperatoris.*

Ambrosius Cancellarius ad vicem Huberti Episcopi & Archicancellarii recognovi.

Datum XI. Kalendas Februarii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCLXVIIII. *Imperii verò Domni Ottonis VIII.* Indictione XIII.

Actum Papiae feliciter.

Conciliet nunc Lector *Indictionem XIII.* cum *die XI. Kalendas Februarii*, & *Anno DCCCCLXVIIII.* in hoc Diplomate conjunctam. Eo enim Anno a Kalendis Januariis decurrebat *Indictio XII.* & Septembri tantùm Mense *Indictio XIII.* ingrediebatur. Ullane huc se ingerat suspicio falsi? Est Critici prudentis ac honesti, crimen hoc amovere, dum commoda interpretatio succurrat. Heic ergo meminerimus, ut supra animadverti, fuisse olim, qui morem, hactenus a Florentinis servatum, sequerentur, hoc est Annum novum aperirent die tantùm XXV. Martii, quo celebratur *Incarnatio Domini* heic memorata: ita ut usque ad eum diem in cursu foret Annus DCCCCLXIX. quem reliqui fere omnes in Italia absolverant pridie Kalendas Januarias. Ejusmodi Aerâ usus videtur heic Cancellarius Imperialis, ita ut qui heic dicitur *Annus Dominicae Incarnationis DCCCCLXVIIII.* decurreret usque ad diem XXV. Martii. Propterea quamquam heic signetur Annus DCCCCLXIX. Annus tamen vulgaris DCCCCLXX. est intelligendus, quocum revera *Undecimo Kalendas Februarii* conjuncta procedebat *Indictio XIII.* Eo autem die ac Anno vides heic numerari *Annum VIII.* Ottonis Magni, quod recte cum supra statutis congruit; constat enim, die tantùm secunda Februarii Anno DCCCCLXII. Ottonem Magnum ad Imperiale culmen fuisse provectum. Locus etiam expediti Diplomatis, hoc est Ticinum, tempori respondet, quum Annalista Saxo ab Eccardo editus haec tradat: *Anno Dominicae Incarnationis DCCCCLXX. Imperator Natale Domini Papiae, Pascha Ravennae celebravit.* Annum novum ille Scriptor inire videtur ab ipso Natali Domini. Quamobrem a Diplomate nuper edito exclusa fortasse fuerit imposturae suspicio: quum tamen fateri iterum cogar, ex ejusmodi veterum inconstantia plures tenebras ac ambages in rem Diplomaticam, atque in ipsam Historiam effluere interdum. Atque hoc idem altero denique exemplo confirmatum eo per Diploma Henrici II. Augusti, quod ex Archivo saepe laudato Sanctimonialium Ticinensium de Posterula descripsi.

Mundiburdii, sive defensionis Literae, ab Henrico Rege III. Imperatore II. concessae Monialibus Ticinensibus Sanctae Mariae Theodotae, Anno 1055.

☧ IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Henricus *divina favente clementia* Romanorum Imperator Augustus. *Notum sit omnibus Christi, nostri'que fidelibus tam futuris quam presentibus, qualiter* Adaleida Abbatissa de Monasterio Papigensis Ecclesiae *nostram adiens Turego clementiam rogavit, quatenus eam, atque cuncta bona Sanctae Mariae in Monasterio, quod dicitur Theodotae, sub nostri mundiburdii potestatem atque defensionem susciperemus. Quae petitio quoniam nobis justa atque minus neganda visa est, mundiburdium nostrae protectionis praefatae Adaleidae Abbatissae fieri jussimus: videlicet de Silva Monasterii Sanctae Mariae, quod dicitur Theodotae, quae Curtis vocatur Scërba, & coherentia huic, scilicet ab Oriente Gambina, quae vocatur Laccilvido, quae tenet caput in gargo: a Meri-*

Meridie fluvio Soërba: ab Aquilone Silva, quae vocatur Rhiprandi, & Silva Sancti Pauli, & Becdberti; da sbera Aquaria; quae tendit usque in via, quae dicitur Cava: sive de aliis locis, quae juste ac legaliter habere seu deinceps adquirere videtur. Eo videlicet jure, ut nullus Archiepiscopus, Episcopus, Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Gastaldio, sive magna, parvaque Regni nostri persona, prefatam Adaleidam Abbatissam molestare aut disvestire sine legali judicio presumat. Quod si quis facere temptaverit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Camerae nostrae, medietatem praedictae Abbatissae. Quod ut verius credatur, & ab omnibus inconvulsum teneatur, Sigillo nostro insigniri jussimus.

Deest Monogramma Imperatoris.

Hecilo Cancellarius vice Herimanni Archicancellarii recognovit.

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Data XIII. Kalendas Martii, Anno Dominicae Incarnationis MLV. Indictione VII. *Anno Domni Henrici Terci Regis, Imperatoris Secundi, ordinationis ejus XXV. Regni quidem XIII. Imperii verò VIIII.*

Actum Turego, in Dei nomine feliciter. Amen.

Mihi visa est ea Charta praeferre omnino speciem archetypi, nisi quod nullum occurrebat ibi signum Monogrammatis Imperialis. Sed ejusmodi Literas unus Imperatoris Cancellarius interdum signabat. Et alterum quidem simile Mundiburdium ejusdem Augusti, Ecclesiae Parmensi concessum, in hoc Opere edendum, Monogrammate caret. Dies *XIII. Kalendas Martii, Anni MLV.* in communi Epocha comitem habuit *Indictionem VIII.* Heic autem adnotatam cernimus *Indictionem VII.* Discordiam video; quei tollam, non video. Neque enim Pisanorum, uti neque Florentinorum Annus advocari heic in subsidium potest. Alia quoque consului ejusdem Augusti Praecepta, & quum ipsa etiam inter se discordia repererim, non sublatae, sed auctae sunt tenebrae. In Diplomate Ticinensi, cujus apographum teneo, spectante ad vetustissimum Monasterium Sanctimonialium Senatoris, hasce Notas deprehendi: *Datum XI. Kalendas Maji Anno Dominicae Incarnationis MLIV. Indictione VI. Anno autem Domni Henrici Tertii Regis, Imperatoris autem Secundi, Ordinationis ejus XXV. Regni quidem XIII. Imperii verò VII. Actum Turego:* hoc est *in Zurigo*. Pari passu & heic incedit *Indictio VI.* cum Anno MLIV. quum tamen secundùm Aeram vulgarem tunc esset in cursu *Indictio VII.* In Bullario quoque Casinensi Tom. 2. Constitutione *96.* Diploma ejusdem Augusti occurrit *Actum VII. Idus Aprilis, Indictione VII. Anno Dominicae Incarnationis MLV.* quae sunt ipsae Notae Diplomatis nunc a me evulgati; ita ut illius Augusti Cancellarius usus fuisse videatur aut alio Anno, aut alia Indictione a vulgari nostra. Sed quid si in aliis ipsius Impe-

Imperatoris Privilegiis communis Annus, & vulgaris Indictio reperiantur? Id quoque ego animadverti, uti ex aliis monumentis in hoc ipso Opere edendis constabit. Proinde adhuc animi pendeo, quid de hujusmodi quaestione & Charta statuendum habeam. Ceterum ad judicium rite ferendum de sinceritate Diplomatum atque Chartarum, opus foret easdem pergamenas non tantùm sub oculis habere, sed ipsas, earumque singulas partes, quoties velis, posse iterum atque iterum intenta consideratione expendere. Ego plurimas in Archivis volutavi, multasque descripsi. Attamen Patriae restitutus, dum apographa mecum delata per otium atque intentiori curâ explorarem, num recte se in omnibus haberent, dubitationes obortas superare interdum nequivi, quod archetypa remota invisere rursus mihi non liceret. Sunt enim, in quibus prae vetustate literae exciderunt, Sigilla translata aliunde, atque immutata fuerunt (qua de re vide subsequentem Dissertationem *de Sigillis*), in aliis verò Notae Chronologicae alienâ manu aut emendatae aut etiam vitiatae. Sigilla ipsa in plerisque Diplomatis desiderantur: quare caute admodum investigandum est, num revera membranae adfixa olim fuerint: A quod vestigia quaedam uncturae e cera, relictae indicare solent. Vidi enim pergamenas archetypi faciem praeferentes, & hiatum etiam in iis, per quem Sigillum inferendum & repercutiendum videbatur, quum tamen nulla inlati signa superessent. Quod si ne nobis quidem semper fidendum, ubi facultas desit considerandi B iterato & quieto examine quae Archetypa sunt, aut pro archetypis & sinceris Chartis habentur: quanto minus erit fidendum Apographis? Non hoc de iis dictum velim, quae a peritis Judicibus olim probata fuere, aut a fidis Notariis descripta ad nos venerunt, nullumque vitium in ipsis autographis ostendunt. Praesto C enim nobis sunt Apographa ejus ponderis & auctoritatis, ut Archetypi locum teneant. Ex iis unum exerere heic juvat, in Archivo Monasterii Cavensis adservatum; antiquum videlicet Siconolfi Principis Salernitani Diploma, datum *Ayoni* Episcopo Salernitano, quem *Alonem* Ughellius appellat. Illud nimirum, *quoniam* D *diuturnitate temporis ejus membrana in quibusdam locis tineis corrodi & dissipari videbatur*, renovatum est coram Judicibus Anno MCLXXIX. sub *Romualdo* II. Archiepiscopo, cujus Chronicon edidi Tomo VII. Rer. Italicarum.

Siconolfi Principis Salernitani Diploma, per quod Ayoni Salernitano Episcopo Monasterium Sancti Petri de Palatio, atque alia concedit, Anno 841. prae vetustate deficiens, restituitur Anno 1179.

I*N nomine Domini Dei eterni, & Salvatoris nostri Jesu Christi, Anno ab Incarnatione ejus Millesimo Centesimo Septuagesimo Nono, & Quartodecimo Anno Regni* Domini nostri Domini Gulielmi Siciliae & Italiae E gloriosissimi Regis, *Mense Marcio, XII. Indictione. Ante me Landulfum Judicem venit Sebastianus Presbyter & Abbas Ecclesiae Sancti Gramatii, pertinentis Salernitano Archiepiscopo, cui* Domnus Romoaldus *Dei gratia venerabilis*

rabilis Archiepiscopus *praeest*, *pro parte dicti Archiepiscopii ostendit unum Praeceptum, quod continebat:* In nomine Domini Dei Salvatoris Jesu Christi. Nos Dominus vir gloriosissimus Sicenolfus Dei providentia Longobardorum gentis Princeps, pro salutis animae nostrae, & ex gentis nostrae salvationis, per rogatum Grimoaldi Comiti fideli nostro, concedimus in Episcopio Sanctae Sedis Salernitanae Ecclesiae, ubi nunc Ayo Episcopus praeesse videtur, Monasterio Sancti Petri de Palatio, qui est in Sexiline, cum terris & vineis, campis & silvis seu pascuis, cum servis & ancillis, & omnem pertinentiam insimul. Et concedimus in predictam Sanctam Sedem Plebem Sanctae Mariae de Nuceria, cum omnem substantiam suam, cum servis & ancillis & omnem suam pertinentiam, quam & concedimus in eodem sancto Episcopio Molina ipsa in fluvio in Lirno, qui fuerunt de Leone Scrofella, qui habent fines ipsa terra de una parte, fines predictum flumen Lirno de duas partes, parte via publica, cum areatura & sedimen de praedicta Molina, in ea ratione, ut amodo & deinceps per hoc nostrum roboreum Praeceptum praedicta omnia quae superius leguntur, in praedictam sanctam Sedem permaneat ejus Rectoribus dominanda atque possidenda & fruenda nomine, & a nullo ex nostris Judicibus idest Comitibus, Gastaldeis, vel a quibuscumque agentibus abeatis aliquam requisitionem, sed in perpetuis temporibus omnia, quae superius leguntur, in eadem sancta Sede permaneant, eis Rectoribus ordinandum atque securiter habendum. Quod verò Praeceptum concessionis ex jussione dictae Potestatis scripsi ego Ra-

A gamprandus Notarius. Actum Salerno, Secundo Anno, Mense Augusto, Quarta Indictione. *Et erat ipsum Praeceptum cerea Bulla dicti Domini Principis roboratum. Cum autem ipsum Praeceptum ostensum fuit*, quoniam diuturnitate temporis ejus membrana in quibusdam locis tineis corrodi & dissipari videbatur, *a praefa-*
B *to Domino Archiepiscopo provisum est, tam ipsum Privilegium, quam alia munimina dicti Archiepiscopii, quae vetustate temporis aliqua macula dissipari dinoscuntur, ad evitandum futurum periculum declarari debere. Quare ipsum Praeceptum totum per ordinem in hanc cartulam ex rogatu ipsius Domni Archiepiscopi te Johannem Notarium de-*
C *clarare jussi, memorans, quod disturbatum est legitur quarto Majo, cui adest Sigillum.*

✠ *Ego qui supra Landulfus Judex.*

Itaque de Apographis loquor, per homines imperitos factis. Non enim omnium est characteres & scripturam Seculorum rudium intelligere;
D atque in iis describendis facile ineptientes videmus ipsos aevi nostri Notarios. Ex hisce exemplis infelici labore confectis, dicere mihi liceat, complura offendas in Bullario Casinensi Margarini, atque in Italia Sacra Ughellii. Eadem si tu ad examen revoces, qualia apud eos pro-
E stant, non deerit tibi, unde illa falsi nonnunquam insimules. Verùm ut censura solidis nitatur fundamentis, Autographa ipsa invisenda ante forent, in quibus interdum aliter atque in Apographis editis res se habet. Hac de caussa publicis scriptis disceptatum fuit inter duos doctissimos ex Amicis meis, Monachos Benedictinos, quorum alter P. D. Jo-

D. Johannes Andreas Astezatus nunc Placentini Monasterii Prior, alter P. D. Gaspar Berettus, dum in vivis erat, in Regia Ticinensi Academia Philosophiae Professor. Hic enim Diplomata duo, qualia a Margarino edita vidit, ad nobile Monasterium Brixianum Monialium Sanctae Juliae spectantia improbavit, ille verò Autographa laudans, in quibus diversae ab editis Notae Chronologicae leguntur, tueri conatus est. An verò ad ea Diplomata purganda pharmacum adhibitum satis fuerit, jam Eruditos, qui utriusque Opuscula legerint, judicasse puto. Alibi Margarinum ostendi ejusmodi incuriae reum. Nunc addo, referri ab ipso in Constitut. 28. Tom. 2. Bullar. Casinens. Diploma Lotharii I. Augusti, *Datum XVIII. Kalendas Januarii, Anno Imperii Domni Hlotharii Pii Imperatoris, Indictione Decima quarta*. Sed in membrana, quae Autographi speciem gerit, a me visâ, legitur *Indictione I.* atque ibi exsistit adhuc Sigillum cereum cum effigie Lotharii, & literis circumpositis: XPE ADJUVA HLOTARIUM AUG. Ita in Diplomate isto Epocha Lotharii desumta ab Anno DCCCXX. respondet Anno DCCCXXXVII. quo decurrebat *Indictio Prima*, Septembri Mense inchoata. Margarinus ad Annum DCCCXXXVI. referens ejusmodi Praeceptum, Indictionem perperam immutasse videtur. Verùm huic ipsi Diplomati appositum est Monogramma sive Signum non tantùm *Hlotharii gloriosissimi Augusti*, sed etiam *Hludowici gloriosissimi Augusti*, hoc est Ludovici II. ejus filii, qui tamen Anno DCCCXXXVII. Imperiali dignitate ac nomine donatus nondum fuerat. Quid heic dicendum quaeso? Nisi opinemur, oblatum fuisse Lotharianum Diploma Ludovico II. postquam is Anno DCCCXLIX. aut DCCCL. Imperatorium titulum assumsit, additumque ab eo patris viventis Chartae suum Monogramma confirmationis loco: aliam rationem non video tuendi hujus Diplomatis. An autem hoc fieri potuerit, aut an unquam fieri consueverit, id aliis decernendum relinquo. Ita in subsequenti Constitutione 29. ejusdem Lotharii alterum Diploma exhibetur a Margarino, datum *Indictione I.* quum tamen in archetypo legerim ego *Indictione X.* qua-cum conciliari posse Notas reliquas arduum puto. Praeterea Constitut. 43. Margarinus ipse protulit Diploma Caroli Crassi Datum *Anno Regni Karoli X.* At in Archetypo a me viso legitur *Anno VIII.* ibique adest Sigillum cereum cum effigie laureata Caroli, & literis CAROL. AVG. quae germanum Diploma produnt, datum Anno DCCCLXXXVI. quum Anno DCCCLXXIX. Rex Italiae renuntiatus fuerit Carolus Crassus, uti in Dissertatione XI. *de Allodiis* ostendi. Praetermisit etiam Margarinus Diploma Berengarii I. Regis, quod tamen autographum se mihi obtulit in Archivo ejusdem Brixiani Asceterii Sanctae Juliae Sigillo cereo cum effigie Berengarii ipsius adhuc superstite. Ibi hae notae. *Data III. Nonas Martii, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXV. Domni vero Berengarii serenissimi Regis XXVIIII. Indictione III. Actum Veronae in Christi nomine feliciter*. Ita ab eodem Margarino, & ab Ughellio in Ital. Sacr. Tom. 4. in Episcop. Bobiens. Diploma Ludovici II. Augusti refertur *Datum Non. Octobris, Anno Christo propitio DCCCLXV. Imperii Ludovici piissimi Augusti XI. Indictione XIV.*

XIV. Actum Maritigo &c. At in Bobiensi membrana, unde illud Diploma haustum est, hae Notae mihi inspectae occurrunt: *Datum Nonis Octobris Anno Christo propitio Imperii Domni Hludovici piissimi Augusti XI. Indictione VIII. Actum Maringo &c.* Idest Anno DCCCLIX.

Finem his faciam lepido quodam commento, non heri, sed jamdiu nato, cujus auctorem non alium quàm Mutinensem quempiam fuisse, nemo non intelliget. Alexander Tassonius in eximio Poëmate, cui titulus *La Secchia rapita*, Cant. 4 stroph. 64. de Regiensibus haec habet:

Al fin l'ultimo ottenne, e fu giurato
Con giunta, che chiunque all'Osteria
Con Modanese alcun fusse alloggiato
Di quello stuol, che di Rubiera uscia,
A trargli per onor fosse obbligato
Scarpe o Stivali, o s'altro in piede avia.

Gaspar Silvianus, sive Tassonius idem, in Notis Instrumentum quoddam innuit, hac de re sibi visum in Archivo Dominorum Piorum. Ego illud depromsi e Chronico existente apud Nobiles Viros Comites Boschettos Mutinenses, ipsumque ad recreandos Lectorum animos editum heic volo. Praeter alia, quae lepidam imposturam produnt, illud in Eruditorum oculos continuo incurrit, scilicet scriptam fuisse Chartam *Anno MCCLV. regnante Federico II. Imperatore*, quum tamen longe antea videlicet MCCL. Fridericus naturae debitum solverit.

Sententia commenticia Andreae de Canossa, Arbitri electi inter Mutinenses & Regienses, de praeeminentia contendentes, Anno 1255.

I*N Christi nomine Amen.* Anno a Nativitate ejusdem Millesimo Ducentesimo Quinquagesimo Quinto, *Indictione XIII. die autem XX. Mensis Februarii*, regnante Federico II. Imperatore, & seu ejus Locumtenente generali & Vicario Domino Alberto Pio, a quo fuimus &c. *Nos Andreas de Canossa Civis Parmensis, Legum Doctor deputatus & electus, & Locumtenens, & seu Subvicarius ad civilia & criminalia ejusdem Civitatis, in causa vertente & jamdiu versa per & inter magnificas & generosas Mutinae & Regii Communitates, coram praedicto Vicario & Locumtenente Mutinae & Regii Domino Alberto Pio, & seu per ejus Procuratores & Mandatarios ex parte praefatae Civitatis Regii Dominum Petrum de Nuca, & ex parte Communitatis Mutinae Dominum Franciscum Regium Civem & Procuratorem Mutinae. Et visis videndis, & primo visa comparitione & petitione agentium pro praefata Communitate Mutinae, & replicatione a parte adversa, visis petitionibus, negationibus, allegationibus, probationibus, reprobationibus, & declarationibus Judicum, qui pro tempore exstiterunt pro praedicto Locumtenente, & consideratis omnibus & diligenter appensatis, non ut Judex ordinarius in civilibus & criminalibus ut supra, sed amicabilis compositor, arbiter & arbitrator de consensu partium ad hanc faciendam discussionem, tractatum, & ultimam sententiam electus & deputatus, ut Instrumento publico assensus & consensus omnium apparet, rogato per Ser Andream de Piciis Notarium*

Regien-

Regiensem: & rejectis allegationibus Advocatorum & Procuratorum cavillationibus, petitione & responsione, comparitione partium, & praedictis omnibus ex parte cujuslibet rejectis super petitione tantummodo legitima consideratione, examinatione, & scrutinio diligenti, in qua in effectu continetur, praefatam Communitatem Regii, seu homines ejusdem teneri, obligatam & obligatos esse ratione honorantiae & dignitatis ad recognitionem domini sui, cum sit & fuerit hucusque Oppidum Lepidi, & modo Civitas inter Parmam & Mutinam nobilissimas & egregias Civitates, deinde Regium de utriusque jurisdictione erecta, & ut aliquis eisdem debeatur honor, petitioni succurrentes mitius agendo &c. Christi nomine repetito, quia dicimus, sententiamus, definimus, pronuntiamus & declaramus ut Judex, & absolvimus, quietamus, & liberamus & absolutos, quietos & liberatos esse judicamus ac condemnamus, & ut arbiter arbitramur & arbitramentamur judicatum, arbitratum, sententiatum, & pronuntiatum esse volumus ac condemnamus, ut infra dictos de Regio, seu praedictam Civitatem teneri, obligari, & obligatam esse, extrahere de pedibus quodcumque genus calceamenti grossi seu subtilis, videlicet cothurnos, stivalia, sotulares, & crepidas in signum honoris & reverentiae debitae & debendae praedictis

A Mutinensibus, videlicet in itinere pedestri, equestri, & navali, in viis, domibus, & hospitiis, & ad omnem & quamcumque voluntatem praedictorum Mutinensium, rogantium & petentium sibi calceamenta extrahi debere, stivalia, cothurnos, sotulares & crepidas, & sic extractos & extracta purgare, mundare, lavare, & eisdem & cuilibet, ut dominis suis praesentare. Et ita pronun-

B tiamus &c. Praesentibus ambabus partibus, & seu praedictis Procuratoribus & Mandatariis, Dominis videlicet Petro de Nuca, & Francisco Regino, & de instantia sic administrata gratias praedicto Domino Judici & arbitro agentibus, quia immortalitati hujus litis praestitit judicium ac arbitramentum

C suum & approbantibus & emologantibus praedictum judicium & arbitramentum, & praedictam sententiam definitivam & declarativam in omnibus & per omnia in partibus quibuslibet.

Actum in Castro Heberiae praesentibus Domino Philippo de Maciis de Regio, & Antonio Petri de Prosperis de Mutina, & Francisco Petrucii Tubato-

D re praedictae Civitatis Mutinae ad haec omnia vocatis adhibitis & rogatis.

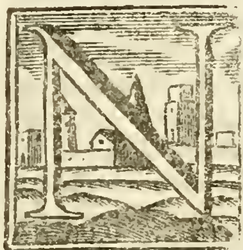
Ego Franciscus Ragatius Notarius Ferrariensis, & praedicti Domini Judicis Cancellarius rogatus fui, scripsi, & autenticavi signo in margine in capite nomine meis consuetis.

DE SIGILLIS
MEDII AEVI.

DISSERTATIO
TRIGESIMAQUINCTA.

DISSERTATIO

TRIGESIMAQUINCTA.

Ihil sane esset, cur ego de *Sigillis* post Imperii Romani declinationem usurpatis aliquid afferrem, quando post celeberrimos Viros Papebrochium & Mabillonium Johannes Michaël Heineccius in erudito Opere *de veteribus Germanorum, aliarumque Nationum Sigillis*, edito Francofurti Anno Christi MDCCXIX. argumentum hoc exhausisse videtur. Attamen quum nonnulla adhuc apud illum restent aut intacta, aut majori luce digna, haec pauca in eam rem adnotata volo. Jam doctissimi Viri animadverterunt, ab antiqua Tabularia excutientibus, non sine examine Sigillis vetustis habendam esse fidem: quippe interdum

A Sigilla cerea a sinceris Diplomatis avulsa, Chartis adulterinis infixa fuere. Id & ego non semel factum deprehendi, atque uno exemplo rem confirmatam heic volo. Tria Caroli Magni Diplomata Ughellius produxit pro Regiensi Ecclesia in Appendice Tomi quincti primae editionis. De tertio nunc mihi res est, evul-

B gato pag. 1563. Habui ego sub oculis pergamenam, omnia vetustatis signa praeferentem, &, quod rarum est, integro adhuc Sigillo cereo ornatam. Olim, ut puto, in Tabulario Canonicorum Regiensium Diploma hoc adservabatur: nunc alio in loco adservatur. Exosculatus fueram pretiosam e vestigio membranam,

C quam expressam, uti in eodem autographo habetur, atque emendatam, in commodum Eruditorum exhibere iterum heic juvat.

Caroli Magni Francorum & Langobardorum Regis Diploma, per quod Apollinari Episcopo Regiensi, ejusque Ecclesiae, omnia jura ac Privilegia confirmat, Anno 781.

CArolus *gratia Dei* Rex Francorum & Longobardorum ac Patritius Romanorum. *Si Ecclesiarum Dei servitoribus largitionis ac benignitatis munificentiam impartimur, eorumque votis libenter annuimus, id nobis ad Augustalis excellentiae culmen profi-*

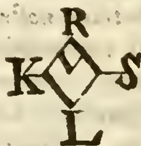
D *cere credimus: insuper (quod cunctis pretiosius est dignitatibus) aeternae retributionis praemium capessere non diffidimus. Industriam igitur omnium Sanctae Dei Ecclesiae fidelium, nostrorumque, praesentium scilicet ac futurorum nosse volumus, patrem nostrum* Apollinarem

narem *reverentissimum sanctae* Regiensis Ecclesiae Praesulem *nostram adiisse clementiam, nobisque retulisse, quod accidente negligentia & incuria, crepitantibus flammis, Ecclesiarum aedificia in Regiensi Urbe cremata fuerint: cum quibus etiam aliqua instrumenta Chartarum & monumenta in favillam redacta sint; habebatque prae manibus Praecepta Regum Longobardorum, quorum auctoritatibus jam fata Ecclesia, ne pravorum hominum oppressiones, aut invasionum detrimenta pateretur, undique fulcita erat ac munita. Postulans siquidem, ut & nos ob divinum amorem eandem Ecclesiam cum omnibus facultatibus, quas hactenus acquisivit, vel deinceps futuris temporibus fidelium oblationibus adquisierit, cum rebus & familiis utriusque sexus, cunctoque Clero inibi quotidie famulante, sub nostrae defensionis reciperemus protectione: quod & fecimus, & per hanc nostri Praecepti paginam praecipimus & jubemus, ut nulla unquam magna parvaque persona res aut familias ejusdem Ecclesiae, sed neque venerabilem ipsius loci Clerum, in aliquo inquietare vel molestare praesumat. Et quia termini ejusdem Ecclesiae in confiniis Mantuanis, Bononiensibus, Mutinensibus, & Lunensibus, vel Parmensibus, seu & Ticinensibus, & Cumanis, res ipsius Episcopii conjacent; apologeticum idem Pontifex habebat, in quo omni remota dubitatione res jam fatae Ecclesiae per singula loca & vocabula, terminique & confinia insita erant. Ideoque pro temerariae praesumptionis invasione cavenda, nec non & pro Francorum gente noviter in Italiam a nobis introducta, petiit Excellentiam nostram, ut eosdem terminos huic nostro Praecepto inseri juberemus, ne fraudem aliquam eadem Ecclesia de suis rebus aut confiniis ab invasoribus patiatur. Cujus dignam ac rationabilem considerantes petitionem, & Lunensium & Parmensium confiniis, sicut in ipso apologetico indita erant, omnes terminos annotare jussimus. A meridie itaque per montana versus Occidentem, conjacent fines, terminique venientes de Prato Mauri, in Montem de Mensa, inde in Centiocrucis, ac deinde in Alpem marinam, inde in Montem de Posci, descendentes in rivum Niteram, quae defluit in fluvium Inciam per fluvium Inciam, sicut ipsa Incia descendit a summa villa Monticulo, decurrens ex transverso in Barcham, & defluit deorsum per Agidam ad Aquilonarem partem in rivum Campigenem, & exinde in Tegolariam, in fluvium Padum & Zarano, sicut Padus defluit in Burianam. Item per meridiem ad Orientalem plagam incedunt fines per Pratum majorem in Montem Rusulum per Alpem in Fazolam, deinde per Alpem usque in Thermas Salonis. Fines vero, qui sunt inter Tusciam & Regensem & Mutinensem de Thermis Salonis perveniunt in Tendam Regis, inde ad Fontem Silvani, & inde in Rivum Sanguinarium, & deinde ad Lacum de Carpene, & inde in Viam Novam, indeque in locum Motivum, deinde in locum, qui dicitur La Verna, deinde per montem Laurentii descendens venit in fluvium Dullum, indeque per Silvam de Mallo, & inde in Collinam, deinde in Pratumlongum, ac deinde per Rivum, qui decurrit de Lupatio in fluvium Siglam, inde per Siglam usque Dullum, ac deinde ascendit per Dimnaticum in Carciola, & inde descendit per Sarsam de Mauriano, & pervenit in fluvium Rasennam, & inde ascendit in Piraniana, indeque in montem super Valles usque in Antiquum: deinde descendens in Piscariolam venit in fluvium Siglam, ac deinde per Cluzam currentem per Montem*

tem Cerradi, usque dum venit sub Monte Merelli, & inde venit per Silvanum: deinde decurrit per Salsulam, & inde per Montem Monticulum, indeque per Campum Milatium ad septentrionalem plagam per Paludes Civitatis Novae usque Stratam, ac deinde in Aquamlongam, usque dum venit in Burianam.

Infra istos praenominatas fines, sicut a sanctis Patribus, & idoneis ac Catholicis hominibus antiquitus in ipsa Ecclesia constitutum fuisse reperimus, omnia pars ipsius Ecclesiae secure ac quietè nostra Regali auctoritate perenniter possideat. Retulit eciam praelibatus Pontifex, quod cuidam fratri suo Ansperto *nomine quaedam Oratoria juris Sanctae Regensis Ecclesiae, unum quidem in Luciaria inter Padum & Bundenum in honore Sancti Georgii, & aliud in Gabiana similiter inter Padum & Bundenum, in honore Sancti Andreae constructum, cunctis diebus vitae suae per decretum concessum habuisset. Sed cum postmodum idem Anspertus Monasterii Nonantolensis portum peteret, ipsa Oratoria pro suo introitu praedicto Monasterio dederat. Praenominatus vero pater Apollenaris Episcopus, ne Ecclesia sua damnum pateretur, cum suo Advocato in praesentia* Ducis nostri Goëradi, *cum* Anselmo jam dicti Monasterii Abbate *in judicium convenit. Dissensio vero, quae inter duo venerabilia loca creverat, absque vicinorum Episcoporum audientia nullatenus diffiniri poterat. Ideoque datis induciis, tres Episcopi,* Petrus *scilicet* Bononiensis, Geminianus Mutinensis, & Petrus Parmensis, *cum aliis idoneis & Catholicis viris convocati sunt. Quibus cum jam fato Duce Goërado in judicio residentibus, Apollenaris Episcopus, & Abbas Anselmus affuerunt: quorum querimoniae subtiliter discussae, Ecclesia Regiensis, cui debito jure jam fata Oratoria subjecta erant, canonico ac legali ordine acquisivit. Et ob firmiorem securitatem, Notitiam scriptam testibusque roboratam cum ipso decreto saepe nominatus Pater praesentiae nostrae obtulit, postulans, ut nos inviolabili nostro Praecepto eam firmantes, omnem contentionis naevum abstergeremus. Cujus petitioni annuentes, per hoc nostrum Praeceptum praedictae Sanctae Ecclesiae ipsa Oratoria confirmamus, atque sine ullo contradictore restituimus. Praeterea & Gajum nostrum, quod in eodem loco juxta res ipsius Ecclesiae in Luciaria conjacet, & nunc noviter excolitur, eo postulante, Oratorio Sancti Georgii per hoc nostrum Praeceptum jure proprio ob animae nostrae salutem concedimus cum piscationibus per Padum & Bundenum, Paludesque & Lacus conjacentibus. Similiter quoque & Oratorio Sancti Andreae donamus terram & silvam juris Regni nostri, quae circa res ejusdem Ecclesiae inter Padum & Bundenum in Gabiana consistit, cum piscationibus per Padum & Bundenum, Paludesque & Lacus: ut saepe nominata Sancta Regiensis Ecclesia haec omnia jure proprietario teneat atque possideat absque alicujus potestatis contradictione. Concedimus etiam, ut si contentio de rebus ac familiis ejusdem Ecclesiae fuerit horta, liceat inquisitio fieri per bonos & ingenuos homines circumquaque manentes usque ad sacramentum. Habeantque sibi Pontifices ipsius Ecclesiae Advocatos duos vel tres, si necesse fuerit, quos ipsi elegerint, qui causam ipsius Ecclesiae diligenter inquirant & examinent. Ipsi vero Advocati ab omni publica exactione sint immunes. Si quis autem hanc nostrae constitutionis auctoritatem irritam facere temtaverit emunitatis mulctam, idest argenti Libras triginta parti sanctae Regiensis Ecclesiae persolvere cogatur. Et ut hoc nostrae*

strae largitionis & emunitatis ac defensionis seu inquisitionis vel advocationis Praeceptum diuturnis temporibus in suo robore permaneat; atque ab omni- A *bus verius credatur & diligentius observetur, manus nostrae subscriptione subter annotavimus, anuloque nostro sigillare jussimus.*

.... num *Caroli gloriosissimi Regis.*

Gilibertus ad vicem Radenis recognovi.

Data in Mense Junio die octavo in Anno Tertio Decimo & Septimo, Indictione Decima.

Actum Papia Civitate, in Dei nomine feliciter. Amen.

In mentem fortasse mihi nunquam venisset suspicari de legitimitate hujusce foetus, nisi me remoratus fuisset modus, quo Sigillum cereum illic appositum fuit. Nimirum in postica parte minime repercussa ac dilatata erat cera; sed eâ ratione in scissuram pergamenae immissa, ut inde nullo negotio educi posset, suoque ex loco facile elaberetur, nisi circulo ligneo comprehensa, filo etiam adhibito, in Chartâ confirmata fuisset. Id mihi suspicionem ingessit, germanum Sigillum, aliunde sumtum, in pergamenam hanc potuisse ab aliquo inferri. Tum Notas Chronologias in examen revocavi. Datum est Diploma *Anno Ter-* B *tio Decimo, & Septimo;* quae Epochae tum Regni Francorum, tum Regni Langobardorum, rite indicant Annum DCCLXXXI. quo quidem Anno, ac Junio Mense reapse Carolus Magnus Ticini versatus est. Atqui ipso Anno decurrebat *Indictio Quarta:* heic verò signatur *Indictio Decima;* quem errorem concoquere C nullo pacto possis. Ad haec diserte ibi scriptum est *Longobardorum:* quod nescio, an inter mendas sit referendum. Dicam tamen, in germanis aliis, quae viderim, Caroli Magni Diplomatis haberi *Langobardorum*. Diplomata inquam Caroli: nam in aliis veterum monumentis *Longobardos* etiam invenias, uti in Dissertatione

tione XXI. *de Statu Italiae* ostendi. Minuta haec etiam diligenter animadvertenda esse Critica Ars jubet. Sed quod tandem nulla ratione dealbari potest, mihique postremo persuasit, non de legitimo, sed de spurio Diplomate heic agi, ea formula dicendi est: *id nobis ad Augustalis excellentiae culmen proficere credimus*. Datum est Diploma a Carolo, quum Rex tantummodo foret, ac fortasse tunc ne cogitabat quidem de Augustali dignitate consequenda. Fieri ergo non potuit, ut is tanquam *Imperator* loqueretur: neque formam dicendi usurpasset, quam postea Lotharius I. Augustus ejus nepos, aliique Imperatores adhibuerunt. Ac proinde rursus mirari subit, quei tam diversa a primo aspectu sententia de hoc Diplomate sequuta fuerit. Quod ubi confictum statuas, uti ego statuo, certe dicendum est, vetustissimum ejusmodi figmentum esse; ac praecipue quum in tergo membranae charactere majusculo, & ante plura Secula efformato scriptum legatur: *Confinia Episcopatus Regensis ejusdem Karoli ad Apollenarem Episcopum, & quicquid ad eundem Episcopatum pertinet*. Ex hoc autem Privilegio Ughellius ad Annum DCCLXXX. *Petrum Episcopum* intulit in Catalogum Episcoporum *Bononiensium*, oblitus postea alterum *Petrum*, heic itidem memoratum, recensere inter Episcopos Parmenses. Verùm utriusque Petri existentia e Diplomate pendet, cui fidere quisnam velit non video. Ita Mabillonius in Annalib. Benedictin. ad Annum DCCLXXXI. hocce documento utitur, tanquam legitimo foetu, atque ibi *Gerardum Ducem* se vidisse sibi persuasit, qui tamen *Geëradus* in membrana appellatur. Hinc autem discas, quantâ circumspectio-

A ne, & quàm intentis oculis exploranda sit fides veterum Diplomatum. Quare si qui sunt, qui quoties sibi offertur aliquod antiquorum Regum Praeceptum, Sigillo suo adhuc munitum, nihil ultra quaerendum putant, ut archetypum judicent, egregie falluntur. Nam ne hoc quidem satis est ad certum eorum criterium,
B quum cerea Sigilla pergamenis infixa e postica parte, attenuatâ per calorem cerâ, detrahi potuerint, & in aliam commenticii foetus Chartam transferri. Innocentius quoque III. Papa, ut est in ejus Vita num. 43. par Sigilli vitium mirâ sagacitate deprehendit in Privilegio producto a Scozulensi Abbate: quod Mabillonius
C animadvertit. Neque sane ejusdem fraudis alia desunt exempla, e quibus alterum adhuc adferre juvat. Protulit Ughellius Tomo 3. Ital. Sacr. in Episcop. Clusin. Diploma Ratchisii Langobardorum Regis, a quo conditum traditur Monasterium Sancti Salvatoris de Monte Ammiato in eodem agro Clusino situm. Documen-
D tum illud veluti gemmam commemoravit quoque Thomasius in Historia Senensi. Alibi verò, hoc est in Dissertatione LXV. *de Monaster. erect.* facienda erit mihi mentio Diplomatis ejusdem, inter ridenda commenta amandandi. De eodem etiam Mabillonius in Annalib. Benedictinis ad Annum Christi DCCL. prae-
E dixerat: *Diploma refert Ughellus cum narratiuncula de origine Monasterii* (scilicet Ammiatini) *quae fabulam sapit. Annum conditi Coenobii Septingentesimum Quadragesimum Secundum praefert Diploma, quod ex authentico Ughellus existimavit: quod omnino sincerum esse pervelim*. Ita perquam modeste vir doctissimus, quum alioqui foetus ille a capite ad calcem ineptissimum

 fal-

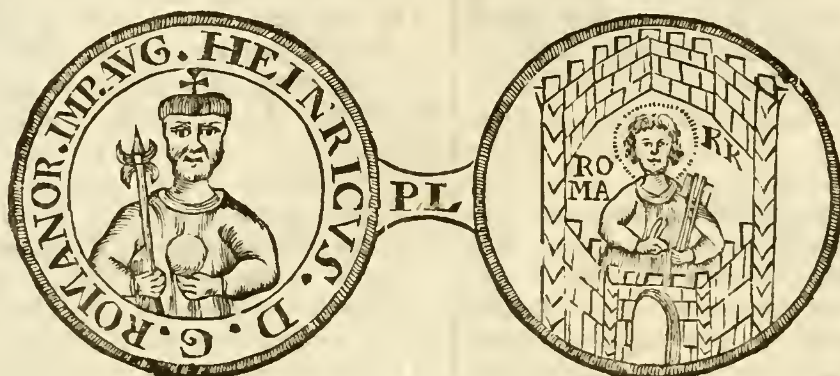
falſarium prodat. Commentum hoc autem refrico, ut ſubdam, quae in illud adnotavit Titius Hiſtoricus Senenſis, cujus Libri adhuc manu exarati exſtant apud heredes doctiſſimi quondam amici mei Huberti Benvoglienti. *Hoc Privilegium* (ſcribit Titius) *eſt munitum Sigillo cereo innexo ex utraque parte cum duabus imaginibus humanis impreſſis. Literae verò circumſcriptae commode legi non valent propter vetuſtatem. Caput utriuſque imaginis in Sigillo coronatum eſt, & virgam manus utriuſque tenet. Atque hoc Privilegium eſt apud Abbatiam Sancti Salvatoris in agro Senenſi.* Sigillum duorum virorum imagines praeferens, duos Principes indicat ſimul regnantes, ac propterea nil commune cum Ratchiſio Rege habuiſſe videtur. Attamen ficto etiam Sigillo vis olim multa fuit ad conciliandam apud imperitos Diplomati fidem. Verùm ad alia progrediamur.

Nulla dubitatio eſt, quin ab antiquiſſimis temporibus *Sigilla Plumbea* (Bullas appellamus) in uſu Romanorum Pontificum, immo & Epiſcoporum quorumdam, fuerint. Quare non iis acquieſcendum, quae circiter Annum MCCCLXVIII. Petrus Boërius Urbevetanus Epiſcopus in Gloſſis adhuc MStis ad Vitas Pontificum a me editas Tomo III. Rer. Italicarum, ſcribit, Paſchalis II. Papae Vitam illuſtrans: *Bulla idem eſt ac Sigillum, & Bullare Sigillare eſt. In primaevo enim ſtatu Eccleſiae Eccleſia Romana non utebatur Sigillo vel Bullâ. A tempore autem Gregorii I. citra reperiuntur Apoſtolicae quaedam Literae cum ſubſcriptionibus tantùm Romani Pontificis, Presbyterorum & Diaconorum Urbis. Tunc enim quaſi omnia expediebantur in Conciliis, & Epiſcoporum ſubſcriptionibus roborabantur agitata in ipſis. Et loco Sigilli ſubſcriptio Epiſcopi Urbis fiebat cum atramento, ideſt unus circulus, in quo per circuitum ſcribebatur* VERBUM CARO FACTUM EST, *vel* CHRISTUS REGNAT, CHRISTUS IMPERAT, *vel aliud verbum ejuſmodi, Deo gratum. Et olim quamvis Epiſcopi vel Eccleſiae quaeque haberent Sigilla, tamen Sigillo fides non dabatur. Bullatam enim Literam nôn recolo me vidiſſe antiquiorem Bullâ Alexandri Papae II. In quibuſdam enim Monaſteriis antiquis Privilegia quamplura Caroli Magni Regis Franciae & Auguſti vidi integra. In quibuſdam non appenduntur Sigilla per corrigiam vel fila, ſicut hodie: ſed ſunt affixa Literis, tenentia Chartam amplexam ab utraque parte cum bona quantitate cerae. Nunc autem Imperator utitur Bullâ aureâ, immo Imperatores Romanorum, uti & Graecorum. Utriuſque enim Literas tenui, aureâ Bullâ ſignatas vidi. Sed his non utuntur ante coronationem, ſicut nec etiam Papa ſuâ Bullâ. Dicit enim Petrus Bleſenſis, quod ex plumbo Papalis Bullae naſcitur aurum; & qui onerati auro Romanam intrant Curiam, plumbo exeunt onerati interdum &c.* Certum quippe eſt, exſtare adhuc Romanorum Pontificum Literas *Bullâ Plumbeâ* munitas ante Alexandrum II. Papam. Vide in calce hujus Diſſertationis. Rurſus minime audiendus Dominicus Raynaldus apud Leonem Allatium Lib. primo Cap. 6. *de perpetuo conſenſu Occidental. & Oriental. Eccleſ.* quum ſcribit, in Arretinae Eccleſiae Tabulario ſervari Literas Silveſtri I. Papae Bullâ plumbeâ obſignatas, ſimileſque alias Leonis I. & Gregorii Magni in Archivo Romano Molis Hadrianae. Haec inter ſomnia conjicito. Primum ex hiſce Tabulariis vidi, & nihil tale deprehendi. Idem de Romano

mano sentiendum videtur. Ad Imperatores verò quod attinet, non me fugit, laudari a Frehero, Mabillonio, Baluzio, Heineccio, aliisque eruditis Scriptoribus aliquot eorum Diplomata, quanquam rarissima, ex quibus *Plumbea Bulla* pendebat. Quod plus est, Petrus Diaconus Lib. 4. Cap. 109. Chronic. Casinens. commemorat *Praecepta magnorum Imperatorum Caroli, Lodoyci, Pippini, Carlomanni, Lodoyci, Ugonis &c. cerâ, Plumbo, aureisque Sigillis signata, quae Casinensi Monasterio fecerant.* Ego ipse quoque in Dissertatione VII. *de Comitib. Palat.* Diploma attuli Ottonis III. Augusti, e quo Bullam Plumbeam pendere conspexi. Alibi etiam Diplomata laudavi, e quibus chordula pendebat, indicium Sigilli aut aurei aut plumbei olim conjuncti. Attamen addo, si qua fortè Regum & Imperatorum Diplomata supersunt hisce Plumbeis Bullis ornata, immo & quae pauca ab antiquis Scriptoribus commemorantur, magnâ circumspectione esse accipienda. *Cereis Sigillis* fere semper antiqui Imperatores Carolus Magnus, ejusque successores sunt usi. Complura ex istis sese mihi obtulerunt in Italicis Archivis. Interdum quoque & *Aureis Sigillis* eorum Diplomata roborata fuere. In Chronico Farfensi, quod publici juris feci Part. 2. Tomi II. Rer. Italicar. Hildeprandus, perditissimus Monachus Coenobii Farfensis, abstulisse dicitur *Sigilla duo de auro, quae miserunt Carolus & Pippinus filius ejus in uno Praecepto. Alia Sigilla duo de auro, quae Guido & Lambertus Imperatores miserunt in alio Praecepto quod fecerunt.* Leo quoque Ostiensis Lib. 2. Cap. 39. Chronic. Casinens. commemorat *novem Praecepta Imperatorum aureâ Bullâ bullata.* Alter tamen Codex ab Angelo de Nuce laudatus nihil habet de hisce *Aureis Bullis.* Equidem in Diplomatis Imperatorum, Caesarum, & Regum, quorum copiam non levem per Italiam meis oculis lustravi, Sigilla *Cerea* complura conspexi *Aurea* verò nunquam. At post Annum Christi Millesimum frequentiora esse coeperunt aurea eorumdem Imperatorum Sigilla: quod & postremis hisce temporibus factum animadverti, quibus pleraque eorum Sigilla cerea sunt; sed interdum & aurea. Quum ergo de Plumbeis Caesarum antiquorum Sigillis agitur, mihi ad memoriam revocantur, ac non mediocrem vim faciunt, quae Hugo Abbas Farfensis memoriae prodidit in Libello *de destructione Monasterii sui* circiter Annum Christi DCCCCXCVIII. a me edendo in hoc ipso Opere, scilicet in Dissertation. LXXII. *de Caussis imminutae Eccles. potent.* Narrat ille, quot calamitatibus Seculo Christi X. insigne illud Coenobium concussum fuerit, atque inter alia de Monachis iis in vitia quaeque prolapsis ait: *Furabantur denique quaecumque diripere poterant de Monasterio, Sigilla Aurea de Praeceptis tollebant, & ponebant Plumbea, quae MODO APPARENT.* Quisnam, rogo, certos nos facit, nequaquam in aliis quoque Diplomatis successisse Aureis Sigillis Plumbea? Quamobrem quoties Plumbearum Bullarum in Regum Praeceptis mentio occurrit (quod sane perquam rarum est) caute de iis judicandum est. Fieri enim potest, ut vel ipsae Chartae impostori alicui suam originem debeant, vel documentis legitimis apposita sint adulterina Sigilla.

Ne quid tamen dissimulem, Margarinus in Bullario Casinens. Tom. 2. Constitution. 78. refert Diploma Henrici

A rici inter Imperatores Primi, Coenobio insigni Sancti Salvatoris Ticinensis datum. Membranam ego inspexi in Tabulario ipsius Monasterii, visaque est mihi autographa. Ibidem verò in inferiori parte pergamenae in medio pendebat Plumbea Bulla, cujus ectypon heic exhibeo.

B Ad haec Principes Langobardi ac Normanni, qui Benevento, Salerno, Capuae, aliisque Urbibus Regni nunc Neapolitani dominati sunt, modò Cereis, modò Plumbeis Sigillis sunt usi. Ita Venetorum Duces ab antiquis Seculis plumbeo Sigillo suas Chartas muniebant. Marinus Sanutus junior in Venet. Hist. a me edita Tom. XXIII. Rer. Ital. sub Sebastiano
C Ziano Duce scribit: *Emmanuelem Graecorum Imperatorem privasse Ducem Venetum privilegio bullandi Plumbo*, *quae praerogativa ab aliis Imperatoribus ei concessa fuerat*. Immo ad eorum imitationem, quasi hoc insigne privilegium foret, Respublica Lucensis a Romano Pontifice impetravit paris Sigilli jus. Audi Ptolomeum Lucen-
D sem in Annalib. brevib. ad Annum MLXIV. ita loquentem: *Eodem Anno Alexander II. Papa Civitatem Lucensem nobilitat. Nam primo tribuit ei Bullam Plumbeam pro Sigillo Communitatis, ut habet Dux Venetorum &c.* In votis mihi fuisset adire celebre Tabularium Monasterii Casinensis, atque ibi invisere complures Chartas, quibus adhuc adnexa sunt antiqua Sigilla. Non ingratum tamen erit Lectori accipere nonnulla ex iis, uti & Monogrammata, quae ad imitationem Regum, Principes ii adhibere consueverunt. Neque praetermittam, quae ad Augustos etiam & Reges pertinent. Singula enim accurate olim perscrutatus fuit Cl. V. Benedictus Bacchinius Abbas Sancti Petri Mutinensis, eaque, dum vivebat, mecum liberalissime communia fecit. Itaque ibi primo loco Diploma *Lotharii I. Augusti*, datum *Nono Kalendas Martii, Anno Imperii XVII. Indictione XIII. in Papia Civitate*, hoc est Anno Christi DCCCXXXV. Epochâ ab exordio Regni Italici deductâ. Ejus vultum in Sigillo cereo conspice.

Suc-

A

Succedunt Diplomata *Hugonis* & *Lotharii Regum*, data Anno Christi DCCCCXLI. de Ecclesia Sancti Victorini de Celano, & Anno DCCCCXLII. Balduino Abbati. Regum Monogrammata ita efformata sunt.

Signum serenissimorum *Hugoni & Lothavii Regum.*

Sigillum cereum amborum Regum effigiem exhibet in hunc modum.

Item Diplomata varia *Ottonis I. Augusti*, data Anno DCCCCLXIV. & DCCCCLXVII. Ejus Monogramma inspice.

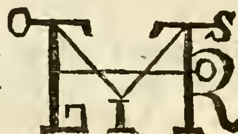
Signum

Signum manu Domni *Ottonis invictissimi Imperatoris.*

Sigilla cerea adſunt cum effigie Auguſti, ſceptrum dextrâ, globum terraqueum ſiniſtrâ tenentis.

In aliis Sigillis idem Otto Magnus viſitur ſub diverſa effigie. Sequuntur Diplomata *Ottonis II. Auguſti*, data Anno DCCCCLXXXI. cum hocce Monogrammate.

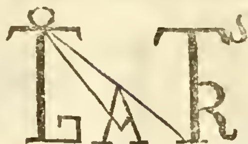
Signum Domni Secundi Ottonis *ſereniſſimi Imperatoris Auguſti.*

In Sigillo cereo imberbis ita exprimitur Otto II.

Succedit Diploma *Ottonis III. Auguſti* datum Anno DCCCCXCVII. Sigillum deſideratur. Ecce illius Monogramma:

Signum

Signum Domni Ottonis *invictiſſimi Imperatoris Auguſti.*

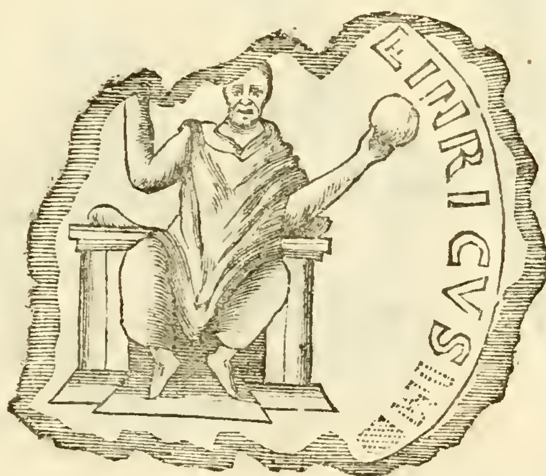
In altero Diplomate Monogramma ita efformatum cernitur:

Signum Domni Ottonis *Ceſaris invicti.*

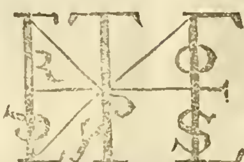
Succedunt *Henrici* inter Auguſtos *Primi* Diplomata, data Anno Chriſti MXXII., & hocce Monogrammate ſignata:

Signum Domni Heinrici *Romanorum invictiſſimi Imperatoris Auguſti.*

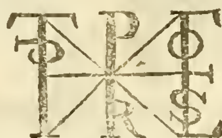
In altero Diplomate Anni MXX. Monogramma idem, ſed literis aliquâ diverſitate diſpoſitis. En illius effigiem in Sigillo cereo hac ratione expreſſam.

Adeſt etiam Privilegium *Conradi* inter Auguſtos *Primi*, datum Anno Chriſti MXXXVIII. Sigillo deſtitutum cum hocce Monogrammate.

Signum Donni Chuonradi *invictiſſimi Romanorum Imperatoris Auguſti.*

Subſequitur Diploma *Henrici II. Auguſti* ſcriptum Anno MXLVII. abſque Sigillo, ſed cum ſequenti Monogrammate.

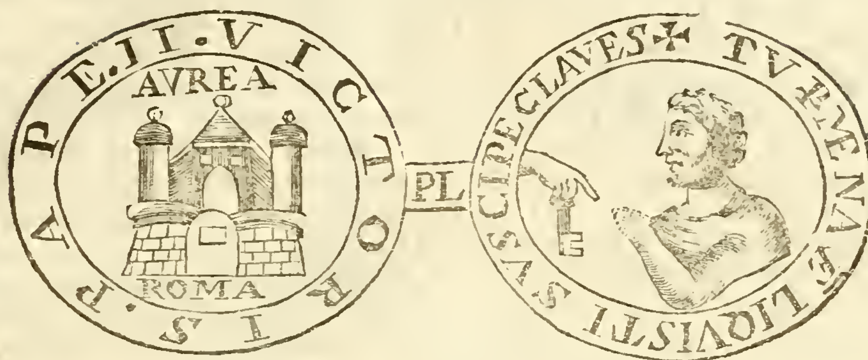
Signum Domni Heinrici Secundi *Romanorum invictiſſimi Imperatoris Auguſti.*

Item *Lotharii* inter Reges *III.* & inter Auguſtos *II.* Diploma, datum Anno Chriſti MCXXXVII. cum Sigillo ex *Auricalcho*, in cujus antica parte A imago Imperatoris, in poſtica aeternae Urbis, uti ſequens ectypon oſtendet.

Ibi etiam ſpectandas ſe praebent Literae Victoris II. Papae circiter Annum Chriſti MLV. cum Bulla Plumbea, in cujus anticâ viſitur imago B Sancti Petri, cui porriguntur Claves, & in poſticâ occurrit Romanae Urbis facies. En itaque Sigilli ejuſce formam.

Ideſt:

Idest: *Tu pro me navem liquisti: suscipe Claves*. Adtexo nunc Langobardorum ac Normannorum Principum Chartas. Ibi donatio occurrit facta a Landulfo Principe Beneventi *de rebus in Latino*, *Anno XIII*. cum hoc Monogrammate, & Sigillo cereo.

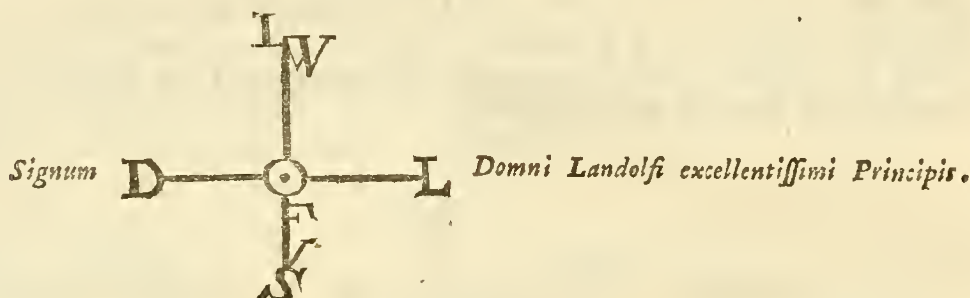
Signum Domni D—L *Landulfi excellentissimi* Principis.

Quis iste Landulfus sit (fuerunt enim ejusdem nominis complures Benevento aut Capuae dominati) ex accuratâ Chartae inspectione certò statui posset. Interea mihi veri videtur simile, agi heic de Landulfo I. De eo Camillus Peregrinius in Stemmate Principum Beneventi scribit:

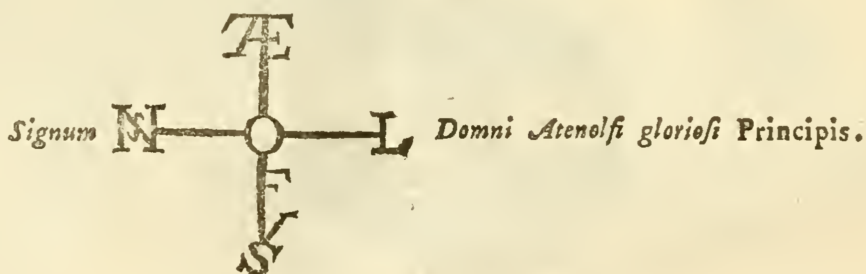
bit: *Auctor Chronici Sancti Vincentii* A *ad fontes Vulturni Lib. 4. hunc Landulfum factum Marchionem putavit, id conjungens cum irruptione Hungarorum in Campaniam, quae contigit in DCCCCXXXVI. sive DCCCCXXXVII.* Et sane Vulturnensis Chronologus Part. II. Tomi I. Rer Italicar. pag. 421. de isto Landulfo scribit: *In ipso tempore* (idest circiter Annum DCCCCXLIV) B *Landulfus Princeps Marchio efficitur. Ungri Campaniam devastarunt.* Videtur ergo hoc in loco Peregrinius fidem negare Historico Vulturnensi. At nos in Casinensi Charta tenemus *Landolfum Principem, Ducem, & Marchionem*, ita ut de rei veritate dubitari ultra non possit.

Alterum Diploma *de Sancta Maria in Cinglis* spectat ad *Landolfum* & *Pandolfum Principes* Beneventanos, sive Capuanos, quorum personas definire non ausim, aliis relinquens consulere hanc in rem Chronicon Casinense. Ibi Monogramma istud visitur.

Ibi cereum Sigillum cum effigie geminorum virorum, & literis hisce circumpositis ✠ *Principum Landolfi & Pandolfi.*

Item Diploma *Atenolfi* & *Landolfi* Principum cuncta Privilegia Monasterio Casinensi confirmantium. Ibi hoc Monogramma.

Et Sigillum cereum cum effigie duorum virorum, & literis *Atenolfi & Landolfi Principum.*

Item confirmatio omnium Privilegiorum facta *a Landolfo & Atenolfo Principibus*. Ibi Monogramma, & Sigillum cereum.

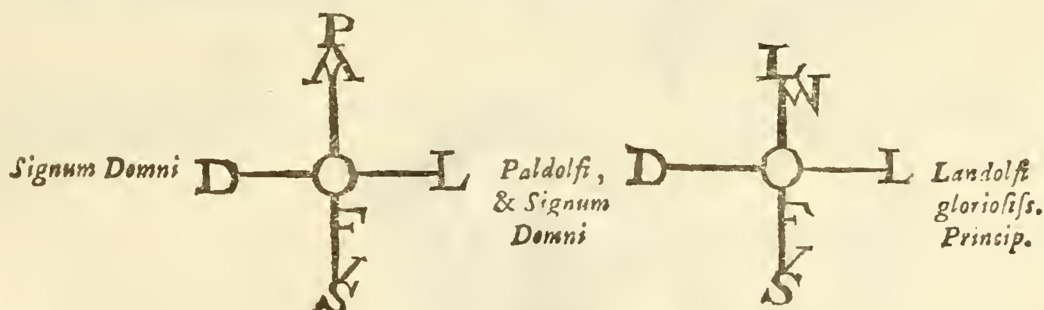
Signum

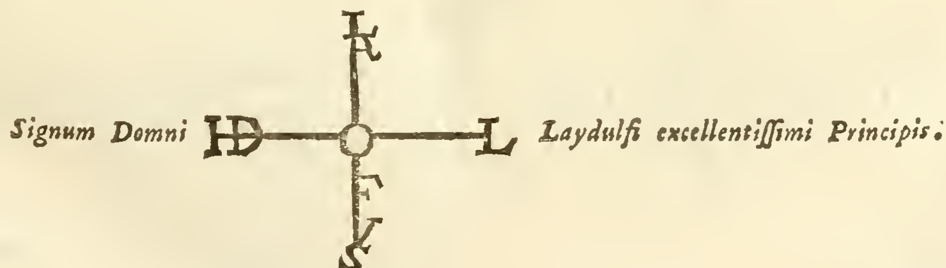

Item Diploma *Paldolfi* & *Landolfi* Principum, ex quo Sigillum excidit. Haec ibi Monogrammata ſpectantur.

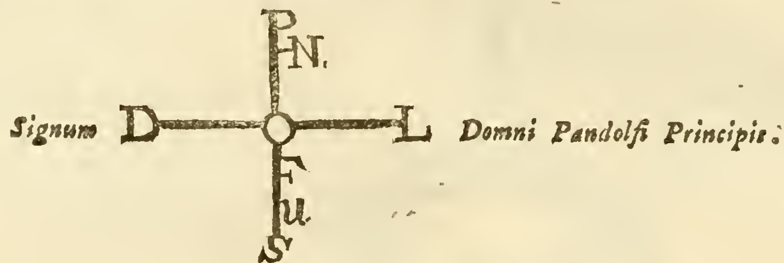

Item Praeceptum *Laydulfi Principis* Capuani, datum *Anno II. Principatus Domni Laydulfi, Indictione Octaba*, hoc eſt Anno Chriſti DCCCCXCV. cujus Monogramma habeto.

Ibi

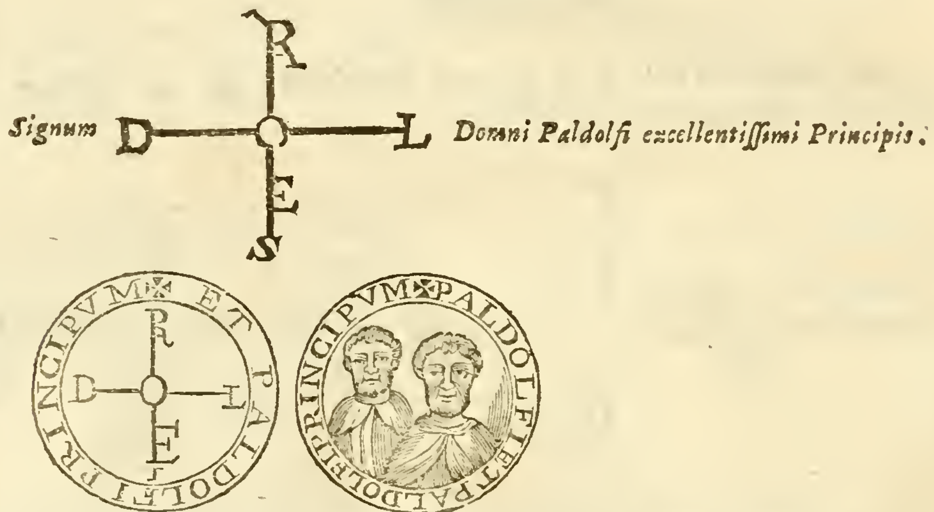
Ibi in Bulla cerea ejusdem nomen impressum est.

Item Praeceptum *Pandulfi* & *Landulfi*, datum *Anno XXXVI. Pandolfi & Octabo Landolfi Indictione VIII.* hoc est Anno Christi MLV. Ii sunt in Stemmate Peregrinii Pandulfus V. & Landulfus V. Principes Capuae. Ibi tantummodo visitur Monogramma Pandulfi.

In Sigillo cereo expressa sunt nomina *Pandolfi* & *Landolfi*.

Item Diplomata *Paldolfi* & *Paldolfi Principum*. Cereum Sigillum adest, cum effigie utriusque, & Monogrammate:

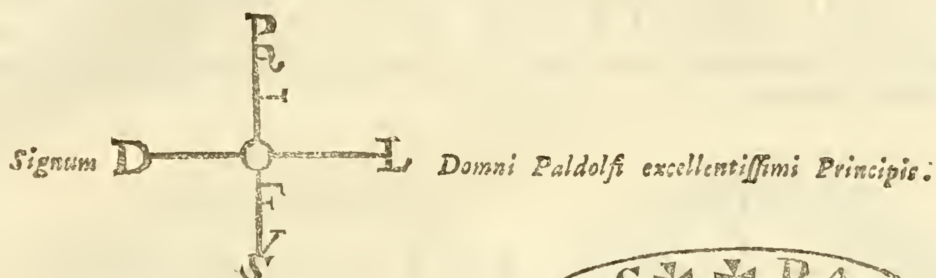

Item Diploma *Landolfi & Atenolfi Principum*, Sigillo carens, cum hisce Monogrammatis.

Item

Item Donatio piscationis in Lacu Patriensi facta a *Paldolfo* & *Johanne Principibus* Capuanis circiter Annum Christi MXXV. Ibi Sigillum cereum, & Monogramma ut sequitur.

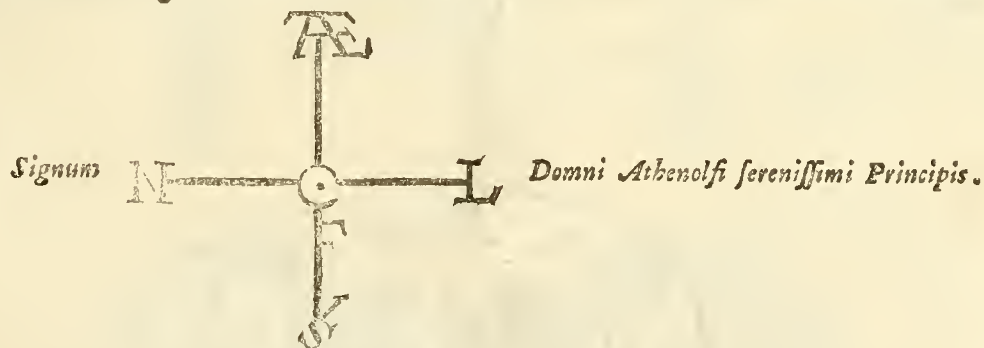

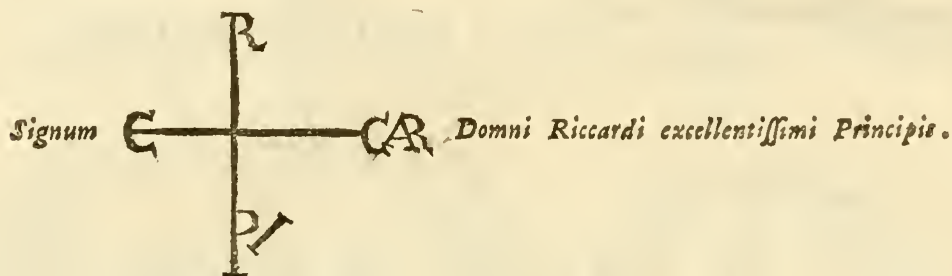

Item oblatio *Atenulfi Principis de Sancta Maria in Capua*, cum Monogrammate & cereo Sigillo:

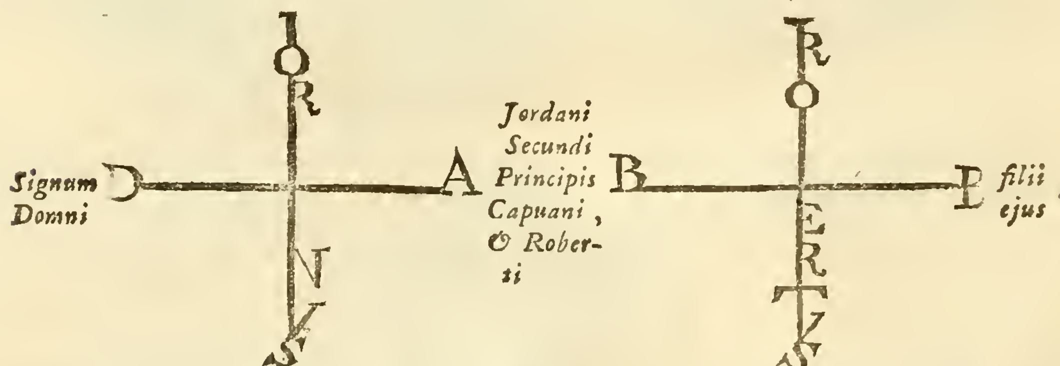

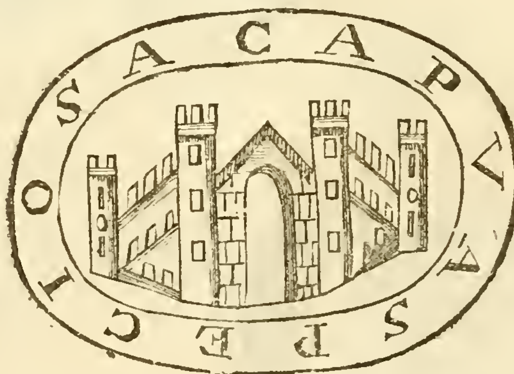

Item Donatio Rainulfi Principis Capuani, ſub qua recentiori manu legitur ſubſcriptio haec: *Ego Idebrandus qualiſque Archidiaconus Sedis Apoſtolicae hanc Chartam confirmavi & ſubſcripſi juſſione Domini noſtri Nicolai ſummi Pontificis, & univerſalis Papae, Anno III. Pontificatus ejus.*

Item Praeceptum *Riccardi I. Pripicis Capuani*, datum *XIV. Kalendas Februarii, Anno ab Incarnatione Domini noſtri Jeſu Chriſti MLXV. Indictione III.* cum hocce Monogrammate.

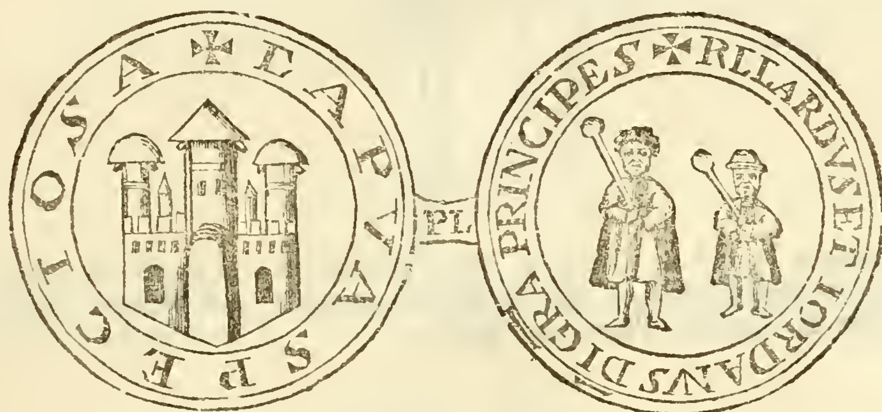

Item Diploma *Jordani II. & Roberti II. Principum Capuanorum*, datum *Anno Dominicae Incarnationis MCXXV. Indictione III. Menſe Februario*, cum Sigillo cereo & Monogrammatis.

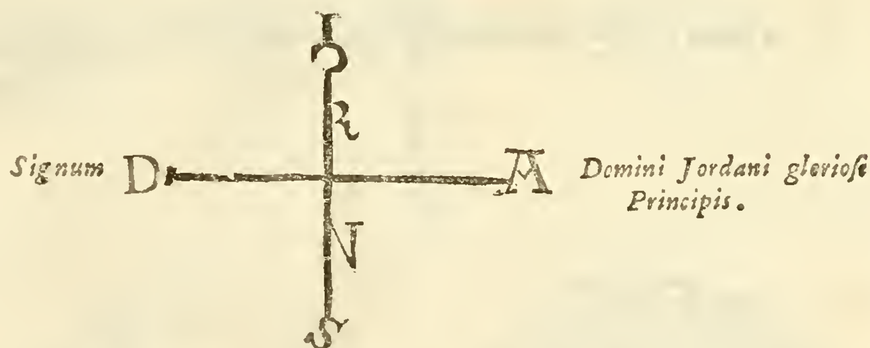

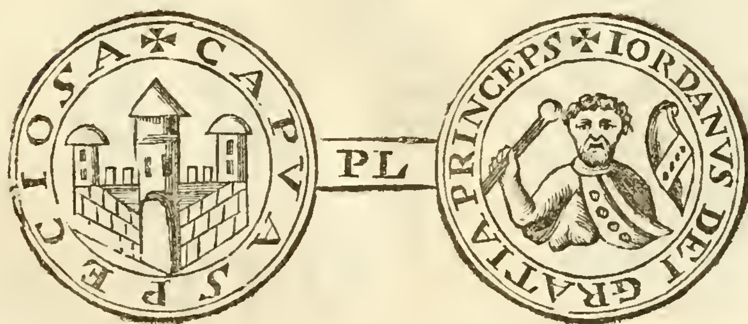
Ibi quoque habetur Diploma ejusdem Roberti II. Principis, datum Anno MC-XXVIII. cum suo Monogrammate; sed excidit Bulla argentea.

Item *Riccardi I.* & *Jordani Primi*, *Principum Capuae* Praeceptum, *Anno MLXVI. Indictione Quarta*, *IV. Kalendas Julii* scriptum cum Riccardi Monogrammate, ut supra, & Sigillo Plumbeo, in cujus antica parte imagines utriusque Principis stantis cum sceptro, & literae *Riccardus & Jordanus Dei gratia Principes*; in postica imago Urbis cum epigraphe *Capua Speciosa*.

Item ejusdem *Jordani I. Principis & Ducis* Diploma datum *Anno MLXXXV. Indictione IX.* cum Monogrammate & Sigillo plumbeo, ut infra.

Eſt ibi altera donatio ejuſdem *Jordani I.* data *Gajetae Anno MLXXXI.* cum Sigillo Plumbeo, ut ſupra. Chartae Notarius ita ſubſcribit: *Ex juſſione &c. Gonſolinus in Anno Principatus ipſius Domni Jordani Viceſimo Tertio, & Nono-decimo Anno Ducatus ejus Gajetae.*

Item confirmatio Privilegiorum ab eodem *Jordano I.* facta Anno MLXXVIII. ſine Sigillo cum hocce Monogrammate.

Viſitur etiam in eodem Caſinenſi Archivo Diploma *Guaimarii Principis Salernitani*, qui qualis fuerit e quatuor ejuſdem nominis, alii videant. Illius Monogramma & Sigillum Plumbeum profero.

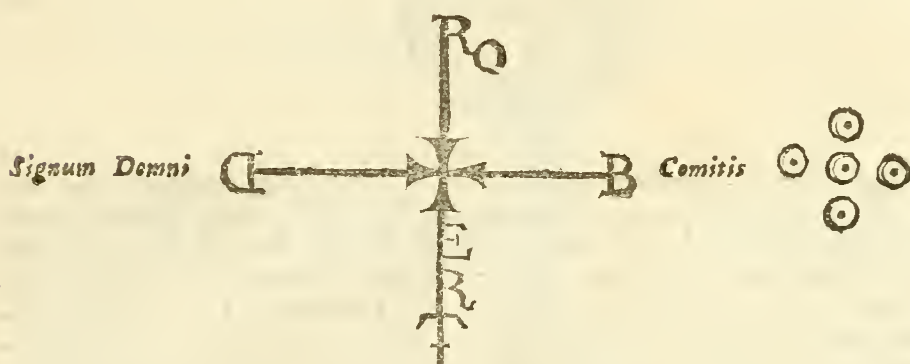

Prae-

Praeterea ibidem legitur restitutio Sanctae Mariae in Cingla, facta Anno Christi MXCIV. a *Roberto Comite* cum Sigillo Cereo fracto. Haec autem illius subscriptio.

In altera hoc Monogramma cum Sigillo cereo, in quo Pallas sedens cum clypeo in manu dextra.

His adde Chartam *Rainulfi Comitis* Anno MCXXII. ſcriptam, ac pertinentem ad eandem ſacram Aedem Sanctae Mariae in Cingla, in qua Sigillum ejus cereum, Hippogryphum inſculptum refert.

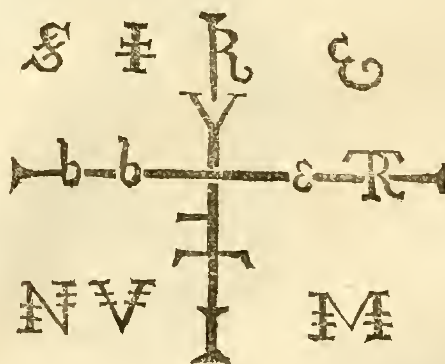

Sigillum quoque cereum viſitur in Donatione Anno MXCII. facta ab *Hugone Comite Moliſii*, cujus ectypon accipe.

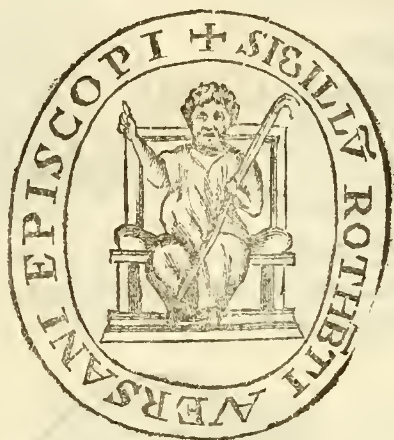

Atque ut intelligas, non tantùm Principes illuſtriores Monogrammate ſuo ſubſcripſiſſe, ſed etiam Epiſcopos, alioſque nobiles Caſtellanos, ſubſcriptionem intuere *Roberti* nobilis viri, qui Anno Chriſti MCIX. Brunoni Caſinenſi Abbati Eccleſiam Sanctae Illuminatae obtulit. Petrus Diaconus Lib. 4. Cap. 34. Chronic. Caſinenſ. haec habet: *Sed & Johannes Triventinae Sedis Epiſcopus, una cum Robberto filio Triſtayni Limeſſani Caſtri Domino, optulit huic loco Eccleſiam Sanctae Illuminatae infra fines praedicti Caſtri Limeſſani &c.* Et ſane eidem Chartae ſubſcribit idem Epiſcopus poſt anathema indictum violatoribus oblationis illius.

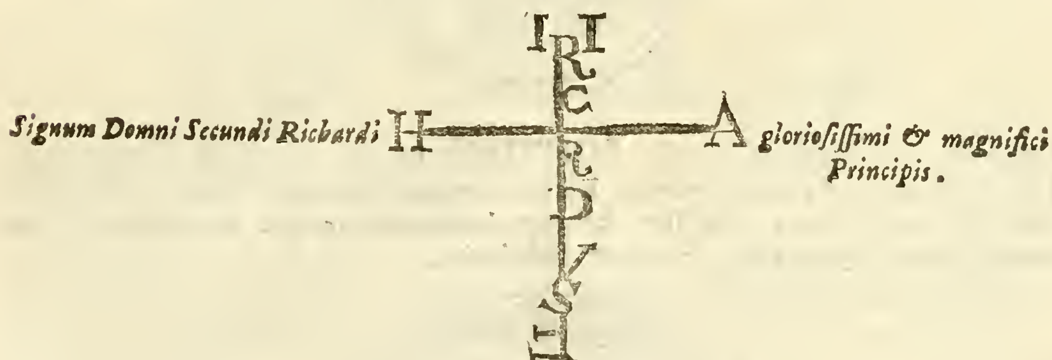

In

In Chartâ quoque *Rothberti Aversani Episcopi*, exaratâ Anno Christi MCXIII. (ex qua intelligas serius, quàm par esset, consignatam fuisse ab Ughellio illius assumtionem ad Episcopale munus) visitur Sigillum cereum cum literis ita circumscriptis.

Pariter ibidem adservatur Donatio Pontis Curvi facta a *Richardo II. Principe Capuano* cum hocce Monogrammate

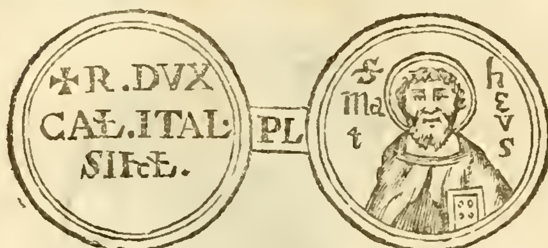

Item Donatio Castelionis facta Anno Christi MCXXVI. a *Guilielmo Apuliae Duce*, Rogerii I. Ducis filio, cum Bulla Plumbea, literis ita inscriptis.

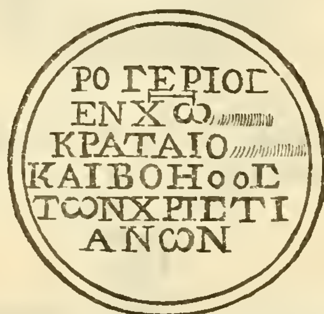

Hisce

Hisce accedant Diplomata *Rogerii II. Ducis Apuliae*, *Calabriae*, *Italiae*, *&* *Siciliae*, Rogerii I. Comitis Siciliae filii, Anno Christi MCIV. & MCX. data, in quibus haec Plumbea Bulla occurrit.

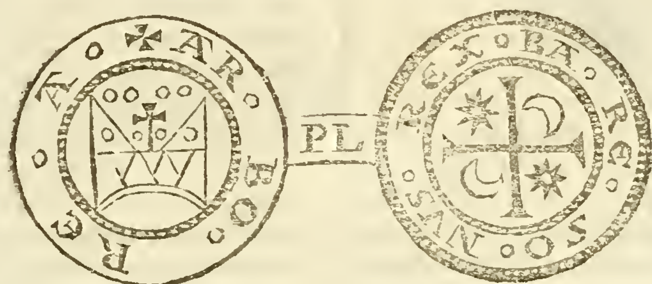

Item ejusdem *Rogerii II.* Ducis Privilegium, Anno MCXXX. exaratum, cum Bulla aurea, in cujus altera parte Deiparae imago cum Graecis literis MP. ΘΟΥ. Idest *Mater Dei*, & in altera literae istae.

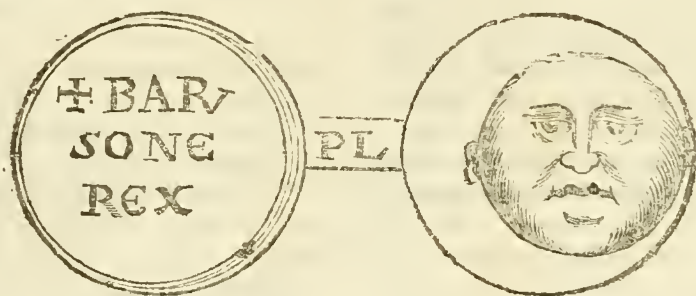

Quae sic interpretor (legendo ΒΟΗΤΟΣ) *Rogerius in Christo (Deo) potens (Rex) & auxiliator Christianorum*. Ejusdem quoque Principis Regio titulo jam aucti est ibi Diploma: Sigillum habens plumbeum, in quo epigraphe, & in adversa parte figura stans. Haec est inscriptio.

Denique inter pergamenas Casinensis Tabularii binae numerantur, ad *Barasonem Sardiniae Regem* pertinentes, cujus Principis mentio mihi facta est in Dissertatione XXXII. *de Origin. Linguae Italicae*, & in Dissertatione V. *de Ducibus Italiae*. Ab utraque Bulla plumbea pendet. Primum Diploma, Anno Christi MCLXXXII. datum, hoc Sigillum praefert.

Alterius Chartae Bulla perquam rudem figuram exhibet in antica parte, in altera verò literas hasce.

Atque hactenus excerpta e celeberrimi Casinensis Coenobii Archivo. Ad alia modo pergamus. Uti notissimum est, Sigillis antiquorum Regum atque Augustorum fere semper insculpta cernitur eorum effigies cum inscriptione, nomen illorum explicante. Idem saepe factum a nobilibus etiam Viris, qui & ipsi in Annulis signatoriis imaginem suam, aut Symbolum aliquod exprimebant. Idque familiare fuit vetustis ipsis Seculis. Duos Annulos raros, magnique faciendos communicavit mecum Illustrissimus, & e singulari humanitate spectatissimus Vir, Marchio A-

A lexander Capponius, nunc Summi Pontificis CLEMENTIS XII. Forerius Major, quem uti egregium antiquitatum cultorem Roma universa veneratur, & ego in primis. Uterque Annulus est aureus. Primus Anno MDCCXXVII. effossus est Balneoregii in maceriis Aedis sacrae dirutae sub arca, ubi hominis vitâ func-

B cti cineres jacebant. En ejus ectypon.

Al-

Alter Annulus itidem aureus eſt, ſed majoris quam primus ponderis ac molis. Ejus quoque ectypon exero.

Uterque Annulus, ut vides, plane ſimilis formâ capitis & crinium. Septentrionalis generis viros, hoc eſt Gothos, aut Langobardos, aut Francos heic deſignari mihi perſuadeo. Borealem gentem ſonant nomina ibi ſculpta, hoc eſt AVFRET in Annulo primo, quod Latini in *Aufredum*, Itali in *Offredo* poſtea intorſerunt. Seculo Chriſti Septimo apud Burgundiones in Monaſterio Condateſcenſi, nunc Sancti Claudii, floruit Sanctus *Aufredus Abbas*, uti Mabillonius docet in Annalib. Benedictin. ad Annum Chriſti DCXCVI. Alii in antiqua Hiſtoria occurrunt *Aufridi* & *Offridi* nomine ſignati. In altero Annulo non facile quale ſit viri nomen decernas. Neque enim conſtat, ſint-ne literae, an alia quaepiam ſigna inter quae *O* poſitum eſt. Excogitare illic *Delta* Graecum, temeritate non careat. Praeterea figuras omnes literarum Runicarum, & reliquarum Septentrionalium ab Hikeſio collectas in Theſaur. Linguar. Septentrional. ego conſului. Nihil tale ibi occurrit. Quare nil certi inde mihi exſculpitur, niſi *OVA*, quod nomem Gothici aliquid ſapit, nam Gothis fuit *Totila*, *Baduila*, *Baza*, *Chintila*, *Goda*, *Hibba*, *Liwa*, *Ovida*, *Teja*, *Wamba*, aliaque ejuſdem ſoni atque terminationis vocabula. Ne quid tamen diſſimulem, Fabrettus Cap. 8. Inſcription. Antiquar. A pag. 558. ait, ſe literam *D* vidiſſe aliquando ſcriptam *trigonâ quidem formâ*. Addo aliquid ſimile indicari a doctiſſimo Florentinio in Vita Mathildis Comitiſſae Lib. 3. pag. 100. unde lux nobis affulgere poſſe videatur. Quaerit ille, num Bonifacius Tuſciae Dux & Marchio, ejuſdem Mathildis pater, nummos percuſſerit, B atque ait: *Un' altra Moneta dicono conſervarſi, che ha nel dritto la lettera B Longobarda ſimigliante al DELTA GRECO, con due linee di traverſo tagliata, aſſegnandoſi queſta parimente da chi la deſcrive al Duca Bonifazio*. Habemus heic & nos literam ſimilem Graeco *Delta*, lineâ per tranſverſum ductâ. Verùm Florentinius, utpote C vir in judicando cautiſſimus, ſubdit, nihil evinci poſſe ex Nummo illo, ſibique potius videri, pertinere ipſum ad *Bernardum*, aut *Berengarium* Italiae Reges. Addo ego, ne certos quidem nos eſſe, an litera illa Graeco Delta ſimilis, dicenda ſit *B*. Fortaſſis etiam Graecus eſt Nummus. Neque Reges Italiae, aut Auguſti, D aut Principes, conſueverunt unicâ literâ ſuum nomen exprimere in Numiſmatis. Quare adhuc in nocte verſamur. Sed utcumque legas in Annulo a me propoſito, nihil aliud quàm barbaricum nomen inde haurire poſſis.

In utroque autem Annulo par fere capillamenti figura. Atque hinc potiſſimum deſumenda lux eſſet, ad E conjiciendum, Gothi-ne, an Langobardi, ſive Franci homines heic ſeſe nobis offerant. Sed multae occurrunt mihi tenebrae. Claudianus in Carmin. de Bello Getico Gothos crinitos indicare videtur:

Crinigeri ſedere patres, pellita Getarum
Curia, quos plagis decorat numeroſa
cicatrix.

Apol-

Apollinaris quoque Sidonius Lib. primo, Epist. 2. Theodericum Gothorum Regem describens, ait: *Capitis apex rotundus, in quo paululum a planicie frontis in verticem caesaries refuga crispatur*. Post alia subdit: *Aurium legulae, sicut MOS est GENTIS, crinium superjacentium flagellis operiuntur*. Ergo mos Gothicae gentis fuit crispare, idest intorquere crines, eisque aures operire; tum ipsos in nodum collectos ducere post tergum, non verò demittere super humeros. In Annulis istis virorum caesaries intorta esse videtur, sed non adeo demissa, ut aures integras operire possit. Atque heic sese nobis offert Isidorus Lib. 19. Origin. ita scribens: *Nonnullae gentes non solùm in vestibus, sed & in corpore aliqua sibi insignia vendicant, ut videmus cirros Germanorum, granos, & cinnabar Gothorum*. Torsit vox *Granus* insignes viros Sirmondum, Savaronem, La-Cerda, & Salmasium. Si eos auscultamus, significat capillos discriminatos, sive sparsos, sive contortos, quos postremos *Treccie* Italice appellamus. Verùm praeferenda eruditissimi Du-Cangii sententia, scribentis, designari per vocem *Grani* barbam, quae infra nares est, seu *Mystaces*, qui nunc nobis dicuntur *Mustacchi*. Egregia sunt in hanc rem Ernulphi Roffensis Episcopi verba in Spicilegio Dacheriano. *Evenit frequenter* (ait ille,) ut *barbati, & prolixos habentes Granos, dum poculum inter epulas sumunt, prius liquore pilos infitiant, quàm ori liquorem infundant*. Aufredi in Annulo sculpti effigiem rursus intuere: *Mystacum* forma in ejus ore minime desideratur, quos ostentare, ut Isidorus nos docuit, *Gothorum* mos fuit. In altero Annulo nulla eorum vestigia habentur, quum figura adolescentem

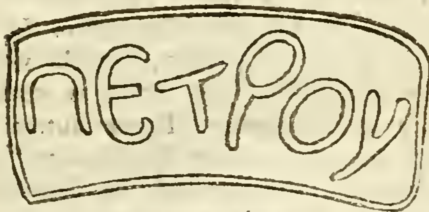
A imberbem referat. Denique in Dissertatione XXVII. *de Moneta* Nummum *Baduilae* Gothorum Regis dedi. Non dissimilis ibi est tonsura crinium. Ad Langobardos quod attinet, ii regnante Agilulfo Rege, *cervicem usque ad occipitium radentes nudabant; capillos a facie usque ad os demissos habentes, quos in utramque partem in frontis discrimine dividebant*. Ita Paullus
B Diaconus Lib. 4. Cap. 23. de Gest. Langobardorum. Horrentem hunc aspectum non cernas in effigie virorum, quos nuper produxi, si divisionem crinium excipias, quae in Sigillo *Ova* occurrit. Verùm Paullus immutatos Langobardicae gentis mores sat prodit, quum ait, Modoëtiensem picturam ostendere, *quomodo Lan-*
C *gobardi eo tempore comam capitis tondebant*: nam Paulli aevo alia fuit vestium & capillorum structura. Anastasius autem in Vita Gregorii III. Papae auctor est, sub Liutprando Rege nobiles Romanos complures *more Langobardorum* tonsos & vestitos fuisse. Alia enim erat apud Romanos,
D alia apud Langobardos tondendi crinis ratio. Notum porro est, Langobardicam gentem, uti & Gothicam, aluisse barbam: atque haec sane conspicitur in effigie *Aufredi*; ejusque etiam vestigia in vultu alterius adolescentis cernuntur. De Francorum capillamento locupletem habemus testem Agathiam in Lib. primo de Bel-
E lo Gothico scribentem: *Mos est Francorum Regibus tonderi numquam, sed a pueris comam alere, quae pulcre impendet humeris, etiam frontis crinibus dividuis, & in utramque se spargentibus partem &c. Idque apud illos Regiae gentis insigne, decusque est, quum privati in ORBEM TONDERI soleant, neque promittere capillum sinantur*. Gregorius quoque Turonensis Lib. 3 Cap. 18.

Histor. haec adnotat: *Habito consilio pertractari oportet, quid de his* (scilicet Regiis pueris) *fieri debeat: utrum incisâ caesarie, ut reliqua Plebs habeantur.* Itaque Regibus exceptis, reliqua Francorum gens capillos in orbem tondebat: ac proinde Francorum effigiem si in hisce Annulis quisquam apparere opinaretur, non eum ratio deficeret. Bignonius tamen in Notis ad Leg. Salic. Titul. 25. quum Francorum quosdam *Capillatos*, sive *Crinosos* invenerit appellatos, de auctoritate Agathiae dubitat. Sed & Bosius in Roma Subterran. Lib. 3. Cap. 61. antiquissimam imaginem refert Romani cujusdam Proceris, in Coemeterio Priscillae pictam. Is flavis ac tonsis paene ad cutim capillis conspicitur. Quamobrem inter tot tenebras ego continere judicium amo. Id mihi tantummodo certum, minime ad Romanos spectare ejusmodi Annulos, sed quidem ad homines Septentrionalis nationis, & eos sine haesitatione Nobiles fuisse illustresque viros. Eorum quippe nobilitatem prodit ipsa Annulorum materies aurum, & Imaginis usus, & praesertim Aufredi tunica *Clavis* purpureis, sive aureis consperса. Porro *Clavi* non vitreae bullae fuerunt, ut Gutherius arbitratus est Lib. 3. Cap. 17. de Offic. Dom. August. sed ornamenta ex purpurâ aut auro ad instar florum sive globulorum vestibus insuta.

Et ad Imaginem quod attinet, ne apud Gothos quidem, Langobardos, & Francos licuisse puto cuicumque Annulum adhibere, cui insculpta foret vultus sui effigies. Uti apud Romanos, ita apud illos, haec praerogativa fuit Nobilium. Reliquus Populus aut nullo, aut alio genere Sigillorum utebatur. Et sane video, Romanos infimi subsellii loco Sigilli usurpasse nomen proprium, ligneae sive aereae tabulae inscriptum. *Stampighe* nos nunc appellamus, nomen ab Hispanis mutuati. Annulos duos aeneos cum inscriptis nominibus FORTVNIVS & VITALIS profert eruditissimus Boldettus Lib. 2. Cap. 14. de Coemeter. Martyrum. Nonnullas & ego tabellas, Annuli ad instar adhibitas, sub oculis habui, quarum etiam ectypon in Eruditorum gratiam adjungere heic statui. Duplex earum genus fuit. Nimirum quasdam ad subscribendum veteres adhibebant, sive quod analphabeti essent, ac scribendi imperiti, sive ut stabili literarum figurâ subscriberent Chartis. In lamina aenea prominentes literae, superinducto atramento, imprimebant nomen. Idque etiam quandoque factum a Principibus viris. Procopius in *Anecdotis* de Justino Augusto loquens, haec habet: *Ligneae tabellae perpolitae formam quatuor literarum, quae legi Latine possent, incidendam curant, eâque libello impositâ, calamum colore imbutum, quo scribere mos est Imperatoribus, huic Principi tradebant in manum.* Immo heic suspicionem quamdam meam aperire non vereor. Scilicet inter Monogrammata Augustorum & Regum, quae in Diplomatis a tempore Caroli Magni per aliquot Secula visuntur (alioqui longe antiquior est Monogrammatum usus), erantque olim eis loco subscriptionis, quum revera illorum nomen sub compendio contineant, multa inspexi revera calamo, hoc est manu eorundem Principum exarata: sed nonnulla interdum occurrerunt mihi delineata characteribus tantâ elegantiâ ac linearum ductu adeo delicato ac uniformi impressis, ut facta mihi suspicio fuerit, non calamo, sed stabili aliquâ tabellâ fuisse Monogrammata

illa

illa efformata. Saltem velim accuratius in hanc rem Eruditi inquirant, variaque ejuſdem Regis Praecepta inter ſe conferant. Neque enim ſunt mihi ad manus, quae ſparſim in Italicis Archivis vidi. Romanis ergo hominibus in uſu fuere, ut dixi tabulae ejuſmodi, illarumque exemplum profert Molinetus Canon. Reg. Pariſienſ. in Libro *le Cabinet de Sainte Genevieve*, pag. 25. Item quinque ejus generis evulgavit Fabrettus Inſcription. Antiquar. Cap. 7. pag. 536. Adjungam & ego alias quinque ineditas. Primam laminam aeream, Graeci hominis, ΠΕΤΡΟΥ, hoc eſt *Petri* nudum nomen praeferentem, cum ſuo manubrio in ſuperiori parte, adſervat Muſeum Sereniſſimi Ducis Mutinae. Cujus ecce figuram:

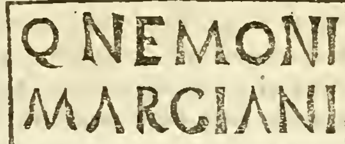

Altera tabella itidem aenea Mutinae olim apud Pedronos, nunc apud me viſitur: cum literis MARVLP. PROCVL. hoc eſt, uti interpretor, MARcus VLPius PROCVLus, vel PROCVLejus. De Familia Conſulari *Proculeja* multa habent Urſinus & Patinus. Ita igitur ſe habet tabellae conſpectus:

Quod minime omittendum, in ſuperiori parte manubrii tabellae hujus habentur initiales literae excavatae, idem exprimentes nomen, hoc eſt MVP. Idem intueare in tabella a Molineto producta. Nempe utebatur Marcus Ulpius ſuperficie Sigilli, literis prominentibus inſcriptae, ad ſubſcribendum. Manubrium verò Sigilli vices implebat, quoties ſignandum erat ejus nomen in cera.

Aliae duae tabellae pariter aeneae cum ſuis manubriis adſervantur a Reverendiſſimo ac humaniſſimo P. D. Alexandro Chiappinio Placentino, Abbate Canonicorum Regularium, egregium antiquitatum venatore. In prima occurrit nomen *Quinti Nemoni Marciani*: in altera P. POT. LY. hoc eſt *Publii Potamii*, ſeu *Potentini*, ſeu *Potiti*, *Lyſimachi*, ſeu *Lyſandri &c.*

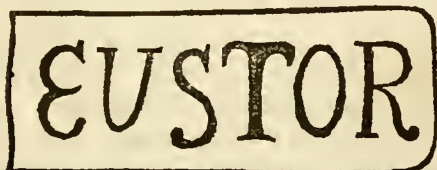

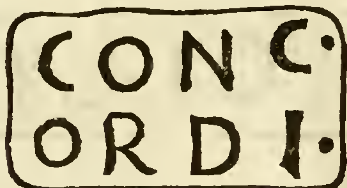

Hiſce adtexo geminas alias ejuſdem formae laminas aeneas cum ſuis manubriis apud praelaudatum Abbatem Chiappinium, a me inſpectas. Utraque, aut una ſaltem uſui fuiſſe videtur, non ad ſubſcribendum, ſed ad ſignandum in cera; ac propterea haſce inter Sigilla referre aequum putarem. Nam prima literis quidem prominentibus efformata eſt, ſed ita depreſſis, ut limbus laminae ſupereminens impreſſionem literarum impediat. Quare ejus tantùm uſus eſſe

potuit in signanda cera. Ibi EVSTOR. nomen legitur, quo *Eustorgius* designari opinor.

In altera verò tabella, limbo prominenti carente, hae literae in superficie cavatae exhibentur: CONC. ORDI. Fortasse *Concordia Ordinum*, sive *Ordinis*, nisi malis, esse Sigillum *Concordii* alicujus hominis. Novimus *Ordines* in Civitatibus olim fuisse, hoc est, Senatum, aut Collegia Magistratuum, de quibus mentio multa est in antiquis Inscriptionibus. Vide etiam Dissertationem XVIII. *de Republica*, ubi occurrent tibi *Ordines* iidem; ac propterea hocce Sigillo alicujus Civitatis Ordinem sua decreta firmasse, verisimile mihi videtur. Tabellae typum accipe.

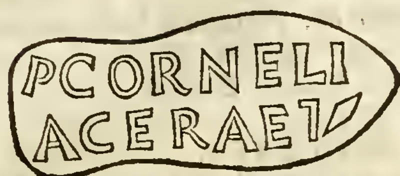

Denique apud Clarifs. Virum Hieronymum Baruffaldium Ferrariensem, nunc Archipresbyterum insignis Collegiatae Centi, similis tabella visitur, literis in ejus superficie cavatis, praeferens nomen Q. FABI HERMETIS. Loco Sigilli & ista fuisse videtur, quamquam non minus quàm praecedens, si atramento liniatur, potuerit etiam subscriptionem parere, literis nullo colore infectis, & nihilo fecius apparentibus inter nigricantem tabellae superficiem. Haec est illius figura.

Sed quando eo prolapsus est sermo, ut de Romanorum veterum Sigillis agam, evulgare nunc juvat alia frusta antiquitatis, quae mihi humanissime conspicienda ac describenda dedit doctissimus Vir, & Reverendissimus P. D. Ascanius Varesius Patavinus, Abbas Canonicorum Regularium Sancti Johannis in Viridario Patavii, & nuper eorundem Canonicorum Minister Generalis. Is enim, quotquot potuit, Sigilla veterum congessit, non indigna certe, quae luce fruantur. Erant autem apud antiquos variae Sigillorum species: aliae in gemmis & Annulis, aliae in laminis ac tabellis aeneis. Erant quae literis prominentibus fabricata erant, ut in superficie durâ & planâ nomen imprimerent. Erant & quae in aere, argento, auro, aut gemmis literas excavatas gerebant, ut in ceram, terram, aliamve mollem ac cedentem materiem, prout occasio ferebat, inscriptionem immitterent. Horum exempla vidi ego; videbis & tu in antiquariorum Cimeliis. Haec pauca interim profero.

Primum Sigillum aeneum apud praelaudatum Abbatem Varesium visitur, characteres prominentes praeferens, & suo manubrio adhuc instructum. Ad usum fuit *Publii Cornelii Aceraei*, uti ex ejus aspectu intelliges.

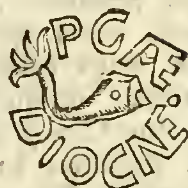
Secun-

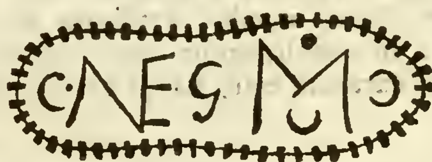

Secundum Sigillum aeneum, ab eodem Abbate Vareſio adſervatum, cum literis prominentibus efformatum fuit, & ſuum manubrium ſervat. Eo utebatur ad ſignandas Chartas *Marcus Sempronius Priſcus*. Quod potiſſimùm animadvertas velim, virgulae, ſive puncta, quae unam vocem ab altera ſecernunt, enormis figurae ſunt. Habes, ni fallor, quid ſentiendum ſit de Notis illis, quas ſaepe offendas in veterum Inſcriptionibus. Has aliqui Corda, alii arborum Folia interpretati ſunt. Verùm uti jam pridem monuere Reineſius, Fabrettus, & Marcus Antonius Boldettus Lib. primo, Cap. 52. de Coemeter. Chriſtianor. interpunctionum loco ejuſmodi ornamenta fuere adhibita. Vide in praeſenti Sigillo formam punctorum. Si amplificentur, evadunt Corda, ſive Folia, ut olim credebatur.

Tertium Sigillum a nuper memorato Vareſio poſſeſſum, eſt Annulus aeneus e contracto ſmaragdino colore venuſtus, cum literis excavatis. Spectabat ad *Publium Caelium*, aut *Caecilium Diogne*, ſive *Diognetum*. Delphinis figura in area viſitur.

Quartum Sigillum penes praelaudatum Vareſium in lamina aerea abſque manubrio efformatum fuit. Literae prominentes ſunt, ſed ita rudes & compendioſae, ut decernere non auſim, deſignetur-ne heic *Cajus Neſmius*, an aliquod aliud nomen.

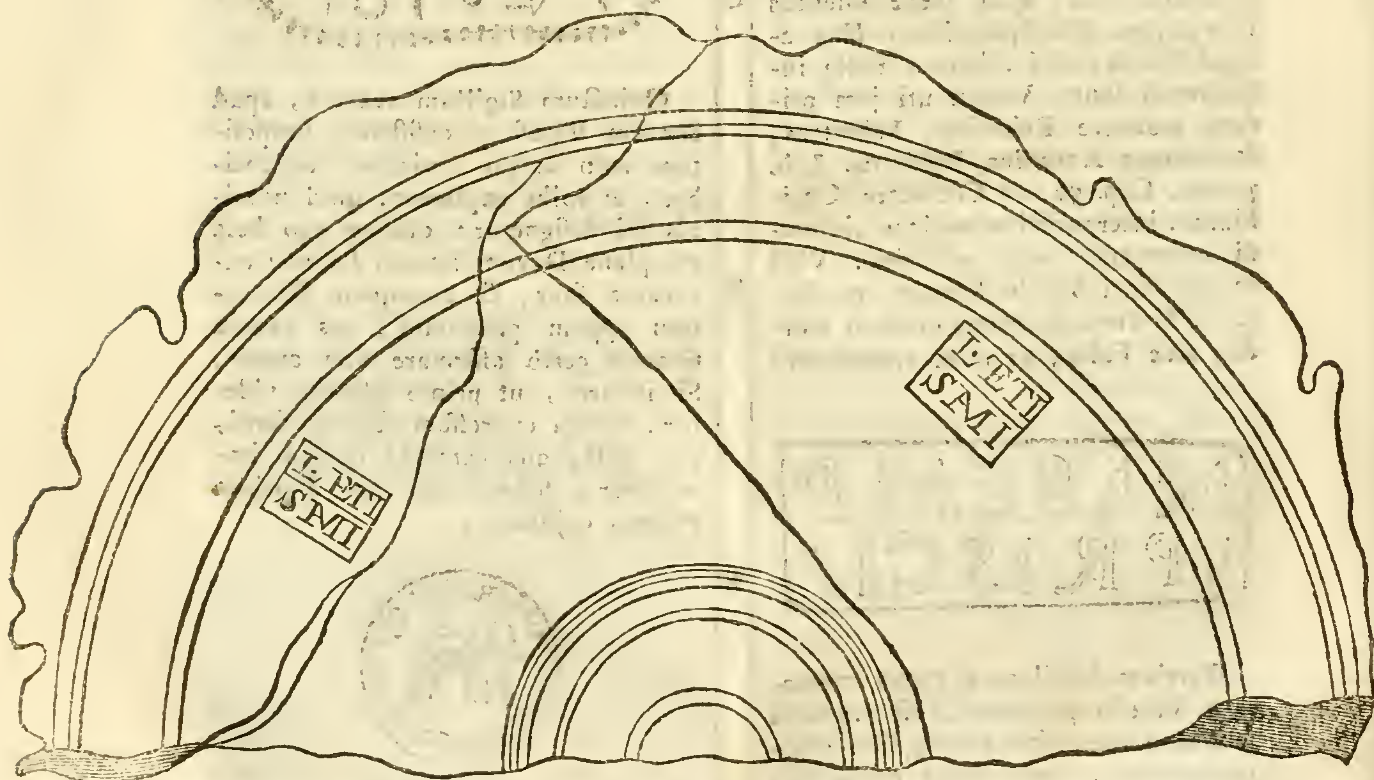
Quinctum Sigillum aeneum, apud eundem Vareſium exſiſtens, propoſitum volo artem divinandi callentibus, ut mihi explicent, quid nominis ibi deſignetur: quippe ego heic me plane Davum fateor. Literae excavatae ſunt, & quanquam Graecarum typum praeferant, eas tamen Graecas certò affirmare non audeo. Si in area, ut primo aſpectu videtur, revera expreſſum fuit os furni, cum palâ, qua panis in furnum immittitur, haberemus heic Sigillum Piſtoris cujuſdam.

Porro antiquis etiam in more fuit, Sigillum ſuum apponere lateribus & tegulis coctilibus, ut innoteſceret Offici-

ficina, e qua prodierant. Ex hisce Figlinis, quae etiam *Opera Doliaria* appellabantur, multa publici juris fecere accuratissimi antiquitatum collectores Fabrettus Cap. 7. Inscription. Antiquar. & Boldettus Lib. 2. Cap. 17. de Coemeteriis. Ego quoque plura dabo in Thesauro novo veterum Inscriptionum, quem nunc prae manibus habeo. In iis saepe non tantum nomina Artificum, & numerum Officinarum adnotata videas, sed & tempus, hoc est sub quibus Consulibus fabricata fuere. Immo & in reliquis Figulorum operibus mos erat, signare nomina Artificum Sigillo, in quo literarum forma plerunque excavata erat, ita ut ex impres-

A sione in figlina literae prominentes apparerent. Pretiosum fragmentum ejusmodi operum Mutinae adservat Comes Joannes Baptista Scalabrinius, hoc est frustum operculi figulini, Anno MDCCXXVII. dum puteus in proximis suae domui aedibus effoderetur, repertum duodecim & amplius cubitis sub terra. Et sane Civitatis B nostrae area mirum est, quantum creverit supra situm antiquae Mutinae, quum interdum viginti ac triginta cubitis sub terra fossores puteorum reperiant arbores prostratas, aut earum folia, atque alia soli veteris indicia atque vestigia. En fragmentum ipsum oculis omnium expositum.

Cur frustulum hoc antiquitatis apud me in honore fuerit, edicam. Tanto studio ac labore argillam seu cre- C tam, unde figlina haec composita fuit, ab artifice expurgatam videas, agitatam atque spissatam, ut in parte fra-

fracta porulum, aut quidquam vacui frustra perquiras. Laevigata quoque mirum in modum superficies est, & vividus color ruber cum in eadem superficie, tum in cretae ipsius visceribus perdurat. Duobus in locis signatum est vas nomine Artificis scilicet L. TETI SAMI, hoc est *Lucii Tetii Samii*, ita ut *Vas Samium*, sive in Insula Samo fabricatum, continuò quisque videre se putet. *Samia* autem *Vasa* olim celeberrima fuere, uti norunt Eruditi, atque in mensis divitum, & in Templis ipsis adhibebantur, non solùm ob cretae illius praerogativas, sed etiam ob Samiorum Artificum in fictili opere peritiam. Certe Artifex ille patriâ Samius fuisse credendus est. Mea tamen opinio est, non in Insula Samo elaboratum fuisse operculum istud una cum vase suo jam deperdito, sed quidem Mutinae, sive in agro Mutinensi. Animadvertendum quippe est, Romanis imperantibus, Civitatem nostram e Figlinarum quoque praestantia laudem sibi non mediocrem conquisiisse. Testem luculentum habeo Plinium seniorem, cujus sunt verba Lib. 35. Cap. 12. ubi de Figulorum arte, sive de Plastice agit: *Samia etiamnum Vasa in exculentis laudantur. Retinet hanc nobilitatem & Arretium* (* sive *Eretum*, nunc *Monte Rotondo*, ab Urbe distans octodecim passuum millibus) *in Italia: at calicum tantùm Surrentum*, *Asta*, *Pollentia. In Hispania Saguntum. In Asia Pergamum. Habent & Tralleis opera sua*, *& Mutina in Italia: quoniam & sic gentes nobilitantur*. Itaque vetustis Seculis celebris Mutina etiam fuit ob Figlina opera, quibus ut majorem excellentiam compararent Cives nostri, ex Insula Samo evocasse credendi sunt *Lucium Tetium* illum, in cujus officina efformatum fuit operculum nunc a me productum. Est autem in agro Mutinensi ad meridiem; tribus ab Urbe passuum millibus, Villa, cui nomen *Cadiana*. Augustum ibi Ethnicorum Templum fuisse fama fert, cui fortasse caussam nomen ipsum dedit, quasi *Diana* ibi coleretur. Eo certe in loco ingens marmorum vis olim effossa, & in Urbem ad condendum Templum maximum advecta fuit. Ibi verò creta praestantissima effoditur, ad omne Figulorum opus idonea; eâque etiam veteres Mutinenses usos arbitror, quo tempore eorum fictilia laudatissima per Italiam ferebantur. Atque haec dum commemoro, subit mirari ac dolere nostrorum temporum incuriam, quibus artem hanc apud nos non solùm neglectam, sed pessime habitam cernimus, Saxolensibus tantùm exceptis, qui in pateris & urceis ad *Caffè* & *Thè* ministrandum efformandis cum laude sese exercent; quum tamen ad reliqua etiam opera Figlinae nobiliter peragenda ager noster praesidia non pauca nobis suppeditet.

Supra vidimus, quum barbarica Secula fluerent, in usu fuisse Annulos signatorios, in quibus capita virorum illustrium insculpta erant. Quandiu mos iste perdurarit, incertum est. Illud novi, *Carolum* videlicet *Malatestam*, celeberrimum Ariminensium Principem, Anno MCCC-LXXXV.

* *Arretium in Italia:* perspicue Plinius habet loco cit. Videre est etiam inter Martialis Epigrammata, LIV. l. 1. & XCVIII. l. 14. in queis Arretinorum Vasorum mentio repetita est. *Eretum* vero figlinis celebre nusquam apud Scriptores antiquos legisse memini.

LXXXV. & ſubſequentibus effigiem ſuam in Sigillo expreſſiſſe, quo forſitan in arcanis tantùm negotiis utebatur. Illud idem Sigillum aereum cum literis prominentibus, atque cum manubriolo, quum ad manus venerit ſingularis amici mei Johannis Baptiſtae Bianconi Bononienſis, Prioris Maſcarellae, atque in patria Academia Graecarum Literarum Profeſſoris, inſpexi ego, atque ejus ectypon heic evulgandum duxi.

At reliquum vulgus, Mercatores videlicet, Artifices, & alii proxime praeteritis Seculis ſuum tantummodo nomen in Sigillis prodebant. Exempli cauſsâ Sigillum vidi, cujus aream I. majuſculum implebat, atque in limbo haec epigraphe legebatur. S. (ideſt *Sigillum*) INCHONTRATO. IACOMI. Eccleſiaſticorum verò hominum Sigilla, Epiſcoporum videlicet, Abbatum, Canonicorum, & Monachorum figurâ plerumque a Secularium Sigillis diſtinguebantur. Haec enim circularis formae erant, ſacrorum verò Miniſtrorum formae oblongae ſive ovalis, quae ſupra & infra in acumen deſinebat. Sigillum acci-

A pe, quod ad inſigne Monaſterium Turonenſe Sancti Martini pertinuiſſe opinor, in candida cote inſculptum, quod paenes ſe praelaudatus Reverendiſſimus Abbas Vareſius adſervat. Ibi effigies Archiepiſcopi benedicentis Abbati mitrato ac genuflexo. In circuitu epigraphe: SANCTE. MARTINE. PROVINCIE. MAIORIS. TV-

B RONIE.

C

D Ita apud Johannem Carnevalium honeſtum Civem Mutinenſem conſpexi Sigillum aereum, quo olim utebatur Abbas Benedictinus Monaſterii Mutinenſis Sancti Petri. Ibi Sanctus Petrus Apoſtolus claves tenens & Evangeliorum Librum. Ad ſiniſtram Sanctus Benedictus Abbas, paſtoralem baculum gerens, & librum

E Regulae. Sub pedibus viſitur gentilicium inſigne cum Clavibus Pontificiis. In epigraphe verò ita legitur. S. (hoc eſt *Sigillum*) ABBATIS. S. (ideſt *Sacri*) CONVENTVS. MONASTERII. SANCTI. PETRI. MVTINENSIS.

Ce-

Ceterum ex quo apud Italos invaluere insignia, de quibus agam infra in Dissertatione LIII. *de Institut. Milit.* Principes ipsi desierunt sensim effigiem suam in Sigillis exprimere, ejusque loco eadem Insignia successere. quae nunc *Arme* appellamus. Atestinorum Principum Insigne a quamplurimis Seculis est Aquila alba. Et ea quidem cernitur in eorum vetustis Sigillis, e quibus duo accipe, quae ad me misit supralaudatus Clariss. Baruffaldius. In primo hae literae occurrunt: S (idest *Sigillum*) AZONIS DEI ET APLICA GRA (hoc est *Apostolicâ gratiâ*) ANCHONE ET ESTENSIS MARCHIONIS.

A Tres ejusdem nominis Marchiones Estenses titulum quoque praetulere Marchionum Anconitanorum, scilicet *Azo VI.* cui Anno Christi MCCVIII. tradita est ab Innocentio III. summo Pontifice Marchia Anconae, & *Azo VII.* & *Azo VIII.* qui finem vivendi fecit Anno Christi MCCCVIII. Ad quemnam istorum Sigillum pertineat,
B decernere non ausim.

C

D In altero epigraphe ista legitur. *Sigillum* ALBERTI MARCH*ionis* ESTEN*sis* VICAR*ii* CIVIT*atis* F*e*R*rari*E *Pro* S*an*C*t*A ROMAN*a* EC*cl*E*sia* AC MVT*ine* D*o*m*i*N*i* G*e*N*er*AL*is*. Vitâ functus est Albertus Marchio Anno Christi MCCCXCIII. Ectypon ipsius Sigilli accipe.

Comites autem Sabaudiae, qui Ducalem poſtea ac Regium tandem titulum nobiliſſimae & antiquiſſimae Familiae ſuae addiderunt, in Sigillis ſuis diu retinuere figuram Militis armati, & in equo currente inſidentis. Exempla proſtant in Tomo primo Hiſtor. Genealog. Sabaud. a Guichenonio conſcriptae, qui tamen opinione potius quàm certâ cognitione ductus, *Amedeos* multos ejuſdem nominis diſtinguit, atque in iis Sigillis ſingulos pro ſuo arbitrio agnoſcit.

Ad haec Civitates Italicae, poſtquam Libertatem ſibi vendicarunt, Sigillis acta ſua ſignare conſueverunt. Nonnullae in iis imaginem Sancti Patroni ſui collocabant, addito verſu Leonino. Uti Benvoglientus nos monuit in Notis ad Chronicon Senenſe, Tomo XV. pag. 32. Rer. Italicarum, Senenſis Reſpublica Sigillo utebatur praeferente effigiem Virginis Deiparae, cum puero Jeſu in ulnis, & verſu circumſcripto:

SALVET VIRGO SENAM, QVAM SIGNAT AMENAM.

Aliquod aliud verbum expoſcit verſus, atque adfuiſſe olim puto exempli gratiâ QVAM IESVS aut NATVS &c. In vetuſtioribus autem Sigillis Senenſes Caſtrum, ſive Urbem delineabant cum hocce verſiculo:

VOS VETERIS SENAE SIGNVM NOSCATIS AMENAE.

Ita Ferrarienſes ſuis in Sigillis expreſſere imaginem Sancti Georgii protectoris ſui, appoſito iſto verſu:

FERRARIAM CORDI TENEAS O SANTE GEORGI.

Ectypon hujus Sigilli, quod in ſuo Muſeo adſervat nuper laudatus Baruffaldius, Lectorum oculis ſubjicio.

Cla-

Clarissimus quoque Marchio Scipio Maffejus in sua Verona Illustrata antiquum Veronensis Reipublicae Sigillum publici juris fecit. Ibi in pro- A spectu visitur magnificum ac turritum Palatium, in cujus fronte legitur VERONA. Circumstat versiculus pro more Rhythmicus:

EST JVSTI LATRIX VRBS HEC ET LAVDIS AMATRIX.

In Notitia Urbium MSta, quam Pignorius laudat in Notis ad Historiam Albertini Mussati, ista de Civitate Florentia legebantur: *Demiror, quid* *Sculpturae significent Sigillo ipsius Civitatis impressae. Est enim in eo Herculis* B *imago clavam manu gestantis*, & versus:

A A
HERCVLEA CLAVA DOMAT FLORENTIA PRAVA.

Subdit verò, Urbem illam aureorum suorum Florenorum ope cuncta domare, atque in toto terrarum Orbe dominari. Et revera Joannes Villanius Lib. 8. Cap. 95. commemorat Sigillum Communitatis Florentinae, *dove era intagliata l' immagine d' Ercole*. Ita Genuensis Respublica, quamquam in Vexillis deferret Crucem rubeam in campo argenteo, in Sigillo tamen suo usurpabat Gallum cum Vulpe, ipsius Galli collum faucibus prementе, quam Vulpem & Gallum Griffus C sub pede tenet, in cujus circulo hae literae scriptae sunt.

GRIFFVS VT HAS ANGIT, SIC HOSTES IANVA FRANGIT.

Pisana verò Civitas Anno Christi MCLXI. in Sigillo suo Aquilam praeferebat, & in limbo decurrentem hunc versiculum.

VRBIS ME DIGNVM PISANAE NOMINE SIGNVM.

Civitatibus autem exemplo praeiverant Episcopi in hujusmodi Sigillis adhibendis. In Chronico Monasterii Sanctae Sophiae Tom. 8. Italiae Sacrae, Angelus Episcopus Trojanus D Anno Christi MXXXVII. in suis Bullis usurpabat Sigillum; & ubi depicta erat Sanctae Dei Genitricis, gestantis Salvatorem in ulnis imago, & circum in gyro legebatur:

VERGINEIS MEMBRIS GENVIT, QVEM GESSIT IN VLNIS:

Gualvaneus de la Flamma, qui circiter Annum MCCCXL. Manipulum Florum contexebat, editum Tomo XI. Rer. Italicarum, Sigilla quarumdam Civitatum refert, scribens Cap. 75. Romae *Leonis figuram* usurpatam fuisse. *Similiter Brundusium figuram habet Cervi: Carthago Bovis: Mediolanum Puellae aureatae cum Gallo albo* E *in manu: Troja Equi: Janua Griffonis: Papia Vulpis: Placentia Galli: Cremona Porcae*. Quam ille fidem hac in re mereatur, nescio. Pleraeque tamen Civitates Lombardiae in Sigillis suis sacrum assumsere Signum *Crucis*, eoque adhuc uti pergunt. Quod origi-

nem habuiſſe mihi creditur e ſacris expeditionibus in Orientem ſuſceptis, quum ſingulae Civitates ſuos milites Cruce ſignatos adverſus Chriſtiani nominis hoſtes identidem mitterent.

Poſtquam verò haec ſcripſeram, venuſtam veterum Sigillorum Syllogen mihi ſuppeditavit mei amantiſſimus vir Johannes Franciſcus Muſellius Archipresbyter Cathedralis Veronenſis, ad cujus manus devenere collectanea quaedam poſt ſe relicta a celebratiſ-

A ſimo & nunquam interituri nominis concive ſuo Franciſco Blanchinio. Hiſce igitur ruderibus antiquitatis praeſens argumentum illuſtrare pergam. Nuper indicavi morem Civitatum Italicarum in ſuis Sigillis, & unum eorum ectypon hucuſque dederam. Accipe nunc Sigillum inſignis olim Civitatis *Aquilejae*. Viſitur ibi

B Aquila alis extenſis, ſtans intra moenia Urbis, aut intra muros Palatii cum informi hoc verſiculo:

VRBS HEC AQVILEGIE CAPVD EST ITALIE.

Secundo loco intuere Sigillum *Utini*, ampliſſimae nunc Civitatis, & Metropolis Provinciae Forojulienſis, utpote quae ex ruinis Aquilejae ſenſim crevit in eum ſtatum, ut cum praeſtantioribus Italiae Civitatibus certare nunc poſſit. Ibi figura turri-

C tae Urbis cum literis:

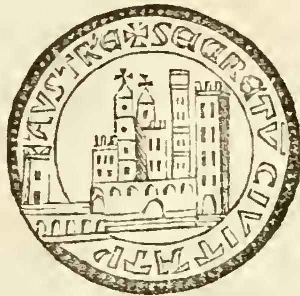
EST AQVILEIENSIS FIDES HEC VRBS VTINENSIS.

Tertio

Tertio Sigillum *Civitatis Austriae* Templum exhibet cum turribus, & epigraphe:

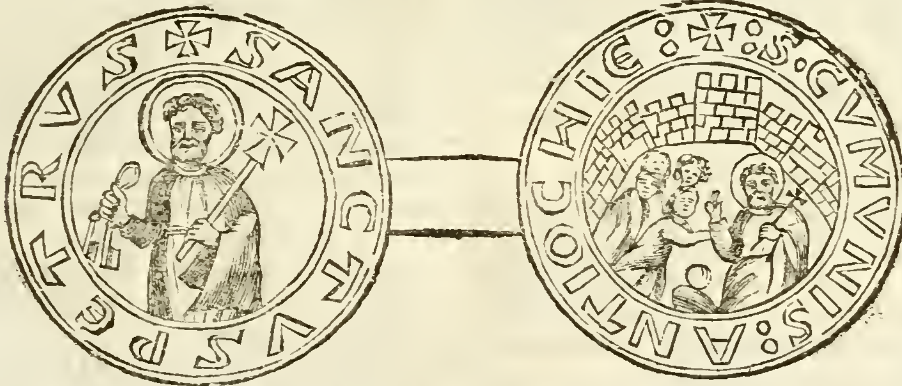
SECRETVM CIVITATIS AVSTRIAE.

Haec olim appellata *Civitas Forojuliensis*, eademque creditur atque *Forum Julii*, Romanorum Colonia, nunc autem appellatur *Cividal di Friuli*.

Quarto succedat Sigillum Civitatis *Antiochiae*, nempe Bulla, in cujus antica est Princeps Apostolorum,

A claves dextra, Crucem sinistrâ tenens cum literis SANCTVS PETRVS. In postica verò habentur Civitatis moenia, intra quae Sanctus Petrus Populo Fidei Euangelium praedicat, cum literis: S. CVMVNIS ANTIOCHIE.

Nullus dubito, quin Sigillum hoc spectet ad Regiam Syriae Urbem Antiochiam, quo tempore erepta Saracenis sub finem Seculi a Christo nato Undecimi, Boamundo Principi, ejusque Successoribus Christianis paruit. Sed quei, petat aliquis, ibi Communitas, sive Respublica, quan-

B do fuit sub Principibus, antequam Infidelium jugum rursus subiret? Sed exempla Communium sub ipsis Principibus in Italia crebra fuere, ut infra videbimus in Dissertatione LIV. *de Principibus*.

Supra de Sigillis, sive Bullis Plumbeis Romanorum Pontificum aliqua prae-

praefatus sum. Ea verò antiquiora, quàm quidam censuerint, dixi. Nunc ad eandem veritatem confirmandam adponere juvat varias ipsorum Bullas, ex Musselliano Veronensi Museo depromtas.

Prima spectat ad *Paulum* I. Anno Christi 757. Romano Pontificatu donatum. In antica visuntur capita Apostolorum Petri & Pauli. In postica legitur ΠΑΥΛΟΥ, idest *Pauli* Papae.

Secunda est SERGII PAPAE. Num Primus hujus nominis electus Anno Christi 687. an Secundus, qui Pontificatum iniit Anno 844. an Tertius in Apostolicam Sedem ingressus Anno 904. heic designetur, nemo facile decernat. Alteram *Sergii* Bullam, eamque diversam, infra dabo, ita ut conjecturae locus sit, hanc spectare ad Primum, aut ad Secundum.

Tertia est ZACHARIAE PAPAE, qui Anno Christi 741. ad Romanum Pontificatum evectus fuit.

Quarta LEONIS PAPAE. Et heic incertum est, num Tertius Anno 795. electus, an Quartus, an alius e Successoribus ejusdem nominis indicetur. Veri tamen simile est, ad Tertium hanc Bullam spectare.

Quincta GREGORII PAPAE. Fieri potest, ut haec referenda sit ad Quartum Anno Christi 827. electum. Attamen si qui ad posteriores ejusdem nominis Pontifices, inspectâ potissimum characterum formâ, referre hanc malit, minime obsistam.

Sexta SERGI PAPAE, quum diversa a praecedenti sit, spectare potest aut ad Secundum, aut ad Tertium.

Septima LEONIS PAPAE parum a praecedentis Leonis Bulla distat, ita ut vix diversa videatur. Si dissimilem statuas, fortassis indicabit Leonem IV. Anno Christi 847. electum.

A Octava STEPHANI PAPAE. Difficile decernas, ad quemnam e Stephanis Romanis Pontificibus sit referenda. Saeculo Christi Nono Romanam Cathedram tenuere Quartus, Quinctus, & Sextus: Decimo Septimus, & Octavus. Unus ex his heic designatur.

Nona MARINI PAPAE veri
B similiter ad Primum hujus nominis spectat, electum Anno 882. Si tamen illam Marino Secundo adscribere malis, Anno 943. ad Pontificatum adsumtum, per me licet.

Decima, Undecima, ac Duodecima IOHANNIS PAPAE, utpote quae diversam Monogrammatum & characterum formam gerunt, tres di-
C versos Romanos Pontifices signant, puta *Johannem XII.* Anno 955. electum, *Johannem XIII.* Anno 965. & *Johannem XV.* Anno 985. Nihil tamen certi in his statuere ausim.

Decima tertia, in qua legitur BENEDICTVS PAPAE, mirandi tibi caussam praebebit, Soloecismum heic offendenti. Sed condonandum insci-
D tiae temporis illius. Etiam supra ad Bullam X. animadverteris in Monogrammate legi IOANNES PAPAE. Verùm sit-ne haec referenda ad *Benedictum VI.* Anno Christi 972. in Petri Cathedram invectum, an ad Septimum Anno 975. an ad Octavum Anno 1012. electum, quisnam certo decernere queat?

E Decima quarta PASCHALIS PAPAE, potius quàm ad Primum, Anno Christi 817. in Apostolicae Sedis successionem vocatum, pertinere puto ad *Paschalem Secundum*, Anno 1099. Romanorum Pontificem renuntiatum.

Decima quincta praefert capita Apostolorum cum literis S. PA. S. PE. In altera facie HONORIVS. PP II. qui Anno 1124. Petri Cathedram conscen-

A scendit. Cur autem Sanctus Paulus praecedere heic videatur Sancto Petro, disputarunt jandiu Eruditi. Non est meum ingredi in hujusmodi controversiam.

Decima sexta, uti & omnes fere subsequentes, exhibet eadem Apostolorum capita ac literas: CELESTINVS. PP. III. Romanum Pontificatum adeptus Anno 1191. B

Decima septima hanc Epigraphen praefert: INNOCENTIVS PP. III. Anno 1198. electus.

Decima octava inscripta est hisce verbis HONORIVS PP. III. ad Petri sedem evectus Anno Christi 1216.

Decima nona has literas exhibet: GREGORIVS. PP. VIIII. Anno 1229. Apostolorum Principis Successor. C

Vicesima hanc Inscriptionem habet: ALEXANDER. PP. IIII. Anno 1254. ad Romanam Cathedram provectus.

Vicesima prima his verbis signata est: MARTINVS. PP. IIII. Spectat ad Annum Christi 1281. quo is fuit electus.

D Vicesima secunda epigraphe hac notatur: HONORIVS. PP. IIII. qui Anno 1281. in Apostolicam Sedem ingressus est.

Vicesima tertia has literas praefert: NICOLAVS. PP. IIII. cui Anno 1288. Pontificatus Romanus conlatus fuit.

Vicesima quarta inscripta est: BONIFATIVS. PP. VIII. Anno 1294. in Sedem Petri deductus.

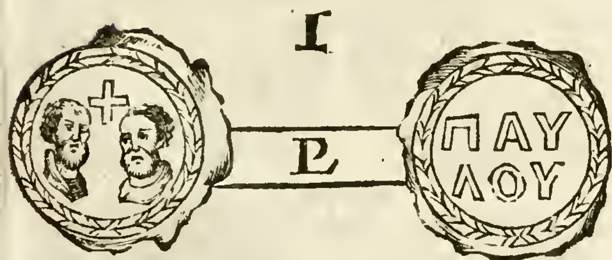
Vicesima quincta literas hasce nobis offert: GREGORIVS PP. XI. Is Anno Christi 1370. Pontificatum Romanum suscepit.

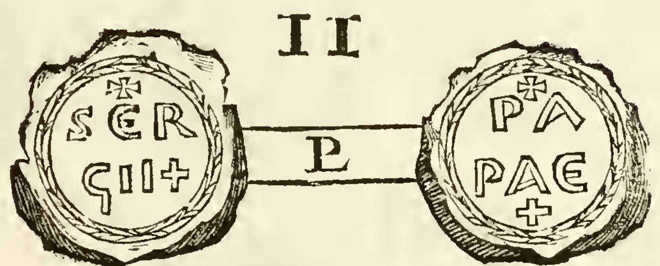
Vicesima sexta inscribitur: VRBANVS. PP. VI. Anno 1378. electus. Adduntur Aquilae duae.

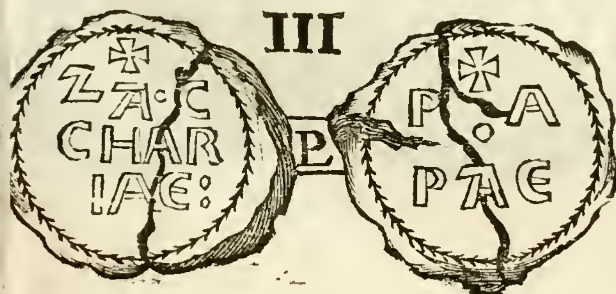
Vicesima septima nobis exhibet has literas: MARTINVS. PP. V. Anno 1417. electus & sacratus Pontifex.

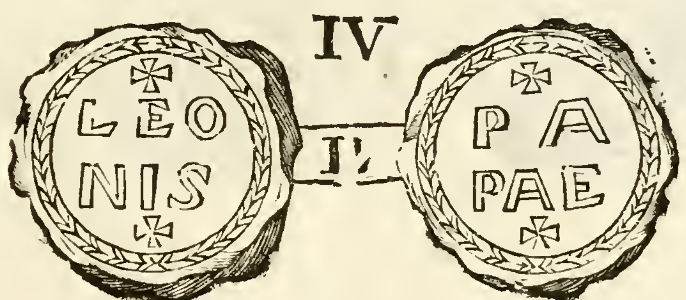
Vicesima octava spectat ad eundem Pontificem, sed a priori diversa est, cum literis MARTINO V.

Denique vicesima nona Bulla pertinet ad Romanam Curiam, Pontificatu, ut puto, vacante. Visitur ibi Tiara Pontificia cum epigraphe: BVLLA CVRIE. DNI. NRI. PAPE. In postica Claves Pontificiae decussatae, cum Cruce & literis DNI CIVITATIS AVINIONIS, idest Papae *Domini* Civitatis Avenionensis.

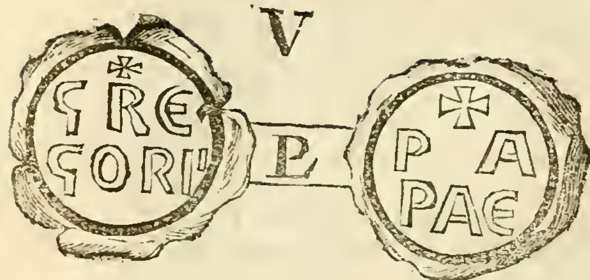

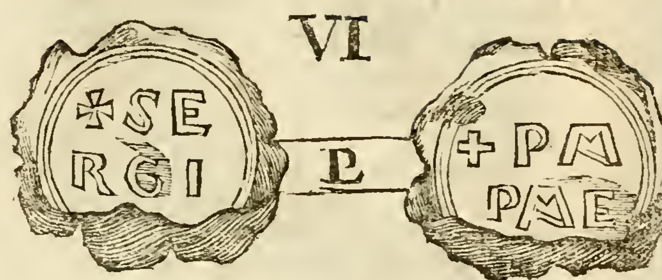

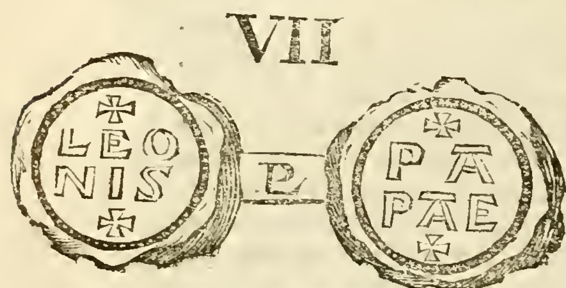
V

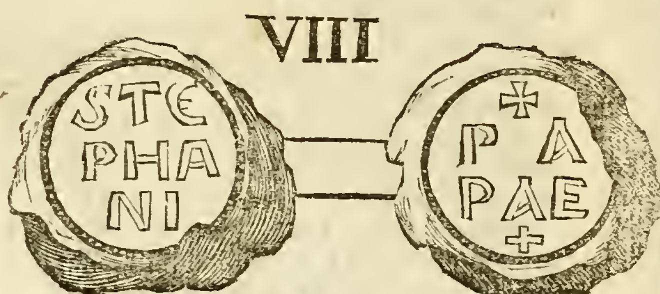

VI

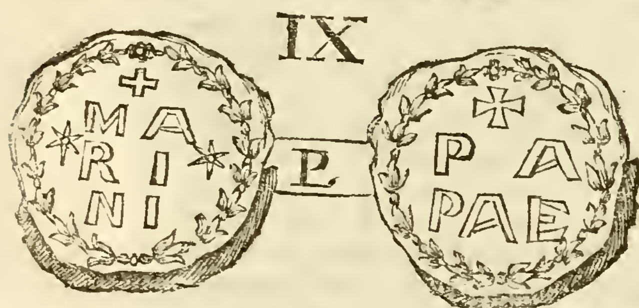

VII

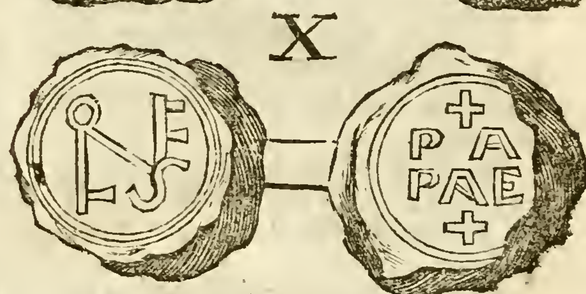

VIII

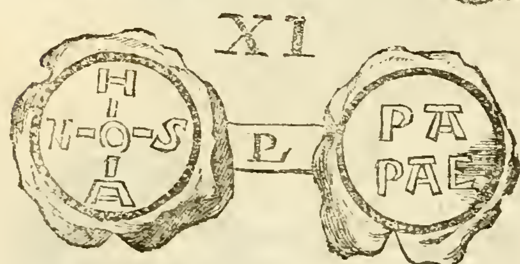

IX

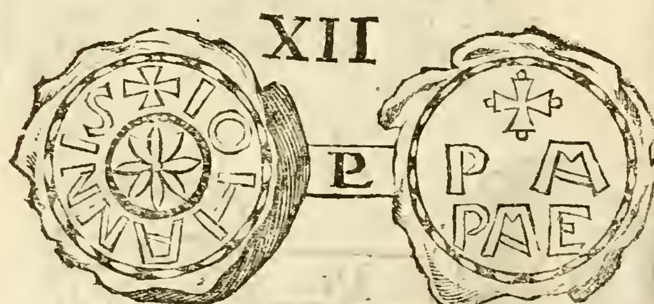

X

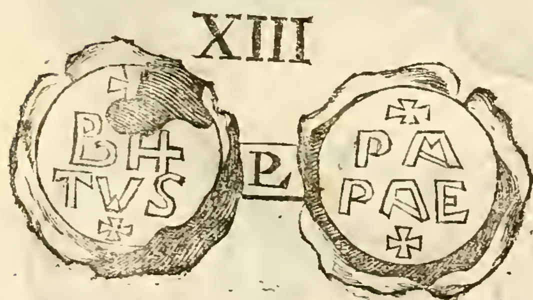

XI

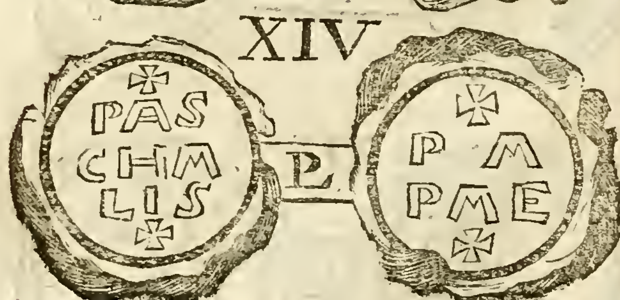

XII

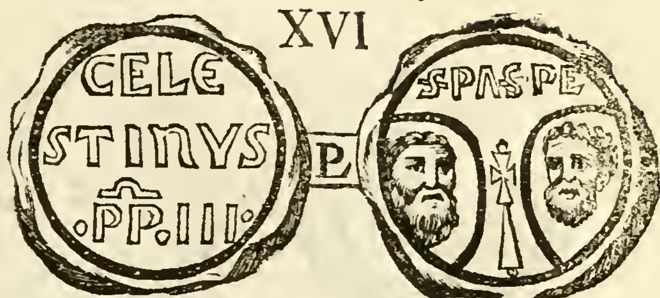

XIII

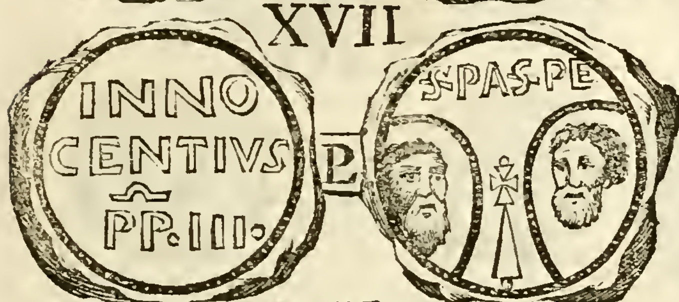

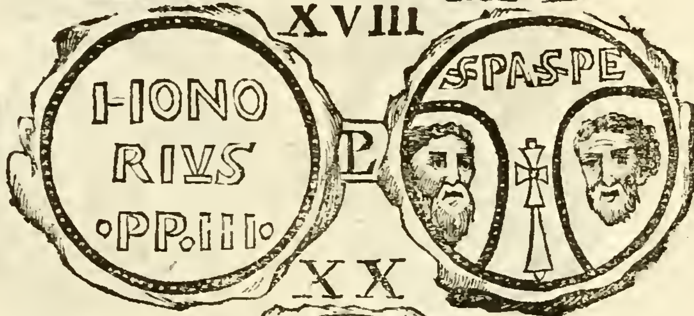

XIV

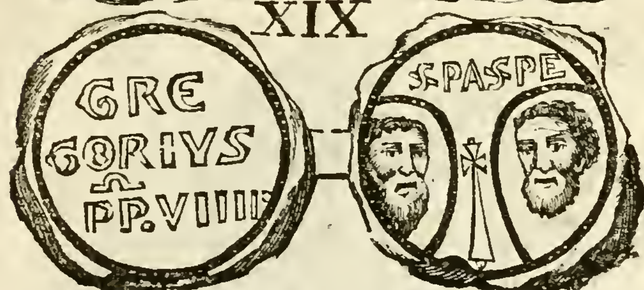

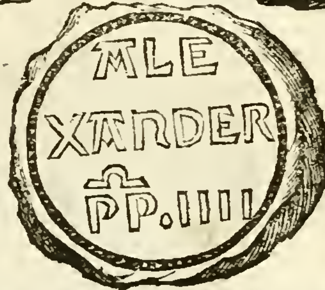

XV
HONO
RIVS
·PP.II·
SPA SPE
P

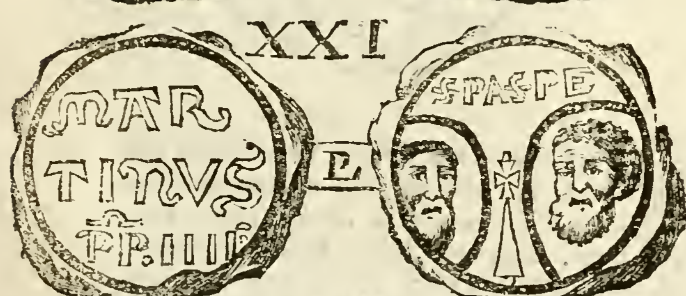

XVI
CELE
STINVS
·PP.III·
SPA SPE
P

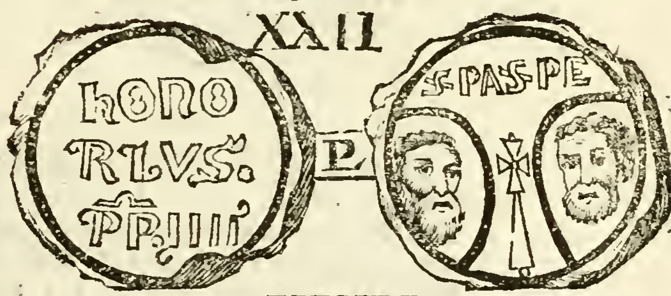

XVII
INNO
CENTIVS
PP.III·
SPA SPE
P

XVIII
HONO
RIVS
·PP.III·
SPA SPE
P

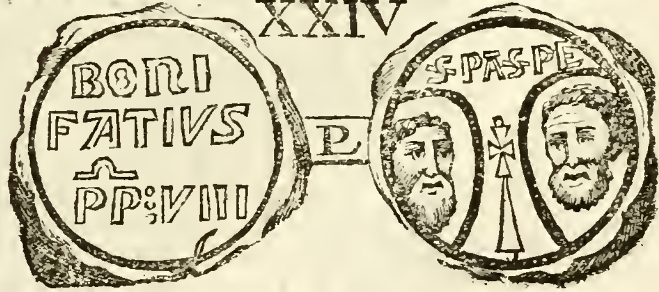

XIX
GRE
GORIVS
PP.VIIII
SPA SPE

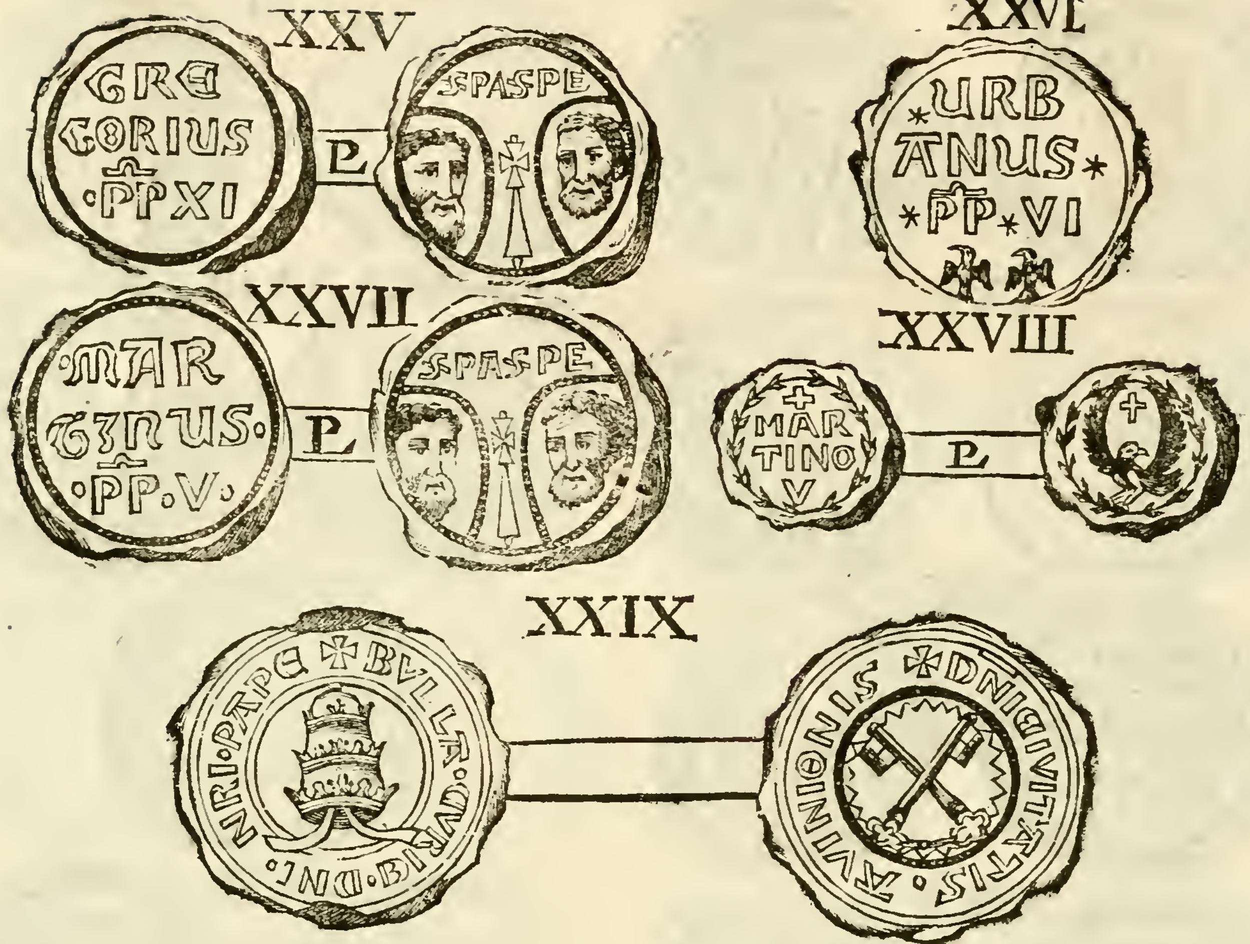

XX
ALE
XANDER
PP.IIII

XXI
MAR
TINVS
PP.IIII
SPA SPE
P

XXII
HONO
RIVS.
PP.IIII
SPA SPE
P

XXIII
NICO
LAUS
·PP.IIII·
SPA SPE
P

XXIV
BONI
FATIVS
PP:VIII
SPA SPE
P

Quod tamen in primis animadvertendum est in praesenti argumento, non Romani tantum Pontifices antiquis temporibus, Sigillis sive Bullis Plumbeis usi sunt, sed & alii Episcopi, & Principes, immo Magnates quoque alii nobilitate conspicui. Quod quum considero, quae antea memorata mihi fuere de facultate Bullae Plumbeae concessa privilegii loco Ducibus Venetis, & Civitati Lucensi, vix apud me fidem obtinere incipiant. Si enim id licuit Nobilibus viris, cur non & Principibus, quales fuere

A vetustis etiam Seculis Venetiarum Duces? Hujusmodi verò morem luculentioribus exemplis confirmatum nunc eo, alias adferendo Bullas a Clariss. Blanchinio olim visas, quas mihi suppeditavit praelaudatus Veronensis Archipresbyter Musellius.

Prima Bulla Plumbea in antica has exhibet literas: IOH ET DECI-
B BILIS V PA; idest *Johannes*, *& Decibilis Viri Patricii*. In postica SCS ERASMVS. Ad Illustres Principes pertinet haec Bulla, videlicet ad *Johannem*, ac *Decibilem Cajetae Duces*.

Leo-

Leonem Ostiensem audi, narrantem acta Anno Christi 915. in Chronic. Casinens. Lib. I. Cap. 52. *Veniens Nicolaus Patricius, eos primum, quos familiares sibi ac foederatos Saraceni habebant, idest Gregorium Ducem Neapolitanum, & Ducem Cajetae Johannem, Patriciatus illis honorem ab Augusto deferens, ab eis disjungere studuit.* Non hic tamen in Bulla ista memoratur, quippe *Decibilis* filius. Rursus accipe, quae idem Ostiensis tradit Lib. II. Cap. 37 *Quam Turrem*, inquit, *Johannes, Imperialis Patricius, Cajetanus filius Docibilis* (ita ille pro Decibilis) *Hypati pro Agarenorum dissipatione temporibus Johannis Octavi Papae construxerat.* De ipso Decibili agit idem Historicus Lib. I. Cap. 42. inquiens: *Decibilis quidem tunc illis* (idest *Cajetanis*) *in Ducem praeerat, qui tantum decus sibi suisque inlatum minime ferendum ducens, misit Agropolim &c.* Itaque circiter Annum 875. Cajetanis praeerat *Decibilis Dux, Patricius*, & *Hypatus*, idest *Consul*. Exstat etiam Epistola 38. Johannis VIII. Papae, *Docibili, & Johanni Hypatis Cajetae* inscripta. Erchemperto quoque in Historia num LV. memoratur *Decivilis Dux Cajetae*. Ex hac autem Bulla discimus, Decibili patrem aut fratrem fuisse *Johannem* seniorem, & ipsum Cajetae Ducem, cujus nomen in filio suo Decibilis renovavit. Porro Sanctus Erasmus Cajetae patronus est, ibique sacrum ejus Corpus colitur, illuc adductum a *Bono Cajetanae Civitatis Episcopo, una cum Docibile Johannis Patricii jam defuncti filio Patricio*, uti habetur in Vita Sancti Erasmi apud Bollandistas ad diem II. Junii.

Secunda Bulla plumbea Monogramma exhibet. Cujus autem viri nomen ibi contineatur, nondum divinare potui. In altera facie legitur IN SCA TRINITATE CONFIDENS.

Tertia praefert Monogramma incerti hominis, nisi sit SERGI. Circumstant literae corrosae, inter quas tamen perspicue legitur DIACONI. In postica visitur Grus, Rota, & Crux cum literis FE.

Quarta plumbea Bulla constat ex duobus Monogrammatis, quorum primum videtur ΜΑΡΚΟΥ, idest *Marci*. Quid alterum indicet, explicandum aliis relinquo.

Neque minus obscura sunt Monogrammata gemina, quae in Bulla quincta spectantur. In antica facie praeter Monogramma legi videtur τῷ δούλῳ σοῦ, hoc est, *Servo tuo*.

Sexta Bulla est ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ, idest *Theodori Patricii*. In altera parte Monogramma caliginosum est. Novimus, *Theodorum Patricium*, cognomento *Calliopa*, Exarchum Ravennae Anno Christi 650. de quo Anastasius in Vita Theodori Papae. *Theodorus* alter, *Patricius & Exarchus Ravennae* memoratur ab Agnello in Vita Theodori Archiepiscopi Ravennatis, & usque ad Annum 686. Exarchatum rexisse creditur. Ad alterutrum ex istis pertinere videtur Bulla. Aliquod etiam *Ravennae* vestigium in Monogrammate fortasse reperias. Attamen quum & alii Theodori Patricii occurrere possint, nihil de hac re decernendum puto.

Bulla septima est cujusdam IOHANNIS. In altera facie visitur avis.

Bulla octava est cujusdam THEODOSII, cum Monogrammate perquam obscuro.

Nona Bulla pertinet ad quendam THOMAM. Additur Monogramma tenebrosum.

Decima eſt THEOPHVLACTI PResbyteri ECCLeſiae ROManae. Suſpicio mihi enata eſt, hunc ipſum poſtea ad Romanum Pontificatum evectum fuiſſe ſub nomine *Benedicti VIII.* Anno Chriſti 1012. nam is etiam ſe ſe *Theophylacti* nomine inſcribebat, uti oſtendam in Diſſertatione LVI. *de Religione Chriſtiana*, atque antea in Notis ad Chronicon Farfenſe Part. II. Tomi I. Rer. Ital.

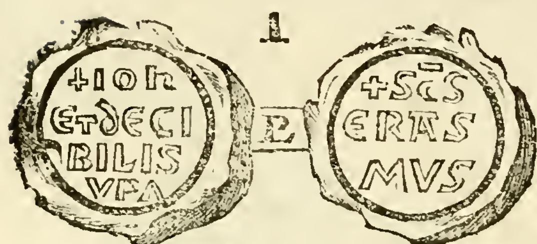
Undecima Bulla eſt GAVDENTII PRIMICIRII, ut puto, Romanae Eccleſiae.

A Duodecima eſt RVFINI V C, ideſt *Viri Clariſſimi*. In poſtica C. B. AVG. Haec mihi vetuſtiſſima inter hactenus productas creditur. Neque dubito, quin Rufinus iſte ampliſſimo aliquo munere functus fuerit in Aula Auguſtorum. Sed quis ille? petat aliquis. Nihil ego reſpondere auſim. Id tantummodo dicam, referendam

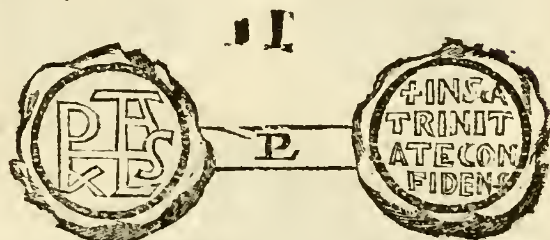
B minime videri Bullam ad Rufinum Conſulem famoſum ſub finem Seculi a Chriſto nato Quarti.

Decima tertia eſt THEODORI NOTARII, de quo nil dicendum habeo.

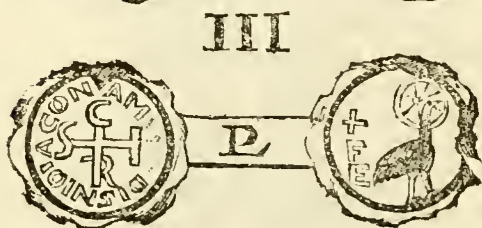
I

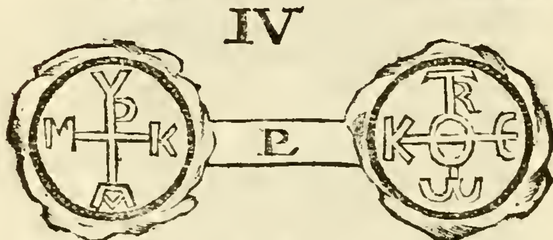

II

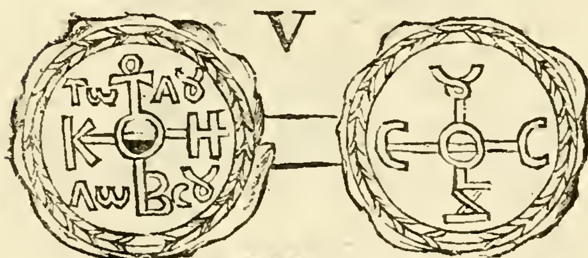

III

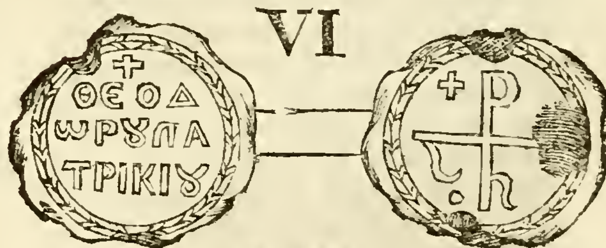
IV

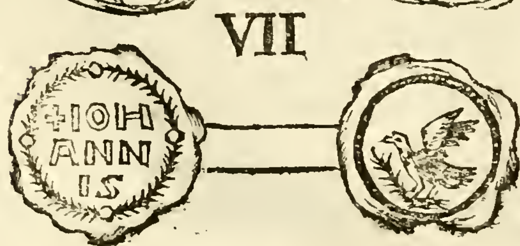
V

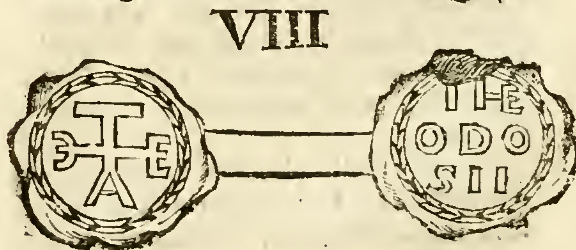
VI

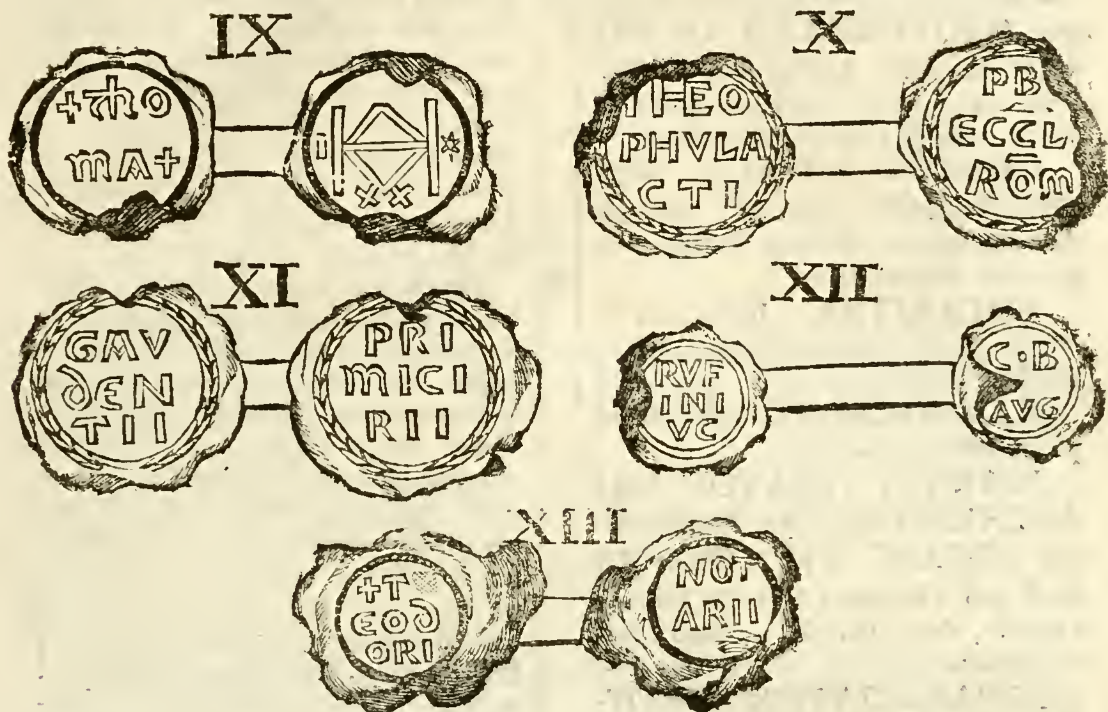

VII

VIII

Ad haec monuit me per literas singularis amicus meus Ignatius Maria Comus, Patricius Neapolitanus, elegantissimi vir ingenii, complura ex hujusmodi Sigillis adservari Romae apud celebrem Romanarum antiquitatum venatorem Franciscum Ficoronium; e quibus nonnulla adnotabo.

PETRI NOTARII.

DAMIANI NOTARII. Aquila visitur in parte adversa.

GREGORII NOTARII. In postica parte Aquila.

ISMARAGDVS. Aquila a tergo. Erit, qui suspicetur, pertinere Sigillum hoc ad *Smaragdum* Exarchum Italiae iterum Anno Christi 602. Sed quum nullo titulo ejus nomen exornetur, conjecturis parcendum puto.

STEPHANI PRESBYTERI. A tergo capita duorum Augustorum.

A MARCI MONACHI. In postica visitur Deipara cum Puero.

THEOPEMPTI DEF. idest *Defensoris*. A tergo Aquila.

THEDOSII PRESBYTERI. In aversa parte capita Apostolorum Petri & Pauli.

AE. In postica PATRICII.

ΓΡΗΓΟΡΙΩΠΑΤΡΙΚΙΩΣΤΡΑ-

B ΤΗΓΩ CΥΚΕΛΙΑC, idest *Gregorio Patricio, Stratego Siciliae*. Is fortasse est *Gregorius* ille *Patricius*, qui a Basilio Graecorum Imperatore ad Ludovicum II. Augustum una cum classe missus fuit ad Barensis Urbis obsidionem Anno Christi 870. Vide Paralipomena Anonymi Salernitani a me edita Part. II. Tomi I. Rerum

C Italicarum, Cap. 93.

ΠΑΥΛΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙCΚΟΠΟΥ ΘΕCCΑΛΟΝΙΚΗC, idest *Pauli Archiepiscopi Thessalonicae*.

MA-

ΜΑΡΙΝω ΒΑCΙΛΙΚωC. A tergo: ΘΕΟΤΟΚΕ CΥΝ ΤΟ ΥΙΟCΟΥ Κ. Ideſt: *Marino regaliter Deipara una cum Filio tuo .....* Poſtrema litera quid ſibi velit, non aſſequor.

CΥΜΕΟΝ ΔΟΥΛΟΥ ΤΗC ΘΕΟΤΟΚΟΥ, hoc eſt, *Symeonis Servi Deiparae.* A tergo viſitur Virgo cum infante Jeſu.

ΔΟΥΛΚΙΤΙΟC. Ideſt, uti in averſa parte ſcribitur Latinis literis DVLCITIVS.

ΚΑΜΠΟΥΛω ΥΠΑΤω, nempe: *Campulo, Conſuli.*

ΙωΑΝΝΟΥ ΥΠΑΤΟΥ ΚΑΙ ΑCΣΗΚΡΙΤΗC: In averſa facie ΔΟΥΛΟΥ ΤΗC ΘΕΟΤΟΚω pro Θεότοκȣ: hoc eſt *Johannis Conſulis, & a Secretis*, ut puto, *Servi Deiparae.*

CΤΕΦΑΝω ΠΑΤΡΙΚωS ΔΟΥΚΙ. Fortaſſe ΠΑΤΡΙΚΙω ΚΑΙ ΔΟΥΚΙ, ſcilicet, *Stephano Patricio, & Duci.*

ΝΙΚΟΛΑω ΑΡΧΙΕΠΙCΚΟΠω ΚωΝCΤΑΝΤΙΝΟΠΟΛΕωC

A

B

C

ΝΕΑC ΡωΜΗC. Ideſt *Nicolao Archiepiſcopo Conſtantinopolis Novae Romae.* In poſtica viſitur Deipara, puerum Jeſum in ulnis geſtans. Anno Chriſti *976.* Nicolaus II. Patriarchatum Conſtantinopolitanum iniit. Tum Anno 1089. Nicolaus III. Deinde Anno 1147. Nicolaus IV. Ad unum ex his pertinere Bulla videtur.

Plures verò id genus plumbeas Bullas exſpectet Lector ex eruditis Diſſertationibus, quas ſperare nos facit nuper laudatus Ficoronius, ejuſmodi monumentorum indefeſſus collector. Unum addam. quod mihi perquamperegrinum, & vix credibile viſum fuit, nempe, ut eruditus ille Vir me per literas monuit, apud ipſum adſervari Bullas plumbeas ab Imperatoribus ipſis Ethnicis adhibitas ad ſua Diplomata, videlicet a Trajano, Lucio Vero, & aliis; ejuſque rei veſtigia manifeſta ſupereſſe in foramine, per quod chordula ducebatur membranae adnexa. Quare vides antiquitatem hujuſce ritus ad noſtra uſque tempora propagatum.

DE

DE EMPHYTEUSIBUS,

PRECARIIS,

ET

LAICORUM DECIMIS,

DISSERTATIO

TRIGESIMASEXTA.

DISSERTATIO
TRIGESIMASEXTA.

Liquid etiam de *Emphyteusibus* dicendum est, quod is Contractus non minus antiquis temporibus, quàm nostris, plurimùm in usu fuerit. Norunt omnes, eâ voce designari Contractum, quo traditur alicui fundus ad fruendum spatio interdum certo temporis, aut, ut plerumque fit, in perpetuum, & in heredes transiens, ea lege sive conditione, ut is fundus melior, aut saltem non deterior efficiatur, directum verò dominium concedenti reservetur, & Emphyteuta quotannis domino eidem pensionem quampiam aut gravem aut levem persolvat. An antiquiores Romani Contractum hunc noverint, non satis liquet. Exploratum quidem est, Justiniano I. teste, Zenonem Imperatorem legem tulisse circiter Annum CCCCLXXVIII. *quae Emphyteuseos Contractus propriam statuit naturam*. Vide in Codic. Justinian. Titulum *de Jure Emphyteutico*. Memorantur etiam
A in Codic. Theodosian. Lib. XI. Tit. 19. *Emphyteuticarii possessores* in Lege Anno Christi CCCLXIV. promulgata a Valentiniano & Valente Augustis, uti & in altera Arcadii & Honorii Anno CCCXCVIII. emissâ, *praedia Patrimonialia & Emphyteutica*, quae vetustatem ejusmodi Contractus ostendunt. Subsequutis temporibus
B *Libelli, Precariae ac Praestariae* nomine donatae sunt Emphyteuses. Cujus *Libelli* originem si a Cujacio petas, is tibi responsum dabit Lib. primo de Feudis: *Libellarium Contractum esse venditionem, quae fit scripturâ interveniente certo pretio &c. Dixi scripturâ interveniente: brevi scilicet scripturâ; & inde nomen.* Propius fortassis
C ad originem vocis accedat, qui mecum senserit, non aliunde natam vocem, quàm a *Libellis* supplicibus, qui olim porrigebantur ad impetrandam Emphyteusis titulo rem quampiam immobilem. Hujusce ritus vestigia diu retinuit celeberrima Ravennas Ecclesia. Specimen Lector accipiat, ex Archivo Estensi descriptum.
D

Charta Emphyteusis multorum praediorum, quae Azo Diaconus Ravennatis Ecclesiae, & Abbas Praepositus Sancti Vitalis concedit Amelrico & Francae conjugibus, Anno Christi 903.

„ IN nomine Patris & Filii & Spi-
„ ritus Sancti. Regnante Henri-
„ co Rege filio quondam Henrici Im-
„ peratoris, Anno Octavodecimo,
„ sub Anno Dominice Incarnationis
„ Millesimo Septuagesimo Tertio die

„ XXI. Mense Novembri, Indictione XII. Exempla ex auctentica extracta Carte Libelli, quem fecit Azo Diaconus & Prepositus Sancti Vitalis in Amelrico & Franca Jugalibus diebus vite illorum tantum.

IN nomine Dei eterni. Domno nostro Lodoicus magno Imperatore Augusto, Anno ejus Quarto, die Tertio, Mense Madio, per Indictione Sexta. Petimus a vobis Domno & venerabili Azo Diaconus Sancte Ravennatis Ecclesie & Abbas Prepositus Sancti Vitalis, sito in Reg..... Sanctorum, uti nobis Amelrico & Franca jugalibus Libello diebus vite nostre tantum, de rem juris sancte Ecclesie vestre territorio Adrianense: idest Curte vestra Valletiniana una, & Silva cum omni jure suo, & cum amplicto suo, seu cum apenditiis suis, terris, vineis, campis, pratis, pascuis, silvis, arbustis, arboribus, una cum ajacencia & pertinentia sua in integrum. Similique modo concedere jubeatis Curte vestra, que vocatur Fontanella & Rio una cum silvas Querenti & Silva Mandria, cum omni jure & amplicto suo, una simulque fundo Purpuraria, & fundo Ravinale, & fundo Ronci, seu fundo Fulnitico, simulque fundo Dumdorio, & fundo Lavize, vestra quoque portione, quod est ipsa suprascriptas res in prescripto fundo Fontanella & Rio tornaturas duocenti quinquaginta, atque in fundo Purpuraria tornaturas centum, seu in Mandria sortes duas, atque in Querenta sortes duas, seu in fundo Ravinale tornaturas cinquanta, atque in fundo Ronci tornaturas..... ci, seu in Fulnitico tornaturas centum, atque in Valletiniana, & in fundo Sorisini sortes decem, & in Dumdorio sortes tres, atque in Laveze sortes tres, atque fundo qui vocatur Soricini, similiter cum omni jure

A suo, & cum amplicto suo in integrum. Similique modo concedere jubeatis vestra quoque portione de Massa Ruvina cum omni jure & amplicto suo, quod est a ratione facta Mansos viginti & quinque; atque vestra quoque portione de Saleta Gandoni, idest a ratione facta Mansos decem. Ipsas suprascriptas res habere, agregare, meliorare, restaurare,
B finisque defensare debeamus sine omni neglicto aut dolo vel fraude, una simulque juria & pertinentia sua ad suprascriptas Curtes, ad suprascriptas silbas, & ad suprascriptas fundoras, seu casalias, & dossos, atque corigias, & valles, atque proras pertinentes ad omnia in integrum: salva sanatione, & proprietates seu donationes eidem vene-
C rande Ecclesie vestre dare atque persolvere debeamus pro fruatione & fructificatione ipsis suprascriptis per omnique Indictione pensi nomine auri obtimi Solidos septem in Festivitate Sancti Vitalis tantum, ut dictum est, pensio persolvatur, sine aliqua tardietate vel mora. Si qua vero pars nostra, qui Libello non observaverit, det pars parti
D pena, quam ad invicem compromiserunt, pena auri obrizo mancosos viginti, & post pena obsoluta Libello in suo robore firmitatis permaneat ad omnia.

Actum in Curte nostra Casimaria Territorio Motinense.

Azo Diaconus huic Libello a me facto suprascripte Silve & fundora & Valles territorio Adrianense diebus vite
E vestre Jugalibus a penso auri Solidos septem, manu confirmavi.

Signum manibus de testibus Amizo, & Regizo, seu Martino, atque Bosius, & Bertaldo a rogatis a testibus ad omnia suprascripta.

Scripsi ego Jamace Notario, scilicet qui scrivere tale paginam Libelli post roborata a testibus tradata complevi & absolvi.

I i Ego

Ego Johannes Dei misericordia Tabellio Ravennas huic pagine exempli complevi & absolvi.

En ergo ut Amelricus & Franca primo petebant (idque ut recte conjicere possumus, porrecto supplici Libello) ut sibi tot fundorum copia in emphyteusim concederetur. Quum annuisset Azo Abbas Praepositus Monasterii Sancti Vitalis Ravennatis, Notarius Chartam ea de re conscribebat *in Casimaria territorio Motinense*, nunc *Casumaro*. Hic autem *Amelricus* idem prorsus fuisse videtur, qui *Marchionis* titulo postea auctus, memoratus mihi fuit in Antiquitatib. Estensib. Par. I. Cap. 23. pag. 223. Cujus Provinciae Marchio is fuerit, nulla mihi monumenta prodidere, nisi quod is in postremis suis tabulis a me productis in Dissertat. XXI. *de Italiae statu* appellatur *Almericus gloriosus Marchio de Civitate Mantuae*. Quare unum addam, Peregrinum Priscianum Ferrariensem in suis Collectaneis MStis in Estensi Bibliotheca adservatis suppeditasse mihi inter ceteras Chartas ad ipsum Amelricum, sive Almericum spectantes unam, quae licèt decurtata, heic sibi locum poscit, utpote antiquarum Emphyteuseon exemplum, ad rem nostram faciens.

Charta Emphyteusis facta Amelrico Marchioni & Francae Comitissae Conjugibus a Petro Archiepiscopo Ravennate, Anno 945.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propitio, Pontificato Domni Martini summi Pontificis & universalis Pape in Apostolica sacratissima Petri Sede Tertio, die Octavo...... Petrus *Servus Servorum Dei, divina gratia* Archiepiscopus, *Nobili genere, & glorioso Viro*, Amelricus *Christi misericordia* Marchio, & Franca *gloriose* Comitisse *jugali, atque uno successori vestro. Petitioni vestre, que habetur in subditis, libenter accommodamus assensum, ob hoc quia nec munificentia deperit, nec percipientibus in perpetuum, quod datur, acquiritur. Et quoniam sperastis, uti fundum, qui vocatur Baltonis, in integrum, in terra, fines ejus ab uno latus fundus Leuru Minori, ab alio latus fundo Grumulo, seu a tertio latere Fessa, que dicitur Gallallione, atque quarto latere Canale: que suprascripte denominate locorum vobis convente per Precepti paginam da Genitori vestro..... lle meruit habere ad* Domnum Dominicum Archiepiscopum *antecessori nostro, cum vineis, terris, campis, pradis, pasculis, silvis, salectis, sacionalibus, & cum omnibus a predictis rebus pertinentibus, constituto territorio jure Sancte nostre Ravennatis Ecclesie Plebem Sancti Apollinaris in Campilio..... & Sancti Georgii in Tamara, jure sancte nostre Ravennatis Ecclesie: En scite, uti..... cario modo postulastis largiri, ea minime cuiquam per* Emfiteusim *in antea sunt largitas, his juste & rationabiliter a nobis petistis, qui supra Nobili genere & gloriosi Viro Almericus Marchio & Franca gloriose Comitisse jugalis, & uno successori vestro, eo tenore, ut unus ex vobis, qualem Dominus antea de hac luce vocare dignatus fuerit, constituimus, ut illum, qui supervixerit, omnibus predictis rebus habere & possidere debeat in se, & uno successori suo, qualem a diebus obitus sui assignaverit, donec nos divini-*

tatis in hac luce jusserit permanere, A *sub aureos infringendos* ....

Reliqua desiderantur.

Habes heic *Martinum* Papam. Authentica pergamena *Marinum*, uti veri simile est, prae se tulerit: quod nomen Amanuensis aut non satis perceperit, aut sibi duxerit corrigendum. Alteram quoque Chartam addo ex supra laudati Prisciani Adversariis MStis depromptam, ut inde luculentius intelligatur peculiaris forma Chartarum Ravennatis Ecclesiae, e quibus non paucas adhuc adservat Estense Archivum.

Charta Emphyteusis nonnullorum agrorum facta Adelzao & Miliae Nobilibus conjugibus a Petro Archiepiscopo Ravennate, Anno 955.

B *IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propitio Pontificatus Domni Agapiti summi Pontificis & universalis Pape in Apostolica sacratissima Beati Petri Sede Decimo, sicque Regnantibus Domno Berengario & Adelberto ejus filio piissimis Regibus Anno Quarto, die XIV. Mensis Martii, Indictione Decimatertia.* Petrus C *servus servorum Dei, divina gratia* Archiepiscopus *Adelzao ex genere Francorum, & Milia Clarissima femina, seu filiis & nepotibus vestris tantum. Petitioni vestre, que habetur in subditis, libenter accommodamus assensum, ob hoc quod nec munificentia deperit, nec percipientibus in perpetuum, quod datur, acquiritur. Et quoniam sperastis, ut duorum* D *fundorum, quorum vocabula sunt Pantei & Candiana inter confines ipsorum fundorum, & singulis lateribus, hoc est, fundo Agello de Campo Merule, seu Corrigio de Beurcho, atque loco, qui vocatur Quirenta, & Sabluncello, & Fabrusiano, & Culiano, Sermanet in Agello ...... cum terris & vineis, campis, pratis, pascuis,* E *silvis, salectis, sationalibus, & omnibus eisdem pertinentibus, constitutis territorio Ferrariensi, & Plebe Sancti Stephani in Gallico, jure Ecclesie nostre Ravennatis*, emphiteothecario nomine *postulatis largiri, si minimecumque per* emphiteosim *sunt largita, vel si juste & rationabiliter a nobis petitis, & aliis minime detinetur, vobis Nobili viro Adelzao ex genere Francorum, & Milia Clarissima femina jugale, seu filiis & nepotibus vestris amodo, donec vos Divinitas in hac luce jusserit permanere, sub Denariorum XXIV. pensione, singulis quibuscumque Indictionibus Actoribus Ecclesie nostre Ravennatis, ea conditione prefixa, ut nostra res vestris propriis expensis seu laboribus putare, runcare, pastinare, propagnare, defensare, & in omnibus meliorare debeatis, nihilque de omni expensa, quam inibi feceritis, ab Actoribus sancte nostre Ravennatis Ecclesie, insuper affixa pensione quoquo modo reputare debeatis, nullasque tarditates aut negligentias ad inferendas nostras pensiones, quas ad cultura vel melioratione predictarum rerum facere debeatis, sed ante nominatas pensiones omni anno in fine nec infra in Indictione sine aliqua excusatione aut dilatione Actoribus sancte nostre Ravennatis Ecclesie persolvere debeatis. Et nec unquam possitis predictas nostras res alicui vendere seu transferre, vel in alio venerabili loco relinquere audeatis per nullum ingenium vel argumentum. Sed nec aliquando adversus sanctam nostram*

strum benefactricem Ravennatem Ecclesiam quicquam contra justitiam tractare aut agere, nisi propria causa, si contigerit, per justitiam tantummodo venti lare audeatis. Quod si in aliqua tarditate aut negligentia vel controversia inventi fueritis, & contra agere de his, que superius, affixis conditionibus, non solum de hoc per pactum recadatis, verum etiam dare debeatis parti nostre Sancte Ravennatis Ecclesie ante omne litis initium, aut inde..... pene nomine auri obrizi Libram unam. Et si non persolveritis &c.

Vidi ego, & ad manus habeo complures ex hisce Chartis, in qui- A bus Notae Chronologicae Pontificatus, & Regni Italici, distincto ordine collocantur ad latus. In iis verò interdum infra occurrit grandibus characteribus scriptum LEGIMVS: quod ab Archiepiscopo Emphyteusim concedente factum opinor, subscriptionis consuetae loco. In aliis verò antiquorum Chartis pro *Legimus*, B occurrit VIDIMVS: quae formula itidem subscriptionis vices implet. A ritibus autem Ravennatis Ecclesiae parum abludebat Ferrariensis, ut exemplo ex Archivi Estensis vetustissima membrana petito ostendam.

Charta Emphyteusis, qua Anselmus Archipresbyter, & Paulus Archidiaconus Ecclesiae Ferrariensis concedunt Dominico & Ursae conjugibus Casale unum ad Monasterium Sancti Salvatoris spectans, Anno 952.

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propicio Pontificatus Domno Agapito summo Pontifice & universali Pape in Apostolica sacratissima Beati Petri Apostoli Domini Sede Anno Septimo, Regnante Domno Berengario Regem, & Adelberto filio ejus in Italia Anno Secundo, die XV. Mense Madio, Indictione Undecima. Ferrarie. Et ideo ego Dominicus & Ursa jugales..... visi sumus Enfiteosis *cartula in nomen nostrum & in filiis & nepotibus nostris da vobis Anselmus Archipresbitero, & Paulus Archidiaconus, vestrisque successoribus, idest concedistis nobis Casale uno terre, quem de jure Monasterii Beati Salvatoris pertinet, ubi nos modo sedere & abitare visi sumus, cum mansione supra se edificata, scandelata, cooperta axibus, clausa in columnellis constructa cum omni suo edificiante ipso Casale cum casa super se, que est posita ic in* C *Ferraria infra Civitatem in Regione Monasterii Beati Salvatoris, quod est in longitudine sua pedes plus minus quadraginta & quatuor, & in latitudine pedes plus minus decem & octo, & infra fines ejus. Ab uno latere possidet Leo, qui Graso, de ipsius jure, & ab alio latere possidet Anselmus Archipresbitero, seu a tercio latere Georgius* D *Presbitero, & a quarto latere Via plubica currente justa murus Civitatis, vel omnibus ad eas dein pertinentibus in integrum de infra ipsis latere dicto cum egresso & ingresso suo, & exientem in Via plubica, & usque in flu-vio Pado, cum antecesso suo commune ad se pertinentibus q. q. t. g. g. finibus, terminibus, cum suis justis & cer-* E *tis in terra finibus, usque dum vobis ro..... Dominicus & Ursa jugales seu filiis & nepotibus vestris Dominus divina gratia in anc luce jusserit permanere vitam, concedistis nobis abendum, tenen-*

tenendum, defensandum, ex nostris propriis expensis seu laboribus, & nihil quod inferius adfixum .... ensione reparare debeamus. Prestante quoque vobis dictus Dominicus & Ursa jugales seu filiis & nepotibus vestris vobis dictus Anselmus Archipresbitero & Paulus Archidiaconus, vestrisque successoribus inferre debeamus singulis quibusque annis omni Marcio Mense pensione pro dicto Casale cum casa super se posita intra, inde, sine aliqua tarditate .... in argentum Denario uno titulo pensionis, ut dictum est, persolvatur. Ita & .... transiti sumus dictus Dominicus & Ursa jugales seu filiis & nepotibus nostris, sicut supra legitur, ipso dicto Casale, cum casa super se restauratus, melioratus cum fuerit, revertatur ad jura Monasterii Sancti Salvatoris, cujus est jura & proprietas revertatur. Promittens propterea nullis temporibus diebus vite nostre dictus Anselmus Archipresbitero & Paulus Archidiaconus, vestrisque successoribus ego dictus Dominicus & Ursa jugales seu filiis & nepotibus nostris textus hujus cartula Enfiteosis inviolare & inviolabiliter modis omnibus conservare & adimplere promittimus. Et quod sicut absit, & averta Divina potentia, & si forsitans quodvis tempore diebus vite nostre dictus Anselmus Archipresbitero & Paulus Archidiaconus, vestrisque successoribus, sicut supra legitur, ego dictus Dominicus & Ursa jugales seu filiis & nepotibus nostris aliquid incontra hoc Infiteosis & Peticionis agere voluerimus, aut non observaverimus omnia eorum, quod supra legitur, ex parte vel ex totum, aut minime voluerimus per quodvis modis aut ingenium, tum daturus, nos promittimus ego dictus Dominicus & Ursa jugales, seu filii & nepotibus nostris dare vobis dicto Anselmus Archipresbitero & Paulus Archidiaconus, vestrisque successoribus ante omne litis initium aut interpellationem, pene nomine Nummorum quatuor, & postea soluta manente ac cartula peticionis in sua omnium robore & firmitatem. Quam ...... Cartula Infiteosis petitionis, sicut supra legitur, scrivendum rogavimus Andreas in Dei nomine Tabellio Civitatis Ferrarie sub die, Mense, Indictione dicta Undecima. Ferrarie.

Signum ✠ ✠ manuum Dominici & Ursa jugales petitionis ad omnia dicta, cui relectum est.

Signum ✠ ✠ ✠ ✠ manu dicto .... Leo de Paulo, Geminiani, Stefanus, qui d .... de Baldo, ad omnia dicta, cui relectum est.

✠ Stefanus filio quondam Cristofalus hujus Cartula Peticionis, sicut supra legitur, rogatus subscripsi, & anc cartula tradita vidi.

✠ Petrus ujus cartula Peticionis, sicut supra legitur, rogatus subscripsi, & anc cartula tradita vidi.

Andreas in Dei nomine Tabellio Civitatis Ferrarie, hujus cartula Peticionis, sicut supra legitur, post tradita complevi & absolvi.

Undecima Indictio, quae heic scripta est, ad Annum Christi DCCCCLIII. spectat, non verò ad DCCCCLII. ut ego statui. Verùm si cum superiore Charta istam conferas, pugnam inter eas deprehendes, atque heic scribendum duces *Indictione Decima*. Ego nihil immutatum volui, ut cuipiam e Lectoribus sese exercendi, quum libuerit, occasio supersit. Inde ergo *Libelli* (nunc Italis *Livello*) appellatio nata est ad Emphyteuses designandas, quòd impetraturus eo titulo fundum, supplicem antea *Libellum* offerre Domino fundi consuevit. Ad idem persuadendum accedit altera appellatio, scilicet *Precaria*: quo

quo etiam nomine antiqui significare soliti sunt Emphyteusim. Ideo enim ea vox invaluit, quòd adhiberentur preces, ut fundus ad utendum ac fruendum concederetur, quandiu Domino placeret. Ulpianus & Paulus, Jurisconsulti veteres, *Precarii* vocem eâ sub ratione explicant. *Precarium*, ajunt, *in edicto Praetoris est, quod precibus petenti utendum conceditur, quamdiu is, qui concessit, patitur*. Propterea Abo Floriacensis Abbas Canone 7. apud Mabillonium in Analectis describit *Precarias, quae ex conventione fiunt, & precibus obtinentur*. Attamen aliquid discriminis A intercessisse inter *Libellos* & *Precarias*, innuere videtur Charta, quam ex antiquissimo Regesto Reipublicae Mutinensis depromsi. Saepe lites effervebant inter Episcopos & Clerum Mutinensem, ac Cives, Emphyteuseon caussâ: contendentibus iis, hos aut ob pensionem non solutam, aut ob mortem alicujus, aut alias ob B caussas, excidisse e jure suo, ac fundos directis Dominis esse restituendos. Contra nitebantur Cives. Quare post diuturnum certamen ad istam concordiam deventum est, quae adhuc in Civitate nostra viget.

Concordia inita inter Rempublicam, & Episcopum, aliosque Ecclesiasticos Civitatis Mutinensis caussâ Feudorum, Precariarum, & Libellorum, Anno 1182.

IN *Christi nomine. Anno a Nativitate ejusdem MCLXXXII. Indictione XV. die Dominico II. Kalendas Novembris. Regnante invictissimo* Imperatore Frederico. *Cum lix & controversia esset inter commune & Populum Mutine ex una parte, &* Domnum Arditionem Episcopum, *& Domnum Bonifacium Prepositum & Canonicos Ecclesie Majoris pro Ecclesia, & Domnum Michaëlem Abbatem Sancti Petri, & Domnam Mariam Abbatissam Sanctae Euphemiae pro Ecclesiis suis ex alia, de Lege municipali & ordinamento Civitatis & Populi, quam constituerant tam in terris predictarum Ecclesiarum, quàm aliorum hominum, quod tale est:* Ut qui habent, vel habebunt domos vel casamenta in Civitate Mutine vel extra, infra hos fines, videlicet a Formizine ad Civitatem, & a Prato Tenzonis ad Civitatem, & a Millitaria ad Civitatem, & a Fossato Novo ad Civitatem, possint ea, C salvâ Domini pensione, quocumque modo voluerint, dare. Et ut qui habent vel habebunt domos vel casamenta in Civitate vel extra, infra predictos fines per Feudum, succedat filia femina, si masculus defierit, in predicto Feudo: & possint ea, quoquo modo voluerint, alii concedere, dum tamen non per proprium. Et si D ille, qui concessit domum vel casamentum, quod habebat per Feudum, sine filiis decesserit, Dominus non possit auferre dictum Feudum, sed recipiat qui Vassallus erat solitus recipere. *Item ordinaverunt Cives Mutine*, ut finitâ Precharîâ Dominus cogatur eam renovare per decem Solidos unumquemque jugerum infra predictos E fines: extra vero illos fines cogatur Dominus renovare bubulcam pro duobus Soldis, & Precarii teneantur renovare Libellariis secundùm quod ipsi renovabunt a Dominis. Et Libellarius similiter teneatur

tur renovare Libellario; nec Dominus possit auferre terram Libellario ea occasione, quod Precarius decesserit sine liberis, sed teneatur Dominus ei secundùm predictum modum renovare. Et ut in omnibus suprascriptis capitulis non amittat quis jus suum, eo quod aliquo tempore steterit, quod non solverit pensionem, sed teneatur eam duplare. Et si Dominus in petenda pensione aliquas expensas fecerit, sive in Advocato proprio sive communi vel Judici, ille, qui debuit eam solvere, omnes illas expensas resarciat, quas predictus Dominus occasione pensionis sine fraude suo juramento monstraverit se fecisse. *Et ordinaverunt ea, quae supra dicta sunt de Precharиis & Libellariis, servari solummodo in illis personis, qui perpetuo sunt vel erunt Cives & habitatores Civitatis Mutine vel suburbiorum sine fraude, & tam in presentibus quàm in futuris negotiis. Item ordinaverunt in Precharиis*, quod si Precharius decedat sine illis heredibus, qui debent succedere per pactum Precharie, tunc femine ex eo dexendentes succedant, sicuti masculi debent succedere, predicto modo renovandi eis servato. *Et ordinaverunt*, ut possessores illorum fundorum, ex quibus aliqui reditus solent prestari, prestent illos reditus semper quandiu possident; & si ad alios possessores pervenerint, novi possessores suprascriptos reditos cogantur prestare. Et si predicti Domini tam Clerici quam Laici predictas Precharias & Libellos renovare distulerint, ut supra scriptum est, postquam requisiti fuerint a Prechario, vel Libellario, vel eorum Nuntio, & trina denuntiatione facta per Rectorem Civitatis, vel ejus Nuntium, proinde habeatur, ac si Precharia, vel Libellus renovatus fuisset. Nec interim, donec renovet, teneatur pensionem prestare. Ita tamen ut quandocunque voluerit ei renovare, cogatur Precharius vel Libellarius solvere predicta in renovatione cautam, Soldos octo scilicet, vel decem pro jugero, *ut supra scriptum est.*

Compromiserunt pariter Domnus Episcopus & predicti Clerici & Abbatissa consensu Monachorum & Monacharum, & Consules pro Communi in sex idoneos viros & honestos, & predicti Episcopi fideles atque Vassallos, videlicet Teuzum de Gorgadelle, Squarciam, & Albertum de Grasulfo, Rolandum Bajamontis, Guilielmum Actoris, & Prodomum. Promittentes Domnus scilicet Episcopus, & singuli de singulis predictis Ecclesiis Consulibus pro communi pena centum Libras Imperiales, si non parerent omni modo eorum arbitrio, & statim post arbitrium confirmando & faciendo quod juberent. Vel si unquam per se, vel per suos successores venerint contra id, quod preceperint in futurum ab eorum parte tenendum. Similiter & Consules predicto Domno Episcopo & singulis predictorum pro singulis predictis Ecclesiis, si per se vel per suos successores non parerent predictorum arbitrio, ut supra scriptum est, a parte illorum. Hoc facto predicti Arbitri preceperunt, ostenso eis predicto ordinamento in charta scripto, ut comprobarent & confirmarent ex sua parte & Ecclesiarum suarum, & teneretur pro Lege Civitatis & Populi in terris Ecclesiarum suarum, ut ordinatum erat & scriptum: & ut promitterent per se suosque successores ita observare, nec ullam querimoniam deponere. Et si unquam contravenirent per se, vel per suos successores, consensu & voluntate Capituli, promitterent penam centum Librarum singu-

singuli pro singulis predictis Ecclesiis, Consulibus pro Communi: & eâ solutâ firmum tamen permaneret. Item preceperunt predicti Arbitri, ut Domnus Episcopus haberet pro hac concordia trecentas Libras, & haberet reditus omnium Molendinorum Communis Mutine, quandiu dicta pecunia ex predictis reditibus sit ibi soluta. Et eorum precepto Homines de Consilio juraverunt, quod facerent jurare omnes Rectores, qui pro tempore erunt, quod dimittent ei predicta Molendina, & non imbrigabunt ei. Et Homines de Consilio juraverunt, quod defendent ei predicta Molendina, donec predicta pecunia sibi fuerit soluta. Et hoc totum sine fraude & ad voluntatem dicti Domni Episcopi. Item preceperunt Consulibus pro Communi & Populo toto, ut pro hoc de cetero faciant decimationes dare Canonicis, rectam Decimam in suo Quarterio, & Domni Episcopi, ubicunque consueverunt habere, vel debent habere infra predicta quarteria vel pro quarteriis, de omni blava collecta & leguminibus in agro vel in area, in electione Canonicorum, & de vino in torculari, vel tina. Et si de cetero terra culta in pratum redigatur, integram decimam de feno. Et ut similiter de cetero facerent decimationes dare Abbati in suo Quarterio, & pro suo; & Abbatisse in suo Quarterio, & pro suo. Et decimam de blava quatuor Molendinorum Canonicis, scilicet de duobus juxta pontem Porte Cittanove, & de Molendino prope domum Johannis de Bonifacio, & medietatis decime duorum Molendinorum de Sancto Marone. Et ut Consules pro Communi facerent finem & refutationem Canonicis de Molendinis juxta Sanctum Kataldum, & de Molendino, quod Canonici habent apud Sanctum Maronem, quod de cetero non inbrigabunt Molendinum, neque aquam; quam aquam debent habere Canonici ad Molendinum Sancti Maronis, salvis duabus macinaturis Molendinorum Communis. Item Molendina Communis juxta Portam Cittanove non debent levari nec deponi neque mutari cum incommodo Molendinorum Canonicorum. Et preceperunt Canonicis, ut idem observarent in suis Molendinis. Et Abbati pro Ecclesia Sancti Petri decimam quatuor Molendinorum, scilicet Molendinum juxta domum Guidonis Novelli, & alterius prope clausuram Monasterii, & illius quod tenuit Geminianus Itte pro Communi, & illius, quod est apud Sanctum Vitum, scilicet superius, quod est prope Ecclesiam. Et Abbatisse pro Ecclesia Sancte Euphomie decimam similiter quatuor Molendinorum, scilicet ejus, quod est prope Portam Bajoarie, & illius quod tenuit Bocabadata & Otto pro Communi, & ejus quod est sub Prato Tenzonis, & alterius medietatis illorum duorum, que sunt apud Sanctum Maronem. Et hec omnia in omnibus predictis, deductis impensis Munarii & portatoris. Et si aliquod predictorum Molendinorum alibi mutaretur, idem jus habeant in novo, quod in veteri.

Et si aliquis, qui habuerit terram in predictis Quarteriis, dare Decimam noluerit predicto modo, dum tamen sicut de illis, qui dare consueverunt vel debent, querimonia de hoc facta fuerit per Clericos, vel per eorum Nuntium, Rectori Civitatis vel Advocato, preceperunt, ut Rector vel Advocatus ejus recipiat absque Libello & pignore vel alia securitate & datia, & de ea cognoscat absque juramento calumpnie, & infra viginti dies diffiniet, vel diffiniri faciet sine fraude. Ita tamen, quod si Clerici voluerint probare Decimam non esse datam duobus testibus, vel per Nuntium suum, fides eis adhibeatur. Quod si facere noluerint, sint contenti sacramento

mento Nuntii rei. Et preceperunt, ut Rector, qui pro tempore erit, faciat jurare omnes Molendinarios predictorum Molendinorum, quod dabunt rectam Decimam predictorum Molendinorum, deductis predictis impensis. Et preceperunt, ut predicti Consules pro Communi promitterent predictis Prelatis pro Ecclesiis suis cuique centum Libras, si ita per se, vel per suos successores non observarent, consensu & voluntate Consilii Civitatis. Pro qua pena obligarent Canonicis Molendinum, quod est prope domum Johannis Bonifacii. Quod si destrueretur, obligarent eis unum de illis prope Portam Cittanove. Abbati & Monachis pro Ecclesia Sancti Petri illud, quod est prope domum Guidonis Novelli. Abbatisse & Monachabus pro Ecclesia Sancte Euphomie illud, quod est prope Portam Bajoarie. Et preceperunt, ut homines de Consilio, & Sedecim, & Quadraginta jurent per Nuntium suum, quod si potuerint, & quandocunque potuerint, facient jurare omnes Rectores & Advocatos Mutine, qui pro tempore fuerint in perpetuum, totas conventiones & arbitrorum predictorum precepta inter Commune & Populum, & Clericos & Ecclesias factas, facere pro posse firmas teneri. Et quod homines de Consilio, & Sedecim, & Quadraginta non dent consilium neque operam, ut predicte conventiones & precepta frangantur: & quod bona fide operam dent, si Rectores vel Advocati predictum juramentum non prestiterint, quod non jurent eos sequi, nec teneant eos pro suis Rectoribus, & hoc totum observent sine fraude. Et quod predictum juramentum renovet Consilium singulis decenniis, si ab eis requisitum fuerit. Cumque prefati Arbitri, ut dictum est, per omnia precepissent, presentibus scilicet partibus, utraque pars, scilicet prefatus Domnus Episcopus, & Prepositus, & predicti Canonici, & Abbas, & Abbatissa, & Consules predicti comprobaverunt predictum laudum, & consensum per omnia prebuerunt tam verbo quam facto, scilicet faciendo predictas concessiones, & penarum ad invicem promissiones; & Homines de Consilio predicta juramenta prestando, & omnia secundum quod preceperunt, & scriptum est supra. Item preceperunt dicti Arbitri, ut Ecclesia Sancti Johannis de Bajoaria pro hac concordia haberet de cetero Decimam aliorum duorum Molendinorum Communis Mutine, illorum scilicet, que sunt apud Bajoariam. Ecclesia verò Sancti Petri de Cittanova decimam aliorum duorum Molendinorum, illius scilicet, quod est apud Casenalbene, & alterius, quod tenuit Petrinus pro Communi. Et insuper ex arbitrio & precepto supradictorum Arbitrorum Consules pro Communi promiserunt dicto Domno Episcopo triginta Libras Imperiales super predictas trecentum Libras, & predicto Domno Preposito, & Abbati, & Abbatisse, cuicumque pro Ecclesiis suis alias triginta Libras Imperiales.

Actum Mutine solemniter. Unde uno tenore plures Charte scripte sunt.

✠ *Ego* Ardicionus *Dei gratia* Mutinensis Episcopus *manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Bonifacius Prepositus manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Mezovillanus Canonicus manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Fantebonus Canonicus & Presbiter manu mea subscripsi.*

✠ *Ego* Donus Michaël *indignus* Abbas *manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Albertus Presbiter & Magiscola manu mea subscripsi.*

✠ *Ego Johannes Presbiter & Canonicus manu mea subscripsi.*

Ego Johannes Canonicus manu mea subscripsi.

Ego Johannes sacri Palatii Notarius interfui, & rogatus subscripsi.

Equidem conjicio, *Precariam* appellatam fuisse Emphyteusim, pro qua impetranda petitor Ecclesiis fundum aliquem proprium offerebat, quem itidem titulo Emphyteusis possidere pergebat. *Libellum* verò sine hujusmodi oblatione seu compensatione factum reor. Emphyteuses autem nomen quoque *Praestariae* assumsisse creduntur, quod fundi in Emphyteusim concessi non alienarentur, sed ad utendum tantummodo concederentur, & veluti commodarentur: quod verbo *praestare* olim designabant, unde in Italicam Linguam fluxit *imprestare, prestare, imprestito &c.* Vide ad hanc vocem Du-Cangium in Glossario Latino. Sunt, qui *Praestarias* speciem Feudi fuisse putant, sed sanè falluntur. Contra *Libelli* exstimantur fuisse Literae tam accipientis, quàm concedentis Chartae. Clariss. Vir P. Daniel e Societate Jesu Lib. 2. Cap. primo de Militia Franc. *Precarias* fuisse appellatas tradit, quum quis usurpatum a se fundum aliquem ad loca sacra spectantem retinere cupiens, *preces* adhibebat apud Episcopum, aut Abbatem &c. ut sibi liceret eo fundo frui, dum vita sibi aut filiis aut nepotibus comes esset, annuo canone persoluto. *Praestarias* verò, quum quis Ecclesiarum Rector alicui ultro terras in Emphyteusim concedebat. Sed heic nonnulla sunt, quae uberiorem lucem exposcunt. Neque enim verum est, tum solùm *Precarias* intercessisse, quum usurpatio praecessisset. Neque *Praestariae* conficiebantur, nisi Preces, seu petitio per Libellum praemissa fuisset. In Chronico Vulturnensi Part. 2. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 409. Coenobii illius Monachi Anno Christi DCCCLXXXII. quaerebant *hominem, qui de rebus Monasterii nostri in Convenientia, aut per Libellarium recipere voluisset, & nobis praestaturus esset argentum &c. Novissime invenimus Leonem &c. & statuimus, ut praestaret nobis argenti Libras triginta quinque, & daremus ei per Libellarium scriptum Cespitem Monasterii nostri &c. Haec omnia usque ad annos viginti novem dedimus & tradidimus, ita ut amodo & usque in ipsos annos viginti novem annualiter censum persolveret Solidum unum. Ad completum autem ipsum constitutum tempus illi, vel suis heredibus reddamus triginta Libras argenti: & ipsae residuae quinque Librae moriantur apud nos imputatae in ipsum censum. Et recipiamus ab illis praedictas res nostras &c.* Haec alicui *Praestariae* origo videri possit. *Precaria* verò Emphyteusis, pro qua preces offerebantur, & pecunia etiam concedenti pendebatur, sed absque ulla obligatione eam restituendi. Vide Chartas ejusdem Chronici Vulturnensis. Verùm ne sic quidem habemus germanum discrimen inter *Praestarias* atque *Precarias*. Itaque Sirmondo in Notis ad Gallica Concilia, & Vossio Lib. 3. de Vitiis Sermon. subscribendum est, quorum sententia fuit, *Precariam* videlicet fuisse Chartam a petitore rei datam, quae adservabatur penes directum dominum: *Praestariam* autem, quae ab Episcopo, aut Abbate tradita petitori in testimonium rei concessae, ab ipso custodiebatur. Dixi, veriorem hanc mihi videri sententiam. In additamentis ad Chronicon Casauriense, a me editis Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 977. animadverte Chartam Anno Christi DCCCCLXXXIII. scriptam. Contendebat Adam Casauriensis Abbas,

Beczonem quemdam non observasse pacta Emphyteusis *in scripto Precario* contenta. Pro eo sententiam tulere Judices, & irrita Emphyteusis promulgata est. Tunc Abbas *reddidit Beczoni ipsam Precariam, & Beczo Abbati reddidit ipsam Praestariam*. De hisce *Precariis* & *Praestariis* habes mentionem in Appendice ad Formulas Marculfi Cap. 27. 28. 41. & 42. Tom. 2. Capitular. Reg. Francorum, quibus haec eadem sententia confirmatur. Consonant & Formulae Lindenbrogii Cap. 32. & sequenti. Vide ipsum quoque Marculfum in Formularii Lib. 2. num. 40. & 41. & Tomum primum Veter. Scriptor. Martene pag. 184. Charta Chronici Vulturnensis scripta Anno Christi DCCCCXXXVI. ac edita Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. nonnullos exhibet a Raimbaldo Abbate petentes, *ut aliquid de rebus juris proprietatis Monasterii vestri nobis, vel ad heredibus nostris in Praestitum detis*. Agros autem eis in Emphyteusim Raimbaldus concessit. Baluzius in Appendice ad nuper laudata Capitularia Reg. Francorum, pag. 1403. Chartae cuidam Anno DCCCXII. exaratae, titulum hunc praefigit: *Precaria Canonicorum Viennensium*. Rectius alicui videatur, secundùm veterum morem appellandam esse *Praestariam*: nam Charta spectat ad concedentes rem in Emphyteusim. Quod & ipsi iis verbis innuunt: *Et haec Praestaria per quinquennium renovetur*. Verùm neque exempla desunt tam concedentium, quàm accipientium Emphyteuses, atque uno *Precariae* nomine utentium. In Vitis Praesulum Cenomannensium apud Mabillonium in Analectis duae memorantur *Precariae, uno tenore conscriptae, una, quae in thesauro Civitatis Ecclesiae recondita sit, & alia, quam ego Karileffus a vobis accepero*. Sunt & aliae Chartae idem praeferentes. Quid verò sit, quod Petrus Damiani Lib. 4. Epistol. 12. *Emphyteuses* a *Libellario* contractu distinguat, Jurisconsultis eruditis discutiendum relinquo. En ejus verba: *Sed quid de venditione loquimur? cum non modo ea, quae Emphyteoseos sunt locata contractu, vel jure proveniunt, sive etiam quae Libellario nomine pensitantur: sed illa quoque, quae sub nudo Beneficii vocabulo Saeculares accipiunt, revocari de cetero nullo modo possint*. Ego, ut nuper dixi, id factum opinor, quod Precariam praecedere consuevit donatio, minime verò in Emphyteusi. Sed ut luculentius appareat, *Libellum* & *Praestariam* idem fuisse, dignae sunt, quae in hanc rem ob alias etiam caussas evulgentur tabulae *Rodulphi Comitis*, ut opinor, Sedunensis, qui pro infelici eorum temporum conditione Monasterium celeberrimum Agaunense Sancti Mauricii titulo *Abbatis* regebat, hoc est usurpabat. Eas adhuc adservat Archivum Monachorum Benedictinorum Sancti Sixti Placentini.

Instru-

Instrumentum, quo Rodulphus Comes & Abbas Monasterii Sancti Mauricii Agaunensis concedit in emphyteusim Engilbergae Imperatrici Villam nuncupatam Paterno & Aciano, circiter Annum 870.

PRiscarum Legum auctoritates concesserunt, ut qualiscumque persona res Ecclesiasticas sub usu Beneficii in suis necessitatibus procurandis vel adsequendis adquirere voluerit, sub ipsius munificencia, qui capud Ecclesiae praeesse dinoscitur, in nomine Praestariae *sive* Libelli, *eas tenere sub Censo decem & novem annis debeat, atque his expletis aut ipsum Libellum renovare studeat, aut Rector Ecclesiae ipsas res in suo jure ac dominatione recipiat. Quapropter ego in Dei nomine* Rodulfus *humilis* Comes, *necnon &* Monasterii Sancti Mauricii Agaunensis Abba, *dum non est incognitum, quod in Regno Tusciae Villam nuncupatam Paterno & Aciano cum appendiciis suis Rectores jam fati Monasterii semper tenuerunt, & nos adhuc tenere dinoscimur; & postea vos,* Illustrissima Ingelberga Augusta, *a nobis expetistis, ut ipsam Villam cum omnibus ad se appendiciis pertinentibus in nomine* Libelli, *sive* Praestariae *vobis concedere deberemus; quod ita in Dei nomine & fecimus una cum consensu omnium Fratrum in praefato Monasterio Domino militantium. Igitur, sicut superius diximus, peticionem vestram libenti animo consencientes has litteras Libelli nos in vobis conscribere placuit, eo videlicet tenore, ut jam dictam* A *Villam cum omnibus appendiciis vel adjacenciis, diebus vitae vestrae ad meliorandum vel excolendum in Beneficium habere debeatis, & annis singulis ad praefatum Monasterium, seu etiam ipsius Monasterii Rectoribus, Solidos quindecim in censum persolvere debeatis. Si vero, quod absit, ex ipso censo negligens fueritis aut reddere recusaveritis, vel quod* B *non credimus, ipsas res pegeraveritis; auro Libras XXV. ad ipsum Monasterium, ejusque Rectoribus persolvere debeatis: & alicubi ipsas res nec dare nec vendere nec alienare, nec naufragare Pontificium, non habeatis. Et quamvis longeva sit vestra possessio, nullum praejudicium contra nos, nec contra partem praedicti Monasterii generare non debeatis,* C *sed post vestrum discessum, quandoquidem Deus voluerit, ipsas res cum omni re melioratas aut suprapositas, nos, aut gentes ipsius Monasterii absque ulla judiciaria potestate, vel cujuscumque contradictione, recipere debeamus. Et quod supra inserere debuimus, nunc emendantes, annis singulis in luminaribus Sancti Mauricii pro salute animae vestrae* D *ad supra memoratum placitum oleo modium unum dare studeatis; & insuper hujus Libelli conscripcio vestro in tempore, Christo propicio, inviolabilem obtineat firmitatem cum stipulatione subnixa.*

Signum *Rhodulfi Comitis, qui hujus Libelli paginam firmavi, atque Canonicis Monasterii nostri firmare rogavi.*

Erifredus Diaconus atque Praepositus consensi & subscripsi

Vide fis, quam longe olim excurreret Agaunenfis Monafterii potentia, quando in Tufcia quoque Vicos fub fua ditione habebat. Porro idem animadvertas de ceteris quoque illuftrioribus Coenobiis. Ea vero cauffa fuit, quod quum amplioribus Privilegiis facra ea loca fruerentur, Seculares viri fuas fortunas iis fub certis pactis tradebant, ut eorum patrocinium ac immunitates & ipfi communes haberent. Et profectò ex innumeris aliis Diplomatis conftat, vetuftiffima *Monafteria Lirinenfium*, *Agaunenfium*, & *Luxovienfium* amplioribus Privilegiis fuiffe donata. In eadem verò Charta proditur, ab antiquis decretum fuiffe, ut non ultra *decem & novem annos* Ecclefiafticae Praeftariae conceffio fefe extenderet. His expletis *aut ipfum Libellum* renovare, hoc eft novas preces porrigere, A neceffe erat, aut *Rector Ecclefiae ipfas res in fuo jure ac dominatione recipiebat*. Sed aliqua mihi dubitatio fuboritur num pro *XIX.* in autographo fcriptum fuerit *XXIX.* Hic enim terminus magis olim familiaris Emphyteufeon fuit, & adhuc apud nos in ufu frequentiffimo eft. Attamen quod eft ad tempus renovandae Emphyteu- B fis, non eadem erat olim ubique confuetudo. Fuerunt enim, qui pacto renovandi *de quinquennio in quinquennium* obligabantur, ne diuturniore filentio praefcriptio aliqua domino fundi obeffet. Atque hic mos etiam frequens olim fuit. Aliis verò longior terminus praefcribebatur, ita ut vel pactum inveniatur de eadem renova- C tione facienda tantummodo poft *fexaginta annos*. Teftem profero Chartam ex Archivo Eftenfi depromtam.

Charta Emphyteufis factae Alfano Canonico Cathedralis Ferrarienfis ab Adelafia relicta Guilielmi de Marchefella viri nobilis, Anno 1154.

IN Dei nomine. Anno Chrifti Nativitatis Millefimo Centefimo Quinquagefimo Quarto, tempore Anaftafii Pape & Federici Regis, die intrantis Madii XIII. Indictione Secunda, in domo Sancti Romani. Unus quippe modus locationis vulgariter pactum folet appellari, per quem ego quidem in Dei nomine Domna Adalafia relicta quondam Guilielmi de Markifella *per hoc pacti Inftrumentum concedo tibi prefenti Presbitero Alfano majoris Ecclefie Canonico, tuifque heredibus & fucceffloribus res, quas habere videor a jure Monafterii Sancti Romani per pacti paginam. Ideft duas petias terre pofitas in Foco-mortuo in Corrigio fcilicet de Pado. Prima pecia habet per latus perticas XIX.* D *& pedes tres, duobus lateribus Bonafans uxor quondam Guarini, primo capite Foffa Corrigii, fecundo capite heredes quondam Godonis Ganacedi. Secunda pecia habet per latus perticas XIV. & pedes VIII. primo latere & capite predicta Bonafans, fecundo latere predicti heredes Godonis, fecundo capite predicta Foffa. Et infuper concedo tibi tres* E *alias pecias terre arabilis conftitutas in Corrigio Sancti Stephani &c. Et infuper concedo tibi peciam unam terre vineate & partim vacue, fitam in Campo Mercati, habentem per latus perticas V. unus femiffis minus. Longitudo ejus eft a Scurfurio ufque ad viam percurrentem ad Sanctum Stephanum, primo latere Vivianus Petri Medici poffidet ju-*

re Canonice, secundo latere heredes quondam Johannis de Doneta. Et omnes prefate pecie terrarum sunt mensurate ad perticam majoris Ecclesie. Itemque concedo tibi peciam unam terre sitam in Valle Ferrarie habentem per latus perticas duodecim, pedes IV. primo capite & secundo perticas duas. Longitudo ejus est XXX. perticarum, primo later & capite tu idem &c. cum introitu & exitu earum omnium praedictarum, & eum suis justis & certis finibus, & cum omnibus ad prescriptas terras pertinentibus. Idcirco enim dedi tibi Investitorem Gavinellum meum Missum, qui te in prescriptis terris & vinea corporaliter investiat, ad habendum, tenendum, possidendum, defensandum, disponendum & ordinandum, & in omnibus meliorandum in annis advenientibus sexaginta ad renovandum, *dando tunc pro renovatione Libras quatuor denariorum Lucensium; & alie pacti pagine semper in hoc ordine renoventur, & annualem pensionem persolvendam nostre dominationi Denarium unum Lucensis tantùm, pro eo quia pretii nomine solvisti mihi denariorum Lucensium Libras octo. Que omnia, ut superius legitur, auctorizare, observare, atque defensare promitto me meosque heredes tibi tuisque heredibus & successoribus sub pena auri Libre unius, & post pene solutionem maneat firmum hoc pacti Instrumentum. Ad hec fuerunt testes presentes Ildeprandus, Rodulfus Causidici, Aribertus Gislenzone, Guido Petri de Auria, Gavinellus investitor, Jordanus de Alegro, Vivianus germani, Guido Castaldius, Anselminus, Stephanus Presbiteri Michaëlis, Johannes Archipresbiter Masse, Presbiter Albertus, Presbiter Bartholomeus, ceterique.*

Et ego Angelbertus Ferrariensis Notarius presens & coram prescriptis testibus rogatus, manu propria scripsi atque complevi.

Guilielmum de Marchesella potentissimum virum, ac inter Ferrarienses principem, ex rebus gestis clarissimum, jam notiorem nobis fecit Boncompagnus in Opusculo de Obsidione Anconae, edito Tom. VI. Rer. Italicarum. Praeclara etiam de eo habet Ricobaldus in Pomario, atque in Histor. Imper. Tomo IX. Rer. Italicar. Adde Anonymum Auctorem Chronici parvi Ferrariensis pag. 481. Tom. VIII. Rer. Italicar. qui nobis viri potentiam descripsit, ejusque hereditatem in Estenses Principes translatam testatus est, uti & ego supra in Dissertatione XI. *de Allodiis & Feudis* innui. Quum ad Cathedralis Ecclesiae Ferrariensis restaurationem totum se convertisset Eminentissi nus Cardinalis Vermius, ejus Civitatis Episcopus, & vir summe piae memoriae, cujus consilia deinde magnifice perfecit Eminentissimus Cardinalis Ruffus, ejus in Cathedra successor, detectus est tumulus ejusdem Guilielmi cum Epigraphe marmore insculpta, quam quia Marcus Antonius Guarinus in Lib. de Templ. Ferrarienf. ignoravit, & ad illius Urbis Historiam & decus pertinere video, huc inferendam putavi.

Epitaphium Guilielmi de Marchesella Principis inter Ferrarienses viri;

STRENUUS HIC MILES MORES ARTUSQUE SENILES
DEPOSUIT TARDUS NOSTER PRINCEPS ADELARDUS
GUILLELMUS, SÆVO GENUIT QUEM BULGARUS ÆVO.

QUEM

QUEM PIETAS CARUM, ET BONA MAGNIFICENTIA CLARUM
FECIT; QUI PLENOS SEMPER MANDAVIT EGENOS;
QUI POPULO EXEMPLUM STRUIT HOC DE MARMORE TEMPLUM.
CLESTINUS PLANSIT, TRISTISQUE HUGUCCIO MANSIT.
MARCHESILLA ORAT, VIRQUE ATTO IN FUNELE PLORAT.
ANNIS MILLENIS CENTUM SEX ET NONAGENIS
PER MERITUM CHRISTI REQUIEM DEPOSCIMUS ISTI.

Cur Ricobaldo appellatus fuerit Guilielmus de Marchesella *vir Princeps in Populo Ferrariensi*, nunc intelligimus. En ut is revera *noster Princeps* in ejus epitaphio a Ferrariensi Populo inscribitur. Illum nempe Cataneum, seu Capitaneum & Rectorem suum constituisse credenda est Respublica Ferrariensis. *Clestinus plansit*, idest *Caelestinus III.* tunc Pontifex Maximus de ejus morte indoluit. *Tristisque Huguccio mansit*. Fuit ille Episcopus Ferrariae, qui eodem Ricobaldo teste *Librum Derivationum composuit*, hoc est Grammaticae Librum. Hinc autem discimus, non immerito traditum videri ab Auctore Chronici parvi Ferrariensis, Guilielmum videlicet istum ex *Adelarda* gente fuisse. Id tamen minime certum puto: & sane deceptus fuit Scriptor ille, quum scripsit *Marchesellam*, hujus Guilielmi ex fratre Adelardo neptem, *Obizoni Estensi Marchioni* nupsisse. Nupsit illa *Azzoni Marchioni*, hoc est Quincto, seu potius Sexto in Genealogia Estensium: quod etiam monuit Ricobaldus, & disertis verbis in hoc ipso Epitaphio traditur:

Marchesilla orat, Virque Atto in funere plorat.

Referre autem videtur hoc Carmen Annum etiam, quo e vivis sublatus est Guilielmus, nempe Annum Christi MCXCVI. Sed heic animi anceps haereo. Quae enim Par. I. Cap. *36.* pag. 355. Antiquit. Estens. congessi, satis indicant, ipsum jam vivere desiisse Anno MCLXXXIII. Et revera id evincunt tabulae ad ejus hereditatem spectantes, quas uti idoneas veritatis testes ex Archivo Estensi in lucem profero.

Inventarium hereditatis Guilielmi de Marchesella Nobilis Viri Ferrariensis coeptum ab Adelardo ejus fratre, Anno 1183.

Anno Domini Millesimo Centesimo Octuagesimo Tertio, tempore Lucii Papae, & Frederici Imperatoris, die XIV. exeunte Mense Madii, Indictione Prima. Ceptum est Inventarium de hereditate Domini Wilielmi de Marchesella ab Adelardo fratre ejus, *in presentia istorum testium, nomina quorum sunt hec: Jacobus de Fontana, Pecorarius, Bonusfilius Tabellius. Res autem, que inveniuntur, sunt hec. In primis medietas Domus, in qua habitabat, cum toto casamento. Medietas alterius domus cum Turre. Medietas domus, que est in ora Sancte Agnetis. Medietas de casamentis, que sunt in ora Sancte Marie Nove. Et medietas de aliis Casalibus, qui sunt in ora Sancti Nicolai. Medietas Casalibus cum Castro Corasium. Medietas Bradie sue, que est in Valle Uni-*

Universitatis Ferrarie. Medietas de hoc, quod habet in Valle Joannis Guercii. Medietas aliarum Terrarum, quas habet in Civitate vel juxta Civitatem. Medietas de hoc quod habet in Policino Casaliae, scilicet in Casalia, in Purpurana, & in septem Policinis. Medietas de hoc, quod habet in Po.... qui fuerunt divisi in publica. Medietas de hoc, quod habet in Comitatu Ficarioli, in Ficariolo, in Auratica, in Lerme, in Zello, in Fabrizano, in Bolnina, in Sancto Donato, in Pivizano, in Bagnolo, in Manezo, & in Manezo, & in Sancto Martino, in Lugarano, in Fracta, in Arcuata, in Ponticulo, in Bondeno, in Ponte Ducis. Medietas de hoc, quod habet in Policino Ferrarie, in Focomorto, in Finale, in Rere, in Sabluncello, in Cornu Cervina. Medietas de hoc, quod habet in Policino Capitis Rede, in Gambolaga, in Vicoventia, in Ducentula, in Guartisiana, in Albaretha, in Viconovo, in Villanova, in Donore, in Medelana, in Roveretho, in Liubola, in Statha, in Massa Fiscalie. Medietas de hoc, quod habet in Policino Sancti Georgii, in Cona, in Coromano, in Ripa Padi, in Fossa Nova, in Gabiana, in Mathraria, in Gabiana ab alio latere, in Fessa Nova in territorio Ferrarie. Medietas de hoc quod habet in Comitatu Bononie, tam in Civitate quàm in Comitatu. Medietas domus Civitatis, & medietas de hoc, quod habet in Tassinariis, in Casellis, in Urbizano, in Sancto Petro, in Casale. Medietas octo Vegetes. Medietas duodecim Labetes, cum duabus...... Medietas mille Instrumentorum......

Et ego Guidus Borarius gratia Dei Ferrariensis Notarius, rogatus a Domino Adelardo de Marchesella hec scribere, manu propria scripsi.

A Ergo Anno MCLXXXIII. supremum diem clauserat *Guilielmus de Marchesella* vir potentissimus ac celeberrimus Ferrariensium. Quei ergo Annus MCXCVI. in Epitaphio inscribitur? Dicendum restat, aut Epitaphium, aliquot post ejus mortem annis ab Azzone Marchione, ejusque conjuge Marchesella, fuisse positum: B neque enim opinari audeo, minime heic agi de Guilielmo, sed quidem de Adelardo ejus fratre, quum *Guilielmi* nomen diserte expressum heic habeam; quamquam ad ipsum Adelardum (si serius quam frater vitâ functus fuit) rectius referatur Caelestini III. Papae, & Huguccionis Episcopi Ferrariensis mentio, qui An- C no MCXCVI. floruerunt, & ad ejus obitum illacrymasse feruntur. Sed hisce tenebris dimissis, regredior ad Chartam Adelasiae, quae se Anno MCLIV. appellat *relictam quondam Guilielmi de Marchisella*. Ergo alter Guilielmus senior vixerat, agnomento & ipse *de Marchisella*, qui ante Annum MCXLIX. naturae tributum D solverat, ut in Antiquitat. Estensib. jam pridem ostendi. Hic autem Avus, Bulgarus verò pater fuerit Guilielmi II. a Ricobaldo laudati, & Adelardi fratrum, quorum hereditas, ut non semel dixi, Principibus Estensibus obvenit. Praeterea illud animadvertendum est, temporibus antiquis in usu fuisse *Emphyteuses perpetuales*, quibus videlicet nullus finis E praestituebatur. Ejus rei exempla duo proferam, quorum primum ex Archivo Estensi, alterum e Chartophylacio Abbatiae Vangadiciensis depromsi.

Investitura Vallis Zambonini in perpetuam Emphyteusim, data ab Azone Marchione Estensi Livaldo Priori Monasterii Sanctae Mariae ad Carceres, Anno 1199.

Anno Domini Millesimo Centesimo Nonagesimo Nono, Indictione II. die XII. intrante Julio, presentibus Domino Guidello de Montesilice, Johanne de Bertaldo de Gazolo, & aliis, in Capitulo Sancte Marie ad Carceres. Dominus Azo Estensis Marchio *pro cambio casamenti in Este positi, quod nuper Domnus Livaldus Prior Sancte Marie ad Carceres eidem Domino Marchioni dederat, & etiam in remissionem peccatorum suorum,* & quondam clare memorie Nobilissimi Marchionis Obizonis, *& aliorum parentum & Predecessorum suorum,* ad Libellum perpetualem *investivit prefatum Domnum Livaldum Priorem Beate Marie ad Carceres, pro ipsa Ecclesia recipientem, de tota Terra, que dicitur Vallis Zambo-* A *nini, quod est nomen campi Paduani, ut ipse Marchio dicebat; eo modo, quo supradicta Ecclesia, & servientes ejusdem Ecclesie habeant amodo & teneant nomine* perpetualis Libelli *supradictam Terram a prefato Marchione, & heredibus ejus, cum varentatione & defensione supradicti Domini, reddendum & dandum ei omni anno unam Libram O-* B *lei pro Luminaria, & ponendum in Cisindello ante Altare Beate Marie ad Carceres. Et dedit eidem Priori Johannem de Bertaldo, qui ducat ipsum in possessionem supradicte terre, constituens se pro eo possidere, donec tenutam habebit &c.*

Ego Odelricus Imperialis Aule Notarius interfui, & hanc Chartam jussu C *supradicti Domini Marchionis scripsi.*

Charta concordiae, per quam Sansonus Abbas Monasterii Sanctae Mariae de Vangadicia concedit in emphyteusim Alisiae Comitissae, & ejus filio Azzoni, sive Azzolino Novello Marchioni Estensi, centum Mansos, Anno 1216.

MCCXVI. Indictione IV. die XIV. intreeunte Martio, Rhodigii in domo Marchionis, in praesentia Domini Gulielmi de Lendenaria, Domini Joannis Judicis de Tezo de Legnaco, Cagnoli de Legnaco, Domini Azoni de Buxio, Domini Bexinci, Domini Taurelli de Azullino, Federici Vicecomitis, Ambrosini de Albomo de Rhodigio, Martini Judicis, Gregorii Notarii, Guerre de Sarzano, & aliis. Ibique Domnus Sansonus Abbas Monasterii Sanctae Mariae de Vangaditia, *verbo & consensu Domni Ottonis Prioris Majoris, Domni* D *Petri ex arbitrio Domni Albrigeti Panis de Mileo, & Fratris Petri, ad* Libellum perpetualem *dedit* Dominae Alis Comitissae, *vice & nomine filii sui* Azzolini Novelli Marchionis Estensis *recipiendo, totam Terram, quae ad Monasterium pertinet, secundùm quod fuit designata per allodium Monasterio, a Mardimaco in josum usque in capite* E *inferiori terrae, quam Dominus Ingenolfus tenet, & inde ad transversum rectâ lineâ usque ad Tartarellum, quae sit centum Mansi: & si minus centum Mansorum ibi reperiretur, promisit ei* com-

complere usque ad centum Mansos de alia terra, quae remanet Monasterio deinde in josum. Et si plus centum Mansis foret, superfluum remanet Monasterio. Reddendo annuatim in Festivitate Sanctae Mariae de Augusto dicto Monasterio tres Libras incensi, vel octo diebus ante, aut postea, in poena XXV. Librarum Venetiarum. Et si Abbas recipere noluerit, dictum fictum ponatur super Altare Sanctae Mariae, & ita valeat, ut reciperet a dicta Comitissa, cum obligatione suorum bonorum sub poena quingentarum Librarum Venetiarum, constituens se pro Monasterio possidere. Promisit dicto Abbati, pro Monasterio recipienti vice & nomine dicti filii sui. Fecit datam & refutationem, finem vel remissionem de illa terra & Valle, quae est terra, quam tenet Dominus Ingenolfus in josum, & quod expediet illam ab omni persona, quae ab inde in josum teneretur per Marchionem Estensem. Et si non posset expedire, quod dabit cambium similem Monasterio de alia terra, quae est in ea parte, quam Abbas nunc ei dedit. Et tenere aggeres, & fieri facere per ripam fluminis & alibi, ubi fuerit necesse ad eam terram manutenendam. Et quod faciet Dominum ejus filium, cum fuerit in aetate, in dictu Sapientis hominio laudare & confirmare & promittere hunc contractum. Quod si non attenderet, promittit ei Abbati pro Monasterio dare quingentas Libras nomine poenae, & poenâ solutâ contractus sit firmus. Et

A *facta laudatione & confirmatione & promissione per ipsum* Azzolinum, *ut Sapiens dicit, dicta Comitissa debet esse liberata de praedicta obligatione.*

Ego Zamboninus Ubertini Notarii Domini Federici Imperatoris Notarius hoc Instrumentum ex imbreviaturis dicti Ubertini Notarii quondam patris mei, a Domino Azzone Estense Marchione

B *mihi concessis sumpsi, scripsi, & corroboravi, nihil addens de eo, quod in ipsa imbreviatura reperii, nec minuens, quod ipsae abbreviaturae mutet sententiam, nisi fortè in syllaba vel litera aut puncto, seu in compositione literarum vel syllabarum, currente Anno Domini MCCLII. Indictione X. die X. exeunte Novembre.*

C Adtexo tertiam perpetuae Emphyteusis Chartam, quam in vetusta membrana adservat nobile Archivum Lucensis Archiepiscopii. Aut Locationis, aut potius Emphyteusis titulo a multis annis incolebant quidam fratres praedium Gundolperti, atque annis singulis pensionem domino reddebant vervecis unius, suis unius &c.

D *Angariae* quoque obnoxii erant: hoc est, ad servitia personalia praestanda obligati. En ergo eos ab hujusmodi tributis dominus liberat, pensionem perpetuam in posterum eis indicens tantùm sex denariorum, persolvendam Monasterio Sanctae Mariae in Gurgite.

Gundolperti Lucensis Charta, qua a nonnullis tributis sibi praestandis absolvit agrum locatum, aut in Emphyteusim datum, & pensionem tantum sex Denariorum indicit, Anno 798.

IN *Dei nomine. Regnante* Domno *nostro* Carolo *gratia Dei* Rex Francorum & Lungubardorum, *hac Patricius Romanorum &* Domno *nostro*

E Pipino *filio ejus* Rex, *Anno Regni eorum in Lungubardia Vigesimo quinto, & Octavo decimo, Mense December, Indictione VII. feliciter. Manifestum est*

 mibi

mihi Gundolpertus filio bone memorie Gumperti, quia vos Waltipert & Alapertu germanis filii Auli avitare videtur in casa & res nostra illa, quam habeo in loco Furnita super Piscia Minore: & tam vos quàm & parentibus vestris mihi qui supra Gundolpertus, & ad parentibus meis de suprascripta casa, & res meam consuetudo habuisti dare & perexolvere per singulos annos berbice uno, & pro vendemiale animale medio, & pulli parias duos, & decem libras casio, & angaria, *quantum nobis a utilitas fuit. Modo ego qui supra Gundolpertus pro fidele servitio vestro, quas vos suprascriptis germanis mihi fecisti, per hanc Cartulam donavi & cedo vobis* omnia suprascripta tributa & angaria, quas vos nobis usque modo pro suprascripta casa & res mea, quem vos ad moris vestrum avetis, consueti fuistis facere & perexolvere, & pro Launicildi mihi impotavit ipso servitio, quas vos mihi fecisti adimplendum Lege nostram Langubardorum. *Nisi tantum volo ego qui supra Gundolpertus, ut tam vos predicti Walpert & Alapertu, quam eredibus vestris pro salute & redentione anime mee & de parentorum meorum de suprascripta casa & res pro pensione per singulos annos dare & perexolvere diveatis in portionem mea de Monasterio, qui edificatum est in honore beate Sancte Marie, situ in loco Gurgite, ubi Arisuso Presbitero Rector esse videtur, tantum sex, arto, mundo, boni, expendivili, aut oleo, aut cera valiente suprascripti sex Dinarii. Et ad mandato de ipso Sacerdos, quem suprascripto Monasterio nostro ordinatus fuerit, venire diveatis ad justitia facienda, si quiscumque homo proprios in ...... si ad mandato de ipso Sacerdos venire non volueritis, & suprascripta pensione per singulos annos non dederitis sicut supra* A *legitur, ut predicto Sacerdos pro hanc causa licentiam aveas vos pignerare, & pro justitia facta & pensione data pignus vestrum reddere diveas, nam amblius nulla pensione, neque imperatione, neque nulla de suprascripta casa & res tollere, neque exinde vos foris expellere diveas, neque ego neque heredes meos, neque suprascripto Sacerdos per nullo in-* B *genio. Et si ego vel meus heredis vel suprascripto Sacerdos, qui in supradicto Monasterio nostro ordinatus fuerit vobis suprascripti germanis vel ad vestris heredibus amplius super imposuerit, aut tolli quesierit &c. componamus nos nobis auri Solidos numero cento; & hanc Cartula in suprascripto ordine omni tempore firma & stavile permaneat. Unde* C *duas Cartulas uno tenore, una ad parte vestra, qui supra germani, alia ad parte de suprascripto Monasterio Cumprandum Notarium scribere rogavi.*

Actum in Vico Gundualdi prope Vico Turingo.

Ego Gundolpertus in hanc Cartulam ad me facta manu mea subscripsi.

Signum manus Ringhiperti filio Rap- D *perti testis.*

Ego Gumprandus post tradita complevi & dedi.

Ego Teusprandus Notarius ex autentico in quantum cogniuscere potuit, fideliter exemplavi.

Inter Langobardicas Leges considerandam nunc se offert Lex LV. Ludovici Pii statuentis, *ut Emphy-* E *teosis, unde damnum Ecclesiae patiuntur, non observetur, sed secundùm Legem Romanam destruatur, & poena non solvatur.* Lege hac interdictum vides Ecclesiarum Rectoribus, quidquam in Emphyteusim concedere, unde Ecclesia damnum patiatur. Proinde Antistites pii ac providi, quoties Ecclesiam alicui Clerico conferebant, conditionem apponere consueverunt, ne

ei

ci liceret, quidquam ad eamdem Ecclesiam pertinens alicui in Emphyteusim concedere absque facultate ejusdem Episcopi, uti constabit e Charta authentica, quam mihi suppeditavit idem Archivum Lucensis Archiepiscopii.

Conradi Lucensis Episcopi Literae, quibus Johanni Diacono quasdam Ecclesias confert, Anno 946.

IN *Christi nomine. Qualiter ego* Conradus *gratia Dei hujus sancte* Lucane Ecclesie *humilis* Episcopus, *una per consensum Sacerdotum meorum, seu filii ipsius Ecclesie, ordinare videor te Johannes Diaconus filio Gunfridi in eo ordine, sicut supter adnexum fuerit, idest in Ecclesiis illis, cui vocabulum est beati Sancti Johannis Baptiste, & Sancte Reparate, & Sancti Petri, que dicitur ad Vincula, quod sunt desup potestate suprascripte Ecclesie Episcopatui nostro Sancti Martini, jam dictis Ecclesiis Sancti Johannis, & Sancte Reparate, & Sancti Petri cum omnibus casis & rebus ad eam pertinentibus, cum fundamentis & omne edificiis, vel universis fabricis suis, seu Curtis, ortis, terris, vineis, olivetis, silvis, virghareis, pratis, pascuis, cultis rebus vel incultis, omnia & in omnibus casis & rebus tam domnicatis quam & massariciis, quantas ubique in qualibet locis vel vocabulis ad suprascriptis Ecclesiis Sancti Johannis Baptiste, & Sancte Reparate, & Sancti Petri, sunt pertinentibus vel adspicientibus, aut ibidem in antea pertinentes fuerit in integrum. In jam dictis Ecclesiis Sancti Johannis Baptiste, & Sancte Reparate, & Sancti Petri, te inibi ordinare & confirmare videor, tali ordine, ut ab odierna die in tua, qui supra Johannes Diaconus, sint potestate diebus vite tue in dictis Ecclesiis seu Casis & rebus ad eas pertinentibus, quas tibi superius dedi, eas abendi, tenendi, imperandi, gubernandi, laborare faciendi, meliorandi, & tibi eas privatum nomen usufrutuandi omnibus diebus vite tue, & in ipsis Ecclesiis, quas tibi dedi, per te, aut per tuam dispositionem Officium Dei & luminaria, atque incensum, seu Missarum solemnia fieri debeant, & mibi qui supra Conradus Episcopus vel posterisque, successoribus meis singulis quibusque annis obediendi & deserviendi, ut mos est.* Sic nanque vero, ut non abeas potestatem neque licentiam tu qui supra Johannes Diaconus de omnibus casis & rebus & ipsis Ecclesiis pertinentibus, cuilibet homini per Cartula Libellario nomine, nec per nullam conscriptionem firmitatis dare, nec emittere, neque firmare sine mea licentia & voluntate, vel de posterisque successoribus meis, *qua licentia & voluntate nostra, ut nos in illo Libello vel firmitate, quas tu exinde feceris vel emiseris in qualibet persona hominum, ut nos in ipso Libello vel firmitate manu nostra scribamus. Propterea hoc facimus, ut casis & rebus ipsius Ecclesie non per fraude neque conludio seo malo ingenio utsurpetur. Et si forsitan tu qui supra Johannes Diaconus in alio modo in aliquid ex ipsis Casis & rebus feceris vel dederis, nisi quomodo superius legitur, hanc statuta mea ordinationis Cartula, illa firmitatis scriptionis, quas tu exinde feceris vel emiseris, inanis & vacua adque incapsata permaneat, quod in se nullum obtineat roborem*

bonem nec firmitatem. Et neque ad me, neque ad nullosque posteros successoribus meis hec ordinationis Cartula aliquando tempore, dum vita tua fuerit.... frangere, si tu, qui supra Johannes Diaconus sic feceris & adimpleveris eo modo, sicut supra legitur, se..... in suprascripto ordine hanc ordinationis Cartula dum vita tua..... permanead firmitate. Unde duas ordinationis Cartule uno tinore scripte, una Diaconi sint potestatem abendi & ostendendi, Johannes Notarius & Judex Domnorum Regum scribere rogavi.

Actum Lucha, & ec ordinationis Cartula facta Hugoni *gratia Dei* Rex *Anno Regni ejus Deo propitio Vigesimo, &* filio ejus Domnus Lotharius *idemque* Rex, *Anno Regni ejus Quintodecimo....... Aprilis, Indictione Quarta.*

Ego Conradus *gratia Dei humilis* Episcopus *in ac ordinationis Cartula a me facta subscripsi.*

Ego Grimaldo Archidiaconus in hac ordinatione consensi & subscripsi.

Ego Willerado Presbiter & Cardinalis & Primicerio in hanc ordinatione consensi & subscripsi.

Ego Martinus Archipresbiter in ac ordinatione consensi & subscripsi.

Ego Johannes Diaconus Cardinalis & Cantor in hanc ordinationem consensi & subscripsi.

.... Presbiter & Cardinalis &c.

.... ndo Presbiter & Vicedomino in hac ordinatione &c.

Ad haec uti nunc, ita & antiquis Seculis ea obligatione constringebantur Emphyteutae, ut meliorem facerent conditionem fundi sibi commendati, non verò deteriorem. Contra facientes e jure & possessione excidebant. Locupletem habeo testem hujusce moris Chartam autographam, quam ex eodem Lucensis Archiepiscopii Tabulario hausi, dignam sane quae publici juris fiat, tum propter multos ritus ad Eruditionem ejus temporis spectantes, tum propter Latinae Linguae enormem abusum: quod exemplum conjungas velim cum iis, quae supra disserui in Dissertatione XXXII. *de Origine Linguae Italicae.*

Placitum in Lucensi Urbe habitum a Johanne Episcopo Pisano & Adalberto Marchione, Missis Ludovici II. Augusti, in quo Hieremias Episcopus Lucensis contra quosdam abutentes Emphyteusi litem obtinet, Anno 853.

D*Um ap celsa potestatem Domni nostri* Hludovici magni Imperatoris *directi fuissent* Johannem *venerabilem sancte* Pisensis Ecclesie Episcopus, *nec non &* Adalbertum Marchionem, *seu Gausbertum Vassum, & Ministrum minor ipsius Imperialis potestatem, & conjuncti fuissent hic Civitate Luca, Curte videlicet Ducale, & resedissent in judicio in Sala illa tesestile cum ipsis & nos Rachimbaldo Schabinus Florentinensis Urbem, Ardo, Adalberto, Chunimundo, Gherimundo, item Chunimundo, & Andreas Notarius & Schabinus predicte Lucane Civitatis, ubi nobiscum aderant Eribrando, Teudimundo, Auriperto, adque Sisimundo Vassi Domni Imperatoris, Widelgrimus Gastaldius noster, Ildeberto, Ghisperto, Ildebaldus, Albolso, Fraimundo, Wiliperto, Petrus, Fluiperto, Teuperto, Ardolfo, Wittingo, Aio, Fraolmi, Adalfridi, Leo, Filuarto, Adalberto, Ghisperto, Auriperto, Warnifridi &c. & reli-*

reliquos plures. Veneruntque ibi ante nos Hierimias *gratia Dei humilimus* Episcopus, *una cum Teufridi Avocatus Domui Episcoporum ipsius Sancti Martini, nec non ex alia parte Belisarius Presbiter una cum Leo Avocato suo, Samuele & Auruald germanis filii quondam Anspaldi Clerici, abendum inter se altercationem dicendum nobis ipse Teufridi Avocato:* suprascripti Bellisarius Presbiter, Samuel. & Ansuald germanis abere videtur Ecclesia Sancte Marie, & Sancti Gervasii cum casis & rebus ejus, & esse Livellum, quomodo eas da quondam Ambrosio antecessore istius Domni Hieremie Presul eas receperunt iste Bellisarius Presbiter, qui tunc Clericus erat, & Samuel germani da parte Sancti Martini. Sed eandem Ecclesiam, casis & rebus eorum pegiorate sunt: unde secundùm suorum repromissionem a parte Sancti Martini competit eidem Ecclesiis casis & rebus ejus perdere debunt. Deinde quero accipere justitia. *Dictum hoc fecimus nobis* Libellum *ipsum legi. Continebatur in eum inter ceteros sermones, qualiter sepe dictus Bellisarius Presbiter, qui tunc Clericus erat, & Samuel germani filii quondam Anspaldi Clerici per cartulam* Livellario *ordine ab* Ambrosius Episcopus *dedisset eis censum persolvendum; idest illa portio de Ecclesia Sancte Marie & Sancti Gervasii, sita sunt prope murum istius Civitatis Lucane, pertinens ipsius Episcopatui Sancti Martini, quas ipse genitor eorum, & quod Teuderadus Presbiter ad manus suas abuerunt, cum curte, casis domnicatis & massaricias, quantum ad ipsis Curtis, casis de predictas duas portiones fuerant pertinentes, & ipse genitor eorum, & quod Teuderadus Presbiter abuerant, receperat in integrum tali ordine, ut in suas, qui supra germani vel de heredibus suis fuissent & permansissent potestatem abendi, posidendi, gubernandi,* meliorandi, *& usufructuandi officium Dei, & luminaria per suas dispositiones in easdem Ecclesiis die noctuque fieri debuisset rectum moderamine; & ei vel ad successoribus ejus per singulos annos exinde in Pascha Domini nostri Jesu Christi ei, vel ad Vicedomui, vel ad locho posito suorum a parte Ecclesiis suis Sancti Martini hic Luca in Domo hujus Episcoporum dare & perexolvere debuisset Denarios bonos numerum nonaginta per se, aut per Missos suos, & in festivitatibus Sancte Marie reddere & dare debuissent ad Primicerium ejus, vel quale Misso illis ibi direxissent, medietatem offertas & candelas, que in ejus festivitatibus ibi datas & offertas fuissent de ipsa suorum portionem; & de secundo in secundo anno eis & Sacerdotes seu Clerum suum quarta feria post Pascha Domini* gustarem unum *ibi facere & dare debuisset cum Vallerino Presbiter, quomodo antea consuetudo fuerat de ipsa Ecclesia faciendi. Et quis de eis suprascripti germani sine herede mortuus fuisset, tunc ipsa ejus portio, qui de eis vivus fuisset, in eorum & de heredum suorum revertisset potestate in suprascripto ordine habendi. Et si ita non adimplissent & conservassent, sicut supra legitur, aut si predictas portiones seu casis & rebus, quas ei dederant,* pegiorata fuissent, *& omnino non fecisset, qualiter supra promiserat, spoponderas eis ipsis germanis, & suis heredibus componere eidem Ambrosii vel ad successoribus ejus penam argentum Solidos quadringentos, sic tamen si Ansualdo germanus eorum ad suam legitimam etatem pervenisset, & in suprascripta convenientia cum eis stare & permanere voluisset, vel ejus heredibus licentia habuisset, sicut unus de eis in omnibus, qualiter supra legitur, in suprascripto ordine. Et legebatur scriptum*

ptum fuisset Libellum *ipsum per manus Andree Notarii,* regnante Domno nostro Hlotario Imperatore Augusto, Anno Imperii ejus, postquam in Italia ingressus esset, Vigesimo secundo (*), Nonas Martii, Indictione Septima. *Roboratum erat a testibus, & post traditum completum.*

Libellum ipsum relectum, interrogavimus jam dicto Ansualdo, si ipse in jam dicta convenentia de supradicto Livello *stare & permanere voluisset, an non. Set ipse Ansualdus statim dixit, quod in eadem convenentia de suprascripto Livello stare & permanere voluisset, nec unus de aliis germani sui. Cum hoc ita dictum fuisset, interrogavimus jam dicti germani, sive Leo Avocato supradicti Bellisarii Presbiteri, si Ecclesiis seu casis & rebus eorum postquam eas per jam dicto Libellum acceperat,* pegioratas essent, an non, *Ecclesiis & rebus ejus abuissent vel tenuissent, vel si ipsa jam fata convenentia fecissent, sicut in ipsum legebatur Libellum, aut si Ecclesiis, casis & rebus eis, quas per ipsum Libellum acceperat, pegioratis essent, an non. Set ipsis germanis & Leo Avocato professi dixerunt, quod Ecclesiis, casis & rebus ipsis abuissent & tenuissent, & ipsa convenentia fecissent, & pejorata non essent. Refertum hoc, tunc ipse Domnus Hieremias Episcopus optulit Brevem unum, ubi continebatur inter ceteros sermones, qualiter* Domnus Hludovicus *gratia Dei* Imperator Augustus *invictissimi Domni Hlotharii filius, omnibus fidelibus suis notum esse volebat, quia* Johannem *venerabilem* Episcopum, & Adalbertum *dilectum* Marchionem *suum, nec non Gausbertum Vassum, & Ministros suos, Missos suos constitutos abuisset, ut quicquit ex Episcopatum Lucense aptractum invenissent tam Tuscie partibus quàm Roma-*

A *nie, diligentissime sup sacramento per inquisitionem investigare studissent, atque secundum ipsam inquisitionem difinissent. Si vero aliqua orta fuisset comtemptio, que deliberare ibi menime potuissent, sub wadia firmisque fidjussoribus hoc ante suam venire fecissent presentia.* B *Precipientes vero jam dictis Missis suis, ut ita per omnia ipsam jussionem suam adimplere decertassent, sicuti gratiam suam abere cupissent, & ut hoc certius credidisset, de anulo suo supter jusserat sigellari. Brevem ipsum relectum, dicebat ipse Teusridi eorumdem Johanni Episcopi, Adalberti, & Gausberti Vassi Domni Imperatoris:* Certe, si vos vul- C tis ipsa inquisitio facere, sicuti Domnus Imperator vobis mandavit, nunc certa invenitur veritas, quomodo Ecclesiis, casis & rebus ipsis pejorate sunt. *Tunc ipsi Missi Domni Imperatoris denominati hominibus hic sunt Uggo, Ildo germani Aroghisi, Deusdedit, Popo, & Teuderado germanis, sicut fecerunt venire presentia, qui hoc sciebant,* D *& unusquisque eos jurare fecerunt ad Dei Evangelia, ut quicquit exinde sciret, certa in omnibus eis dicere veritate. In primis Uggo dixit:* Scio de Ecclesia Sancte Marie & Sancti Gervasii, quia postquam de ipso Livello accepta fuit, quia nunc pejorate sunt. *Ildo similiter dixit &c. Post ec igitur inquisitio facta & sagramenta deducta, & invenissent ipsi Missi Domni Impe-* E *ratoris, quod taliter ipsis pejoratis essent; interrogaverunt jam dictis Belisarium Presbiter & Leo Avocato ejus, sive Samuel & Ansualdo germanis, si forsitans aliquit aberet, quod adversus ipsos homines contradicere, aut si eos reprobare poterent, an non. Set ipsis Bellisarius Presbiter & Leo Avvocato suo, adque Samuel & Ansualdo germani dixerunt, quod eos reprovare non poterint,*

nec

(*) Idest Anno Christi DCCCXLIV.

nec nullam abuisset, quod aversus ipsos homines contradicere aut aliqua approvatione facere potuissent. Professio ac facta recolentis nobis in unum Judicibus, paruit nobis recte una cum reliqui nobiscum ibi adesentibus, & inventa causa invenimus, quod Ecclesiis ipsis pejorati essent. Ita judicavimus & wadia dare fecimus ipsum Samuel & Leo Avvocato jam dicti Bellisarii Presbiteri, sive Ansualdo germano eorum, propterea quod ipse Ansualdo staret in ipsa convenientia de ipsum Libellum, & unus de aliis germanis suis eidem Teufridi Avvocato per ipsum Libellum repromiserat, a parte ipsius Episcopatui Sancti Martini componere illos quatringentos Soledos, quod ibi legebatur, & fecimus ei dare vadia, esset paratus ab eis compositio ipsa recipere. Et dum talia hec omnia ab ordine factum fuisset, tunc optulit jam fato Domnus Hieremias Episcopus Preceptum unum a Domno piissimo Hludovicus Imperator facto, ubi legitur, & nobis ostenso, quas ipsi Missi Domni Imperatoris legi fecerunt, ubi continebatur:

A In nomine Domini nostri Jesu Christi Dei eterni. Hludowicus gratia Dei Imperator Augustus, invictissimi Domni Imperatoris Hlotharii filius. Omnibus fidelibus Sancte Dei Ecclesie, hac nostris, presentibus scilicet & futuris notum sit, ad aures mansuetudinis nostre esset perventum, qualiter Pontifex sancte Lucensis Ecclesie rebus ipsis pertinentibus, tam pro immunitatem, quàmque etiam proprio lucro per Libellos, hac fiduciariis, aliisque conscriptionibus, quibusdam hominibus dedisset, unde nunc maximum damnum prefata patitur Ecclesia, adque Rector & Pastor ejusdem Ecclesie nostrum dignissime non valeat peragere servitium. Nos vero utilitatem jam dicte Ecclesie Pastorem ipsius necessitatem providentes Hieremie, cui ipsum dedimus Episcopatum, hoc nostrum Preceptum fieri jussimus pro securitate, & concedimus, omnes res sue Ecclesie recipere, adque secundum suam utilitatem disponere; omnes vero Libellos, omnesque scriptiones, inde

B factos, irritos & vacuos esse statuimus, simulque etiam cunctas ordinationes adnihilatas phore sancimus sive Clericis sive Laicis sive etiam Feminis, ut inde modo retineat secundùm hoc nostrum Preceptum, irritum sit: atque prefatus Hieremias Pastor ejusdem Ecclesie, nostra auctoritate omnia ad nos recipiat, & secundum quot

C visum fuerit, ad suam suaque Ecclesia disponat utilitatem. Nam quicumque aliquit de jam dictis rebus absque voluntate & concessionem prefati Hieremie quocumque modo retinuerit, sciat se nostram incurrere offensione. Et ut hoc ab omnibus certius credatur, ac diligentius opservetur, de anulo nostro subter jus-

D simus sigillari.

Dructemirus sacri Palatii Notarius recognovi.

Data Quintum Nonas Octobris, Anno Christo propitio Imperii Domni Hlotharii pii Augusti Trigesimo tertio, & Hludowici Imperatoris in Italia Tertio, Indictione Prima. (*)

E Actum Curte Turiola Palatio Regio in Dei nomine feliciter. Amen.

Preceptum ipsum relectum, tunc ipsi Missi Domni Imperatoris mandaverunt nobis, ut quicquid exinde nobis rectum apparuisset, eidem Hieremie a parte ipsius Episcopatui Sancti Martini renuntiassimus. Et ideo nobis paruit esse rectum una cum omnibus nobiscum ibi adesentibus, ita ei renuntiavimus, ut juxta ipsum Preceptum, quod Domnus Impe-

(*) Idest Anno Christi DCCCLII.

Imperator ei concesserat, predictis Ecclesiis cum rebus suis abere deberent parte Ecclesie Sancti Martini, cujus proprietas esse videbatur. Unde hanc notitia Judicati pro securitate partem Ecclesie Sancti Martini fieri previdimus, ut in eadem maneat deliveratione, & Petrum Notarium scribere admonuimus, Anno Imperii Domni nostri Hlotharii magni Imperatoris, postquam in Italia ingressus est, Trigesimo primo, & filio ejus Domnus noster Hluduvicus idemque Imperator, Anno Quarto, Mense Aprile, Indictione Prima.

Ego Ardo Schavinus ivi fui.

Ego Adelpertus Schavinus ivi fui.

Ego Chunimundo Schavino ibi fui.

Ego Teudimundo ibi fui.

Ego Adalmanno ivi fui.

✠ *Signum manus Albolfi ibi fuit, &c.*

Ita in altera Charta scripta *Anno XXII.* ejusdem Ludovici II. Augusti, *XV. Calendas Januarii, Indictione V.* ideft Anno Christi DCCCLXXI. residente Lucae in judicio *Horchiso Episcopo Pistoriense* una cum *Gerardo Episcopo Lucense*, inter Advocatum Episcopii Lucensis, & *Cuneradum puerum* agitata est lis, conquerente primo, quod in deterius ruerent bona in Emphyteusim concessa a *Hieremia* olim *Episcopo Lucense* Cunimundo patri Cuneradi. Ac propterea Cuneradus cogitur eadem bona restituere. In ipso judicio consedit *Adalbertus illustris Comes*. Duplex autem Emphyteuseon genus fuit. Alterum, quo statuebatur pensio singulis annis persolvenda, qualis ferme responderet annuis reditibus fundi in Emphyteusim concessi. Erat haec species perpetuae locationis. Nos nunc appellamus *Livelli onerosi*. Ex hujusmodi contractibus nihil detrimenti, & multum potius utilitatis in Ecclesias emanabat, quum certi exinde forent agrorum reditus. Propterea nostris quoque temporibus id Emphyteusis genus laudatur, ac usu probatur. Vide Chronica Vulturnense ac Farfense, ubi plura Emphyteuseos hujusce exempla occurrunt. Alterum genus erat, quo sub tenuis census obligatione fundi, iique non levis pretii & fructus, Emphyteusis titulo concedebantur. Id aequissime nonnunquam factum, quum videlicet Episcopi, Abbates, aliique Ecclesiastici, necessitate aliqua suae Ecclesiae pressi, cogebantur quovis pacto pecuniam parare. Tunc oblatori congruentis summae, agri in Emphyteusim concedebantur, vilis census persolvendi conditione impositâ. Neque enim putandi semper sunt tam prodigi aut fatui veteres, ut arva sua Libellario titulo concederent, exiguâ tantùm pensione contenti. Dum ii aliquid in Emphyteusim tradebant, modicum domino fructum quotannis reddituram, fere semper in contractu tantum pecuniae ab Emphyteuta percipiebant, quantum valebant duo saltem trientes agri in Emphyteusim concessi. Vide Chronicon idem Vulturnense pag. 410. Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum. Monachi illi, ut post excidium a Saracenis loco sacro inlatum suis consulerent necessitatibus, ipso Guaimario Principe consentiente, *Libellario nomine* tradunt Godino Imperiali Protospathario quosdam fundos. Tum ille eis persolvit pro investitura *centum auri Solidos Constantinianos*, & pro annuo censu pollicitus est *Milliarensem unum*. Sunt in eodem Chronico complura alia exempla, quae me levant onere producendi nova. Attamen omittere nolui unum e Tabulario Abbatiae Vangadiciensis depromtum, ut Lector ediscat, sub

nomine

nomine etiam *Ficti* venisse Canonem pro Emphyteusi reddendum. Ego enim Emphyteusim potius, quàm Locationem, designatam heic reor.

Emphyteusis Liutaldi Abbatis Vangadiciensis, Anno 1130.

ANno MCXXX. *Octavo Mensis Junii. Breve recordationis pro futuris temporibus ad memoriam retinendum.* Liutaldus Abbas de Monasterio Sancte Marie de Vangaditia *cum consensu de Fratribus suis omnibus, & in praesentia bonorum hominum: ii sunt Sinlapaglia, Albertus Maister, Britius, Simon, Vuidi Diaconus, Pre Stephanus; in praesentia istorum investivit Abbas, Ricolfus de Mansio uno in Meltadino, qui Mansus vadit de Englezelo, & de la terra de Alimario Vido, quae fuit de Joanne Notarius, & de la terra Sancte Marie de Scantolaro, ad Salgaro Pagano, Campum unum, Vanezas quatuor juxta Cavazo.bo. Aaca de Viventio, de Johanne de Zauselmo;* & Ricolfus dedit pro investitione solidos XLV. ad Abbatem, *& annuatim debet dare duas Libras cerae novae ficti, & debet habere terram istam ipse & heredes suos reddendum fictum istum annualiter in festivitate Sancte Marie.*

Ego in Dei nomine Gumbertus Notarius rogatus, qui hoc Breve recordationis & ficti scripsi & dedi.

Sed neque desiderati olim sunt perditi atque improbi Ecclesiarum Rectores, qui nihil pensi habentes, an sacra loca, suamque conscientiam laederent, etiam nullâ necessitate impellente, in potentes, in affines, in amicos effundebant patrimonia Clericorum & Pauperum. Innumera hujusmodi Emphyteuseon exempla unusquisque in Urbe sua conspicere adhuc potest. Multa quoque Farfense Chronicon enumerat. Hoc ergo postremum Emphyteuseon genus improbat Ludovicus Pius, & discindendum jubet *secundùm Legem Romanam*. Sed quaenam haec Lex? Non aliam puto nisi Legem Leonis & Anthemii Augustorum Anno Christi CCCCLXX. promulgatam, quae est quartadecima Codicis Justinianei de Sacrosanctis Ecclesiis, ubi interdicuntur contractus omnes in perniciem sacrorum locorum vergentes. Cui Legi addendae sunt quaedam Authenticae Justiniani I. Augusti, ad hanc rem spectantes, & praecipue Authentic. *Perpetua quoque Emphyteusis*, Novel. 7. Justiniani *De non alienandis &c.* & Novel. 120. ejusdem Augusti *de Alienatione &c.* Paria quoque Edicta promulgavit Ludovicus Pius, ut habetur in Lib. 2. Cap. 29 Capitular. ab Ansegiso collectorum. Sed surdis cecinere Leges, & improbi perrexerunt Ecclesiastica bona in privatorum sinum profundere. Id autem in laudata Lege Leonis constitutum fuerat, ut etiam Emphyteuses sub modico censu largiri liceret, dum is, *qui possessionem Ecclesiasticam susceperit, non minus quàm alterius tantae quantitatis, quantae acceperit reditus, cum ipsorum praediorum dominio Ecclesiae derelinquat*. Horum verborum sensum minime Glossatores sunt assequuti. Verùm consule Novellam septimam Justiniani Cap. 4. *De non alienandis &c.* ubi Leonis mens uberius explicatur. Nimirum fas fuit Ecclesiasticos fundos in Emphyteusim concedere, vel sub obligatione pensionis exiguae, dummodo recipiens tantumdem e suis fundis compensationis

tionis gratia Ecclesiae juri obstringeret, & Ecclesia *post percipientis obitum*, tum sua reciperet, tum a percipiente donata simul caperet. In Concilio Turonensi III. quod habitum est Anno DCCCXIII. Canone quinquagesimo primo additur, nullum paene esse, *qui res suas ad Ecclesias donet, nisi de rebus Ecclesiasticis aut tantum quantum donavit, aut duplum, aut triplum, usufructuario accipiat*. Exempla hujusmodi contractus, ut nunc proferam res ipsa deposcit. Et luculenta quidem praesto sunt mihi. Primum debeo insigni Archivo Capituli Canonicorum Mutinensium, ubi autographum adservatur.

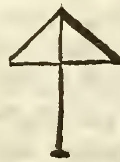
Warinus sive Guarinus Episcopus Mutinensis Bonifacio Marchioni titulo Emphyteusis concedit Montem Barellum, contra ab ipso recipiens libero jure quasdam terras, Anno 1020.

IN nomine Sancte & individue Trinitatis: Anni Dominice Incarnationis Millesimo Vigesimo, Einrycus gratia Dei Imperator Augusto, Anno Imperii ejus Deo propicio hic in Italia Septimo, Quintodecimo Kalendas Novembris, Indictione Quarta. Petivi ego Bonefacius Marchio filius quondam Teudaldi *itemque* Marchio *ad vos* Domnus Warinus Episcopus Sancti Geminiani Motinensis Ecclesie, *ut tu mibi, & ad filis ac nepotibus meis legittimis masculini concedere juberetis* Precaria & Enfintheocharia *nomine tantummodo habendum. Oc est medietatem de Monte uno, qui dicitur Barelli, ubi antea Castrum edificatum fuit, cum fossatum in parte circumdatum, cum rebus ad ipsa medietatem tenente, quod est eadem medietatem de eodem Monte & fossatum, & aliquantis rebus ibi settenieente, per mensura justa inter sedimen & areis, ubi vitis estant, seu terris arabilis atque pratis & buscaleis, juges quindecim. Et ego pro ipsis rebus a parte ipsius Episcopio vestro dare & tradere atque offerere videor ad jure proprietatem predicto Episcopio. Oc sunt, aliquantis rebus juris mei, que esse videntur in loco, ubi dicitur Solignano, quod sunt ipsis rebus inter sedimina & areis, ubi vitis estant, seu pratis, atque terris arabilis & buscaleis juges octo. Quidem ego Warinus Episcopus te abaudivi, & recte petitionem tuam intellexi ipsis rebus, quas tu petisti, quamque & illis, quas tu a prefato Episcopio meo Motinensis offersisti, tibi & ad filiis ac nepotibus tuis legittimis* precario & fiteochario *nomine abendum tradidi, ita ut faciatis de ipsis rebus, sicut ic subter legitur, cum accessiones & ingressoras earum, seu cum superioribus & inferioribus suarum, quicquit fuerit opportunum tam de frugibus & laboribus, atque censum vel redditum, quod Dominus ex predictis rebus annualiter dederit, quicquid volueris, sine omni mea meique successores contradictione: ita tamen ut ipsis rebus per vos pejorati non sint, quatenus perficiant, nec non depereant; & exinde dare atque persolvere debeant ipse Bonefacius Marchio vel suis filiis ac nepotibus, aut eorum Misso, eidem Warini Episcopi vel successores ejus, aut ad eorum Misso, per omni Mense Marcius fictum censum denarios Papiensis Solidos octo, dati ipsi denarii per omni Mense Marcius per te ipso Bonefacius Marchio vel tuis Filiis ac Nepotibus, aut vestrorum Misso, eidem Warini Episcopi*

piscopi vel ad successores ejus, aut ad eorum Misso in suprascripta Civitate Motine. Et oc stetit atque convenit inter eis, ut si illut fuerit, quod ipse Warinus Episcopus aut suos successores adversus predictus Bonefacius Marchio aut ad suis filiis vel nepotibus aliqua surrexerit intencio de eadem Precaria, quod eodem facto in predicto constituto justa eadem Precaria adimpletum non haberet, aut si de ipsis rebus, quod in eadem Precaria legitur, aliqua surexerit intencio inter eos, quod per eis pejorati sint, tunc Bonefacius Marchio vel suis filiis ac nepotibus mittendum suum Missum contra predictus Warinus Episcopus vel suos successores, seu contra suos Avocatores ad finiendum omnia, sicuti ipse Bonifacius Marchio vel suis filiis ac Nepotibus finire debuit. Alia superinposita eis exinde non fiat. Pena quidem inter se posuerunt ambes partes, ut quis ex ipsis, aut filiis ac nepotibus, vel successores, se de anc conveniencia infiteosin removere quesierint, & non permanserint, vel non compleverint in ea omnia, qualiter superius legitur, tunc componat illa pars, que non conservaverint, ad parte fidem servadi pene nomine argentum denarios bonos Libras duocenti, quia sic inter eis stetit, atque convenit cum stipulacione subnixa. Unde due Infiteosin uno tinore scripte sunt.

Actum in loco, qui dicitur Suavo, feliciter.

Warinus *Christi misericordia sancte* Motinensis Ecclesie Episcopus *in hanc Enfiteusin a me facta manu mea subscripsi.*

BONEFACIUS MARCHIO SSI.

Signa manibus ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ Gotefredi, & Atoni, atque Walcheri, seu Rolandi, & Azoni filio ejus, rogati testes.

Donatus Notarius Sacri Palatii scripsi, post tradita complevit, & dedit.

Alterius Chartae, ad ipsum *Bonifacium Marchionem* spectantis, authenticum vidi in Archivo Capituli Canonicorum Cremonensium, atque inde exscripsi.

Bonifacius Marchio & Richilda Comitissa conjuges a Landulfo Cremonensi Episcopo recipiunt duas Curtes cum Castris titulo Precariae, eidemque aliam Curtem cum Castro donant, Anno 1022.

In nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Henricus gratia Dei Imperator Augustus, Anno Imperii ejus Deo propicio hic in Italia..... Mense December, Indictione VI. Sancta autem mater Ecclesia..... Cremonensis, ubi nunc Domnus Landulfus *reverentissimus* Pontifex *ordinatus esse videtur. Nos* Bonefacius Marchio filius quondam Theudaldi *itemque* Marchio, & Richilda Comitissa *jugalibus.....: visi sumus nos jugales ex nacione nostra Lege vivere Langobardorum. Ipse namque Bonefacius jugale & mundoaldo meo mihi consentiente, & justa Lege una cum noticia & interrogatione* Tadoni Comitis Comitatu Veronense...... *presentia & testium, certa facio professione, quod nulla me pati violencia, atque.... nec ab ipso jugale & mun-*

& mundoaldo meo, nisi mea bona & spontanea voluntate presens presentibus diximus. Quisquis in sanctis, hac venerabilibus &c. Ideoque nos qui supra jugales manifeste profitemur, eo quod petentes petimus ad vos qui supra Landulfus..... & ad filiis, hac abiaticis meis qui supra Bonefacii legitimi, & si filii masculini non abuero, filie & abiatice mee legitime, diebus vite nostre concedere dignaretis Precario & enfiteotecario nomine: *hec sunt Cortes due...... Episcopii vestri, quibus ipse Cortes esse videntur, una ex ipsis in loco, ubi dicitur Urso Casale, cum Castro inibi habente, & Capella ibidem consecrata prope eodem Castro ad onorem Sancti Pauli & Sancti Johannis, & Plebem prope ipsa Capella, & est consecrata ad onorem Sancti Georgi, una cum rebus domui coltiles, seu casis massariciis & aldiariciis seu tributariis tam in ips.... Casale, quamque in locis Alciano, cum Capella inibi abente, consecrata ad onorem Sancte Marie, & in Isola cum Capella inibi abente, & consecrata ad onorem Sancti Petri, seu in Cistriano adque in Fartsingo cum Capella una, & est consecrata ad onorem Sancti Eusebii, & in Cervaniga seu Joaningo cum Capella una, & est consecrata ad onorem Sancti Materni; seu in Puzolo & in Montecoleri, & in Durningo, Firniningo, Columbarisco, Primolingo, Raigada, Vindigada, Silva, Marciola, Macaninga, Ponteveclo, Talamona, Surlasco, Casube, vel utcunque per ceteris locis & vocabulis ad ipsam Curtem & Castris & Capellis & Casis massariciis pertinentibus in integrum. Alie namque Corte in loco & fundo ubi dicitur Brixianore, cum Castro inibi abente Plebem infra eodem Castro consecrata ad onore Sancte Marie, & Capella una foris, & prope ipso Castro &c.* (*) *Et nos, qui supra jugales pro ipsis rebus ad parte Episcopio vestro dare & tradere aut offerere videmur, idest Corte una domui coltiles juris nostri, quam abere visi sumus in loco & fundo, ubi dicitur Pladena, & ad locus ubi Muxinicula dicitur, cum Castro inibi abente, & Capella ibidem consecrata ad onore Sancti Laurenti, una cum rebus domui coltiles seu casis &c.* (**) *Quidem & ego Landulfus Pontifex, vosque supra jugales abaudivi, & peticionem vestram intellexi, & per presens cartula vobis jugales tuisque filiis, qui supra, Bonefaci Marchio & abiaticis tuis, & filii masculini si fuerint legitimi filiis & abiaticis tue legitime abendum trado per consensum Canonicorum nostrorum diebus vite vestre predictas Cortes quas petistis, sive illas quas parte Episcopio nostro ofersistis, ita ut faciatis in predictis Cortes &c.*

Actum in loco ubi dicitur Modio, in Comitatu Veronense feliciter.

Ego Landulfus Episcopus *in hac Precaria a me facta subscripsi.*

BONEFACIUS MARCHIO SSI.

✠ *Signum manus suprascripte* Richelde Cometisse, *que hac Cartula Precarie fieri rogavi ut supra.*

Tado Comes *subscripsi.*

Ildevertus Notarius vivente Lege Romana rogatus subscripsi.

Ego Adelbertus Notarius Scriptor hujus Cartula Precarie post tradita complevi & dedi.

Landulfus iste *Cremonensis Episcopus* ille idem est, qui teste Sicardo Tomo VII. Rer. Italicar. indignationem Populi Cremonensis incurrens exsulare coactus est, & multa sui Episcopii bona *propter superbiam ac inertiam perdidit*. Ipsum in Comitatu Veronen-

(*) Sequuntur quamplura nomina locorum, terrarum, & Capellarum.
(**) Sequuntur & heic multa alia ab ipso Marchione donata.

ronensi egisse testis est Charta, quam dedi: testis fortassis etiam & haec esse potest ejusdem prodigalitatis. Ac-

A cedant hisce & aliae tabulae, quas mihi suppeditavit praelaudatum Archivum Canonicorum Mutinensium.

Guibertus Episcopus Mutinensis Bonifacio Marchioni tres Curtes & Castra Bazani, Livizani, & Sanctae Mariae in Castello titulo Emphyteusis concedit, & contra Marchio eidem Episcopo donat alias Curtes & complures Terras, Anno 1038.

IN *nomine Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Chunradus gratia Dei Imperator Augustus, Anni Inperii ejus hic in Italia Duodecimo, XV. Kalendas Octubris, Indictione Sexta, Episcopio Sancti Geminiani Motinensis Ecclesie, ubi* Dompnus Wibertus Episcopus *nunc ordinatus esse videtur. Ego* Bonefacius Marchio & Dux Tuscie, & filius quondam Teutaldi, itemque Marchio, *qui professus sum ex natione mea Lege vivere Longobardorum, praesens presentibus dixi: Quisquis in sanctis ac venerabilibus locis ex suis aliquid contulerit rebus juxta Auctoris vocem in hoc Seculo centuplum accipiet, insuper quod melius est, vitam possidebit eternam. Ideoque ego, qui supra, Bonefacius manifeste profiteor, eo quod pacienter quesivi ad vos Domnus Wipertus Episcopus, ut tu mihi & ad filiis & nepotibus meis legittimis masculinis, qui de filiis masculini nati vel procreati fuerint, & si filiis ac nepotibus legittimis non habuero, filie & nepte mee legittime, qui de filie mee legittime nate vel procreate fuerint usque in tertiam generationem* Precaria atque Inphiteocharia *nomine concedere dignemini tantumodo ad habendum. Hoc sunt Curtes tres juris ipsius Episcopio vestro, quibus sunt posites una in loco ubi dicitur Bazano cum Castro & Capella inibi abente, & est consecrata ad honorem Sancti Stephani. Alia namque Curte in loco, ubi dicitur Liviciano,*

B *similiter cum Castro & Capelles inibi abente, una infra eodem Castro, & est consecrata in honore Sanctorum Martirum Albelberti & Antonini; alia foris eodem Castro est consecrata ad honorem Sancti Archangeli; tertia namque Curte in loco, qui dicitur Sancta Maria in Castello cum Roca, & Ecclesia inibi abente, & est consecrata in bono-*
C *re Sancte Dei genitricis & Virginis Marie, una cum rebus, domuicultile, sive casis massariciis, atque universis rebus, ubi per locis positis ad ipsas Curtes & Castris seu Rocha, sive Ecclesiis, atque casis massariciis & buniversis rebus pertinentibus in integrum. Preter antepono decimis & Capellis una intra Corte Bazano, que est conse-*
D *crata in honore Sancti Petri cum casis & vitis & orto & terra aratoria se simul tenente, & est super totum per mensura justa jugera duo & medio, & pertinet de Ospicio Sancti Geminiani ad vitam Peregrinorum, & casis & rebus, que detinet Rozo Clericus, & Auxelito cum suis fratribus & nepotibus, & Petro cum suis nepotibus, &*
E *Azo cum suis fratribus infra predictes Cortes ad eorum proprietatem. Et sunt prefate Cortes per mensura justa: prima, que dicitur Bazano, est area Castri & Capelle tabules trecenti; reliquis rebus foris eodem Castro ubicumque per locis positis ad eadem Curte & Castro & Capella pertinentibus, sunt juges centum: secunda namque Corte, qui nominatur*

natur Liviciano, est per mensura justa area Castri & Capelle super totum tabule centum; reliquis vero rebus foris eodem Castro ubicumque per locis positis ad eadem Curte & Castro seu Capelle pertinentibus sunt super totis juges mille trecenti: tertia vero Corte, qui nominatur Sancta Maria in Castello, & area, Rocca, & Ecclesie per mensura justa tabule triginta; reliquis vero rebus foris eadem Rocca seu Ecclesia pertinentibus sunt juges sexcenti: ut dictum est, tam casis cum sediminibus, seu reliquis terris, campis &c. omnia & ex omnibus ad predictas Cortes & Castris & Rocca seu Ecclesie, & Casis Domnicatis & Masariciis, & universis rebus territoriis ubicumque per locis positis, cum omnibus adjacenciis & pertinenciis earum rerum per locas & vocabulas pertinentibus in integrum.

Et ego qui supra Bonefacius pro ipsas Cortes, quas petivi, parti ipsius Episcopii do & trado, adque offerro, eo tamen ordine, qualiter supra legitur, id sunt Cortes trex juris mei, quam habere viso sum, una in loco, qui dicitur Gavello, cum Capella inibi habente, & est consecrata ad onore Sancti Geminiani, cum casis Domnicatis & Masariciis, & rebus domuicultile, & molendinis, & piscacioniobus nominative illis, qui obvenit Atoni Avio meo, per Cartula comutationis ex parte jam nominati Episcopii Sancti Geminiani tam in Spina, Quarantula, Vara, Orfuntula, Gardignacula, sicut in eadem commutatione legitur: & sunt pro mensura justa area, Capelle, & rebus, terretoriis, seu vineis & pratis, gerbidis, & buscaleis, seu silvis ad predicto loco Gavello pertinentibus, ubicumque per locis positis sunt, juges septingentis. Preter antepono Masaricia una in eodem loco Gavello, qui recta & laborata fit per Martino Musino Masario: alia que nominatur Panzano cum Castro inibi habente, & Capella infra eodem Castro consecrata ad onorem Sancte Marie una cum rebus domuicoltile, & casis domnicatis & masariciis ibi pertinentibus; est area Castri & Capelle per mensura justa juge uno; reliquis vero rebus foris eidem Castro a predicta Curte & Castro & Capella pertinentibus sunt juges mille. Preter antepono, & in mea reservo potestatem proprietario jure Masaricia una in eodem loco Panzano, qui fit recta per Dominico Gualberti Massario. Tertia namque Corte, que nominatur Gandaceto, cum meam portionem de Castro & Capella infra eodem Castro; consecrate in honorem Sanctorum Martirum Georgii & Resmi, & meam porcionem de Castro, qui nominatur Fredo, cum porcionem de Capella, que est consecrata ad honorem Sancti Pancratii, & pertinet ad meam porcionem de predictam Cortem Gandaceto, & est meam istam porcionem de predictis Castris & Capelle tabule centum: reliquis vero rebus foris eisdem Castris ad istam meam porcionem pertinentibus, sunt juges trecenti sexaginta. Preter antepono & in mea reservo potestatem proprietario jure Masaricia una in eodem loco Gandaceto, que fit recta per Petro cum suis germanis Masario. Eciam dono ego qui supra Bonefacius & trado & offero a parte jam dicti Episcopii Sancti Geminiani, id sunt omnibus casis & rebus, quas habere visus sum infra Plebe de Pulinago, & infra Plebe de Pellavo cum Roca, que nominatur Flumenalbo, eo tamen ordine, qualiter supter legitur. Preter antepono omnibus illis casis & rebus, quas Fregerio, & Aabelberto germanis & suis nepotibus adquisierunt per se ipsos per cartula donationis seu venditionis tam in se qtamque in eorum Missis, aut eorum genitoribus. Similiter & omni-

omnibus casis & rebus, quas tenet filiis Wilelmi & Gerardi de Vidriaula: etiam casis & rebus de Reginerio & de Livaldo, & item Rainerio filio predicti Livaldi. Et Masaricia una in unaquaque Plebe: illa de Plebe Pulinago que sit recta per Martino Surico Masario, & illa de Pelavo sit recta per Ingezo Selveradi Masario. Et sunt predictis casis & omnibus rebus in predictes Plebes per mensura justa juges mille quingenti, ut dictum est, tam casis cum sediminibus, seu reliquis terris, campis &c.

Quidem & ego Domnus Wibertus Episcopus te qui supra Bonefacius abaudivi, & recte peticione tua intellexi ipses Cortes, & Castris, sive Ecclesie in omnibus rebus ad eas pertinentibus, quod tu mihi petisti, quaque & illas, quas parti Episcopii nostri offersisti, per presentem Cartulam tibi tuisque filiis & nepotibus, qualiter supra legitur, per consensum Fratrum Canonicorum diebus vite vestre habendum trado Precaria *&* Inphiteocaria *nomine, sicut petistis, ita ut faciatis &c. Et ego qui supra Bonefacius Marchio eo videlicet ordine hanc in eodem Episcopio vestro de ipsis meis rebus facio offersionem, ut si vos, qui supra, Domnus Wibertus Pontifes, vestrique successores me, qui supra Bonefacius, meisque filiis & nepotibus, predictis rebus, quam vobis petivi, quamque & illis, quas parti Episcopii vestri offersi, diebus vite nostre quiete & inlibate habere permiseritis, faciendum inibi, & frugibus earum rerum & censum quicquid voluerimus, absque omni vestra vestrorumque successorum, vel parte Episcopii vestri contradictione. Et per Censum, quod ego qui supra Bonefacius, vel filiis ac nepotibus meis legitimis, & si filiis & nepotibus non habuero, filie vel nepte mee legitime annualiter dari debemus parti Episcopii vestri do & trado adque offero, oc sunt, Mansos quinque juris mei, quam habere viso sum, unum ex ipsis in suprascripto loco Gavello, qui regere videtur per jam dicto Martino Musino Masario. Alie in jam nominato loco Panzano, qui regere videtur per jam nominato Dominico Gualberto Masario. Tertio jam fato loco Gandaceto, qui regitur per predictus Petro Masario. Quarto in prelibata Plebe Pulinaco, qui regere videtur per prenominato Martino Masario. Quinto in jam fata Plebe Pelavo, qui videtur regere per prelibato Ingezo Masario. Et sunt ipses Masaricies, sicuti per suprascripti Masarii regitur, per mensura justa per unaquaque Masaricia juges duodecim. Et si oc evenerit, ut si umquam in tempore, quod fieri non credo, ut ego qui supra Bonefacius, vel meis filiis ac nepotibus legitimis, qualiter superius legitur, de predictes Masaricies, quam pro Censum dedi, aliqua subtractione fecerimus &c. Et si illud evenerit, quod vos qui supra Domnus Wibertus Episcopus, vel vestros successores, seu pars Episcopii vestri, michi qui supra Bonefacius, & ad filiis ac nepotibus meis, & ad filie, & nepte mee, qualiter superius legitur, de predictes Curtes & Castris seu Roca atque Ecclesie, & omnibus rebus, quas petivi, quamque & illis, quod pars ipsius Episcopii offersi, aliquam subtractionem fecieritis &c.* (*) *Unde due petie uno tenore scripte sunt.*

Actum est in loco, qui dicitur Corneliano, prope Plebem Sancti Andree feliciter.

(*) Ut in altera Charta Anni MXXXIV.

Ego Wibertus *sanćte* Mutinensis Ecclesie Episcopus *a me facta subscripsi*.

BONEFACIVS MARCHIO ET DVX SSI.

Signo ✠ ✠ ✠ *manibus Godo, & Leo, seo Maginfredo, qui professi sunt Lege vivere Romana testis.*

Signo ✠ ✠ *manibus Widoni & Rodulfo Legem viventis Langobardorum testis.*

Gisevertus Notarius scripsi, post tradita complevit & dedit.

Animadverte, quàm rotundis verbis *Bonifacius*, Mathildis Comitissae postea pater, in hac Charta, non tantùm *Marchio* appellatur, sed etiam *Dux Tusciae*. In praecedentibus *Marchionis* titulo contentus erat. Proinde, ut alibi monui, hinc etiam intelligere possumus, ipsum paucos ante annos, Marchiae & Ducatui Tusciae praeesse coepisse: antea verò appellationem *Marchionis* aut aliunde, aut ex indulgentia Augustorum sumsisse. Neque diu moratus est Guibertus Episcopus in possessione illorum quinque Mansorum, quos a Bonifacio acceperat, ut ex eorum reditibus censum perciperet sibi constitutum in magnifica Emphyteusi trium Castrorum: sed eos Cathedrali suae Ecclesiae Sancti Geminiani largitus est ad ipsius luminaria, ut constabit ex altera Charta exsistente in eodem Archivo.

Donatio quinque Mansorum facta a Guiberto Episcopo Mutinense Ecclesiae Cathedrali Sancti Geminiani ad illius luminaria, Anno 1038.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Noverit industria fidelium Christi cunctorum tam presentium quàm & futurorum, & omnibus pateat cujusque ordinis Clericis, nihilominus Laicis, quatinus ego Wibertus *Dei nutu sanctae* Mutinensis Ecclesiae Episcopus *precepta Canonum Sanctorum Patrum, partem Ecclesiae bonorum in luminariis dare jubentium relegens, & me minime, perlectis his, id ipsum nostrae huic Ecclesiae invenisse aut fecisse recolens, interius & exterius in memetipsum infremui conturbatus. Sed & sermo Evangelicus quandam scintillulam summi boni mihi sepius intente audienti ministrabat:* Qui vos honorat, me honorat. *Quocirca perpendens, me Sanctos minime in aliis amplius posse honorare, quàm quod eosdem die noctuque lampadibus illustrare disposui ob remedium animae Imperatorum, ac hujus Ecle-*

clesiae Episcoporum, ad ejusdem Ecclesiae illuminationem constituens dare, per interventum nostrorum Clericorum & fidelium, Mansos quinque, quos a Marchione Bonefatio in pensionem cum omni integritate propter Precariam *accepi, quam secum feci Bazianum, Livicianum, ac Sanctae Mariae Castellum dando, & Gavellum ab ipso cum piscariis, & Quarantulam, Acuaram, Spinam, Ottuntulam, Gardignaculam, cum omnibus accessionibus, & Pancianum, & partem Gandaceti, & partem Fredi, & quod in Pelavo habuit, & Flumen Albolum, & in Pulinaco cum aliis rebus recipiendo. Damus itaque predicte Illuminationi Mansum unum, quod per Petrum Massarium laboratur: aliud in Gavello, quod per Martinum Massarium & Musinum operatur: tercium in Panziano, quod per Dominicum Walperti Massarium laboratur: quartum autem in Pulinaco, per Martinum Soricum quod operatur Massarium: quintum verò in Pelavo, quod per Ingezonem Selveradi laboratur Massarium. Ipsos scilicet Mansos concedimus predictae Ecclesiae luminariis, remedio animarum Imperatorum, & omnium illos augentium Episcoporum, ea videlicet ratione, ut quicumque hoc a nobis factum observaverit, Deus Pater omnipotens & Filius & Spiritus Sanctus sibi vitam aeternam concedat. Et si quis nostrorum successorum, vel si quis ex hoc aliquid abstraxerit, maledictionem Dei, & Sanctae Mariae, & Sancti Geminiani, cui hoc damus, sciat se incurrere, & nostram habeat per aeterna Secula. Amen.*

Actum in Civitate Mutina XVI. Kalendas Novembris, Anno videlicet Incarnationis Domini nostri Jesu Christi MXXXVIII. Indictione VI. Regnante Domno Imperatore Chuonrado, Anno XII. Et ut hoc firmissimum, stabileque permaneat, manu propria subscripsimus.

A Wibertus *gratia Dei sanctae* Mutinensis Ecclesiae Episcopus *manu propria subscripsi.*

Ego Johannes Archipresbiter, hujus paginae scriptor manu propria subscripsi.

Suspicor ego id factum ab Episcopo Guiberto, ut querelas nonnullorum leniret, quibus fortasse prodigalitatem sapere videbatur, tria illa Castra e potestate Episcoporum divulsa sivisse abire sub specioso titulo in manus Bonifacii Marchionis. Prodigalitatem, inquam, appellavi id genus Emphyteuses. Nam ut ut, quoties cum vulgo contractus hujusmodi instituebantur, in utilitatem Ecclesiae converterentur, dubito ego, num id etiam contingeret, si quando in potentissimos viros ac Principes, qualis fuit *Bonifacius Marchio*, Ecclesiasticae res transferebantur. Fortasse mirabitur aliquis, quod tanta is quoque donarit Ecclesiae Mutinensi, & Cremonensi, quum non minus in Emphyteusim percepta, quàm ab ipso donata, in censum Ecclesiae reditura forent. Sed animadvertendum est, Bonifacium donare quidem sua, sed eorum quoque usumfructum ab ipso sibi reservari pro more, dum viveret. Quare is quidem & suis frui pergebat, & Ecclesiae bona insuper acquirebat, cui tantummodo census decernebatur persolvendus, & praedium in eum finem ipsi dimittebatur, longe impar reditibus inde percipiendis, & nihil respondens honori dominationis in iis Castris, quo sese Episcopi exuebant. Ad restitutionem postea suo tempore faciendam heredes potentum, ut suspicor, segnes plerumque sese praebebant; neque iis artes & vires deerant, ut in omnium possessione & ipsi persisterent. Et reapse, sublatâ e vivis Comitissâ Mathilde, Bonifacii ipsius filia,

liâ, Anno MCXV. tum Ecclesia Romana ab ipsâ haeres instituta, tum Henricus inter Augustos Quartus, de ejus hereditate certarunt. Ipse Imperator hac de caussa in Italiam concitus veniens omnium possessionem arripuit. An quidquam inde receperint Ecclesiae, quae tot bona in Feudum aut in Emphyteusim eidem Comitissae, ejusque majoribus concesserant, equidem ignorare me fateor. Illud contra novi, ex Ecclesiarum bonis, atque ex hujusmodi contractibus mirum in modum amplificatam fuisse *Bonifacii Marchionis*, ejusque filiae *Mathildis Comitissae* potentiam. Altero exemplo rem luculentius confirmatam volo, nempe schedulâ, quam ex pervetusta membrana adservatâ in Archivo Capituli Canonicorum Regiensium descripsi. Ibi recensentur, quae ab Episcopis Regiensibus jamdiu idem *Bonifacius Marchio* solertissimus vir sibi compararat. Quamquam ne cuncta quidem heic enumerata arbitror. Arcem enim Canossae, seu Canusinam, quam Donizone teste *Atto ejus Avus* in Feudum ab Episcopo Regiense acceperat, heic praetermissam video. Legens admirationem contine, si potes.

Notitia Castellorum, Plebum, aliorumque jurium, quae Bonifacius Dux & Marchio Tusciae receperat in Feudum, vel in Emphyteusim ab Episcopis Regiensibus, conscripta circiter Annum 1070.

C*Astella & Plebes, que tenuit* Bonifacius Marchio *de Regiensi Episcopatu. Castellum de Toano cum Plebe & Capellis: Capella de Aquaria cum* precariis: *Plebem de Sancto Vitale cum domnicato magno, & Mansibus, & pluribus Capellis: In Bismanto Capellam de Busiana cum decimis & omnibus suis pertinentiis; & Capellam de Belelio cum suis pertinentiis: Plebem de Ligulo cum domnicato & Capellis: Plebem de Caviliano cum domnicato magno; & Capellam Sancti Prosperi prope Canusia cum decimis: Capellam Sancti Martini in Guilia cum Mansibus: In Debla Capellam unam cum Mansibus: Inter Ca... nioni & Pantano Mansos decem: In Serzano Mansos tres: In Castro Oleriani Capellam unam cum terris intus & foris: Medietatem de Plebe Sancti Faustini in Erbaria: Plebem de Carpo: Plebem de Prato cum Castello: Plebem de Camporotondo, cum servis & ancillis, & pluribus Mansibus: Decimam de Cortenova cum pluribus Mansibus Canonicorum: Plebem de Wardestalla cum Capella Sancti Georgii, cum centum juges: Plebem de Luciaria cum Corte & Capellis: Decimam de Gonziaga: Plebem de Pigoniaca, cum Capellis & Mansibus: Castellum Sancti Martini in Rio: Castellum de Campaniola, qued est edificatum supra terram Sancti Prosperi; & Capellam Sancti Andreae cum Mansibus & viginti quatuor decimalibus: & aliam Decimam in Budrione: Piscariam de Razolo, cum terris & porto, qui dicitur Trisoso: & in Palude Cortem de Bondeno; & Cortem de Ronco Episcopi, quam ex parte Atto de Canusia per* Precariam *tenuit, & alteram invasit. Unde etiam Cilianellum idem Atto Ecclesiae proprium dedit, Bonifacius postea Ardoino Gandulfi filio per proprium dedit: Capellam Sancti Andreae in Gabiana cum duodecim Mansibus: Plebem Sanctae Mariae in Villulae, & omnem Decimam de Clustello:*

lo: Reverim Plebem cum Castello, quod modò est destructum; & septem Capellis, & famulis Ecclesiae, & Precariis: *Cortem de Sancto Martino in Spino, cum tribus Capellis, & piscacionibus ac paludibus: In Quarantule Mansos duos: Capellam Sancti Faustini prope Rorariolum, cum pluribus Mansibus, quam Canonici de Canusia modò tenent: Cortem de Casale, Beli, & plures Mansos in montibus & planiciebus: Insuper & plurimos Mansos Canonicorum nostrorum in Regiensi, & Motinensi, & Mantuanensi Episcopatu. In Insula Suzariae tenuit idem Bonifacius M....... vam, & aliam terram cum servis suis quingenta jugera. Per* Precariam *habuit Cortem de Rondenaria, & Cortem de Pradesolio, & Cortem de Burzano, & Cortem de Vico Martini ex parte Ecclesiae. Et dedit idem Bonifacius Castellum de Rosena, & Paternum, & Marmoriolum, & medietatem de Rodano cum omnibus illorum pertinentiis: Castella & Plebes, que Episcopus cum omnibus suis Militibus tenet: Querciolam, Albineam, Mazinzaticum, Novem, Suzariam, & Mili-* A *tes ejus tenent Montemaltum, Vergnanum, Robiolam, Melocium, Gorgadellum, Folianum, Roncum Cisoli, Arcetum, & Plebem de Melocio, Plebem de Bismanto, Plebem de Baise, Plebem de Sancto Eleucadio, Plebem da Castro Oleriani, & de Sancto Salvatore, Plebem de Banio, Plebem de Pulianello, & de Bibiano, Plebem de Albinea,* B *Plebem de Motilena, Plebem de Fabrica, Plebem de Sancti Zenonis, Plebem Sancti Stephani, Plebem de Quarantula, Plebem de Suzaria.*

Ex his reliqua disces, quae sibi Bonifacius Marchio a tot aliis Ecclesiis procurarit. Solemne autem fuit, ut vix ulla Emphyteusis constitueretur, cui conjuncta non foret obliga- C tio Census, sive pensionis persolvendae quotannis. Sed quàm difficilè, immo quàm rarò a potentibus viris Ecclesia hosce Canones reciperet, indicabit nobis Ottonis I. Imperatoris Diploma, quod authenticum-ne foret, an antiquissimum apographum, decernere non audeo, in Archivo Capituli Canonicorum Arretii hactenus delitescens.

Confirmatio Privilegiorum facta Canonicis Arretinae Ecclesiae ab Ottone I. Imperatore, Anno 963.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Regis aeterni. Otto divina favente.... Imperator Augustus. Quia Imperialis magnificentia pia & larga erga Dei cultores, & Ecclesiarum Dei recuperatrix & restauratrix esse debet, ut id agendo premium mereatur consequi sempiternum; idcirco omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque presentium ac futurorum devotio noverit, qualiter nos consultu ac interventu venerabilis Episcopi Huberti *karissimi fidelis nostri adquiescentes, aliquantam* D *terram, quam bonae memoriae* Petrus Episcopus *ad utilitatem Canonicorum in Ecclesia Sancti Donati & Confessoris & Martiris Christi, ibi pro tempore Deo servientium distribuit, & antecessores nostri Imperatores & Reges postea confirmaverunt, & suo proprio dono concesserunt, videlicet Vineam unam ad Pinum cum Campo, ibi prope similiter ad Pinum nominante;* E *& Campum alterum, qui dicitur Pratum Sali; nec non Corticellam unam, quae dicitur ad Clane, cum sua pertinentia; & aliam*

& aliam Corticellam, quae vocatur Mojonam, sub integritate, sicut discernitur in scripto a jam nominato Petro Episcopo facta; Ecclesiam quoque Sancti Petri in Castello, quam dive memoriae Lotharius *pro remedio anime sue Canonicos ibi servientes habere concessit; nec non & Villas tres, quarum una nominatur Durna, altera Plica, tertia Spegia, quas predictus Lotharius Canonicis confirmavit; Mercatum insuper unum, quod celebratur in Missa Sancti Ilariani; Cortem etiam, que nominatur Camenina, & est in Castro Felicitatis, cum Ecclesia in honore Sancti Andreae edificata, cum omni pertinentia, quam prefatus Imperator Canonicis concessit; Campum insuper unum, qui vocatur Pisinule, & consistit in pago Aritiense, cum omnibus suis appenditiis, ut pretaxatus Imperator eis concessit; Cortem namque, que vocatur Colonaria, cum omni sua pertinentia, per hoc nostrum Imperiale Preceptum Canonicis, qui nunc ibi serviunt, scilicet Grasulfo Archidiacono, Suaverico Archipresbytero & Primicerio, Sapienti Gramatico, Erolfo Presbytero, Stratario Majoris Schole, Johannes Clericus & Custos, Johannes Presbytero, Altiperto Presbytero, Michaëli & Tegrimo Diaconibus, & reliquis, qui ibi in presenti serviunt, eorumque successoribus, qui futuris temporibus ibi servierint, restituimus, confirmamus, pleniterque corroboramus. De jure insuper Regni nostri donamus predicti loci Canonicis Corticellam unam, que conjacet in a vocabulo Toppo, una cum ipsa Silva, que dicitur Arbororum, & una cum omni pertinentia & adjacentia sua, & cum ipsa Waldeninza, que conjacet in Vico & in Policiano & in Peciano & per alia vocabula; & Campum unum, qui dicitur Langoria conjacente prope Perilasium, qui capere videtur modia viginti; ita videlicet, ut nec Rector ejusdem Sedis, nec cujuslibet potestatis persona de persona de prefatis rebus, & de eorum pertinentiis, seu de his, que divina pietas inibi agere voluerit, illis aliquam inferre presumat contrarietatem, & deminorationem ullam ingerere adtemptet. Confirmamus eis scilicet terram, quam* Hugo Rex *de sua proprietae eisdem Canonicis concessit, idest Campum de Piunta & Campum de Graticiata, ut illis absque aliqua minoratione aut cujuslibet potestatis contrarietate perhennis perseveret temporibus. Statuimus quoque, ut sit ipsa Canonica cum Canonicis ipsius loci sub magisterio & regimine Grasulfi Archidiaconi & Suaverici Archipresbyteri, eorumque successorum facientes pari voto, communique consensu de frugibus & reditibus, quod in ipsa Canonica annualiter Dominus dederit, seu de elemosinis absolute & libere, ut Canonici facere debent, absque ullius contradictione vel molestatione.* Quia Tuscis consuetudo est, ut accepto ab Ecclesia Libello, in contumatiam convertantur contra Ecclesiam, ita ut vix umquam constitutum reddant Censum; precipimus, modisque omnibus jubemus, ut nullus Episcopus vel Canonicus Libellum, aut aliquod scriptum alicui homini faciant, nisi laboratoribus, qui fructum terrae Ecclesiae..... reddant sine molestia vel contradictione. *Precipimus quoque, ut in ipsa Canonica nulla..... ducatur persona absque communi consensu, ne propter hoc aliqua inter illos oriatur discordia. Pro majori quoque illorum securitate recipimus illos cum omnibus illorum mobilibus & immobilibus rebus, illis juste & legaliter pertinentibus sub nostrae tuitionis munburdo; quatenus secure vivere, Deoque servire, & pro nobis, statuque Regni nostri, remedioque animae nostrae orare illis*

illis jugiter delectet. Si quis igitur hujus nostrae confirmationis Precepti & munburdi violator aut contradictor extiterit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Kamerae nostrae, & medietatem prefatis Canonicis, A *qui in Ecclesia beati Donati pro tempore servierint. Quod ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manu propria roborantes de anulo nostro subter anotari jussimus.*

Signum Donni Ottonis magni Imperatoris [monogram] *Augusti.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Liutgerius Cancellarius ad vicem Widenis Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data VI. Idus Maj, Anno Dominice Incarnationis DCCCCLXIII. Indictione VI. Anno Imperii Magni Ottonis Imperatoris Augusti II.

Actum Monte Feretrano ad Sanctum Leonem.

Rursus animadvertamus oportet verba illa: *Quia Tuscis consuetudo est, ut accepto ab Ecclesia Libello, in contumaciam convertantur contra Ecclesiam, ita ut vix aut numquam constitutum reddant Censum: precipimus, modisque omnibus jubemus, ut nullus Episcopus vel Canonicus Libellum, aut aliquod scriptum alicui homini faciant, nisi laboratoribus &c.* Hoc est Ecclesiae bona Colonis tantùm tradantur, qui fructuum partem inde obvenientium reddant. Ex hoc ipso Diplomate tempus habemus, quo Otto Magnus Berengarium II. antea Italiae Regem in *Monte Feretrano* obsedit. Continuator Reginonis eumdem tradit obsidione pressum *in Monte Sancti Leonis*. Sed antilogiam solvit Liutprandi Ticinensis Continuator pag. 472. Tomi II. Rer. Italic. de Ottone Magno scribens: *Progrediens Montem Feretratum* (aliis est *Feretranum*) *quod Oppidum Sancti Leonis dicitur, in quo Berengarius & Willa erat, obsedit.* Regredior ad Census, B quos domini percipiebant e praediis aut locatis, aut in emphyteusim traditis. *Homines censiles, censarii, censiti, incensiti*, & *censuales* occurrunt in antiquis Chartis. Eo nomine *Liberos* viros designatos opinor, qui pro praedio conducto, sive libellario, censum domino reddebant. Haec tamen certo definire non ausim. Occurrunt e- C nim & Servi *coloni*, qui Censum dominis persolvisse videntur. Feudis nullus imponi Census consuevit eâ ratione, quod Vassalli, sive Milites, personali servitio obstricti forent, quotiescunque ad Senioris sui obsequium atque tutelam advocarentur. In Feudis sacri Romani Imperii hic idem mos adhuc perdurat. Ab aliis D verò sensim invecta consuetudo est (quod & monui in Dissertatione XI. *de Allodiis & Feudis*) ut Feuda minora, ac deinde etiam majora, aliquid annuae pensionis domino directo redderent, non lucri causâ, sed ad servandam perennem memoriam do-

dominii ac Vassallatici. Proinde levis momenti Census imponebatur, veluti unus Ensis, unum par Calcarium, aut Chirothecarum, unus Accipiter, aut Falco, aut etiam par Tintinnabulorum, quibus Falcones ornantur, atque alia hujusmodi. Non dissimiles fuerunt interdum Census Emphyteusibus impositi, nisi quod aliquid lepidi quandoque in iis praescribendis immiscebatur. Bononiae Emphyteusis a Monachis Benedictinis Sancti Proculi constituta, pro Censu fumum caponis cocti reddebat: hoc est, annis singulis stato die ad mensam Abbatis Emphyteuta accedebat, capponem e ferventi aqua tractum, & duabus patinis inclusum deferens, quem exinde detegebat, ita ut demum fumus ascenderet; quo peracto ille abibat, ferculum ipsum asportans, & satis suo munere functus. Alteram novi Emphyteusim, cujus census est racemus uvae nigrantis offerendus festo die Sanctae Mariae Magdalenae. Narrabat mihi Nicolaus Cristofani Cancellarius Archiepiscopalis Curiae Lucensis, vir honestissimis moribus, comitate ac amore antiquitatis multùm commendandus, sibi hujusmodi Canones interdum occurrisse in antiquis Emphyteuseon Chartis evolvendis: Prima die Maji cuidam, Emphyteusim ab Orphanis Lucensibus habenti, id onus incumbit, ut ad eos arborem Majalem deferat (nos *Majo* appellamus, in quo reliquias adhuc cernimus celeberrimae apud Ethnicos festivitatis, cui *Majuma* nomen) non paucis taeniis ornatam, annexis tribus frumenti spicis. Si istae abessent, Emphyteuta a beneficii possessione statim decideret. Quare opus est terram in aprico positam diligenter excolere, eamque adhibere curam, ne unquam eo die

A spicae tritici desiderentur. Religiosi viri Lucenses Ordinis Praedicatorum a Patribus Monasterii Sancti Pontiani Templum Sancti Romani sub titulo Emphyteusis recepere. Quotannis antiqui domini ad canendam Missam illuc procedunt. Prandium iis a Dominicanis paratur, certo ferculorum numero instructum; tum eis

B persolvitur Grossetum argenteum *bene sonans*, quod in eum finem super mensam ita projicitur, ut ejus sonus bene a circumstantibus audiatur. Hujusmodi Censu persoluto ii in possessione Templi persistunt. Ruralem quandam Confraternitatem nescio quis Sacerdos heredem sibi instituit, eâ conditione adjectâ, ut effigiem suam

C in tabulâ pictam perpetuò ibi custodirent. Annis singulis, recurrente stato die, opus est sigillatim, nomine & cognomine expresso, Sodales eos in aula congregatos interrogare, an adsint. Interrogandus quoque est idem Presbyter, tandiu postremo fato functus. Tunc ex adstantibus unus respondet: *non adest*. Quae au-

D diens alter, in haec verba erumpit: *quare non adest? En illum: inspicite*; & pictam in tabella ejus faciem ostendit. Aliis exemplis parco. Alibi monui (rursus heic repetendum censeo) fuisse olim complures, qui ut publicis oneribus se suaque eximerent, sacris locis, bona sua largiebantur, eaque continuo ab ipsis sub

E tenuissimo censu in Emphyteusim recipiebant. Cedebat hujusmodi contractus in utriusque partis emolumentum. Sed Reges, quorum Fisco per fraudes officiebatur, rem moleste ferebant, & interdixere nonnumquam, sed irrito plane successu. Vidimus supra, multum ab Ecclesiis traditum, & longe minora eis oblata fuisse a Secularibus viris. Interdum verò Saecula-

culares multa Ecclesiis donabant, modicum autem ab ipsis recipiebant. Uno exemplo res patebit, si Chartam proferam, cujus apographum ante sexcentos annos, ut mihi videbatur, scriptum adservatur in Archivo Monasterii Pistoriensis Sancti Bartholomaei, ad Canonicos Regulares Lateranenses spectantis.

Donatio terrarum ac domorum facta Monasterio Pistoriensi Sancti Bartholomaei a Rafuxo & Liamprando Presbyteris, qui deinde per Precariam & Emphyteusim eadem cum additamento recipiunt ab Abbate ejusdem Monasterii Gausprando, Anno 831.

IN *nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Imperantibus Domnis nostris* Hludovicus *&* Lutharius *dilectissimo filio ejus* Imperatoribus, *Anno Imperii eorum Octavodecimo, & Duodecimo, IX. Kalendas Aprilis, Indictione IX. feliciter. Manifestus sum ego* Gausprand Abas Monasterio Sancti Bartholomei, *a bone memorie Gajudeald Medicus constructum foras muro Civitatis nostre Pistoriensis, eo quod ante os dies tu Rafuxus Presbiter filio quondam Rascausi pro remissione anime tue tali tinore judicasti & tradedisti mihi, & Liamprand Presbiteri filio quondam Baroncelli, & prefati Monasterii offersionis titulo abere statuisti casis habitaticnis tue locus, nomine Celeriano, cum solamentis, Curte, horto, terris, & vineis, fundo illo, in quo predicti edificiis domorum constructum, qualiter fundo ipso sepis circumdatum est in integrum. Similiter casa cum edificiis illis, que habere videbaris, locus nuncupante Domitiano, prope Ecclesiam Sancti Martini, cum solamentis, Curtis, orto, terris, & vineis, qualiter sepibus fundo ipso circumdatum est in integrum. Atque terra vinea plantata clausura una, locus qui dicitur Cavaliano in integrum. Seo terra & vinea clausura una in loco Centora in integrum. Et virgareis atque stalareis, quantis in monte & in plano habere visus fuisti in integrum. Hec omnibus istis rebus nobis atque predicti Monasterii tali tinore tradidisti,* ut ad presenti die rebus .... in potestatem nostram, seo supradicti Monasterii esse debeant sub illa tuitione & immunitatem atque defensione, sicut ceteris rebus eidem Monasterii esse noscuntur; *nisi tantùm, hoc est, in capite anni Depositionis tue pro medela anime tue, tam per nosmetipsos, aut per alios Sacerdotes canere studeamus Missas sexaginta, & in elemosinis & frugis de istis rebus pascere faciamus pauperes ducenti: sicut hec omnia per cartula confirmasti conscripta per manus Giselprandi discenti ex dictato Gausperti Notarii & Scabino Magistro suo. Modò verò precasti nos, ut tibi hec suprascripto Lamprandi Presbiteri* ..... per Precaria in tali ordine concedimus istis casis & rebus, quibus tu nobis per ista cartula tradidisti, & adderemus vobis in ipsa Precaria Ecclesiam & res Sancte Marie sito locus Pacationo, qui est jura & proprietas sepe dicti Monasterii isti Sancti Bartholomei pertinere videntur. *Ego quidem pro congruo consilio & voluntate Monachorum tua audientis petitione concessi & tradidi tibi jam dicto Rafuxus Presbiter & Lamprandi idem Presbitero, sicut tu me postulasti, omnibus istis casis & rebus, quicquid per suprascripta cartula ad temetipsum nobis*

nobis vel sacri Monasterio Sancti Bartholomei advenerunt, & augere vobis in anc Precaria visi sumus ista Ecclesia & res Sancte Marie ante positas..... cum Curticella & orto suo, quod exinde Benedicti & Teusperte ancilla Dei in beneficium dedi.

Nam omnibus aliis rebus & edificiis case ad ista Ecclesia pertinentibus, similiter & ipsa Ecclesia, hec omnia cum predictis rebus, quas tu nobis vel Monasterii nostri decrevisti in integrum, omnibus his vobis Rasuxus & Lamprand Presbiteri, sub eam videlicet rationem tradidi, ut dum tu Rasuxus Presbiter vixeris, omnibus istis rebus, quibus tu nobis habere decrevisti, in tua propria sit potestatem habendum, laborandum, atque usufructuandum, & cuncta movilia dandum, aut judicandum, seo foras ex ipsis casis vel rebus traendum. Et suprascripta Ecclesia Sancte Marie cum omnibus rebus ad eam pertinente abere debeatis tu Rasuxus Presbiter una cum Lamprand Presbiter, dum ambo vixeritis, communiter habendum, gubernandum, atque rebus ipsis usufructuandum, & sicut supra legitur, mobilibus rebus pro animabus vestris dandum vel judicandum; & quicquid exinde alteri homini Libellario nomine, *vel* ad Censum reddendum *datum habere vox juxta ipsius scripti paginam censum exinde pleniter exigere & suscipere debeatis, sicut ego exigere aut suscipere debui, nisi tantùm siligine, favas, & vino, quod Dominus vobis per singulos annos de suprascriptis rebus predicte Ecclesie Sancte Marie dederit, reddere deveatis michi, qui supra Gausprandi Abbati vel ad successoribus meis tertiam portionem ex omnibus, & ista elemosina, & Missarum pab.... vel canationum, que michi vel successorum meorum facere decrevisti tu Rasuxus Presbiter pro rebus illis, quod tu nobis dedisti, dum tua fuerit vita, per temetipsum ex ipsis rebus facere studeas, & nos exinde inde in vita tua permaneamus absoluti. Nam post vestrum decessum taliter omnino deveamus exinde perficere, sicut tu per suprascripta cartula decrevisti. Et si Lamprand Presbiter ante obierit, tunc Ecclesia & omnibus rebus superius scriptis in tua, qui supra tu Rasuxus Presbiter, remaneat potestatem, sub eam videlicet rationem & redditum nobis faciendum, sicut supra legitur. Et si tu ante ipso Lamprand decesseris, Presbiter similiter ipse Lamprand diebus vite sue Ecclesia & omnibus rebus ipsis deveat habere, & nobis Censum reddere, sicut ambo facere debuistis. Nam post amborum vestrorum suprascriptorum decessum, Ecclesia, casis, & rebus omnibus ipsis superius circumscriptis michi qui supra Gausprand Abbati vel ad Successores meos apud parte jam fati Monasterii Sancti Bartholomei, cujus proprietas est, sine ulla diminutione revertantur, excepto de movilibus fiat, sicut superius legitur. Et si adimpleti vos fueritis parti nostre, vel ad parte suprascripti Monasterii nostri omnino qualiter superius legitur, & vobis amplius superimponere presumpserimus ego Gausprand Abbas vel successores meos, aut ex ea, que superius statui, & circha vos nostra fuerit ad observandum vobis in aliquo minus exinde fecerimus, aut in vita vestra rebus ipsis vobis minuare aut retollere quesierimus, tunc componere debeamus ego Gausprand Abbas vel successores meos vobis suprascriptis Rasuxus & Lamprandi Presbyteri, vel cui ipsa movilia pro animabus vestris judicaveritis aut dederitis, pene nomine argento solidos duo milia. Nam post amborum vestrorum decessum Ecclesia, casis, & rebus ipsis, sicut superius dictum est, vobis re.... & suprascripta elemosina & Missarum solemnia, sicut tu Rasuxus Presbiter decre-*

crevisti, adimplere debeamus, quia sic inter nobis convenit. Hanc Precaria firmitatis vestre Giselprando discente & ditante Gauspert Notario & Scabino magistro suo scribere rogavi.

Actum: Pistoria feliciter.

✠ *Ego Gausprandus Abbas manu mea subscripsi.*

Ego Tato Clericus rogatus ad Gausprand Abbas teste subscripsi.

Ego Farulfo rogatus ad Gausprandu Abbas teste subscripsi.

Ego Alo rogatus ad Gausprand Abbas teste subscripsi.

Ego Johannes Clericus rogatus ad Gausprandus Abbas teste subscripsi.

Ego Petrualdu Clericus rogatus ad Gausprand Abbas teste subscripsi.

Ego Gumprandu rogatus ad Gausprandu Abbas teste subscripsi.

Ego Petrus Clericus rogatus ad Gausprandu Abbas teste subscripsi.

Signum manus ✠ *Achiperti filius Acheni teste.*

Ego Gauspertus Notarius & Scabinus rogatus ad Gausprand Abbas scribere dictavi, & ad confirmandum manu mea subscripsi.

Ego qui supra Giselprand Scriptor post traditione complevi & dedi.

Ego Gualbertus Notarius & Judex sacri Palatii Scriptor, qualiter in autenticum scriptum inveni, fideliter exemplavi.

Atque hinc habes, non tantùm praedia, domos, & Castella ab Ecclesiasticis viris olim in Feudum, aut in Emphyteusim concessa fuisse, sed, quod vix ferendum videatur, etiam ipsas *Ecclesias*. In Archivo Archiepiscopii Lucensis Chartam vidi exaratam *Anno XXVI. Ludovici Imperatoris, & XVII. Lotharii ejus filii Imperatoris, decimooctavo Kalendas Julii, Indictione II.* ideſt Anno Christianae salutis DCCCXXXIX. in qua *Berengarius Lucensis Episcopus* titulo *Emphyteusis* concedit Ecclesiam Sancti Petri in Asulari. Berengarium istum ignoraverat Ughellius Tom. primo Ital. Sacr. sed postea in Additamentis ad Tomum quinctum ejus nomen agnovit. Aliam legi Chartam ad eundem *Berengarium Episcopum* spectantem, ac eodem Anno conscriptam, quae commutationem bonorum complectitur, ad quorum aestimationem *insimul direxit Aginone Comite, Misso suo*. Iste Comes, ideſt Lucensis, in aliis Chartis appellatur *Aghanus*. Rursus in altera Charta ibidem adservata & scripta *Anno VII. Berengarii Augusti, Pridie Kalendas Maji, Indictione X.* Flaipertus Scabinus Clericus a *Petro Episcopo Lucensi* in Emphyteusim accipit Ecclesiam Sancti Thomae Apostoli, sitam in Civitate Lucae prope Posterulam, & murum Civitatis, constitutâ pensione annuâ Denariorum duodecim argenteorum. Tertia sese mihi obtulit scripta *Anno III. Domni nostri Widonis gratia Dei Imperatoris Augusti, Sexto Kalendas Julii, Indictione XI.* ideſt Anno Christi DCCCXCIII. Ibi *Gerardus Episcopus* Ariperto, qui & Ato, in emphyteusim concedit, *ad censum persolvendum,* Ecclesiam Sanctae Euphemiae, sitam in Civitate Lucensi, una cum ejus bonis, *pro se & heredibus suis*, cum obligatione divini Officii, Luminarium, & Missae solemnis. Pensio persolvenda quotannis ascendebat ad *duodecim Denarios argenti bonos expendibiles*. Mitto alia exempla, quae ex eodem Lucensi Tabulario excerpsi. Atque hinc intelligis, quantum olim Episcopi nonnulli suâ potestate abuterentur in sacra loca. Nam aut conferendo Ecclesias, portionem praediorum ad easdem pertinentium in usum suum retinebant; aut

aut Censum enormem a Rectoribus exigebant; aut in Emphyteusim ipsas largiebantur. Quae caussa erat, cur & ipsi Rectores bona earumdem Ecclesiarum dissiparent, Conciliis, immo & juramentis ipsorum Sacerdotum frustra obnitentibus. In praelaudato Archivo pergamenam inspexi exaratam *Anno XXVI. Berengarii Regis, quarto Aprilis Indictione I.* idest Anno DCCCCXIII. Ibi Lampertus Presbyter accipit *ad persolvendum Censum* ab Alchisi Rectore Ecclesiae Sancti Johannis, *quae est Plebs Baptismalis in loco Bargi*, quartam partem *Ecclesiae Sancti Johannis*, cum suis bonis, subjectam eidem Plebi, & quartam partem *Ecclesiae Sancti Geminiani*, pensionem annuam redditurus Denariorum argenteorum XCVI. quo pretio idem Plebis Rector emere possit *equum barbanum*, *& porcum grassum*, quos Episcopatui Lucensi Sancti Martini dare debet idem Rector pro suprascripta Plebe. Vide temporum mores. Et ne mireris, tam gravem censum Episcopo pro Plebe illa persolutum fuisse, accipe quid altera Charta in eodem Lucensi Tabulario adservata nobis offerat. Ea quidem scripta fuit *Anno XXXIII. Regni Karoli serenissimi Augusti, magni, pacifici Imperatoris, qui & Romanum gubernat Imperium, & Anno XXV. Pippini ejus filii Regis, IV. Kalendas Majas Indictione XIV.* hoc est Anno Christi DCCCVI. Ibi *Gheriprandus Presbyter filius bonae memoriae Ghisiprandi Presbyteri* bona offert pro anima sua Ecclesiae Sanctae Mariae & Sancti Hippolyti, & rogat Dominum & *virum beatissimum Jacobum Episcopum Lucensem*, ut constituat ipsum donatorem, suosque filios ac nepotes, Rectorem ejusdem Ecclesiae, ac bonorum ad eam spectantium. Pollicetur

A ipse *Gheriprandus Presbyter una cum Marino & Ruperto Presbyteris filiis, aut Nepotibus suis*, se annis singulis persoluturos eidem Antistiti, ejusque successoribus *unum gustare* (Gallicae Linguae *Gouster*, seu *Goûter*, idem significat ac Latinis, nobisque *Merenda*. Glossae quoque veteres *Gustavium* ita interpretantur. Praeterea, uti a-
B nimadvertit Antonius Maria del Chiaro in Historia Valaccorum, Populus regionis illius inter alias Latini sermonis reliquias adhuc usurpat *Gustare* pro *Jentaculo*. Occurrit eadem vox in altera Charta Lucensi Anni DCCLXXXV. quam evulgavi in Dissert. XIII. *de Hominibus liberis*. Quare non abhorret a vero heic designari
C Jentaculum sive Merendam) *& par boum, & equum, qui ambo valeant Solidos quadraginta, aut loco ipsorum boum & equi, eosdem Solidos quadraginta &c.* En quantum mercimonium de rebus Ecclesiae quidam olim facerent. Non dissimulabo tamen, occurrere in paucis aliquot Chartis censum persolvendum non Episcopo, sed
D Ecclesiae Cathedrali Sancti Martini. Inter alias unam vidi authenticam Chartam, scriptam *Regnante Domno nostro Carulo Rege Francorum & Langobardorum, ac Patricio Romanorum, Anno Regni ejus, quo Langobardiam cepit, Vigesimo Sexto, & filio ejus Domno nostro Pippino Rege, Anno Regni ejus Nono Decimo, III. Idus Februa-*
E *rius, Indictione VIII.* idest Anno DCCC. Ibi *Johannes Lucensis Episcopus* Ferualdum ordinat Rectorem Ecclesiae beati Sancti Petri, sitae in loco Asuiari, simulque Hilprandum Clericum ejus nepotem Hildeprandi filium; & sublato e vivis eodem Hilprando, *si Hildeprandus alium filium habuerit tonso capite*, eidem quoque ipsam Ecclesiam regendam concedit. Pensio, singulis

gulis

gulis annis in Nativitate Domini reddenda Ecclesiae Cathedrali pro luminaribus, statuitur in *Libris quadraginta Olei*. Verùm hic Episcopus sanctitate morum in Urbe Lucensi effulsit, ac propterea titulo *Beati* donatus est, neque suis lucris inhiabat: a qua aegritudine non satis sibi caverunt nonnulli ejus successores. Eum Anno Christi DCCXCIX. vivere desiisse suspicabatur Ughellius Tom. prim. Ital. Sacrae. Hinc habes, eum

A subsequentis quoque Anni primis mensibus in vivis fuisse. Ne tamen puta, in una Etruria conclusum fuisse morem tradendi Ecclesias titulo Emphyteuseos. Alibi eadem consuetudo invaluit. Id palam facient Tabulae spectantes ad Comaclense Monasterium Aulae Regiae, quas Peregrinus Priscianus Ferrariensis Anno MCCCC-

B XC. in suos Annales Ferrarienses MStos intulit, & ego inde descripsi.

Charta Emphyteusis, qua Venerius Abbas Monasterii Sanctae Mariae in Aula Regia Comaclensis Dioecesis concedit Bonizoni Presbytero, & Andreae, qui & Angelo, Ecclesiam Sancti Michaëlis Archangeli sitam in Burgo Ferrariae, Anno 969.

IN *nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Imperante* Domno nostro Ottone *pacifico magno* Imperatore, *Anno pietatis ejus VIII. die XVI. Mensis Junii, Indictione XII. Ferrariae. Petimus ad vobis in Dei nomine* Donnus Venerius *vir venerabilis, Presbiter Monachus, &* Abbas Monasterii Sancte Marie, *que vocatur* in Aula Regia, *una per consensu cuncta Congregatione deservientium eidem Monasterio, uti nobis in Christi nomine Bonizo vir venerabilis Presbiter, qui manere visus sum ad Ecclesiam Sancti Michaëlis Archangeli in superiori Burgo Ferrarie, sita in fundo Baniolo, juris Sancti Monasterii vestri, nec non Andreas, qui vocatur Angelo, habitator in Civitate Ferrarie, in vice & pro persona Joanne filio ejus, seu in duobus successoribus nostris* Libello emphiteoticario concedistis, *& largistis nobis de re juris proprietatis sancti Monasterii vestri, qui vocatur Aula Regia: idest Ecclesiam Sancti Michaëlis Archangeli in superiore Burgo Ferrarie, sita in fundo Bagnolo una cum*

C *mansione pro se habente, & cum Cimiterio & sepulture, cum omnibus oblationibus vivorum & defunctorum in integrum. Ipsa prefata Ecclesia Sancti Michaëlis, que nos suprascripti petitores fecimus vobiscum, & vos cum nostro adjutorio & dispendio fecistis, ideo quod eam nobis concedistis & largistis seu confirmastis ad habendum, tenendum, possidendum, & in omnibus*

D *meliorandum & officiandum, juris sancti Monasterii vestri. Et non habeamus licentiam ullo modo dare vel derelinquere nos suprascripti petitores, neque nostri successores in alia quacumque parte, nisi in predicto Monasterio vestro Sancte Marie in Aula Regia, & de omni quoque tempore vestra suprascripta do-*

E *minatio, vestrique successores, & vestros Missos cum honore & obedientia suscipere debeamus, & susceptationes facere debemus de majoribus Festivitatibus per circulum singuli Anni medietatem integrum de omnibus oblationibus predicte Ecclesie persolvere debemus ad vos, vel ad vestros Missos, dum nos superius nominati petitores, & duobus nostri succes-*

successores in hac luce jusserit Dominus permanere vitam. Post transitum vero nostrorum suprascriptorum petitorum ipsa predicta Ecclesia Sancti Michaëlis restaurata, ordinata, meliorata, officiata cum predictis rebus, & cum omni melioratione, & jus & dominium predicto Monasterio vestri Sancte Marie in Aula Regia, cujus est proprietas, modis omnibus revertatur. Quod si, quod Deus avertat divina potentia, & omnia, que supra leguntur, non observaverimus vel non adimpleverimus, aut ipsam sanctam Ecclesiam nos vel nostri heredes aut successores quoquo modo expellere vel alienare fecimus: tunc daturi nos promittentes una cum nostris heredibus vel successoribus pene nomine auri optimi Libras duas, & quod exinde contra hoc fecerimus, nullum vigorem habeat. Quam nos paginam Petrus Tabellio Ferrarie scrivendum rogavimus sub die, mense, & Indictione XII.

✠ *Ego Bonizo Presbiter qui petitor manu mea subscripsi.*

Signa manus ✠ ✠ *suprascripti Andrea, qui vocatur Angelo, cum Joannes filio ejus petitoris, qui huic* Libello emphiteoticario *fieri rogaverunt, cui relectum est.*

Petrus in Dei nomine Tabellio, hujus pagine scriptor post tradita complevi & absolvi.

Notitia testium, id sunt, Andrea Stancario teste, Leo Stancario teste, Bono Remorario teste.

Charta Emphyteusis factae a Venerio Abbate Monasterii Sanctae Mariae in Aula Regia Dioecesis Comaclensis Bonizoni Presbytero, & Andreae qui & Angelus, circiter Annum 972.

IN *nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Deo propicio Pontificatus* Domni nostri Benedicti summo Pontifice & universale Pape *in Apostolica sacratissima beati Petri Apostoli Domini Sede Anno.... Regnante* Domno Ottone *piissimo perpetuo* Augusto, *& a Deo coronato pacifico magno Imperatore, Anno pietatis ejus in Dei nomine Sexto, die Tertio Mensis Octobris, Indictione Prima, Comaclo. Petimus a vobis* Donnus Venerius *vir venerabilis, Presbiter Monachus &* Abbas *Regule* Monasterii, *qui vocatur* in Aula Regia, *una per consensum & largitatem cuncte Congregationis eosdem Regule deservientium eodem Monasterio, uti nobis Bonizo venerabilis vir, Presbiter sancte Ferrarie Ecclesie, filius qui vocatur Ursus, in medietatem, seo Andreas, qui vocatur Angelo, negotiatore, tam pro se, quam quod pro Joannes Clericus filio suo, in alia vero medietate, seo in duobus successoribus nostris unum post unum, quale nos per judicium * testamentum assignaverimus,* emphiteoticario *jure a presenti die concedistis & largistis seo confirmastis de re juris sancti Monasterii vestri: idest Ecclesia una vocabulo Sancti Michaëlis, sita in superiore Burgo Ferrarie, in fundo qui vocatur Bagnolo, una cum omni domuculto suo in circuitu sibi pertinente, Casis, Casalibus, Curte, orto, puteo, & cum omnibus oblationibus & offersionibus, sibique pertinentibus vivorum ac defunctorum, cum ingressu & egressu suo, & omnia que a suprascripta Ecclesia perlegitur; concedistis & largistis nobis de aliis rebus juris Monasterii vestri da jura Sancti Martini Monasterium vestrum, que fuit quondam in*

A *in eodem fundo Bagnolo, ideſt Caſale uno cum Caſa ſuper ſe habente ſito in ſupraſcripto fundo Bagnolo juxta latera. In primo latere platea publica, que vocatur majore, deſcendente in Sancto Clemente: in ſecundo latere poſſidet Leo Dientio: tertio latere perſiſtente ripa de Pado, via publica percurrente: quarto latere via Canalis perſiſtente in fluvio Pado, deſcendente in Ronchagallo. Quod habet ipſo ſupraſcripto Caſale perapodimus in longitudine ſua pedes viginti quinque, atque in latitudine ſua pedes decem & octo, cum ingreſſo & egreſſo ſuo, & cum omnibus ad ſupraſcripta earum prefata res. Seo concediſtis atque largiſtis ſeo confirmaſtis nobis in Civitate Ferrarie in fundo, qui vocatur Tabernalo in Regione Sanctorum Apoſtolorum Petri & Pauli, ideſt Caſale uno integro cum Caſa ſuper ſe habente; finis de ſupraſcripto Caſale, ab uno latere poſſidet Joannes Vaſſallo: ab alio poſſidet Antoninus: tertio latere poſſidet Petrus Conſul filio, qui vocatur Leo Conſule, qui vocatur de Blatta: quarto latere Androna de Commune, percurrente in fluvio Pado &c. Quam vero paginam tenore conſcripto Petrus in Dei nomine Tabellio ſcribendum rogavimus, in qua ſubtus manus firmans, teſtibuſque a nobis rogatis obtulimus roborandam, ſub die, Menſe, & Indictione ſupraſcripta Prima, Comaclo.*

B *✠ Signum manus mea ſupraſcripto Andrea, qui vocatur Angelo, petitore &c.*

Ego Bonizo Presbiter petitore manu mea ſubſcripſi.

Signum manibus noſtris ✠ ✠ ✠ ✠ Abraam, & Joannes Spada, Petrus de Fermoſia, Ardengo filius quondam Paulo.

C *Petrus in Dei nomine Tabellio, ſcriptor hujus pagine penſionis, de omnibus, que ſuperius leguntur, poſt roborationem atque traditionem complevi & abſolvi.*

Heic in notis Chronologicis vitium eſt, quod facile emendari poteſt. Denique ſuccedat & altera Charta, in Tabulario Canonicorum Cathedralis Regienſis adſervata.

Gandulfus Regienſis Epiſcopus Ingoni & Eurardo in Emphyteuſim concedit Eccleſiam Sanctae Mariae in Caſtro Novo cum quibuſdam conditionibus, Anno 1066.

D *In nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti.* Gandulfus *Dei gratia* Regenſis Epiſcopus. *Notum fieri volumus omnibus Dei fidelibus preſentibus ac futuris, quod Eccleſia, quam hodie juxta Caſtrum Novum in confinibus, ubi dicitur Vallis Putrida, conſecramus in honore Sanctae Dei Genitricis Mariae, & aliorum Sanctorum, aedificata eſt ſuper terram proprietatis Epiſcopii Sancti Proſperi. Quam quidem terram parentes Ingonis & Eurardi jure proprietario ſanctae memoriae* Teuzonis Epiſcopi. *Itaque idem Teuzo Epiſcopus dedit, conceſſit predictam terram cum Capella eiſdem parentibus Ingonis & Eurardi, & eorum poſteris* Emphiteocario & Precario jure. *Nos vero eadem conceſſione & eodem honore, ſicut Domnus Teuzo Epiſcopus conceſſit, concedimus predictis hominibus & heredibus ſuis eandem Capellam ex parte noſtri Epiſcopii, ita quidem ut per Preſbiteros & Clericos devote ac religioſe*
E *ſervitia ibi Domino exhibeantur, & exinde per unumquemque annum in Feſtivitate*

ſtivitate Aſſumptionis Sanctae Mariae, aut infra ejus Octavam, praedicti viri perſolvant parti noſtri Epiſcopii Denarios bonos Papienſes duos in Civitate Regio per ſe aut per ſuum Miſſum. Presbiteri vero & Clerici, qui in eadem Capella miniſtraverint, quandocumque Regenſis Epiſcopus, vel Archidiaconus, ſeu Archipresbyter praeceperint, venire debent ad eos ad perſolvendam obedientiam ſui officii. Praeſentibus bonis hominibus & confirmantibus Ingone, Eurardo, Gerardo Judice, & aliis plurimis.

Actum eſt hoc Anno Dominicae Incarnationis MLXVI. Pridie Kalendas Januarii, Indictione V.

Ego BonusSenior ſacri Palatii Notarius, praecepto & juſſione Domni Alberi Regenſis Epiſcopi, *hoc exemplum exemplavi, in quo ſic continebatur, ſicut in hoc legitur exemplo, & literae neque plus neque minus ſunt, & rogatus ſcripſi.*

Et hae quidem Emphytheuſes ſacrarum Aedium culpâ caruiſſe videantur; ipſas enim Eccleſias ii, quibus *Libellario ordine* conferuntur, aut aedificarant, aut reſtauraverant. Eam adhuc etiam ob cauſſam Jura patronatus hodie deferuntur bene meritis de ſacris locis. Verùm non defuere olim, qui etiam ſine hujuſmodi titulo Templa ad inſtar agrorum, in Emphyteuſim tradebant; idque potiſſimum de *Decimis* factum eſt, quas non tantum Emphyteuticâ ratione transferebant in alios, ſed etiam ſaepe donabant, vendebant, commutabant. Nihil eſt, quod ego heic de earumdem Decimarum inſtitutione ac antiquitate ullum interſeram verbum. Erudite pro more ſuo argumentum hoc exhauſit Clariſſimus vir Ludovicus Thomaſſinus Tomo 3. Diſciplin. Eccleſiaſtic. de Beneficiis. Multa quoque de iis habentur in Legibus Langobardicis. Nunc tantummodo inquirendum, cur Decimarum jus aut Epiſcopis aut Parochis tantùm ad eorum alimenta debitarum, in Monachos poſtea, in Canonicos, immo & in Laicos viros immigrarit. Canonicorum inſtitutio vires potiſſimùm atque augmentum accepit ſub Carolo Magno, & Ludovico Pio Auguſtis, ut infra palam fiet in Diſſert. LXII. *de Canonicis*. Monachi verò longe antea inſtitutum ſuum per univerſas Chriſtianorum regiones, innumeris ibi Coenobiis, Cellis, ac Monaſteriolis excitatis, propagârant. Epiſcopi ergo, qui pietate ducti aut Canonicorum Collegium, aut Monaſterium quodpiam ſibi erigendum, ſive ditandum ſumebant, eis portionem *Decimarum* quandoque elargiri conſueverunt, ſuum ſuper eas jus in Canonicos aut Monachos transferentes. Quid *Epiſcopus Veronenſis Ratoldus* Anno DCCCXIII. erga ſuae Eccleſiae Canonicos praeſtiterit, nos docet Charta ab Ughellio producta. Multa etiam Epiſcopi Patavini Canonicis Eccleſiae ſuae dono dederunt, atque inter cetera *Decimas Civitatis*, uti certos nos facit Berengarii I. Auguſti Diploma, quod ipſi Canonici Patavini in Archivo ſuo adſervant. Ego autographum opinabar. Seu, ut nunc animadverto, *Indictione VI.* in exſcribendo legere mihi viſus ſum, quae tamen *Quincta* Anno Chriſti DCCCCXVII. decurrebat. Sed potius legendum *Anno DCCCCXVIII.* quo revera Majo Menſe in curſu erat *Indictio VI.* & *Annus III.* Imperii Berengarii.

Berengarius I. Imperator Canonicis Patavinae Ecclesiae omnia illorum jura & bona, ac praesertim Decimas confirmat, Anno 917. vel 918.

IN *nomine Domini Dei aeterni*. Berengarius *divina favente clementia* Imperator Augustus. *Si in sacris & venerabilibus locis comoda libenter impertimus, & congrue morem sequimur predecessorum, & id nobis ad eternae salutis premium providere non ambigimus. Quapropter omnium fidelium Sanctae Dei Ecclesiae nostrorumque presentium scilicet ac futurorum comperiat industria*, Ingo, & Wido, & Racio, & Johannem *venerabiles* Episcopos, *dilectissimosque nostros fideles, nostram humiliter exorasse clementiam, quatenus pro Dei omnipotentis amore, & remedium animae nostrae omnia Praecepta, quae ab antecessoribus nostris, seu universa instrumenta Cartarum, quae fidelibus viris Sanctae Patavensis Ecclesiae nuper collata sunt, nostrae auctoritatis confirmatione corroborare dignaremur. Quorum precibus tam pro Dei amore quàm pro ejusdem Ecclesiae venerationem libenter assensum prebentes, omnia, quae per Precepta aliorum Regum vel Imperatorum, nec non quae per Cartarum instrumenta eidem Ecclesiae dudum a fidelibus viris oblata sunt, per hanc nostram auctoritatem prefatae Ecclesiae confirmamus. Nec non statuimus, ut Canonici ejusdem Ecclesiae servientes nunc, & sequaces illorum liberam habeant cum consensu Episcopi, qui pro tempore fuerit, potestatem de omnibus, quae illis juste & legaliter pertinere visa sunt, aut visa fuerint, inter se, ut consuetudo fuit, dividendi, omnium potestatum contradictione remota. Videlicet* de Decimis Civitatis per omnia, cum titulis atque Villulis suis ad eandem Civitatem pertinentibus. *In*

A *primis Villa, qui dicitur Limena, & Villa, qui dicitur Arzere, & Autikeria, & Turre, & Noënta, & Villa qui dicitur Bergami, & tota Villa, qui dicitur Ronco Liutari, & Villa Casula, & altera, qui dicitur Pobliciano, & Villa qui nominat Albinasega, & Maserada, & Alteri, ad eandem Civitatem pertinentibus; nec non* B *& tertiam portionem ripaticis ripe & tolcneum ejusdem Civitatis, seu de cunctis illis legaliter pertinentibus, & ovenientibus, omnium hominum inquietudine remota. Concedimus etiam eidem Ecclesiae, ut nullus Dux, Marchio, Commes, Vicecommes, Sculdassio, Gastaldio, Decanos, vel quislibet publice partis Minister in rebus & possessionibus* C *praelibatae Ecclesiae tam infra Civitate, quamque extra, aliquam audeat inferre molestiam. Nullus etiam hominibus residentibus in possessionibus Beatae Mariae Virginis, & Sanctae Justinae aliquam inferat calumniam, aut ab eis aliquam exhibitionem, vel injustas redditiones exigere praesumat. Nemo etiam eos distringere aut pignorare praes-* D *sumat, aut per aliena Placita ventilare audeat, nisi in presentia Episcopi, qui pro tempore ipsi Ecclesiae praefuerit. Nulla denique magna parvaque publicae actionis persona eos Ostaticum facere compellat, aut jam dictam Ecclesiam, vel suos homines teloneum, ripaticum, aquiaticum, vel aliquod, quod publice parti pertinere debet, aliquam occasio-* E *nem dare compellat. Regali etiam censura sancimus, ut nulla publica persona, nullusque Officialis de mercatis vel Castellis super quascumque res & possessiones jam dictae Patavensis Eccle-*

siae, quae constructa esse videntur, sive in antea construentur, teloneum, aut aliquam functionem publicam exigat, sed liceat eandem Ecclesiam cum omnibus suis pertinentiis, & Cartulis, atque massaritiis, mercatis, ac reliquis possessionibus suis mobilibus & immobilibus, hac familiis suis utriusque sexus Libellariis, vel Cartulatis, seu Comendaticiis, necnon ad eandem Ecclesiam confugientibus, sive cum omnibus ad se pertinentibus securo hac pacifico ordine A *permanere. Per haec nostrae concessionis & confirmationis Praecepta absque calumniam minoratione vel contradictione cujusquam; contra quod nostrae donationis seu corroborationis Praeceptum si quis quomodocumque insurgere temptaverit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Camerae nostrae, & medietatem praelibatae Canonici Sanctae Patavensis Ecclesiae.* B *Quod ut verius &c.*

Signum Domni *Berengarii piissimi Imperatoris.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Johannes Episcopus & Cancellarius ad vicem Ardengi Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data XII. Kalendas Maji, Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXVII. Domni vero Berengarii piissimi Regis XXXVI...... Imperii Anno III. Indictione VI.

Actum Civitate Papie, in Dei nomine feliciter.

Parmensibus quoque Canonicis a nescio quo Episcopo invenio donatas *Decimas omnium hominum habitantium Parmam, laborantium suburbanis terris.* C Vadem hujus rei exhibeo Diploma Ottonis III. Augusti, eductum ex Archivo Capituli eorumdem Canonicorum Parmensium.

Otto III. Imperator Canonicis Ecclesiae Parmensis omnia illorum jura ac Privilegia confirmat, Anno *996*.

I*N nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Otto *divina favente clementia* Imperator Augustus. *Omnium Sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, praesentium scilicet ac futurorum fidelium noverit industria, eo quod Canonici Parmensis Sanctae matris Ecclesiae, interventu ac peticione nostri fidelissimi Capellani Heriberti, nostram efflagitantes celsitudinem, quatinus omnes Canonica-* D *les res sub nostri Praecepti confirmatione reciperemus. Quorum justam efflagitationem considerantes, illud mente revolventes, quod si Deo famulantibus in omnibus nostra Magestas necessitatibus subvenerit, Deum nobis propicium habebimus, supradictorum videlicet Canonicorum assiduis precibus: unde tam Christi remuneratione, quamque Cancellarii nostri peticione, nec non illorum Sacerdotum*

dotum intercessione omnes res praelibatae Ecclesiae, tam infra Civitatem quàm extra, videlicet omnes domos, quae Papiae habere videntur, Castellum Palasioni, cum omnibus suis adjacentiis & operibus, tam de Castellis quàm de Colonis, & caetera omnia servicia, quae circa vicina Oppida ceteris Castellanis praesidentibus exhibent, ita ipsi supradicti Castellani, & ceterorum omnium inferorum Castellorum incolae, supradictis Canonicis omni tempore, secundùm morem locorum exibeant, scilicet Macritulae, Gajanum, Monticellum, Martolianum, Aquamlatulam, Castellum de Sablone, quod nuncupatur Sassamesa cum Curte, Castellum de Foliano, quod nuncupatur Mucletum cum Curte, Castellum de Monte Gibuli cum suis pertinentiis, & cum colonis, qui habitant in Monte Agattulo, Castellum de Sala cum suis pertinentiis, & cum . . . : sionibus, quae sunt in suburbano territorio Ferrariae, & Curtem de Cavello, & Mansiones infra Civitatem Boloniam, cum Ecclesia, & vineis, terris, quae fuerunt Reginbonis, & mansos duos de Alimanis, Curtem de Monte cum omnibus suis pertinentiis, Curtem de Spaniaco cum Ecclesia, Curtem de Balone cum suis pertinentiis, & Runco Columbino, Curtem de Cornitulo cum Valle, Curtem de Moncello juxta Blanconise,

A *cum Runcis, qui sunt in Via Riolo, terciam partem de Corticella Deuri, Curtem de Viliniato, Castellum de Arceto, Villam de Melitulo, & omnibus pertinentiis, terris, & Plebes duas, unam Sancti Prosperi, alteram Sancti Martini in bonore dicatas, cum omnibus earum pertinentiis,* & Decimis similiter omnium hominum habitantium Parmam,

B laborantium suburbanis terris, quae dividuntur a Plebibus, *nec non terciam partem Telonei ejusdem Civitatis, nec non Basilicam Sanctae Christinae, quae stat super Portam Civitatis, cum suis pertinentiis, seu ubique locorum sub nostro Imperio, tam in planiciebus, quàm in Montibus, molendinis, piscationibus, silvis, aquis, tam quod*

C *in praesenti habent, quàm in antea Christi misericordia aquirere poterunt usque in finem Seculi. Eo tenore, ut nullus Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, seu ulla Imperii nostri magna parvaque persona eos inquietare, molestare, vel disvestire praesumat. Si quis vero hujus defensionis Praeceptum infringere temtaverit, componat centum Libras auri co-*

D *cti ad medietatem Camerae nostrae, & medietatem praelibatis sanctae Parmensis Ecclesiae Canonicis. Quod ut verius credatur, diligentiu'que observetur, sigillo nostro signare jussimus.*

Signum Domni Ottonis *gloriosissimi Imperatoris Augusti.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

. . . . *Cancellarius vice Petri Episcopi recognovi.*

Data . . . . . Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXCVI. Indictione VIIII. Anno autem Tercii Ottonis regnantis XIII. Imperii Primo.

Actum Romae.

Haec de Canonicis. Quod est ad Monachos, & ipsis quoque Episcopi Decimas complures contulere. Rubeus in Histor. Ravennat. ad Annum DCCCCXCII. tradit, indulsisse Johannem Archiepiscopum Asulfo Episcopo Adriensi, *ut templo Divae Mariae e Gavello Decimas daret totius fundi de Gavello: quod fecit eodem Anno Asulfus XVIII. Kalendas Septembris pro oblatione & illuminatione animae suae.* Chartam oblationis hujus, quam servavit nobis Peregrinus Priscianus in Collectaneis suis MStis, quae in Estensi Bibliotheca adservantur, heic ereptam tenebris volo.

Investitura Decimarum fundi Gavelli, data ab Asulfo Episcopo Adriense Dominico Abbati ejusdem loci, Anno 992.

IN nomine Dei eterni. Anno Domini Nongentesimo Nonaginta Duo. Tempore Domni Ottoni Tertii, *Indictione Quinta. Accessit* Domnus Asulfus Episcopus Adriensis Ecclesie, *pro oblatione & illuminatione anime sue, & suorum Predecessorum*, investivit Dominicum Abbatem ejusdem loci de totas Decimas totius fundi de Gavello; *cujus altercatione orta districtus est per juramentum horum bonorum virorum, videlicet Adam de Nigo de Gavello, Angilberti de Gavello, Mauretii de Decimo, Bonaldi de Decimo. A sera fundus de Decimo, & Caput Trentule. A Meridie Canale de Venetia in josum usque ad Canale de Caucomanco. A mane fundus de Quinto. A Septemtrione fundus Mediane, & fundus.... Itaque &* has Decimas *donavit Ecclesie Sancte Marie, & confirmavit sub pena unius Libre optimi auri. In presentia horum predictorum virorum, & Joannis de Sarzano, & Arnulfi filii ejus, & Martini de Decimo, Glausi de Rodige, Dominici de Valentino.*

Et ego Jacobus hujus pagine Notarius per mandatum Domni Episcopi hanc cartam rogatus scripsi.

Et ego Antonius sacri Palatii Notarius exemplavi hunc Instrumentum factum per Jacobum Notarium jam dicti Domni Episcopi ....

Debebantur etiam Decimae Episcopis ex Monasteriorum praediis. Has ergo *Tedaldus Episcopus Arretinus* Monasterio Benedictinorum Sanctarum Lucillae & Florae illius Urbis dono dedit, ut constabit ex Charta, quam authenticam vidi in Archivo ejusdem Coenobii.

Teudaldus Episcopus Arretinus Monasterio Sanctarum Florae & Lucillae largitur Decimas omnium bonorum Monasterii ipsius, ad suum Episcopatum spectantes, Anno 1023.

IN Dei nomine. Anno Dominice Incarnationis Millesimo Vigesimo Tertio, Anno autem Imperii Domni Heinrici Romanorum Imperatoris Augusti *Decimo, Mense Augusti, Indictione Sexta. Omnibus fidelibus sancte Aretine Ecclesie notum esse volumus, qualiter in Dei nomine ego* Teudaldus *sancte* Aretine Sedis Antistes, *pro Dei amore, antecessorum, successorumque nostrorum Antistitum animarum remedio, ad augendum victum atque stipendium Ceno-*

Cenobitarum Fratrum ibi Deo servientium, augere atque conferre, & in perpetuum largire curavimus integrum redditum omnium Decimationum, que debentur nostro Episcopio, *de omnibus casis, & rebus, terris, & vineis, domnicatis, & Mansis, que pertinent Ecclesie & Monasterio Sanctae Flore Virginis, consistenti in Aretiensi Comitatu, quo preest* Abbas Rodulfus. *Prefato autem religioso Abbati, eorumque successoribus in perpetuis largimus atque concedimus ad augendum eorum stipendium, ut dictum est,* totum redditum omnium Decimationum cunctarum terrarum ad denominatum pertinentium Monasterium, *ea videlicet conditione, ut idem Rodulfus Abbas, ejusque successores Abbates in perpetuum annualiter cum cunctis Fratribus Sacerdotibus in eodem consistentibus Monasterio in festivitate Sancti Michaëlis Archangeli in Mense ..... quibus licitum fuerit, pro anima nostra, & antecessorum, successorumque nostrorum Pontificum Missas canent, & Sacrificium offerant. Et quod omnibus fieri abhominamur modis, si ego ipse Theodaldus Aretinus Pontifex, aut aliquis ex successoribus nostris Episcopis, quod Deus prohibeat, predictam Decimationem tetius terre, prefato pertinentis Monasterio, tollere, subtrahere vel minuare presumpserimus, aut tollentibus vel subtrahentibus ipsam Decimationem censensum, auctoritatem, vel licentiam sive permissum largire presumpserimus, quicumque hoc adtemptare nisus fuerit, anathematis constringatur vinculo. Ut nostra firmior maneat concessio, obligamus nos, nostrosque successores Pontifices tibi Rodulfo Abbati, tuisque successoribus Abbatibus, sicut dictum est, Decimationem prefatam vobis tollere vel minuare presumpserimus, aut tollentibus vel minuantibus auctoritatem vel consensum dederimus, componere promitto ego Teudaldus Episcopus, & obligo me meosque successores Pontifices tibi Rodulfo Abbati, tuisque successoribus Abbatibus penam per argentum optimum Libras centum vobis componere & persolvere debeamus. Unde haec Carta concessionis a me Teodaldo facta est, & rogavimus Andream Notarium, ut eam scriberet in Comitatu Aretino.*

 Ego Teodaldus Episcopus *subscripsi.*

✠ *Ego Georgius Presbyter & Vicedominus subscripsi.*

Lambertus Judex rogatus testis subscripsi.

Andreas Notarius scripsit & complevit.

Ut omnes norunt, *Tedaldus* iste germanus frater fuit *Bonifacii Marchionis*, & Ducis Tusciae, de quo supra egimus; eumque multis commendat Donizo in Vita Comitissae Mathildis Libro primo Cap. 4. & sequenti. Quid etiam praestiterint Patavini Episcopi erga insigne Monasterium Benedictinorum Sanctae Justinae ab iis conditum, subsequens Charta ostendet, quam ex Regesto ejusdem Coenobii ego olim describebam. Heic autem deprehenduntur exordia celeberrimi loci, unde postea per Italiam manavit nobilissima Congregatio Casinensium adhuc vigens, simulque enumerantur *Decimae* & *Quartae* eidem Monasterio donatae: qua de re vide Dissertationem XXXIV. *de Diplomatis*.

Bur-

Burchardus Episcopus Patavinus Monasterio Sanctae Justinae omnes antecessorum suorum Episcoporum donationes confirmat, & nova adjicit, Anno 1034.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi; Anno Incarnationis ejusdem Redemptoris nostri MXXXIV. Octavo Domni Conradi Imperatoris Augusti Anno, Indictione Secunda. Ego in Dei omnipotentis nomine Burchardus sancte Patavensis Ecclesiae Episcopus, cum legamus, Apostolum per enumerationem multorum, quos pro Christo pertulit, laborum, omnia esse exteriora retulisse in comparacione illius sollicitudinis, quam de omnibus habebat Ecclesiis, infelicissimos & miserrimos credimus existere, qui de sibi saltem commissis eamdem sollicitudinem habere contendunt. Hanc igitur sollicitudinem venerabilis Gauslinus Patavensis Episcopus vigilanter exhibuit, quando super omnia, quae bona egit diligencia, de sibi commissis non modicam habuit, videlicet de Ecclesia Sanctae Justinae Virginis, quae sita est foris Civitatem Patavensem, quam olim quasi destructam ac desolatam pene ab omnibus...... pro Dei amore & veneracione ejusdem Sanctae Justinae Monasterium ibi construxit, & Abbatem atque Monachos ordinavit, atque ex ipsius Episcopii rebus donacionem tantam donavit, ut aliquantulum ibi Deo servientes possint vivere. Post hunc igitur Ursus venerabilis ejusdem sanctae Sedis Episcopus, sicut multum vixerat, ita multùm Monasterium auxerat hoc modo. Concessit ergo illic Molinos quatuor in fluvio, qui dicitur Rotrone. Et Ecclesiam unam in honore Sancti Archangeli dedicatam, in loco, qui dicitur Vantio: & terra, quae vocatur Senedo, cum suis finibus & terratico & terra: & Vineas, qui dicitur A Pratonovo: & Vineas de loco, qui dicitur Radena. Item Ecclesia Sancti Martini prope Montesilice cum casis &c. cum Quartis & Decimis, massariciis etiam de loco Tribiano, & in Pronominas & in Caput Silvae, & in Aire. Curtem verò unam, quae dicitur Mansionem in Comitatu Vicentino, cum Capella, quae est consecrata in honore B Sancti Galli, cum omnibus rebus &c. Quapropter & ego Burchardus ejusdem sanctae Patavinae quamvis indignus Episcopus, timens Dei judicium de futura examinacione, qua unicuique secundùm suum laborem meritum distribuitur, do & confirmo ejusdem Sanctae Justinae Coenobio foris Civitate scito, omnia, quae mei Antecessores dabant, & C proprie dabant. Insuper etiam pro remedio animae meae, & antecessorum & successorum meorum, pro ut mihi facultas impresentiarum est, concedo & perpetualiter confirmo omnia haec, quorum nomina subscripta sunt. In primis namque offertam ejusdem Monasterii Sanctae Justinae ex integro. Ecclesiam vero Sancti Angeli cum Decimis & Quartis. D Concessimus insuper Decimas de Curte, que dicitur Mazerata, & Quartis; Decimas de Corniclana; Decimas de Braidepalea; Decimas de Casamurata; Decimas de Vico Leonis; Decimas de Carpeneto: & Decimas de Robolone, simul & clusura. Haec igitur omnia, quae hic commemorantur, & ipsi Servi Dei nunc E habent & habituri vel adquisituri sunt quocumque recto modo vel lege & nostra concessione, & successorum meorum, & cum laudacione nostrorum Clericorum & Lai-

& Laicorum, concedo eis per hujus Decreti paginam, cum omnibus suis pertinentiis & condicionibus. Decimis &c. *atque omnia, quae legaliter ad praescripta loca pertinere videntur.*

Ego Burchardus Patavensis Episcopus *scribendo propria manu confirmavi & corroboravi.*

Ego Eldinus Archipresbiter in hanc paginam offersionis consensi & subscripsi.

Ego Ino Presbiter manu mea subscripsi.

Ego Johannes Presbiter manu mea subscripsi. &c.

Signum ✠ manibus Johannes Scutiber teste. &c.

Signum ✠ manibus Bernardo teste.

Signum ✠ manibus Adam teste. Omnes istos Vassi Doni Burchardi Episcopi.

Quid nomine *Quartarum* in hac donatione significetur, decernere non ausim. Praeter Quartam oblationum Ecclesiae, de qua multus est sermo in sacris Canonibus, & quam commemorat apud Ughellium Charta Rotaldi Veronensis Episcopi supra laudata, erant *Quartae*, quae ex reditibus praediorum Ecclesiae praestabantur. Erant & *Quartae Decimationum*, uti Du-Cangius in Glossario ostendit. Quidnam ex his velit Charta Patavina, manifestum quidem fuit Patavii, quum ea scriberentur, sed obscurum temporibus nostris, aut saltem mihi. Cum his quaeso confer Chartam, quam ex Archivo Archiepiscopii Lucensis descripsi, ubi occurrit *Quarta portio de Decimatione Longobardorum:* quae verba significare videntur quartam partem Decimarum Episcopo debitarum ruralibus Parochis fuisse assignatam.

Sententia Gregorii Cardinalis Apostolicae Sedis Legati in Placito Lucensi de controversia Decimarum inter Adam Plebanum Buzanensem, & Johannem Abbatem, Anno 1113.

Dum in Dei nomine, infra Lucense Civitatem in Canonica Sancti Martini resedente Gregorio Cardinale Legato Apostolice Sedis, *adessent cum eo.... scupo, resedentibus cum illis Canonicis ejusdem Ecclesie Sancti Martini, scilicet Huberto Archipresbytero, & Ugo Archidiacono, & Rainerio Primicerio...... Benedicto Diacono, cum aliis omnibus Confratribus, & Ricardo Judice, & Ublaudo Causidico, & Conrado Notario, & Guido quondam Ildebrandi, & Bruno quondam.... & Johanne Mactemtani, Plobanus nomine Adam Ecclesie Sancte Marie, Sanctique Johannis Pattiste de Massa Buzanese, reclamavit jan dicto Cardinali adversùs Abbatem de Monasterio Sancte Marie de Buzano, de tertia portione mortuorum, de omnibus hominibus abitantibus in loco Buzano,* & de quarta portione de Decimatione Longobardorum, & de aliis hominibus abitantibus in confinibus de loco Bujano, *quas ei injuste auferebat. Incepto itaque judicio, predictus Adam Plebanus hostendit scriptionem, quam quidam* Johannes Abbas *de eodem loco Bujano facta abebat in manum* Anselmi Episcupi Lucane Ecclesie, *de jan dicte partis mortuorum & Decimationum non debeat molestare vel inquietare jam dictam Plebem. Ad hec ex parte jan dicti Abbatis sic responsum fuit, quod* Decimatione Longobardorum *aliquis Plobanus non..... tertiam vero*

vero portionem mortuorum possessam abebat per quadraginta annos quiete. Et ipse Plebanus dicebat, quod ipsam possessionem interruptam aberet per predictos quadraginta annos, in Placito hoc reclamatum abebat, & predictam portionem sepe relecta abebat. Tunc jam dictus Gregorius Cardinalis & Legatus Romane Sedis, auditas utriusque rationes, talem sententiam predictam litem difinivit proferens in sententia sic... tus est, quod quartam portionem de Decimatione *non debere auferre a Plebe. Hoc Preceptum fuit Anselmi Episcupi, quod omnes Plebes sui Episcupatus* quartam portionem omnium Decimationum *aberent. Et ipse Cardinalis & Legatus firmiter precepit jam dicto* Vitali Abbati, *quod amplius jam dictam Plebem nec ipse neque sui Subcessores inquietarent vel molestarent. De tertia portione mortuorum sic definivit: si ipse Plebanus jurasset, & si ipse aberet interrumtam possessionem, aut per reclamationem, aut per recoltum, amplius ipse..... ex hoc non se intromitteret. Statim Martinus Presbiter ejusdem Plebes cum parabula Andruini Diaconi sui Confratri juravit, quod predictam possessionem interrutam erat per.......... tionem in Sinodo, & per recoltum. Et ipse Abbas dedit investitionem in manum predicti Cardinalis & Legati, obedire & observare hoc omni tempore ipse & sui Successores.*

Exinde hanc Notitia ego Hugo Notarius Domni Regis ex jussione jam dicti Gregorii Cardinalis & Legati scripsi.

Actum Luca, Anno Domini nostri Jesu Christi Millesimo Centesimo Tertiodecimo, XVII. Kalendas Hoctebris, Indictione Septima.

Conradus Notarius Domni Imperatoris, qui ibidem fuit.

Ut hoc etiam addam, Monasterio Sanctae Mariae ad Carceres, a Principibus Atestinis in agro Atestino jandiu exstructo, erant multa bona in Curia Sancti Zenonis Districtus Veronensis sita. En ut *Theobaldus Veronensis Antistes* Canonicis Regularibus in eodem Atestino Monasterio habitantibus Decimas eorumdem praediorum dimittit ac donat. Chartam ego descripsi e Regesto antiquo ipsius Coenobii, quod Venetiis vidi apud Nobiles viros Carminatos Patricios Venetos, in quos Monasterii illius bona una cum Chartis ad ipsum spectantibus translata fuere. Interfuerunt testes *Fulco & Albertus Marchiones* Estenses, de quibus plura attuli in Antiquitatibus Estensibus.

Investitura Decimarum de omnibus terris, quas Monasterium Sanctae Mariae ad Carceres habet in Curia Sancti Zenonis, data a Theobaldo Episcopo Veronense Dominico Priori ejusdem Monasterii, Anno 1150.

In nomine Domini Dei & Hominis. Anno ejusdem MCL. Mense Decembri, die Sabbati XIV. Indictione XIII. presentia bonorum hominum, quorum nomina leguntur inferius. Thebaldus *Dei gratia* Verone Episcopus *pro remedio anime sue., suorumque Predecessorum, cum baculo, quem in manu tenebat, investivit* Dominicum Priorem Sancte Marie de Carcere de Decima cum omni jure Decimationis omnium terrarum, *quas nunc habet Sancte Marie de Carcere Ecclesia, vel erit de cetero acquisitura in fendo & Curia Sancti*

Eti Zenonis Veronensis Diocesis. Unde duplam warentationem defensionemque promisit.

Actum ante Ecclesiam Trium Comitatuum. Rogati sunt testes Fulco *&* Albertus Marchiones, *Albertus de Babone, Tintinus de Lendenaria, Albericus frater ejus, Rolandus de Urbana, Marrabotus de Verona, Ugo Judex de Padua cum aliis non paucis.*

Ego Thebaldus Veronensis Episcopus *subscripsi.*

Ego Adam Causidicus interfui & subscripsi.

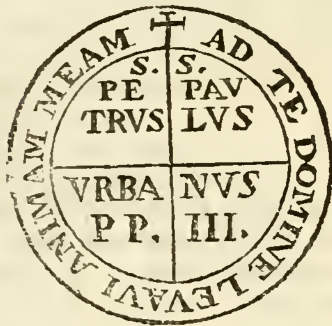
Jonas Causidicus idemque Tabellio sopradictus interfui & rogatus scripsi.

A Ita & in Sanctimoniales constat fuisse translatum jus Decimandi in aliquo Vico: quod non ab aliis illae accepisse videntur, nisi ab Episcopis in eas munificis. Monasterio sacrarum Virginum Sanctae Euphemiae Mutinensium Urbanus Papa III. Anno Christi MCLXXXVII. confirmavit *Decimas molendini Episcopi, quod* B *est in Porta Cittanovae: & Decimas & reditus in Sorbaria: & Decimas, quas a quadraginta annis Ecclesia vestra rationabiliter & pacifice tenuit.* Bullam, quam authenticam vidi, in illustris & antiquissimi loci decus exerere volo, desumtam ex Archivo ejusdem Monasterii.

Urbani III. Bulla, qua Monialibus Sanctae Euphemiae Mutinensis omnia illorum bona & privilegia confirmat, Anno 1187.

URbanus Episcopus *servus servorum Dei, dilectis in Christo filiabus* Marie Abbatisse Sancte Eufemie Mutinensis, *ejusque Sororibus tam presentibus quam futuris Monasticam vitam professis in perpetuum. Prudentibus Virginibus, que sub habitu religionis accensis lampadibus per opera sanctitatis se jugiter preparant ire obviam Sponso, Sede Apostolica debet presidium impertiri, ne forte cujuslibet temeritatis incursus aut eas a proposito revocet, aut robur, quod absit, sacre religionis infringat. Eapropter, dilecte in Christo filie, vestris justis postulationibus clementer annuimus, & prefatam Ecclesiam Sancte Eufemie, in qua divino estis obsequio mancipate, sub beati Petri, & nostra protectione suscipimus, & presentis scripti Privilegio communimus. In primis siquidem statuentes, ut Ordo Monasticus, qui secundùm Deum, & beati Benedicti Regulam in eodem loco institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem* C *temporibus inviolabiliter observetur. Propterea quascumque possessiones, quecumque bona eadem Ecclesia in presentiarum juste & canonice possidet, aut in futurum concessione Pontificum, largitione Regum, vel Principum oblatione fidelium, seu aliis justis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis vestrisque succedentibus & illibata permaneant. In* D *quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis. Locum ipsum, in quo prefata Ecclesia sita est, cum omnibus pertinentiis suis; possessiones, quas habetis in Civitate & extra Civitatem, scilicet domos, casamenta, & ortos cum omnibus pertinentiis; molendinum, quod est in Porta Bajoarie;* Decimas quoque molendini Episcopi, quod est in Por- E ta Citanove; *Braidam, quam olim tenuit Johannes Bonifacii; Braidam vineatam, quam tenent Domini de Marano in locatione; Braidas etiam alias & redditus, quos habetis extra Civitatem; Terras, quas olim tenuit Hugolinus &* Pin-

A *Pincerna de Gisano; Possessiones & redditus, quos habetis apud Sanctum Petrum de Insula, & in Sulignano;* Decimas & redditus, quos habetis in Sorbaria; *& quicquid habetis in Vignola, & in ceteris aliis locis;* Decimas etiam, quas a quadraginta annis Ecclesia vestra rationabiliter & pacifice tenuit, *vobis nihilominus auctoritate Apostolica confirmamus, Privi-* B *legiis nostris ex hoc nullum prejudicium habituris. Sane novalium vestrorum, que propriis manibus aut sumptibus colitis, sive de nutrimentis animalium vestrorum* Decimas *a vobis nullus extorquere presumat. Liceat quoque vobis, personas e seculo fugientes, liberas & absolutas ad conversionem recipere, & eas sine con-* C *tradictione aliqua retinere. Probibemus insuper, ne ulli Sororum vestrarum post factam in eodem Loco professionem fas sit sine Abbatisse sue licentia, nisi arctioris Religionis optentu, de eodem loco discedere; discedentem vero absque communium Literarum cautione nullus audeat retinere. Cum autem generale Interdictum Terre fuerit, liceat vobis, clausis januis, exclusis excommunicatis & interdictis, non pulsatis campanis, suppressâ voce divina Officia celebrare. Auctoritate quoque Apostolica prohibemus, ne quis in vos vel Ecclesiam vestram excommunicationis, suspensionis, vel interdicti sententiam, sine manifesta & rationabili causa promulget, aut novas & indebitas exactiones vobis vel hominibus vestris imponat. Sepulturam quoque ipsius loci liberam esse decernimus, ut eorum devotioni, & extreme voluntati, qui se illic sepeliri deliberaverit, nisi fortè excommunicati sint vel interdicti, nullus obsistat, salva tamen justitia illarum Ecclesiarum, a quibus mortuorum corpora assumuntur. Obeunte vero te nunc ejusdem Ecclesie Abbatissa, vel tuarum qualibet succedentium, nulla ibi qualibet subretionis astutiâ seu violentiâ preponatur, nisi quam Sorores communi consensu, vel Sororum major pars consilii sanioris secundùm Dei timorem, & beati Benedicti Regulam providerint eligendam. Decernimus ergo, ut nulli &c. Salvâ Sedis Apostolice auctoritate, & Diocesani Episcopi canonicâ justitiâ. Si qua igitur in futurum &c.*

BENE VALETE

Ego Urbanus Catholice Ecclesie Episcopus subscripsi.

Ego Henricus Albanensis Episcopus subscripsi.
Ego Paulus Prenestinus Episcopus subscripsi.
Ego Theobaldus Hostiensis & Velletrensis Episcopus subscripsi.
Ego Petrus de Bon. Presbyter Cardinalis tituli Sancte Susanne subscripsi.
Ego Laborans Presbyter Cardinalis Sancte Marie trans Tiberim titulo Calixti subscripsi.

Ego Pandulfus Presbyter Cardinalis titulo duodecim Apostolorum subscripsi.

Ego Melior Presbyter Cardinalis Sanctorum Johannis & Pauli titulo Pamachii subscripsi.

Ego Adelardus titulo Sancti Marcelli Presbyter Cardinalis subscripsi.

Ego Jacintus Sancte Marie in Cosmidyn Diaconus Cardinalis subscripsi.

Ego Gratianus Sanctorum Cosme & Damiani Diaconus Cardinalis subscripsi.

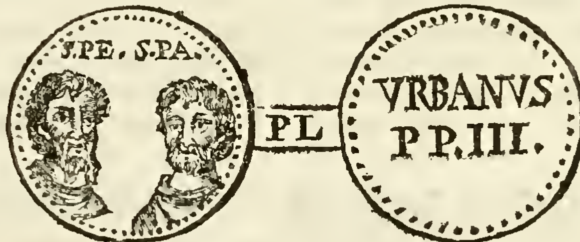
Ego Rollandus Sancte Marie in Porticu Diaconus Cardinalis subscripsi.

Ego Petrus Sancti Nicolai in Carcere Tuliano subscripsi.

Ego Radulfus Sancti Georgii ad Velum Aureum Diaconus Cardinalis subscripsi.

Datum Verone, per manum Alberti Sancte Romane Ecclesie Presbyteri Cardinalis & Cancellarii, Secundo Nonas Junii, Indictione Quinta, Incarnationis Dominice Anno MCLXXXVII. Pontificatus vero Domni Urbani Pape III. Anno Secundo.

Pendet haec Bulla Plumbea.

Denique ut pateat, in Seculares quoque viros translatum olim fuisse jus Decimarum ad unos Episcopos pertinentium, praesto mihi sunt, ut alia monumenta omittam, acta inter *Azonem VI. Marchionem Estensem*, & *Isaachum Episcopum Adriensem*. Nimirum titulo Feudi a Praesule illo A Curiam Adriani, nunc *l'Isola d'Ariano*, recepit Marchio, *secundùm quod sui Antecessores olim tenuerunt*. Contra variorum locorum *Decimae* ab eodem Marchione Episcopo restituuntur. Excerpsi haec omnia ex saepe memorati Prisciani Collectaneis MStis, in Bibliotheca Estensi adservatis.

Cessio nonnullarum Decimarum facta Isaacho Episcopo Adriensi ab Azone VI. Marchione Estensi pro cambio Castri Adriani, Anno 1195.

DIe *Sabbati Decimo intrante Mense Junii, in Rodigio sub porticu* domus Cuporum Marchionis, *in presentia Presbiteri Mediiabbatis, Presbiteri Johannis Capellani Episcopi, Presbiteri Maurisii, Placiti Clerici, Manfredini de Timeclo, Taurelli de Auguello, Bartholomei de Martito Turso, Gregorii ejus fratris, Petri de Castilleno, Johannis Dominici ejus fratris, Jacomini de Gisia, Guizardini Opicii de Mara, Marii, & aliorum. Ibique* Dominus Azo Estensis Marchio *pro cambio Castri Adriani cum suis pertinentiis, quod* Dominus Ysac Adriensis Episcopus *ibidem Domino Marchioni ad Pheudum dederat, in manum ipsius Domini Episcopi* refutavit totam suam Decimam, quam habet, vel habere potuerit in terra & aqua in pertinentia Mardimagi; & totam Decimam suam, quam in pertinentia Rodigii a latere Sanctae Justinae in terra & aqua, A novam & veterem habet vel habere potuerit, exceptâ Decimâ pertinentiae Grumpi, & Decimam pertinentiae Conchederamo. Refutavit similiter totam Decimam, quam habet, vel habere poterit in pertinentia Arquadae. Et in omnibus praedictarum Decimarum refutationibus, a suis Majoribus vel ab eo infeudata exceptuavit. B *Et dedit Catanium ad dandam tenutam praedictarum Decimarum Domino Episcopo jam dicto. Insuper nominatus* Dominus Azo *sub pena centum Librarum Imperialium per se suosque heredes Adriensi Episcopo praefato, suisque successoribus, stipulatione promisit praedictas Decimas ab omni homine legitime defendere & auctorizare.*

C *Actum est hoc Anno Domini Millesimo Centesimo Nonagesimo Quinto, Indicione XIII.*

Ego Gerardus Sacri Palatii Notarius interfui, & hoc Breve scripsi.

Investitura Castri & Curiae Adriani data ab Isaacho Episcopo Adriense Azoni VI. Marchioni Estensi, Anno 1195.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Anno Dominicae Nativitatis Millesimo Centesimo Nonagesimo Quinto, die V. exeunte Mense Decembris, Indictione XIII. in presentia Sacerdotum Johannis Capellani Adriensis Episcopi, Odorici Montesilicis, Bartholomei de Villa, Susinelli Ferrariae, Ottolini de Maxnardo, Ubertini Claudi, Fulcolini ejus filii, Panis de Campo Vicentiae, Gerardi Notarii, Gambarini de Castello Veronae, Odonis filii Alberici de Fonta de Montesilice, Henrigeti* D *de Saratico, Alberici de Faventia, & aliorum multorum. In praedictorum praesentia* Dominus Isach Adriensis Episcopus *investivit* Dominum Azonem Estensem Marchionem *ad Feudum, secundùm quod aliud suum Feudum ab Adriensi Episcopatu habet, de tota Curia, & Cura, seu pertinentia Adriani,* E *excepto de Decima & possessionibus Ecclesiarum praedictae Curiae & pertinentiae Adriani, & excepto de nemore,*

quod

quod Episcopus & sui successores convenienter tantùm quantùm ad utilitatem Adriensis Episcopatus sufficiat, habere debet. Ita tamen quod praedictus Marchio, nec ejus heredes, totam praedictam Curiam vel majorem partem infeudare non possit. Et hoc totum fecit Episcopus ad hoc, quod praedictus Marchio conveniens cambium, secundùm quod statutum erat, Episcopo de tota jam dicta Curia, seu Cura dare debeat.

A *Actum in Castro Adriani ante Ecclesiam Sancti Nicolai. Et sciendum, quod jam dictus Episcopus dedit Taurellum filium Agolini de Rodigio, qui mittat jam dictum Marchionem in tenutam de jam dicto Feudo.*

Ego Manfredinus sacri Palatii, atque Domini Frederici Imperatoris Notarius, hanc Cartam, ut supra legitur, B *jussu praedictorum Dominorum scripsi & firmavi.*

Altera Investitura Castri & Curiae Adriani data Azoni VI. Marchioni Estensi ab Isaacho Episcopo Adriense, coram Guilielmo Archiepiscopo Ravennate, Anno 1195.

IN nomine Domini. Millesimo Centesimo Nonagesimo Quinto, Indictione XIII. die Quinto exeunte Mense Decembri. Literae recordationis ad memoriam habendam, qualiter Dominus Ysach Adriensis Episcopus *investivit* Dominum Azonem Marchionem *ad Feudum & nomine Feudi, & recipientem pro se & suis heredibus, secundùm quod sui antecessores olim tenuerunt, & possederunt a dicto Episcopatu Adriensi, de Castro Adriani, & pertinenciis dictae Curiae Adriani, excepto de Decima dicti Castri Adriani: quam Decimam tenuit in se; & excepto de Nemore, quod Episcopus & sui antecessores convenienter tantùm quantùm ad utilitatem Adriensis Episcopatus sufficiat.* Et etiam investivit dictum Dominum Azonem de omnibus infrascriptis Decimis. In primis de tota Decima Sazani. Item de medietate Decimae Mardimagi. Item de tota Decima Bosii. Item de tota Decima Costae. Item de tota Decima Arquadae. Item de tota Decima Gragnani. Item de tota Decima Conchederamo. Item de tota Decima Ro- C verdecreti. Item de tota Decima Grompi, ubicumque consistant. *Qua investitione facta praedictus Dominus Azo Estensis Marchio, nomine antedicto, omnibus capitulis Fidelitatis sibi expressis, praedicto Domino Episcopo & suis Catholicis successoribus, & Ecclesiae Adriensi, tactis sacrosanctis Evangeliis, osculo pacis inter eos, Fidelitatem* D *tem juravit.*

Et hoc actum est in Castro Argentae. Ad hoc fuerunt testes Dominus Gulielmus *Dei gratia Sanctae* Ravennatis Ecclesiae Archiepiscopus, *Petrus bonus de Paganis, Oldoricus Montissilicis, Bartholomeus Nepos dicti Archiepiscopi, Otolenus de Mainardo, Ubertinus Claudi, Fulcolinus a Filiis,* E *Gerardus Notarius, & alii plures.*

Et ego Jacominus Domini Henrici Imperatoris Notarius, ad haec praesens interfui, & ut vidi & audivi atque intellexi rogatus scribere scripsi.

Hisce addo Chartam, quam ad me misit amantissimus mei vir Joseph Antenor Scalabrinius, mihi non semel laudatus, quum & ipsa ad hocce argumentum spectet.

Inve-

Investitura Decimarum data Aldigerio Judici a Gratiano Episcopo Ferrariensi, Anno 1083

IN nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Octuagesimo Tertio, in electione Gregorii Papae *Anno primo, Regnante* Domno Henrico quondam Henrici Imperatoris filio *Anno XX. sexto Februarii, indictione VI. in Episcopio & Palatio Sancti Georgii. Breve recordationis ad memoriam retinendam, qualiter* Domnus Gratianus, *dum teneret Curiam praesentibus Vasallis*, investivit Aldigerium Judicem de Decimis omnium possessionum suarum, *quas habet & acquirere potest tam ipse quam sui heredes* in toto Episcopatu Ferrariae; *domo Aldigerorum dedit* hanc Decimam Ecclesiae Sanctae Crucis. *Quam investitionem fecit Domnus Gratianus Episcopus in praesentia Petri Taurelli, Guielmi de Marchesella, & Petri de Arimondo, & Verardus, & Rotebono, & Ubertego, & Helmo & multi alii.*

Et me praesentem Domnum Gregorium Presbyterum & sanctae Ferrariensis Ecclesiae Notarium de Civitate Ferrariae, in qua & nos firmavimus sub Indictionibus suprascriptis omnibus.

Signum manus testium, idest

✠ *Petri Taurelli,*

✠ *Guielmi de Marchesella,*

✠ *Et Petri de Arimondo.*

✠ *Verardus de Sichelma,*

✠ *Et Guerzo.*

Et multi alii testium in omnibus, sicut superius legitur.

Praecedenti quoque Seculo X. in usu fuisse ejusmodi Decimarum mercatum [1], minime sane probandum, docuit me Charta Lucensis Archiepiscopii, scripta Anno DCCCCXCI. in qua *Theudicius Comes quondam Gerardi filius* Emphyteusis titulo accipit a *Gerardo Lucense Episcopo* varia bona spectantia ad Ecclesiam Sancti Justi, Plebem Baptismalem in loco Padule, una cum *Decimis* Villarum eidem Plebi subjectarum, *pro se ac heredibus suis*. E quibus intelligas, quare circiter Annum Christi MCL. Gerohus Praepositus Reichersperggensis in Libro de corrupto Ecclesiae Statu, quem Baluzius publici juris fecit Tomo quincto Miscellaneorum, haec scripserit pag. 90. *Similiter*, inquit, *& inter Laicos vix invenias in ordine Militari aliquem suis contentum stipendiis, ad Saecularem videlicet Militiam pertinentibus, ita ut non habeant Decimas, militiae Spirituali potius quàm Saeculari divinâ ordinatione destinatas.* Quibus autem ex rebus alicubi, si non ubique, Decimae penderentur, edocebit nos Charta, ex Archivo Patrum Ordinis Sancti Augustini Senensium depromta, quam debeo saepe laudato Huberto Benvogliento olim ejusdem Civitatis Patricio. Hinc eruet Lector, simulque cum admiratione intelliget, quàm rigide olim nonnulli Episcopi Decimas a Populo exigerent. Nimirum pendebantur eis Decimae tam *ex labore*, idest culturâ agrorum, quâm *ex venditione, bestiis, vitulis, porcis, pecoribus, jumentis, volatilibus, sive qualibet re, ferro, argento, seu exosa* (corruptam ab Amanuensibus hanc vocem puto) hominum habitantium in Villis Episcopatus Rosellensis, nunc Grossetani. Animadvertas etiam velim, *Berardum Episcopum Rosellensem*, ad quem

quem Charta, nunc mihi evulganda, spectat, ignotum fuisse Ughellio, ac proinde addendum catalogo eorumdem Praesulum in Italia Sacra.

Berardus Rosellensis Episcopus varias Decimas in Emphyteusim concedit Rainerio Abbati Sancti Bartholomaei Sestingensis, Anno 1118.

In nomine Sancte & individue Trinitatis. Anno ab Incarnationis ejus, hoc est Millesimo Centesimo octavo Decimo, Mensis idest Augusti, Inditione Undecima. Manifestus sum ego Berardus *venerabilis* Episcopus Ecclesie Sancti Laurentii Episcopatus Rosellensis, *quia per hunc scriptum & nostra convenientia ad* Libellarium nomine *dare atque confirmare previdi tibi* Ranerio *venerabili* Abati Ecclesie & Monasterii beati Sancti Bartholomei Apostoli *que est posita in loco & vocabulo Sestinge: idest integram medietatem de omni reddito & debito illo ex illis Villis, nominative Sestinge, & Curte Ramberti, & Valle...... sa, & Prugnani, & Viko, & Caldane, & Crescie, & Collicle, & Tile, & Ranoclagia, & Perita, & de quanto supraścripte Ecclesie & Monasterii Sancti Bartholomei adquisitum habet tam per Cartulam quàm per investitionem, scilicet de Alma, & Planculana, & Cavalle, & Tatte, & Ravi, & Tablano, & Prata, vel de omnibus aliis Terris & rebus, quas supraścriptum Monasterium habet adquisitum, & sunt pertinentem predictis Monasterii, quantum debitum & redditum singulis hominibus in predictis Villis illis*, que ex Decimatione illorum debiti sunt reddendum Domui & Episcopatui nostro Sancti Laurentii, tam laborem, quàm & vinditionem, & de bestiis, & vitulis, & porcis, & pecoribus, & jumentis, & volatilibus, seu qualibet rem, ferrum, arigentum, seu exosam, supraścriptis hominibus de Tapascio usque in Bronam consuetudo fuerit reddendum *Excepto & antepono* illam Decimationem, quam Dodo Episcopus dedit per Libellum Teutioni Presbitero, & Ursoni Presbitero. *Nam illa alia omnia & in omnibus supraścriptam medietatem, sicut Rainerius filius Roffridi per Libellum abuit, in integrum, sicut supra legitur, tibi qui supra Rainerio Abati, & in tuis successoribus* eam Decimationem *videor habendum, tenendum, recoliendum, & frugendum, & possidendum; singulos annos in Mense Augusti dare vel exolvere debeatis exinde a pensione denariis de arigento bono & Lucensi numerus Solidos quatuor & non amplius, per vos aut per Misso vestro, nobis aut ad Misso nostro, & amplius non vobis exinde nulla superimponamus per quodvis ingenium. Si vero adinplentes hec omnia, que supra legitur, non vobis exinde foras expellere aut tollere vel subtraère seu minuare quesierimus per quodvis ingenium: tunc spondeo ego qui supra Berardus Episcopus una cum meis successoribus componere tibi qui supra Rainerio Abati vel tuis successoribus penam numerum arigenti obtimi Libras viginti. Item repromitto ego, qui supra, Rainerius Abbas una cum meis successoribus tibi, qui supra, Berardo Episcopo vel tuis successoribus hec omnia adinplere & observare, que supra legitur. Si non adinpleverimus hec omnia, que supra legitur, tunc spondeo ego, qui supra, Rainerius Abbas una cum meis successoribus* con-

conponere tibi, qui supra Berardo Episcopo vel tuis successoribus, conponere simile pena, ut supra, quia inter nos taliter convenit.

In Historia Bergomate P. Caelestini, Literas habemus Adelberti Episcopi Bergomatis, quas tamen certas praestare nolim, immo spurias suspicor, quum scriptae dicantur *Regnante Hugone pio Imperatore in Italia*, & notis chronologicis careant. Ibi summe pius Praesul Praeposito Ecclesiae beati Alexandri donat *omnes Decimas grani cujuscumque fuerit, & vini, & lignorum, & animalium, boum, pecorum, caprarum*, per aliquot millia passuum Bergomatis agri. Dixi nuper, alienum a veritate videri, quod habetur de *Hugone Imperatore*, quando norunt omnes, nunquam ipsum ad Imperialem dignitatem conscendisse. Reponat heic aliquis, in Tomo V. Ital. Sacr. pag. 1482. in Appendice ad Episcopos Aprutinenses, Chartam legi scriptam *Ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi sunt Anni Nongentesimi Vigesimi Sexti, & regnante Domno Ugone gratia Dei Rege Imperatore Augusto sextadecimâ*. Verùm & Charta illa suppositionis faciem praesefert, ut eaedem notae indicant, atque ibi fortasse legendum *Augusti die sextadecimâ*. Illud tamen non negabo, videlicet Hugonem Regem ad Imperatorium decus diu inhiasse, (non tamen Anno Christi DCCCCXXVI.) & Romam propterea petiisse, ibique etiam per aliquod tempus dominatum fuisse: quod ansam fortassis alicui dederit, eundem appellandi Imperatorem. Vide etiam Dissertationem XLI. *de Nominibus*, ubi rursus Ugo Rex *Augustus* nuncupatur. Haec obiter. Nihil tamen adeo luculente ostendere possit, quàm late sese olim extenderint Decimarum jura, quàm Charta ab eodem Ughellio producta Tomo 6. in Episcopis Casertanis. Ibi Carolus II. Rex Siciliae & Apuliae, Anno Domini MCCCIII. *Azzoni Casertano Praesuli* confirmat *Decimas de calcariis terrarum; reditibus in pecunia, seu de Tarenis, reditibus gallinarum, caponum & aliorum pullorum, de scaticis* (fortè *de escaticis*) *porcellis, agnis, spallis, olivis, jardinis, uvis vindemialibus, omnibus pratis . . . . armentis jumentorum, bubalorum, vaccarum, gregibus ovium & porcorum, pecunia fidantiae, firraneorum* (legendum videtur *forestarum*, ut infra) *praeterquam de forfacturis &c. de victualibus omnibus provenientibus ex caesis montis Gloppae &c. medietatis olivarum, pomorum omnium &c. toto vino, olivis, & victualibus omnibus, passagio lintrium, seu scaphae &c. jure plateatici, proventibus bajulationis &c. de lino, frumento, hordeo &c.* Addendum tamen est, ejusmodi Decimas Casertanae Ecclesiae donatas antea fuisse a piis hominibus *pro suorum remissione peccaminum*, ideoque spectasse ad Episcopum non ex communi jure Canonum, sed ex peculiari propter largitatem Fidelium. Eò tamen res tandem devenit, ut *Decimarum* jura non secus, atque Allodia, venundarentur, donarentur, permutarentur: ex quo factum est, ut nostris quoque temporibus apud quosdam Nobiles Laicos idem jus in locis nonnullis veluti Allodiale conservetur. Vide subsequentem Chartam, quam legi in antiquo Regesto Monasterii Estensis de Carceribus apud Carminatos Patricios Venetos.

Azo

Azo VI. Marchio Estensis, Gerardus Episcopus Patavinus, & Canonici Regulares Monasterii Sanctae Mariae ad Carceres territorii Estensis, inter se commutationem de quibusdam rebus faciunt, Anno 1198.

IN Dei nomine. Amen. Anno MCXCVIII. die III. exeunte Aprili, Indictione Prima. In presentia Domni Zamboni Arch...... Padue, Magistri Episcopelli, Domni Manfredi Archipresbiteri de Este, Domni Jacobi Presbiteri, Domni Enrigeti de Urbana, & aliorum plurium: Dominus Bartholomeus de Villa filius quondam Domini Bartholomei cessit, refutavit, ac dedit Domino Azoni Marchioni d'Este totam Decimam, & jus Decimationis, que ab eo habebatur in Feudum in Plebatu Vigozoli, & in ejus fundo, & in ipso Vigozolo, scilicet quartam partem totius Decime. Et ibi in continenti suprascriptus Dominus Marchio Azo eamdem refutavit & dedit Domino Gerardo Paduano Episcopo. *Et ibi suprascriptus Dominus Gerardus Episcopus* investivit Domnum Livaldum Priorem Sanctae Mariae de Carcere, *recipientem pro suprascripta Ecclesia* titulo permutationis, de tota suprascripta Decima Vigozoli & ejus Plebatus, ut amodo suprascripta Ecclesia jure proprietatis suprascriptam Decimam possideat & habeat. *Et ibi Domnus Livaldus de consensu suorum Fratrum investivit & dedit Domino Gerardo Episcopo Paduano totam terram & omnes possessiones, quas Ecclesia predicta habet in Plebatu Ville. Et hoc quidem jure permutationis fecit. Et invicem suprascriptus Prior de evictione & defensione inter se promiserunt. Et si aliqua deceptio in supradicta permutatione esset, invicem se remiserunt, & precepit unus alteri, ut intret in tenutam. Et ibi in continenti predictus Episcopus investivit Marchionem Azonem de suprascripta terra Plebatus Ville ad feudum. Et Dominus Marchio Azo investivit Dominum Bartholomeum de Villa de tota supradicta terra Plebatus Ville ad feudum.*

Actum est in Palatio Sancte Marie ad Carceres.

Ego Clemens Henrici Imperatoris Notarius interfui, & hec jussu partium scripsi.

Neque ipsi Romani Pontifices olim ejusmodi consuetudinem transferendi in Seculares viros jus Decimarum improbasse videntur. En quid egerit Alexander II. Papa, tanquam Lucensis Episcopus, eum quippe Episcopatum retinuit simul cum Romano Pontificatu. Chartam vidi authenticam in Carthophylacio Archiescopii Lucensis: *Anno Millesimo Sexsagesimo Quarto, XIV. Kalendas Augusti, Indictione Secunda. Manifestu sum ego Walfredus Comes filio bone memorie Ardinghi, qui fuit simul Comes, quia tu Alexander Sancte Romane Ecclesie Presul & Lucensis Episcopus, per Cartula Livellario nomine, ac censum & persolvendum dedisti mihi &c.* Heic enumerantur varia bona, *in Ceula pertinentes de Ecclesia & Plebem Sancte Marie, & Sancti Blasi, Sanctique Nicholai, & Sancti Johannis Battiste, quod est Plebem Battismale, sita in loco & finibus, ubi dicitur Suvilliane.* Tum recensentur *Decimae in Villis & Castellis illis, ubi dicitur Casanova, Monte, qui dicitur Culacci, Sancto Petro* Ju-

Juniciano, *Orneto*, *Sclaio*, *Cameliano*. Reliqua loca omitto. Pensio persolvenda statuitur argenti Solidis quindecim monetae Lucensis. Alias similes Chartas ejusdem Alexandri Pontificis inspexi. Praeter Decimas, *Nonae* etiam commemorantur apud antiquos. Inter Leges Langobardicas Caroli Magni, Part. II. Tomi I. Rerum Italicar. Lex sexagesima haec habet: *Praecipimus, ut quicumque de rebus Ecclesiasticis habent, pleniter secundùm morem regionis Nonas & Decimas ad ipsas Ecclesias donent*. Vox *donare* idem est ac *dare* sive *tribuere* in hoc loco: eamque adhuc Gallica Lingua adhibet: Audi & Legem 156. ejusdem Caroli: *De Rebus Ecclesiarum, unde nunc census exeunt, Decima & Nona sint soluta*. Terrae quaecumque, sive Alodes, sive Beneficiales aut Emphyteuticae, Episcopo, in cujus Dioecesi erant, aut Parocho, in cujus erant Parochia, pro diversitate regionum, Decimam omnium fructuum debebant. Qui verò terram aliquam Ecclesiae propriam excolendam accipiebat, praeter Decimas cuicumque agro communes, Nonam quoque partem fructuum persolvere cogebatur Ecclesiae, ut nunc dicimus, directae Dominae terrae illius. Proinde quae supra nobis occurrerunt *Quartae*, fortassis eâdem ratione intelligendae sunt fuisse quarta pars proventuum, quae Ecclesiae de terris suis propriis a colonis aut emphyteutis debebatur. In Charta *conventionis* initae Anno MCCCCXXI. inter Nicolaum Marchionem Estensem Dominum Ferrariae atque aliarum Urbium, ac Thomam Perondulum Archiepiscopum Ravennatem pro Oppido Argentae, Marchio concedit eidem Praesuli *Decimam, & jus Decimandi totam Villam Pariolae, secundùm formam & modum, secundùm quem ipse Dominus Marchio & sui Antecessores decimare consueverunt. Quod si contingat, ex dicta Decima, vel ex fructibus omnibus possessionum & Villae praedictae, de jure vel de consuetudine, solvi aliquod Quartesium, vel Quartam Decimarum alicui Ecclesiae, & maxime Plebi Sancti Donati &c.* idem Marchio promisit, *Decimam praedictam & possessiones & Villam praefatam liberare & liberam facere a dicto Quartesio, sine solutione dicti Quartesii, faciendo dictas Ecclesias stare contentas per cambium &c.* Norunt autem Eruditi, quibus antiqui Canones, & Decretum ipsius Gratiani perspecta sunt, Monachos ipsos, ut antea monui, olim adactos fuisse ad pendendam e suis praediis Decimam Episcopis, aut Parochialibus Ecclesiis. Hanc autem remittere plerique Pastores Religionis causâ consueverunt. Idque praecipue factum, ut solertiores Monachi & Canonici Regulares essent ad Hospitalitatem exercendam erga Peregrinos & Pauperes, ad quod etiam opus Episcopi interdum donabant Decimas sibi ex Laicorum fundis debitas. In hanc rem producere juvabit Chartam, quam e Regesto olim Monasterii Estensis ad Carceres, mihi supra laudato, descripsi.

Belli-

Bellinus Patavinus Episcopus Canonicis Regularibus Monasterii Sanctae Mariae ad Carceres in territorio Estensi, tres partes Decimarum de terris Scudasciae largitur, Anno 1144.

In nomine Dei aeterni. Anno ejusdem Incarnationis MCXLIV. Octavodecimo Kalendas Julii, Indictione Septima. Bellinus Paduanus Episcopus, *licèt indignus, tibi* Dominico *venerabili* Priori Canonicae Sanctae Mariae *de loco qui dicitur* ad Carceres, *ejusque successoribus in perpetuum. Caritatem, quae a mero pietatis fonte descendit, votis omnibus diligere, complectique debetis &c. Ut igitur hujus caritatis in aliqua particula participes fieri mereamur, cordis in mandibulis ruminantes, ad memoriam reduximus, teque tuamque Congregationem, cui praees, jugiter in paupertatis camino decoqui, & rerum familiarium penuria usque adeo deprimi, quod nec Claustralibus regulariter exercitiis vacare, nec* in susceptione Pauperum & Hospitum necessariam exhibitionem facere *potestis. Proinde necessitati vestrae subvenire, manumque consolationis porrigere, pro ut ad praesens possimus, dignum esse putamus. Pro remedio itaque animae nostrae, omniumque praedecessorum & successorum nostrorum Catholicorum, concedimus atque largimur tibi, tuaeque Congregationi, tuisque successoribus,* tres portiones omnium Decimarum illarum frugum, *quae jam natae sunt, quaeve nascentur in perpetuum in amplis de Scudascia, quae noviter runcata sunt, queve runcabuntur, & specialiter in Caracetulo, in Fracta, Trium Comitatuum, & in Aucano. Nam quartam portionem, quibus competit, reservamus Ecclesiis. Has denique* Decimas *sub tali verbo conditione concedimus ut eas dumtaxat ad proprios usus Fratrum*, & ad Pauperum & Hospitum sustentationem *colligatis & habeatis, interdictâ penitus inbeneficiandi, locandi, vel sub aliquo titulo alienandi licentiâ. At vero si quis ex vobis vel successoribus vestris aliquid horum fecerit, quod factum fuerit, sit vacuum prorsus, & inutile, nihilque prosit: persona quoque dantis excommunicationi subjaceat, donec resipuerit & satisfecerit. Unde si ego, aut ex successoribus nostris contra hanc Cartulam venire presumserit, tunc obligamus nos, & successores nostros componere res ablatas in duplum, & insuper omni tempore in guarentatione ac defensione persistere. Praeterea Privilegium ab antecessore nostro bonae memoriae* Sinibaldo *vitae canonice indultum, & omnia, quae in eo continentur, plenarie laudamus & confirmamus. Ne autem ea que hucusque leguntur ab humana memoria decidant, sed firmiter a nobis facta esse credantur, hanc concessionis, & liberalitatis paginam Jenanno publico Tabellioni scribendam tradidimus, propriique Sigilli nostri impressione corroboramus.*

Actum & datum Paduae feliciter.

Vidisti Decimas hasce Canonicis Regularibus concessas, *ut eas dumtaxat ad proprios usus Fratrum, & ad Pauperum & Hospitum sustentationem* colligant. In Dissertatione subsequenti *de Hospitalibus* mecum animadvertet Lector, quàm familiare tunc fuerit Monachis, aliisque Ecclesiasticis Collegiis, Peregrinos, Aegros, aliosque Pauperes ad hospitium recipere. Tantum hac in re nonnullorum studium fuit, ut & ipsi de mensa sua quodammodo Decimam Pauperibus con-

oonferrent. Id constabit ex Charta lacera, quam ex Archivo Monachorum Olivetanorum Sanctae Mariae ad Organum Veronae descriptam nunc publici juris facio.

Viti Abbatis Sanctae Mariae ad Organum decretum de danda Decima panis & ovorum Pauperibus, Anno 1006.

.... *Igitur ego* Vitus....... *no, licet indignus, divino praeventus presidio, totiusque nostrae Congregationis fretus cohortamine, non...... tatis nobis, ac Congregationi, vel predecessoribus, seu successoribus nostris, nec non & universis fidelibus....... futura*, Decimas omnium panum, qui cocti in Cellerario a fartoribus in custodiam penoris Monasterii........ ovorum, quae vectigaliter antiquitus Monasterio ad fictum redduntur *pro nostris animabus....... sterium sito*, Pauperibus erogandas *humiliter* sancimus. *Notificamus insuper, ut si nostrorum.... largiendo amplius addere voluerit, vel aliquis fidelis pro suae animae remedio caritatem...... retributione perfrui feliciter valeat &c....... Millesimo Centesimo Sexto........*

Actum in Claustro Sanctae Mariae in Christi nomine feliciter. Amen.

Similia occurrunt in Bullario Casinensi. Sed minime deerant Praesules alii & Parochi, qui nullam erga Monachos indulgentiam exercebant, atque ab iis Decimas rigide exigere soliti fuerunt. Romani ergo Pontifices Monasteriis, quibus exemtio a Decimis per Episcopos concessa fuerat, ipsam confirmabant; eam autem invitis Episcopis, concedere nequaquam consuevere. Seculo tamen Duodecimo id moris invectum est, ut si quos agros ad culturam Monachi redigebant, & quos etiam manibus suis excolebant, hos immunes a Decimarum onere haberent. Id in multis Romanorum Pontificum Bullis per Margarinum in Bullario Casinensi editis legas. *Novalia*, sive *Novales* agros appellabant ejusmodi arva. Ego uno aut altero exemplo rem confirmabo. Primum erit Bulla Alexandri III. Papae, cujus archetypum adservant Monachi Benedictini Mediolanenses in Coenobio Sancti Simpliciani.

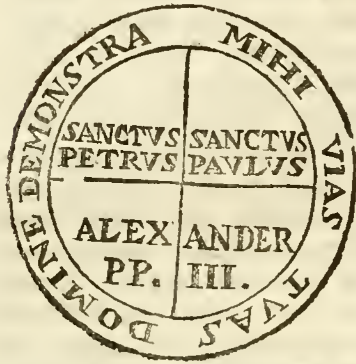
Alexander Papa III. Abbati Monasterii Mediolanensis Sancti Simpliciani omnia illius jura & Privilegia confirmat, Anno 1178.

ALexander Episcopus *servus servorum Dei, dilectis filiis* Oprando Abbati Monasterii Sancti Simpliciani, *ejusque Fratribus, tam praesentibus quàm futuris regularem vitam professis in perpetuum. Quotiens illud a nobis petitur; quod Religioni & honestati convenire dinoscitur, animo nos decet libenti concedere, & presentium desideriis congruum impertiri consensum. Ea propter, dilectissimi in Domino Filii, vestris justis postulationibus clementer annuimus, & felicis recordationis patris & praedecessoris nostri Papae Eugenii vestigiis inhaerentes, praefatum Monasterium, in quo divino mancipati estis obsequio, sub beati Petri & nostra protectione suscipimus, & praesentis scripti*

pti Privilegio communimus. In primis siquidem statuentes, ut Ordo Monasticus, qui secundùm Dei timorem, & beati Benedicti Regulam in Monasterio vestro statutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Praeterea quascumque possessiones, quaecumque bona idem Monasterium in praesentiarum juste & canonice possidet, aut in futurum concessione Pontificum, largitione Regum vel Principum, oblatione fidelium, seu aliis justis modis, praestante Domino poterit adipisci, firma vobis, vestrisque successoribus & illibata permaneant. In quibus haec propriis duximus exprimenda vocabulis. Ecclesiam videlicet Sanctorum Martyrum Protasii & Gervasii, atque Capellam Sancti Cypriani cum eorum Parochia, & omnibus suis pertinentiis; Ecclesiam beati Michaëlis, quae dicitur ad Aquaeductum; Ecclesiam beati Antonini de Seniano, cum omnibus ad eam pertinentibus; Ecclesiam Sancti Salvatoris; Ecclesiam beatorum Martyrum Protasii & Gervasii sitam in loco Tregasio cum Decima, & omibus suis pertinentiis; Curiam de Affori cum duabus Capellis, videlicet Sancti Petri, quae dicitur ad Monachos, & Sancti Clementis; Ecclesiam Sancti Salvatoris de loco Bruzano; Ecclesiam Sancti Gaudentii de Faroa cum omnibus eorum possessionibus; jus quod habetis in Ecclesia Sancti Viti de Lantaze; Ecclesiam Sancti Ambrosii de Croveno, cum suis possessionibus; Ecclesiam Sancti Orici de Fenegro, cum omnibus ad eam pertinentibus; Curiam de Luirate cum quatuor Capellis, videlicet Sancti Martini, & Sancti Michaëlis, Sancti Petri, & Sancti Protasii, cum Parochia, Castro, districto, & omnibus suis pertinentiis; Ecclesias Sancti Syri, Sancti Victoris, & Sancti Kaloceri de Sepriate, cum Parochia, & aliis suis pertinentiis; Ecclesiam Sanctae Fidis de Summa, cum Castro & districto, & omnibus suis pertinentiis; Possessiones, quas habetis in Trivilio Crasso, cum Castro, Villa, districto, & aliis suis pertinentiis, in Talamona, Morbenio, Decimas *cum districtis, & in Lugari, in Sudri, in Veddo, Pristino, Grosse, cum omnibus suis pertinentiis; Hospitale, quod in Parochia vestra juxta Ecclesiam beati Simpliciani in praedio vestro constructum est; quicquid in Decimis, sive in libertatibus, vel consuetudinibus ab Episcopis vel Regibus legitime vobis concessum est.* Sane Novalium vestrorum, quae propriis manibus, aut sumptibus colitis, sive de nutrimentis vestrorum animalium, nullus a vobis Decimas exigere vel extorquere praesumat. *Liceat quoque vobis, Clericos vel Laicos e seculo fugientes, liberos & absolutos ad conversionem recipere, & eos sine contradictione aliqua retinere. Obeunte vero te, nunc ejusdem Loci Abbate, vel tuorum quolibet successorum, nullus ibi qualibet surreptionis astutia seu violentia praeponatur, nisi quem Fratres communi consensu, vel Fratrum pars sanioris consilii, secundùm Deum & beati Benedicti Regulam praeviderunt eligendum. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat praefatum Monasterium temere perturbare, aut ejus possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, aut aliquibus vexationibus fatigare, sed omnia integra conserventur eorum, pro quorum gubernatione & sustentatione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salvâ Sedis Apostolicae auctoritate, & Mediolanensis Archiepiscopi canonicâ justitiâ. Si qua igitur in futurum Ecclesiastica, Secularisve persona hanc nostrae constitutionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo, tertiove commonita, nisi reatum suum*

suum dignâ satisfactione correxerit, potestatis, honorisque sui dignitate careat, reamque se divino judicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat; & a sacratissimo Corpore & Sanguine Dei & Domini Redemptoris nostri Jesu Christi aliena fiat, atque in extremo exa-

A *mine districtae ultioni subjaceat. Cunctis autem eidem Loco sua jura servantibus sit pax Domini nostri Jesu Christi, quatinus & hic fructum bonae actionis percipiant, & apud districtum Judicem praemia aeternae pacis inveniant. Amen, amen, amen.*

Ego Alexander Catholicae Ecclesiae Episcopus *subscripsi.*

Ego Hubaldus Hostiensis Episcopus subscripsi.
Ego Philippus Presbyter Cardinalis Sanctorum Johannis & Pauli & Pammachii subscripsi.
Ego Johannes Presbyter Cardinalis Sancti Vitalis tituli Vestinae subscripsi.
Ego Petrus Presbyter Cardinalis titulo Sanctae Susannae subscripsi.
Ego Petrus Presbyter Cardinalis titulo Sancti Grisogoni subscripsi.
Ego Cinthius Presbyter Cardinalis titulo Sanctae Caeciliae subscripsi.
Ego Hugo Presbyter Cardinalis titulo Sancti Clementis subscripsi.
Ego Jacintus Diaconus Cardinalis titulo Sanctae Mariae subscripsi.
Ego Ardicio Diaconus Cardinalis titulo Sancti Theodori in Cosmedin subscripsi.
Ego Laborans Diaconus Cardinalis Sanctae Mariae in Porticu subscripsi.
Ego Rainerius Diaconus Cardinalis Sancti Georgii ad Velum aureum subscripsi.
Ego Gratianus Diaconus Cardinalis Sanctorum Cosmae & Damiani subscripsi.
Ego Matthaeus Sanctae Mariae Novae Diaconus Cardinalis subscripsi.

Datum Laterani per manum Alberti sanctae Romanae Ecclesiae Presbyteri Cardinalis & Cancellarii XIII. *Kalen-*

Kalendas Aprilis, Indictione XI. Incarnationis Dominicae Anno Millesimo Centesimo Septuagesimo Octavo, Pontificatus verò Domini Alexandri Papae Tertii Anno Vigesimo.

A Alterum exemplum ſubdo Bullae Eugenii III. quam ex Archivo Noſocomii Senenſis Sanctae Mariae de Scala exſcripſit amicus olim meus Hubertus Benvoglientus. Pro *Anno MCXLVI.* ſcribendum cenſeo ibi MCXLVII.

Eugenii III. Papae Bulla, qua omnia jura confirmat Canonicis Regularibus de Vivo, Anno 1147.

EUgenius Epiſcopus, *ſervus ſervorum Dei. Dilectis filiis* Ruſtico Priori *de Vivo, ejuſdemque Fratribus tam preſentibus quàm futuris, Regularem vitam profeſſis in perpetuum. Pie poſtulatio voluntatis effectu debet &c. Monaſterium de Vivo, in quo divino vacatis ſervitio, preſentis ſcripti paginâ communimus. Statuentes, ut quaſcumque poſſeſſiones &c. In quibus haec propriis duximus exprimenda vocabulis: Monaſterium videlicet Sancti Petri in Campo; Monaſterium Sancti Benedicti de Mojano; Monaſterium Sancti Petri in Arnano, cum omnibus bonis & poſſeſſionibus ſuis, quemadmodum a fratre noſtro* Martino Cluſino Epiſcopo *ad reformandam Religionem vobis canonice conceſſa ſunt, & ſcripto ſuo firmata. Quia verò Monachi & Religioſi viri de aliorum fidelium elemoſinis atque be*-B *neficentia debent vivere, auctoritate Apoſtolica conſtituimus*, ut de laboribus, quos propriis manibus, ſumptibuſque colligitis, alicui dare Decimas non cogamini. *Manſuro quoque in perpetuum per Dei gratiam decreto ſancimus, ut Clericos vel Laicos e Seculo fugientes, dummodo nulli conditioni teneantur obnoxii, poſtulatâ ab Epiſcopis ſuis li*-C *centiâ, ad converſionem ſuſcipiendi, eiſque Monaſticae profeſſionis habitum tribuendi facultatem liberam habeatis, abſque aliquorum contradictione ſive moleſtia. Sicque ab omnium hominum infeſtationibus expediti, omnipotentis Dei ſervitio libere & abſque moleſtia inſiſtatis. Decernimus ergo, ut nulli omni*-D *no hominum &c. ſalvâ Apoſtolica auctoritate, & Cluſini Epiſcopi canonicâ juſtitiâ. Si qua igitur &c.*

Ego Eugenius Catholice Ecclesie Epiſcopus *ſubſcripſi.*

Ego

Ego Theodewinus Sancte Rufine Episcopus subscripsi.
Ego Albericus Hostiensis Episcopus subscripsi.
Ego Ismarus Tusculanus Episcopus subscripsi.
Ego Hubaldus Presbyter Cardinalis titulo Sanctorum Johannis & Pauli subscripsi.
Ego Guido Presbyter Cardinalis titulo Sancti Laurentii in Damaso subscripsi.
Ego Oddo Diaconus Cardinalis Sancti Georgii ad Velum aureum subscripsi.
Ego Octavianus Diaconus Cardinalis Sancti Nicolai in Carcere Tulliano subscripsi.
Ego Guido Diaconus Cardinalis Sancte Marie in Porticu subscripsi.
Ego Jacintus Diaconus Cardinalis Sancte Marie in Cosmedin, subscripsi.

Datum apud Marturam per manum Guidonis sancte Romane Ecclesie Diaconi Cardinalis & Cancellarii, Idibus Januariis, Indictione X. Incarnationis Domini nostri Jesu Christi Anno M.CXLVI. Pontificatus verò Domni Eugenii Tertii Pape Anno II.

Hoc autem constitutum fuisse in Concilio Romano, nimirum ut terrae a Monachis & Canonicis *propriis sumtibus* vel *laboribus* exultae, ab onere Decimarum forent immunes, e- A docebit nos subsequens Charta, cujus authenticum exemplum Mediolani adservant Sanctimoniales Sanctae Mariae in Valle.

Robaldus Archiepiscopus Mediolanensis secundum statuta Apostolicae Sedis mandat, ne Moniales Sanctae Mariae de Montano Decimas cuiquam persolvant de terris, quas ipsae suis sumtibus excolunt, circiter Annum 1139.

ROBaldus *Dei gratiâ sanctae* Mediolanensis Ecclesiae Archiepiscopus. *Dilectae in Christo filiae......* Monasterii Sanctae Genitricis Virginis Mariae de Montano Abbatissae, *& ejus Sororibus tam praesentibus quàm futuris in perpetuum. Venerabilis Pater noster &* Dominus Papa Innocentius, *in Pisana residens Synodo, astantibus religiosis Patriarchis, Archiepiscopis, Episcopis, Abbatibus, & aliis Sacerdotibus, Clericis, hoc promulgavit decre-* B *tum, ut videlicet* Monachi, & Regulares Canonici de laboribus terrarum, quas propriis excolunt sumptibus, Decimas nullactenus tribuant: quod etiam in Concilio nuper Romae celebrato innovatum Apostolicâ sanxit authoritate. *Nos itaque praedicti Domini nostri & sanctae Romanae Ecclesiae autohoritate suffulti, definitiva sta-* C *tuimus sententia, uti Abbatissa Monasterii de Montano, & ejus Sorores sub Regula beati Benedicti, ut credimus regula-*

gulariter degentes, quae modò sunt, vel pro tempore fuerint, de laboribus terrarum, quas propriis excolunt sumptibus, Praeposito de Rosiate, & ejus Fratribus, seu alieno Clerico vel Laico, de cetero Decimam minime persolvant. *Si quis igitur, quod absit, Praepositus, Sacerdos, seu Diaconus, vel Subdiaconus a praedictis Monialibus amodo, contemtâ sanctae Romanae Ecclesiae autboritate*, Decimam exigere vel extorquere praesumpserit, *vel propter boc eas persequendo turbaverit, gradus sui periculo subjacebit: si verò Clericus vel Laicus fuerit, excommunicationi subjaceat.*

Ego Robaldus *Dei gratiâ* Mediolanensis Archiepiscopus *subscripsi.*
Ego Tedaldus Archipresbiter subscripsi.
Ego Landulfus Presbiter subscripsi.
Ego Wido Presbiter subscripsi.
Ego Guifredus Presbiter subscripsi.
Ego Obitus Subdiaconus & Cimiliarcha subscripsi.
Ego Adelardus Diaconus subscripsi.
Ego Anselmus indignus Diaconus subscripsi.
Ego Wilielmus Diaconus subscripsi.
Ego Jordanus Diaconus subscripsi.
Ego Oprandus Camerarius subscripsi.
Ego Galdinus Cancellarius a me dictato subscripsi.

Ita in Bulla Gregorii VIII. Papae, datâ *Regii VIII. Kalendas Decembris, Indictione VI.* ideſt Anno Chriſti MCLXXXVII. & in alterâ datâ *Mutinae X. Kalendas Decembris Indictione VI.* Michaëli Abbati Monaſterii Mutinensis Sancti Petri, interdicitur, *ne quis de laboribus vestris, quos per Conversos vestros & animalia & instrumenta vestra in Curte de Crespollano facitis, ubi vineas, hortos, & terram uno aratro vel pluribus modicùm excolendam babetis, a vobis Decimas extorquere praesumat*. Hinc habes, quid significaret, *propriis sumtibus* agros excolere. Adhibebantur *Conversi* ad ejusmodi laborem, ac proinde opinari licet, multos ex iis numeratos fuisse in Monaſteriis. Atque haec de *Decimis*. Praeter Feuda & Emphyteuses, quibus Ecclesiaſtici Proceres multa bona in Laicos olim effudêre, tertius etiam modus fuit concedendi eis ad certum tempus Ecclesiarum Castella, aliasque temporales ditiones, hoc eſt *ad Guardiam*, sive *ad Custodiam*, cujus Custodiae tamen finis postea advenire fere nunquam solebat. Nam quum bella ingruerent, aut futura apparerent, agnoscentes Episcopi & Abbates, non sat virium sibi esse ad sua Castra tuenda, ea commendabant potentioribus viris. Interdum quoque ab ipsis potentibus modo juste, modo injuste occupabantur Castella Ecclesiarum; quumque ea Pastores recuperare non possent, post titulo *Guardiae*, seu *Custodiae*, Laici ea possidere, ibique dominari pergerent usque ad certum temporis aut annorum spatium. Exemplum mihi suppeditat nobilissima Estensium Principum Familia. Inter Azzonem VI. Marchionem Estensem & Ferrarienses ex una parte, & Archiepiscopos Ravennates, Remque publicam illius Urbis ex altera, contentiones multae fuerant, propter Civitatem sive Oppidum *Argentae*. Hanc Ravennatibus eripuerant Ferrarienses. Sed Anno MCCVIII. pollicitus eſt Marchio se restituturum Ecclesiae Ravennati illud Oppidum, *& etiam jus, & omnem rationem & actionem, & lusum*, (fortassis *usum*) *quod, vel quae, vel quam ego vel praedicta pars mea de Ferraria habet &c. in praedicto Castro Argentae*. Chartam publici juris fecit Rubeus Lib. *6*. Hiſtor. Ravennatis. Verùm sive quod promissa nul-

lus effectus fuerit subsequutus, sive quod nova irarum semina germinarint, Anno MCCXII. inita est nova concordia, per quam Archiepiscopus Ubaldus sub aliquibus conditionibus eidem Azzoni Marchioni Argentam *in Guardia* dimisit. Instrumenta profero ex Archivo Estensi depromta.

Concessio Castri Argentae facta ab Ubaldo Archiepiscopo Ravennate Azzoni VI. Marchioni Estensi cum pactis & fidejussionibus, Anno 1212.

IN *Christi nomine. Anno Domini MCCXII. tempore* Innocenti Pape, *&* Otthonis Imperatoris, *die VIII. exeunte Mense Martii, Indictione XV. apud Ficarolum, in Camera Canonice Ecclesie Sancti Salvatoris, in presentia Presbiteri Alberti Cardinalis sancte Ravennatensis Ecclesie, Petri Reginensis Cantoris ejusdem Ecclesie, Domini Petri Traversarie, Domini Bonifacii, & Magistri Johannis, testium ad hoc rogatorum. Concordia inter* Dominum Ubaldum Archiepiscopum Ravennatensem, *&* Dominum Azzonem Marchionem Estensem *talis facta est.* Quia concessit ei Dominus Archiepiscopus in Guardia Castrum Argente, *& concessit ei Ripaticum totum & medietatem bonorum, & Placitorum in Argenta & ejus Curte: &* custodiet *ad honorem & utilitatem Domini Archiepiscopi & Ecclesie Ravennatensi;* & ipso Domino Archiepiscopo restituet, *quando* Dominus Archiepiscopus ab eo petierit per se vel per suum certum Nuntium infra unum mensem, *sicuti fuerit melioratum & infortiatum, libere & absolute; & hoc modo restituet ipsum Communi Ravenne: ita quod partes Ravenne communi concordia hoc velint cum voluntate Archiepiscopi, vel sine voluntate Archiepiscopi, si non fuerit Archiepiscopus, infra duos Menses. Nec faciet ibi stare aliquem hominem de Bononia de custodia, neque pro Domino, neque de Ferraria pro Domino. Et de ipso Castro & tota ejus Curte in terra & aqua promisit Dominus Marchio non facere Domino Archiepiscopo aliquam injuriam vel gravamen, nec per se nec per aliquem hominem pro eo: imo adjutor erit ad defendendum & manutenendum contra omnes homines in terra & in aqua, donec Castrum habebit. Vicecomitem Domini Archiepiscopi cum sua Masnada in Castro permittet habitare, & Burgis, & Dominum Archiepiscopum cum sua familia, si habitare & stare ibi voluerit. Concordiam cum Salinguerra & sua parte non faciet, in qua non ponat Dominum Archiepiscopum & Ecclesiam Ravenne in pace & concordia. Et omnia ista firma tenebit, & faciet* ejus filium Aldrovandinum, *ut dictum est, attendere & adimplere. Et faciet Dominum Petrum Traversariam, Comitem de Sancto Bonifacio, Marchionem Guidonem Lupum, Albertum de Baone, Guilielmum Rangonum, & alios, quot & quales Dominus Archiepiscopus voluerit de Ferraria, promittere & obligare & jurare, quod ipsi facient, ipsum Dominum Marchionem Estensem omnia praedicta attendere & observare ad terminum & terminos, quem aut quos Dominus Archiepiscopus ei dedit per se, vel per suum Nuntium. Et corporaliter* Dominus Azzo Estensis Marchio, *ut superius dictum est, attendere juravit.*

Insu-

Insuper ibidem coram eisdem supranominatis testibus Dominus Petrus Traversaria promisit Domino Archiepiscopo, & juravit omnia predicta, quantum in se est, attendere, & facere Dominum Marchionem & ejus filium Aldrovandinum attendere & observare: Quod si non fieret, obligavit Domino Archiepiscopo omnia sua bona, que habet in toto plano Ravenne, quocunque jure possideat, dando Domino Archiepiscopo licentiam intrandi & standi in tenutam omnium predictarum rerum, quandocumque voluerit suâ auctoritate, & pro eo se prius fidem constituit, donec omnia predicta fuerint observata, non faciendo ei ullam molestiam neque controversiam de A *predicta obligatione. Et eodem die in Ferraria; in Camera Episcopi, in presentia omnium supradictorum testium, Dominus Archiepiscopus prenominatus eandem concessionem, quam fecerat Domino Azzoni Marchioni Estensi, fecit* ejus filio Aldrovandino de Castro Argente, *& aliis omnibus; & versa vice Aldrovandinus in omnibus & per* B *omnia ipsi Domino Archiepiscopo, ut pater ejus fecerat, attendere promisit atque juravit.*

Et ego Manfredinus Dei gratia Imperialis Aule, Ferrarieque Notarius presens rogatus & audivi & scripsi, & Dominus Marchio promisit ei, quod Castrum Argente muraret & meliorabit.

Fidejussiones ab Ottolino de Mainardis, aliisque Nobilibus Ferrariensibus facta Archiepiscopo Ravennati pro Castro Argentae, tradito Azzoni VI. Marchioni Estensi, Anno 1212.

IN *Christi nomine. Anno ejusdem MCCXII. tempore* Innocentii Pape, *&* Otthonis Imperatoris, *die VII. intrante Mense Aprilis, Indictione XV. Ferrarie, in Camera Palatii Episcopi, in presentia Domini Gandolphini de Castelnovo, Arduini, Johannis Notarii, & Enrigatii Notarii, testium rogatorum. Dominus Otth† olinus de Mainardis promisit Domino Bonifacio Vicecomiti, & in hoc facto Nuntio* Domini Ubaldi Archiepiscopi Ravenne, *vice & nomine ipsius Domini Archiepiscopi, quantum in se est, omnia attendere & observare; & facere* Dominum Azzonem Marchionem Estensem & ejus filium Aldrovandinum *attendere & observare, secundùm quod promiserat & juraverant de concordia inter eos facta* de Castro Argente. *Quod si non fieret, obligavit ei omnia bona sua, que habet in toto districtu Ferrarie, quocumque jure possideat, dando licentiam* C *intrandi & standi in tenutam omnium supradictarum rerum, quandocumque voluerit, suâ auctoritate, & pro eo se possidere precario constituit, donec omnia fuerint observata, non faciendo ei ullam molestiam neque controversiam de predicta obligatione, & omnia sic attendere juravit. Et eodem modo in omnibus & per omnia, secundùm quod* D *Dominus Otthelinus fecit, ita promisit & se obligavit, & per se attendere juravit Dominus Guizardinus Contrarius, Dominus Guilielmus de Joculo, Guido Poltrotii, Dominus Marchesinus Parvus, Dominus Guido Vicedomini, Dominus Jacobus de Pagano, Dominus Attinginus, Dominus Albertinus de Petro de Cassano, Dominus Guido Contra-* E *rius, Guido de Domino Marchesino, Dominus Aldrovandinus de Susinello, Roba, Dominus Saracinus de Pagano, Dominus Jacobus de Fontana, Dominus Jacobinus de Trotta, Jacobinus Robe,*

Dominus Jacobinus de Vecla, Dominus Gavinellus, & Dominus Linguetta.

Et ego Manfredinus Dei gratia Imperialis Aule, Ferrarieque Notarius presens rogatus ut audivi intellexi & vidi, ita scripsi.

Neque secus egit Romana ipsa Ecclesia cum veteris aevi potentibus; nam quando, ultra quàm vellet, resistentes ipsos sentiebat, satis sibi consultum arbitrabatur, eis concedendo sub titulo *Custodiae* Terras in A controversiam adductas. Praefferant copiae Romani Pontificis (quis fuerit, nescio) longâ obsidione fortissimum Castrum Fumonis, quod a quamplurimis annis *Custodiae* nobilium virorum fuerat ab Ecclesia Romana commendatum. Attamen satius duxit Romanus ille Pontifex, rursus ipsum tradere eisdem custodiendum, B sed novis conditionibus adjectis: quod patebit e subsequenti Charta, in Regesto Cencii Camerarii nobis servata.

Castrum Fumonis a Romano Pontifice traditur Custodiae Gregorii & Bertraimi nobilium virorum, Anno . . . .

Cum per *misericordiam Dei & beatorum Apostolorum merita* Castrum Fumonis, quod ad jus & proprietatem beati Petri pertinere constat, *cum multo labore & expensis, & continuâ decem hebdomadarum obsidione in primo Anno Pontificatus nostri, Mense scilicet Julio, a nobis recuperatum fuisset, consuetâ Sedis Apostolicae misericordiâ moti, & quorumdam fidelium nostrorum precibus, de consilio Fratrum nostrorum, ipsum Castrum Gregorio cum filiis suis, sicut idem Gregorius, & Pater ejus, & Bertraimus, Avus ejusdem Bertraimi, & fratrum suorum a praedecessoribus nostris ipsum quondam habuisse noscuntur*, in Custodiam concessimus, *ipsis eisdem in nostra & Fratrum nostrorum praesentia recognoscentibus, & in plena Curia profitentibus, se in eodem Castro nihil prorsus juris habere, nisi quod antecessoribus eorum a praedecessoribus nostris* in Custodiam *datum fuit. Statuimus autem, quod praedictus Gregorius* Custodiam Turris habeat, *reliqua omnia tam possessiones quàm homines & domos ipse cum Nepotibus suis ita aequali portione habeat, sicut inter* C *eum & Bertraimum patruum suum fuit ex antiquo divisum. Claves verò Portae ab eo, qui utrique parti placuerit, & qui communiter fidelitatem utrique parti fecerit, debent teneri, & ei expensae & victualia communiter ministrari. Homines autem ipsius Castri, qui ad Gregorium pertinent, ei de mandato nostro fidelitatem jurarunt: & ii,* D *qui ad Bertraimum & fratres suos pertinent, eis fidelitatem similiter praestiterunt, salvâ in omnibus fidelitate nostrâ. Quod si Gregorius Bertraimum & fratres suos super ea parte Castri, quam eis concessimus, voluerit impedire, vel aliquam eis molestiam facere, nisi fortè de mandato nostro vel successorum nostrorum procederet, homines utriusque* E *partis jurarunt, quod ipsum Bertraimum & fratres ejus adversùs Gregorium adjuvabunt, & ne hoc fiat, quibuscumque poterunt modis efficient. Et omnes juraverunt utrique parti se Castrum ipsum contra omnes homines pro posse suo defensuros, nisi per nos aut aliquem de mandato nostro Castrum idem impugnaretur. Si verò versâ vice Bertraimus & fratres ejus Gregorium super ea parte Castri, quam ei concessi-*

mus,

mus, & super custodia Turris voluerint impedire, vel aliquam ei inferre molestiam, nisi fortè id de mandato nostro vel successorum nostrorum fieret, homines utriusque partis simili juramento tenentur. Juraverunt etiam Homines ipsius Castri, quod si altera, vel utraque pars adversùs nos vel adversùs Catholicos successores nostros voluerit malignari, aut malitiam aliquam exercere, illos omnino deserent, & ne id fiat, quibuscumque modis poterunt, laborabunt. Insuper altera pars alteri parti juramentum securitatis in praesentia nostra praestitit, & fidejussores nobis pro centum Libris Papiensis Monetae quisque eorum super his omnibus obligavit. Fidejussores siquidem ex parte Gregorii sunt: Ogerius Ottonis pro centum Solidis Papiensis monetae: Girardus de Anticulo pro centum Solidis: Petrus Domni Rimandi pro centum Solidis: Leo Domni Landi de Berardo pro centum Solidis: Crescentius Lazarii pro centum Solidis: Otto Domni Landi pro centum Solidis: Gregorius Landi Domni Berardi pro centum Solidis: Carbo Domni Ptolemaei pro centum Solidis: Henricus Domni Lazarii pro centum Solidis: Ogerius Domni Michaëlis pro centum Solidis: Johannes Markese pro centum Solidis: Ogerius Infans pro centum Solidis: Ogerius Donnae Theodorae pro centum Solidis: Albertus Retrusus pro centum Solidis: Landus Datusdiabolo pro centum Solidis: Rainaldus Alberti pro centum Solidis: Tuscanisius pro centum Solidis: Iltus de Milo pro centum Solidis: Johannes Scalsagallina pro centum Solidis: Landus Mainardi pro centum Solidis: Ex parte verò Bertraimi & fratrum suorum fidejussores sunt hi: Rollandus Domni Rogerii pro centum Solidis Denariorum Papiensium: Landus de Judice pro centum Solidis: Rofredus de Alberico pro centum Solidis: Rol-

A landus Mancinus pro centum Solidis: Carbo de Ptolemaeo pro centum Solidis: Rao de Jachia pro centum Solidis: Aegidius de Marino pro centum Solidis: Albertus de Sancto Aegidio pro centum Solidis: Ugerius de Odo pro centum Solidis: Aegidius de Benedicta pro centum Solidis: Matthaeus de Tortisciana pro centum Solidis: Philippus de Jaco-

B bo pro centum Solidis. Johannes de Alberto pro centum Solidis: Guidottus pro centum Solidis: Leo de Lando pro centum Solidis: Gregorius de Lando pro centum Solidis: Ugerius de Theodora pro centum Solidis: Crescentius de Lazario pro centum Solidis: Oddo de Lando pro centum Solidis: Henricus de Lazario pro centum Solidis. Constituimus

C praeterea, ut neutra pars aliquid de possessionibus ejusdem Castri, filiae vel sorori in dotem concedat, & nihil exinde cuilibet personae tribuat, vel aliquo titulo alienet. Nos verò de arbitrio nostro & de consilio utriusque partis Feuda Militibus distribuimus, qui fidelitatem nobis & Catholicis successoribus solummodo praestiterunt, & securitatem

D utrique parti fecerunt. Juraverunt etiam, quod si altera vel utraque pars adversùs nos vel adversùs Catholicos successores nostros, sicut superius diximus, voluerint malignari, aut malitiam exercere, illos omnino deserent, & ne id fiat, quibus modis poterunt, laborabunt. Praeterea utraque pars Catholicis successoribus nostris absque alio beneficio

E debebit fidelitatem praestare. Insuper quatuor homines de his, qui ad Gregorium pertinent, & sex de his, qui ad Bertraimum & fratres ejus, & quinque modios terrae de parte Gregorii, totidem verò de parte Bertraimi & fratrum suorum, cum vineis ad Feudum unius Militis nobis reservavimus, & Amato Advocato in Feudum concessimus.

De

De quonam Romano Pontifice in Charta ista agatur, si petas, non pigeat te consulere Auctorem Vitae Gregorii IX. Papae, Tomo III. Rer. Italicar. editae pag. 579. qui de illo Pontifice haec habet: *Munitissimum Castrum Fumonis, structurâ nobili & grandi possessione ditatum, quod Ecclesiae Romanae demanium asserunt publice Documenta, Nobiles quidam ipsius Papae propinqui, quorum Custodiae fuit antiquâ Sedis Apostolicae liberalitate commissum, detentione itâ longa, quasi jure dominii vendicabant, per quos etiam itinera publica dubia reddebantur. Sed non acquiescens carni & sanguini Pontifex venerandus, illud Ecclesiae matri restituit arctâ obsidione devictum, de pietatis manu trium millium Librarum eis quantitate solutâ.* Acta sunt haec Anno MCCXXXII. ut Raynaldus censuit, seu potius Anno MCCXXXIII. ut infra apparebit. Attamen tribuere non audeo Instrumentum hoc eidem Gregorio IX. Papae. Nam uti ex ipso Pontificio Scriptore discimus, retinuit hic Papa possessionem Fumonis: in Charta verò restitutam vidimus Nobilibus iis viris. Anno autem MCCXXXIII. Domini seu Custodes Fumonis, *Alexander, Otto, & Bartholomaeus* in aliis tabulis *resignaverunt tam Arcem quàm Castrum Fumonis cum omni jure & districtu suo, sanctissimo Patri Domino Gregorio Nono Papae.* Heic autem memorantur *Gregorius & Bertraimus* Custodes ejusdem Castri. Hasce etiam tabulas mihi memoratas addere nunc juvat, ex praelaudato MSto Cencii Regesto depromtas.

Cessio Castri Fumonis facta Gregorio IX. Papae a Nobilibus viris Alexandro, Ottone, & Bartholomaeo, Anno 1233.

IN *nomine Domini, Amen. Anno ejus Millesimo Ducentesimo Trigesimo Tertio, Pontificatus Domni Gregorii IX. Papae Anno Septimo, Indictione Septimâ, Mensis Novembris die II.* Dominus Alexander, Dominus Otto, & Dominus Bartholomeus de Fumone *in praesentia mei Scriniarii, & testium subscriptorum, recognoverunt, & confessi sunt*, quod tam ipsi, quàm progenitores eorum fuerunt Custodes *Romanae Ecclesiae* Roccae & Castri Fumonis: quam Custodiam ipsi & antecessores eorum habuerunt a Romanis Pontificibus, *qui pro tempore Sedi beati Petri Apostoli praefuerunt. Et ideo ne fidem fallere viderentur*, libere & absolute resignaverunt tàm Arcem quàm Castrum praedictum Fumonis cum omni jure & districtu suo, sanctissimo Patri Domino Gregorio Nono Papae, *ad ipsius requisitionem, ad disponendum & ordinandum de eo, pro ut suae Sanctitati placuerit. Et quia dum praedicti Castri dicti Dominus Alexander, Otto, & Bartholomaeus, & progenitores eorum* Custodiam *habuerunt, quaedam ipsi, vel antecessores eorum habuerunt alienationis titulo conquisita de tenimentis proximis vicinorum, haec eadem cum praemissis Arce & Castro in jus Romanae Ecclesiae ad perpetuum dominium transtulerunt, exceptâ Terrâ de Preturo positâ in territorio Alatrino, quam pro se Dominus Alexander excepit. Quae omnia defendere ab omni persona promiserunt legitime sub poena dupli in legitimam stipulationem deducta. Quod si contingere, ut vel praedicti Domini Alexander, Otto, & Bartholomaeus, aut eorum parentes in praejudicium vel fraudem Romanae Ecclesiae*

seu

A *ſeu ipſum Caſtrum, vel ejus partem, aut aliquid de poſſeſſionibus tenimenti ejuſdem, alicui Univerſitati, vel Eccleſiaſticae aut Seculari perſonae, quod abſit, forſitan alienaſſent, obligaverunt ſe poenali ſtipulatione Domino Benedicto Domini Papae Camerario, recipienti procuratorio nomine pro praemiſſo Domino Papa & Romana Eccleſia, ad poenam mille Librarum Denariorum Senatus, ſolvendam ipſi Romanae Eccleſiae, ſi jura conventionis non conſervarent illaeſa. Et dederunt poteſtatem procuratorio nomine ipſi Domino Benedicto occupandi poſſeſſionem omnium praemiſſarum adquiſitionum ſuâ auctoritate. Conſtituentes, ſe ea nomine Romanae Eccleſiae poſſidere precario, donec praemiſſorum poſſeſſionem ipſe Dominus Benedictus, vel cui Dominus Papa ſeu ipſe mandaret, acciperet. Ad majorem autem firmitatem omnium praemiſſorum ipſi Dominus Alexander Otto, & Bartholomaeus, tactis ſacroſanctis Evangeliis, juraverunt per ſe ſuoſque heredes omnia praemiſſa rata & firma habere, & contra ea nullo excogitato ingenio facere vel venire. Et quia iidem Domini Alexander, Otto, & Bartholomaeus ſe, & ſuos anteceſſores multas expenſas & gravia damna* pro praedicta Cuſtodia dicti Caſtri Fumonis *ſuſtinuiſſe dicebant, volens Dominus Papa laboribus & expenſis eorum conſulere, in praeſentia mea, & ſubſcriptorum teſtium, fecit eis ſolvi in argento, in Moneta videlicet Sterlingorum, ſex millia Librarum Denariorum Senatus, quos fecerunt deferri & aſportari pro ſuae voluntatis arbitrio in praeſentia mea, & teſtium ſubſcriptorum: confitentes & recognoſcentes de damnis, expenſis & de praemiſſis adquiſitionibus translatis in jus Romanae Eccleſiae ſibi pleniſſime ſatisfactum de praemiſſa pecunia in jam dicto argento. Et renuntiaverunt exceptioni non numeratae ſeu non ponderatae pecuniae, & omnibus aliis exceptionibus* B *quae ad reſolvendum praemiſſum contractum eis opitulari potuiſſent, aut poſſent forſitan in futurum. Cujus rei rogati ſunt teſtes Dominus Donus Poteſtas Anagniae, & Dominus Johannes Judex dictae Poteſtatis, Magiſter Roffridus Huberti, Dominus Petrus Lodoiſii, & Dominus Tholomaeus ejus filius, Dominus Tranſmundus de Zencato, Magiſter Martinus de Brixia Scriptor Domini Papae,* C *Magiſter Amato, Frater Jacobus Frater Hoſpitalis, Randiſius de Porciano, Nicolaus Pacius Apothecarius, & Otto Nicolai Seniorilis, teſtes.*

Et ego Johannes Taſſurus Anagninus, ſacroſanctae Romanae Eccleſiae Scriniarius, hoc Inſtrumentum propria manu ſcripſi, & ſignum feci.

D Immo longe ante Annum MCCXXXIII. iidem Alexander ac Otto ſimilem Honorio III. Pontifici ceſſionem fecerant: cujus rei teſtem habeo alteram Chartam, nunc oblivioni eripiendam; ita ut jam videas, non ſemel munitiſſimi ejus Caſtri cauſſâ inter Romanos Pontifices, eoſdemque Nobiles viros exarſiſſe controverſias. E

Inſtru-

Instrumentum, quo Alexander de Fumone, & Oddo frater ejus resignaverunt Castrum de Fumone cum pertinentiis suis in manu Anagnini Episcopi nomine Romanae Ecclesiae, praestito juramento, Anno 1216.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Anno Domini Millesimo Ducentesimo Decimo Sexto, Pontificatus Domini Honorii III. Papae Anno Primo, Indictione Quintâ, Mensis Decembris die X. Dominus Alexander de Fumone cum Oddone fratre suo, *& Dominus Thomas, libero arbitrio, spontaneaque eorum bona voluntate, tactis sacrosanctis Evangeliis juraverunt praecise stare mandatis Domini Honorii summi Pontificis, in manu* Domini Johannis * Agnanini Episcopi, *& Magistri Tullii Subdiaconi & Capellani ejusdem Domini Papae, ad hoc specialiter missorum, in praesentia mei Johannis Anagnini Scriniarii, & subscriptorum testium ad hoc specialiter rogatorum. Post sacramentum verò factum praecepit eis Episcopus Anagninus cum dicto Magistro Tullio ex parte Domini Papae,* ut resignarent eis Turrim, Roccam, & totum Castrum cum pertinentiis suis *praecise, libere & absolute sine aliqua contradictione. Et sic factum est. Post receptionem verò dictae Roccae & Castri Domino Gratiano Petri Leonis, & Domino Adinulfo fratri Domini Ostiensis Episcopi, & Domino Johanni de Judice pro Romana Ecclesia recommendaverunt dictam Arcem cum Castro, & fecerunt ibi poni pro honore Romanae Ecclesiae Vexillum. Praedicti verò Domini recognoverunt, jus & proprietatem ipsius Castri ad Romanam Ecclesiam pertinere. Haec autem omnia facta sunt, salvo in omnibus & per omnia jure Dominorum ipsorum, quod eis & quocumque modo, dum tamen praevia ratione, in Castro competit memorato. Cujus rei rogati sunt testes Petrus Maltallatus, Andreas Johannis Heremitae de Anagnia, Andreas Prior Sancti Laurentii de Piscina, Guido Johannis de Magno, Presbyter Gimundus Abbas Sancti Angeli de Fumone, Presbyter Accattans Capellanus Sancti Petri, Nicolaus Praepositus Sanctae Mariae, Flodericus, Sabene, Bonuscannu, Johannes Avoltore, Deodatus Aegidii, Valentinus, Nicolaus Penini, Bartholomaeus Rubeus, Johannes de Pontecorvo.*

Eodem Mense die XI. Dominus Johannes Anagninus Episcopus & Magister Tullius Subdiaconus & Capellanus Domini Honorii summi Pontificis, ad hoc specialiter missi, de mandato & auctoritate ejusdem Domini Papae, recommendaverunt Arcem, Roccam, & Castrum Fumonis integraliter Domino Alexandro cum Oddone fratre suo, & Domino Thomae, mandantes eisdem, quod Custodiant & teneant ipsam Arcem & Castrum ad honorem & utilitatem & devotionem Romanae Ecclesiae, & Domini Honorii III. Papae, *salvo in omnibus & per omnia omni jure praedictorum Dominorum, quod eis, previâ ratione, quocumque modo in Castro competit memorato. Unde hi rogati sunt testes: Dominus Gratianus Petri Leonis de Roma, Dominus Adinulfus de Matthia, Dominus Johannes de Judice, Dominus Petrus Maltallatus de Anagnia, Dominus Gregorius Domini Foressi, Dominus Nicolaus Domini Bartholomaei de Alatro, Dominus Lando Domini Leonis, Dominus Matthias Vetulus de Ferentino, Raynaldus Cun-*

Cunzo, *Flodericus*, *Bartholomaeus Rubeus*, *Nicolaus Henrici*, *Lucas*, *Nicolaus Johannis Baronis*, *Bonaldus*, *Sebastianus de Carutio*, *Johannes Avoltore*, *Tholomaeus*, *Magister Benedictus*, *Magister Raynaldus de Fumone*.

A *Ego Johannes Mel Scriniarius Anagninus iis omnibus interfui, & de mandato supradictorum Dominorum Cardinalium, & a partibus & testibus rogatus, hoc Instrumentum scripsi, & signum posui.*

Ceterum apud veteres non minus quàm apud nos in usu fuere *Emphyteuses* usque ad tertiam vel quartam generationem, aut ad amplius, minusve tempus. Quodque praecipue animadverti, ejusmodi Emphyteuses sub nomine *Locationis* interdum confectae fuerunt. Suum heic locum meretur Charta Locationis Praenestinae Civitatis, Saeculo Christi Decimo factae Stephaniae nobili *Senatrici Romanae*; ex qua disces, quantam in B perniciem jam tum abiissent fortunae Romanae Ecclesiae, quando & in feminas ejusdem Civitates distraherentur. E Codice supra memorato Cencii Camerarii has ipsas tabulas descripsi una cum titulo ibi apposito.

Locatio Praenestinae Civitatis facta (a Johanne XIII. Papa) *Dominae Stefaniae Senatrici* sub annua pensione decem Solidorum auri Romanae Ecclesiae facienda, Anno 970.

C JOhannes Episcopus, *servus servorum Dei dilectissimae in Domino filiae* Stefaniae *clarissimae* Senatrici, tuisque filiis ac nepotibus. *Quotiens illa a nobis tribui sperantur, quae rationi incunctanter conveniunt, animo nos decet libenti concedere, & petentium desideriis congruum impertiri suffragium.* At ideo quia postulastis a nobis, quatenus daremus & concederemus atque traderemus tibi, tuisque filiis ac nepotibus *per nostram Apostolicam auctoritatem* Civitatem Praenestinam cum omnibus pertinentiis, cum omni publica datione & functione, quae ad suprascriptam Civitatem pertinet, *inter affines & terminos novos & antiquos: idest Rivus, qui appellatur Latus, a secundo Lavicana, & a tertio latere Monticellus de Maximo, & a quarto latere Pons de Cicala, & a quinto latere Aqua Alta, & a sexto latere Vallis de Caporatie, & a septimo latere Mons qui dicitur de Folianu. Unde concedimus, tradimus, & a praesenti XIV. Indictione corroboramus per hanc nostrae Apostolicae auctoritatis scriptionem, omnium nostrorum successorum Pontificum, omniumque hominum contradictione remota, ut persolvat pensionem in nostro Palatio per singulos annos decem auri Solidos, difficultate postpositâ; omnemque, qua indiget, meliorationem, seu* D *defensionem, indifferenter vos sine dubio procurantes efficiatis; nullaque praeterea ad dandam annue pensionem a vobis mora proveniat, sed ultro Actionariis sanctae nostrae Ecclesiae apto tempore persolvantur. Nam si aliter, quod absit, a vobis mora provenerit de suprascripta melioratione seu defensione, nec non & persolvenda annue pensione, statuimus fore invalidam hanc nostram praeceptionem. Post verò obitum vestrum memorata* E *Civitas cum omnibus suis meliorationibus ad jus sanctae nostrae Ecclesiae modis omnibus revertatur.*

✠ BENE VALETE.

Scripta per manum Stephani Scriniarii sanctae Romanae Ecclesiae, in Mense Novembri, Indictione XIV.

Datum XVI. Kalendas Januarii per manum Widonis Episcopi *& Bibliothecarii sanctae Sedis Apostolicae, Anno Pontificatus Donni nostri Johannis sanctissimi XIII. Papae Sexto, Imperii verò Dominorum Imperatorum nostrorum Ottonis Majoris Augusti Nono, Minoris verò filii ejus III. Indictione suprascripta XIV.*

A *Haec Charta sumta est de Tomo charticino bullato, quod inventum est apud Sanctam Mariam in Monasterio.*

Posterioribus etiam Seculis ejusmodi *Locationes* diuturni temporis fuisse in usu videntur, uti ex subsequenti Charta patebit. Verùm animadverte, non novam Locationem in ea fieri, sed antiquissimas renovari *ad exemplar felicis memoriae Johannis IX. &* B *Paschalis II. praedecessorum ipsius Domini Innocentii.* Nihil autem inter ejusmodi *Locationes, & Emphyteuses,* discriminis erat.

Renovatio Locationis Castri Frusinonis facta ab Innocentio III. Papa compluribus ejusdem Castri dominis, Anno 1207.

IN *nomine Domini. Anno Domini Millesimo Ducentesimo Septimo, Pontificatus* Domini Innocentii Papae III. *Anno Nono, Indictione X. Mense Septembri die V. Nos Stephanus de Fossanova, Domini Innocentii Papae III. Camerarius, praecepto & auctoritate ipsius, sub ejusdem Domini Papae praesentia, & venerabilium Patrum & Dominorum, Nicolai Tusculani Episcopi, Cinthii Sancti Laurentii in Lucina Presbyteri Cardinalis, Petri Sanctae Pudentianae Presbyteri Cardinalis, Rogerii Sanctae Anastasiae Presbyteri Cardinalis, Stephani Sancti Chrisogoni Presbyteri Cardinalis, Johannis sanctae Romanae Ecclesiae Cancellarii, sanctae Mariae in Cosmedin Diaconi Cardinalis, Uberti Sancti Angeli Diaconi Cardinalis, Octaviani Sanctorum Sergii & Bacchi Diaconi Cardinalis, Gregorii Sancti Theodori Diaconi Cardinalis.* Ad exemplar felicis memoriae Johannis IX. Papae & Paschalis II. praedecessorum ipsius Domini Innocentii, *procuratorio nomine* renovamus Locationem vobis Dominis de Frusinone, *sanctae* C *Romanae Ecclesiae fidelibus, videlicet Siginulfo, Adinulfo, Baroni, Beraldo Collismedii, Tebaldo Vetulo, Johanni filio Orlandi, Alberto Peccatello, Landoni Retruso, Landulfo nepoti suo, Guttifrido Longo, Thebaldo Monacho, Petro Cunto, Johanni Caputio, Guillemino Collismedii, Giso, Gerardo Pallarolo, Scalzagallinae, Thomasio Scalzagallinae,* D *Thomasio Marzocclo, Raimundo, Johanni, & Oggerio filiis Belizi, Anterio, Henrico, Bertreymo, Oggerio, Adenulfo, Biviano, Adinulfo Sclavicae, Johanni Sperato, Afflitito, Johanni Odoriscii, Gerardo Lupo, Bartholomaeo filio Petri Nubilonis, Paulo Nubilonis, Oggerio & Siginulfo filiis Viviani Pallaroli, Oddoni filio Bertreymi, Gualvagno & Thomae filiis Gualvagni, Egi-* E *dio, Johanni Tappoto, Pelagio, Johanni Gerardi, Gerardo Baldini.* Vobis, vestrisque heredibus locamus & concedimus Castrum Frusinonis usque in vestram tertiam generationem, quemadmodum praedecessores vestri legitime tenuerunt. *Cum domibus, vineis, terris, silvis, aquis, pratis &*

pa-

A *pascuis, cultis & incultis, arboribus pomiferis, aquimolis, & cum omnibus pertinentiis & territorio suo, quod habet hos affines. A primo latere Fractas de Arcu, qui dividit inter Frusinonem & Aletrum; a secundo latere Rivum Sancti Angeli, qui dividit inter Frusinonem & Ferentinum; a tertio latere Campum Sancti Antonini, qui est finis inter Frusinonem & Ceccanum; & a quar-* B *to latere Turrice, terminans inter praedictum Castrum & Vetulanam Civitatem, quae juris sanctae Romanae Ecclesiae esse dignoscitur.* Hanc siquidem Locationem vobis vestrisque heredibus facimus hoc tenore, ut videlicet in unoquoque tertio genere ipsius Castri Locatio ab Apostolica Sede re- C novetur, & pro renovatione ipsa decem Libras puri argenti heredes vestri, quibus fiet Locatio, Apostolicae Sedi persolvent. *Verùm pro pensione trium Solidorum aureorum, quam Ecclesiae Romanae tenebamini solvere annuatim, sicut praedictus Papa Paschalis decrevit, & in Instrumento publico exinde confecto perspeximus contineri, de vo-* D *luntate & consensu vestro olim hujusmodi commutatio facta est, ut videlicet Ecclesia Romana in Castro praedicto quadraginta octo homines habeat, qui de cetero, sicut hactenus, teneantur Romanae Ecclesiae respondere. Domum autem de Siconibus, quae nunc multiplicata est per sobolis propagationem, sedile unius Molendini, & Casalinum cujusdam do-* E *mus, quae ibidem Apostolica Sedes hactenus absolute noscitur habuisse, & nunc & in posterum libere possidebit. Quia verò possessiones & bona praedictorum hominum, & Domus de Siconibus distrahi vel alienari non debent in damnum & praejudicium Apostolicae Sedis, ne ipsa debita servitia & consueta amittat, possessiones & bona ipsa ad cujuscumque manus devenerint, vel deve-nerunt, hactenus alienata vel distracta restituantur, & in potestatem & proprietatem & utilitatem ejus absque cujuslibet contradictione redibunt, ut jus Ecclesiae Romanae illibate & integre conservetur. Vobis itaque vestrisque heredibus liberam auctoritate Apostolica tribuimus facultatem ipsum Castrum possidendi, fruendi, utendi, meliorandi secundum approbatam consuetudinem & antiquam, salvis fidelitatibus, bandis, Placitis, forisfacturis, fodris, albergariis, expeditione & parlamento, guerra & pace, ad mandatum Curiae facienda, & aliis rationibus, quae ibidem Romana Ecclesia habere consuevit.*

Actum Ferentini coram venerabili Domino Papa Innocentio, Mense, Indictione, & Die suprascriptis. Hi rogati sunt testes: Johannes Domini Palmerii, Miles Ferentini, testis: Rogerius frater Domini Camerarii testis: Tolomaeus Ambrosii Miles Ferentini, testis: Trasmundus Matthaei de Ilto Miles Ferentini, testis: Samson Miles Ceccani, testis: Vivianus Sancti Germani, testis: Lando consobrinus Domini Camerarii, testis.

Ego Robertus Setinus sanctae Romanae Ecclesiae Judex & Notarius, mandato venerabilis Domini Innocentii Papae Tertii, ejusque Camerarii Domini Stephani de Fossanova, supradicta fideliter scripsi.

Ritus quoque est ab antiquissimis Seculis fluens ille, quo interdicitur Emphyteutae, ne ad Manus mortuas, sive ad pia Loca, aut Collegia ac Universitates, aut ad Potentes transferat ullo unquam tempore fundos emphyteutico jure possessos. Inter alias Chartas ejusdem usus testes unam seligo, ex Archivo insignis Monasterii Sublacensis depromtam. Ibi quoque *Locationis* titulo conceditur terra illa excolenda; attamen quum

Locatio *in tertium gradum, tertiam personam, tertiam generationem* extendatur, vides nihil differre ab Emphyteusibus ejusdem generis. In duas etiam extraneas personas transfundere licebat hoc praedium, *exceptis piis Locis, vel publicis num......* (fortasse *Numeris*, hoc est, cohortibus) *Mili-* A *tum, seu bando:* quibus verbis tum Nobiles tum Militares viros designatos puto. Fortassis errore describentis *Johannes X.* heic dicitur, qui in Historia Ecclesiastica est *Undecimus*. Attamen Johannes X. Pseudo-Papa potius, quàm Papa fuit.

Marcus Presbyter, aliique affines in Emphyteusim accipiunt a Schola Romana Cantorum quasdam terras excolendas, Anno 934.

A*Nno Quarto Pontificatus* Domni Johanni *summi Pontifici & universali* X. Pape, *Indictione VII. Mense Aprilis, die XXV. Placuit igitur cum Christi auxilio atque convenit inter Johannes venerabilis Subdiaconus sancte Romane Ecclesie, & Primicerio Schole Cantorum, que appellatur Orphanotrepio, consentiente Schola Cantorum, jubente Domno Johanne X. Papa, & ex diverso Marco religiose Presbitero, seu & Petronia honesta femina, atque Andrea amabili viro, seu Stephania jugalibus, ut cum Domini adjutorio suscipere debeant a suprascripto Johanne Subdiacono, consentiente sibi cuncta Schola Cantorum, sicut & susceperunt suprascripti Marco Presbitero seu Petronia atque Andrea seu Stephania jugalibus, honesti viri & femine, sicut & susceperunt* conductionis titulo, *idest terra sementaricia ad modiorum plus minus XXV. cum parietinis desertis, & cum omnibus ad eas generaliter, & in integro pertinentibus, posita foris Portam Majorem, & inter affines a tribus lateribus Vie publice circumdantur, & a quarto latere Arcum marmoreum majore ante ipsa Porta juris Schole Cantorum. Ita ut suorum studio, eorumque labore, suprascripto Marco, seu ipsis praenominatis personis intra ipsa cum omnibus ad eam pertinentibus omnibus, tenere & possi-* B *dere debeant, & ad meliorem faciendum Domino juvante cultum perducant ipsi, heredesque ipsorum profuturi* usque in tertium gradum, tertiam personam, tertiam generationem, qui sunt ipsi suprascripti, & filiis, nepotesque eorum ex filiis legitimis procreatis. Quod si filii aut nepotes minime fuerint, duobus etiam extraneis perso- C nis cui voluerint relinquendi habeant licentiam (excepto Piis Locis, vel Publicis num..... Militum seu bando) servatâ dumtaxat in omnibus proprietate suprascripte Schole Cantorum. *Pro qua etiam terra cum parietinis vel cum omnibus generaliter ad eas pertinentibus, ut superius legitur, dare atque inferre debeant ipso infrascripto* D *Marco cum aliis personis superius nominatis, heredesque eorumque rationibus in supradicta Schola singulis quinque annis sine aliqua mora vel dilatione, pensione nomine Denarios bono optimo numero sex.* Completa verò tertia generatione *Terra ipsa cum omnibus ad eas pertinentibus, sicuti fuerit culta & meliorata, ad jus suprascripte Schole, cujus est pro-* E *prietas, modis omnibus revertatur, ut quisquis curam gesserit, iterum locandi quibus maluerit sine aliqua ambiguitate licentia sit. De qua re, & de quibus omnibus jurantes dicunt utrasque partes per Dominum omnipotentem, sancteque* Sedis

Sedi Apostolice, seu salutem viri beatissimi Apostolici Domni Johannis X. Pape, hec omnia que hujus harte placiti, conventionisque seriem textus eloquitur, inviolabiliter observare & adimplere promittunt. Quod si quisquam eorum contra hujus Placiti, conventionisque seriem in toto, parteve eju quolibet modo venire temptaverit, det pars infidelis parti fidem servanti ante omne litis initium pene nomine auri uncie sex obritias: & post solutam penam hec Charte seriem in sua nihilominus maneat firmitate. Has autem duas Chartas uniformes uno tempore conscriptas, Marco, & Adriano Scriniario & Tabellioni Urbis Rome scribenti pariter dictaverunt, easque propriis manibus roborantes, & testibus a se rogatis obtulerunt subscribendam, & sibi invicem tradidere sub stipulatione & sponsione solemniter interposita, in Mense & Indictione suprascripta VII.

A B C

Johanne Subdiaconus & Primicerius Schole Cantorum manu sua roboravit, & testes subscribendos rogavit.

Testes V R S B.

Sergius S B.

Johannes Consul.

Rodulfus Consul.

APR *Consul.*

Adrianus Scriniarius & Tabellio Urbis Rome complevit & absolvit.

Aliae tamen Chartae non desunt, in quibus liberum nonnullis Ecclesiis relinquitur, acquirere sibi fundos Laicis viris in Emphyteusim traditos; atque is mos praecipue apud Ravennates invaluisse videtur. Tabulas in hanc rem exero, ad me missas a Cl. Viro Rogerio Calbio Ravennate, qui Medicinam non minus, quàm reliquas Liberales Artes felicissime excolit, ut ejus editi Libri testantur.

Johannis Abbatis Monasterii Ravennatis Sancti Johannis Evangelistae Charta, per quam multa bona confirmat Ecclesiae Sanctae Mariae in Portu, & facultatem acquirendi Emphyteuses ejusdem Monasterii concedit, Anno 1108.

IN nomine Domini. Anno ab Incarnatione Domini Millesimo Centesimo Octavo, die XI. Mensis Aprilis, Indictione Prima, Ravennae. Omnibus manifestum est, & congrua ratione dispositum, libenter debemus eorum desideriis annuere, pro quibus venerabilium Locorum ..... utilitatibus, meliorandique causa pro tempore. Et ego quidem Donnus Johannes *gratia Dei* Abbas Monasterii Sancti Joannis Apostoli & Evangelistae, *cum consensu Monachorum ejusdem Monasterii tibi* Domno Petro Clerico & Rectori Ecclesiae Sanctae Mariae in Portu acceptori tam pro te, quàm tuis successoribus, quàm Collegio presenti, quam futuro, in perpetuum permanendum, *per* Emphiteoticarium jus *a presenti die concedo quàm confirmo ratione juris nostri Monasterii, idest predictam Ecclesiam Sanctae Mariae in Portu, cum omnibus oblationibus quàm rebus mobilibus quàm immobilibus, quas nunc vel in futurum predicta Ecclesia habuerit quàm cum tota terra, quam habuerunt, quàm*

D E

quàm detinuerunt Honestus filius quondam Petri de Honesto, quàm Almericus, quàm Gerardus filius quondàm Gerardi de Stiberto, & filius quondam Andreae de Attone, jure nostri Monasterii in Corigio Majori, a primo latere Bidens percurrit, a secundo latere medius Badarenus, a tertio mare duo milia intra, atque a quarto latere Viola, quae percurrit a mari usque ad Bidentem juxta caput antiquae Pinetae: ad habendas, tenendas, possidendas predictas omnes res cum suis successoribus in perpetuum. Et insuper concedo tibi petitori, tuisque successoribus in perpetuum jus ordinandi, tam disponendi, quàm quidquid tibi & tuis successoribus placuerit, exinde faciendi, sicut ordinavi & confirmavi in perpetuum sub pensione, quam mihi & meis successoribus tuque tui successores dare debeatis pro jam dictis omnibus rebus omni anno scilicet unam Libram cerae in festivitate Sancti Joannis Evangelistae, aut in consacratione ejusdem Ecclesiae, vel visitatione ipsius Sancti Johannis, donec ego & successores mei quàm Collegium tibi tuisque successoribus atque Collegio predictae Ecclesiae sive privatae personae tam Ecclesiasticae quàm omnes predictas res deffenderimus. Si autem juste quàm rationabiliter eas defendere quàm auctorizare non poterimus, nihil nobis de his, quae predicta sunt, subjacere debeatis. Quod si praedictam Pensionem singulis annis nobis non dederitis, eam in duplum nobis emendare debeatis de his tantum annis, in quibus soluta non fuerit. Et insuper concedo pro me, quàm pro meis successoribus, tibi tuisque successoribus, quod si acquisieritis de rebus nostri Monasterii ab aliqua persona, quae eas jure nostri Monasterii tenuerit, debeamus nos inde renovare, *quam Calciarios quàm pensiones a vobis suscipere secundum usum Eccle-*

A *siarum istius Civitatis, & non liceat mihi Abbati, neque meis successoribus aut Collegio presenti quàm futuro predictam Ecclesiam, neque predictas terras, neque ullas res ejus Ecclesie, quas habet modo, vel in futurum habuerit aliqua occasione, vel aliquo modo invadere, seu praeocupare, vel dare, aut alienare, vel transcribere, seu permutare,*
B *aut cambiare, vel in pignus mittere alicui Ecclesie, vel privatae Personae majoris vel minoris. Quam si nos tenemus in dictam Ecclesiam vel predictas res jure alterius Ecclesiae, non liceat vobis eam Ecclesiam, vel eas res illi Ecclesiae restituere vel reffutare, aut aliquo modo concedere. Et ego predictus Abbas cum meis successoribus &*
C *Collegio presenti quam futuro tibi predicto Petro Clerico quàm Rectori prefatae Ecclesiae, tuisque successoribus quàm Collegio, predictam Ecclesiam, quàm predictas omnes res ab omni jure alterius Ecclesiae si juste quàm rationabiliter facere poterimus, quàm ab omni persona hominum quàm autorizare promittimus, sive experiamini, seu communicamini si-*
D *ne dolo quàm fraude. Quod si omnia supradicta non observaverimus, quod contra hec in vel agere aut contendere voluerimus, tunc daturum & compositurum me esse premitto, meosque successores quàm Collegium tibi petitori, tuisque successoribus quàm Collegio vestrae Ecclesiae ante omne litis initium aut interpellationem penae nomine deductae*
E *in stipulatione auri optimi Libras decem, quae post solutionem penae maneat firma haec Carta Emphyteusis in perpetuum.*

Quod verò paginam Emphyteusis ego Petrus Ravennas Tabellio scripsi post traditam complevi & absolvi.

Ego Johannes Abbas *in hac Emphiteusim factam scripsi.*

Ego

Ego Gandefus in hac Emphiteusi.... consensi scripsi.

Ego Marcus Presbiter & Monachus in hac Emphiteosi concessione scripsi.

Ego Joannes Monacus & Subdiaconus consensi scripsi.

Ego Albericus Presbiter consensi scripsi.

Ego Rusticus hujus rei conscripsi.

Ego Saxolinus hujus rei consensi scripsi.

Ego Gerardinus consensi scripsi.

Notitia testium idem Saxolinus Florentinae Civitatis...... Rusticus Causidicus Fiscaliensis, Gerardus Tiberti.

Ego Joannes Dei gratia Tabellio Ravennas exemplavi ut in authentica vidique legi, pro ut melius recognovi, nec addens nec minuens, sub Anno Incarnationis Domini MCLXXXIII. die VIII. Mensis Madii, Indictione Prima, Ravennae.

Neque omittendus alius contractus, qui in Civitate potissimum Ferrariensi familiaris est, nempe concedere domos aut agros *ad usum* sub statâ pensione. Et quanquam is ab *Emphyteusi* differat, attamen vario nomine idem significare videtur. Hac de re consulenda sunt ejus atque aliarum Urbium Statuta. Mihi satis erit, heic producere Chartam, quam authenticam legi, atque e ruderibus Archivi Monasterii Nonantulani depromsi. Possidet a multis Seculis Populus Nonantulanus vastum Nemus, aliosque agros, omnia sibi a liberalitate Gotescalchi (*Gatiscalchus* ab Ughellio appellatur Tomo V. Ital. Sacrae in Episcopis Tarvisinis) Abbatis Imperialis Monasterii Nonantulani, in agro Mutinensi exsistentis, concessa. Quibus conditionibus haec largitus fuerit Abbas, Charta disertis verbis expressit, nempe ut Populus muniret Castrum, illudque & districtum *contra omnem hominem* tueretur, nullâ pensionis obligatione adjectâ. Quonam autem titulo, hoc est, num Feudi, an Libelli, sive Emphyteusis, an Usus, ea concessa fuerint, Lectori dijudicandum relinquo. Illud extra dubitationem est, eundem Populum potiri adhuc, & frui ejusmodi concessione.

Gotescalchi Abbatis Nonantulani tabulae, quibus multa Populo Nonantulano largitur, Anno 1058.

IN nomine Domini Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi. Anno ab Incarnatione ejus Millesimo Quinquagesimo Octavo, Pridie Nonas Januarii, Indictione Undecima. Dominus omnipotens ac Redemptor noster animas, quas Christus condidit, ad studium salutis semper invitat. Ideo ego Gotescalchus *humilis* Abbas Monasterio Sancti Silvestri siti Nonantula, *una cum consilio Fratrum Monachorum ejusdem Monasterii, propter Deum, & pro salute atque utilitate supradictae Sancti Silvestri Ecclesiae, seu remedio animarum nostrarum, providimus bonum & utiliter esse ordinare & concedere cuncto nostro* Populo Nonantulensi *nunc habitanti, & in futuro habitaturo: Ut nec ego qui supra Gotescalchus Abbas, neque aliquis e meus successor, nec Prepositus, aut Avocatus, sive Vicedominus aut Gastaldio, seu Portonarius, vel Decanus, neque aliquis noster, vel eorum Missus, seu nostra, vel illorum submissa persona, audeat vel presumat aliquem hominem habitantem vel habitaturum, seu domum habentem vel habiturum in Castro Nonantula, & infra istos*

istos fines: A mane est Fossa, que dicitur Polisinus; a meridie est Via, que dicitur Aliscosula .... ad dictam Fossam, incipiente ipsa Via a Via, que ducit a Vincaricia; a sera ipsa Via de Vincaricia, que transiens per Gadiatam, perveniens usque ad Viam, que dicitur Frascaria, que etiam Via Major dicitur; a subto est ipsa Via Frascaricia, que, ut supra, dicitur Major: apprehendere, neque assalire, vel percutere, aut occidere, neque sua bona per vim ei tollere, vel pignorare, neque domum aliquam frangere, nisi secundùm quod Lex precipit, salva tamen donnicata justitia. Insuper etiam statuimus concedere cuncto predicto Populo Nonantulensi, sicut supra legitur, omnem terram constitutam infra suprascriptos fines, a nobis vel a nostris antecessoribus concessam, vel a nobis seu a nostris successoribus concedendam: ut si aliquis eorum sine filio, vel nepote aut pronepote ex filio legitimo mortuus fuerit, tunc filiae & nepciae legitime habeant; & si filium, aut nepotem vel pronepotem, seu filiam aut nepciam, ut supra legitur, non habuerit, & fratrem legitimum, vel filium fratris legitimum habuerit, ipsi habeant. Et si aliquem de supradictis non habuerit, ipsi qui proximior ei est, cum minori precio, quàm alicui, concedere debeamus: salvo tamen omni bono usu, quem prefatus Populus nuper habuit.

Quin etiam placuit nobis concedere omni jam dicto Populo, qualiter supra legitur, omnem terram, Silvas & Paludes, atque Pascua super se habentes, que nunc est donnicata nostra, que in his subter scriptis finibus sunt constituta; scilicet a mane Flumen, quod dicitur Gallicus; a meridie Strata, que dicitur Claudia; a sera Via, que ducit per Albareto, & in josum per Zesem usque ad limitem, qui dicitur de Ploppe; a subto ipse limes usque in suprascriptum Flumen Gallicum currentem per Pontemlongum; ad communem utilitatem suprascripti Populi, ut supra legitur, utendum & pabulandum, atque ligna incidendum, seu eorum fines defensandum, salva tamen donnicata justitia. Tali verò ordine, ut nec mihi, cui supra Goteschalco Abbati, neque alicui meo successori liceat, de predicta terra, Silvas, & Paludes, atque Pascua se habente, nunc donnicata, alicui neque per Feudum, neque per Precariam, neque per Libellum, neque aliquo modo dare vel tradere seu concedere, nisi ad communem utilitatem suprascripto Populo, sicut supra legitur. Pro quibus suprascriptis omnibus rebus idem verò Populus promittit & obligacionem facit pro se suisque heredibus mihi suprascripto Gotescalcho Abbati meisque successoribus in predicto Castro tres partes cum muro & fossato circumdare, pro ut unicuique pars pertinuerit; quarta verò parte cum duabus Turribus, scilicet a Meridie & a subto, mihi, cui supra Gotescalcho Abbati, meisque successoribus faciendum reservata; in his sex annis venturis adimplendum: atque predictum Castrum & Cortem infras suprascriptos fines adjutorem & defensorem esse contra omnem hominem per rectam fidem. De quibus omnibus causis penam inter nos posuimus, ut si quis ex nobis aut heredibus vel successoribus nostris se de hac conveniencia removere quesierit, & non permanserit in his omnibus, que supra leguntur, ut componat illa pars, que non servaverit hoc, a parte fidem servantis, pene nomine argenti de bonis Denariis Papiensibus Libras centum. De populo tamen, qui ea, que supra dicta sunt, non observaverit, si de majoribus, componat Libras tres Denariorum suprascriptorum, & si de mediocribus est, Libras duas de

de predictis Denariis, si verò de minoribus fuerit, viginti Solidos predictorum Denariorum componat; & post penam solutam hec omnia, sicut supra legitur, in sua permaneat firmitate, quia sic inter nos convenit. Unde due Carte convenientie uno tinore sunt scripte.

Actum in suprascripto loco Nonantule feliciter.

Signa ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ manuum Alberti filio Roberti, & Mainfredi filio ejus, & Ugonis filius Oddonis, atque Ardoini ejus nepus, namque Rainardi filius Girardi de Canole, seu Enrici filio Pagani, etiam Ungarelli de Campilio, qui in his omnibus, sicut supra legitur, rogati sunt testes.

Petrus Notarius sacri Palatii scripsi, post traditam complevit & dedit.

Denique monitum Lectorem volo, non raro occurrere in antiquis Chartis seu Diplomatis, *Chartulatos*, seu *Chartularios*, & *Libellarios*. In Lege centesima Langobardica Caroli Magni Part. II. Tomi I. Rer. Italicarum statuitur, *ut Servi, Aldiones, Libellarii antiqui, vel alii noviter facti, qui non per fraudem, neque per malum ingenium de Publico servitio se subtrahentes, sed per solam necessitatem & paupertatem terram Ecclesiasticam colunt, vel colendam suscipiunt, non a Comite vel aliquo Ministro illius, ad ullam angariam seu servitium Publicum vel privatum cogantur*. In ejusdem Caroli Magni Lege duodecima mentio est de *Cerariis, Tabulariis, & Cartulariis*. Ita in Chronicis Casauriensi & Farfensi commemoratos non semel videmus *Servos, Ancillas, Chartularios, Commenditos, Aldiones, Libellarios*. Baluzius in Notis ad Capitularia, & Du Cangius in Glossario Latino, tradunt, nihil aliud fuisse *Chartularios*, nisi Libertos, sive Servos manumissos per *Chartulam*: *Libellarios* verò, manumissos per *Libellum*. Equidem difficilem me non praebebo ad credendum, *Chartularii* nomine designatum fuisse Libertum, quum in Lege XIII. Langobardica Pippini Italiae Regis *homo Denarialis*, idest manumissus per denarium, ab hereditate excludatur; quousque *in tertiam generationem perveniat*. Tum additur: *Et homo Chartularius similiter*: quae indicant, & hunc ad Libertorum genus esse referendum. Attamen diligentius hanc in rem inquirendum puto, quum in Additamentis ad idem Chronicon Casauriense, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. pag. 944. Monachi petant *justitiam de isto Lieuteri, quatenus res Candoli de Suliano, & res Romani, & res de germanis suis de Paterno, qui fuerunt Chartulati Allonis, qui olim Castaldio fuit, & modò ipse est Monachus, & Chartulatus de supradicto Monasterio de omne re sua, contendit nobis*. Heic non alius *Chartulatus* videtur, quam qui per *Chartulam* aliquid jure *Emphyteutico*, sive *Emphyteotecario*, ut ajebant, ab altero sibi conquisierat, atque usufructuario tantùm nomine, dum viveret, retinebat. Certe *Allo* iste *Castaldio* fuerat, non Libertus. Monachismum verò professus, sua omnia in proprietatem Monasterio tradiderat, usufructu duntaxat diebus vitae suae sibi reservato. Ac propterea ut ille *Chartulatus* evaserat Monasterii, ita & Romanus, ejusque germani, appellati videntur *Chartulati Allonis*, quod ejus agros titulo Emphyteusis ad vitam tenerent. Adde & alteram Chartam ibidem pag. 947. ubi Romanus Abbas Anno DCCCLXXVI. investitur *de rebus, quae fuerunt Ursonis Castaldionis, & Ermesindae, & de omnibus, quaecumque jam antea per investituram a patre Domni Ludovici Impe-*

ratoris tenuerunt comparatione, Chartulatione, donatione seu conquisito. Viden, quomodo *Chartulatio* unus e titulis fuerit, quibus fundi olim acquirerentur? At vix aliud ea vox significarit quàm Emphyteusim. Veri etiam similius est, *Libellarios* in vetustis Chartis saepe memoratos, idem cum *Chartulatis* significasse, quum adhuc in Italia *Libellariorum* nomine (*Livellarj*) designemus Emphyteutas. Possidebantur nempe fundi *Libellario* seu *Emphyteuticario* jure, aut *Beneficiario*. Et sicuti *Emphyteuticarii* & *Beneficiarii*, seu *Beneficiati*, homines appellabantur, ita & Libellarii, qui per *Libellum* aliquid ab altero recognoscebant, sive qui *Libellario nomine*, *Libellario jure*, uti ajebant, fundum aliquem tenuerunt. Quare *Chartulati* ac *Libellarii* majoris explicationis caussâ Emphyteutae commemorati videntur in antiquis Diplomatis, quamquam fieri etiam potuerit, ut necessitatis caussâ id factum fuerit, quum non unius speciei essent Emphyteuses cunctae. *Precarii* quoque appellati Emphyteutae fuerunt. Tomo II. Ital. Sacr. in Episcopis Parmensib. in Diplomatis Caroli Crassi Anno Christi DCCCLXXX. atque Ottonis Magni Anno DCCCCLXII. Episcopo Parmensi facultas conceditur distringendi *familias omnium residentium super praefatae Ecclesiae terras, sive Libellariorum, sive Precariorum, seu Castellanorum*. En ut *Libellarii* non

A secus atque *Precarii*, homines fuere *residentes* (quo nomine *Liberi* homines designantur) super terris Episcopii Parmensis. Justa opinandi caussa est, agi heic de Emphyteutis, sive ii Liberi, sive Liberti fuerint. Ita in Diplomate Anni DCCCCXXXVI. apud Campium Tomo primo pagin. 485. Histor. Ecclesiae Placentinae,

B Hugo & Lotharius Italiae Reges Abbati Tollensi omnia confirmant *cum Servis & Ancillis utriusque sexus, cum Aldiis & Aldiabus, cum liberis hominibus Commendatitiis, Libellariis, seu super ipsam terram Residentibus*. Et sane quum immunitates non tantùm Ecclesiis, earumque fundis concederentur, sed & earum Emphyteutis,

C saepe fateri cogeremur exclusos a privilegio Emphyteutas eosdem, nisi *Libellariorum* nomine eosdem designatos arbitraremur. Proinde quum in Diplomate Ludovici II. Anno DCCCLXXIII. apud Puricellium in Monumentis Basilicae Ambrosianae, lego confirmata Abbati Ambrosiano omnia ejus bona *cum Servis & Ancillis, Al-*

D *dionibus, Libellariis, Cartulariis, & Commenditis ipsorum*: & in altero Caroli Crassi Anno DCCCLXXXI. reperio *Commendatos, Libellarios, seu Cartularios*, opinari pergo, *Libellariorum* nomine Emphyteutas potius significari, sive ii fuerint Liberi, sive Liberti, donec meliora argumenta afferantur, quae me de ejusmodi opinione dejiciant.

HISTO-

HISTORIAE
ROMANAE
FRAGMENTA

Ab Anno Christi MCCCXXVII. usque ad MCCCLIV.

NEAPOLITANA, SIVE ROMANA DIALECTO SCRIPTA,

AUCTORE ANONYMO,

NUNC PRIMUM EDITA EX MSto CODICE ROMANO.

IN HIS HABETUR

VITA NICOLAI LAURENTII

(sive *DI COLA DI RIENZO*)

TRIBUNI ROMANORUM,

ANTEA EVULGATA.

IN COMMODUM LECTORUM OMNIA LATIO DONAVIT

PETRUS HERCULES GHERARDIUS

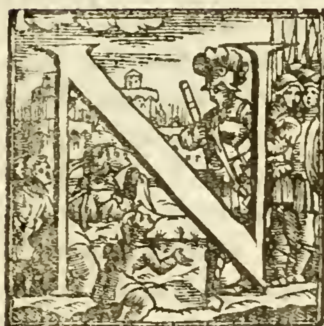
MUTINENSIS,

HEBRAICAE ET GRAECAE LINGUAE IN PATRIO LYCAEO PROFESSOR.

IN ROMANAE HISTORIAE FRAGMENTA

PRAEFATIO

LUDOVICI ANTONII MURATORII.

On nunc primùm a me Lector accipiet Vitam Nicolai Laurentii (*vulgo* Cola de Rienzo) *Neapolitanâ sive Romanâ Dialecto conscriptam. Prodiit illa non semel (eam quippe ineunte Seculo Christi Decimo septimo, bis typis tradidit Andreas Feus Braccianensis Typographus) atque a Literatis Viris multo plausu excepta fuit, majorique voluptate perlecta. Eandem inferre in meam Rerum Italicarum Collectionem animus mihi erat; at dum MStos Codices conquiro, accuratioris aut amplioris editionis desiderio ductus, & spes mihi facta non mediocris additamenti diu suspensum me tenet, suus Opusculo locus in eadem Collectione ereptus fuit. Quare ipsum in hoc altero Opere Lectori offero, utpote Italicae Historiae fragmentum non parvi faciendum, atque eo etiam nomine, quod vix alius Liber Seculi illius tantam delectationem possit adferre legenti. Quod plus est, non Nicolai duntaxat Vitam profero jamdiu Eruditis notam, sed etiam alteram non levem partem Historiae ab eodem Auctore profectam, & nondum editam adtexo. Scilicet qui primus Vitam Nicolai aereis typis tradidit, unice in ipsius gesta intentus, cetera contemsit, quae tamen & ipsa nemo neget quin luce dignissima sint. Erant mihi nonnulla partis hujus nondum vulgatae Capitula: sed*

plura

plura, dum viveret amicus meus Hyacinthus Mannius Jurisconsultus Nursinus, reperit in MSto Codice nobilis Magnatis Caesaris Baldinotti Ducis, eaque inde, sinente humanissimo viro, descripta ad me misit. Ab Anno Christi MCCCXXVII. usque ad MCCCLIV. res vivente se gestas Scriptor iste literis consignarat. Dolendum tamen, excidisse jamdiu aliquot Capitula, quorum tantummodo argumentum, non verò textum, nobis servavit Codex Baldinottus. Neque lacunas hasce implere posse aliunde mihi datum fuit.

Sed quis Auctor Historiae hujus? Fuerunt olim, qui Thomam Fortifioccam *censuere, eâ tantùm ratione adducti, quod Lib. 2. Cap. 2. hujus Operis ista leguntur:* Post eum surrexit alter, qui Scribae Senatus munere fungebatur, Thomas Fortifioccae nuncupatus, & Nicolaum subsannationibus additis irrisit. *Tum Cap 14 ejusdem Libri haec habentur:* Duos Scribas Senatus capi jussit, & eis ignominiae mitram, ceu falsariis imposuit, multoque aere eosdem damnavit, mille Librarum nempe mulctâ utrumque judicans. Uni nomen Thomas Fortifioccae fuit. *At haec ipsa satis persuadere possunt, immerito tributum fuisse Librum istum* Fortifioccae. *Veri nunquam simile fuerit, hunc voluisse tantam sui ignominiam referre, atque ad posteros transmittere. Neque propterea, quod is Scriba Senatus fuerit, Scriptor quoque Historiarum censendus fuit. Et sane in postrema editione Vitae Nicolai, nullam Fortifioccae, quasi Auctoris, mentionem habes. Igitur qui monumenta haec memoriae prodidit, incertus adhuc, & Anonymus est: neque ulla dubitatio oboriri potest, quin eidem Scriptori, qui nobis Vitam Nicolai Laurentii dedit, priorem quoque Historiae partem nunc mihi edendam debeamus. Unum utriusque foetus parentem Codex Baldinottus exhibet; idque luculentius confirmatum sentias a stilo, qui utrobique idem est, mirabili videlicet simplicitate, lepore, ac vivacitate deductus, atque ab eâdem vulgi Romani, ut opinor, Dialecto, quae fortassis a Neapolitana eo tempore parum distabat. Tam graphice verò singula describit Auctor, ut Seculi illius mores ac ritus veluti sub oculis pictos habeas, integrumque Opus unumquemque ad legendum alliciat. Quare eo etiam lubentius illud hisce Libris meis adjunctum volui, in quibus praecipue de moribus Italorum, dum Saecula barbarica fluerent, agendum suscepi. Verùm Neapolitana ipsa seu Romana Dialectus, aliis Italiae Populis parum perspecta, compluribus impedimento futura fuisset ad assequendas res omnes, eoque magis charites interspersas hujusce Historiae. Praeterea qui extra Italiam Linguae nostrae operam dedere, si ad haec legenda accederent, in nimias, ut puto, te-*

nebras

nebras incurrerent. Quare ut nemo Eruditorum hujusce Opusculi lectione & fructu fraudaretur, illud Latine reddendum curavi ab amantissimo mei Petro Hercule Gherardio J. U. D. & Linguarum Orientalium Professore in Academia Mutinensi. Quod si fortè abstrusa quaedam vocabula aut sensa occurrent, quae peritiorem exigere potuissent Interpretem, morosus nimium, & paene dixi humanitatis oblitus foret, qui nullam excusationem admitteret, & laudabili hominis consilio maledicta tantùm referret. Ceterum cum Vita Nicolai Laurentii Tribuni componenda sunt, quae de illo habet non unus Scriptor, in Rerum Italicarum Collectione a me editus. Prostat etiam, atque in omnium manibus versatur ejus Elogium inter Carmina Italica, simulque inter Epistolas Francisci Petrarchae, qui prima illius gesta contemplatus, atque in admirationem raptus, nimis multa de eo praesagiebat. Sed virum de fama tantùm norat Petrarcha, quum ea scripsit. Enthusiastam & Phantasticum Heroëm subsequuta ejus gesta prodiderunt, in quo multae virtutes fuerunt, sed una desiderata potissimum fuit, omnium maxima & dux ceterarum, Prudentia videlicet, cujus loco, paene dixi, insania successit. Ad hanc autem Vitam elimandam, comtioremque efficiendam, praesto mihi fuit geminus Codex MStus, alter in Estensi Bibliotheca, alter Bononiae adservatus. Habebit fortasse Lector, unde meam hanc, quàm praecedentes editiones, pluris faciat.

HISTORIAE ROMANAE FRAGMENTA.

LIBRO PRIMO.

A

CAPITOLO PRIMO.

Prologo, dove se demostra la rascione per la quale questa Opera fu fatta.

B

DIce lo glorioso Santo Isidoro ne lo Livro de le Etimologie, che lo primo huomo, che trovasse lettera, fu uno Greco, lo quale habe nome Cadmo. Nante lo tiempo de questo non era lettera. Donne,
C quanno faceva besuogno de fare aicuna cosa memorabile a scrivere, non si poteva. Donne le memorie se facevano con scoiture in sassi e patassi, li quali si ponevano nelle locora famose, dove demorava moititudine de ienti: o vero se ponevano là, dove state erano le cose fatte; como
D una granne vattaglia, o vero vittoria, tristezze, disconfitte insculpiano, & aitri animali in sasso, overo iente armata, in segno de tale memoria. Et questi sassi fondavano in quelle locora, dove le cose fatte erano in segno de perpetua memoria. Livro non facevano, cha lettera non

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

Prologus, quo rationes adducuntur, quibus Opus istud ab Auctore suo fuit concinnatum.

IN Libro Ethimologiarum gloriosus Sanctus Isidorus asserit, quemdam Graecum ex omnibus mortalibus primum, Cadmum nomine, Literarum elementa invenisse. Ante Cadmi aevum nullus fuit Literarum usus. Quamobrem minime servari poterat recordatio rerum earum, quae posterorum memoriae tradi merebantur. Memorabilium actuum monumenta saxis incidebantur, & epitaphiis insculpta repraesentabantur, quae in celebrioribus locis, hominum incolatu & multitudine frequentatis, collocabantur. Ibi vero praesertim posita conspiciebantur, ubi res ipsae jam antea gestae fuerant, puta ingens armorum conflictus, seu victoria, vel tristis quippiam casus, vel singularis aliqua clades, Saxis praeterea insculpebantur aut animalia, aut armatorum hominum species in ejusmodi monumentorum indicium. Atque eosdem lapides ipsissimis illis locis imposuerunt Veteres

se trovava appo li Greci. E questo muodo servaro li Romani per tutta Italia & in Francia; massimamente in Roma, che facenno sapere a li loro successori loro fatti, fecero Arcora trionfali con vattaglie, huomini armati, cavalli, e aitre cose, como si trovano in...... e in Arimino. Da poi che Cadmo comenzao a trovare le lettere, le iente comenzao a scrivere le cose, elli fatti per la devolezza de la memoria, e massime li fatti avanzarani e magnifichi, cōmo Tito Livio fece lo Livro da lo comenzamento de Roma fino a lo tiempo de Ottaviano: como scrisse Lucano li fatti de' Cesari; Salustio, e moiti aitri Scrittori non lassaro la memoria de moite cose antepassate de Roma.

Dunqua io, lo quale (como piaciuto ene a Dio) hajo veduto cose de moita memoria per la loro granne essellentia de novitate in questo muno, lassario passare quesse cose senza aicuna scrittura? Certo non fuoro convenevole, che de esse remanga tenebre de ignoranza pe pegrizia de scrivere. Anco ne voglio fare speziale Livro e narrazione. L'opera ene granne e bella. Quesso affanno prenno pe moite cascioni. La prima, cha homo trovarao aicuna cosa scritta, la quale se revederao avenire in simile, donne conoscerao chello de Salamone ene vero. Dice Salamone: *Non è cosa nova sotto lo Sole. Che cosa pare nova, stata ene.* L'aitra cascione de quesso è, cha quì si trovano

A *teres in perpetuae recordationis signum, ubi illustria & memorabilia gesta evenerant. Libros nullus consarcinabat, nec scribebat, quod apud Graecos nullum Literarum elementum tunc inveniebatur. Per universam Italiam, in Gallia, ac praesertim Romae pariformiter egerunt*

B *Romani, qui, ut ad posteros memoriam gestarum rerum transmitterent, triumphales Arcus, bellorum certamina, armatos viros, equos, & alia exhibentes oculis, condiderunt, quales sane invenimus...... & in Urbe Ariminensi. Postquam Cadmus Literarum elementa reperit, tunc coeperunt homines res & actus suos, praecipue vero celebriora ac illustriora gesta, literis & scripturae consi-*

C *gnare, hac viâ humanae recordationis lubricitati consulentes. Ita egisse novimus Titum Livium, qui Librum ab Urbe condita usque ad Octaviani tempora composuit. Ita Lucanum, qui actus Caesarum descripsit, ita Sallustium, multosque alios Scriptores, qui literis commendarunt plurimas res anteactas Romanae Civitatis.*

D *Quei igitur ego ipse (cui a Deo Optimo Maximo datum fuit, res multâ memoriâ dignas, & summe ob ipsarum novitatem excellentes, in hoc orbe intueri) eas absque ulla scriptione silentio praeterire potero? Sane dedeceret, easdem ignorantiae tenebris consepultas remanere ob scribendi desidiam. Itaque de illis singularem Librum ac narrationem insti-*

E *tuere mihi animus est. Ingens quidem ac pulcrum hoc Opus erit. Istiusmodi labor multas ob causas est mihi suscipiendus. Primo, qui perleget, quidpiam fortasse heic reperiet, quod in posterum contingere similiter denuo videbit. Ex quo Salomonis dictum illud verum esse cognoscet. Inquit Salomon:* Nihil est novum sub Sole. Quod aestimatur novum, antea jam accidit. *Secundo, plura*

no moito belli e buoni esempii, donne porrao homo aicuna cosa pericolosa schifare, aicuna porrao eleiere e adoperare. Sì che lo leiere de quessa Opera non passarao senza frutto de utilitate. La terza cascione è, ch' aio respetto a la magnificencia de quessa novitate, como de sopra detto ene. Cha cosa de poco essere homo non cura. Lassala stare. Cosa granne scrivi. La quarta cascione ene quella, che mosse Tito Livio. Dice Tito Livio ne la prima Decada, e fao menzione de Alissandro de Macedonia; quanta iente habe da pede e da cavallo; quanto tiempo durao soa signoria; quanto si stese per lo munno. E dice, che soa grannezza fu nulla cosa in comparazione de' Romani. Quesso dicenno, responne ad una questione, la quale homo li poteva fare, e dicere: *In el narrare le Storie de' Romani, como te impacci de li fatti de Alissandro?* Responne Tito Livio e dice: *Quesso faccio per ponere requie a lo animo mio.* Quasi dica; lo animo mio ene stimolato de scrivere quessa materia. Voglione toccare. Poi me se posa consolato lo mio animo. Così dico io: l'animo mio stimolato non posa, finente che io non haio messe in scritto quesse belle cose e novitati, le quali vedute haio in mea vita. La quinta cascione ene anche quella, che scrive Tito Livio ne lo Proemio de lo sio Livro della prima Decada. Dice: *Mentre che sto occupato a scrivere quesse cose, so' remoto e non veio le crudelitati, le quali per tanti tiempi la nostra Cittade hao vedute.* Così dico io;

A *plura delectabilia ac utilia exempla in hoc Libro proponentur, ex quorum observatione vel pericula effugere, vel eorum imitationem in praxi eligere poterunt homines. Quare non infructuosa nec inutilis erit hujusce Operis mei lectio. Tertio, quia, ut superius dixi, dignam adnotatione censui magnificentiam ac novitatem harum rerum mihi scribendarum.* B *Nemo ea, quae parvi momenti sunt, aestimat, sed insalutata dimittit. Rem grandem is sibi conscribendam sumit. Quarto ad id me impulit ea ratio, quae Titum Livium permovit. In prima Decade Titus Livius mentionem agens Alexandri Macedonis, quot pedites, quotque equites in exercitu suo habuerit ille, quanto tempore dominationem suam pro-* C *traxerit, & quantum in orbem fuerit haec propagata, enarrat. Macedonis amplitudinem, Romanorum magnificentiae comparatam, nihili sane habendam esse asserit. Ita scribens, objectioni, quam sibi aliquis texere poterat, respondet:* Quum Historias Romanorum elucubrandas susceperis, cur animum tuum ad Alexandri gesta divertis? *Reponit* D (a) *Titus Livius, aitque:* Hoc ipsum ago, animo meo quietem quaesiturus. *Ac si dicat: Spiritus meus ad pertractandam, disponendamque materiem hanc excitatur. De ipsa differere volo. Postquam animus meus voti compos factus fuerit, & solabitur & conquiescet. Non aliter dicam ego. Spiritus meus solicite irrequietus agitatur, usque dum ego scri-* E *ptis commendarim delectabiles & novas res illas, quas, dum vixi, oculis conspexi. Quinto in causa illud ipsum est, quod refert Titus Livius in Praefatione* (b) *Libri sui primae Decadis, ubi ait:*

(a) Titus Livius Historiarum Lib. IX. Cap. XVII. haec habet: *Nihil minus quaesitum a principio hujus Operis videri potest, quàm ut plus justo ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opera; & legentibus velut diverticula amoena, & requiem animo meo quaererem.*

(b) Titus Livius in Praefatione Historiarum suarum haec inquit: *Ego contra hoc quoque laboris praemium petam; uti me a conspectu malorum, quae nostra tot per annos vidit aetas,*

io; mentre che prenno diletto in queſſa Opera, ſtò remoto, e non ſento la guerra e li affanni, li quali curro per lo paieſe; li quali per le moite trivulazioni ſiento triſti e miſerabili non ſolamente chi li pate, ma chi li aſcoita. Quello, che io ſcrivo, ſi ene fermamente vero.

E di ciò mi ſia teſtimonio Dio, e quelli, li quali de mò vivo con meco, che le infraſcritte coſe foro vere. E io, che vidi e ſentille, maſſimamente aicuna coſa, che fu in mio paieſe, inteſi da perzone fide digne, le quali concordavano ad uno. E de ciò io poneraio certi ſegnali ſecunno la materia curza, li quali fuoro concurrenti con eſſe coſe. Queſſi ſegnali farao lo leiere eſſere certo e non ſoſpetto de mio dicere. Anco queſſa Cronica ſcrivo in vulgare, perchè de eſſa porà trovare utilitade onne iente, le quale ſemplicemente leiere ſao, como ſoco vulgari Mercatanti, & aitra moita bona iente, la quale per lettera non intenne. Dunqua pe comune utilitate e diletto fò queſſa Opera vulgare, benchè l'haia ià fatta pe lettera con uno Latino moito. Ma l'Opera non ene tanto ordinata, nè tanto copioſa, como queſſa. Anche queſſa Opera diſtinguo per Capitoli, perchè volenno trovare coſe belle, ſenza affanno ſe pozza trovare.

CA-.

A ait: Dum in hiſce ſcribendis detineor, longe abſum, nec immanitates, quas praeteritis temporibus tamdiu Urbs noſtra vidit, intueor. *Similia & ego dico. Dum in elucubrando hoc Opere delector, remotus dego, nec bella, nec proeliorum damna, quae per regionem noſtram excurrunt, experior. Illa ob multas aerumnas triſtia ac deplorabilia ſentiunt nedum ii, qui ea patiuntur, ſed & qui audiunt. Quidquid heic ſcribam, firmiter pro vero habeatur velim.*

Teſtem advoco Deum & homines, quibuſcum hodie vivo, res mihi enarrandas & veras fuiſſe & viſu ac auditu mihi bene perſpectas. Quoſdam caſus, qui in patria mea evenerunt, ab hominibus fide dignis praeſertim intellexi, quos in unum, dum referebant, conſentire cognovi. Hinc certa ſecundùm materiae exigentiam indicia apponam, quae cum ipſis caſibus concurrerunt. Ejuſmodi indicia certiorem legentibus narrationem meam reddent, meque dicentem ſuſpicione liberabunt. Porro Chronicon iſtud vulgari idiomate noſtro exarare propoſui, ut quaelibet hominum conditio utilitatem ex ipſo derivare in ſe poſſit, & ii praecipue, qui ſimpliciter & ſuperficie tenus literas norunt, ut ſunt vulgares mercatores, aliique multi e vulgo boni viri, qui literas non didicerunt. In commune igitur bonum ac delectationem Opus hoc meum Vulgari Lingua compoſitum prodibit, licèt aliàs jam antea Latino ſermone iſtud ipſum concinnarim: quod tamen nec tam bene ordinatum, nec tam copioſum exſtat, quam hoc ipſum. Demum Opus hoc meum per Capitula dividam, ut facilius & abſque labore quilibet delectabiles res, quae in eo ſcribentur, invenire valeat.

CAP.

aetas, tantiſper certe, dum priſca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curae, quae ſcribentis animum, etſi non flectere a vero, ſolicitum tamen efficere poſſit.

A

CAPITOLO SECUNNO.

Como Jacovo di Saviello Senatore fu cacciato de Campituoglio per lo Puopolo. E della Cavallaria de Missore Stefano de la Colonna, e Missore Napolione de li Orzini.

CAPITOLO TERZO.

Como fu sconfitto lo Prencipe de la Morea a Porta di Castello Santo Agnilo. E como fu trovato Guelfo e Gabellino. E delle condizioni di Dante, e que fine habe soa vita.

CAPITOLO QUARTO.

De Papa Janni. E de la venuta de lo Bavaro a Roma, e de la soa partenza. E de lo Antipapa, lo quale fece.

CAPITOLO QUINTO.

De lo mostro, che nacque in Roma. E de lo Legato de lo Papa, lo quale fò cacciato da Bologna.

CAPITOLO SESTO.

Como Frate Venturino venne a Roma co' le Palommelle. E de lo Campanile de Santo Pietro, lo quale fò arzo.

CAPITOLO SETTIMO.

De Papa Benedetto. E de lo tetto de Santo Pietro de Roma, lo quale fò renovato.

CAPITOLO OTTAVO.

De la Cometa, la quale apparze in Lommardia. E de la desolaziona di Missore Mastino Tiranno pe li Veneziani.

CAPITOLO NONO.

De la aspera e crudele fame. E della vat-

C A P. II.

Quomodo Jacobus de Sabello Senator expulsus fuit de Capitolio a Populo Romano. De militia equitum Domini Stephani de Columna, & Domini Neapoleonis de Ursinis.

C A P. III.

B De clade Principis Peloponnesi apud Portam Sancti Angeli. Quomodo Guelphae & Gibellinae factionum nomina erupere. De Dantis Poëtae conditionibus, & de ejusdem obitu.

C A P. IV.

De Papa Johanne. De adventu Ba-
C vari Romam, & de ejus recessu. De Antipapa per Bavarum constituto.

C A P. V.

De monstro Romae edito. De Legato Pontificis Bononiâ expulso.

D C A P. VI.

De adventu Romam Fratris Venturini cum Societate Columbellarum. Item de sacra Turri Sancti Petri incendio consumta.

C A P. VII.

De Papa Benedicto. De tecto Basilicae Sancti Petri in Urbe renovato.

E

C A P. VIII.

De Comete, qui in Lombardia apparuit. De desolatione, quam Veneti Domino Mastino Tyranno intulerunt.

C A P. IX.

De aspera & crudeli fame. De proelio

vattaglia de Parabianco in Lombardia. E de li modi novi de le vestimenta.

A

lio Parabiaghi in Lombardia. De novis generibus vestium.

CAPITOLO DECIMO.

De la morte de lo Re Ruberto. E de la venuta che fece la Reina de Ungaria in Roma.

C A P. X.

De morte Regis Roberti. De adventu Reginae Hungariae Romam.

B

CAPITOLO UNDECIMO.

De la sconfitta de Spagnia. E de la toita de la Sinsera. E de lo assedio de Subaltare.

C A P. XI.

De clade Saracenorum in Hispania. De captione Algezirae. De obsidione Calpe, sive Gibelterrae.

CAPITOLO DUODECIMO.

Como fo cacciato da Fiorenza lo Duca de Atene. Como morio Papa Benedetto, e fo creato Papa Chimento.

C A P. XII.

Quomodo Florentiâ pulsus fuit Dux Athenarum. Quomodo diem extremum obiit Papa Benedictus. Quomodo creatus fuit Papa Clemens.

C

CAPITOLO DECIMOTERZO.

De la Crociata, la quale fo fatta in Turchia a le Esmirre.

C A P. XIII.

De Crucesignatorum exercitu, qui in Turcico Imperio apud Smirnam factus fuit.

CAPITOLO DECIMOQUARTO.

De la sconfitta de Francia, dove morio lo Re de Boemia, e lo Re de Francia fo sconfitto. E de lo Re de Engelterra.

D

C A P. XIV.

De clade Gallorum, in qua occubuit Rex Bohemiae. Quomodo Rex Franciae fuit profligatus a Rege Angliae.

CAPITOLO DECIMOQUINTO.

De lo grandissimo diluvio e piena de acqua.

C A P. XV.

De maximo diluvio & aquarum inundatione.

CAPITOLO DECIMOSESTO.

De la Galea sorrenata e derobata in piaia Romana.

E

C A P. XVI.

De triremi in arenam impacta, & mercibus exspoliata in Romano litore.

CAPITOLO DECIMOSETTIMO.

De Leonardo de Orvieto tenagliato per Roma.

C A P. XVII.

De Leonardo Urbevetano per Romanam Civitatem candentibus forcipibus dilaniato.

A

CAPITOLO DECIMOOTTAVO.

De li gran fatti, li quali fece Cola de Rienzo, lo quale fo Tribuno de Roma Augusto.

CAPITOLO DECIMONONO.

De la morte de Antrea Re de Puglia, lo quale fo appeso. E como fo comenzata a fare de tale morte iustizia.

CAPITOLO VIGESIMO.

De la venuta de lo Re de Ungaria in Italia. E de la morte del Duca di Durazzo, lo quale fo decollato.

CAPITOLO VIGESIMOPRIMO.

De la crudele mortalitate per tutto lo munno. E de le Scale de Santa Maria de Araceli.

CAPITOLO VIGESIMOSECONDO.

De lo terratriemolo, lo quale fo in Italia.

CAPITOLO VIGESIMOTERZO.

Dello quinquagesimo Jubileo in Roma. De la tornata, la quale fece lo Re de Ungaria in Roma e in Puglia.

CAPITOLO VIGESIMOQUARTO.

Como Peroscini assediaro Bettona, e desfecero la Terra da' fonnamenti, e tagliaro la testa a Missore Crispoldo traditore.

CAPITOLO VIGESIMOQUINTO.

Como le Campane de Santo Pietro messero. E como perdio lo Papa la Signoria de lo Senato. E como Papa Chimente morio.

CA-

C A P. XVIII. (a)

De memorabilibus gestis Nicolai Laurentii, qui fuit Tribunus Augustus Romanorum.

C A P. XIX.

De obitu Andreae Regis Apuliae, suspendio interfecti. Quomodo de
B Andreae ejusdem nece judicium fuit institutum.

C A P. XX.

De adventu Regis Hungariae in Italiam. De morte Ducis Dyrrhachii, qui fuit decollatus.

C A P. XXI.

C De saeva peste per totum orbem. De Scalis Sanctae Mariae Arae Coeli.

C A P. XXII.

De terraemotu per Italiam.

C A P. XXIII. (b)

D De quinquagesimo Jubilaeo Romae. De reditu Romam Regis Hungariae. De ejus profectione in Apuliam.

C A P. XXIV.

Quomodo Perusini obsederunt Bettonium, & a fundamentis illud e-
E verterunt, & Domino Crispoldo proditori caput amputarunt.

C A P. XXV.

Quomodo Campanae Sancti Petri impositae fuerunt in sacra Turri. Quomodo Pontifex amisit dominium Senatus. Quomodo Papa Clemens ad plures abiit.

CAP.

(a) Capitulum hoc in varias sectiones & capitula divisum habetur infra in Libro Secundo, cui titulus *Vita Nicolai Laurentii*.

(b) Ab hoc Capitulo exordium sumit infra Liber Tertius Vitae Nicolai Laurentii.

A

CAPITOLO VIGESIMOSESTO.

Como lo Senatore fo allapidato da' Romani. E de li magnifichi fatti, li quali fece fare Missore Egidio Conchese de Spagnia Legato Cardenale, per recuperare lo Patrimonio, la Marca de Ancona, e Romagna.

B

CAPITOLO VIGESIMOSETTIMO.

Como Missore Cola de Rienzo tornato in Roma reassonse lo dominio con moite allegrezze. E come fo acciso pe lo Puopulo de Roma crudamente.

CAPITOLO VIGESIMOOTTAVO.

C

De la venuta de Carlo Imperatore a Roma, e de la soa coronazione, e de la soa partenza a la Alamagnia.

CAPITOLO SEGONDO.

D

Como Jacovo di Saviello Senatore fo cacciato de Campituoglio pe lo Puopolo. E de la Cavallaria di Missore Stefano de la Colonna, e Missore Napolione di li Orzini.

DUnqua da quale novitate comenzarao? Io comenzarao dallo tiempo di Jacovo de Saviello. Essendo Senatore solo per lo Re Roberto, fo cacciato de Campituoglio da li Sinnici. Li Sinnici fuoro Stefano de la Colonna, Signore di Palestrina, e Poncello, e Missore Orso, Signore de lo Castiello Santo Agnilo. Quessi se reduffero nell'Aracielo, e sonata la campana, fecero adunare lo Puopolo, la moita cavallaria armata, e li moiti pedoni. Tutta Roma stava armata. Bene me ne ricordo como per suonno. Io stava in Santa Maria de lo Piubbico. E vidi passa-

E

C A P. XXVI.

Quomodo Senatorem lapidibus obrutum Romani occiderunt. De magnificis actibus Domini Aegidii Caucensis ex Hispania Cardinalis Legati in recuperando Ecclesiae Patrimonium, Marchiam Anconitanam, & Romandiolam.

C A P. XXVII.

Quomodo Dominus Nicolaus Laurentii reversus Romam dominium multo cum gaudio resumsit. Et quomodo a Populo Romano crudeliter est interfectus.

C A P. XXVIII.

De adventu Caroli Imperatoris Romam, & de ejus coronatione, ac reditu in Alemanniam.

C A P. II.

Quomodo Jacobus de Sabello Senator expulsus fuit de Capitolio a Populo Romano. De equitatu Domini Stephani de Columna, & Domini Neapoleonis de Ursinis.

A Quanam novitate sermonis exordia ducam? Tempora Jacobi de Sabello dicendi initium facient. Is quum Senatorem unice pro Rege Roberto ageret, a Syndicis e Capitolio ejectus fuit. Syndicatus officio tunc fungebantur Stephanus de Columna Dominus Praeneste, & Poncellus, & Dominus Ursus, qui Castro Sancti Angeli dominabatur. Hi ad Aram Coeli convenerunt. Pulsu campanae coëgerunt Populum, multosque armatos equites ac plures pedites. Universa Romana Civitas arma arripuerat. Gestorum istiusmodi recordatio veluti per somnium meae menti obversatur. Tunc ego in Sancta Maria de Publico consistens,

paſſare la traccia de li cavalieri armati, lo quali traievano a Campituoglio. Forte givano rogogliosi. Moiti erano, e bene a cavallo, e bene armati. L'ultimo di quelli (se bene mi ricordo) portava una iuba de zennado roſcio, e una cuffia de zennado ghiallo in capo, una mazza a'canali in mano. Paſſavano pe la ſtrada ritta pe la poſſana, dove demorano li Ferrari da canto de Caſa de Paolo Jovenale. La traccia era longa. La campana ſonava. Lo Popolo ſe armava. Io ſtava in Santa Maria de lo Piubbico. A queſſe coſe poneva ciera. Jacovo de'Saviello Senatore ſtavaſe in Campituoglio. Eraſe ſtecconiato intorno. Non vaize niente ſio infortellire, cha ſaliro ſu Stefano ſio zio, e Poncello Sinnici de Roma, e doicemente lo preſero per mano, e miſerolo a cavallo, acciocchè non aveſſi pericolo ne la perzona. Fu aicuno, che penzao e diſſe: *Stefano, come puoi fare tanta onta a tio Nepote?* La reſpuoſta de Stefano fo ſuperva: *Con doi denari di ceraſe lo rappagaraio.* Ma queſſi denari non ſi trovaro.

Anche comenzo io da lo tiempo, che queſſi dui Baroni fuoro fatti Cavalieri per lo Puopolo de Roma, vagnati de Acqua roſata per li ventotto boni homeni in Santa Maria dell'Aracielo a granne onore. L'uno fo chiamato Miſſore Stefano, l'aitro Miſſore Napulione. Granne fo la feſta, granne fo l'onore là in Campituoglio. Ne la Piazza di Santa Maria fuoro ſparze travacche e paviglioni. Là erano tromme e ceramelle & onne inſtrumento. Bedeſi rompere d'a-

A *ſtens, armatorum equitum turmas pertranſeuntes, qui Capitolium petebant, oculis vidi. Celeriter ac ſuperbe equitatus incedebat. Multi erant, ac optimis inſidentes equis, apte armis muniti progrediebantur. Ex equitatu noviſſimus (ſi bene memini) ſiricea rubei coloris veſte indutus, & reticulo item ſiriceo glauci coloris caput habens contectum,* B *ſtriatam clavam manu ferebat. Per rectam viam illi tranſierunt, ubi Fabri ferrarii morantur juxta Pauli Juvenalis domum. Eorumdem equitum acies longum viae ſpatium occupabant. Ad campanae pulſum Populus armis inſtruebatur. Ego, ut dixi, ad Templum Sanctae Mariae de Publico habitabam. Rebus ejuſmodi oculos & mentem addebam.* C *Jacobus de Sabello in Capitolio erat. Vallo ſe ſe circum munierat. Munimentum nihil ei profuit, nam Stephanus Jacobi patruus, & Poncellus, Syndici Romanae Urbis aſcenderunt, & manu eum comiter apprehendentes, equo impoſuerunt, ne alicui vitae diſcrimini obnoxius eſſet. Ex adſtantibus quidam ingenioſe dixit:* Quomodo Nepoti D tuo, Stephane, tantam injuriam irrogare potes? *Ambitioſe reſpondit Stephanus:* Ceraſorum duobus denariis hunc mihi amicum rurſus reddam. *At denarri illi numquam fuerunt inventi.*

A tempore inſuper exordiar, quo laudati duo Barones in Militum Ordinem a Romano Populo cooptati fuere, & E *ſummo cum decore aquâ roſeâ perfuſi in Sancta Maria Arae Coeli a viginti octo ſpectabilibus viris. Eorum uni nomen Dominus Stephanus, alteri Dominus Neapoleo fuit. Celebris in Capitolio ſolemnitas, ac feſtivus ingens honos habitus eſt. In Foro Sanctae Mariae tentoria erecta & expanſa cernebantur. Ibi tubarum, tympanorum, cunctorumque inſtrumentorum clangores audiebantur.*

d' aſte, correre de' cavalli, e pettorali de ſonagli. Moite erano le Banniere. Più erano le reconeſcanze. Moita feſta ſe faceva. Moito li fo fatto onore nella Chieſa de Santa Maria dell' Aracielo. Stavano doi lietti li più onorati. Ben pareva coſa Reale. Queſſe coſe me ne ricordo, como per ſuonno. Correvano Anni Domini MCCCXXVII. Anche li ſopraditti Cavalieri vagniati ne giro a lo Re Ruberto a Napoli, lo quale li cenſe la ſpada. La quale coſa moito diſpiacque a lo Puopolo Romano. Certo di queſſe coſe io non comenzo, che abbenchè così fuſſino, io era in tanta teneretade de etade, cha connoſcimiento non avea elettivo. Anche boglio comenzare da coſa de più aitezza. Incominzaremo con lo nome di Dio da la ſconfitta de lo Prencepe de la Morea, la quale fo per queſſa via.

CAPITOLO TERZO.

Como fo ſconfitto lo Prencepe de la Morea a Puorta de Caſtiello Santo Agnilo. E como fo trovato Guelfo e Gebellino. E delle condizioni de Dante, e que fine habe ſoa vita.

CORrevano Anni Domini MCCCXXVII. del meſe di Settemmoro ne la Vigilia de Santo Agnolo de le Venegne, fatta fo una granne ſconfitta pe li Romani a Porta di Caſtiello, la quale fo per queſſa via. Li Elettori de lo Imperio in Lamagna leſſero Ludovico Duca de Baviera Imperatore, lo quale non fo obe-

A *tur. Haſtiludia, equorum curſus, tintinnabulorum ad pectora ornatus conſpiciebantur. Vexillorum, quae deferebantur, multitudo ingens erat. Plura edebantur tripudia. Multum gaudii ubique. Summo honore in Eccleſia Sanctae Mariae Arae Coeli iidem duo Milites affecti fuerunt. Duo lecti, regiâ magnificentiâ exculti, & maximo in honore*
B *habiti, exſtabant. Harum rerum reminiſcor, veluti per ſomnum eas vidiſſem. Currentibus Annis Domini mille trecentis viginti ſeptem, ipſi Milites balneati Neapolim ad Robertum Regem perrexerunt, quos Rex idem enſe cinxit. Id ſane Romano Populo multum diſplicuit. At ab hiſce geſtis narrationis meae exordium neutiquam ſumam. Licèt enim hi*
C *actus ita, ut retuli, ſe ſe vere habuerint, quum nihilominus teneriorem annorum aetatem tunc gererem, haud mihi tunc fuit rerum ipſarum perſpicua cognitio. Igitur a negotio majoris dignitatis initia ſcribendi ducam. Hinc, Numinis auxilio implorato, cladem Principis Peloponneſi referam, quae quidem ita, ut ſequitur, evenit.*

D

CAP. III.

Quomodo Princeps Peloponneſi profligatus fuit apud Portam Caſtri Sancti Angeli. Quomodo Guelphae & Gibellinae factionum nomina erupere. De Dantis Poëtae conditionibus, & de ejus obitu.

E *CUrrebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Vigeſimus Septimus, menſe Septembri, in Vigilia Sancti Michaëlis Archangeli, vindemiarum tempore, quum ingens clades a Romanis illata apud Portam Caſtri accidit, in hunc modum peracta. Imperii Electores in Alamannia elegerunt in Imperatorem Ludovicum Bavariae Ducem, qui obedien-*

obediente a Papa Janni, como se dicerao. Quanno la venuta di quesso eletto fo intesa, Papa Janni, lo quale era in quello tiempo, e Roberto Re de Apulia, se provedevano de pararese a soa venuta. Dunqua de loro commanamiento Missore Janni de la Rascione, Prencepe de la Morea, frate de lo Re Ruberto, e Missore Janni Gaetano Legato in Toscana se muossero con iente moita a Roma, per fare contrasto e reparo. La adunanza fo fatta ne la Cittate de Nargne. La iente fo moito bella e bene acconcia. Setteciento fuoro li cavalieri. Pedoni senza fine. Tutti li Baroni de Casa Orzina. E hanno con essi Missore Napulione Cavalieri novello de lo Puopolo, Bertollo di Francesco de lo Monte, nepote de lo Legato, camfione de la Parte Guelfa, Missore Andrea de Campo de Fiore, e moiti aitri. La iente ne veniva gruossa e smesurata per occupare Roma. Romani, in semmiante de fare bono scudo, se innanti pararo; e fecero Capitano de lo Puopolo uno vertuosissimo Barone de Casa Colonna. Sciarra fo sio nome; lo quale fo de li più dotti e savii de guerra, che in quello tiempo fossi. Nanti che lo Legato approssimassi, Sciarra habe tutte le fortezze de Roma. Bene habe Castiello Santo Agniolo. Po'ordinao lo Puopolo, e fece Caporioni. Fece capi benticinque tutti Romani. Ordinao tutti Conestavoli. Moito li teneva solliciti. Bene guardiava le Porte. Spesso faceva parlamiento. Moite spie avea. Jacovo de Saviello, Teballo Santo Stati, e moita Baronia con lo Puopolo era. Quanto la venuta de lo Legato più approssimava, tanto Romani stavano più solliciti. Ecco che la notte de la Vigilia de Santo Agniolo fuo-

A *dientiam Johanni summo Pontifici exhibere detrectavit, ut postmodum dicemus. Quum ejusdem Electi adventus in Italiam innotuit, Papa Johannes, qui tunc vivebat, & Robertus Apuliae Rex, ut advenienti Ludovico obsisterent, animum intenderunt. Igitur horum jussu Dominus Johannes Princeps Peloponnesi, frater Regis Roberti, & Dominus Jo-*
B *hannes Cajetani Legatus in Tuscia, cum armatorum multitudine Romam contenderunt, hostibus repugnaturi aeque, ac remedium & suppetias Romanis allaturi. Exercitus coadunatio in Urbe Narniensi habita fuit. Gens autem corpore formosa, armisque ac aliis optime instructa convenit. Septingentorum equitum, & innumerabilium peditum nu-*
C *merus fuit. Adfuerunt Dynastae omnes familiae Ursinorum. Cum his venere Dominus Neapoleo novus Miles Populi, Bertoldus Francisci de Monte nepos Legati, duxque partis Guelphae, Dominus Andreas de Campo Floris, aliique bene multi. Acies in maxima quantitate & immoderato numero, Romam occupaturae confluebant. Romani animum praeferen-*
D *tes ad defensionem instructum, praevià providentià se se munierunt, & Populi Ducem constituerunt armorum peritissimum Procerem de Columnensium familia, Sciarram nomine, qui prae aliis, ea aetate florentibus, sapientià, prudentiàque in gerendis bellis plurimum enituit. Antequam Legatus appropinquaret, Sciarra arces & propugnacula om-*
E *nia Romanae Urbis occupavit. Castro Sancti Angeli potitus est. Exinde Populum ordinibus distribuit. Capita Regionum instituit viginti quinque, patrià omnes Romanos. Comestabiles disposuit, quos admodum exercuit. Caute Portas custodiebat. Ad consilium saepe suos convocabat. Multis exploratoribus utebatur. Jacobus Sabellus, Tebaldus Sancto-Stati, ac Dynastarum multitudo una*

suoro ionti in Roma. Et entraro ne la Cittate Leonina non per la Porta, che se guardiava, ma entraro pe lo muro rotto. Ruppero lo muro, lo quale stao sotto l'Incarcerate. E dato quello muro pe terra, fecero uno granne guado in fronte a lo Pozzo, e per quella sì fatta via tradussero loro banniere, e loro legioni di iente. Entrati occuparo la Porta de Castiello. Fino a Santo Pietro, tutto era copierto de iente armata. Bene sonavano tromme, e trommette, e naccari, e ciaramelle. Granne festa faceano. Bene scrissero lettere de la entrata de Roma. Fra tanto la Porta de lo brunzo stava zerrata. Quanno Sciarra lo franco Capitanio sappe, che la iente era tanta, non si dubitao niente. Anco se armao, e fece sonare la Campana a stuormo.

A *una cum Populo aderant. Quanto magis Legati adventus imminere videbatur, tanto majori solicitudine Romani afficiebantur. Nocte pervigilii Sancti Archangeli Romam hostiles copiae advenerunt, & Civitatem Leoninam ingressae, nequaquam per Portam, quae custodiebatur, sed per disruptum murum introierunt. Murum enim sub* Incarce-
B ratis *fregerunt, & ad terram disjecerunt, factoque satis amplo aditu ex adverso Putei, viam tali modo sibi fecerunt, per quam Vexilla & legiones armatorum perduxerunt. Ingressi Portam Castri occupavere. Totum iter, usque ad Sanctum Petrum armatorum cohortibus cooperiebatur. Tubarum, buccinarum, fistularum, tympanorumque clan-*
C *goribus aër implebatur. Summopere exultabant. Epistolas de ingressu in Urbem Romae conscripserunt. Interim aenea Porta clausa permanebat. Quum Sciarra fortis Dux rescivit, tantam gentium multitudinem eò concurrisse, animo nequaquam perturbatus, armis se se munivit, & ut ad rumorem campana pulsaretur, praecepit.*

Mezza notte era, e forsi lo primo suonno. Uno bando con tromme mannao pe la Terra, che onne perzona fossi armata, cha li nemici erano entrati in Puortica, e che traessero a Campituoglio. La iente, che dormiva, subitamente se svegliava. Ciascuno prenne arme. Cossia habbe nome lo banditore. La campana sonava terribilmente. La iente trasse a Campituoglio. Là trasse la Baronia e li Popolani. Lo bono Capitanio parlao e disse, cha venuti erano per entrare in Roma, per mozzare le zinne de li pietti de le donne di Roma. Moito animao la iente. Po' partio la iente in doi parte. Dell'una parte fo capo esso; dell'aitra fo capo Jacovo de Savello, lo quale fo man-

D *Hora mediae noctis, & fortasse dormientium primi somni jam erant. Tubis resonantibus per Civitatem edictum publicavit, ut quilibet arma caperet, & ad Capitolium illico progrederetur, nam hostes in Porticum irruperant. Romani e somno protinus excitati, arma sumserunt. Tibicen edicti promulgator nuncupabatur Cossia. Terribilem sonitum cam-*
E *pana edebat. Tunc Populus ad Capitolium advolavit, ubi Dynastae omnes & Populares adfuerunt. Sciarra Dux prudens alloquutione suscepta dixit, hostes Romam intraturos venisse, ut a Romanarum feminarum pectoribus mammas detruncarent. Virtutem Populo verbis multum addidit. Postea gentes ipsas bifariam dispertiens, uni parti earumdem semetipsum in Ducem praefecit, & alte-*

rius

mannato a la Puorta de Santo Janni, quale se dice Puorta Majure. E quesso, perchè sapeva, che quella iente se era partuta, e veniva da doi parti, parte da la Puorta de Castiello, parte da Puorta Maiure. Ma non venne così. Cha como Dio voize, fu dato lo die de Santo Agnilo. Quelli intesero lo die: po' Santo Agnilo. Donne la cosa venne falluta, cha non vennero alle Porte ad uno ponto nè ad uno die. Quanno Jacovo giongio alla Porta, non trovao aicuno. Là se tenne senza aicuno impaccio conestavilito. Dall' aitra parte cavaica Sciarra con sio Confalone. Granne era la cavalleria. Sette Rioni se abbiao denanti armati, e smesurato era lo Puopolo. Jonze a Ponte de Santo Pietro. Io me ricordo, che in quella notte uno Cavalieri Romano, essenno cavaicato a Ponte, odìo uno Trommetta de' nemici. Volenno fuire, tramazzao da cavallo. Lassao lo cavallo, e vennesene a piedi. Saccio, cha non habe carestia de paura. Quanno lo Puopolo fu ionto a Ponte, allhora se faceva die. Era l'aurora. Allhora Sciarra commannao, cha la Porta de lo brunzo fossi opierta. La folla era granne. Moito fuoro storditi li nemici, vedenno per lo Ponte li moiti Pennoncelli. Sapeano, che onne Pennone avea benticinque homini. Ora se apre la Porta. Lo Rione de li Monti vao denanti. Allocaose lo Puopolo pe Puortica pe la Piazza de Castiello. Là erano schierati li sollati & aitra iente.

Ora si vede correre de' cavalli. L' uno abbraccia di sopra l'aitro. Chi dao, chi tolle. Tromme sonavano de

là

A *rius ductorem elegit Jacobum Sabellum,*
quem ad Portam Sancti Johannis, ap-
pellatam Portam Majorem, misit. Id e-
git Sciarra, quod praesciverat, hostes
divisos esse, & a duabus partibus ap-
propinquare, partim scilicet a Porta Ca-
stri, & partim a Porta Majori. Atta-
men res haud ita evenit. Nam, ut Deo
Optimo Maximo placuit, data ac prae-
B *stituta fuit utique dies Sancti Angeli.*
Hostium agmina diem subsequentem sibi
visa sunt audire. Quare negotium effe-
ctu suo caruit, quia ad Portas non in-
simul, ut debuissent, convenerunt omnes
eodem temporis momento & eâdem die.
Quum Jacobus ad Portam se contulit,
neminem invenit. Ibi omni suspicione li-
ber substitit. Ex alia parte Sciarra cum
C *Vexillo suo eques processit. Ingens erat*
equitatus. Septem Regionum Urbis mi-
lites Sciarrae praeiverunt, incredibili Po-
puli subsequente concursu. Ad Pontem
Sancti Petri pervenit. In recordationem
mihi subit, nocte illa quemdam Roma-
num Militem, qui eques ad Pontem ac-
cesserat, audito tibicinis hostilis clango-
re, fugiendi spiritu praeventum, equo
D *semet praecipitem dedisse, equum dimi-*
sisse, & pede tenus retrocessisse. Hunc
sane timoris inopiâ neutiquam laborasse,
incunctanter assero. Quum Populus ad
Pontem venit, tunc dies, aurorâ appa-
rente, illucescere coepit. Tunc Sciarra
praecepit, ut aenea Porta panderetur.
Populi ingens erat frequentia. Multum
obstupuere hostes quum per Pontem plu-
E *rima Vexilla viderunt. Sub quolibet Ve-*
xillo viros vigintiquinque militare com-
pertum habebant. Mox porta aperitur.
Regionis Montium milites praecesserunt.
Populus stationem sibi per Porticum in
Foro Castri quaesivit. Ibi per acies di-
spositi stabant milites ac Populus.

Unus alium modo brachiis comprehen-
dit. Nunc equi discurrunt. Is percutit,
sauciatur ille. Buccinae hinc & illinc

clan-

Là è de chi. Granne ene lo romore: granne lo stuormo. Chi dao, e chi tolle. Sciarra e Missore Andrea de Campo de Fiore se affrontano inziemmora, e sì se vellaniaro forte. Po' se ruppero adduosso aste; po' se colpivano de le spade. Non ne volea meno che la vita l'uno dell'aitro. In tanto se departiro, e tornaro a la loro iente. Vedease ferire, lanciare, e prete iectare. Bene pare, che fossi stuormo crudele. Lo Puopolo de Roma vao inanti, e reto, como onna de mare. Ma li nemici daienno lato, li Romani se allocaro fi'a mezza Piazza. Là fo fatta una novitate così. Uno, lo quale avea nome Janni Manno de Colonna, portava lo Confalone de lo Puopolo de Roma. Como ionze a lo Pozzo, lo quale stao in quella Piazza denanti a le Incarcerate, donne era rotto lo muro, prese questo Confalone, e gittaolo ne lo Pozzo. E questo fece pe dare maiure sconfitta a lo Puopolo de Roma. Bene habe lo traditore a perdere la vita. Non perciò perdio vigore lo Romano, cha già lo Prencepe de la Morea dava a reto. Ora bedese fuire, ora bedese commattere. La se pare, chi ene figlio de buona mamma. Sciarra de la Colonna forte conforta sia iente. E fece una notabile cosa, cha la soa sopraveste cagniao in poca ora. Granne senno lillo fece fare. Granne parte de lo Puopolo passao canto lo Fiume da lo lato di Santo Spirito. Là per la folla affocati fuoro cinque pedoni Romani. Anco là fo un'aitra novitate. Uno granne homo de Roma (Cola de Madonna Martomea de li Anniballi havea nome) fo perzona assai ardita. Jovane, como acqua, coize audacia de volere prennere pe la perzona lo Prencepe. Spronao

A *clangebant. Ingens clamor attollitur, ingensque armatorum concursus fit. Hi vulnerant, feriuntur illi. Sciarra & Dominus Andreas de Campo Floris insimul congredientes, se se quampluribus jurgiis, injuriisque invicem onerarunt. Unus contra alterum hastas fregit, & ensium reciprocatis ictibus, in vitam alterius uterque intendebat. Demum* B *sejuncti ad proprias cohortes rediere. Interim alii vulneribus mutuo se impetebant, spicula emittebant, saxaque jaciebant. Crudelis strepitus audiebatur. Romanus Populus, ceu maris unda, modò progrediebatur, modò retrocedebat. At hostes recedentes, locum praebuerunt adeo, ut Romani usque ad medium Forum pergentes, ibi gradum fixerint. Eo* C *in loco novum hoc accidit. Quidam, cui nomen Johannes Mannus de Columna, Vexillum Romani Populi deferebat. Quum ad Puteum pervenit, qui exstat in illo Foro ante* Incarceratas, *ea parte, qua murus fractus erat, Vexillum cepit, & in puteum conjecit. Id enim ille egit, ut majorem cladem Romano Populo irrogaret. Dignus sane fuit proditor, qui* D *tantam audaciam poenâ mortis lueret. Non ob id tamen spe atque animo cecidere Romani, quod jam Princeps Peloponnesi retro cederet. Hi nunc fugere, nunc pugnare cernuntur. Ea occasione agnitus est quicumque bonae matris filius esset. Sciarra de Columna solicite suos exhortatur. Rem vero observatione dignam protulit, quòd nimirum brevi tem-* E *poris intervallo superindumentum proprium non semel immutavit. Tamquam prudens id egit. Populi magna pars juxta flumen a latere Sancti Spiritus transivit. Ex nimia multitudine quinque pedites Romani suffocati occubuerunt. Ibi alia novitas contigit. Vir potens in Urbe, cui nomen Nicolaus Dominae Bartholomaeae de Annibalis, homo sane audacissimus, juvenis, ceu aqua, Principis*

lo destrieri, e ruppe la forte schiera, dove stava affasciato lo Prencepe. Venneli denanti, e stese la mano pe pigliarelo. Bene se lo credea me nare; ma non respuosero le misure, cha lo Prencepe li menao de una mazza de fierro, e ferio lo cavallo. La potenzia de lo destrieri de lo Prencepe fu tanta, che receffava a reto Cola. E cessannose a reto Cola, non habe sofficiente spazio lo sio cavallo. Donne li piedi de reto li vennero meno, e cadde in quello fossato, lo quale stao in fronte a la Porta de lo Spedale de Santo Spirito, lo quale ene fatto per difesa dell' uorto. In quello fossato lo cavallo & esso, credennose retornare, caddero menati a forza da li cavalli de lo Prencepe, e là fo acciso. Granne fo la tristizia, cha Roma habe de sì inclito Barone. Allora se fiarizo lo Puopolo.

Lo Prence deo a reto. Inchinao soa schiera. Comenzao a fuire. Lo loco, donne se partio, fo Porta Viridaria. Quella fo la via, che li campao. Ora se aiza la Terra. Lo fuire ene granne. Maiure è lo maciello. Così se macellavano, como le pecora. Moita resistenzia faco. Moita iente ce fo accisa. Moita preda Romani guadagnaro. Aiquanti Romani de la parte Orzina, li quali fecero resistenzia, fuoro presuni. In presone stettero tanto, quanto voize lo Capitanio. Infra li quali fo Bertollo capo de Parte Orzina, Capitanio de la Chiesa e de la Parte Guelfa. E se non fossi, che Sciarra lo portao in groppa, li Romani lo harebbero muorto. Aitra iente non fece difesa cio ene Napolitani, Provenzali,

A *pis personam captivam ducere audacter sibi proposuit. Postquam calcaribus equum adegisset, validam militum turmam, qua Princeps obsepiebatur, irrumpens penetravit. Quum ad conspectum Principis pervenisset, manum, ut eum caperet, extendit. Ipsum abducere jam jam opinabatur. At ausui effectus non respondit. Nam Princeps Nicolaum clavâ ferreâ*

B *percussit, & equum vulneravit. Equi Principis vis ac robur usque adeo processit, ut Nicolaum ipsum ad recedendum impelleret. Nicolao recedente, equus, cui insidebat, quum sufficiens loci spatium ei non suppeteret ad consistendum, pedibus posterioribus decidens, in illam foveam corruit, quae ex adverso Portae Hospitalis Sancti Spiritus exstat, ad*

C *tuitionem horti excavata. Igitur in eamdem foveam Nicolaus & equus remeare credentes, ceciderunt, postea protriti ab equis Principis: & ibi occisus fuit ipse Nicolaus. Gravi moerore mors tam inclyti Dynastae totam Romae Urbem affecit. Tunc Populus indignatione efferbuit.*

Princeps retrograditur; ejus acies ce-

D *dunt, & fugam demum arripiunt. Locus, ex quo discessit, fuit Porta Viridaria. Per ejusmodi viam saluti suae consuluit. Nunc commovetur Civitas. Plurimi aufugiunt. Quamplures mactantur ceu pecudes. Ceteri enixe restitere. Innumerabilis hominum multitudo caesa periit. Plurima spolia Romani acquisierunt. Nonnulli Romanorum partis Ursinorum,*

E *qui pugnando constitere, captivi remanserunt, in carceribus tamdiu detenti, quamdiu Duci placuit. Inter captivos fuit Bertoldus, ductor factionis Ursinorum, ac Dux militum Ecclesiae, & partis Guelphae. Nisi Sciarra eumdem Bertoldum clunibus equi impositum una secum avexisset, ipsum Romani interfecissent. Reliqua multitudo. Neapolitani nimirum, Provinciales, Franci, & Apuli,*

A zali, Franceſchi, e Puglieſi. Tante ſuoro le corpora muorte, che nude iacevano, cha non ſe pote dicere. Pe tutta Piazza de Caſtiello ſi'a Santo Pietro, de Santa Maria in Tranſpontina, da Piàzza de Santo Spirito, pe tutta la Puortica de li Armeni, per onne ſtrada, iacevano, como la ſemola ſeminati, tagliati, nudi, e muorti. B Là fra queſſa iente iacea lo Conte de Santo Severino, e moita aitra buona iente la viſta loro demoſtrava. Ora ſe delegua lo Prencepe con quella ſola iente, che poteo cogliere. Po' moiti dì fuoro trovati uomini muorti pe le vigne armati, nelle capanne, e ne li cupi de li arvori, li quali ne lo ſtuormo erano ſtati feruti. C Pe la via lo ſpirito li avea abbannonati. Sciarra tornao a Campituoglio con granne triunſo. Bello Pallio mannao a Santo Agnilo Peſcivennolo, e uno bello Calice pe merito e onore de queſſa Romana Vittoria.

In queſſo tiempo fuoro fatte quelle maladette Parti di Guelfi e Gibellini, D li quali non erano ſtati avanti. Anco erano ſtati Bianchi e Neri. Una ſera quanno la iente laſſa l'opera, apprieſſo a lo cenare ne la Cittade de Fiorenza ſe appiccaro doi Cani. L'uno habe nome Guelſo, l'altro Gebellino. Forte ſe ſtracciavano. A queſſo romore de doi Cani la moita covinaglia traſſe. E Parte favoriva a lo Guelfo, e parte a lo Gibellino. Quanno ſe fuoro li Cani (a) . . . .
. . . .

puli nullatenus ſe defenderunt. Tot tantaque mortuorum corpora, nudata, ſolo jacuerunt, ut dictu ſit impoſſibile. Ubique in Foro Caſtri uſque ad Sanctum Petrum, in Sancta Maria Tranſpontina, a Foro Sancti Spiritus uſque ad Porticus Armenorum, per omnes vias cadavera detruncata atque exſpoliata conſpiciebantur, veluti furfur diſperſa. Inter ea jacens aſpiciebatur extinctus Comes Sancti Severini, & multi alii ſpectabiles viri ex corporum lineamentis indicabantur. Itaque Princeps cum gentibus, quas recolligere valuit, evanuit. Poſt multos dies armatorum virorum cadavera per vineas ſparſim inventa fuerunt, atque in tuguriis, & in arborum antris jacentia, eorum ſcilicet, qui in conflictu vulnerati, itinerando poſtmodum fato conceſſerant. Sciarra in Capitolium magno cum triumpho rediit. Elegans pallium miſit Sancto Angelo Piſcivendulo, pulcrumque Calicem obtulit in memoriam ac honorem hujuſce Romanae victoriae.

His temporibus emerſerunt maledictae factiones Guelphorum & Gibellinorum, qui antea non exſtiterant. Inſurrexerant quidem Albi & Nigri. Quodam veſpere, poſtquam artifices ab operibus ceſſarant, ſub coenandi tempus, in Urbe Florentina rabioſe exarſerunt invicem duo Canes. Horum uni nomen Guelphus, alteri Gibellinus fuit. Crudeliter mutuo ſe ſe dilacerabant. Clamore congredientium duorum canum concitatum vulgus, & vilis plebecula pertracta, partim Guelpho, partim Gibellino ſavit. Quum Canes fuere . . . .
. . . .

CA- CAP.

(a) *Reliqua, quae tum ad factiones Guelphorum & Gibellinorum, tum ad Dantis Poetae vitam ac obitum pertinent, deſiderantur.*

A

CAPITOLO QUARTO.

De Papa Janni. Della venuta de lo Bavaro a Roma, e de la soa partenza. E de lo Antipapa, lo quale fece. (a)

. . . .

. . . .

B

CAPITOLO QUINTO.

De lo Mostro, che nacque in Roma. E de lo Legato de lo Papa, lo quale fò cacciato da Bologna. (b)

. . . .

. . . .

C . . . . Una Cittate, d'appriesso a Bologna venti milia, Ferrara hao nome. Da quessa Ferrara fo' cacciati aiquanti Cittatini nuobbeli, li quali se chiamano quelli de Fontana. E quesso avvenne, perchè venniero Ferrara a' Veneziani. Ora ne soco Signiori in loro luoco li Marchesi da Este. Quessi de Fontana pregaro lo Legato, cha li D tornassi in loro casa per anni tre. Li Marchesi de Ferrara respuosero allo Legato Fiorini quattordici mila per anno, acciocchè non tornassino quelli, li quali vennuto aveano la loro patria a' Veneziani. Po' li quattro anni de lo tributo, lo anno settimo de lo sio dominio, lo Legato non E li pareva essere Signiore, se non avea la signoria libera. Fece una oste generale, e sì la mannao sopra Ferrara. Ferrara ene una longa Terra miglio uno, e iace sopra le ripe de uno nobbele fiume e granne, lo quale hao nome Pò. Dall' aitro lato le stà uno aitro vraccio de Pò. Quessa Cit-

CAP. IV.

De Papa Johanne. De adventu Bavari Romam, ac de ejus reditu. De Antipapa a Bavaro constituto.

. . . .

. . . .

CAP. V.

De monstro edito Romae. De Legato Pontificis, qui Bononiâ pulsus fuit.

. . . .

. . . .

. . . . *Urbs quaedam, viginti millibus passuum Bononiâ distans, Ferraria appellatur. Ab eadem Civitate Ferrariensi pulsi sunt nonnulli nobiles Cives, qui nuncupantur de Fontana. Id contigit, eo quod Venetis Ferrariam vendiderant. Eorum loco nunc dominantur Marchiones Estenses. Fontanenses Legato supplicarunt, ut eos ad proprias domos per triennium reduceret. Marchiones Ferrariae Legato persolverunt singulo anno quatuordecim milia Florenorum, ne patriae restituerentur Fontanenses, qui propriam Urbem Venetis pretio vendiderant. Exactis quatuor contributae pecuniae annis, currente Anno septimo dominationis suae, Legato haud videbatur integre dominari, nisi libere dominationem arriperet. Itaque exercitum generalem collegit, quem contra Ferrariam misit. Ferrariae Civitas mille passuum longitudine protenditur, & sedet ad ripas nobilis amplique fluminis, cui nomen est Padus. Ab alio latere ejusdem Urbis alter Padi ramus ac brachium conspicitur. Ferrariae domi-*

(*a*) *Totum & integrum Capitulum hoc in MSto Codice deperditum desideratur.*
(*b*) *Capitulum hoc acephalum est in MSto.*

Cittate è signoreiata, como dicto ene, da li Marchesi da Este, li quali so' Nobbeli Uomini, moito amati da li Tiranni de Lommardia. L'oste de lo Legato fo potentissima. De coipo habe tutto lo Contado de Ferrara. Puoi passao lo Pò, e fece uno ponte de lenname a sia posta. Puoi toize lo Borgo de Ferrara, lo quale vao vierzo Venezia. Poca cosa era da fare. La Terra era perduta. Per acqua e pe terra era assediata. Erace da fare uno bottone. Lo Capitanio dell'oste era lo Conte de Armegnacca, lo quale sparlava contro li Baroni de Romagna, e diceali traditori. Lo quale pe grannezza soa non curao de fare quella guardia, la quale avea de besuogno. Anco ce fo lo Puopolo de Bologna, lo quale non stava volentieri fore de casa. Anco ce fo la moita sollaria, li quali non erano pacati, cha le pache, che se mannavano, non se li davano. Anco ce fuoro li Signori de Romagna. Lo Legato li teneva moito poveri. Nulla provisione li dava. Quanno addomannavano alcuna grazia, responneva: *Bene. Faciemus*. Vedi che doveano penzare quelli, che sogliono essere Signiori, e non hao cobelle. Dentro in quessa Ferrara giunzero da doi mila Varvute. Lo Marchese Rannallo non demorao. Sù nell'ora de la Terza iescìo de Ferrara, e deose sopra l'oste. L'oste pranzava. Ora vedesi accidere iente, vedesi fuire, vedesi strilla e pianto. Lo Conte de Armegnac fo presone, e revennuto trenta mila Fiorini. Li Signiori de Romagna se lassaro prennere de loro spontanea voluntate. La moita iente fo morta e presa. Moita roba guadagnata. Senza difesa fo guadagnato uno smesurato Trabocco, lo quale

A *dominio praesunt, ut diximus, Marchiones Estenses, viri nobilitate spectabiles, quos Lombardiae Tyranni multo amore prosequuntur. Legatus habuit potentissimum exercitum. Integrum Comitatum Ferrariae uno veluti ictu occupavit. Postea utrâque Padi ripâ potitus, pontem ligneum, usibus propriis profuturum, iis imposuit. Exinde Burgum*
B *Ferrariae cepit, qui versùs Venetias respicit. Pauca sibi agenda remanebant. Civitas deditioni proxima erat. Terrâ & aquâ obsidebatur. Faciendus supererat unus assultus. Dux erat exercitus Comes Arminiacensis, qui adversùs Barones Romaniae obloquebatur, proditores vocans eosdem. Hic nimiâ confidentiâ custodiam, quae necessaria erat, agere*
C *non curavit. Populus quoque Bononiensis in eum exercitum se contulerat, haud libenter extra proprias domos consistens. Multa insuper militia convenit, cui stipendia minime numerabantur. Ea enim, quae mittebantur, militibus nequaquam exsolvebantur. Praeterea Domini Romandiolae adfuerunt. Hos Legatus grandem inopiam pati sinebat, nullas iis pensiones elargiens.*
D *Quum gratiam aliquam ab illo exposcebant, respondebat:* Bene. Faciemus. *Excogitare potes, Lector, quid sentire debuerunt illi, qui quum potentes Reguli sint, egestatem ferre coguntur. Intus eamdem Ferrariae Urbem advenerunt duo millia equitum bellatorum. Marchio Raynaldus, nullâ morâ interjectâ, circa Tertiarum horam, Fer-*
E *rariâ egressus, in hostilem exercitum, prandio occupatum, irruit. Tunc visae sunt gentium caedes, ac fugae. Tunc clamores, ululatus, ac ploratus auditi. Arminiacensis Comes captus in manus hostium venit, pretio triginta millium Aureorum redemtus. Romandiolae Domini ultro deditionem, deliberatoque animo facientes, captivi exstiterunt. Ingens illa gentium multitudo partim cae-*

avea nome *Asino*. Lo Puopolo de Bolognia ricoverao in sù lo Ponte. Lo Ponte era legato con troppe. Cadde in fiume. Quanta iente morio, ben puoi sapere. Aicune perzone fuoro, che se appennicaro alle funi de le mole, e per l'acqua campavano. Venne uno con una accetta, e tagliao quella fune. Tutta quella iente, la quale campava, annegao in Pò. Vedi, se figlio fo de Demonio quell' uomo. Venti milia perzone pericolaro ne la rotta. Lo Carroccio mai a Bolognia tornao.

Quanno la novella fo ionta a Bolognia, lo pianto fo granniffimo, e le triftezze granne. Lo Legato non se dubitao niente. In prima scrisse lettere a Miffore Malatesta, lo quale con li aitri Tiranni era lassato. La sentenzia de la lettera era: perchè si era ribellato a la Chiesa Romana? Miffore Malatesta rescrisse una lettera. Aitro non conteneva se non quesso: *Bene. Faciemus. Bene: faciemus*. Po' quesso lo Legato se apparecchiava da fare una aitra oste moito più pericolosa. Fece venire da sio paese cinqueciento Jannetti vestuti de iallo con longhe giornee, con garavelotti in mano. Po' mise Coite granniffime pe cogliere moneta per l'oste fare. Quanno lo Puopolo de Bolognia se sentio aggravato sì pe le Coite, sì pe la iente muorta, forte ne mormorava. Uno Dottore de Leie (Miffore Brandaligio de li Gozzadini habe nome) sù ne la Piazza de lo Commune se mosse con una spata in mano. Leva Puopolo, e caccia da lo Palazzo de la Biada lo

A *sa, partim capta fuit. Multa supellex recepta. Absque impedimento immane bellicum instrumentum (quod Trabuccum appellant, & cui nomen Asini imposuerant) adepti fuerunt. Bononiensis Populus se receperat ad Pontem. Pons viminibus revinctus, corruit in flumen. Quot quantique eo casu occubuerint, mente concipere potes. Aliqui funibus*
B *molarum se ipsos manibus applicantes & inhaerentes, per fluminis aquam salvi evadebant. Quidam venit cum securi, & funem rescidit; ex quo ii omnes, qui salutem se consequuturos sperabant; a Padi aquis abrepti & suffocati perierunt. Diaboli filium, qui id egit, fuisse existimo. Ceterum viginti millia hominum in ea clade interiere. Numquam*
C *Carroccium Bononiam remeavit.*

Ubi cladis notitiam Bononienses accepere, maximo ejulatu, & ingenti moestitiâ fuerunt affecti. Legatus tamen spe haud decidit. In primis Epistolas scripsit Domino Malatestae, qui una cum aliis Tyrannis a captione liber dimissus fuerat. Epistolae summa haec fuit. Quare ab Ecclesia Romana rebellis
D recesserat? *Dominus Malatesta literas rescripsit, haec tantum continentes verba:* Bene. Faciemus: bene: faciemus. *Ob id Legatus alterum exercitum priori majorem ac magis metuendum parabat. E regionibus suis quingentos asturcones & milites advocavit, glauci coloris chlamydibus fluxis indutos, missilia tela manibus gestantes. Postmodum*
E *gravissima indixit tributa, ut pro exercitu instruendo pecuniam cogeret. Bononiensis Populus tributorum gravamina sentiens, & multitudinem bello occisorum recogitans, clamoso murmure nimium mussitabat. Jurisconsultus quidam, Dominus Brandelisius de Gozzadinis nomine & agnomine, in Platea Communis, ensem manu impugnans surrexit. Populum commovens, e Palatio Frugum* Mare-

lo Menescalco de lo Legato, & accise aiquanti e derobao. Ora fo puosto lo assedio allo bello e nobbele Castiello de lo Legato. L'assedio stette dii quinnici. L'acqua li fo toita, perchè lo corzo li fo rotto. Dentro era fodero de pane, vino, e carne salata, e moite cose. Li Bolognesi travoccavano lo sterco dentro de lo Castiello, e vallestravano. Vedenno lo Legato, che tutto lo munno se li era revellato, fo sollicito de campare soa perzona. Là trasse lo Vescovo de Fiorenza. Lo Legato se mise in mano de Fiorentini. Li Fiorentini lo trassero fuora de lo Castiello. Canto le mura ne giva a la strada, la quale vao a la Porta de Fiorenza. Tutto lo Puopolo de Bolognia li gridaua, e facevanoli le ficora, dicendoli moita iniuria. Le peccatrici li facevano le ficora, e sì li gridavano, dicennoli moita iniuria. Bene se aizavano li panni de reto e mostravanli lo Primo de li Decretali, e lo Sesto de le Chimentine. Moita onta li fecero. Ben lo haberanno manicato a dienti, se non fossi stato in balìa de' Fiorentini. Lo Legato fece la via de le Alpi con povera compagnia e con poche some. Jonze a Pisa: da Pisa in Avignione. Bolognesi rebaro tutta iente de Lenguadoca. Molti ne accisero. Po' deruparo a terra quello nobbele Castiello, de che dicto ene. Aitro non lassaro se non la Chiesa. Fi' da li fonnamenti trassero le mura. Quanno quesso fò, correvano Anni Domini MCCCXXXIV. de mese de......... La Campana de lo Legato ebbero li Eremitani. La nobbelissima Cona de lo Aitare li Frati Predicatori de Santo Domenico, la quale era de alabastro, opera Pisana, valore de mille

A *Marescalcum Legati repellit, nonnullos interficiens, & aliquos exspolians. Tunc obsidione cinctum fuit pulcrum & nobile Castrum Legati. Quindecim diebus obsidio duravit. Castro eidem aquam ademerunt obsessores, aquae cursum interrumpentes ac divertentes. Castrum victualibus panis, vini, & carnium sale illitarum, multarumque rerum annonâ*
B *abunde instructum erat. Bononienses ope bellicarum machinarum stercora in Castrum injiciebant, & balistis obsessos impetebant. Quum videret Legatus, quoscumque a se ipso defecisse, saluti suae consulere solicite quaesivit. Ad eam obsidionem se contulit Florentinus Episcopus. Legatus in Florentinorum manus se dedit. Florentini Legatum eduxerunt*
C *e Castro. Juxta muros ad viam, qua itur ad Portam Florentiae, iter suum ceperat. Universus Populus Bononiensis dicteria, convicia, & opprobria in Legatum evomebat. Meretrices injuriosis verbis & gestibus eum proscindebant, & clamosas voces cum contumeliis & probris emittebant. Vestimentis posteriores corporis partes nudabant, & pro-*
D *brose Legato ostendebant Primum Decretalium & Sextum Clementinarum. Multis injuriis Legatum ipsum prosequuti fuerunt. Nisi is in Florentinorum potestatem tunc devenisset, Bononienses illum dentibus certe concidissent. Alpium iter Legatus suscepit, paucis sociatus, & cum paucis sarcinis Pisas adveniens, Pisis Avenionem perrexit. Bononienses*
E *bonis spoliarunt milites omnes Occitaniae, eorumque multos interemerunt. Demum Castrum illud nobile, de quo diximus, solo aequarunt. Nil aliud, nisi Aedem sacram, intactum reliquerunt. Muros Castri usque ad fundamenta disjecere. Haec contigerunt currente Anno Domini MCCCXXXIV. mense.... Campana Legati Fratribus Eremitanis tradita est. Nobilissimam tabulam Altaris,*

mille Fiorini. La lampana cerchiata de auro, la quale ardea ne lo Coro de lo Legato, abbero li Frati Minori. Anco abbero tutta la carne secca, tanto potessino diluviare. In quesso tiempo era in Bologna Missore Janni de Andrea, Dottore de Decretali, huomo de tanta eccellenzia, de sinno, de scienzia, de cortesia, che passava tutti. Quesso fo, lo quale fece lo Livro, lo quale se dice *la Novella*.

CAPITOLO SESTO.

Como Frate Venturino venne a Roma co' le Palommelle. E de lo Campanile de Santo Pietro, lo quale fò arzo.

COrrevano Anni Domini MCCCXXXIV. del mese di Marzo in Quadragesima, uno Frate Predicatore, lo quale avea nome Fra Venturino da Bergamo de Lommardia, dell' Ordine de Santo Domenico, commosse con soe predicazioni devote la maiure parte de Lommardia a devozioni e penitenzia, e condusse quessa iente a Roma. Erano Bergamaschi, Bresciani, Comani, Milanesi, Mantoani. Una parte fuoro ientili e buoni, ma le dieci parte fuoro de la Vescovata. Quessa iente, la quale venne con Fra Venturino, fo innumerabile. E tanto più fo cosa maravigliosa, quanto arrecavano abito. Lo abito, lo quale quesso Fra Venturino li avea dato, era che quessi portavano una gonnella bianca, lunga, passata mezza gamma. Sopra la gonnella portavano uno tabaretto de biado, corto fi'

allo

A *taris, quae alabastritis erat, Pianâ operâ elaboratam, valoris mille Aureorum, Praedicatores Fratres Sancti Dominici obtinuerunt. Lampadem auro circumdatam, quae in Choro Legati accensa ardebat, Fratres Minores Sancti Francisci impetrarunt. Insuper omnes carnes sale perfrictas ac siccatas, ad satietatem, habuere. His temporibus flo-*
B *ruit Dominus Johannes Andreae, Decretalium Doctor, Bononiae, vir tantae dignitatis, prudentiae, comitatis, & scientiae, ut quoscumque praecelleret. Is Libri, qui* Novella *dicitur, auctor exstitit.*

CAP. VI.

C Quomodo Frater Venturinus Romam venit cum Societate Columbellarum. Item de Turri sacra Sancti Petri incendio consumta.

CUrrebat Annus Domini MCCCXXXIV. mense Martii, tempore quadragesimali, quum quidam Frater concionator, cui nomen Frater Venturi-
D *nus de Bergomo Lombardiae, Ordinis Praedicatorum Sancti Dominici, praedicationibus suis devotis plures Lombardorum Populos ad devotiones & poenitentiam agendam incitavit, quos omnes Romam duxit. Bergomates, Brizienses, Comenses, Mediolanenses, & Mantuani erant. Eorum pars una fuit discretorum ac bonorum virorum. At decem*
E *aliae partes ex hominibus improbis constituebantur. Istarum gentium, quae una cum Fratre Venturino venere, innumerabilis multitudo aeque ac admirabilis fuit, quod vestium novitatem afferebat. Indumentum quod ipsis Frater Venturinus indiderat, & quo amicti incedebant, speciem praeseferebat candidae tunicae, productae usque ad suras. Supra tunicam palliolum blatteum usque*

ad

allo ienuocchio. In gamme portavano caize de bianco. De ſopra le caize portavano caizaroni de corame, fino a miezza gamma. In capo portavano una cappellazza de panno de lana biada, ne la quale da la fronte portavano uno *IHS*. La parte de ſopra era bianca, la parte di miezo era roſcia. In pietto portavano una Palomma bianca, la quale teneva in vocca uno ramo de oliva in ſegnio de pace. Ne la mano ritta portavano lo Bordone. Ne la manca li Paternoſtri. Con queſſa iente Fra Venturino deſcenne per Lommardia predicanno. Moita iente lo ſegue. Venne in Fiorenza. Fiorentini recepero graziosſamente cotale iente. Fuoro diviſi pe le caſe caritativamente, e dato loro da manicare, buono lietto, lavati piedi, e fatta moita caritate per tre dii, ſenza premio. Po' ſe moſſero li moiti Fiorentini, e preſero quello medeſimo avito, e ſequitaro Fra Venturino. Viengo a Vitiervo. Da Vitiervo entrao in Roma.

Ora la fama de Frate Venturino da Begomo forte vantava. A Roma dicevaie, che boleva convertire Romani. Quanno fo ionto, fo receputo in Santo Siſto. Là predicao a ſoa iente. Moita pareva, ordinata, e bona. La ſera cantavano le Laude. Bene givano ad ordine. Uno Confalone de zennato aizavano, lo quale donao a la Minerva. A lo die preſente penne ne la voita de la Minerva ſopra la Cappella di Miſſore Latino. Ene de zennato verde, longo, & ampio. Dentro ſtao penta la feura de Santa Maria: de là e de chà ſtaco penti Angeli, li quali ſonano

A *ad genua tantummodo extenſum, cruribus albas caligas induerant, ſupra quas ferebant ocreas ex corio ad ſuras uſque protenſas. Capite conteſti amplo pileo panni * linei glauci coloris cernebantur, in cujus pilei anteriori ſupra frontem parte geſtabant nomen JESU. Nominis hujus pars ſuperior albi coloris, inferior autem pars rubei erat. Pectore candi-*

B *dam columbam gerebant, quae in pacis ſignum roſtro ramum olivae tenebat. Manu dexterâ baſtilia peregrinantium portabant. Siniſtrâ teſſeram* Pater noſter & Ave Maria *deferebant. Ejuſcemodi cum gentibus, ac hominum Societate Frater Venturinus in Lombardiam praedicationes agens deſcendit. Plures Populi ejus veſtigiis adhaeſere. Flo-*

C *rentiam accedens, a Florentinis gratanter una cum gente ſua receptus fuit. Societati huic, per domos miſericorditer hominibus diſtributis, lectorum commoditatem, pedum ablutionem, & miſericordiae exhibitionem Florentini abſque ulla mercede triduo praebuerunt. Allecti poſtea exemplo quamplures Florentini, eumdem habitum ſuſcipientes, Fratrem*

D *Venturinum fuere concomitati. Viterbium pervenerunt. Viterbio diſcedentes, Romam intrarunt.*

Fratris Venturini Bergomenſis fama plurimum extollebatur. Romae dicebatur, eumdem Romanos ad poenitentiam fore perducturum. Quum in Urbem introivit, ad Sancti Sixti Eccleſiam receptus fuit, ubi praedicationem ad gentes ſuas

E *habuit. Multae & quidem bene diſpoſitae ac mites videbantur. Veſpere Laudes cantu recitabant. Seriatim ac ordinate incedebant. Vexillum ſericeae telae attollentes explicabant, quod Minervae dono dederunt. Uſque adhuc a fornice Minervae dependet, ſupra Aediculam Domini Latini. Sericeâ telâ viridis coloris elaboratum, amplum ſatis ac ſpatioſum, in medio pictam babebat Sanctae*

ſonano Viole, Santo Domenico, e
Santo Pietro Martire, & aitri Pro-
feta. Quello ſegnale laſſao. Po' pre-
dicao in Campituoglio ne lo parla-
torio. Tutta Roma per ordene giva
a ſoa predica. Forte tenevano men-
te Romani. Queti ſtavano. Poneva-
no cura, ſe peccava in faizo Lati-
no. Allhora predicao, e diſſe, che
ſcioglieſſino le caizamenta da li pie-
di loro, cha la terra, dove ſtavano,
era ſanta. E diſſe, cha Roma era
Terra de moita ſantitate pe le Cor-
pora, le quale in eſſo iaceo. Ma
Romani ſo' mala iente. Allhora li
Romani ſe ne riſero. Po' ſe addo-
mannao una grazia, e uno dono a'
Romani. Da vero che lo ioco de'
Nagoni non era fatto. Diſſe Fra
Venturino: *Signiori: Voi dovete fare*
una voſtra feſta, la quale coſta moita
moneta. Non vao pe Dio nè pe Santi.
Anche ſe fao pe idolatria in ſervizio
di Demonio. Queſſa pecunia datela a
me. Io la diſpenzaraio pe Dio a li uo-
mini neceſſitoſi, li quali non puoſſo for-
nire ſi' a lo tiempo, ſi' a lo ſudario,
vedete. Allhora li Romani ſe comen-
zaro a fare gabe de iſſo, e diſſero
che era paſcio. Così dicenno, non
più demorao. Anche ſe levaro in
piedi, e partieroſe, e laſſarolo ſolo.
Po' predicao in Santo Janni. Roma-
ni non lo bolevano oldire. Anche
ne faceano caccia. Allhora ſi diſpe-
rava de l'ira, e sì li malediſſe, e
diſſe, che mai non vidde più per-
vierza iente. Non compare più. An-
che ſe partio de ſecretto, e gìone
fora de Roma in Avignione. Lo
Papa lo privò de lo predicare. In
queſſo tiempo ferio uno folgoro ne
lo Campanile de Santo Pietro, e
tutto lo cocuvello arze. Le campa-
ne non toccao. Anche in queſſo
tiempo morio Papa Janni, de lo
quale

A *ctae Mariae imaginem, pictis hinc inde*
Angelis, qui inſtrumentis ad fides
(Violas *appellamus*) *perſonare fingun-*
tur. Picti inſuper conſpiciuntur Sanctus
Dominicus, Sanctus Petrus Martyr, a-
liique ſanctitate celebres viri. Ejuſmodi
ſignum in ſui memoriam Venturinus re-
liquit. Poſtea in Capitolio in ſuggeſtu
praedicationem fecit, ad quam tota Ro-
B *mae Civitas ſervatâ ordinum ſerie con-*
fluxit. Attentis auribus Romani concio-
nantem auſcultabant, ſummo ſilentio,
ſummaque diligentia obſervantes, an
ipſe Latinos textus perperam aut vitio-
ſe adducendo depravaret. Tunc praedi-
cans dixit, quod calceamentis pedes e-
xuerent, quoniam Terra, quam incole-
bant, ſancta erat. Addidit, Romanam
C *Urbem eſſe locum plurima ſanctitate ſpe-*
ctabilem ob ſacra Corpora quae in ip-
ſâ ſepulta jacebant. Verùm Romani
malae indolis homines ſunt. Tunc Ro-
mani riſerunt. Exinde gratiam ac mu-
nus Frater idem a Romanis popoſcit.
Revera nondum Nagonum ludus fuerat
celebratus. Dixit autem Frater Venturi-
nus: Domini, vos quamprimum quod-
D dam feſtum edituri eſtis, quod mul-
to pecuniae ſumtu agitur. Solemni-
tas haec nec in Numinis cultum,
nec in Sanctorum honorem celebra-
tur; ſed potius ex idololatriae genio
in Daemonum obſequium renovatur.
Pecuniam hanc mihi tribuite. Ego
ipſam pauperibus ob Dei amorem
diſpertiar, quibus, quae neceſſaria
E ſunt, dum heic morabuntur uſque
ad Sudarium, ſuppeditare nequeo.
Tunc Romani protervis vocibus Ventu-
rino illudere coeperunt, dicentes ipſum
inſaniâ ſtultitiâque laborare. His dictis,
nullâ temporis morâ exſurgentes, loco
diſceſſerunt, & Fratrem Venturinum
ſolum ibi dimiſerunt. Is poſtmodum in
Sancti Johannis concionem habuit. Ro-
mani eum nullatenus audire volebant.
Ut

quale dicto ene. Quanno approssimào a morte, revocào lo errore di chi diceva, che l'Anime de Biati non veggono Dio de faccia. E disse, cha ciò havea dicto per disputazione fare.

A *Ut ipsum caperent, dolose perquirebant. Irâ & desperatione percitus Venturinus Romanis maledixit, asseruitque se numquam pejores Romanis homines vidisse. Nusquam amplius in publicum apparuit. Clam deinde abscessit, & extra Romam profectus fuit Avenionem. Pontifex summus potestate praedicandi Venturinum privavit. Per haec tempora fulmen e* B *coelo irruit in Turrim Sancti Petri, & totam superiorem testudinem succendit. Campanas haud tetigit. Hoc etiam Anno obiit Papa Johannes, de quo supra mentionem fecimus. Ubi morti se proximum vidit, errorem detestatus est eorum, qui ajebant, animos beatorum in coelis Deum facie non contemplari. Dixit enim, se id ipsum disceptandi causâ asseruisse.* C

CAPITOLO SETTIMO.

De Papa Benedetto. E de lo tetto de Santo Pietro de Roma, lo quale fo renovato.

CORrevano Anni Domini MCCCXXXIV. quanno fo creato Papa Benedetto. Fo oltramontano, Bascone, e fo Monaco Bianco de lo Ordene di Cistella de Santo Bernardo. Havea nome lo Cardenale Bianco, quanno fo eletto. La soa elezione fo più divina che umana, perchè li Cardenali li diero la boce per lo quarto. Ene per la più infima connitione. Hora tutti li Cardenali si concordavano in esso pe lo quarto. Sì che tutti li habero per desperato. Ma poi le boci fuoro tutte de lo bianco. Soa elezione fo divina, che la concordia de tutti fo, che fussi Papa, lo quale essere Papa ciascuno se ammutì: l'habe per disperato. Questo habe nome lo Cardenale Bianco; e fo homo moito cor-

CAP. VII.

De Papa Benedicto. De tecto Basilicae Sancti Petri Romae, quod renovatum fuit.

D DEcurrebat *Annus Domini Millesimus Trecentesimus Trigesimus Quartus, quum ad summum Pontificatum evectus fuit Benedictus. Hic ultra montes editus, Vasco natione, Monachus ex albis fuit ex Ordine Cistercii Sancti Bernardi.* Cardinalis Albus *cognomine dicebatur, quum ad Papatum provectus est. Cujus electio a divino nutu potius quàm humana dispositione processit; nam* E *Cardinalium quarta tantummodo pars in ipsum vota conferebat: quae conditio ceteris deterior est. Tunc ergo Cardinales pauci in eumdem consentiebant, quare cuncti de ejus electionis consequutione desperabant. Demum vota omnium favorabilia in ipsum convenerunt. Illius autem electio divinitus accidit, nam concordi consensu omnes illum in Papam voluerunt. Ubi vero in Pontificem assumtus*

corpulento, e grosso, e grasso, e roscio. La soa feura depenta stao in Santo Pietro dentro de la Chiesa sopra de la Porta majure de la nave majure. Questo Papa fo homo santissimo. Servao questa connizione, cha non voize mai despenzare ne li matrimonii, li quali se faco entro li parienti. Moito li dispiacea tali parentezze. Mai non li voize consentire. Anco fo homo moito scarzo. Era tenente de lo Tesauro de la Chiesa, e non sol mente de lo Tesauro, ma del Beneficio. Moito bene bolea bedere a chi lo dava, e bolea bedere de que vita fossi, e boleala forte esaminare. Moiti ne esaminava esso medesimo. Non bolea ideote. Quanno li beniva innanti aicuno Prelato indegno, overo ideota, de non convenevole fama, li tolleva parte de le Prebende, e ille presentava a li sofficienti e boni moito. Giva cercanno li boni Cherici sofficienti. Moito li onorava E perchè ne trovava pochi, destrenze le grazie a si, e non bolea procedere.

Denanti a questo Papa Benedetto venne uno Monaco di Santo Paulo de Roma (Frate Monozella avea nome) lo quale pe la morte de lo antecessore sio era eletto Abbate. Questo era homo. lo quale se delettava de gire pe Roma la notte, facenno le mattiniate, sonanno lo Leguto, cha era bello sonatore e cantatore de

A *sumtus fuit, unusquisque prae stupore obmutuit, nam singuli de ejus electione antea spem abjecerant. Hic, ut innuimus,* Cardinalis Albus *cognominabatur, vir utique corpore obaesus tumens ac pinguis, & cute rubescens. Ejusdem imago adamussim picta visitur in Basilica Sancti Petri intus Ecclesiam supra portam maiorem majoris Navis Templi.*

B *Maxima sanctitate morum spectabilis fuit. In hac sententia firmiter perstitit, ut scilicet conjugiorum inter affinitate sanguinis conjunctos contrahendorum dispensationes concedere numquam voluerit. Nimium ab istiusmodi matrimoniis abhorrebat, eisque, ut inirentur, haud umquam consensit. Vir summe parcus exstitit. In expendendo thesauro Ecclesiae*

C *parce procedebat. Nedum autem in erogando thesauro, sed & in conferendis Ecclesiasticis Beneficiis caute progrediebatur. Accurate eos, quibus Beneficia esset tributurus, dignoscere volebat, eorumque vitam & mores inspicere, ac diligenti examine subjicere studebat. Multos ipse examinabat. Idiotas ac ignaros non promovebat. Si forte ad ejus conspe-*

D *ctum venisset quispiam Praesul moribus incompositus, aut illiteratus, vel boni nominis expers, Beneficiorum parte illum privabat, eamque melioribus ac dignioribus viris adjudicabat. Sedulo laudabiles Clericos, & habiliores inquirebat, eosque honoribus cumulabat. Verùm quum paucos inveniret, a gratiarum largitione temperabat, & in ipsis dandis parcissime procedebat.*

E *Ad praesentiam hujus Benedicti Papae se contulit quidam Monachus Sancti Pauli Romae. Huic nomen erat Frater Monozella, qui post obitum praedecessoris sui in Abbatem illius Monasterii fuerat electus. Monachus iste Romanam Urbem noctu circumvagari delectabiliter amabat, matutina amantium carmina recitans, & musicale fidium instru-*

de ballate. E giva a le Corte, Nozze, e pe le Corte, e pe le Vigne a le calate. Così dico li Romani. Quanto ne potea essere tristo Santo Benedetto, quanno lo sio Monaco ballava e saltava! Quanno quesso fo eletto, denanti a la Santitate de Papa Benedetto disse: *Santo Patre: io so' eletto da Santo Paolo de Roma.* Hora lo Papa sao tutte le connitioni di chi li vao denanti. Disse: *Sai cantare?* Respuse lo eletto. *Saccio.* Lo Papa: *Io dico, la Cantilena?* Disse lo eletto: *Le Canzoni saccio.* Disse lo Papa. *Sai Sonare?* Disse lo eletto: *Saccio.* Disse lo Papa: *Io dico, se tu sai toccare li Organi e lo Leguto.* Respuse quello: *Troppo bene.* Allhora mutao favella lo Papa, e disse: *E' convenevole cosa a lo Abbate de lo venerabele Monastero de Santo Paulo l' essere buffone? Và pe li fatti toi.* Così tornao co lo capo lavato. Quesso Papa Benedetto reconfermao tutto lo prociesso, lo quale havea fatto lo antecessore sio contra a lo Bavaro.

Po' fece fornire tutto lo tetto de Santo Janni de Laterano, lo quale si' a la metà era discopierto. Po' fece renovare tutto lo tetto de Santo Pietro Maiure de Roma de una opera nobbele e pulita. Currevano Anni Domini MCCCXLI. de lo Mese...... quanno quella opera fornita

A *strumentum digitis pulsans. Erat enim gratiosus fidicen aeque ac Odarum, quae saltando canuntur, modulator. Nobilium atria aulasque introibat, nuptiarum tripudiis intererat, & per aulas ac vineas* ad calatas (*ita enim loquuntur Romani*) *gradiebatur, hoc est ubi choreae agebantur. Proh qualem & quantum* B *moerorem simul ac dolorem Sancto Patriarchae Benedicto afferebat Monachus ejus, quum saltabat & choreas ducebat! Itaque postquam creatus fuit Abbas, quum ad sanctissimum Papam Benedictum accessisset, eum ita alloquutus est:* Sancte Pater: Ego electus sum Abbas Sancti Pauli Romae. *At Pontifici innotescebant conditiones & mores* C *illorum, qui ad conspectum ejus veniebant. Inquit igitur Papa:* Canere didicisti ne? *Respondit Electus:* Novi utique. *Addidit Pontifex:* Cantilenam dicere volo. *Reposuit Abbas:* Cantilenas utique novi. *Subdit Papa:* Sonandine peritus es? *Respondit Electus:* Utique didici. *Inquit Pontifex:* Nosti ne organa & fides pulsare? *Dixit Abbas:* Per quam nimis & bene. D *Tunc Papa, immutato sermonis, ac vocis tono, subjunxit:* Num Abbatem venerabilis Monasterii Sancti Pauli vagum scurram agere decet! Discede hinc, & redi ad propria. *Hoc modo confusus & objurgatus ad suos remeavit Abbas. Ceterum Papa Benedictus denuo confirmavit inquisitionis acta, quae adversus Bavarum antecessor suus antea* E *efformaverat.*

Postmodum decrevit ac effecit, ut universum tectum Ecclesiae Sancti Johannis de Laterano, quod usque ad medietatem intectum tunc usque manserat, perficeretur. Exinde totum tectum Basilicae Sancti Petri Majoris Romae, opere nobiliori & politiori renovari jussit. Currebat Annus Millesimus (a) *Tercentesimus*

(a) Odericus Raynaldus in Annalib. Ecclesiast. ad finem Anni Christi 1335. *Opus tecti Sancti*

nita io. Custao ot anta milia Fiorini d'oro. Lo Capomastro de tutta l'opera habe nome Mastro Bello de Colonna, eccellentissimo falenname, lo quale fo de tanta eccellentia, che fa pe nanti dicere de ponto lo die e l'hora, ne la quale quello tetto fo in tutto fornito. E per sio sapere posava li travi vecchi, e tirava li nuovi suso aito, più prestamente, che se fussi un'ociello. Uno homo stava cavaicato ne lo capo uno, uno aitro ne lo aitro. Io non voizera essere stato uno de quelli. Quanno lo tetto vecchio se posava, fonce trovato uno esmesuratissimo trave de mirabile groffezza. Io lo vidi. Dieci piedi era gruosso: tutto era affasciato de funi per la moita antiquitate. Pe la granne groffezza era tanto durato quesso trave. Era de Abeto, como li aitri. E fonce trovato scritto de lettere cavata così, quasi dica: *Quesso ene de quelli travi, li quali puse in quesso tetto lo bono Constantino*. Era antico, quanto che l'*Alleluja*. Quesso trave ne fo posato, e dentro de esso fuoro trovate caverne e cupeine, fatte sì pe la antiquitate, sì pe le fere, le quali haveano roficato, e fatta ventro havitatione. Cha se fuoro trovati dentro Sorci esmesuratissimi annidati, e fuoronce trovate vaire materie. E che più ene, Goipi co li loro nidi. Chi lo vide, non lo potea credere. Quesso nuobbele trave fo spezzato, e de esso fuoro fatte tavole necessarie per l'opera novella. E moiti ientili Romani ne habbero tavole da manicare.

A *mus Quadragesimus Primus, de mense ... . quum opus illud completum fuit. Octoginta millibus Aureis constitit. Operi fabrorum Praefectus fuit Magister Baldus de Columna, praestantissimus Faber lignarius. Is tali tantâque artis suae peritiâ excelluit, ut diem ac horam ipsam praenuntiarit, quibus tectum illud ex omni parte completum proditurum e-*
B *rat. Baldus autem ope cognitionis suae expedite adeo ac celeriter trabes vetustas ad terram demittebat, & novas in altum attractas remittebat, ut ipsum volitanti avi meritò posses comparare. In exsequutione operis hujusce ita dispositi videbantur fabri, ut scilicet eorum unus ad unam trabis extremitatem, trabi ipsi in obequitantis modum impositus,*
C *consisteret, & ad alteram extremitatem alter similiter trabi insideret. Certe ego unus ex iisdem fabris esse noluissem. Dum contignatio vetusti tecti ad solum deponebatur, ex trabibus una, mole enormissima & crassitudine admirabilis, inventa fuit. Illam ego oculis vidi. Decempedalis crassities ipsius trabis erat. Ubique circum funibus ligata &*
D *in fasciarum morem obvoluta cernebatur ob multam ejus vetustatem. Ex enormi crassitudine sua trabs eadem diutissime perduraverat. Abiegna, uti ceterae trabes, erat. Epigraphe inscripta, literis in trabe excavatis, legebatur in hunc modum, ac si diceret:* Haec est ex trabibus una, quas in hoc tecto laudabilis Constantinus apposuit. *Pari*
E *antiquitate trabs cum* Alleluja *certabat. Postquam trabs haec in solo collocata fuit, intus ipsam repertae fuerunt cavernae, foramina, & antra, tum propter temporum vetustatem, cum propter ferarum rabiem, quae lignum cor-*

Sancti Petri de Urbe, excurrente Septimo Pontificatus Benedicti XII. Anno, ex hac Inscriptione perfectum fuisse animadvertit: BENEDICTUS PAPA XII. THOLOSANUS FECIT FIERI DE NOVO TECTA HUJUS BASILICAE ANNO AB INCARNATIONE DOMINI MCCCXLI. MAGISTER PAULUS DE SENIS ME FECIT. Vide etiam Bonannum in Histor. Templi Vatican. Cap. IX.

Una maraviglia boglio contare.
Per fare quesso tetto fuoro adunati
tutti li savii Mastri, li quali havere
si potiero dentro de Roma e fora.
Intra li quali fo uno de li buoni de
lo munno, lo quale habbe nome Ni-
cola de Agniletto de Vetralla. Ques-
so stava suso in uno Arcotrave a la-
vorare. Lo trave era puosto sù ne
lo muro aito. Con una secure in
mano facea quesso Mastro lavorieri,
lo quale bisognava. Lo Mastro stava
in piedi. Forze lo trave non stava
oguale: anche stava pendente. Lo
peso era granne. Lo trave sbinchiao,
e nello sbinchiare allaricao, e ne lo
allaricare se mosse de luogo e revol-
taose. Poco fo, cha lo Mastro non
cadè a terra. Deo uno adatto saito,
e remase puro in piedi. Granne pau-
ra habe lo Mastro de cadere a terra
esso co lo trave. Ella soa paura non
poteo nasconnere, cha subbetamente
la metà de la varva le deventao ca-
nuta. Spesse voite da poi se la ra-
deva. Spesso dicea, cha quella cani-
tezza fo per paura che habbe, cha
non venisse a balle esso co lo trave.
Lo somigliante avvenne a Corradi-
no Re. Da poi che fo sconfitto a
la vittoria, e preso ad Astura, lo
Re Carlo li fece tagliare la testa.
Soi

A *roserant, & intra eam trabem specus*
suos & domicilia sibi paraverant. Et
sane mures immanes in nidis ibi consi-
stentes deprehensi fuerunt, ubi etiam re-
rum aliarum illatarum diversa genera
reperta fuere. Quod vero admirabilius
est, martes nidos suos ibi posuerant.
Qui haec viderunt propriis oculis, aegre
fere credebant. Haec autem nobilis trabs
B *fracta ac discissa fuit, ex qua tabulae*
opificio novo necessariae fabrefactae fue-
runt. Quamplures nobiles Romani ex
eadem trabe tabulas ad mensarum usum
aptissimas extraxerunt.

Mirum interim enarrare mihi lubet.
Ut istius tecti opus conficeretur, coadu-
nati convenerunt cuncti peritiores Arti-
fices, qui intus & extra Urbem Romae
C *inveniri potuerunt. Inter eos unus ex*
melioribus orbis exstitit, cui nomen e-
rat Nicolaus Angeletti de Foro Cassii.
Nicolaus supra Epistilium quoddam con-
sistebat ac operabatur. Trabs quaedam
in extrema parte altitudinis muri erat
imposita. Faber ipse cum securi in ma-
nu opportunum opus exercebat. Pedibus
erectus ille supra stabat. Forte trabs
D *eadem inaequaliter se habebat, quin e-*
tiam ex parte pendebat. Trabis pondus
ingens erat. Trabs interim quassata est,
& dum quassaretur, obliquata ac luxa-
ta fuit. Quumque luxaretur ac distor-
queretur, loco dimota est, & se se in
alterum latus convertit. Parum absuit,
quin Nicolaus ad terram caderet. At
ipse saltu opportune facto adjutus, pe-
E *dibus erectus remansit. Vehementer ex-*
pavit, timens ne ad imum solum una
cum trabe prorueret. Neque timorem
suum celare potuit, nam protinus dimi-
dium barbae ejus incanuit. Saepius post-
modum barbam radebat. Saepe dicebat,
canitiem illam sibi obvenisse ob metum,
quem conceperat, ne deorsum ad terram
una cum trabe praeceps decideret. Id
ipsum Conradino Regi contigit. Huic
pro-

Soi capelli erano tanto belli, che quanno crullava la testa, parca che fili de auro se movessino attorno ad una colonna de ariento. In quella notte, la quale demorao in presone, li capelli, che auro fuoro, deventaro canuti. La dimane, quanno fo decollato, moito parea mutato de biondo in canuto. E questa mutazione fo in una notte. Aicuno me poterà addomannare, perchè la paura fao la canutezza. In questo responne Avicenna e dice, che quanno l'homo stao in loco moito aito, tutta la vertute se reduce a confortare la vertute animale de lo cerebro, che non......... E perciò le membra tremanno percosse, denudano da la vertute reggitiva. Così in simile caso lo calore de la circonferentia vao a lo spesso de miezo pe salvarese, e la cotica se denuda de sio vigore in tal modo, che li peli non se cape la soa tentura. E segno de ciò ene, che sente homo quella parte formicolare. E questo moito incontra a quelli, li quali usano per mare. Anche addomannareo aicuno, perchè questo fo canuto più che l'uno lato che dall'aitro. Che io dico, che quello movimento fo subeto in quella parte, che fo più presso a lo pericolo, quella recepeo la impressione; l'aitra fo più despoста ad salute, perciò non fo canuta.

A *profligato post victoriam, quam obtinuerat, captoque ad arcem Asturae, Carolus Rex caput amputare fecit. Tanta autem fuit Conradino capillorum venustas, ut quum caput dimoveret, aurea filamenta circum argenteam columnam moveri viderentur. Itaque nocte illa, qua in carcere inclusus necem suam exspectavit, capilli Conradini, qui jam*

B *antea velut aurum splenduerant, in canos immutati fuerunt. Subsequenti propterea crastina die, qua securi percussus obiit, crinis de flavo in canum conversus nimium apparuit. Haec immutatio una nocte evenit. Fortasse aliquis me interrogabit, quomodo ex timore canities oboriatur. Avicenna* (a) *respondens ait, hominis in loco perquam alto stantis*

C *virtutem omnem animalem se se reducere ad roborandos animales spiritus cerebri, quod haud....... Quamobrem percussa membra contremiscunt, & regimine virtutis ac robore destituuntur. Similiter in pari casu calor circumferentiae ad spissitudinem in centro unitur, ut salvetur, ex quo cutis tunc vigore proprio ac pristino ita denudatur, ut*

D *pili amplius non imbibantur infectione sua. In cujus rei indicium homo partem illam corporis herpete vellicari sibi experitur. Id frequentius illis accidit, qui mare navigant. Praeterea si quis me percontetur, cur Nicolaus faber in una potius quàm in altera parte barbae canus effectus fuerit, respondebo, motum illum in ea parte subito fuisse, quae*

E *periculo proximior exstitit. Ob id pars eadem corporis impressionem ejusmodi suscepit. Pars altera, quae plus a periculo abfuit, canitiem evasit.*

CA- CAP.

(a) *Consule, si lubet, Avicennam in Fen* * *Secundâ Tertii Canonis de Passionibus Nervorum, Capitul. XI. ejusque Expositores Gentilem de Fulginio, & Jacobum de Partibus de ea re differentes.*

* *Fen* Arabicè est *Doctrina.*

CAPITOLO OTTAVO.

De la Cometa, la quale apparze ne le parti de Lommardia. E de la abbassazione di Messore Mastino Tiranno per li Venetiani.

CORrevano Anni Domini MCCCXXXVII. de lo mese de Agosto. Apparze ne la parte de Lommardia una Cometa moito resplennente e bella. Durao dii tre. In airo poi despierze. Quessa Cometa parea che fussi una Stella lucentissima più de le aitre, & estenneva dereto a se una coma destinta pezuta a muodo de una spata, e pendea la ponta sopra de Verona. Quessa Cometa stava da uno de li lati. Non giva nè sù nè giù, ma ritta se steneva, como fussi una fiamma de foco. Moito commosse la iente ad ammirazione, que bolea dicere quessa novitate. Dice Aristotele ne la Meteora, cha quessa non ene vera stella. Anche ene una esalazione fatta ne la sourana parte de lo airo, e faose de materia humida e caida, la quale sale su, e accendese, e dura tanto, quanto la materia denne se fao. Anche dice, che quesso mai non appare, che non significhi novitati granni, specialmente sopra li Principi de la terra, e commotione di Reiami, e morte e caduta di potienti. In bona fe', che così fo. Che como quessa desparze, così pe la Lommardia se destele la novella, che Padova fo perduta, e se la habero Venetiani, e pre-

CAP. VIII.

De Comete, qui visus est in partibus Lombardiae. De depressione Domino Mastino Tyranno a Venetis irrogata.

CUrrente Anno Domini Millesimo Trecentesimo Trigesimo Septimo, mense Augusto, apparuit in partibus Lombardiae Cometes admodum lucidus ac visu delectabilis. Triduo perduravit. Quarto die ab intuentium oculis se subtraxit. Cometes iste ceu splendidissima ceterarum stella videbatur, & post se ipsum comam quamdam minutis frustulis lucidis distinctam in ensis modum pertrahens extendebat. Cuspis comae supra Civitatem Veronae pendebat. Cometes idem in uno ex lateribus consistebat, nec sursum nec deorsum inclinans procedebat, sed rectâ protendebatur, ac si ignea flamma esset. Tunc Populi in admirationem illius admodum pertracti commovebantur, perquirentes, quidnam novitas illa portenderet. In Meteorologicis edocet Aristoteles (a), *Cometem haud verum sidus esse. Nam ad superiorem aëris regionem attollitur exhalatio, quae ex materia partim humidâ partim calidâ componitur, & in altum erigitur, accenditurque ac tamdiu perdurat, quamdiu materia, ex qua formatur, subsistit. Insuper dicit Aristoteles, Cometas numquam apparere, quin ingentes novitates praesignificent, praesertim in orbis Principibus, puta regnorum commotiones, mortes, ac dejectiones Potentum. Revera id contigit. Nam ut Cometes iste eva-*

(*a*) Aristoteles Lib. I. Meteorologicor Cap. VI. postquam priscorum de Cometis opiniones aliquot retulit, & earumdem solutiones proposuit, hanc denique rationem affert, ut Cometes non esse vera sidera evincat: *Insuper & ratione hoc ipsum patet. Nam stellae tametsi majores minorescere apparent, attamen per se individuae videntur esse. Ut igitur si indivisibiles essent, suo contactu magnitudinem haud quaquam majorem redderent, sic etiam quum indivisibiles non sint, sed appareant, suo coitu & concursu nihilo majorem praeferre molem videbuntur.*

e presero dentro Missore Alberto de la Scala de Verona, e fo mandato in Venezia in presione. Anche sequitao la destruzione e la ruina di Missore Mastino de la Scala, lo quale fo tanto potiente e Tiranno, che se voize fare Rege de corona. E poi perdio onne cosa, e venne a convenevole stato. La quale novità fo per questa via.

Co la morte di Missore Cane de la Scala rimase uno fio Nipote. Mastino habe nome. Questo Missore Mastino fò de li maiuri Tiranni de Lommardia. Quello che più Cittate habe, più potentia, più Castella, più Communanze, più granìa. Habe Verona, Vicenza, Trevisi, Padova, Civitale, Crema, Brescia, Reggio, Parma. In Toscana habe Lucca, la Lunisciana. Di quinnici grosse Cittate fò Signiore. Parma venze a forza de guerra. Mentre che soa hoste se posava sopra aicuna Cittate, dirizzavale sopra quaranta Trabocchi. Mai non se partiva, finente che non era Signiore. Voleva essere Signiore sì pe forza sì per amore. Po' mise piede in Toscana. Habe Lucca, e ingannao Fiorentini, donne Fiorentini li ordinao quella ruina, la quale li benne de sopra. Po' menacciava di volere Ferrara, e Bolognia. Una cosa facea a li Nuobbeli, li quali li daevano le Cittati; cha li tenea con seco, e dava loro granne protezione. Moiti erano li Baroni, moiti erano li sollati da piede e da cavallo, moiti li buffoni, moiti soi bifalconi, palafreni, pontani, destrieri da giostra. Granne era lo armecare. Vedesi levare capucci de capo: vedesi Todischi inchinare. Conviti esmesurati. Troma-

A *vanuit, per Lombardiam illico fama concurrit, Patavinam Urbem captam fuisse, eâque potitos Venetos, qui intra Civitatem quum captivum fecissent Dominum Albertum de Scala de Verona, eumdem Venetias ad carceres miserunt. Item successit destructio ac ruina Domini Mastini de Scala, qui Tyrannus adeo potens fuit, ut in Regem coronari voluerit. Is*
B *postmodum omnia fere amisit, & ad humiliorem conditionis gradum redactus est. Mastini casus in hunc modum evenit.*

Post obitum Domini Canis de Scala superfuit ejus Nepos, cui nomen Mastinus fuit. Hic Dominus Mastinus, unus ex majoribus Lombardiae Tyrannis, multas Urbes possedit, plura Castra, &
C *plura Communia rexit, multâque potentiâ ac magnificentiâ enituit. Veronam, Vicentiam, Tarvisium, Patavium, Bellunum, Cremam, Brixiam, Regium, & Parmam, dominio suo subjectas habuit. In Tuscia Lucam, & Lunensem agrum tenuit. Quindecim amplis Civitatibus dominatione sua praefuit. Parmam armorum & bellorum vi sibi su-*
D *begit. Quum exercitus ejus adversùs aliquam Urbem castra locabat, Civitatem ipsam quadraginta Catapultis seu Trabuchis impetebat. Ab incepto manum numquam retrahebat, quousque urbis dominium obtineret, volentibus aut nolentibus civibus. Exinde in Tusciam ingressus, Lucam sibi conquisivit, & Florentinos decepit, qui postmodum rui-*
E *nam, qua Mastinus oppressus ab alto potentiae suae decidit, eidem moliti sunt. Postea Ferrariae ac Bononiae Civitates imperio suo subdere minabatur. Id non illaudabile agebat; Nobiles viros, qui urbes ipsi ultro subjiciebant, secum tenebat, & magna protectione fovebat. Multi Dynastae in ejus famulitio, multi pedites ac milites in exercitu, multi scurrae domi, multi falconum custodes, aga-*

Tromme e ceramelle, cornamuſe e naccare ſonare. Vedeſi tributi benire: muli con ſome ſcaricare. Gioſtre, e lo mii e bello armecare. Cantare, danzare, ſaltare. Onne bello e doice deletto fare. Drappi Franceſchi, Tartareſchi...... velluti 'ntagliare, panni laorati, ſmaitati, naorati portare.

Quanno queſſo Signiore cavaicava, tutta Verona crullava. Quanno menacciava, tutta la Lommardia tremava. Infra le aitre magnificentie ſe ſe racconta, che ottanta taglieri de credenza habe una voita, che voize pranzare in camera. E onne tagliero habe uno deſchetto, che habe doi Baroni. Judici, Miedici, Literati, Virtuoſi de onne connitione, avea proviſione in ſoa Terra. La ſoa fama ſonava in Corte de Roma. Non huo ſimele in Italia. Hora ſe magnifica Miſſore Maſtino. E conziderанno eſſere tanto potiente, gloriavaſe non cognoſcere fragilitate humano. Quanno ſe vide in tanta grannezza e aiterìa, fece fare Palazza, como ſe vede, in Veròna. E pe fare le fonnamenta, guaſtao Chieſa (Santo Salvato' habe nome.) Mai bene no li preſe. Da puoi comenzao a deſprezzare li Tiranni de Lommardia. Non curava de gire a parlamiento con eſſi. Puoi fece fare una Corona, tutta adornata de perne, zaffiri, balaſci, robini, ſmarale, valore de Fiorini

A *agaſones, milites praetoriani, multique ad haſtiludia equi Maſtino fuerunt. Frequenter confictorum proeliorum ſpectacula exhibebat. Vidiſſes tunc in Maſtini obſequium omnes capita cucullis denudare, Germanoſque Maſtinum humiliter ſalutare. In opiparis ac lautiſſimis conviviis tubas, fiſtulas, tibias, tympana concrepare audiviſſes. Tributa ac vectigalia*

B *ad Maſtinum mitti, muloſque ſarcinas deponere conſpexiſſes. Haſtiludentes huc illucque delectabiliter decurrebant. Cantus, choreae, ſaltationes heic & illic agebantur. Jucunda ac dulcia oblectamenta proponebantur. Gallicae & Tartaricae telae....... ſerica villoſa incidebantur. Panni fabrefacti, & ornamenta encbauſto obducta ac deaurata deferebantur.*

C *Quum Dominus Maſtinus obequitabat, tota Veronenſis Urbs pertimeſcebat. Quum minabatur, tota Lombardia contremiſcebat. Prae ceteris ejus magnificentiis haec enarratur. Quadam die Maſtinus octoginta quadras ab abaco tunc habuit, quum in cubiculo ſuo prandere voluit. At quaelibet quadra unam menſulam habuit, ad quam duo Dynaſtae*

D *aſſidebant. Judices, Medici, Literati, & Sapientes viri cujuslibet conditionis in ejus Urbe ſtipendia recipiebant. Maſtini fama in Romana Curia reſonabat. Nullus in Italia par ei habebatur. Nunc extollitur Domini Maſtini magnificentia. Is ſe adeo potentem conſiderans gloriabatur, ſe non cognoſcere, quid eſ-*

E *ſet humanarum rerum imbecillitas. Quum ad talem tantumque ſplendorem ac potentiam ſe provectum vidit, Palatia conſtrui juſſit, qualia cernuntur in Civitate Verona. Ut aedium fundamenta jacerentur, Eccleſiam Sancti Salvatoris deſtruxit. Id male poſtmodum Maſtino ceſſit. Deinde ceteros Lombardiae Tyrannos contemnere coepit. Ad eorum comitia convenire non curabat. Demum Coro-*

rini venti milia. Quessa Corona fece fare, perchè habe intentione de farse incoronare Re de Lommardia, e de fresco. La fece de fatto per innustria e pe sagacitate de sio pietto, e pe dare a intennere, che pe sienno de anni havea guadagniato sio Reame. Quanno quesso habe fatto, l' animo de li Tiranni de Lommardia fuoro forte turvati. Bene penzaro via de non essere subietti a loro paro. Quesso Missore Mastino fo Cavalieri de lo Bavaro, e fo homo assai savio de testa: iusto Signore. Pe tutto lo sio Renno givase sicuro con aoro in mano. Granne justitia facea. Fo homo bruno, peloso, varvuto, con uno grannissimo ventre. Mastro de verra. Cinquanta palafreni havea de soa casa. Onne dì mutava roba. Doi milia Cavalieri cavaicavano con esso, quanno cavaicava. Doi milia fanti da pede armati, eletti, co le spate in mano, givanoli intorno. E soa perzona, mentre che sequitao la vertute, crebbe. Poi che in supervia comenzao a corromperse de lussuria, forte deventao lussurioso. Che avesse detoperate cinquanta polzelle in una Quatraiesima, se avantao. Quessi vitii lo fecero cadere da sio ornato stato. Po' manicava la carne lo Venerdì e lo Sabato, e la Quatraiesima. Non curava de scommunicatione. Lo muodo che cadè de soa aitezza, fo quesso.

Havea uno sio frate, lo quale havea nome Missore Alberto. Fo mannato

Coronam margaritis, sapphyris, balascis, pyropis, & smaragdis prorsus ornatam, viginti millium Aureorum pretio constantem, fabrefieri jussit. Istiusmodi Coronam exstruxit, quòd sibi in animo esset in Regem Lombardiae provehi, & quamprimum. Et sane Coronam hanc ex ingenio & sagacitate animi sui fecit, ut omnibus persuaderet, se prudentiâ ac aetatis beneficio Regnum sibimet comparavisse. Quum haec omnia perfecisset Mastinus, Tyrannorum Lombardorum animi vehementer perturbati fuere. Modos igitur excogitare coeperunt, quibus Tyranno pari minime subderentur. Ceterum Dominus Mastinus fuit Miles a Ludovico Bavaro constitutus, vir utique multae prudentiae & aequitatis. Sub cujus imperio per universum Regnum suum quilibet tutissimus cum auro prae manibus incedebat. Jus & justitiam promte reddebat, & exacte exercebat. Vultu nigricabat, pilosus, & barbatus, ventre tumescebat. Bellicae artis peritissimus, quinquaginta gradarios equos domi suae nutriebat. Quotidie vestimenta immutabat. Duo millia equitum, quum eques procedebat, Mastinum comitabantur. Duo millia peditum armatorum electorum, denudatos enses manibus gestantium, eum circumstipabant. Dum virtutibus adhaesit, famâ & potentiâ crevit. Postquam in superbiam abreptus est, & in luxuriam declinavit, luxuriosus vitiosusque admodum coepit esse. Quinquaginta virgines in una Quadragesima stuprasse, impudenter gloriabatur. Haec scelera Mastinum ab excelso fastigio dejecerunt. Ab esu carnium vetito diebus Veneris & Sabbati, & Quadragesimali tempore minime abstinuit. Anathemata Ecclesiastica nihili pendebat. Modum, quo ex altitudine sua decidit, interim audi.

Mastino frater fuit, Dominus Albertus nomine. Is ad regimen Patavii transmissus

nato a reiere Padova. Chello mannao a muodo reale. Conti, Baroni, ſollati, & aitra moita iente habe con ſeco. Belliſſima fo ſoa compagnia. Queſſo Miſſore Alberto tenea queſſa via. Entrava ne le Monaſteria de le donne religioſe. Demoravace tre o quatro dii. Po' viſitava lo aitro. Dovunqua era una bella Monaca, detoperava. Po' uſava paravole laide ſempre e datoperoſe. Miſſore Marſilio da Carrara, e Miſſore Ubertiello da Carrara, erano li maiuri de Padova; quelli, li quali li haveano dato la Signoria. E ſoi parienti erano. Queſſo Miſſore Ubertiello havea una ſoa bella donna. Per tutta die, per tutte hore non finava Miſſore Alberto de ſpacciare e dicere: *O Miſſore Ubertiello, manuca bene, cha te haio fatto Re doi voite queſſa notte.* Mai non finava. Ad onne tratto queſſo diceva. Miſſore Ubertiello rideva. Co lo riſo ſe la paſſava. Lo ridere non deſſegnava. Miſſore Alberto havea con ſeco una Compagnia deſordenata: iente valoroſa e sboccata. Ciarloni non vardavano que ſe faceſſino e diceſſino. Li ſimiglianti coſtumi conveniva che aveſſi lo Signiore. Hora continua Miſſore Alberto lo deſordenato favellare, e non ſe ne sà remanere. Tuttavia dice a Miſſore Ubertiello: *Tre voite te baio fatto cocoro in queſſa notte.* Queſſa vellania dicere non laſſava nè per ſoa gentilezza, nè per ſoa honoranza de la conſorte, nè pe parentele, nè pe bene volere, ne per honeſtate, nè per aicuna via. Miſſore Ubertiello de ciò creppava. Più non potea ſoſtenere.

Mar-

A *ſmiſſus ivit, regali pompà & famulitio ſociatus. Comites, Dynaſtas, milites, alioſque permultos habuit in comitiva, quae quidem pulcherrima fuit. Porro praedictus Dominus Albertus, quum Patavii fuit, malum hunc morem tenuit. Monaſteria Virginum Deo dicatarum introibat. In illis triduo aut quatriduo moram trahebat. Exinde ad alia Monaſteria ſe conferebat.* B *Ubicumque elegans & venuſta Monialis aliqua erat, Albertus eâ inhoneſte utebatur. Ad haec, turpia verba paſſim adhibere conſuevit. Dominus Marſilius de Carraria, & Dominus Ubertinus de Carraria, inter praecipuos Proceres Urbis Patavinae, Scaligero dominationem Civitatis tradiderant, & eidem affinitate* C *conjugebantur. Domino Ubertino uxor ſpecie ſatis decora erat. Quotidie ac fere per omnes horas non ceſſabat Dominus Albertus jactanter dicere:* O Domine Ubertine, manduca bene. Ego enim te Regem hac nocte bis effeci. *Numquam ab his dicendis temperabat. Dominus Ubertinus ridebat, & ridendo diſſimulabat. Ubertini riſus dolorem ani-*D *mi contegebat. Dominus Albertus ſocios ſecum ducebat moribus incompoſitos, audaces, & linguâ effraenes. Inaniter verba effutientes, quid facerent, quidve dicerent, nullatenus perpendebant. Non diſſimilium morum eſſe eorum dominum opus certe erat. Hinc proſequitur Dominus Albertus immoderanter & inverecunde turpia verba funditare, nec ſe* E *cohibere valet. Adhuc Domino Ubertino dicit:* Ter hac nocte cornutum te feci. *Nullus urbanitatis intuitus, nullus uxori nobili debitus honor, nulla affinitatis ratio, nulla amicitiae recordatio, nulla vis honeſtatis, nullumque aliud modeſtiae argumentum, Albertum ipſum retrahebant, quin Ubertino injurioſum ejuſmodi opprobrium repeteret. Dominus Ubertinus animo prae rabie di-*

Marsilio fo uno savio Cavalieri, e moito scaitrito e secreto. De coipo cavaicao a Verona e parlao con Missore Mastino. E deoli ad intennere, che potea essere lo più granne homo, che fussi mai ne la contrada. E che potea domare lo rogoglio e le grannezze de' Venetiani. E deoli lo muodo e l'ordene pe quessa via: *Missore Mastino; tu hai ne lo terreno de Padova una Villa, la quale se dice Bovolenta. Quessa Bovolenta se destenne ne le paludi de canto la marina. Antiquamente se stavano si' là, e faccvase lo Sale. Tu homo granne se fai lo Sale in chio terreno, nullo te poterao vetare la toa rascione. Quanno li Veneziani vederaco, che tu farai lo Sale, o vero te farao tributo de moita moneta, overo loro Sale non tanto valerao. E quella moneta, la quale hao la Cammora de' Venetiani pe lo Sale, l'averai, donne sarai maiure a lo doppio, e li poveri Venetiani verraco a la vostra mercede. Anco in toa scusa manna là una ammasciata, dicenno, che quesso non l'haranno i Veneziani per igniuria. Conciosia cosa che voi usate vostra rascione nettamente, e non volite perdere le rascioni de lo Padovano. Non esforzate aicuno. Ne lo loco usato volite fare lo Sale in vostro terreno, per avere la Doana, e de granne pecunia pe le spese, le quali occorreranno pe li sollati & aitre grannezze fore.* Quesso uosso mise in canna Missore Marsilio a Missore Mastino. Crese lo Tiranno a li fallaci detti, credennosi volare più aito, che Dio no li consentiva. Allhora incontinente commanna, che ne la Villa de Bovolenta canto la marina a li Starni fosse fatto uno bello Castiello de lenname, lo quale diligentemente fosse vardiato pe vardie

A *disrumpebatur. Non amplius poterat tolerare.*

Marsilius fuit prudens Miles, astutus admodum, & silentii tenax, ac dissimulandi peritus. Veronam illico eques se contulit, ubi cum Domino Mastino colloquutus est. Itaque Scaligero persuadere cœpit, eum evadere posse sublimiorem ac potentiorem ceteris omnibus, qui in regionibus illis tunc viverent, & audaciam ac imperium Venetorum posse domari. Modum ac ordinem, quibus voti compos efficeretur, his verbis aperuit Marsilius dicens: Domine Mastine; Tu in agro Patavino Villam, quae Buvolenta nuncupatur, modò possides. Buvolenta ad paludes juxta maritimam extenditur. Antiquitus paludes usque ad eum locum protendebantur, ibique Sal conficiebatur. Dives ac magnus eris, si in illa regionis parte Salem efformari jusseris. Nemo te a jure tuo exercendo poterit impedire. Quum Veneti videbunt, te Salem fabricare, vel multi aeris tributum tibi impendent, vel non tanti eorum Sal valebit. Pecuniae obventionem, quam nunc Venetorum aerarium ex Salis confectione percipit, tu ipse tuam facies, ex qua duplo ditior eris. Depressi autem Veneti ad te supplices accedent. Ceterum ut omnem culpam a te dimoveas, legationem Venetis mitte. Referant Legati tui, te existimare, hoc, quod de Sale feceris, nullatenus aegre vel ad injuriam Venetos habituros esse. Quum tu jure tuo sincere utaris, nec a juribus in Patavina ditione, quae tenes, cadere velis, & nemini ob id vim irroges. In consueto loco significent Legati te Salem fabricaturum esse, ut tellonii vectigal consequaris, & necessitati multi aeris consulas, quod tibi pro conscribendis militibus, ali-

die de li Salinari. E fece fare la fila, e mise li operarii. E liberamente fo comenzato a fare lo Sale bello e assai buono de lo munno. Como l'opera pretiosa veniva, li fatti givano de ponto. Intanto, como ordinato era, gionze a Venetia Missore Marsilio, informato de lo fatto, e gìo per Ammasciatore, como avea domannato. Fo denanti a lo Duca & a li Maiurenti, e disse quella ammasciata. In quelle paravole male mutao li ponti, cha li fece sonare de aitro suono, e deoli aitra sententia, e disse: *Signori Veneziani: Missore Mastino intenne de fare lo Sale ne lo sio terreno per havere quella pecunia, la quale voi avete, e torvela de mano pe signoriarve, e per abbassare le vostre Saline Se quesse perdete, non sete cobelle. Lo frutto de la Cammora de Venezia è lo Sale. Moito bene operate in que' lochi i fatti vostri.* Più non disse. Assai habe fatto e detto, che habe acceso lo fuoco tra' Veneziani e Missore Mastino.

Allhora Veneziani fecero fare una ammasciata pretiosa e moito adorna. Dodici Maiurenti de Venetia fuoro gran-

A liisque magnis rebus agendis erogari continget. *Os istud Dominus Marsilius in gulam injecit Domino Mastino. Fidem habuit Tyrannus fallacibus his dictis, credíditque se altius fore volaturum, quam quod Deo placebat. Tunc protinus jussit Mastinus, ut in Villa Buvolentae secus maritimam ad Starna construeretur ligneum condecens Castrum,*

B *quod diligenter custodiretur ad praesidium opificum Salis. Necessariarum arearum ad Salis opus serie praedisposita, operarios constituit. Quamobrem tunc libere Salis purioris & melioris quam alibi fabrica incepta fuit. Igitur opere hoc utilissimo prospere succedente, cetera egregie ac ordinate procedebant. Interim, quemadmodum fuerat praestitu-*

C *tum, Venetias concessit Dominus Marsilius, facti totius conscius, qui ad eamdem Urbem ceu Mastini Legatus, ut petierat, perrexit. Ducem & Primores Reipublicae adivit, quibus legationem suam retulit. At verbis jam antea cum Mastino conceptis puncta pausasque immutavit, adeo ut contrario sono eadem protulerit, ipsisque diversum sensum de-*

D *derit, dicens:* Domini Veneti; Dominus Mastinus in ditione sua Salem fabricare decrevit, ut pecuniam illam, quam vos ex Sale percipitis, consequatur. E vestris manibus Salis constructionem ideo vult rapere, ut vobis dominari possit, utque imminuat Salinas vestras. Si has amittitis, nihil estis. Ex Sale Aerarium

E Venetiarum proventus multos habet, & ex Salis reditibus, quem in locis illis efformatis, plurimum utilitatis negotiis vestris obvenit. *Plura haud dixit. Per haec enim satis adeo egit dixitque, ut ignem illico inter Venetos & Dominum Mastinum excitarit.*

Tunc Veneti legationem splendidam ac ornatissimam pararunt. Duodecim ex Primoribus Venetiarum electi fuere, amplis-

granniſſimi mercatanti e ricchiſſime perzone, ſavii e diſcreti, tutti veſtiti de una roba, panni deviſati di ſcarlatti e di velluti verdi, & aitri lavorieri, forrati de Vari, moito aſſettati. La gonnella era longa fi' a li piedi. La guarnaccia corta fi' a mieza gamma. Il giubbone corto fi' a lo ienuocchio. Le capuccie con piccoli pizzi. In capo la capella. De ſeta de ſotto, apiſtigliati de piſtiglioni de ariento naorati. Correie ſmaitate in centa. Bene pargo ornati de ſtraniera deviſanza. Con donzelli aſſai & aitra famiglia paſſano lo mare, e in terra ferma montano in loro piccoli palafrenotti, e vengono a Verona. Viengo trottanno lo uno dereto a lo aitro, como fuſſino Miedici. Moita iente loro traſſe a bedere. Granne maraviglia ſe fao homo de così nova deviſanza. Parevate de bedere lo ioco de Teſtaccio de Roma. Quanno li Ammaſciatori fuoro entrati in Verona, tutta Verona curze a bederli. Così li guardava homo fitto, como foſſino Lopi. E queſſo perchè lo avito loro era moito deviſato da lo avito de li Cortiſciani. Imperciocchè queſſi portavano coſe de nuobbeli panni, ſtretti a la Catalana, forrate de ſrigolane e di ſine de ſopra: Cappe Alamanne forrate de Vari: Capucci a le gote con freſi de aoro intorno a le ſpalle: Correie in centa, con ſpranche de ariento inaorato: in piedi le caize. Moito vanno deſtri pe la Sala. Moito cavaicano i detti pe la Cittate. Puoi ſe ne giro li dodici Ammaſciatori denanti a Miſſore Maſtino. Naturalmente la favella de' Venetiani è regoglioſa. Senza humanitate parlaro a Miſſore Maſtino così: *Lo Communo de Venezia te prega, che tu non vuobii perdere Venezia pe lo Sale; e non vuobii fare quello,*

A *pliſſimi mercatores, opulentiſſimi viri, homines utique prudentes, providique, ac omnes conſimili indumento contecti, pannis nimirum coccineis, & ſerico villoſo coloris viridis, aliiſque artefactis ornamentis, Variorum pellibus ſubſutis, & corpori admodum accommodatis. Cyclas ad pedes uſque protendebatur. Toga ad medietatem cruris uſque extendebatur.* B *Tunica decurtata uſque ad genu porrigebatur. Cuculli tenuibus pinnulis circumſutis ornabantur. Capite pileos geſtabant. Sericeâ telâ ſubſutae veſtes erant, globulis argenteis inauratis diſtinctae. Cingulis encbauſto obductis cingebantur. Certe indumentis exotici peregrinique cultus induti videbantur. Plurium adoleſcentum, & aliorum domeſticorum famulitio ſtipati mare tranſeunt,* C *atque ad continentem deducti, mannulos ſuos conſcendunt, & Veronam veniunt. Unus poſt alium in equis ſuccuſſantes Urbem introëunt, ac ſi totidem Medici eſſent. Populi multitudo ad eos videndos concurrit. Unuſquiſque obſtupeſcit intuens novarum veſtium genus. Credidiſſes ſane te conſpicere ludum Teſtacei Romae.* D *Quum Legati Venetorum Veronenſem Civitatem introgreſſi fuerunt, tota Veronae Urbs, ut eos oculis cerneret, cucurrit. Quilibet enim in Legatos viſu adeo haerebat, ac ſi lupi eſſent. Stupori cauſam dederunt veſtimenta Legatorum, quae diverſa admodum erant ab indumentis Aulicorum Maſtini. Iſti enim nobilium pannorum tunicas deferebant, Catalaunico more conſtrictas, ſe-* E *ricoque ſubſutas; ſupra quas palliis Alamannicis, Variorum pellibus ſuppoſitis induebantur. Cucullos ad genas habebant, cum fimbriis aureis circum humeros. Baltheis praecingebantur, quos argenteis fibulis inauratis connectebant. In pedibus calceos tenebant. Agiles multumque corpore expediti per Aulam Maſtini incedunt. Per Urbem frequenter obequi-*

lo, che toi antecessori non fecero, e quello che non è stato fatto in nostri dii. Lo Sale è de' Veneziani, e non è de' Padovani. De fare cotale Sale te convieo remanere, si non vuoi turvare li Homeni de Venetia, e se vuoi remanere tu nuestro amico. A quessa Ammasciata respuse lo Mastino e disse: *Verrete crai a domane a pranzare in mea Corte con meco, e là haverete la respuosta.*

bequitant. Postmodum duodecim Venetorum Legati praesentiam Domini Mastini adierunt. Venetorum sermo naturâ imperiosus est. Absque ulla verborum comitate Scaligero haec verba fecerunt: Commune Venetiarum a te poscit, ne ob Salis causam Venetias perdere velis: neque id faciendum suscipias, quod antecessores tui numquam egere, quodque diebus nostris nullatenus peractum est. Conficiendi Salis jus ad Venetos, non ad Patavinos, spectat. Tibi quidem a Sale efformando cessandum est, nisi velis Commune Venetiarum perturbare, & si ames in amicitia nobiscum perseverare. *Legatorum verbis haec pauca respondit Mastinus:* Cras mecum pransuri ad hanc meam Aulam iterum venietis. Tunc responsum vobis faciam.

Lo sequente die lo convito so apparecchiato grannissimo. In quella Sala fo apparecchiato per più de ottociento perzone. A la prima taola aitre scudelle non ce fuoro, se non de bono ariento, nè aitre vassella. A quesso convito Veneziani bennero. I quali dodici tutti fuoro posti ad una taola in pede de la Sala, in beduta de tutta la Corte per là venuta. Lavate che habero le mano, non se despogliaro loro larghi tabarretti; anco con essi se misero a taola. Granne era lo ridere, che homo facea de essi. Così staevano assemoti, como fossino Patarini o vero scommunicati. Tutta la iente li reguardava como Lopi. Staeva Missore Mastino in capo de la taola, più aito de tutta la antica aitra Baronia, servito a taola como Re. Tutta soa Nobilitate de Corte bedea a soa veduta. Cosa nulla era celata. Or bedesi vidanne benire. Cavalieri a speroni de aoro servivano denanti. Leguti, Viole,

Sequenti die amplissimum convivium parari jussit. In ipsa Aula instructa fuit mensa, octingentis & amplius commensalibus sufficiens. Primae mensae non aliae quàm argenteae scutellae appositae fuerunt, nec ullum aliud alterius materiei vasculum apparuit. Convivio huic Veneti Legati interfuere, qui quidem duodecim numero insimul ad mensam consederunt in extremitate Aulae dispositam, in conspectu totius Curiae Scaligeri, quae ob id eo convenerat. Postquam manus absterserunt, neutiquam se ipsos propriis amplis palliolis exuerunt, sed ipsis induti, mensae accubuerunt. Ingens omnium erat de Venetorum Legatis risus. Ita enim a reliquis sejuncti assidebant, ac si Patarini, aut excommunicati censerentur. Tota multitudo in eos (ceu Lupi essent) fixerat oculos. In capite mensae Dominus Mastinus, ceteris nobilioribus Dynastis in eminentiori loco altior, sedebat. Huic in regalem modum inservientes ministrabant. Ipse autem obtutu suo universam Curiae suae Nobi-

le, Cornamuse, Ribeche, & aitri instrumenti moito facea doice sonare. Bene parea in Paradiso demorare vivamente. Viengo vidanne. Buffoni riccamente vestuti. Tale cantava, tale ballava, tale motteava. Onne uno se sforzava .... Non se lassao da lo muro cacciare. Mustrano de havere core. Non curano de valestra nè de minaccie. Lo romore ene granne. Lance e saette volavano. Deh quanto ene cosa horribbele! Allhora Missore Pietro Roscio con sie belle masnade se tenne secreto. E quesso de fora ad una Porta, la quale se dice Porta de Ponte Cuorvo. E là stette, mentre che la vattaglia era a la Porta de Santa Croce. Quessa Porta de Ponte Cuorvo havea in vardia Missore Marsilio da Carrara. Sù ne la miesa Terza lo Fattore di Missore Marsilio opierze la Porta, & abassao li ponti, e mise dentro Missore Pietro Roscio senza coipo de spata. Hora ne veo pe la strada a la Piazza lo Capitanio de Venetiani con moita gruossa pedonaglia e cavallaria. Sull'hora de Terza era in esso Ponte. Missore Alberto se era levato da dormire. Cavalcava sio bello palafreno, bestuto con uno solo guarnello, accompagniato con solo Missore Marsilio. Una vastoncella in mano tenea. Pe la Terra giva trastullanno. *Omnis ejus armatorum multitudo pugnans resistebat ad Portam.* Como Missore Alberto accapitao in capo de la strada, vide lo granníssimo Confalone de Santo Marco de Venetia. Vide, cha ne la Piazza giogneva granne stuolo, granne masnade de iente. Oldio tromme e ciaramelle. Maravigliaose forte, e disse a Missore Marsilio: *Que iente ene quessa?* A ciò Missore Marsilio re-

A *Nobilitatem facile intuebatur. Mastino nihil occultabatur. Tunc fercula & epulae allatae fuerunt. Milites ad aurea calcaria primi ante omnes Tyranno prandenti inserviebant. Jucundissimum sonum edebant testitudines fidicinum, tibiae, fistulae, citharae, ac alia musicalia instrumenta. In paradiso moram trahere tunc qui aderant & audiebant, sibi vi-*
B *debantur. Interim aliae dapes ac cibi apponuntur. Ex scurris magnifice indutis aliqui cantabant, saltabant alii, nonnulli dicteria effutiebant. Unusquisque quantum poterat, contendebat* ..... (a) .... *A muro ne dejiciantur, resistunt. Animo & viribus se pollere ostendunt. Balistarum ictus & minantium voces aspernantur.*
C *Clamor ingens attollitur. In aëra lanceae ac sagittae volitabant. Proh quantum id erat visu horribile! Tunc Dominus Petrus Rubeus cum electis militum suorum aciebus occulte delituit extra ad Portam Pontis Corvi. Ibi perstitit, donec proelium agebatur ad Portam Sanctae Crucis. Porta autem Pontis Corvi custodiebatur a Domino Mar-*
D *silio de Carraria. Circa dimidium Tertiarum Villicus Domini Marsilii Portam aperuit, pontes dimisit, & Dominum Petrum Rubeum absque vel uno gladiorum ictu in Urbem Patavinam recepit. Tunc per viam, quae ad Plateam ducit, ambulabat Venetorum militum dux, multâ peditum & equitum manu sociatus. Circa horam Tertiarum in eodem*
E *Ponte ipse erat. Dominus Albertus e cubito surrexerat. Eleganti equo insidens equitabat, supparo unice indutus, atque uno Domino Marsilio comitante. Virgulam manu gestabat. Per Civitatem semet oblectando progrediebatur.* Omnis ejus armatorum multitudo pugnans resistebat ad Portam. *Quum Dominus Albertus ad viae caput pervenit, amplis-*

(a) *Heic Codex MStus mutilus est, & plura in eo desiderantur.*

A respuse e disse: *Quesso ene Missore Pietro de Roscio, lo quale hao havuta gola de bederete*. Disse Missore Alberto: *Moreraio io?* Disse Missore Marsilio: *Nò. Torna in reto. Và ne la mia camora*. Così fo fatto. Tornao Missore Alberto, e misesi ne la camora di Missore Marsilio, e là fo inzerrato con una chiave Venetiana.
B La Piazza presero, e toizero le arme e li cavalli a tutta la foresteria di Missore Alberto. E preso esso con soa Baronia, sopra una nave lo mannaro in presone a Venetia, e là stette fi' che la verra fo finita. Allhora apparze quella Cometa, de la quale de sopra dicto ene. E presero Venetiani vardia. Da le Porte de Padova *sine mora* iescono fora a fare
C terribbele verra a quello de la Scala. Vao Missore Pietro de Roscio ardenno e conzumanno le Terre. Prese pe forza Monscilice, e là fo acciso. E per tanto non lassano Veneziani de fare la dura verra.

Allhora perdio la Cittate de Brescia. Onne perzona se li rebella. Nul-
E la resistentia fao. Missore Mastino conzideranno la soa disavventura, desperato, con soie mano accise lo Vescovo de Verona, lo quale era de soa iente, & occiselo sù pe le scale de lo Vescovato. Albuino vastardo de Missore Cane lo scannao. Sotto lo capitale de lo lietto de quesso Vescovo fo trovato uno spiecchio naorato

A *plissimum Sancti Marci Venetiarum Vexillum conspexit. Vidit etiam ad Plateam advenire copiosum militum agmen, ingentesque armatorum acies. Tubarum & tympanorum clangorem audivit. Vehementer obstupescens, Domino Marsilio dixit:* Quaenam sunt gentes istae! *Tunc Dominus Marsilius respondit:* Ille est Dominus Petrus de Rubeis,
B qui nimio videndi te desiderio heic pertractus venit. *Subdidit Dominus Albertus:* Numquid ego moriar? *Cui Dominus Marsilius:* Nequaquam. Retrogredere, ac in meo cubiculo te include. *Id egit Dominus Albertus, qui reversus, cubiculum Domini Marsilii intravit, & in eo inclusus fuit clave Veneta. Plateam interim Veneti ceperunt,*
C *& armis ac equis omnes adventitios exterosque milites Domini Alberti expoliarunt. Quumque ipsum Albertum una cum ceteris Dynastis ejus cepissent, in navi captivum miserunt ad Venetos carceres, in quibus detentus stetit, usquedum bello finis impositus fuit. Tunc in Coelo visus est Cometes, de quo superius jam scripsimus. Tunc Veneti sibi ipsis ad-*
D *modum praecaverunt. E Portis Patavii* sine mora *exeunt, ut terribile bellum Scaligero irrogent. Dominus Petrus Rubeus properat, Villas ac terras incendiis & direptionibus vastans. Armorum vi Montesilice potitus, ibi occisus interiit. Non ob id Veneti cessant, quin durius bellum agant.*

Tunc erepta Scaligero fuit Civitas Bri-
E *xiae. Quilibet ab eo defecit. Nemo pro eo stetit. Dominus Mastinus infortunium suum perpendens, desperatione percitus, manibus propriis Episcopum Veronae interfecit, qui ei affinitate conjungebatur, eumque super scalis Episcopatus interemit. Albuinus filius naturalis Domini Canis postremum vulnus Episcopi jugulo intulit. Sub cervicali lecti ejusdem Antistitis speculum quoddam deauratum, diver-*

rato con molte divise carattere. Ne lo manico era una feura. La lettera dicea: *Quesso ene Fiorono.* Poi li fo trovato uno liscriniuolo, ne lo quale stava pento uno Diavolo, lo quale abbracciava uno homo, & uno aitro Diavolo li daeva una cortellata in pietto in quello luoco, ne lo quale esso relevata havea la feruta. Quesso fece Missore Mastino, havenno paura de lo Vescovo, non li togliessi la signoria. La verra durao bene anni doi. Ultimamente Missore Mastino era straccato, nè potea più. Venne a pace con Veneziani, & a patti. Li patti fuoro quessi. Lo primo: esso fece refutanza de la moneta, la quale havea in Venezia, la quale haveano despesa i Veneziani. Lo secunno; che mannao le robe de lo Communo de Venezia, la quale buttao ventiquattro milliara de Fiorini; per onne roba doi millia. Lo tierzo: che i Veneziani voizero Trevisi; sì che convenne, che pe la fatica de Veneziani Missore Mastino li donasse Trevisi. Verona e Vicenza li lassaro per lo amore di Dio e pe misericordia. Le aitre Terre, como Padova e Civitale remasero a' Puopolo. Allhora li Veneziani li remannaro Missore Alberto lo fratiello con quelli Nuobbeli, li quali teneano presoni. A tutta quessa verra Fiorentini tennero mano, e fecero con loro denari quello aiutorio che bastao. Hora è tornato lo Mastino de la Scala de granne aitezza ad humile stato. Non perciò in tanta humilitate, che in soa veteranezza non morisse granne Signore de Verona e de Vicenza, homo de verra. Fece fare in soa vita uno Munimento de marmo, dove fo sepellito in Casa de' Frati Minuri là dove posano le donne. In quello Munimento non

A *versis characteribus distinctum, inventum fuit, in cujus manubrio imago quaedam videbatur cum hac epigraphe.* Hic est Floronus; *idest Diabolus. Deinde repertum fuit scriniolum, in quo depictus apparebat Diabolus, hominem amplectens, & alius Daemon, qui hominem in pectore cultro vulnerabat in ipso loco, in quo impactum eidem Praesuli Ve-*
B *ronensi vulnus fuit. Id egit Dominus Mastinus timens, ne Episcopus dominium sibi surriperet. Bellum biennio duravit. Postremo Dominus Mastinus bello fatigatus erat adeo, ut viribus paene destitutus videretur. Quamobrem pacem & pacta cum Venetis iniit. Pacis conditiones hae fuerunt. Primo Mastinus renuntiavit aeri & pecuniis, quas Ve-*
C *netiis habebat, quasque Veneti impenderant. Secundo misit vestes & indumenta Communi Venetorum, quorum singula duobus millibus Aureis constabant, & quae in totum pretio viginti quatuor millium Aureorum constiterunt. Tertio, quoniam Veneti voluerunt Tarvisinam Civitatem, Mastino opus fuit, ut ob sumtus in bello a Venetis impensos dono*
D *eisdem Venetis daret Tarvisii Urbem, Veronam & Vicentiam Veneti Scaligero misericorditer ac intuitu caritatis erga Deum dimiserunt. Ceteras Civitates, Patavium nempe, ac Bellunum ad Populi regimen remanserunt. Tunc Veneti remiserunt Dominum Albertum Mastini fratrem una cum Nobilibus, quos in carceribus detinuerant. Florentini huic bel-*
E *lo manus & subsidia continuo contulerunt, & ex suo aerario opportuna auxilia Venetis contribuerunt. Jam vides Mastinum Scaligerum ab alto fortunae suae ad infimum sortis gradum devenisse. Non ob id tamen in tantam depressionem adversa fortuna illum conjecit, ut in senectute sua divitiis ac dominio affluens non obierit. Veronam enim & Vicentiam habuit, fuitque vir in agen-*

ſtao Inſcrittione nè de Dio nè de' Santi. Anco ci è ſtato ſcolpito cacciaſſioni, cavalli, cani, aſtorri, & aitre paganìe. La opera de' Veneziani con queſſo Tiranno fo, come la opera de' Romani, li quali mannaro l'ammaſciadore a Benevento. Li Beneventani ſparzero adduoſſo a li ammaſciatori de la orina. Per la quale coſa Romani fuoro turvati, e per eſſi fo deſtrutta la Provincia de Sannio, e fo ſurrogata a lo Communo de Roma, como Tito Livio ſcrive.

A *dis bellis peritus. Dum vixit, marmoreum monumentum conſtruxit, in quo demum conditum fuit ejus cadaver apud Fratres Minores, ubi quieſcunt mulieres. In eodem monumento nulla Dei vel Sanctorum epigraphe extrinſecus appoſita fuit, quin immo inſculptae fuerunt venationes, equi, canes, aſtures, aliaque gentilitatis ſigna.* B *Venetorum opus adversùs hunc Tyrannum aequiparandum eſt Romanorum operi, qui legationem Beneventanis miſerunt. Beneventani Legatos Romanorum urinâ conſperſere. Quapropter Romani iracundiâ perciti, Provinciam Samnii deſtruxerunt, quae Reipublicae Romanae imperio ſubjecta fuit, quemadmodum Titus Livius ſcribit.*

CAPITOLO NONO.

Dell' aſpera e crudele fame. E de la vattaglia de Parabianco in Lommardia. E de li novielli modi de le veſtimenta.

PO' queſſa Cometa, de la quale dicto ene de ſopra, fo uno anno moito humido, moito piovoſo. Abunnaro moite reume, moiti catarri ne le iente. E per tre vernate durao tanta neve, che eſmeſuratamente copria le Cittate. Moite caſe, moiti tetti in Bologna caddero pe lo granne peſo de la neve. Faceva anco le eſtati erano humide, sì che homo non poteva ieſcire fora de le caſe a fare ſoi meſtieri. E per ciò li campi non fuorono lavorati. Li grani e onne legume, che fuoro ſeminati, fuoro perduti, perchè ſe affocavano pe la ſuperchia humiditate, e non ſe potevano procurare. Donne ſequitao ſterelitate e mala recoita. E pe quella mala recoita ſequitao la fame sì horribbele, che forte coſa pare a contare e a credere. Queſſa fame

C CAP. IX.

De aſpera & crudeli fame. De proelio armorum apud Parabiagum in Lombardia. De novis generibus veſtimentorum.

POſt Cometae, de quo ſupra narravimus, progreſſum, anni tempus admodum humidum ac pluvioſum exſtitit. D *Pituitae, diſtillationes, ac rheumata plurimum in hominibus abundarunt. Subſequentibus tribus hybernis temporibus immenſa adeo nix cecidit, ut Urbes enormiter contegeret. Multa aedificia, multae domus, multaque tecta in Civitate Bononienſi, a nimio nivis pondere oppreſſa, corruerunt. Praeterea aeſtates humidae ac pluvioſae hominibus facultatem ad propria negotia ſe conferendi, & domibus exeundi, adimebant.* E *Quare agrorum cultura tunc deperdita fuit. Frumenta & legumina omnia, quae jam ſata fuerant, periere. Ex nimietate imbrium, & pluviarum ſuperfluitate ſuffocata, curari minime poterant. Ex his propterea ſterilitas & frugum exigua meſſis, obvenerunt. Ex frugum tenuiſſima*

fame fo pe tutto lo munno ienerale. Lo grano fo vennuto in Roma ventiuna Libre de Provifini lo Rugio. Currevano Anni Domini MCCCXXXVIII. Scrive Tito Livio, che ne lo tiempo, che fo una fame ne la Contrata de Roma sì terribbele, che moita iente povere perzone nanti bolevano perdere la vita, cha venire in fame. Donne abolveano lo capuccio innanti de li uocchi pe no' bedere loro morte, e le iettavano ne lo fiume de lo Tevere, e là affocati perivano, e co lo perire remediavano la fame. In bona fe' quesfo non bidi avvenire in quello tiempo. Ma infinite femene fuoro, le quali iettaro lo loro honore, per havere de lo pane. Moita iente venneo soa franchia pe lo pane. Fuoro vennute palazza, poffeffioni de' campi, e vigne, e dati per poca cosa, per havere de lo pane. Granne era la pecunia, che se numerava per poca de annona havere. Moita iente manicava li cavalli cuotti fenza pane: co lo fale erbe porcine. Tagliavano la gramiccia, e la radice de li cardi Marzini, e cocevanole co la mentella, e manicavanole. Anco fo tale patre, che onne dimane a ciafcuno de li figli una rapa per manicare in femmiante de pane daeva. Si diceva, che manicavano le carni, chi ne havea, fenza pane. De vino fo bona derrata. Increfceme de contare tante triftezze. Le donne pufero giufo de le allegrezze e le cegnimenta e le adornamenta, vedenno la fame, la quale sì terribbelmente buffava. Chi habe grano, habe tutte le adornamenta de le donne. In quello tiempo io me trovai in Bolognia, e vedeva che quelli de le Ville benevano in Cittate a compezare de lo pane de la Gabella. Deh como

A *ma messe fames ac victualium inopia proinde horribiliter adeo succeffit, ut incredibile dictu videatur. Penuria haec per universum orbem undequaque pervasit. Frumentum Romae viginti unius Librarum Provisinorum pretio pro quolibet Rubio venumdabatur. Tunc currebat Annus Domini Millesimus Trecentesimus Trigesimus Octavus. Titus Li-*

B *vius scribit, tempus quoddam exstitisse, quo caritas rerum adeo terribilis in Romanorum regione invaluit, ut plurimi inopes ac egeni mortem potius oppetere, quàm famem sustinere voluerint. Quamobrem cucullis oculos faciemque obvolvebant, ne mortem cernerent, & semetipsos in flumen Tiberis desperati dejiciebant, in cujus undis submersi pereuntes,*

C *tali modo fami consulebant. Revera haec nostris temporibus contigisse haud vidi. At innumerabiles feminae honori proprio voluntarie cesserunt, eumque amiserunt sponte, ut panem sibi quaererent. Plurimi libertatem suam, ut pane vitam sustentarent, vendiderunt. Pretio vili palatia, agrorum possessiones, ac vineae, distracta ab aliis, ob emendum panem,*

D *fuere. Ingens tunc pecunia numerabatur ab iis, qui aliquantulum annonae sibi procurabant. Equorum carnes absque pane, & portulacas sale conditas plurimi comedebant. Gramina, & carduorum novalium & Majalium radices resecabant, exstirpabantque, quas cum mentha coctas devorabant. Nec deerant patres aliqui, qui cotidie cuilibet ex filiis*

E *suis rapam pro pane edendam dispertiebant. Fama erat insuper, homines, quibus carnes suppetebant, eas absque pane manducare. Vinum, quod abundabat, justo pretio emebatur. Tot tristissima mala enarrare me piget. Feminae, quum famem & inopiam ita saevientem conspexerunt, muliebria ornamenta, cingulos, & pompas deposuerunt. Cui triticum fuit, is feminarum ornatus sibi facile*

como tornavano trifti, quanno non ne portavano! Manicava la iente perasche tritate, misticate co la farina, capora, e vientri, e anche lo sangue de li animali. E moite perzone fuoro trovate morte de fame. Moite e moite perzone givano gridanno de notte, *Pane*, *Pane*. De notte givano. Conzideranno che erano perzone de aicuno lennaio, pe la vergogna non boleano parere: de die non boleano essere conosciute. Ne la Cittate de Roma se non fossi stata una nave de grano, la quale succurze (pe mare da Pisa benne) tutta Roma periva. Dio miracoli granni mustrao in tiempo de così fatta carestia.

A *cile comparavit. Tunc temporis ego ipse Bononiae agebam, meisque oculis intuebar rusticos in eamdem Urbem venientes, ut panem ex publici Telonii loco emtum ad domos suas conveherent. Proh quam tristes animoque dejecti revertebantur, quum panem secum deferre non poterant! Vulgus ac Populus marrubiis vescebatur, quae in frusta comminuebat,* B *& farinae immiscebat. Animalium capita, intestina, ac sanguinem etiam mandebant. Multi homines fame absumti interierunt. Plurimi autem noctu vagantes clamabant:* Panis: Panis. *Ob id verò nocturno tempore oberrabant, quod talis civilitatis ac tantae essent, ut in publicum prodire ad quaerendum panem erubescerent, per diem nolebant se ipsos,* C *ne agnoscerentur, prodere. In Civitate Romana nisi navis frumento onusta fami succurrisset (Navis autem a Pisarum urbe Romam venit) Civitas tota fame periisset. Saeviente hujusmodi inopiá Deus ingentia prodigia ostendit.*

In ne la Cittate de Piacenza in Lommardia fo uno Nobbele homo de Casa de li Visconti de Castiello Novo, lo quale se trovava de venti millia Curve de grano. Era lo tiempo de Maggio de la fava, che dao suso. Lo Lunedie fo, che tutta Piacenza curze a soa casa, domannanno de lo grano. Respuse lo Nuobbele: *Sei Livre boglio de la Curva*. Lo martedie venne la iente con sei Livre. Quello li remannao senza grano, e disse: *Sette Livre ne boglio*. Lo Mercordie tornao la iente pe grano con sette Livre. Quello disse: *Otto Livre ne boglio*. Lo Iovedie la iente venne con otto Livre. Quello ne domannava nove. Lo Venerdie quelli vennero co nove Livre de Bolognini. Lo iniquo homo favellao e disse così: *Tornate a casa iente molestiosa. Quesso mio grano mai venno, se de esso* non

Placentiae in Lombardia tunc fuit nobilis quidam vir, ex familia Vicecomitum Castri Novi genitus, cui in horreo D *exstiterunt viginti millia Corbium tritici. Majus mensis tunc decurrebat, quo faba in agris florescens thecas, & granum emittere solet. Quodam die Lunae Placentinus Populus ad Vicecomitis domum cucurrit, frumentum sibi vendi exposcens. Respondit tum Nobilis:* Sex Libras pro qualibet Corbe volo. *Die Martis Plebs cum sex Librarum pretio* E *iterum rediit. Vicecomes Populum absque tritico remisit, dicens:* Septem Libras volo. *Die Mercurii Plebs ad Vicecomitis domum remeavit septem Librarum pretium afferens. Tunc dixit ille:* Octo Libris frumentum meum vendo. *Die Jovis Placentini cum octo Libris rursus accesserunt. Vicecomes verò novem Libras se velle dicebat. Die Veneris novem Libras Bononiensium advehentes,* Vice-

non haio dieci Livre. Con granne tristezza fe' tornare lo Puopolo e la carovana ad casa, e sostenere la fame. Ma lo buono e cortese Dio non voize così de lo Sabbato. Gionze uno Cavalieri Cittadino de Piacenza (Missore Manfredo de Lando havea nome) con una nave de grano. Lo grano valea Livre cinque. La fava comenzava ad ingranare. L'aitro die fo a Livre quattro. Lo terzo die fo a Livre tre. Quanno lo Nuobbele de' Visconti bedea quesso, forte fo turvato. E incontinenti tornao a casa & entrao in quello luoco, dove sio grano era. E conziderao la moita moneta, la quale de quello grano habera havuta, se havessi allargata la mano a li necessitosi. Pure favellao e disse: *Haio assai grano. Ma io so' destrutto.* E havenno la mente più alla avarizia, che a la pietate, iettao ne lo travo de mieso de lo tetto sopra lo sio grano uno capestro, e là in mieso de lo sio grano se appese pe la canna.

Ne la Contrada de Roma in uno Castiello, lo quale se dice Castiglione de li Alberteschi, incontrao uno aitro miracolo, como io intesi da perzone fide digne. Essenno quessa terribbele carestia, tutta la poveraglia de Roma, femene ed homini e citielle, ne fuiro pe le Castella. Là se ne sparzero. In quesso Castiglione fo uno, che habe nome Ianni Macellaro. E fo lo primo, che a Santo Spirito de Roma donassi masseria

A *Vicecomitem denuo adierunt. Ille iniquior factus, Populo haec verba tulit:* Domum redite, molestae gentes. Numquam enim frumentum hoc meum sum venditurus, nisi decem Libras pro Corbe consequor. *Ita Populi multitudinem maxima cum amaritudine animi domos repetere & famem tolerare, Vicecomes coëgit. At clemens & miseri-*
B *cors Deus tantae crudelitati remedium die Sabbati attulit. Miles quidam, Placentinus Civis, cui nomen Dominus Manfredus de Lando, cum una navi frumento plena, Placentiam advenit. Triticum tunc Libris quinque constabat. Faba granum emittere incipiebat. Postera die ad quatuor Libras frumenti pretium decrevit. Tertiâ autem Libris tribus va-*
C *luit. Quum nobilis vir Vicecomes id vidit, conturbatus animo vehementer, illico domum repetiit, & locum, in quo triticum asservabatur, introivit. Tunc magnam pecuniae quantitatem corde perpendit, quam de frumento suo fuisset habiturus, si manum indigentibus extendisset. Quamobrem in haec verba prorupit:* Multa copia tritici mihi est.
D At hoc ipsum miseriam ac ruinam mihi paravit. *Quum autem mentem suam avaritiae potius quàm pietati adduceret, trabi, quae in medio tecti supra horreum frumenti inerat, capistrum injecit, & in medio tritici semetipsum suspendit.*

In Romano agro in quodam Castro, quod Castrum Leonis Albertescorum nun-
E *cupatur, prodigium aliud evenit, quod mihi viri fide digni retulerunt. Terribili hac fame perdurante, indiga Plebs Romae, homines, feminae, virgines & pueri ad Castra confugerunt, quae sparsim huc illuc incoluerunt. In Castro Leonis fuit quidam, cui nomen Johannes Macellarius. Is primus exstitit, qui Ecclesiae Sancti Spiritus Romae dono obtulit animalium mandram. Dives &*

de' vestiami. Quesso fo ricco Massaro. Figlioli non havea. Ricchezze moito, fanti, fantesche assai, pecora, vovi, iumenti, campi sementati, pozzi pieni de grano. Tutte quesse cose Dio li contentio. Quanno venne lo tiempo, che la fava era verde in erva, onne Massaro mannava banno, che nulla perzona montassi in soa fava. Quesso Ianni pe lo contrario manna uno banno, che onne chivelli gisse a sio campo de fava. Aitro non sparagnassi che li fusti de le fave. Manicassino a lo piacere. Hora bedesi traiere la iente affamata. *Corvina servant pauperes famelici.* L' hoste pusero in quello campitiello. Per tutto die là demuravano a manicare. Lo padrone a cavallo in soa iumenta bene li visitava onne die, e sì li salutava. Po' li dicea che magnassino bene, e portassino de la fava ad casa a loro piacere. Po' dava uno panitto per homo. Allhora tornava in quello muodo. Conzolava li besuognosi. Hora passao la carestia, e benne lo tiempo de la leta fertilitate. Li poveri a Roma tornaro. La fava de quesso Castiello fo carpita. Po' fo battuta. Li fusti de la fava de quesso bono homo fuoro posti nell'ara, ne li quali cosa nulla de frutto era. Mentre che li fusti se batteano, Dio immise la soa granne abunnantia e frutto in quelli fusti. Allhora bedesi fava abunnare. Tanta fo la fava, la quale da quelle gamme fo vista, che là parze veramente, che la fava de li aitri Castellani se partissi da le proprie case e are, e venissi nell' ara, dove li fusti si vattevano. Così Dio liberamente mustrao, che bene li piace la elemosina de buono core ne lo besuogno. E che esso cortesia fao a chi sovvieo a le necessitati aitrui; e che per

A *opulentus Massarius fuit, & vir frugi. Sobole carebat. Divitiis abundabat, servis, ancillis, pecoribus, bobus, jumentisque plurimis. Agros satione floridos, & puteos tritico ac aliis leguminibus refertos possidebat. Haec omnia Deus illi clementer concessit. Adveniente tempore, quo faba virescens adhuc excrescebat, quilibet Massarius edictum publicabat,*
B *ut nemo hominum in fabae suae campum ingrederetur. Ex opposito laudatus Johannes edictum emisit, ut cuicumque ad fabae suae campum se conferre tutò liceret. Hac tamen conditione id permittebat, ut nimirum ad agrum fabae venientes, fabarum truncis & caulibus parcerent. Ceterum ut pro lubitu fabas comederent sinebat. Tunc glomeratim ho-*
C *mines fame vexatos ad campum Johannis concurrere vidisses:* Corvina (*idest truncos*) servant pauperes famelici. *Exercitum veluti locarunt in parvulo illo agro. Tota die fabis vescentes ibidem morabantur. Agri dominus inequitans jumentae suae, eos quotidie visitabat, salutabatque. Postmodum pauperes eosdem hortabatur, ut hilariter pascerentur, &*
D *ad domos suas fabam, quantum libuisset, afferrent. Exinde cuilibet adstantium in campo paniculum largiebatur. Quo facto ita se ad domum propriam referebat, a qua denuo exiens, veniebat, & famelicos ac egentes consolabatur. Demum cessavit inopia, successitque faustae fertilitatis tempus. Pauperes Romam redierunt. Faba Castri ejusdem ex agro*
E *excerpta, in area trita, & excussa fuit. Fabae caules ad pium hunc hominem spectantes, in areola impositi, nullas thecas, nullosque fructus praeferebant. Dum ipsi trunci excutiebantur, Deus optimus maximus abundantiam fructumque truncis & caulibus immisit. Tunc faba affluenter inde emergere conspicitur. Et copiosa adeo fuit faba, quae ex truncis exivit, ut verè credi potuerit, fabam alio-*

per uno ciento ne renne, como ne lo Vagnelio dice.

In queſſo tiempo correano Anni Domini MCCCXXXVIII. de lo mese de Febraro, la prima Domenica de Quatraiesima, quanno fo la horribbele sconfitta in Lombardia frà Como e Milano ne li campi di Parabianco. La quale novitate fo pe queſſa via. Puoi che li Veneziani habero ottenuta la vittoria sopra Miſsore Maſtino de la Scala de Verona, & habero Trevisi, & si caſſaro tutti li sollati da pede e da cavallo, queſſi sollati partennose, e non avenno suollo, fecero la granne Compagnia. Loro capo e connucitore era uno famoso Tedesco (Malerva havea nome) prode de perzona, saputo de verra. Cavalieri a speroni de aoro ce erano aſſai. Erance lo Conte Claudo, e lo Conte Guarneri, li quali da puoi fuoro Capora de Compagnia. Erance da tre milia cavalieri, e da quattro milia pedoni, fanti, masnadieri, senza aitra innumerabbele iente, la quale sequitava. Uno cacciato da Milano (Miſſore Lodorisi Visconte havea nome) penzao de tornare in Milano, havenno queſſa Compagnia e aitro sio esfuorzo. Così fue. Fece granni promiſſioni a lo Malerva, e quetamente moſſe so masinate. Ordenatamente paſſoe pe lo Padovano canto lo Veronese pe miesa Lommardia, *nullo contradicente*. Ne bennero fra Milano e Brescia. Po' a Bergamo. E paſſaro ad uno luoco, lo qua-

A *aliorum oppidanorum a propriis eorum areis discedentem venisse in Johannis areolam, in qua caules terebantur. Per haec piissimum Numen ostendit, quantum ipsi accepta sit eleemosyna in necessitatibus libenti animo praestita, & se liberaliter cum iis agere, qui proximorum indigentiis opitulantur, quibus centuplum reddit, quemadmodum in E-* B *vangelio testatur.*

Decurrebat tunc Annus Domini Millesimus Trecentesimus Trigesimus Octavus, quum mense Februario primâ Dominicâ Quadragesimae horribilis armorum clades in Lombardia inter Comensem & Mediolanensem Urbes in agro Parabiaghi accidit. In hunc modum ejusmodi conflictus ille evenit. Postquam C *Veneti victoriam de Domino Mastino de Verona reportaverunt, & Tarvisium obtinuerunt, atque omnes pedites ac equites exauctorarunt, milites ipsi discedentes, nec stipendia apud quemquam nacti, ingentem Societatem composuerunt. Dux illorum & ductor erat celebris quidam Germanus, cui nomen Malberba, corpore praestans & fortis, ac bellicae* D *artis peritus. Milites ad aurea calcaria in ea Societate plures fuerunt. Aderant Comes Claudius, & Comes Warnerius, qui alterius Societatis Duces & Capitanei postea exstiterunt. In illa Societate numerabantur tria millia equitum, peditumque quatuor millia. Famuli vero, lixae, & calones quammulti, ac innumerabilis aliorum, qui sequebantur,* E *turba. Dominus Loderisius Vicecomes, qui jam Mediolano fuerat expulsus, in animo habuit, Mediolanum denuo ingredi, hujus Societatis praesidio, aliarumque copiarum suarum conamine suffultus. His sic praeconceptis, multa pollicitus Malberbae, clam agmina sua movere coepit. Ordinatim per Patavinum territorium ad Veronensis ditionis fines per mediam Lombardiam* nullo contradicente *tran-*

quale hao nome la Colomma de Chiaravalle. Lo luoco ene granne e ricco, luoco de' Frati Bianchi de Santo Bernardo. Là si pusero. Là si trasſero per succurzo soi benevoglienti. Là de fora a li Marini campi stenne paviglioni. Currevano Anni Domini MCCCXXXVIII. de lo mese de Febraro. Mentre queſſa granne moltitudine pe la Contrada paſſava, forte tremavano le Cittati. Granne era la vardia, la quale die e notte se faceva. Puoi che là a la Colomma fo giunta queſſa brigata, allhora dechiarato fo, che Miſſore Lodoriſi boleva tornare in casa pe forza.

Allhora Miſſore Azzo Besconte era Signiore de Milano e de la Casa de Besconti. Queſſo Miſſore Azzo subbetamente sollicitao tutte le Cittati de Lommardia, le quali staevano suiette a Milano. Po' sollicitao tutti soi amici, si' de mannare lettere & ammasciatori. Po' sollicitao lo Puopolo de Milano. Po' traſſe fora sio granne esfuorzo di cavalieri e di pedoni, e puseli in campo. Là erano Bresciani, Trentini, Bergamaschi, Comani, Lodesani. Granne era la turba. La maiure parte erano villani. In campo iacciò doi huosti: quella di Miſſore Lodoriſi, e quella di Miſſore Azzo Besconte. In mieso de queſſi doi huosti li campi staco de una Villa, la quale se dice Parabianco. Lo tiempo era de vierno, & era quella neve granne con quella humiditate, de la quale dicto ene de sopra. Et era sì esmesuratamente granne la neve, che non laſſava fare

vat-

transivit. Inter Mediolanum & Briziam Loderisii exercitus venit. Postea Bergomo appropinquavit. Exinde ad quemdam locum, qui vocatur Columba Clarae-Vallis, se contulit. Locus ipse amplitudine ac opulentiâ spectabilis ad Monachos Albos Ordinis Sancti Bernardi pertinet. Ibi sedem & castra fixerunt acies Loderisii. Illuc amici ac benevoli, Loderisio opem laturi, convenerunt. Ibi etiam in campis Marinis tentoria sua extenderunt. Decurrebat, ut diximus, Annus Domini Millesimus Trecentesimus Trigesimus Octavus, mense Februario. Dum haec ingens multitudo per regiones illas pertransibat, intremuerunt admodum circumpositae Civitates, quae quidem diu noctuque diligenter semetipsas custodiebant. Postquam Societas illa ad Columbam pervenit, tunc aperte innotuit, Dominum Loderisium decrevisse ad patriam domum per vim redire velle.

Tunc Dominus Azzo Vicecomes de familia Vicecomitum Mediolano dominabatur. Iste Dominus Azzo illico a cunctis Urbibus Lombardiae, quae imperio suo suberant, auxilia poposcit. Amicos quoscumque suos solicitavit tum epistolis, tum legationibus, ut sibi praesidio essent. Deinde a Populo Mediolanensi subsidium anxie perquisivit. Demum extra Civitatem validum exercitum suum equitum & peditum eduxit, quem in campo locavit. Brizienses, Tridentini, Bergomenses, Comenses, Laudenses in exercitu illo erant. Innumerabilis turba videbatur. Plerique vero rustici fuerunt. Castra itaque posuerunt exercitus ambo, unus nimirum Domini Loderisii, & alter Domini Azzonis Vicecomitis. Inter hosce duos exercitus Villa quaedam, quae Parabiagum appellatur, interjacebat. Tunc hyemis tempus erat, & nivis illius magnitudo, imbribus ac pluviis sociata, quas supra innuimus. Erat autem nix enormiter alta, adeo ut certa-

men

vattaglia ordenata. Fi' a lo ienuocchio homo ſe affonnava ne la neve. Granne era lo infango. Le arme, e le soprainſegne ſtavano immrattate. Speſſe voite ſi battevano queſſi huoſti inziemmora. Po' tornavano a loro paviglioni. Tre dii duraro queſſi tumulti. La Banniera de la una parte e dell' aitra era lo Campo bianco, e lo Serpente nero, lo quale havea in canna uno home nudo. Una notte fo tanta la ſtanchezza de li homeni de lo huoſte di Miſſore Azzo, che più de ſetteciento ne fuoro ſcannari dormenno. Allhora la dimane non fo demoranza nulla. L'una parte e l'aitra ſe acconcia. Udeſi tromme ſonare: bedeſi guarnire de Capitanii.

Hora ſe feccro inziemmora. Tutto lo campo de Parabianco ſtao pieno de' commattenti. Tanto che durao la vattaglia, bedeſi ferire de lancee, ſpate, e mazze. Mortale cne quella vattaglia. Granne ſuono fao. In quella vattaglia fo ſconfitto Miſſore Luchino Zio di Miſſore Azzo, capo de la iente, e fo preſo pe la perzona. E fo vencetore Miſſore Lodoriſi con ſio Capitanio Malerva. Quaranta quattro centinara de homeni fuoro acciſi ſenza li affocati in fiume e ne li gorghi e da la neve, Comaſini, Trentini, Bergamaſchi, iente da villa, da pede la maiure parte, li quali pe lo impedimiento de la neve non potevano la voita dare. Trenta ſei centinara de cavalli fuoro ſcempanati, ſenza li moiti feruti. Hora bedi, como ſuccurre la ventura a Miſſore Luchino. Staeva drento de Milano Miſſore Azzo armato con tutto lo Puopolo. Pe via nulla volea eſcire. Staeva riſervato a li beſuogni drento uno ſio paren-

A *men ordinatim iniret uterque exercitus, prohiberetur. Ad genu uſque homines ſuper nivem ambulabant. Praeterea lutum ingens arma, vexilla, & alia militaria ſigna conſpurcabat. Nihilominus hi duo exercitus ſimul quandoque velitabantur. Poſt velitationes ad propria tentoria ſe recipiebant. Velitares tumultus triduo perdurarunt. Utriuſque partis Ve-*
B *xillum praeſeferebat campum album cum nigro ſerpente, qui nudum hominem deglutiebat. Nocte quadam tanta fuit laſſitudo ac ſopor militum exercitus Domini Azzonis, ut ab hoſtibus irruentibus ſeptingenti & ultra dormientes fuerint jugulati. Tunc adveniente mane nullus morae locus amplius relictus eſt. Utraque pars ad bellum ſe accingit. Tuba-*
C *rum clangor auditur. Duces ad bellum diſponi & diſponere ſuos conſpiciuntur.*

Demum ad manus inſimul ab utroque exercitu ventum fuit. Univerſa Parabiaghi planities pugnatoribus impletur. Quouſque dimicatio duravit, lancearum, enſium & clavarum ictus & vulnera ſtragem fecerunt. Mortale ſane fuit certamen illud. Ingenti reſonuit ſtrepitu. In
D *eodem proelio profligatus captuſque fuit Dominus Luchinus patruus Domini Azzonis, ductor exercitus. Victores exſtiterunt Dominus Loderiſius & ejus ductor Malherba. Quatuor hominum millia & quadringenti ibi cecidere abſque illis, qui vel in flumine & in gurgitibus ſubmerſi, vel in nive ſuffocati perierunt. Comenſes ſcilicet, Tridentini, Bergomen-*
E *ſes, ruſtici homines, & ex majori parte pedites, qui ob nivis impedimentum retrogredi non potuerunt. Tria millia & ſexcenti equi abſque plurimis, qui vulnerati fuerunt, exenterata in campo remanſere. Nunc animadverte, quomodo ſors praeſto fuerit Domino Luchino. In Mediolanenſi Urbe morabatur Dominus Azzo armis contectus una cum univerſo Civitatis Populo. Nullo modo ex Urbe pro-*

parente, Miſſore Ianni de lo Fieſco
da Genova, ſio Quinato, con cin-
queciento Borgognioni de la bona
taglia in ſoa compagnia. Como la
novella ionze de la ſconfitta, così
eſcio fora de Milano con cinque-
ciento Borgognioni e con treciento
Todiſchi, e ionze a li campi de
Parabianco. La prima coſa, raccoi-
ze tutti quelli, li quali fuiti erano
da lo ſtuormo. Tutti li aionze. A-
dunao quelli, che poteo. La ſecun-
na coſa, proviſe, como ſtaeva l'huo-
ſte, e vide cha la iente de la Com-
pagnia non ſtaeva ordenata. Anche
ſtaeva ſparza pe lo campo, chi de
chà e chi de là ſopra la guadagnia
de lo ſpogliare. La terza coſa, com-
puſe con lo Malerva, e ordinao,
che non combatteſſi, e in precio li
donao dieci fiaſchi pieni de Ducati,
in ſemmiante de preſentarli bono vi-
no de Malvaſia. Granne capeſtro e-
ne la moneta. Allhora preſtamente
ſonao ſoe tromme. Deoſe ſopra ad
eſſi. Poca reſiſtentia habe. E deo
pe terra lo Confalone di Miſſore Lo-
doriſi, e de lo Malerva, e preſe
Miſſore Lodoriſi pe la perzona. In
quella reſcentia fo acciſo Miſſore
Ianni de lo Fieſco da Genova. Puoi
che fo fatto preſone Miſſore Lodo-
riſi, e fo rotta ſoa ſchiera, tutto lo
campo fo vento ſenza aitra contra-
ditione. Tornao in Melano con trion-
fo e granne danno, como ene ditto
de ſopra. E quaranta quattro centi-
nara de perzone morio ſenza li aitri
pericolati de le ferute. Vedeſi cari-
care le carra piene de queſſe cuor-
pora morte; e sì le traievano de lo
campo, e sì le portavano a loro ſe-
pulture. Miſſore Lodoriſi la vita non
perdio, ma fo renchiuſo in perpetuo
carcere in uno Caſtiello, lo quale
ſe dice Santo Colombano. Là dato
li

A *prodire ei animus erat. Intra Civitatem*
agebat ejus affinis, ſororius nempe, Do-
minus Johannes de Fliſco Genuenſis cum
quingentis Burgundionibus militibus ele-
ctis ac bellicoſis, ut neceſſitatibus poſſet
ſubvenire. Quum cladis nuntium alla-
tum fuit, cum quingentis iis Burgun-
dionibus, & cum trecentis Germanis
Mediolano protinus erupit, atque ad Pa-
B *rabiaghi campum pervenit. In primis*
omnes illos, qui a proelio aufugerant,
collegit, & cunctos, quos potuit, coa-
dunavit. Secundò inquirere coepit, quo-
modo conſiſteret hoſtilis exercitus, agno-
vitque copias Societatis inordinate mora-
ri. Etenim diſperſi vagabantur milites
huc illuc ſpoliis agendis inhiantes ac in-
tenti. Tertiò cum Malberba pepigit,
C *obtinuitque, ne amplius decertaret, &*
obtentae conditionis pretio donavit Mal-
herbae decem oenophora, Aureis plena,
fingens ſe dono mittere ipſi electum Cre-
ticum vinum. Validum capiſtrum eſt pe-
cunia. Ad haec celeriter illico tubas
clangere juſſit. Irruit ſtatim in hoſtes.
Hi parum reſtiterunt. Ad terram deje-
cit Vexillum Domini Loderiſii & Mal-
D *herbae. Dominum Loderiſium captivum*
habuit. In illo conflictu interemtus obiit
ipſe Dominus Johannes de Fliſco Ge-
nuenſis. Poſtquam Dominus Loderiſius
in captivitatem devenit, ejuſque cohor-
tes & agmina diſſipata ac victa fue-
runt, hoſtilia caſtra nullo obſtaculo ſu-
perata fuere. Dominus Azzo Mediola-
num cum triumpho & magno detrimen-
E *to, ut ſuperius diximus, rediit. Virorum*
quatuor millia & quadringenti occubue-
re, non computatis, qui vulneribus per-
cuſſi poſtea perierunt. Interim vidiſſes
cadaveribus mortuorum currus onerari,
qui e caſtris pertracti ad ſepulturas oc-
ciſorum corpora deducebant. Dominus Lo-
deriſius vitâ haud privatus fuit, ſed
perpetuo carceri incluſus eſt in Caſtro,
quod Sanctus Columbanus vocatur. In
quo

li ſo onne diletto, lo quale domannava de ſonare, cantare, magnare, de femene, ſaivo che eſcire non potea de preſone. Quelli ſollati della Compagnia fuoro tutti derobati. Perdio arme e cavalli. Io ne bidi benire de queſſi da doiciento cinquanta a pede. Tale havea ſperoni a la correia, tale una zarghetta, tale uno cimiero, e aicuno menava ronzino, ſecunno la connitione. A li Borgognioni fo data paca doppia, e granni doni. Malerva fo laſſato.

Pochi die ſtette che Miſſore Azzo Beſconte Signiore de Melano morio, e ſuccedeo in ne la Signioria Miſſore Luchino Beſconte ſio Zio. Hora comenza a ſignoreiare Miſſore Luchino, lo quale habe la majure parte de Lommardia, Parma, Piacenza, Bergamo, Lode, Breſcia, Melano, Crema, e Civitale. E viſſe in Signoria Anni nove, in tanta pace e iuſtitia, che non ſe trovava uno terreno, che ſe crollaſſi. Con l'aoro in mano giva l'homo franco. Fo homo ſevero ſenza aicuna pietate. Mai non perdonava. Secunno lo peccato, ſecunno la fallenza puniva. Queſſo fo de tanta crudelitate, che fece manicare a li ſoi cani uno guarzone Todiſco, lo quali li havea preſentato ceraſe; perchè havea feruto uno ſio cane, lo quale li havea abaiato. E non habe remiſſione nè pe la pueritia, nè pe caritate de lo patre, lo quale era Coneſtavile, ſio amico, nè pe moneta. Queſſo Miſſore Luchino, benchè guardie haveſſi de homeni da pede e da cavallo a muodo regale, nientedemeno habe una ſpetiale e nova vardia con ſeco. La vardia ſoa erano doi Cani Alani granni e terribbeli, gruoſſi como lioni, lanuti como pecora: li uoc-

A *quo ipſi quaelibet delectatio permiſſa fuit, quam expetebat, puta ſonandi, canendi, convivandi, cum feminis converſandi. At carcere exire illi denegatum eſt. Societatis milites exſpoliati fuerunt. Equos & arma amiſerunt. Egomet illorum ducentos quinquaginta pedites vidi. Nonnulli ad cingulum calcaria ferebant, parmulam alii geſtabant, aliqui* B *galeam in capite portabant, & quidam mannulos ducebant, juxta cujuſque conditionem. Burgundiones duplicata ſtipendia & ingentia dona receperunt. Malberba libere fuit dimiſſus.*

Paucis ab hinc diebus Dominus Azzo mortem naturaliter Mediolani ſubiit. Huic in dominatione ſucceſſit Dominus Luchinus Vicecomes ejus patruus. Nunc C *incipit ipſe Luchinus dominium ſuum exercere. Imperio ſuo ſubjectam habuit majorem Lombardiae partem, Parmam, Placentiam, Bergomum, Laudem Pompejam, Brixiam, Mediolanum, Cremam, & Bellunum. In tyrannide vixit annis novem in tali ac tanta pace ac juſtitia, ut nullus ſub dominatione illius ager in fide ei debita vacillare inveniretur.* D *Secure cum auro prae manibus quiſque tunc gradiebatur. Severus homo Luchinus abſque ulla miſeratione rexit. Offenſas numquam remittebat. Pro meritis noxios & peccantes puniebat. Tanta ei crudelitas infuit, ut canibus ſuis vorandum dederit quemdam adoleſcentulum Germanum, qui Luchino ceraſa obtulerat, quòd adoleſcens ipſe canem quemdam ejus ſibi allatrantem vulneraverat.* E *Nulla pietate Tyrannus flecti potuit vel ob percuſſoris pueritiam, vel ob genitoris ejus amorem, qui Tribunus Militum & amicus Luchino erat, vel ob pecuniam pro puero redimendo oblatam. Ceterum idem Vicecomes, licèt cuſtodes corporis ſui equites ac pedites in regalem modum haberet, nihilominus praecipuam novamque cuſtodiam ad corporis ſui*

uocchi haveano roscii e terribbeli. Quessi doi Cani Alani sempre lo sequitavano pe la Corte, l' uno da la parte ritta, lo aitro da la parte manca. In mieso de lo Palazzo havea una forte Torre. Dentro de la Torre era una spatiosa cammora. Quanno Missore Luchino se posava in quella cammora, li Cani stavano disciolti. Sempre circondavano la Torre. Nulla perzona all' uscio se poteva accostare. Denanti a la Torre staeva la granne Sala. A la Porta staeva la vardia. L' aitra vardia staeva a la Porta ienerale de la Corte ne lo Atrio. L' aitra vardia staeva ne la Piazza. Quanno Missore Luchino magniava solo, staevano a tavola li Cani tuttavia con esso granni quattro. De carne dao hora ad uno, hora a lo aitro. Quanno Missore Luchino stava in pede, la moita Baronia li faceva intorno piazza con silenzio pe temenza de li Cani. Nullo se crollava, nullo parlava. Che se per ventura lo Signiore un poco guardassi aicuno con male asguardo, subbeto li Cani li fuorano sopra in canna, e davanolo pe terra. De tale vardia canina nullo se maravigli, cha quessa cosa non ene nova. Scrive Balerio Massimo, che Massinissa fo Rege de Numidia, e fo moito amico e fedele servitiale de lo Puopolo de Roma. Quesso Re Massinissa sempre havea in vardia de soa perzona doi granni cani, granni mastri; e non se teneva sicuro senza essi, benchè havessi guardie de' pedoni e cavalieri, e havessi lo potiente e ricco Reame de Numidia. E sopra tutto quesso havea la bona amicizia de' Romani, pe li quali era Signiore, & era saivo, securo, e temuto. Aicuna voita fo demannato,

A *sui defensionem enutrivit. Ejusmodi custodia fuerunt duo Canes Alani, corpore ingentes, aspectu horribiles, formâ leonibus non absimiles, lanosi ceu pecudes, oculis rubentibus ac terribilibus. Hi duo Alani canes perpetuo Luchinum per Aulam sociabant, a latere dextero unus, a sinistro alter. In Palatii sui medio fortis Turris constructa exsurgebat.*
B *Intra Turrim amplum satis cubiculum erat. Quum in illo cubiculo Dominus Luchinus cubitum ad somnum capiendum petebat, Canes catenis soluti vigilabant. Turrim circumibant semper. Nemo ad ostium cubiculi appropinquare audebat. Ante Turrim ingens ac spatiosa Aula videbatur. Ad Aulae ostium excubabant custodes. Ad generalem portam Curiae*
C *in atrio excubias suas agebant alii vigiles. Demum armatorum tertia custodia in Platea morabatur. Quum Dominus Luchinus ad mensam solus sedebat, quatuor Canes corporis formâ ingentes continuo stabant ad ejus mensam. Ipse verò modò uni, modò alteri frusta carnium projiciebat. Quum ipse Dominus Luchinus stabat, Dynastarum & Nobilium*
D *magna multitudo eum circumdabat, silentium caute custodiens ob canum timorem. Nemo adstantium aulicorum movebatur loco, nemo Nobilium loquebatur. Si Vicecomes aliquem forte iniquo aut ingrato oculo conspiciebat, protinus Canes ad guttur exosi hominis irruebant, & illum ad terram prosternebant. Nemini hujusmodi Canum custodia admira-*
E *tionem creet, quum id haud novum apud homines sit. Valerius* (a) *Maximus scribit, Massinissam Regem Numidiae, multâ amicitiâ & servitiorum fide, Romano Populo conjunctum fuisse. Hic Rex Massinissa ad sui corporis tuitionem duos grandes Canes semper habuit, in obsequendo sibi multum edoctos. Numquam semet securum absque ipsis reputabat, licèt*

(a) Valerius Maximus Lib. IX. cap. XIV. Factor. & Dictor. Memorabil.

nato, queſſo perchè facea. Reſpuſe e diſſe: *L'homo, che bole eſſere libero naturalmente, non ſao mantenere fidelitate. Lo cane, lo quale non conoſce libertate, è fidele a ſio patrone.*

Anche queſſo Miſſore Luchino fo homo moito juſto; nè per aoro nè per ariento laſſava de fare juſtitia. Sì che ſoa Terra era franca. Habe uno ſio figlio vaſtardo. Miſſore Bruzo havea nome. Ad queſſo Miſſore Bruzo donao la Sgnioria de Lodi. Ad quella Cittadella lo mannao a regniare. Accadde, che uno ientile homo acciſe uno aitro. Fo preſo e fatto decollare. Li parienti de queſſo malefattore denanti parlao con Miſſore Bruzo, e diſſero così: *Miſſore Bruzo; a ti beſuognano denari. Non perda la perzona lo preſoniero voſtro. Ecco quinnici milia Fiorini appareccbiati.* Queſſo odenno Miſſore Bruzo, de coipo fo molato. Cavaicao da Lode a Melano. Fo denanti a lo patre. Si ſe inninocchiao e demannao gratia, perchè eſſo era povero Cavalieri. Potea vadagniare quinnici milia Fiorini, ſe a lo malefattore ſaivava la vita. Queſſo odenno lo patre Miſſore Luchino, deo de cenno ad uno ſuo donziello, cha li portaſſi da la cammora uno ſio elmo. Lo elmo era moito forvito e relucente. De ſopra era uno bello cimiero de velluto vermiglio copierto. Erance ſcritte lettere da aoro. Quanno l'elmo fo benuto, diſſe: *Bruzo,*

liei

A *licèt peditum & equitum cohortibus cuſtodiretur, & potenti ac opulento Numidarum Regno praeeſſet. Prae omnibus autem ſincerâ amicitiâ Romanorum, quorum ope dominium obtinuerat, Maſſiniſſa fruebatur, qua ſalvum, tutum, & formidatum apud ſubditos ſe eſſe credere debebat. Quandoque interrogatus, quare id ageret, reſpondens* B *dixit:* Homines, qui liberi naturaliter eſſe volunt, fidem ſervare neſciunt. Canes, qui libertatem non norunt, dominis ſuis fidelitatem obſervant.

Praeterea Dominus Luchinus juſtitiam ſumme amavit, quam nec ob aurum nec ob argentum umquam ab exercendo deſtitit. Quare Mediolanenſis Civitas & C *cetera loca, quibus imperabat, ſecuritate & quiete multa gaudebant. Naturalis ei filius fuit, Bruzius nomine. Huic Domino Bruzio donavit Laudis Pompejae dominium. Ad hanc urbeculam regendam eum miſit. Contigit, quemdam virum nobilem vitam ademiſſe cuidam alteri. Captus fuit occiſor, & poſtmodum decollatus. Antequam capitalem* D *ſententiam is ſubiret, parentes malefactoris eiuſdem Dominum Bruzium adierunt, eique in hunc modum ſunt loquuti:* Domine Bruzi; tibi opus ſunt nummi. Ne perde hominem, quem captum in vinculis habes. Ecce jam paravimus numeranda tibi quindecim Aureorum millia. *His auditis Dominus Bruzius protinus animo leni-* E *tum ſe ſenſit. Ob id ad Mediolanenſem Urbem eques perrexit. Coram patre ſtetit. Genibus ante eum innixus, interfectoris abſolutionem popoſcit, quòd ipſe Bruzius egenus Miles eſſet. Quindecim millia Aureorum ſe fore lucraturum expoſuit, ſi facinoroſo viro vitam ſalvaret. Haec audiens Dominus Luchinus genitor, famulo cuidam ſuo innuit, ut e cubiculo deferret ad ſe quamdam ſuam*

caſſi-

lici queſſe lettere. Le lettere fuoro leſſe: Diceano; IUSTITIA. Diſſe dunque: *Noi in apparentia la iuſtitia porremo in effetto. Non voglio che quinnici milia Fiorini peſino più de lo elmo mio, lo quale peſa più de la mia Signioria. Va. Torna a Lodi, e fa la iuſtitia. E ſe queſſa non farai, io la faraio de ti*. Moito boleva, che giſſe homo netto in ſio terreno. Moito amava lo Puopolo menuto. Reſſe anni nove, e in ſoa Signoria morio, e raſſegnao la vacchetta megliore e maiure, che nolla preſe.

In queſſo tiempo comenzao la iente elmeſuratamente mutare haviti sì de veſtimenta, sì de la perzona. Comenzao a fare li pizzi de li capucci longhi. Comenzao a portare panni ſtretti a la Catelana, e collari portare ſcarzelle a le correie, e in capo portare capelletti ſopra lo capuccio. Po' portavano varve granni e foite; como bene Janetti Spagnuoli voco ſequitare. Denanti a queſſo tiempo queſſe coſe non erano anco. Se radevano le perzone la varva, e portavano veſtimenta larghe e oneſte. E ſe aicuna perzona haveſſi portata varva, fuoro ſtato avuto in ſoſpietto de eſſere homo de peſſima raſcione, ſaivo non fuſſi Spagnuolo, o vero homo de penitentia. Hora ene mutata connitione, idea, deletto. Portano capelletto in capo per granne

A *caſſidem. Galea haec admodum perpolita relucebat. In culmine inerat elegans criſta ſerici villoſi coloris purpurei. Inſcriptae aureae literae apparebant. Quum allata fuit galea, dixit Luchinus:* Bruzi; epigraphen hanc perlege. *Legit Bruzius literas inſcriptas, nempe JUSTITIA. Addidit itaque Luchinus:* Nos juſtitiam quam heic nominatam

B intuemur, exſequutioni demandabimus. Nolo ſane quindecim millia Aureorum praeponderare caſſidi meae, quae quidem pretioſior eſt imperio meo. Perge igitur, & Laudem Pompejam redi, & juſtitiam exſequere. Hanc niſi perficies, ego ipſe de te ſane ſuſcipiens complebo. *Multum amavit Luchinus, ut quilibet ſub do-*

C *minio ſuo recte procederet. Multo amore Populum & Plebem proſequebatur. Praefuit imperio annis novem, & in ſuo dominatu diem clauſit extremum, ſucceſſori renuntians regimen Regni, amplioris quidem ac majoris, quàm ipſe acceperat.*

Hoc tempore homines coeperunt enormiter immutare tum veſtium tum exte-

D *rioris ſpeciei ornatum. Cucullis latioribus pinnulas tunc primo fecerunt. Indumenta conſtricta & anguſta in Catalaunicarum veſtium modum deferre, collaria geſtare, ad cingulos aſcoperas & marſupia tenere, pileolos ſupra cucullum in capite portare coeperunt. Spiſſas exinde & amplas barbas nutriebant. Aſtures & Hiſpanos exacte imitari ſtu-*

E *debant. Ante haec tempora id nullo modo apud noſtrates fiebat. Barbam radebant, & latis ac honeſtis indumentis operiebantur. Quod ſi quiſpiam barbatus inceſſiſſet, ſuſpicionem hominis peſſimae conditionis & mali nominis non effugiſſet, niſi vel Hiſpanus natione, vel Eremiticae vitae profeſſor fuiſſet. Nunc veſtimentorum & ſpeciei modus, delectatio, & guſtus, immutata ſunt. Pileo-*

ne autoritate. Foita varva a muodo de Eremitano. Scarzella a muodo de pellegrino. Vedi nova devisanza! E che più ene: chi più non portassi capelletto in capo, varva foita, scarzella in centa, non ene tenuto cobelle, overo poco, overo cosa nulla. Granne capitagna ene la varva. Chi porta varva, ene temuto.

Quì me boglio uno poco stennere. In uno paiese fo uno Rege, lo quale moito honorava li Filosofi e li homeni, che so' savii, e dico bene paravole. Quesso Rege moito cercava de havere compagnia de homeni virtuosi in soa Corte. Accade de havere uno granne Filosofo. Moito fo allegro lo Rege de la presentia de quesso bono homo; e tanto maiuramente, quanto quesso Filosofo havea bono aspietto, e pienamente responnea ad onne questione, che ad esso se faceva. Hora bole lo Rege honorare la bontate, la scientia, la virtute, la quale in quesso Filosofo se trovava. Invitaolo ad uno solenne convito de divierzi civi delicati e boni, a lo quale convito fo tutta soa Baronia. La Sala, dove lo manecare se faceva, fo granne e larga. Le taole messe attorno. Tutto lo palmento de la Sala era copierto de tapiti, li quali tapiti erano de pura e netta seta. Le mura intorno erano amantate de colorii riccamente laorati a Baboini messi ad seta e ad aoro filato. Lo cielo de sopra era de cortine fatto a stelle de aoro. Moiti panni Tartareschi là sparzi erano. Boleva lo Re, che quello convito solenne fossi. In capo de la Sala stava una taola piccola. Ad quessa

A *Pileclum capiti imponunt, in magnae auctoritatis indicium. Densâ barbâ ad Eremitarum exemplum in publicum prodeunt. Manticas & peras peregrinantium more deferunt. Novitatem ornatus animadverte. Quod plus est, quicumque pileclo caput non contegeret, spissam barbam non nutriret, ascoperam ad cingulum non teneret, nihili aut*

B *parvi aestimaretur. Quidpiam majus se possidere opinantur, qui barbam habent. Qui barbatus incedit, obsequium ac timorem exigit.*

Heic vero a materia aliquantulum digredi volo. In regione quadam Rex nescio quis fuit, qui maximis honoribus Philosophos ac sapientes viros, & bene loquentes, affecit. Rex idem accurate

C *quaerebat doctorum eruditorumque hominum in aula sua contubernium. Accidit, ut fortè ad se pertraheret quemdam magni nominis Philosophum. Rex summo gaudio repletus, quum coram se stare virum illum conspexit, ac tanto plus gavisus est, quanto elegantiorem Philosophus iste corporis formam praeseferebat, ac omnino cuicumque quaestio-*

D *ni, quae ipsi proponebatur, docte respondebat. Decrevit propterea Rex, bonitatem, scientiam, & virtutem, quae in Philosopho splendebant, honorare. Ad lautum igitur ac solemne convivium, diversis exquisitis sapidisque dapibus suave, Philosophum accivit. Convivio interfuerunt omnes proceres ac primates Regni. Aula, in qua commessa-*

E *tio habita est, spatiosa & ampla fuit. Mensae circumpositae erant. Totum aulae pavimentum aulaeis ex puro ac nitido serico fabrefactis cooperiebatur. Parietes circum peristromatibus diversorum colorum contegebantur, simias auro & serico elaboratas exprimentibus. Superius aulae tectum conopeis ac cortinis stellatis aureis amiciebatur. Plures Tartarici panni ibi sparsi & bene compositi*

ſa taola ſedevano lo Rege e lo Filoſofo ſoli. Viengo li ſervitiali delicati. Portano manecare. Mentre elli ſe mannicava, lo Re non perdieva tiempo. Anco diligentemente demannava lo Filoſofo, cha li renneſſi raſcione de certi dubii. Lo Filoſofo, como prudente perzona, ſofficientemente reſponneva. Soe reſpuoſte fortemente cadevano ne lo animo de lo Re, cha ſe accertavano a lo vero. Donno lo Re ſpeſſe voite diceva: *Bene dici. Piacemi.* Infra tanto a lo Filoſofo benne voluntate de ſputare. Teneva in vocca una granne ſpurgata una hora groſſa. Più tenere nolla poteva. Fore conveniva che ieſciſſe. Vardava lo Filoſofo intorno a lo muro e pe terra cercava lo luogo, dove poteſſi ſputare. Non bede loco de ciò. Cha, como detto ene, onne coſa era copierta de nobili tapiti. Allhora voito lo Filoſofo lo capo habe veduta la faccia de lo Rege. Lo Rege havea una varva moito nera, granne, e larga. La longhezza ſi' a mieſo lo pietto. Le banne ſi' ne le ionte de le ſpalle. Parea uno Varvaſore. Conziderao lo Filoſofo, che quella varva fuſſi lo più brutto loco de quella Sala, e più atto a recepere lo ſio ſputo. Fermaoſi lo ſavio Filoſofo, e ſputao in vierzo de la varva de lo Re. Quanno lo Re ſentio ciò, fortemente ſtette turvato e regoglioſo, e diſſe: *Queſſo perchè hai fatto?* Reſpuſe lo Filoſofo e diſſe: *De ſotto, de ſopra, de onne canto me ſtaco panni meſſi ad aoro. Non ce ene loco aicuno laido da ſputare potere, ſaivo che queſſa toa varva, che ene lo più laido loco, che ne ſia. Perciò le haio ſputato; cha homo deo ſputare ne lo più laido loco.* Ad queſſe paravole lo Rege non reſponneva, ma ſtaeva muto. Allhora lo Filoſofo

A *ſiti cernebantur. Decreverat enim Rex, convivium illud omni ſolemnitate celebrari. In aulae primo ac principaliori loco menſula quaedam parva appoſita inerat. Ad hanc menſulam ſedebant Rex ac Philoſophus tantum. Epulae delicioſae miniſtrantur. Dapes variae afferuntur. Dum comedebant, Rex tempus haud terebat. Solicite namque a Philoſopho petebat, ut ſibi quaſdam dubioſas*

B *quaeſtiones enodaret. Philoſophus ceu vir ſcientiâ prudentiâque ſatis excellens, apte reſponſa dabat. Reſponſiones Philoſophi in animo Regis fortiter imprimebantur, utpote quae veritatem certò ſapiebant. Ob id Rex pluries ajebat:* Bene loqueris. Hoc mihi arridet. *Interea Philoſophum ſputandi neceſſitas*

C *invaſit. Per horae & amplius ſpatium coactae pituitae non modicam quantitatem in ore ſuo continebat. Hanc amplius retinere incluſam non poterat. Ut excreando exiret, Philoſopho ſane opus erat. Is circum parietem oculos figebat, & ad ſolum exinde lumina demittens, locum, in quo conſpueret, tacitus exquirebat. Nullus apparet locus conſputatio-*

D *ni conveniens. Nam, ut diximus, parietes ac pavimentum nobilibus aulaeis, pretioſiſque tapetibus cooperta erant. Tunc faciem convertens Philoſophus, vultum Regis conſpexit. Rex nigram admodum barbam, ſatis longam latamque gerebat, quae longitudine ad pectoris medietatem uſque extendebatur, & latitudine ad anteriores humerorum juncturas*

E *uſque dilatabatur. Baccalaureo Regem non immerito aſſimilare potuiſſes. Conſideravit itaque Philoſophus, barbam eamdem locum eſſe omnium deformiſſimum Aulae, aptiſſimumque recipiendo ſputo ſuo. Subſtitit prudens Philoſophus, & in barbam Regis deſpuit. Quum Rex id perſenſit, animo agitatus admodum, iracundo vultu haec inquit.* Cur hoc ipſum feciſti? *Reſpondit Philo-*

ſo *ſo-*

A fo lo toccava ne la spalla, e disse: *Dì. Che hai? Bene dico? Dì, che a te piace*. Hora se quessi, li quali portano la varva, staiessero a lato de quesso Filosofo, reciperao quello, che recepeo lo Rege.

losophus: Sub pedibus, supra caput, & ad latera undique mihi circumsistunt aurei panni. Nullus mihi superest sordidus abjectusve locus, ubi possim conspuere, si excipias hanc tuam barbam, quae quidem foedissimus omnium locus est. Propterea in hac pituitam meam sputando deposui. Homines enim in sordidiori loco
B excreare debent. *His verbis nihil Rex reponebat, sed obmutescens taccbat. Tunc Philosophus humerum Regis manu contrectans inquit:* Dic mihi, Quid in animo habes? Num bene loquor? Dic modo, id tibi arridere. *Nunc si ii, qui barbam deferunt, juxta Philosophi hujusce latus sederent, certò id, quod Rex recepit, & ipsi*
C *reciperent*.

CAPITOLO DECIMO.

De la morte de lo Re Ruberto. E della benuta che fece la Reina de Ongaria a Roma.

ANni Domini MCCCXLII. cor-
D revano, quanno finio li soi dii lo inclito e glorioso homo Ruberto Re di Cecilia e di Hierusalem. E fo sotterrato honòrabilmente ne la Cittate de Napoli in Santa Chiara. Iace ne lo loco, dove duormo soi antecessori. Pe la morte de lo quale lo Renno de Puglia fo desolato, como giose diceraio. Quesso Re Ru-
E berto fo homo moito savio, e tanto savio, che pe sio sapere acquistao la Corona, che non dovea essere Rege. Esso anco ordinao Re Carlo sio frate conzobrino, a chi spettava la Corona, aoperanno che fussi chiamato Re de Ongaria. E così fo. Donne puoi fo coronato esso. Quesso Re Ruberto fo homo, che mantenne sio Reame in tanta pace, che pe tutta Puglia.

CAP. X.

De obitu Regis Roberti. De adventu Reginae Hungariae Romam.

ANnus Domini Millesimus Trecentesimus Quadragesimus Secundus decurrebat, quum extremum vitae diem clausit inclytus & gloriosus vir Robertus Siciliae & Hierusalem Rex. Honorifice in Urbe Neapolis in Ecclesia Sanctae Clarae cadaver Regis sepultum & depositum est in loco, in quo corpora praedecessorum ejus conquiescunt. Ob mortem cujus Regis, Apuliae Regnum desolatum fuit, ut inferius dicemus. Praelaudatus Rex Robertus vir utique multâ prudentiâ, tantâque sapientiâ praeditus fuit, ut coronam sibi acquisierit, licèt Rex futurus non fuisset. Is insuper in Regem creavit Carolum fratrem suum consobrinum, ad quem Regni corona pertinebat, egitque adeo, ut Rex Hungariae nuncuparetur. Quod & factum est. Hinc postmodum ipse fuit coronatus. Hic

glia, tutta Terra de Lavoro, tutta Calavria, e Abruzzo, la iente delle Ville arme non portava, nè conoscieano arme. Anco portavano in mano una mazza de lenno pe difennerse da li cani. Anco queſſa tale uſanza in parte ſe ſerva. Queſſo Re, quanno li iogneva la novella, che dicea: *Uno ciento de la buoſte toa ſoco perduti ne la vattaglia*, reſponneva e diceva: *Cinqueciento Carlini ho perduto*. Queſſo Re fo tanto innuſtrioſo, che forza de Imperio in ſoa vita non ſe poteo accoſtare a ſio Renno. Doi Imperadori conzumao drento le mura de Roma; como fo Herrigo Conte de Luzoinborgo, e Ludovico Duca de Baviera, como de ſopra detto ene. Anco queſſo Rege fo Conte de Proenza, e fo homo granne Litterato, e ſpecialemente fo eſperto ne la Arte de la Medicina. Granne Fiſico ſone, e Filoſofo ſone. Aicuna coſa avaceiò. Bolea bedere, como ſoa moneta deſpenneva. E che più? Le pene perzonale convertiva in pecuniarie. Habe queſſo Re uno ſio figlio, lo quale ſo Duca de Calavria. Fo homo moito iuſtitiale, e diceva: *Lo Re Carlo noſtro Biſavo acquiſtao e mantenne queſſo Reame pe prodezze. Mio Avo pe largbezza. Mio patre pe ſapientia. Dunqua io lo boglio mantenere pe iuſtitia.* Forte ſe ſtudiava lo Duca de ſervare iuſtitia ſomma. Accadde, che uno Barone de lo Renno acciſe uno Cavalieri. Fo citato a Corte de lo Re in Napoli. Là fo tenuto in preſone, e fo connannato ne la teſta. Po' lo Rege commutao la ſententia in pecunia de perzonale, e lo connannao in quinnici milia once. La moneta pacata fo. L'homo tratto da lo dubbioſo loco, e fo meſſo in uno aitro libero e largo. Quanno lo Duca queſſo ſentio, incon-

A *Rex Robertus in tanta pace Regnum ſuum rexit & cuſtodivit, ut per omnem Apuliam, totam Campaniam, cunctamque Calabriam & Aprutium, villarum incolae nec arma deferrent nec cognoſcerent. Manibus geſtabant ligneum baculum, ut ab incurſu canum ſe ipſos tuerentur. Ejuſmodi conſuetudo uſque adhuc etiamnum ex parte viget. Rex i-*
B *dem Robertus, quum ſibi nuntium afferebatur, dicens:* Militum tuorum centenarius numerus in certamine conflictatorum periit, *reſpondens ajebat:* Quingentos Carolinos amiſi. *Tantae ſagacitatis ac induſtriae fuit Rex ipſe, ut nullus Imperialis conatus, nullaque potentia, dum vixit, ad Regnum ſuum ne appropinquare quidem potuerit. Duos*
C *Imperatores, Henricum ſcilicet Comitem Luxemburgenſem, & Ludovicum Bavariae Ducem, intra moenia Romanae Urbis, uti ſuperius retulimus, conſumſit. Ceterum fuit etiam Provinciae Comes; vir utique multarum literarum, ac praeſertim in Arte Medicinae edoctus, magnâ Phyſices, & Philoſophiae notitiâ imbutus. Multa maturavit. Quomodo ae-*
D *rarii ſui pecunia impenderetur, inquirere, volebat. Quid plura? Corporales delinquentium poenas in pecuniarias immutabat. Genuit filium, qui Dux fuit Calabriae. Aequitatis amantiſſimus dicebat:* Rex Carolus proavus noſter obtinuit & ſervavit Regnum hoc ſua fortitudine ac robore. Avus meus liberalitate. Pater meus ſapientiâ. Ego igi-
E tur juſtitiâ hoc idem Regnum conſervabo. *Sedulo quippe Dux ipſe ſummum jus reddere & exercere ſtudebat. Contigit, Dynaſtam quemdam Regni interfeciſſe neſcio quem nobilem Virum. Dynaſta ad Curiam Regis Neapoli in jus vocatus acceſſit. Ibi in carcerem detruſus capitis damnatus fuit. Poſtmodum Rex corporalem ſententiam cum pecuniaria commutavit, & Dynaſtae mulctam quin-*

continente entrao in quella presone, donne quesso era stato iescito. Li fierri se fece mettere a le gamme. Miserabelemente staeva, como volessi perdere la perzona. De là non bole iescire. Quanno lo patre sentio quesso, conoscienno la voluntate de lo figlio, connescesse a la iustitia contra soa voluntate. Lo homicidiario la testa perdio. Po' se fece benire denanti lo Duca sio figlio, a lo quale disse quesse paravole: *Duca, noi semo connescesi a toa voluntate. A bona fede cha la troppo granne iustitia, dove non se trova remissione, ene pessima crudelitate.*

Quesso Rege sempre teneva Galea apparecchiata, pe fuire in Proenza, se facea mestieri. La quale Galea se chiamava *Galea Roscia*. Quesso Re, como habe recuperata la Corona, voize racquistare la Cicilia, la quale sio Avo e Patre pe lussuria perduta avea. Granne esfuorzo de iente fece. Ciento millia perzone habe. Armao sio navilio pe passare e recuperare la Cicilia. Hora ne vao lo Navilio, e lo stuolo se colao a Trapani. Là a Trapani facennose aicuna correria, fo subbetamente presa una donna, la quale ne giva a marito. Fu demannata, como havessi nome. Respuse: *Io so' la trista Cicilia*. Quesso odenno lo Re, fo forte turvato. Disse cha era ingannato da li soi Astrologi. La promessa adempita era. Sio stare non era utile. Procacciao de lo tornare; ma tornare non poteva, nè havere fodero potea, perchè lo mare era turvato. Granne bussa, granne tempesta facea. La fortuna non li lassa-

A *quindecim millium Unciarum imposuit. Aes mulctae solutum fuit. Ad haec occisor ex arcto carcere eductus, in alterum ampliorem liberioremque translatus est. Quum Dux haec audivit, protinus carcerem, ex quo interfector morte liberatus exierat, introivit. Vincula pedibus propriis alliganda jussit. Infeliciter in carcere moram trahebat, ceu qui vitam*
B *perdere vellet. E carceris loco egredi nolebat. Quum genitor Ducis id rescivit, perspectam optime habens filii voluntatem, ad exsequutionem sententiae capitalis complendam animum, licet invitus, inclinavit. Homicidae caput amputatum est. Exinde ad sui praesentiam Ducem filium venire fecit, quem in hunc modum est alloquutus:* Dux, nos utique
C voluntati tuae satisfecimus. Certo scias, summum jus absque ulla miseratione detestabilem crudelitatem esse.

Rex idem Robertus triremem in promtu perpetuo habebat, ut in Provinciam, si casus expeteret, posset aufugere. Navis haec appellabatur Triremis Rubea. *Rex iste, postquam coronam recuperavit, in votis habuit, Siciliam iterum sibi*
D *subdere, quam Avus ac pater ejus ob luxuriam amiserant. Ingenti itaque conatu milites conscripsit. Centum millia armatorum coadunavit. Navalem classem armavit, transfretaturus, & recuperaturus Siciliam. A litore solvit classis, & navalis exercitus Drepanum pervenit. Quum apud Drepanum nonnullae excursiones fierent, e vestigio capta fuit quae-*
E *dam mulier, quae ad nuptias quamprimum conjuganda progrediebatur. Mulieris nomen quaesitum est, Respondit:* Ego sum tristis Sicilia. *Id intelligens Rex, animo valde, tristari coepit. Asseruit, semet deceptum fuisse ab Astrologis suis. Promissio sibi facta jam completa erat. Moram autem diutius trahere inutile videbatur. De reditu igitur studiose cogitavit. At redire haud facile pote-*

lassava partire. Foraggio in terra de nemici non havea. Li convenia perire de fame. Vedi crudelitate, che li convenne usare pe scampare soa huoste. Lo pane haveano poco. Davasi ad mesura. Penzao de mannare via iente, perchè li vastasse più lo pane, che havea. *Eadem actio prava fuit & studiosa*, como Aristotele dice. Era dentro fra mare una Isoletta con selve, forze da lunga dall' huoste miglia dieci. Habe Galee, e mise in esse forze da sei milia perzone, e deoli ferramenta da tagliare lenna, acette, e ronche, e mannaoli a quella Isola sotto spezie de lenna fare. Puoi che li sei milia fuoro portati là, fuoro lassati. Li legni tornaro. Là li lassaro senza pane. Là moriero de pura fame. Vedi crudelitate! Pe passare tiempo, sei milia perzone moriero de fame. Nullo li visitao, nullo li confortao. A quessi fuora stato besuogno la Cappa de Santo Alberto, la quale se fece taola pe tornare a casa. Mancata, che habe lo Re quessa soa huoste de quesse perzone, esso cercava de tornare. Como le navi fuoro disciolte, subbetamente la tempesta desertao lo navilio là e chà. Tutta la notte videro li pericoli de mare. Dodici lenni, dove lo Re stava, per violentia de fortuna ne vennero in porto de Messina. Era l'Aurora. Lo die se faceva. Lo romore de marinari era granne. Don Fedrico Cunato de lo Re Ruberto, excitato pe tale romore, lo quale non mostrava opera di mercatanti, se levao da lietto, e fecesi

poterat, nec victualia consequi, eo quod mare procellis ac tempestatibus ebulliebat. Nimis saeviebat, nimiumque furebat aequor. Maris perturbatio classem abire vetabat. Victualibus in hostili regione carebat. Fame mori oportebat. Barbariem interim audi, quam, ut Rex cum classe sua e periculo evaderet, exsequi coactus fuit. Modica panis copia erat. Parce ac ad mensuram dabatur. Excogitavit Rex, ut panis, qui ei superesset, sufficere amplius posset, aliquas militum acies aliò dimittere. Eadem actio prava fuit & studiosa, *quemadmodum Aristoteles dicit. Intra mare exigua Insula nemorosa erat, ab exercitu navali forte dissita decem passuum millibus. Triremes selegit, in quibus imposuit circiter sex millia virorum, quibus ferramenta dedit, secures, ac runcinas, ut ligna possent abscindere. Eos ad illam Insulam sub specie ligna caedendi & avehendi misit. Postquam illa sex hominum millia ad Insulam appulerunt, in ea derelicta fuere. Naves ad classem Regis rediere. In illo loco pane destituti, fame perierunt. Immanitatem hanc perpende. Ut beneficio temporis Rex uteretur, sex millia hominum, fame absumta occubuerunt. Nemo eosdem visitavit, nemo ullatenus eos consolatus est. Ipsis sane cucullata vestis Sancti Alberti opportuna fuisset, quae ceu tabula Viro Sancto* (a) *inservivit, ut domum reduceretur. Quum Rex classem suam hisce copiis imminuisset, modum, quo secure domum posset repetere, quaerebat. Navibus e portu solutis, illico maris tempestas universam classem huc illucque concutiendo dissipavit. Tota nocte imminen-*

(*a*) *Johannes Mariæ Politianus (quem Surius, ad diem VII. Augusti, auctorem fuisse credit Vitae Sancti Alberti de Monte Drepano Carmelitae) ad num. XIII. refert quidem Sanctum virum per aquas fluminis Lyci (vulgo Platani) in Sicilia ab Agrigento XVIII. lapide dissiti, prodigiose ambulasse, & ab ejus ultra modum exundantibus aquis, quae nonnullos Judaeos iter facientes abripuerant, salvasse, & credentes in Christum denique baptizasse. Verùm Albertum ipsum pallio suo, seu cucullata veste, ad transmeandum flumen illud usum fuisse, nullo modo enarrat.*

ecsi a li baiconi, e guardanno vide insegne Regale. Conubbe cha lo Re Ruberto sio Cunato era iettato pe la fortuna, lo quale venne pe la Cicilia recuperare. La Reina sequitao lo Re, e conoscenno disse: *Ani Re! Che farete a mio fratello?* Lo Re habe misericordia, e non curao, cha quelle dodici Galee erano perdute. De soe mano non poteano campare. In quello stante in sù la miesa Terza la fortuna acquetao. Lo Re con soe Galee se trasse aiquanto a reto. Puo' tanto fe', che tornao a Napoli. In sio Palazzo entrao. Mai non gio più in armata nè pe mare nè pe terra. Havea uno sio iardino a lato de lo Palazzo, e là stava sempre a valestrare. Mentre che valestrava, penzava a li fatti de sio Reame. Mentre che giva de segniale a segniale, dava le respuoste a le odientie a le ienti; commetteva a li fatti le cose, le quali devea.

In questo tiempo correvano Anni Domini MCCCXLIII. venne a Roma a visitare le Corpora de li Santi, e le Basiliche sante, la Reina de Ongaria, madre de lo Re Ludovico de Ongaria, e de Antrea Re de Puglia sio frate. Stette die tre in Ro-

ma

A *nentia aequoris pericula aspexerunt. Duodecim naves, quae Regem deducebant, turbinis & procellarum violentiâ compulsae, Portum Messanae Urbis attigere. Instabat aurora. Dies jam splendescere incipiebat. Nautarum ingens strepitus audiebatur. Domnus Fridericus Regis Roberti levir, somno expergefactus ob ejusmodi clamorem, qui nullatenus*
B *esse mercatorum murmur deprehendebatur, e lecto surrexit, & ad fenestras accurrens, conspexit regalia vexilla. Agnovit, Regem Robertum levirum suum ob maris fortunam in Portum illum venisse, qui accesserat Siciliam recuperaturus, Regina Regem subsequuta, rem agnoscens, dixit:* Ah Rex! Quidnam cum fratre meo ages? *Fridericus miseratio-*
C *ne commotus, sortis sibi oblatae nullam rationem habuit, nam duodecim illae triremes paene ad inevitabile discrimen adductae, e Friderici manibus evadere nequibant. Eo temporis momento, circiter mediam Tertiarum horam, aequoris tempestas cessavit. Rex Robertus cum triremibus suis aliquantulum e Portu retrocessit. Exinde adeo elaboravit, ut de-*
D *mum Neapolim salvus repetierit. Palatium suum ingressus, numquam amplius in exercitum per mare nec per terram ivit. Juxta Palatium erat viridarium, in quo Regi arcum explodere voluptas erat. Dum sagittas projiciebat, negotia Regni sui animo & mente revolvebat. Dum autem de scopo ad scopum procedebat, supplicantibus responsa dabat, ac-*
E *cedentibus aures praebebat, & rebus aliis, quibus consulere debebat, remedia parabat.*

Decurrebat Annus Domini Millesimus Trecentesimus Quadragesimus Tertius, quum Romam Corpora & Basilicas Sanctorum visitatura venit Regina Hungariae, mater Ludovici Regis Hungarorum, & Andreae Regis Apuliae fratris ejus. Triduo Romae mansit, &

San-

ma, e visitao tutte le Santuaria, e fece granni doni a tutte le Chiese. Frate Acuto, uno Fraticiello de Assisi, lo quale fece lo Spedale de la Croce a Santa Maria Rotonna, fo lo primo, che le domannasse elemosina, per acconciare Pontemuollo, lo quale era pe terra. La Reina li donao tanta moneta, che lo Ponte se refacea con aicuno aiuto; donne fuoro fatte le arcora, se non havessi havuto impedimiento. Po' incomenzao a moltiplicare la poveraglia de Roma, e tanto era lo petere, che non bastava lo sio dare. E pe la importunitate de li * petitoti se evacuao la Reina, e convennele partire. *Nam pauperes habent mores corvinos. Rustici montani habent lupinos.* Moito la honorao le Donne de Roma. Moito ammirava lo avito de le Romane. Partio, e gio a Napoli a visitare sio figlio Re Antrea. Quessa Reina visitaola la Reina Iuvanna, e recepeo pe li Conti de lo Renno quelle honoranze, le quali se dicerao là, dove se tocca de la morte de lo Re Antrea. Quessa Reina beniva sopra una carretta. Quattro palafreni tiravano quella. Otto Contesse sedevano con essa. Tutte guardavano ad essa. Ne la aitra carretta benevano aitre Damiscelle con veli Ongareschi e con coronette de aoro puro in capo. Cinquanta Cavalieri a Speroni de aoro intorno, & aitre servitiale. Quessa donna havea quattro miese deta de la soa mano ritta. E mozzaolile uno Barone de Ongaria. Feliciano habe nome. La novella fo così.

Fe-

A *Sanctuaria omnia adivit, ac plura dona Ecclesiis omnibus contulit. Frater Acutus ex Ordine Minorum Assisii, qui Hospitale Crucis ad Sanctam Mariam Rotundam exstruxit, primus omnium fuit, qui eleemosinam a Regina poposcit, ut Pontem Mollem resarcire posset, qui ad terram dejectus jacebat. Regina Fratri Acuto tantam pecuniam donavit, ut Pons*

B *ipse jam reficeretur, & fornices construerentur, & res perfecta fuisset, nisi impedimentum supervenisset. Post haec pauperum multitudo in Civitate Romana augeri coepit, quorum in petendo importunitas tanta erat, ut Reginae largitiones nullatenus sufficerent. Itaque petentium molestiae cedens Regina, ab Urbe secedere & abire omnino coacta fuit.*

C Nam pauperes habent mores corvinos. Rustici montani habent lupinos. *Matronae Romanae multos Reginae exhibuerunt honores. Regina Romanarum feminarum indumenta summe admirabatur. Discessit ergo Româ, & Neapolim perrexit, filium suum Andream Regem invisura. Regina Johanna visitavit Reginam Hungariae. Comites ac*

D *Proceres Neapolitani Regni Reginae obsequia illa praebuerunt, de quibus sermonem tunc instituam, quum de morte Regis Andreae mihi dicendum erit. Regina haec Hungariae in rheda deducebatur. Rhedam quatuor equi vehebant. Octo Comitissae cum ipsa consedebant, vultuque ad Reginam converso, eam singulae intuebantur. In altero curru de-*

E *ductae prosequebantur aliae mulieres Nobiles, Hungaricis velis & corollis purioris auri in capite ornatae. Quinquaginta Milites ad aurea calcaria circumstipabant Reginae rhedam. Famulitium aliud subsequebatur. Regina in manu sua dextera quatuor digitos dimidiatos habebat, quos Hungaricus quidam Dynasta ei amputaverat, nomine Felicianus. Quomodo res se habuerit, nunc audi.*

Fa-

Feliciano habe una figlia, nome Elisabetta, la quale ne compagnia de la Reina usava in Corte Regale. Lo Quinato de lo Re *carnaliter illam mediante Reginâ cognovit*. Benne tiempo, che lo patre la recassi da lo servitio de la Reina, e disse cha la bolea maritare. Disse Elisabetta: *Non conveo, cha marito haia quella, a chi sotto omra de Re è toito sio bonore*. Quesso odenno Feliciano, so turvato. Più non disse. Anco ne gio con uno sio giovanetto figlio Cavalieri a parlare con lo Re. Lo Re era in una huoste. Entra Feliciano l'huoste, e passa onne iente. Passa lo steccato intorno a lo Re; e ionze a lo paviglione Regale. Trovanno uno Frate, lo quale era Confessore de lo Re, piccaose in terra, e sì se confessao e disse: *Io dego connescennere ad uno caso con lo meliure Cavalieri de lo munno, donne ene peticolo de morte de doi perzone. Che me assolvi*. Lo Frate non lo intese. Immrattao la porta e fece soa Croce, sio *Miserere*, & habe assoluto de quello, che non intenneva. Intra tanto le vardie nuntiaro a lo Re, che Feliciano era benuto. Lo Re stava a taola, e pranzava esso e la Reina e sio figlio Ludovico, *moaò* Re, lo quale era in etate de infantia. Deo licentia lo Re, che Feliciano entrassi. Feliciano, havuto comeato, disse a lo figlio: *Stà quì. Non intrare. Se odissi romore, cavaica e vattene. Lo cavallo bene te portarao*. Entra Feliciano. Quanno lo Re lo vide, aizao la voce e disse: *Hai, pazzo, l'arme trovata dentro la Boemia quella bona spata, la quale me promettesti?* Respuse Feliciano e disse: *Nò. Io la trovarao. Volete, che haia tale fierro tale tagliare, quale haio quessa mia Cortellessa?* E ditto quesso, aizao la cortel-

A *Feliciano filia exstitit, Elisabeth nomine, quae in comitatu & famulitio Reginae in regali aula versabatur. Sororius Regis* carnaliter illam mediante Reginâ cognovit. *Tempus advenit, quo e Reginae servitio Elisabeth patri amovenda esset, quum illam conjugio foret daturus. Elisabeth dixit:* Neutiquam illam decere marito copulari, B cui sub Regis umbrâ honor detractus fuerat. *Felicianus haec audiens, animo consternatus est. Plura haud dixit. Illico una cum filio suo juvene & Milite se contulit ad Regem, eum alloquuturus. Rex in exercitu degebat. Felicianus castra ingressus, turmas & acies omnes praetergreditur. Circumpositum ad Regis custodiam vallum transi-* C *liens, ad regium tentorium appropinquavit. Monachum quemdam obvium habuit, qui erat a confessione Regis audienda. Ad Monachi pedes in terram procidit, & peccatorum suorum revelationem faciens, dixit:* Ego mox ad quemdam eventum sum deventurus cum meliori Milite orbis; ex quo periculum duobus viris imminet. D Me absolve. *Monachus Feliciani dicta haud bene percepit. Ostium clausit, factoque signo Crucis, & recitato* Miserere, *confitentem absolvit ab his, quae minime intellexerat. Interim custodes Regi nuntiarunt Felicianum venire. Rex mensae assidebat, prandebatque una cum Regina uxore sua, & filio suo Ludovico, qui* modò *Rex imperat, tunc verò* E *infantili aetate erat. Permisit Feliciano Rex, ut tentorium introiret. Felicianus impetratâ veniâ, filio suo dixit, antequam ingrederetur:* Heic consiste. Noli mecum introgredi. Si strepitum audies, obequita & discede. Equus optime te deducet. *Felicianus tentorium intrat. Quum Rex Felicianum conspexit, alta voce dixit ei:* O stulte! Num arma, aptum scilicet ensem illum,

cortelleſſa ſopra lo capo de lo Rege più de doi piedi. Lo Re levao li uocchi pe guardare alla accia de queſſo fierro. Allhora Feliciano abbaſſao la mano, e laſſao cadere la fortuna. Gio lo coipo pe partire la teſta de lo Re doi parte. Lo Rege temenno e tremanno, ſubbeto ſe miſe ſotto la taola. La Reina parao la mano. Lo fierro coize quattro deta, le quali ſubbeto cadero in terra. La coſa era nova. Lo romore granne. Li Donzielli, li quali ſervivano, con le cortella da ſervire acciſero Feliciano. Po' curzero ſopra a lo figlio, e sì lo acciſero. Patre e figlio morio in uno punto pe la lengua de Eliſabetta. La Reina ne perdio mieſa mano.

A illum, quem mihi pollicitus es, in Bohemica provincia inveniſti? *Reſpondens Felicianus, inquit*: Minime. At ego gladium ipſum reperiam. Cupis ne, ferrum illud mihi inveniendum. talis aciei eſſe, qualis eſt haec mea machaera? *His dictis, machaeram manibus ſuſtulit ſuper caput Regis in altum amplius quàm duo pedes.* B *Rex oculos erexit, ut aciem ferri hujus conſpiceret. Tunc Felicianus manum demiſit, & fortis ictum cadere fecit. Jamque ictus praeceps decidit, caput Regis bifariam secturus. Rex timens & contremiſcens, protinus ſub menſa ſemet abdidit. Regina manu ſemet oppoſuit ictui. Machaera quatuor digitos manus Reginae tunc abſcidit, qui* C *illico ad terram ceciderunt. Caſus improviſus erat, & ingens murmur excitabatur. Pueri, qui miniſtrabant Regi, cum cultris, quibus ad menſae miniſteria utebantur, Felicianum vulnerarunt & confoderunt. Poſtmodum in Feliciani filium irruerunt, eique vitam abſtulere. Pater ac filius eodem temporis momento interfecti exſpirarunt pro-* D *pter Eliſabeth loquacitatem. Regina dimidium digitorum manus amiſit.*

CAPITOLO UNDECIMO.

De la ſconfitta de Spagna. E de la toita de la Zinzera. E de lo aſſedio de Taboltare.

CAP. XI.

De clade Hiſpanica. De captione Algezirae. De obſidione Calpe.

MCCCXXXIX. Anni Domini correano de meſe de....... quanno fo fatta la granne & horribbele vattalia infra li Chriſtiani & Saracini. *Duce Deo* Chriſtiani fuoro vencetori. Sarraceni fuoro ſconfitti in Spagna in uno campo, lo quale ſe dice Cornacerva. Ene ne lo terreno de la Cittate de Sibila, dove moriero ſeſſanta milia Mori. La quale

E *Milleſimus Trecenteſimus Trigeſimus Nonus Annus Domini decurrebat, menſe....... quum accidit memorabilis & horribilis armorum concertatio inter Chriſtianos & Saracenos.* Duce Deo *Chriſtiani victoriam repertarunt. Saraceni profligati fuerunt in agro, qui vocatur Rupes Cervi, poſito in ditione Hiſpalis, ubi ſexaginta millia Maurorum occubuerunt. Clades ipſa in*

le novella fo pe queſſa via. Uno nuobbele e glorioſo Rege fo in Spagnia a noſtri dii. Migliore non fo. Habe nome Dono Alfonzo, figlio de lo Re Fernando, Re de Caſtiello. Queſſo Re Alfonzo fo moito vittorioſo. Continovamente reſſe la frontiera contra de li Sarracini. In una notte ſconfiſſe uno granniſſimo Duca de' Sarracini, lo quale havea nome Piccazzo, e sì lo preſe pe la perzona. Queſſo Piccazzo havea un uocchio. Non più conzideranno lo Rege Alfonzo la nobilitate e la potentia de lo Re Piccazzo, deliverao di perdonarli la vita, ſe bolea recepere lo Vatteſimo, e prennere ſoa figlia pe moglie. Le coſe fuoro promeſſe, e venevano ad effetto. Quanno Piccazzo benne a lo fonte de lo Vatteſimo, fo pentuto; deſprezzanno lo Vatteſimo e lo Chriſtianeſimo, ſputao horribbelmente ne la Conca. Queſſo vedenno lo bono Rege Alfonzo, fo turvato. Niente tarda. Impuina mano ad ſoa ſpata, e ſenza miſericordia li partio la teſta da lo buoſto. Quello cuorpo fo iettato fra li cani. Queſſo iovene Piccazzo havea una matre ſia Reina. La Riccaforta havea nome. La Riccaforta havea uno Re pe marito, lo quale havea nome Alim Re de la Bella Marina, nato da una Cittate, che ſe dice Trebeſtre. Queſſa Riccaforta ſentenno acciſo lo bello ſio figlio Piccazzo pe la mano de Rege Alfonzo, penzao de fare la vennetta ſopra li Chriſtiani e ſopra Rege Alfonzo. E ciò fare non potea ſenza granne esfuorzo. Penzao fare lo paſſaio ſopra la Chriſtianitate, e così fece. Habe ordenato co lo loro Pa-

A *in hunc modum evenit. Nobilis & glorioſus quidam Rex in Hiſpania noſtris temporibus vixit, quo nullus melior extitit. Nomen ei erat Domnus Alphonſus (XI.) filius Regis Fernandi (IV.) Hic Alphonſus Rex Caſtellae vir in bellis fortunatiſſimus fuit. Continuo Regni ſui limites & propugnacula adversùs Saracenos tenuit ac cuſtodivit. Nocte quadam potentiſſimum Saracenorum*
B *Ducem, Picazum nomine, profligavit in bello, & eum captivum habuit. Picazus monoculus erat. Rex Alphonſus nullam amplius rationem habens nobilitatis ac potentiae Regis Picazi, decrevit vitam ei donare, ſi Chriſti Baptiſma vellet ſuſcipere, ac in uxorem filiam ipſius Alphonſi ducere. Haec a*
C *Picazo promiſſa fuerunt, atque ad terminum jam paene deducebantur. At quum Picazus ad Fontem baptiſmalem ſe contulit, eum poenituit: quare Baptiſmum contemnens, & Chriſti fidem religionemque deſpiciens, lavacrum conſputatione turpiter foedavit. Haec videns pius Rex Alphonſus, iracundiâ commotus, nullâ morâ, manu enſem*
D *ſuum impugnat, & immiſericorditer Picazo caput a collo amputavit. Cadaver Picazi canibus vorandum projectum fuit. Huic adoleſcenti Picazo mater fuit titulo Reginae ornata. Riccafortis nominabatur. Haec Regem in virum habuit nomine Alim* (a), *Regem Bellamarini, e Civitate oriundum, quae Trebeſte dicitur. Quum Riccafortis audivit filium*
E *ſuum adoleſcentem Picazum manu Alphonſi Regis occiſum occubuiſſe, vindictam adversùs Chriſtianos, & Alphonſum Regem ſumere cogitavit. Id autem abſque ingenti conatu efficere nequibat. Secum animo revolvit, claſſem traducere contra Chriſtianos: quod ſane complevit.*

(a) *Alim Rex Bellamarini diverſis nominibus appellatur* Abomelicus, vel Almohazen, ſive Almoacenus *a Johanne Mariana Lib. 16. de Reb. Hiſpan. Cap. 2. a Roderico Santio Hiſtor. Hiſpan. Part. 3. Cap. 10. & a Franciſco Terapha de Reg. Hiſpan. ad Ann. 1308.*

pa, lo quale in quello tiempo havea nome Galiffa de Baldacche, Soldano de Vavilonia, che facessi uno commannamiento ienerale e innulgentia pe tutta Sarracinia, Partia, Media, e Turchia a fare lo passaio a la granne armata pe prennere Terre de Christianesimo, e occupare e destruiere le Chiese de Christo, e relevare Tempj a Maccometto. Così fo fatto pe tutta la Sarracinia.

Vanno predicanno Alfaquerqui, cioene Preiti, e portano lettere espresse da parte de Galiffa loro Papa, che se faccia lo passaio sopra Christiani. La iente fo adunata grannissima da pede e da cavallo. Fuoro da quattrociento milia perzone da vattaglia. Fuoro tutte con mazze in mano e fionde Persiane, Arabi, Farsacini, Neri, Parti, Dulciani. Queste fuoro le ienerationi commosse a questa adunanza, pe lo passaio fare de chà de mare. Quattro fuoro li Regi de corona, li quali questa iente guidavano. Lo primo fo lo Re de lo Garbo, lo Re de lo Marocco, lo Re de Bella Marina, in aitro modo de Trebestini, e lo Re de Granata. Questi fuoro li Regi de Sarracinia. Vero ene, che lo Re de Granata non benne con quessi Regi. Sio reame ene dentro de la Spagnia. Ma quanno sentì la forza passata de' Sarracini, sì se revellao e mosse verra dentro ne la Spagnia. Quessi quattro Regi con tanta iente mossero e passaro lo mare, e liberamente posarose in terra fierma. Sei tornate de terreno occuparo de' Christiani con cavalli, asini, muli, camieli, femene infinite, siervi, arme, fodero de pane, & aitro arnese da verra. Francamente passaro, e pusero

A *Cum Saracenorum Pontifice, qui tunc temporis Calipha de Baldacb nuncupabatur, Babyloniae Soldanus, pertractavit, ut praeceptum generale ac indulgentiam emitteret per totum Saracenorum, Parthorum, Medorum, ac Turcarum imperium, ut Saraceni omnes ad immensam classem & exercitum convenirent, capturi Christianorum Terras,* B *occupaturi ac destructuri Christi Ecclesias, & Templa ad Mahometi honorem aedificaturi. Quod quidem per totum Saracenorum imperium actum fuit.*

Alfaquerqui, idest Saracenorum Sacerdotes, Caliphae edictum promulgant, & Epistolas ex parte sui Pontificis deferunt, quibus imponebatur adversus Christianos transfretatio. In immensam C *multitudinem coiere gentes tum pedites tum equites. Quadringenta millia hominum bello aptorum fuere. Clavas manibus gestabant, & fundas Persicas, Arabes, Farsacini, Nigritae, Parthi, & Caramanici. Hi fuere Populi & nationes, quae ad transeundum cis mare insimul coadunatae se moverunt. Quatuor coronati Reges gentium istarum ductores* D *praeivere. Primus Algarbiae Rex: secundus Marochii: tertius Bellamarini, alio vocabulo Trebestinorum dictus: & quartus Granatae Rex. Hi omnes Saracenorum Reges extitere. At Rex Granatensis haud venit cum tribus aliis praelaudatis. Granatense Regnum intra Hispaniam positum est. Verùm quum audivit Saracenorum exercitum transiisse* E *ac venisse, a fide erga Hispanos descivit, & Hispanis bellum internum movit. Hi quatuor Reges cum incredibili armatorum multitudine iter sumserunt, & mare praetergressi, libere in continentem descenderunt, ibique pedem fixere. Septem amplos Christianorum regionis tractus cum equis, asinis, mulis, jumentis, innumerabilibus feminis, servis, armis, victualibus, aliisque bellicis*

A pusero lo huoste sopra una Cittate de Spagnia, la quale se dice Taliffa; e dicono, che quella ene Cammora loro. Ne li lati e spatiosi campi destienno li paviglioni, e iaccio in campo. Pe fermo assedio fare, portano ingniegni e Travocchetti. Gruossa era la iente. Non dubitano. Aiquanto magno e bevo. Loro tam-

B buri sonano. Deh como granne romore faco! Haco igniegni da aizare scale e da iettare. Maiure loro campo, dove passaro, havea nome Cornacerva; campo spatioso, abunnevole de acqua, lenna, herva. Anco fortè, cha lo fortefecava uno Fiumello, lo quale se dice Rigo Salato. Quesso Fiume desparte Taliffa

C da Sibilia. Da vero che in quesso campo non fuorano benuti, nè potuti benire pe la stretta Valle, la quale passaro canto a la costa, se non fussi, cha ne la entrata de lo paiese si pattiao con uno granne e potiente Signiore, Barone de lo Reame. Dono Ianni Manuelle havea nome. Quesso Don Ianni Manuelle e-

D ne de le più potienti colonne de Spagnia. La montagna era in soa balia. Era quesso Don Ianni in errore con lo Rege Alfonzo. Nolli parlava. E derobare facea; perchè reprenneva lo Re, lo quale con soa Reina stare non bolea. Anco stava con una bagascia. Madonna Eleonora havea nome, como ià diceremo.

E A quesso Don Ianni Manuelle donaro li Saracini granne quantitate de Doppioni de aoro, perchè li concedessi lo passo. E così so. De licentia de lo Re Alfonzo, Don Ianni Manuelle concedeo lo passo a li Sarracini, e bennero ne li campi di Cornacerva, como dicto ene. E là staevano ad huoste a fiermo assedio. Derizzaro travocchi e fecero igniegni

cis ingeniis occupaverunt. Nullo obstaculo transierunt, & castra locarunt adversùs quamdam Hispaniae Urbem, quae Tariffa vocatur. Hanc Civitatem ajunt esse Cameram suam. In latis & spatiosis agris tentoria extendunt, & in campo jacent. Ut validius obsidionem exsequantur, machinas, & ad saxa jacienda Mangana (quae vulgo Trabucchetti *appellantur) deferunt. In immensum creverat multitudo. Nil pertimescunt. Satis edunt, ac bibunt. Tympana pulsant. Proh quam ingenti strepitu aërem implent! Machinas ad scalas erigendas, & ad jaculandum habent. Agrorum praecipuus tractus, per quem transierunt, nuncupabatur Rupes Cervi, campus utique amplitudine spatiosus, aquâ, lignis, & herbâ abundans. Locus munitus, quippe qui vallatur a fluviolo, qui Rivus Salatus nominatur. Fluvius iste Tariffam ab Hispali dividit. Certe in eumdem agrum Saraceni nec venire nec introire potuissent ob angustam Vallem, quam juxta clivum collis superarunt, nisi pro obtinendo in regionem illam ingressu pepigissent cum divite quodam ac potente Hispanici Regni Dynasta, cui nomen erat Domnus Johannes Emmanuel. Hic Domnus Johannes Emmanuel unus ex potentioribus Hispaniae sustentaculis erat. Montibus & clivis illarum partium dominabatur. Hic Domnus Johannes a Rege Alphonso diffidebat. Regem nullatenus alloquebatur. Depraedationes jubebat. Regem objurgabat, qui cum Regina uxore sua dormire nolebat. Pellicis amore captus, cum ea Rex conversabatur. Domna Eleonora, ut inferius adnotabimus, pellici nomen erat. Domno huic Johanni Saraceni magnam aureorum summam dono dederunt, quos Duplas aureas duplices vocant, ut ipsis transitum libere permitteret. Ita accidit. Permittente Rege Alphonso Dominus Johan-*

gni da ponere scale con rote e funi. L' huoste stette bene mesi tre. Taliffa se perdea in tutto, se non se soccorreva. Non se poteva recuperare.

Quanno lo bono Re Alfonzo se sentio sopra lo huoste e lo esfuorzo granne, non dottao. Anco se puse a la frontiera in Sibilia la Cittate regale. Dicesi, che Madonna Santa Maria fussi nata in quessa Cittate. Hora non duorme lo Rege Alfonzo. Manna pe soccurzo a lo Papa. Manna a li Regi, li quali staco intorno ad esso; cioene ad suo Zio Dono Dionisi de Lisvona canto mare, Re de Portugallo. A lo Re de Navarra; a lo Re de Araona. Manna commannamienti espressi a tutti soi Baroni, che sequitinolo. A Don Ianni Manuelle fao commannamiento, che non se parta; anco stea, e chiuda la iessuta, e fera de reto, quanno lo stuormo oderao. Bene se sollecita lo Re. Bene chiama tutta la Spagnia. Quessi Regi non fecero respuosta, ma cavaicaro de subbeto con loro espediti cavalieri e pedoni. Mustrano lo loro bono volere e forza. Lo primo aiutorio fo quello de Papa Benedetto. Setteciento homini de arme de bono apparecchio, Todischi e Franceschi, cavalli gruossi, bene armati, bennero Crociati, assoluti da pena e da coipa. Lo secunno aiutorio fo quello de lo Re de Navarra con quelli de Pampelona, con cinque milia cavalieri adorni; bono

A *hannes Emmanuel Saracenis transeundi facultatem concessit, qui tunc in campos Rupis Cervi, ut diximus, descenderunt. Ibi castra posuerunt, obsidionem Tarissae enixe promoventes. Machinamenta ad jaculandum erexerunt, & bellica ingenia struxerunt, quibus funium & rotarum ope scalas muris apponerent. Exercitus Saracenorum in obsidione illa*

B *tribus mensibus perstitit. Jamque Tarissae Civitas periculo proxima videbatur, nisi auxilio praesto fuissent Hispani. Capta amplius recuperari nequibat.*

Quum prudens Rex Alphonsus adversus se impetum hostium, & ingentem exercitum venisse cognovit, nullatenus timuit. Ad limites Regni in Hispalis Urbe regali firmiter substitit. Fa-

C *ma est, sanctam Virginem Mariam ortum suum ex hac Civitate traxisse. Tunc haud obdormivit Rex Alphonsus. Ad Pontificem pro impetrandis auxiliis legatos misit. Ad Reges finitimos legationes itidem destinavit, nempe ad patruum suum Domnum Dionysium Ulissipponensem juxta mare Portugalliae Regem, ad Regem Navarrae, & ad Re-*

D *gem Aragoniae. Omnibus Regni sui Dynastis expresse injunxit, ut sibi adjungerentur. Domno Johanni Emmanueli, ne loco suo se moveat, praecipit, quin immo ut insistat, & exitum Saracenis intercludat, ac ad terga eos impetat, quum certaminis ineundi murmur audierit. Rex solicite omnino agit, & Hispaniae conatus omnes advocat. Prae-*

E *laudati Reges nullum responsum Alphonso reddiderunt, sed protinus cum aciebus suis equestribus & pedestribus equitarunt. Bonam voluntatem suam & vires quisque tunc exhibuit. Primo loco subsidium Alphonso tulit Papa Benedictus. Septingenti armis bene instructi milites Germani & Galli, equis majoribus cataphractis insidentes, advenerunt. Iis Cruce signatis, spiritualem* poe-

A bono capiello de acciaio in testa, bona targa in vraccio, tagliente spata da lato, luciente zagaglia in mano. Anco benne con pedoni ventimilia. Lo terzo aiutorio fo lo Re de Araona con cinque milia cavalieri fra Proenzani e Franceschi. Con esso fuoro quelli di Tolosa. Anco menao pedoni venti milia. Anco li B fo Don Dionisi suo Zio con quelli de la Cittate de Lisvona; cioene lo quarto aiutorio fu lo Re de Portugallo con quinnici milia cavalieri Spagnoli; currienti cavalli e dardi in mano. Lo quinto fo esso Re Alfonzo Re de Castiello con cinque milia cavalieri buoni e adorni, con cavalli Spagnioli de quelli de Castiglia, C li quali se contano li più nuobbeli destrieri che siano. Pedoni senza fine.

D Mentre lo assedio era sopra Talissa, lo Re Alfonzo era in Sibilia con soa Baronia. La fame e lo caro era granne in Sibilia. La iente, la quale era benuta a servire, non potea tanto demorare. La moneta non vastava. Forte se mormorava la iente de tanta tardanza. Allhora lo Re E Alfonzo, represo da li soi Baroni, deliverao iescire fora a la vattaglia, e cercare soa ventura. Spene habe in Dio, lo quale non li fallio. Iesce fora vigorosamente in quessa forma soa iente e Conestavilia. Trenta milia cavalieri habe de bono guarnimento, e non più. Cento milia de pedoni. Era in mieso fra soa iente e lo huoste de' Sarracini lo

fiume,

poenae & culpae scelerum remissionem Pontifex concesserat. Secundo auxilium praebuit Rex Navarrae, Pompejopolitanis militibus sociatus. Peditum viginti millia, & equitum quinque millia adduxit. Equites ferreâ galeâ caput contegebant, forti clypeo ad brachium pectus tuebantur, acuto ense latera cingebant, & relucentem cuspide hastam manu gestabant. Tertio ad opitulandum accessit Rex Aragonum, equitum quinque millia, Provincialium & Gallorum secum adducens, stipatus quoque Tholosanis aciebus. Deduxit autem viginti millia peditum. Hisce copiis semet junxit Domnus Dionysius Alphonsi patruus, cum agminibus Urbis Ulissipponensis; idest quarto succurrit Rex Portugallensis cum quindecim millibus Hispanis equitibus, qui velocibus equis inerant, & manibus tela tenebant. Quinto demum idem Alphonsus Castellae Rex complevit exercitum, cum quinque millibus equitibus, armis bene instructis, belloque aptissimis. Hi enim Castellanos equos fraenis regebant, qui supra ceteros nobiles & generosi reputantur. Pedites absque numero Alphonsus habuit.

Dum Tarissa obsidebatur, Rex ipse Hispali una cum Dynastarum, Procerumque suorum multitudine morabatur. Victualium penuriâ & rerum inopiâ Hispalensis Civitas multum vexabatur. Populi, qui cum armis Alphonso obsequuturi convenerant, moram ulterius protrahere in ea Urbe non poterant. Necessitatibus pecunia non suppetebat. Ob morae diuturnitatem gentes illae admodum murmurabant. Tunc Rex Alphonsus Dynastarum objurgationibus excitatus, in campum ad certamen cum hostibus egredi, & sortem suam pertentare decrevit. Spem suam in Deo reposuit, qui sane ei non defuit. Hoc ordine acies suas & agmina, a praestitutis Comestabilibus, ducibus, ceterisque ducto-

cibus

fiume, lo quale se dice Salato. De là da lo Salato stao Cornacervina, dove stao travacche e paviglioni, Alfaniche, e Confalloni, iente assai, como dicto ene, con moiti tamburi. Da lo lato ritto de lo huoste staevano le montagne de Ilerda la veglia Terra. Da lo lato manco staevano le pianure spatiose. Dereto li staeva una stretta Valle, la quale haveano passata pe forza de moneta, como detto ene. De sopra da la Valle staevano le montagne, le quali teneva Don Ianni Manuelle. Denanti haveano lo fiume e li nemici. Lo passaio de lo fiume curatamente se guardava.

Lo Re Alfonzo tenne quessa via. In primamente mannao li setteciento cavalieri Papali Crociati a passare lo fiume. Treciento rompessino lo passo, e commattessino con le vardie. Doicento se ponessino da lo lato de la currente dell' acqua a sostenere la forza de lo fiume, che la pedonaglia potesse passare. Li aitri doiciento remanessino a guardare lo passo. Aitro non facessino. Non era piccolo pericolo passare lo fiume, e lo guado rompere. Tutti fuoro destrieri eletti. A quessa iente aitro Confallone dato non fu, se non lo Confallone con lo campo bianco e la Croce vermiglia. Sù la Croce era lo Crocefisso. Po' li setteciento Crociati sequitao esso Re Alfonzo a cavallo in uno cavallo, Ferrante, liardo. Dicesi, che fussi lo più bello

A

ribus directa, ex Hispalensi Civitate in hunc modum fortiter eduxit. Triginta millia & non amplius equitum, optime munitorum, Alphonso fuerunt. Centum millia peditum in aciem duxit. Alphonsi exercitum & Saracenorum immensam multitudinem interjacens flumen, quod Salatum dicitur, sejungebat. Ultra Salatum jacet Rupes Cervi, cujus agros Saraceni, ut diximus, tentoriis, conopeis, papilionibus, Alfanicis, vexillis, innumerabili populo, & permultis tympanis impleverant. A dextero latere Saracenici exercitus montes Ilerdae antiquae Civitatis eminebant. Ad laevum latus planities ampla & spatiosa patebat. A tergo angusta Vallis porrigebatur, quam impensâ multi auri, ut superius narravimus, hostes superaverant. Valli imminebant montes & colles, quibus imperabat Domnus Johannes Emmanuel. A fronte & in conspectu flumen Salatum, & Hispanorum cohortes & agmina sibi antestare Saraceni videbant. Fluminis trajectus accurate custodiebant.

B

C

Itaque Rex Alphonsus hoc ordine progressus est. In primis septingentos Pontificios equites Cruce signatos praemisit, ut flumen vadarent. Trecenti eorumdem fluminis transitum perrumpere, & cum Saracenorum custodibus dimicare jussi sunt. Ducentis aliis mandatum est, ut se collocarent ad latus, ubi aqua decurrit, ut fluminis impetum sustinerent tamdiu, donec peditatus posset praetergredi. Ducentos autem consistere voluit Alphonsus ad passus custodiam, nil aliud operaturos. Flumen ipsum trajicere, vadumque disrumpere, grave admodum discrimen erat. Huic operi pertentando electos equites destinavit. Iis nullum aliud Vexillum traditum fuit, quam unum, in cujus area coloris albi purpurea Crux depicta cernebatur, cui affixa erat Christi Servatoris imago. Praeeuntes septingentos Cruce signatos subse-

D

E

lo e megliore di tutto lo munno. In soa compagnia habe cavalieri dieci milia. Dicesi, che rotto lo passo, fussi lo primo lo Re con soa iente alla vattaglia. Po' lo Re Alfonzo sequitao lo Re de Araona con cinque milia cavalieri, e pedoni venti milia. Quesso gio da lo lato de le montagne a ponere li impedimienti, e occupare li passi e le selve, le entrate e le descese, perchè Sarracini pe la montagna non havessino valore, nè ridutto, nè fuga. Da lo lato manco ne la pianura fo mannato lo Re de Navarra con diece milia cavalieri, con cinque milia pedoni, perchè lo Sarracino non potessi dare la fuga, nè destennersi pe li campi. Po' quessa iente sequitao lo Re de Portogallo con quaranta milia pedoni, e tutto lo aitro esfuorzo, e sostennesi le spalle. Quessa fo la schiera gruossa. Da lo aitro lato Don Ianni Manuelle dovea ferire con li montanari. Quessa fo loro bella Conestavilia. Così benne lettere a Roma a Missore Stefano de la Colonna, lengua Berbentana a gran pena intesa.

Dato l' ordine e lo nome, li setteciento cavalieri ionzero a lo fiume. Rompo l' acqua, e passano. Non vaize reparo. Tre Cavalieri, li quali erano sopinamente a cavallo, fuoro li primi, che l' acqua passa-

A *subsequutus processit eques Rex Alphonsus, albo equo vectus, cui Fernandi nomen impositum fuerat. Equum hunc quocumque alio formosiorem & fortiorem fuisse dicunt. Socios incessus sui Alphonsus habuit decem mille equites. Sunt qui narrant, Regem ipsum, postquam fluminis transitus patuit, primum omnium cum copiis suis ad certamen*
B *cum hostibus in campum descendisse. Alphonsi vestigia pressit subsequens Rex Aragonum cum quinque millibus equitum & viginti millibus peditum. Is ad montium latus se contulit, impedimento Saracenis futurus, & passûs occupaturus, & silvas, per quas aditum & exitum hostes essent habituri, interclusurus, ne ipsi praesidium aliquod,*
C *recessum, & fugam sibi pararent. Ad sinistrum latus planitiei missus est Navarrae Rex cum decem millibus equitibus & quinque millibus peditibus, ne Saracēni aufugere possent, neve per agros dilatarentur. His omnibus, qui sic antecesserant, successit Rex Portugallensis cum quadraginta millibus peditibus, & cum ceteris tum equitatus tum exer-*
D *citus viribus, qui quidem terga tueri debebat. Ejus acies ceteris numerosior ac validior fuit. Ab altero latere Domno Johanni Emmanueli una cum montium incolis in Saracenos irruendum erat. In hunc modum Hispanus exercitus eleganter dispositus & Comestabilibus, Tribunis, ac Ducibus suis eductus in aciem prodiit. Talia sane in quadam*
E *Epistola, Romam ad Dominum Stephanum de Columna missâ, tunc fuere perlecta, exarata Brabatensi dialecto, quam intelligere vix licebat.*

Praemisso ejusmodi ordine, datâque militaris nominis tesserâ, septingenti equites ad flumen pervenerunt. Aquam superantes transmearunt. Nullum impedimentum eos cobibuit. Tres Milites, supine in equis strati, primi omnium flumi-

paſſaro. Uno Arciveſcovo e doi Cavalieri a ſperoni de aoro, donzielli de lo Re Alfonzo, homeni, li quali ſapeano la contrata, uſati de lo paſſo, queſſi fuoro li primi nanti a la aitra iente. Là ne lo paſſare fuoro preſi da li perfidi Sarracini, e preſtamente loro teſte da lo vuſto fuoro troncate. Là in quello paſſo fuoro Martiri glorioſi di Chriſto. Hora iogne la cavallaria. Paſſa lo uno, paſſa lo aitro. Poco vale lo reparo. Con forza tutto lo ſtuolo de' Chriſtiani fo puoſto de là da lo fiume. Nullo ſe pericolao ne lo paſſo, ſe non lo Arciveſcovo e li doi Cavalieri, li quali lo glorioſo martirio recepiero. Paſſato lo ſtuolo, Sarracini, la perfida iente, non dottava pe la loro granne moititudine. Anco ſtaevano canto l'acqua, e manecavano e godeano, loro cembali ſonanno. Granne ſtuormo faceano. Alla fine ſe levano sù. Prenno loro arme, arcora, mazze, e fionde. Reſiſto forte e pienamente. L'hora era sù la Terza. Hora odeſi tromme e ſtromenti ſonare. Odeſi romore da parte in parte. Tamanto ene lo ſtrillare, che boce humane nulla ſe intenneva. Sù in quelle coſte rebombanno lo crudele romore, dieci miglia da longo fo odito e di pianto e di gridare. A cuorpo a cuorpo ſe affrontano. A le mani ſoco. Chi dao, chi tolle: *Dae, dae, dae*, odivi. Aitro no, pe granne ferire sù ne le teſte armate. Bedeſi iettare de lance, aizare de ſpate, ſaiette volare. Le prete, le breccie de fiume de piena mano fioccavano como neve. Là erano la maiure parte Turchi, li quali aitro non haveano, ſe non fionde, e prete. Moita iente pericolao. Io ademannai a uno pellegrino Spagniolo, ſe de queſſa rotta

A *fluminis vadum evaſerunt. Nimirum quidam Archiepiſcopus, ac duo Milites ad aurea calcaria, in Alphonſi Regis nobile famulitium jam adſciti viri utique regionum illarum peritiſſimi, & de tranſitu fluminis bene edocti, ceteris omnibus praeivere. At quum vadaſſent, flumine trajecto, a perfidis Saracenis capti, illico capite obtruncato occubuerunt. Tranſitus ejuſdem occaſione martyrium Chriſti glorioſe obierunt. Exinde*

B *equitatus ſubſequitur. Modò hic modò alter fluvium ſuperat. Nil poſſunt Saracenorum obſtacula. Potenter univerſus Chriſtianorum exercitus ultra flumen tranſmeavit. Nemo in vado periit, praeterquam Archiepiſcopus cum duobus Militibus, qui in Martyrum Chriſti albo*

C *connumerari meruerunt. Praetergreſſo exercitu, Saraceni, iniqua gens, in eorum multitudine confiſi, nihil ſibi ipſis metuebant. Juxta fluminis ripas ſtabant, comedentes & ſe ſe cymbalorum ſonitu recreantes. Ingenti vocum murmure aëra replebant. Demum inſurgunt. Arma capiunt, arcus, clavas, & fundas. Viriliter totoque niſu reluctantur.*

D *Inſtabat Tertiarum hora. Nunc tubarum aliorumque inſtrumentorum clangor auditur. Ubique fragor ac ſtrepitus inſonat. Talis tantuſque ſtridor attollitur, ut vocum humanarum ſenſum nullus poſſet percipere. Per colles & clivos crudelis tumultus reboans, uſque ad decem paſſuum millia auditus fuit, gemitibus ac fremitibus immixtus. Congrediuntur.*

E *Conſerunt pugnam inter ſe. Vulnerant hi, illi vulnerantur. Illic ſolùm inclamari audiviſſes:* Percute; feri: caede. *Nullae aliae voces auſcultabantur, adeo ingens ſtrepitus erat ictuum in armatorum capitibus. Lanceae projici, enſes attolli, ſagittae volitare cernuntur. Saxa & fluminis glaream ex plenis pugnantium manibus, ceu nivem, diſcuti conſpexiſſes. Ibi erant Turcarum plura agmi-*

ta aicuna cosa sapeva. Quello disse, cha ce so. E trasse sio cappiello de capo, e scopierze la fronte, e mostrao una sanice rotunna in mieso della fronte. E disse, cha quello fo coipo de pietra. Uno aitro opierze lo capo de sio capuccio, e mostraome tre sanici de coipo de spata, & una ne la fronte de preta.

Puoi ben sapere, cha menavano mani i Sarracini, cha se aiutavano. Bedesi travoccare da cavallo teste, frennere saiette, e spieti pietti passare. Passano li cavalli sopra le corpora. Granne ene lo pianto e lo guamentare. Così curre lo sangue como rigo de acqua. Là se pare chi ene figlio de bona mamma. Hora bedesi lo bello commattere, e lo dilettevole armecare, che li Iannetti faceano. Correano pe lo campo, commattenno, ferenno, e lancianno. Non era chi li potessi adettare, tamanta era la loro velocitate e leierezza. Una targhetta in vraccio portavano longa doi piedi. A lato una coperta de lino. Sola quella da capo a piede se coperiano. Staffe corte. Vestimento de lino incerato. In capo cuffia de fierro. In mano portavano dardi. Quessi dardi lanciavano. Chi ne leva uno, più non ne bole. Quanno lo dardo mancavano, lo Iannetto currenno con sio currieri, se piecava si' a terra. Coglie sio dardo, e destramente lo lancia denanti, dereto, abbasso, in aito, secunno soa voluntate. Granne ene loro leierezza. Quesso ene lo iocare de la Iannettia.

A *agmina, quibus nil aliud ad manus erat, nisi fundae ac saxa. Innumeri homines perierunt. Ego ipse a quodam Hispano peregrinante sciscitatus sum, num ille de clade hac quidquam cognovisset. Respondit, se proelio eidem interfuisse, pileumque e capite detrahens, frontem suam nudavit, & rotundam in medio frontis cicatricem ostendit. Asseveravit,*
B *se tunc saxeo ictu percussum fuisse. Alter nescio quis cucullo caput detegens, mihimet conspicienda exhibuit tria in cranio susceptarum plagarum vestigia, ab hostili ense sibi impacta, & unum aliud signum ictus saxo sibi in fronte irrogati.*

Ex dictis dicendisque arguere potes,
C *quantum Saraceni pugnando sategerint, quantumque restiterint. Capita ac homines nunc disjiciuntur equis, sagittae volitantes infremunt, pectora verubus transfiguntur. Equi dejectorum & jacentium corpora conterunt. Ingens ubique luctus, immensus ubique ejulatus. Effusus sanguis, ceu aquae torrens, excurrit. Ibi sane, qui filius bonae matris esset, semetipsum prodit. Nunc pulchri certami-*
D *nis scientia, nunc delectabilis pugnae spectaculum, quod ab Hispanis equitibus peragebatur, oculis proponitur. Ii enim asturconibus equitantes, per hostilia castra currebant, pugnantes, ferientes, jaculantes. Nemo ipsis aequiparari poterat ob nimiam eorum velocitatem ac agilitatem. Parmulas duorum pedum longitudine brachiis aptatas gestabant. Ad*
E *corpus operimentum quoddam lineum habebant, quo unico a capite ad pedes usque contegebantur. Stapedes breves quidem. Vestes lineas cerâ obductas induebant. Caput ferrea casside muniebant. Manu tela gerebant. Tela haec jaculabantur. Qui ab uno sauciatur, alterum sibi non exoptat. Quum missilibus hisce destituebantur, asturcone concito cursu decurrens eques, usque ad terram corpus flecto-*

nettia. Queſſi Iannetti ſoco li ſcoperitori regali. Durao la vattaglia fi' a la Nona. Più nò, perchè la iente Sarracina ſentio Don Ianni Manuelle, lo quale da la montagna deſcenneva, pe ferire dereto, e pe lo paſſo parare. Quanno queſſo fo ſentuto, e connubbero lo ſplennore de le lance e de le Inſegne, ſubbetamente li benne meno lo core a la vertute. Tutti fuoro ſenza aicuna remiſſione rotti. Non puoco reſiſtere. Non ene ſpene ſe non a le gamme. Hora bedeſi accidere: hora bedeſi macciello fare. Granne tagliare ſe fao de quella canaglia de la iente Sarracina. Queſſa ſi ene la nuobbele ſconfitta de Spagnia. Infra morti ſeſſanta milia corpora de Sarracini fuoro morti. Unnici milia li preſonieri.

A queſſe coſe lo Re Halim non ſo, nè le ſentio, per poco dubbio, il quale havea ne la ſoa forte ſchiera. Po' la novitate pervenne, e lo dubbio fo appaleſato. Stava in vardia de la porta de lo regale Paviglione uno homo (Serachin havea nome) più granne de li aitri tre pedi, macro, tutto nerboſo, longhe le gamme, nero lo voito, beſtuto de uno perpento de iuba de ſeta. In mano teneva una mazza de fierro 'naorota. Queſſo Serachin, a lo quale era fidata la perzona de lo Re, dubitao de nuntiare la novella. Pure la manifeſtao a la Reina. Moſſeſi la Reina. Riccaforta havea nome. Paſſa denanti a lo Re. Da li ſei uocchi fontana de lagrime deſcen-

A *flectebat, inclinabatque. Spiculum ſuum recipiebat, ac mira dexteritate illud ante, retro, ſupra, deorſum, pro ut ipſi libebat, iterum vibrabat. Aſturconum ſumma eſt agilitas. Hunc in modum in certaminibus armorum ludunt Hiſpani equites. Hi autem in exercitibus, Regalium praecurſorum officium exſequuntur. Ceterum a Tertiarum hora uſque*
B *ad Nonam perduravit proelium. Neque ultra; nam Saraceni intellexerunt, Domnum Johannem Emmanuelem e montibus deſcendere, ut eos ad terga impetat, & tranſitum ac diſceſſum ipſis impediat. Hoc ubi illi perceperunt, & lancearum fulgorem, ac vexillorum ventilationem proſpexerunt, corde, animo, virtuteque defecerunt. Saraceni omnes ab-*
C *ſque ulla remiſſione profligati fuerunt. Illis reluctandi poteſtas omnino defuit. In nullo praeterquam in fuga ſpem habuere. Modò interficitur, mactatur, trucidatur plurima Saracenorum vilis faex & plebecula. Ita ſe habuit nobilis Hiſpanorum victoria. Saracenorum ſexaginta millia corpora caeſa in campo jacuere. Undecim millia in captivitatem adducta.*
D *Halim Rex Bellamarini certamini non adfuit, cladem ſibi vix timens, quippe qui multum in acierum ſuarum fortitudine confidebat. At demum peractae rei bellicae nuntium allatum eſt, Regique omnis dubitatio erepta. Ad cuſtodiam oſtii tentorii Regalis erat vir quidam, Serachinus nomine. Is ſtaturâ ceteris ſublimior tribus pedibus, corpore*
E *macer, membris nervoſus, cruribus procerus, vultu niger, indumento ac tunicâ ſericâ indutus conſpiciebatur. Manu ferream deauratam clavam gerebat. Hic, cujus fidei corpus Regis cuſtodiendum commendatum fuerat, anceps animo ſtetit, num cladis nuntium revelaret. Denique Reginae infauſtum caſum aperuit. Surrexit Regina. Riccafortis nomen ei erat. Coram Rege viro ſuo conſtitit. Lacry-*

scenneva. E disse: *Sù Re, cha la ventura ene de Donno Alsonzo.* Lo Re iocava a scacchi. Quesso odenno, fo turvato. Più non disse, più non odio. Vastaro doi paravole. Bestuto era de una iornea de aoro lunga fi' a lo pede. Beretta in capo de aoro con prete pretiose. Vacchetta d'aoro in mano. Sale a cavallo. Prenne lo cammino de casa soa. Era intorno affasciato da sette milia Turchi, con vastoni de fierro 'naorati in mano, bestuti de iube de zannato sopra punti de ballacchino, armati alla 'mperiale. Anco givano aitri cavalieri con lance, con fierri lati lucienti. Denanti a quessi givano assai cembali sonanti, & aitri stromenti senza fine. Regale parea la forza, e lo suono. Più denanti vaco dieci milia ianetti, currenno, e sparienno da onne lato dardi, como fao la Spinosa a li cani. Nulla perzona ad essi se accosta, sì granne ene lo fioccare de li dardi. E moita aitra iente da pede e da cavallo con granne forza con sole armature sequitaolo. A quesso muodo ne vao fuienno da lo stuormo Halim lo Re de Bella Marina. Rompe e passa onne paura pe forza de la nobilitate de soa cavallaria. Lassao la soa donna, la Reina. Lassao onne cosa desperata. Sei dii durao la fuga. Sei dii durao la incaiza. Così iace seminata la iente muorta, como le peccora.

A *Lacrymarum rivum ab oculis prae dolore emittebat. Dixit autem.* Exsurge, Rex, nam victoriae sors Domno Alphonso jam obtigit. *Rex latrunculorum ludo tunc recreabatur. Haec audiens, mente consternatus est. Nihil aliud protulit, nec quidpiam aliud audire voluit. Paucula Reginae verba satis fuerunt. Indutus quadam clamyde seu* B *tunica auro contexta usque ad pedes exporrecta, capitio aureo, pretiosis gemmis ornato, capite intectus, auream virgam manu gestans, equum illico inscendit. Iter ad propria arripit. Circumstipabatur septem millibus Turcis, qui ferreas clavas auro illitas manu portabant, tunicis ex tela serica factis amicti, acu pictis, ceu in umbellis fieri solet, &* C *ad imperialem modum armis muniti. Insuper cum Rege incedebant alii equites, lanceas cum latis & fulgentibus cuspidibus portantes. Iis anteibat plurima cymbalorum aliorumque musicalium instrumentorum copia. Regalis quidem apparatus specie, potentiâ, ac sonitu videbatur. Ceteris omnibus praeibant decem millia equitum, qui asturconibus in-* D *sidentes, velociterque currentes, undequaque spicula projiciebant, ceu adversùs canes hericius missiles aculeos jacit. Nemo equitibus hujusmodi appropinquare audet, ob nimiam telorum jaculationem, quae ab illis emittuntur. Regem subsequebatur peditum & equitum alterum robur, unice loricis obtectorum. Hoc ordine fugiens abiit e proelio Halim Rex* E *Bellamarini. Is superat, exceditque obstacula quaeque ob nobilis equitatus sui fortitudinem. Reginam uxorem suam dereliquit. Omnia in desperationem acta dimisit. Sex diebus vim facere Turcis, eosque urgere, non destiterunt Hispani. Veluti pecudes Saracenorum cadavera & corpora per campos & castra mactata jacent.*

Po' la partenza de lo Re la Reina fece destennere panni bianchi de seta in terra. Là fece ponere tutta la moneta e le ioie regali. Là ella se sedeva con cinquanta soe soffragane concubine de lo sio Re. Uno Cavaliero Spagnolo (Garcilasso havea nome) armato e bene a cavallo, con una lancia in mano, curreva pe lo campo. In sio furore entrao in Alfanich, cioene ne lo paviglione de lo Re. Occurzeli la Reina. Quanno quesso Spagnolo vide la Reina sedere in feura de tristitia (pure la soa vista dignitate mustrava) lassaose, e deole de una lancia. Da oltra a parte la passao. De coipo l' habe muorta. Tornao in reto e pe lo campo fao granne male. Ma maraviglia fo, cha lo Ferrante de lo Re Alfonzo, de la cui bellezza aicuna cosa dicto ene, da puo' che fune in quello campo, mai non posao, mai non fo potuto tenere. Contra voluntate de li circostanti a lo freno portao lo Re ne lo paviglione de lo Re de Bella Marina, e là restette de 'nfuriare. Così fece, como havessi havuto sienno humano. Quanno lo Re Alfonzo a lo paviglione Regale fo ionto, trovao la Reina, la quale muorta iacea, e in mieso de sie soffragane staeva, le quali piagnevano, e guardavano quello cuorpo. Erance una, la quale era Christiana (havea nome Maria) nata da una Villa, la quale hao nome Obeda. Quessa Maria fo schiava, e pe soa bellezza e pe soi costumi era concubina de lo Re. Parlao e disse a lo Re, che havessi mercede. Garcilasso la Donna havea esmactata. Quanno lo Re 'ntese, cha la Reina era muorta pe la mano de Garcilasso, fo forte dolente, e disse: *Ahi Garcilasso! como non te temperasti da tio furore?* La

Post Regis discessum Regina conjunx candidos sericos pannos in solum sterni jussit. In ipsos universam pecuniam, & regales gemmas projici mandavit. Illic Regina considebat una cum quinquaginta suffraganeis mariti sui Regis concubinis. Hispanus Miles, cui nomen Garcilassus erat, armatus & bono equo instructus, lanceam manu habens, per campum hostilem decurrebat. Decursionis ardore ductus introiit Alfanicham, idest Regis tentorium. Obviam oculis tunc primum Reginam habuit. Quum Hispanus Reginam sedentem moestitiae specie conspexit (quae nihilominus propriam majestatem praeseferebat) in eam irruit, & lanceâ eamdem percussit. Reginam transfodit, quae protinus interfecta exspiravit. Garcilassus postea retrogreditur, & Saracenis maxima detrimenta infert. Mirum fuit, equum Alphonsi Regis, Fernandum vocabulo, de cujus eleganti forma quidpiam supra innuimus, quum in hostili campo fuit, numquam quievisse, nec ab ullo refraenari potuisse. Invitis circumstantibus ad equi ipsius fraenum, Regem violenter deduxit advexitque in tentorium Regis Bellamarini, ibique furore deposito mansuevit. Ita equus ille Fernandus egit, ac si humana cognitione praeditus esset. Quum Rex Alphonsus ad Regale tentorium pervenit, Reginam invenit, quae interfecta jacebat in medio pellicum mariti sui suffraganearum, quae fixis oculis cadaver intuentes plorabant. Ex concubinis quaedam erat Christianae professionis (Maria appellabatur) e Civitate oriunda, quae Ovietum vocatur. Maria ista captiva fuit, eamque ob venustatem corporis, morumque elegantiam inter pellices suas Rex adsciverat. Itaque Maria Regem Alphonsum allequuta rogavit, ut miseratione flecteretur. A Garcilasso Reginam confossam fuisse subdidit. Quum haec Alphonsus audiit, & Reginam Garcilassi

La mea vittoria era doppia. Po' fece atti de tristezze sopra la Donna. Era la Donna gruossa e grassa. Credere non se può. Nelle gamme, nelle vraccia, e in canna havea cerchi de aoro purissimo, smaltati, & ornati de prete pretiose. Quessa Donna de commannamento de lo Re fo apierta. Po' fo inzalata, e messa in una cassa piena de Aloè, e fo posta in una aita Torre pe dignitate. Po' lo cuorpo de quessa Donna lo Re revenneo a lo marito infinita quantitate de moneta.

Po' quesso lo Re Alfonzo fece tollere lo tesauro de lo Re fuito, lo quale fo doppie...... Mille muli ne fuoro faticati. E fece portare arme & aitro arnese, como se dicerao. Maria de Obeda guardiana de la Reina fo liberata. Disse, cha quelle doppie non erano la quarta parte. Le tre parti ne erano furate pe la iente. Hora torniamo alla incaiza. Durao dii sei. Non era modo a lo macellare. Lo sesto die trovaro una Cittate canto mare, che li recepeo. Ziziria hao nome. Quella Ziziria fisse lo Christiano intento. Daose la iente a lo guadagno de lo robare. Sessanta milia fuoro le corpora de li Sarracini muorti. Quelle loro ossa fuero adunate in un campo, e de esse fo fatto una grannissima montagnia. Fi' a lo die de hoie dura. Anco più, che hoie in quessi dii vao lo aratore, e ara lo campo, e aranno trova teste, gamme, vraccia e ossa assai. Nullo puoco campare, anco più che durato fussi aicuno spatio de die. Li viannanti, che givano pe loro mestieri, per le selve trovavano

a pe-

A *lassi manu interemtam fuisse, admodum doluit, dixitque:* Ah Garcilasse! quare furorem tuum non cohibuisti? Victoriam duplicem reportassem. *Exinde de Reginae casu conquestus, moeroris sui indicia pretulit. Regina autem corpore obaesa & pinguis adeo erat, ut vix credi possit. In tibiis, in brachiis, & in collo catenulas circulosque* B *purissimi auri tenebat, enchausto obductos, gemmisque pretiosis ornatos. Reginae cadaver Alphonso jubente fuit exenteratum. Inde sale conditum, & in capsa aloë plena repositum, ac denique ob conditionis nobilitatem in alta turri depositum fuit. Non multo post Rex Alphonsus cadaver uxoris marito suo vendidit innumerabilis pecuniae pretio.*

C *His sic peractis Alphonsus Rex thesaurum Regis Bellamarini, qui effugerat, recolligi jussit. Thesaurus fuit nummorum aureorum........... Mille muli thesaurum ipsum avexerunt. Arma postmodum ac cetera utensilia, ut dicetur, auferri praecepit. Maria Ovietana custos Riccafortis Reginae, libertate donata est. Eadem asseveravit, aureos illos ne quar-* D *tam quidem partem thesauri regii constituere; reliquas tres militum multitudo abstulerat. Nunc ad fugam Saracenorum redeamus. Diebus sex continuo duravit. Nullus modus lanienae erat. Sexto die Civitatem juxta mare invenerunt Saraceni, & in illam se receperunt. Algezira vocatur Urbs illa. Algezira haec terminum fugae Saraceno-* E *rum, & insequentibus Christianis statuit. Ceterum Hispani praedis, spoliisque agendis incubuerunt. Saracenorum in campis interfectorum sexaginta millia cadavera fuere. Eorum ossa in cumulum coacervata in agro amplissimum veluti montem constituerunt. Ossium acervus ille usque ad nostra tempora visitur. Quod plus est, nostris etiam diebus, quum agricola terram aratro proscindit, capita,*

ti-

a pede de li arvori ossa iacere in forma de homo, lo quale dormissi. Quesso era, cha li feruti iescivano da lo stuormo, e posavanose a pede de li arvori per accogliere lena, cha stanchi erano. E como se posavano, lo spirito, e la vita in un tiempo li abbannonava. Così remaniano quelle ossa senza carne. Infra le grotte bedea homo resblennere aoro. Quesso era, che chi moriva, se metteva in vocca le monete. E loro doppie luceano como aoro. Allhora che quesso trovava, percoteva la zucca de lo capo con preta e con vastoni, sì che partiva le ganascie, e la coccia volava in terra. Lo viannante allegro la moneta prenneva. Granne fo lo guadagno de quesso stuormo.

Quaranta milia corpora de Saracini fuoro presi maschi e femene, le quali fi' ne lo die de hoie staco siervi de Spagnioli. Zappano, arano, filano, tiesso, cucinano, & aitri mestieri faco secunno le connitioni loro. Onne artificio faco. Infiniti ne fuoro vennuti, como se venne le Crape. Pe tutta la Spagna fuoro vennuti co la corona in capo. Anco soco de quelli siervi, che onne servitio faco a Spagnioli loro Signiori. *Hortos & vineas colunt Dominorum praecepto, solo victu contenti.* Anco ce fo guadagniata la moita roba, danari, arnesi, arme, vestimenta, vasciella de metallo, de arme, cavalli, muli, somari, camieli, paviglioni, travacche,

A *tibias, suras, brachia, & plura ossa invenit. Profectò si diutius Saracenorum fuga & Christianorum eos insequentium impetus ultra sex dierum spatium protrahi potuissent, nullus Saracenorum ex ea strage evasisset. Viatores, qui ibant ad propriae artis & professionis officia implenda, per nemora & silvas ad arborum radices cadavera carne denudata*
B *jacere in hominum dormitantium speciem observabant. Id contigerat, quoniam vulneribus sauciati e proelio secedebant, & ad arborum pedes lassitudini remedium quaesituri decumbebant. Strata autem corpora spiritu ac vitâ insimul destituebantur. Ita postmodum absque carne ossa remanebant. In specubus intuebantur quidam aurum relucere. Id erat, quòd Sa-*
C *raceni morientes ori monetas immittebant. Eorum nummi, ut aurum splendebant. Tunc qui in ejusmodi fulgorem incidebat, cranium capitis excutiebat cum saxis vel cum fustibus, genasque & mandibulas aperiebat ex quo cranii disrupti frusta per terram decidentia spargebantur. Tunc viator gaudio perfusus monetam accipiebat. Immensum lucrum ex*
D *hac clade Hispanis obvenit.*

Quadraginta millia Saracenorum capta fuerunt, viri ac mulieres, quae usque ad hodiernum tempus Hispanis inserviunt. Fodiunt arantque, nent texuntque, coquinantur, & alia domestica ministeria exercent secundùm singulorum conditionem. Quamlibet artem operantur. Innumeri pretio distracti ac di-
E *venditi fuerunt, quemadmodum caprae veneunt. Per universam Hispaniam venumdati cum corona in capite fuere. Praeterea ex Saracenis illis servis aliqui sunt, qui servitium quodlibet Hispanis Dominis suis praestant.* Hortos & vineas colunt Dominorum praecepto, solo victu contenti. *In ea clade multa supellex ad Hispanorum manus venit, pecunia, arma, indumenta, aerea vasa, equi,*

che, tanto foraggio, e tanto arnese. Estima tu quanta fo la iente. Lo Re Alfonzo habe lo Paviglione. Havea nome *Alfanich*. Treciento cammore havea. Era de panno de lino, attorniato de corame roscio con corde de seta invernicate d'aoro. Mai non bedesti nè più mirabile, nè più bella cosa. Ne lo fastigio de sopra da la parte de fora tutto stava puosto a Lune. Drento de divierzi colori. Non se pote quello lavoriero contare. Drento de lo Alfanich fo trovata la Reina Riccaforta muorta pe Garcilasso, como ditto ene. La quale fo vennuta ad sio marito moito aoro, inzalata in una cassa. Po' ce fuoro trovati li tesauri Regali, la quarta parte, cha le tre fuoro furate. Erano mille e doiciento muli, che portaro quelli, e fuoro Doppie. E disseme chi le bide, e chi le despese, che quelle Doppie erano d'aoro. Erano in forma de piattelli de ariento, poco meno, che le patelle de lo Calice de lo Aitare. Anco fra quello tesaoro fo trovata la lettera de la Innulgentia, la quale havea conceduta loro lo granne Papa. Galliffa de Baldach havea nome. Ne la quale promettea a chi moriva in quesso passaio la resurretione a lo terzo die. Po' prometteva sette moglieri virgini ne lo santo Paradiso. Po' li prometteva di farli stare avvracciati con santo Macometto e con santo Elimason. Po' li prometteva di satollarli di latte, de cascio, e de butiro e de mele. Erano quesse le promissioni de lo Soldano Galiffa de Baldach. In soa lettera po' commannava, cha tutta Christianitate sterminassino, e occupassino lo munno. Anco ce fo trovato in quella Alfanich arme assai, guarnimenti Regali de panni Tar-

A *equi, muli, asini, cameli, tentoria, conopaea, victualia, & aliarum rerum copia. Potes o Lector hinc recognoscere, quantus qualisque fuerit Saracenorum in exercitu illo populus. Regi Alphonso obtigit tentorium regale.* Alfanich *vocabatur. Trecenta cubicula complectebatur. Telis lineis fabrefactum, corio rubeo undique circumdatum erat cum chordulis sericis aureâ sandarachâ illitis.* B *Admirabilius elegantiusque nil aliud eo vidisses. In superiori summitate tentorii in exteriori parte totum Lunulis conspersum cernebatur. Intus diversi colores apparebant. Tentorii ejusdem opificium & elegantia distincte describi nequit. Intra Alfanich inventa fuit, ut supra meminimus, Regina Riccafortis a Garcilasso confossa.* C *Reginae cadaver marito Alphonsus multi auri pretio vendidit, sale in capsa conditum. Thesaurorum regalium, qui in castris fuere reperti, quarta pars, tribus jam furto raptis, Alphonso Regi cessit. Mille ac ducenti muli onerati thesauros tulerunt, qui nummis aureis duplicibus constitere. Qui monetas easdem vidit, atque expendit, mihi e-* D *narravit, eas ex auro conflatas fuisse. In modum argentearum paterarum, paulo minus a pateris calicum Altaris, formâ & magnitudine absimiles erant. Inter cetera thesauri illius invenerunt Epistolam Indulgentiae, quam Saracenis summus eorum Pontifex concesserat. Calipha de Baldach appellabatur. In ipsa Epistola is transfretantibus contra Chri-* E *stianos, morituris hac occasione, corporum resurrectionem post triduum pollicebatur. Spondebat etiam Calipha decessuris septem uxores virgines in sancto paradiso. Item spem dabat obituris, eos cum sancto Mahometto & cum sancto Elimason vitam in amplexibus jugiter fore traducturos. Insuper fidem suam obligabat Saracenis, qui obiissent, eos ca-*

Tartareschi, e ballachini ornati con auro e prete pretiose.

De questo tesaoro lo bono Re Alfonzo mannao in Avignione a lo Papa Benedetto, lo quale era vivo allhora, la decima parte de queste doppie de aoro, varie, da ciento sessanta millia Fiorini. Anco li mannao lo Confalone Reale, co lo quale habe la vittoria, lo quale portao ne lo stuormo. Anco li mannao lo bello cavallo Ferrante, lo quale lo Re cavaicao ne la vattaglia, lo quale Ferrante Papa Chimento sio successore lo donao e mannao a Filippo de Valoise Re de Francia pe lo moito bene che li voize. Anco li mannao vinti de quelli Sarraceni presunieri con quelle arme, con quello havito, e con quelli cavalli, co li quali fuoro presi. Così ionzero in Avignione questi vinti Mori. Pe la mutatione de lo paiese, e pe la perduta licentia tutti moriero, saivo uno solo, lo quale se fece devoto Christiano, Donziello de lo Papa. Sino a lo die nuostro bive. Anco li mannao venti Confaloni, presi ne la rotta de li Turchi e Medi. Li quali Confaloni una co lo granne Confalone sio Regale fuoro appesi ne la Capella de Papa Benedetto de lo Palazzo Papale de Avignione. A lo die de mò non ene stata aitra simmele a questa sconfitta.

A *caseo, butyro, lacte, ac melle saturandos fore. Hujusmodi erant Soldani Caliphae de Baldach promissa. In qua Epistola praecipiebat, ut Christianos omnes penitus exterminarent Saraceni, & eorum dominia, ac totum orbem occuparent. Denique in Asanich inventa fuerunt plurima arma, & regalia ornamenta pannorum Tartaricorum, ac etiam* **B** *umbellae auro & pretiosis lapillis distinctae.*

Hujus thesauri decimam partem aurearum monetarum duplicium diversarum, quae summam centum sexaginta millium Florenorum effecerunt, Rex Alphonsus ad Papam Benedictum Avenione degentem transmisit. Regale quoque Vexillum, cum quo victoriâ potitus est, quodque **C** *in proelio detulit, eidem Papae donavit. Praeterea speciosum equum suum* Fernandum, *cui Alphonsus Rex in certamine insedit, Pontifici dono misit, quem* Fernandum *Clemens Papa Benedicti successor donavit Philippo Valesio Franciae Regi ob multam animi affectionem, qua Regem ipsum prosequebatur. Insuper misit ad Benedictum viginti ex Saracenis,* **D** *quos captivos abduxerat, ipsissimis armis, indumentis, & equis, quibuscum capti fuerant. Viginti isti Mauri ita instructi & rebus iisdem ornati Avenionem advenerunt. Ex climatis diversitate & libertatis jacturâ singuli vitam cum morte commutarunt, uno excepto, qui Christo devote nomen dedit, & in familiam Pontificis adscitus Papae ser-* **E** *vivit. Is vivit adhuc. Demum Benedicto praesentavit viginti Vexilla, quae in clade Turcarum & Medorum ceperat. Haec Vexilla insimul cum magnifico regali suo signo suspensa fuere in Aedicula Papae Benedicti in Avenionensi Pontificio Palatio. Usque ad hanc diem nulla alia huic similis strages in Hispania habita est.*

Lo Re de Granata pe tema de sio Reame deventao tributario a lo Re de Castiella. Lo pozo dicere con bona fede in veritate, cha de le arme de quessi io bidi pe quessa via. Ne la Cittate de Tiboli benne Carlo 'mperadore, Anno Domini MCCCLVI. como se dicerao. La iente era moita. Io staeva in una bottiga là, dove benne uno a comprare candele de cera, confietti, e spetie. Quesso teneva una spata sotto vraccio da pomo, che era tutto 'naorato, e laorato a gigli e a fiori. Dissi io: *Vuoi tu vennere quessa spata?* E trassela fora da lo fodero. Era la spata como le nuostre soco, in forma de mieso stuocco, miesa spata. Non era troppo granne, nè troppo lata, ma como le nuostre. Bene convenevole. Fatta a lo muodo Genoise. Lo pomo era longo como uno prungo; piano, lizzo, como miesa Luna. Era la majure parte 'naorato lo fierro lizzo, e lo pomo tutto. La vaina era de cuoio con tenimenti de fierro bene laorato. E lo calpiello con correie moito ad ordene. Parea che la spata non era scempia como le nuostre. Respuse lo bono homo, e disse: *Io nè la boglio vennere, nè la daria pe cinquanta milia Fiorini.* E ciò fermao con sacramento. La iente, che intorno staeva, disse: *Perchè?* Respuse e disse: *Quessa spata fo vadagniata ne la rotta de Spagnia ne lo granne stuormo quanno fo sconfitto lo Re de Bella Marina da lo Re de Castiella. Io me ce trovai. Dunqua benchè assai bona non sia, baiola cara troppo. Non la daria pe moneta aicuna.*

Rex Granatae de regno suo metuens, Regi Castellae tributarium se fecit. Hoc verè asserere possum, me scilicet arma eorum, qui in Hispanica clade decertarunt, oculis meis hac occasione modoque vidisse. Ad Tiburtinam Civitatem venit Carolus Imperator Anno Domini Millesimo Trecentesimo Quinquagesimo Sexto, ut inferius dicetur. Militum, qui cum eo erant, ingens copia fuit. Ego in quadam officina tunc morabar, ad quam se contulit nescio quis candelas cereas, bellaria, & aromata emturus. Is sub brachio ensem gestabat cum pomo exterius inaurato, liliis, floribusque fabrefacto. Tunc dixi: Visne ensem hunc vendere? *Tum ille e vaginâ ensem eduxit. Ensis nostris ensibus assimilabatur, in modum modici gladii cuspidis triangularis. Moderata longitudine ac latitudine mucronibus nostris aequabatur. Condecenti structura artefactus, & ad formam Genuensium gladiorum compactus erat. Capulus oblongus ad instar pruni cernebatur, planus quidem, & laevigatus, ceu crescens Luna. Ex majori parte auro obductum ferrum erat perpolitum, sicuti & capulus gladii. Vagina ex corio habebat ornamenta extrinsecus ferrea (nempe cuspidem, & uncum) perquam bene elaborata. Baltheus autem cum corrigiis optime compositis conspiciebatur. At ensis ille haud simplex erat, ut nostri. Tunc respondit, qui gladium tenebat:* Mucronem hunc haud sum venditurus. Istum ne pretio quidem quinquaginta millium aureorum cuiquam distraherem. *Haec verba jurejurando confirmavit. Adstantes, qui convenerant, subjunxere, dicentes:* Cur haec dicis? *Reponens ille ait:* Ensem hunc lucratus sum in Hispanica clade & in memorabili pugna, in qua a Rege Castellae profligatus est Rex Bella Marini. Conflictui illi ego adfui. Licèt ensis hic ex melioribus

Fatta quessa sconfitta, e raccoito lo campo, e licentiati li Regi e li aitri Duclorii, lo Re Alfonzo non posao. Anco fece iente de sio Reame e de Crociata. E sequitao la iniquissima iente perfida. Moito la molesta. De loro terreno bole. In tanto morio Papa Benedetto lo Bianco, e fo creato Papa Chimento lo Monaco Nero. Era una nuobbele Cittate canto mare ne li confini de Sarracinia, la quale havea nome la Ginzera. Lo paiese hao nome Gigitia. Quessa era de le migliori e de le più nuobbeli e ricche de spetiaria, seta, e panni, che in Sarracinia fossi. Quessa Cittate assediao lo bono Re Alfonzo pe mare e pe terra. Lo assedio fo durissimo. Ciento trentacinque Galee pe mare, e pe terra iente infinita da pede e da cavallo. Durao lo assedio mesi deciotto. E fo havuta pe fame. In quella Cittate entrao lo Re Alfonzo e soa iente. Prese chi voize: accise chi li parze, e cacciarono tutta la perfida iente. Toize tutto loro arnese, lo quale fo tanto, che ene inestimabbele. Quella Cittate empìo de li Christiani. E suoronce edificate Chiese, locora de Religiosi, e fonne fatti doi Vescovata. Quella Cittate fi' a lo die de hoie serve a Christo glorioso e benedetto. Hora poni cura a la novella.

A ribus nequaquam sit, carum nihilominus eumdem habeo. Nullo pecuniae pretio hunc ipsum divenderem.

Peractâ hac clade, collectis in castra copiis, dimissisque confoederatis Regibus, aliisque armorum Ductoribus, Rex Alphonsus haud quaquam animo quievit. Regni sui milites conscripsit, & Crucesignatos coadunavit. Iniquissimam perfidorum Saracenorum plebem insequutus, B *multis molestiis eos affecit. Saracenos e regionum suarum ditione expellere cupit. Interea ad plures abiit Papa Benedictus*, Albus *vocatus, subrogatusque successit Papa Clemens, Monachus* Niger. *Secus mare jacebat nobilis quaedam Civitas ad limites Saracenorum imperii, quae Algezira nuncupabatur, in provincia, cui nomen est Vandalitia. Urbs* C *ipsa erat ex melioribus, nobilioribus & opulentioribus Civitatibus, serico, aromatibus, pannisque abundans, quae Saracenorum dominationi subessent. Hanc Algezirae Urbem pius Rex Alphonsus terrâ marique obsidione cinxit. Obsidio fuit durissima. Centum triginta quinque triremes in mari, & innumerabilis peditum ac equitum multitudo in terra ad* D *Civitatem ipsam obsidendam accessere. In menses decem & octo obsidio protracta fuit. Urbem demum fame premente obtinuerunt Hispani. In illam Rex Alphonsus cum exercitu suo introivit. Quos voluit cepit. Quos morte dignos censuit, interemit. Saracenorum iniquum populum expulit. Cunctam supellectilem illis* E *abstulit, quae tam ingentis valoris fuit, ut pretio aestimari non possit. Urbem eamdem Christianis replevit. In ea Ecclesiae, religiosorum Monasteria, & Episcopatus duo constructa, aedificata, & erecta fuerunt. Algezirae Civitas usque nunc glorioso benedictoque Christi nomini famulatur. Ad aliam novitatem animum modo converte.*

Puoi che lo Re habe venta la Ginzera, non habe besuogno de tanta moititudine de iente. Licentiao li sollati. Granne spesa havea fatta. Frà li aitri licentiati fuoro trenta capi de Galee de Genoisi, li quali haveano bene servito. Quesse Galee tornaro a Genoa. Quanno fuoro ne lo entrare de lo Puorto, como usanza ene, sonaro tromme, naccare, e ciaramelle. Troppo 'mperiale suono faco & allegrezza. Po' entranno lo Puorto puserose ad ordene. Moito lietamente dao in terra tutto lo stuolo, bene vestuti, bene addobati e riccamente. Haveano forte guadagniato. Frà le aitre cose pe novitate pusero ne lo Puorto su lo spasseio de lo Puorto dieci de quelli Mori, li quali erano male vestuti. De gialle schiavene lo loro cuorpo era ammantato. Fierri teneano in gamma. Mustravano, cha erano presunieri. Tutta Genoa curre a disegno a lo Puorto a bedere le Galee venute. La moita iente se foice. La moita iente fao intorno rota a quessi Mori. Dessidera homo bedere la iente de la strania fede. Stavano li Mori miserabilmente timorosi frà tanta iente. Moito favellavano, e po' lo favellare voitavano loro capora. Aizavano le faccia, e resguardavano, como ammiravigliassino, a li belli edificii, e palazzi aitissimi, li quali staco intorno a lo Puorto de Genoa. Nolli intenneva la iente. Là era uno Siervo de Genoisi, lo quale fo Sarracino. Era Christiano, e nutricato in Genoa. Latina Lengua sapea. Dicea la iente: *Che dico quessi?* Responneva: *Quessi dico così. Non ene maraviglia, si' noi Sarracini semo sconfitti e perdienti, chiance ene stata sopra tutta la Christianitate, e Genoa.* Quanno ajognevano *Genoa*, allhora vol-

A *Postquam Alphonsus Rex Algeziram devicit, tantam armatorum multitudinem haud sibi opus esse cognovit. Milites proinde dimisit. Multum aeris in conscribendis armatorum aciebus impenderat. Inter ceteros exauctoratos, triginta Ductores triremium Genuensium, qui Alphonso strenue in bello servierant, dimissi abierunt. Triremes eaedem Januam* B *remearunt. Portum ingressurae tubis, fistulis, tympanis, ut moris est, insonuerunt. Augustalem sonitum, multamque laetitiam edunt. Postmodum Portum ipsum intrantes, se ipsas ordinate disposuerunt. Litus festive satis attingentes e navibus educunt in terram exercitum universum, militesque suos apte indutos, bene & splendide ornatos. Plurima spolia fecerant.* C *Inter cetera, quae ob novitatem in litore Portus deposuerunt, decem ex Mauris illis, qui misere vestiti erant, e triremibus eductos in Portu collocarunt. Flavi coloris centonibus corpora contegebant. Catenis ferreis crura eorum constringebantur. Captivos satis se ipsos esse demonstrabant. Genuensium Populus omnis ad Portum deditâ operâ concurrit,* D *triremes, quae redierant, invisurus. Advenientium multitudo anhelat, premitque, & Mauros hosce in girum veluti circumdans obsepit. Homines externi ritus & religionis quisque inspicere cupit. Mauri miserabiliter consistebant, in conspectu tantae multitudinis expavescentes. Multa verba invicem simul fundebant, & post colloqutiones* E *capita convertebant. Oculos ac faciem sustollentes, taciti ac veluti admirabundi intuebantur pulcra aedificia, & celsissima palatia, quae circum Genuae Portum erecta ac disposita jacent. Nemo Maurorum sermonem intelligebat. Ibi forte servus quidam Genuensium erat, qui natione Saracenus fuit. Ad Christum conversus, Genuae enutritus, Latinam Linguam callebat. Plebs itaque servum inter-*

volveano le faccie. Maravigliannose ad quelli palazzi de lo Puorto de Genova; credevano, cha Genoa fossi tutta la fortezza e bellezza de' Chri stiani, e non se ne trovassi simile. In questo potemo conoscere, che loro havitationi non soco così delicate, como delicati li nuostri. Anco ne benne da la Ginzera lo Vescovo de Peroscia, lo quale fo de li Crociati, e menao seco otto de quelli Turchi. Fuoro da cavallo. Fuoro homeni biar-hi e belli como noi. Caizamenta, como noi. Ronzini, como noi. In capo portavano uno cappiello fi' alle recchie, como mitra de Papa. Vero ene, che in mieso havea uno piezzo ritto, longo, sottile, como fussi cuollo de Grua, copierto de panno de lino bianco, como noi. Vero ene, cha le maniche erano longe fi' a le deta de la mano. Sopra lo farsetto portavano uno manto de panno de lino, como Piviale da Preite. La ponta de lo lato ritto se iettava da la spalla manca, e quella de la manca se iettava da la spalla ritta.

Po' questo lo Re Donno Alfonzo non posa. Anco fao iente de sio paiese. E habe assediato lo nuobbele e bello Castiello, ultima fortezza de Sarracini. Subaltare lo Castiello hao nome. Lo paiese hao nome Alcaore. In questo Castiello Maccometto scrisse la soa Leie, e deòla ad Sarracini, e fece lo Livro, lo quale se chia-

A *terrogans dixit:* Quid ajunt hi? *Respondebat servus:* Isti ita dicunt: Haud mirum est, nos Saracenos devictos ac profligatos esse, quum adversùs nos irruerit totus Christianorum Populus, & Genuensis Civitas. *Quum Genuam nominabant, tunc facies convertebant, & palatia pone Portum Genuae sita mirabantur. Credebant, Genuensem* B *Urbem continere omnem elegantiam & fortitudinem Christianorum, nullamque aliam huic similem Civitatem inveniri posse putabant. Ex his nosse possumus, Saracenorum domus non adeo elegantes nec excultas esse, ceu domicilia nostra sunt. A Vandalitiae provincia insuper recessit & in Italiam remeavit Episcopus Perusinus, qui fuerat unus ex* C *Cruce signatis secum captivos octo ex illis Turcis adducens. Equites hi fuere. Vultu & cutis colore candidi venustique, ut nos erant. Calceamenta, quemadmodum nos gerimus, & ipsi portabant. Equis more nostro insidebant. Capite pileum ad aures usque in Pontificalis mithrae modum, deferebant. At in medio pilei frustulum quoddam extollebatur longum ac subtile, ac si collum* D *gruis esset, coopertum lineo candido panno, nostris consimili. Praeterea indumentorum manicae protendebantur usque ad manuum digitos. Supra sagulum habebant quoddam lineum panneum pallium, ad instar Sacerdotalis Pluvialis. Pallii extremitas a parte dextera in laevum humerum projiciebatur, & altera extremitas* E *parte sinistra dextero humero imponebatur.*

Post haec Domnus Alphonsus Rex a labore nequaquam destitit. Delectum armatorum in Regno suo iterum habuit. His copiis nobile ac pulcrum Castrum, quod Saracenorum ultimum praesidium & robur erat, obsedit. Castro nomen est Calpe, sive Gibilterra. Territorium ejus Alcaore nuncupatur. In eodem Castro Ma-

chiama Alcorano. Sopra de queſſo Caſtiello puſe lo huoſte lo Re, e giurao pe la maieſtate de ſio Reame, e pe la aitezza de ſoa Corona, mai da quello aſſedio partire, fi' che in quello Caſtiello non havea ficcao ſio Stennardo in terra. Serrato era a lo 'ntorno. Li puſe lo huoſte e vardie, credennoſelo prennere pe fame. Ene lo Caſtiello belliſſimo e fortiſſimo. Stao in una penna de preta viva aitiſſima. Sù in quelle prete le Aquile faco lo nido. Po' l'aitezza veo abbaſſanno a la piana. Là canto a la pianura ene menato uno muro fortiſſimo con ſpeſſi Torricielli. Piccazzo, di che dicto ene, lo fece fare sù lo vivo ſaſſo. Drento da lo muro hao una fontana de moita abunnantia. Ne la deſteſa de la pianura hao la Meſchita. Hacce arvori de onne raſcione. Mai non fo beduta sì piacevole Fortezza. Chriſtiani pe loro negligentia lo perdiero. Queſſa fortezza ſe creſe recuperare Donno Alfonzo per aſſedio, ma non li benne fatto, cha ſoprabenne la granne & horribbele mortalitate, de la quale ſe dicerao, e feriolo con una giandulia ne la inguignaglia. Donne li convenne, levato lo campo, morire ne lo tiempo de la granne mortalitate in Sibilia la Cittate Regale.

A *Mahometus Legem ſuam conſcripſit, & Saracenis obſervandam dedit, Librumque compoſuit, qui Alcoranus vocatur. Contra Caſtrum illud exercitum locavit Rex Alphonſus, & ſacramento per majeſtatem Regni ſui, & per Coronae ſuae ſublimitatem juravit, ſe ab obſidione ſuſcepta numquam fore diceſſurum, uſquedum in ejuſdem Caſtri ſolo Vexillum*
B *ſuum fixiſſet. Circumquaque clauſum erat Caſtrum. Caſtra igitur & cuſtodes poſuit Alphonſus, exiſtimans ſe illud poſſe capere ob victualium penuriam. Pulcherrimum ac munitiſſimum Caſtrum illud eſt. In altiſſimo ſaxeo montuoſo vertice poſitum viſitur. In altitudine ſaxeorum Caſtri nidificant Aquilae. A ſummitate deorſum deſcendens in planitiem*
C *demittitur. Juxta planitiem murus fortiſſimus frequentibus parvis turribus interjectis compactum porrigitur. Picazus, de quo ſuperius meminimus, Caſtrum ipſum ſuper vivum ſaxum conſtrui fecit. Intra murum fons quidam aquis admodum abundans perenniter effluit. Ubi planities extenditur, Saracenorum Meſchita, ſeu Templum, erecta cernitur.*
D *Arbores cujuslibet ſpeciei Calpenſis ager enutrit. Nuſquam delectabilius propugnaculum alibi inventum eſt. Chriſtiani ob incuriam illud jam amiſerant. Domnus Alphonſus idem obſidione ſibi recuperandum eſſe perſuaſit. At ſpes irrita evanuit, nam ingens & horribilis peſtilentia emerſit, de qua ſcribemus. Haec Alphonſum glandulâ in inguinibus percuſ-*
E *ſit, ex quo caſtra amovere debuit, & mori coactus ex ſaeviente peſte in regali Hiſpalis Civitate.*

Queſſo Re Donno Alfonzo fo lo più nuobbele lo più glorioſo, lo più iuſto, e lo più pietoſo Re, che mai fuſſi in Spagnia. Sempre mai li Spagnioli lo piagnerao. Onne vertute habe. Non habe defetto aicuno. Una ſola coſa habe reprenſibile, cha eſſo non amava la ſoa Reina, nè con eſ- ſa

Praelaudatus Domnus Alphonſus Rex caeteros omnes Hiſpanorum Reges nobilitate, gloria, aequitate, ac pietate praecelluit. Perpetuò Hiſpaniae Populi mortem ejus deflebunt. Cunctis virtutibus claruit. Nullo fere vitio inquinatum ſemet exbibuit. Unum in eo arguendum fuit,

ſa bolea ſtare; benchè uno figlio ne habe. Anco teneva una ſoa bagaſcia (Donna Leonora haveà nome) la quale amava ſopra tutte coſe, la quale era ſio conforto. De la quale havea figli e figlie. Senza eſſa non potea ſtare. Pe moite voite lo Papa ſe lo ammonio, e ſe lo ſcommunicao. Bolea che queſſa ſoa bagaſcia Donna Leonora jettaſſi via. E lo Re per la Epiſtola li reſpuſe doicemente, anco per una ammaſciata e diſſe: *Santo Patre, ſe piace ad voi, cha io mora, & non biva più, io laſſo ſtare. Tutta fiata cha io ſtaieſſe ſenza eſſa, io non poterà bivere.* Così lo Santo Patre non lo moleſtava. Non bolea che ſoa vita fine breve haveſſi. Io demorava ne la Cittate de Bolognia a lo Studio, & imprenneva lo Quarto della Phiſica, quanno odìo queſſa novella contare ne lo Stanzone de lo Rettore di Medicina da uno de li Bidelli.

CAPITOLO DUODECIMO.

Como fo cacciato da Fiorenza lo Duca de Atene. E como morio Papa Benedetto, e fo creato Papa Chimento.

ANno Domini MCCCXLII. uno folgore ne lo Campanile de Santo Pietro Maiure de Roma deo, & arze tutto lo cocuvello. Fo nell' hora de Veſpro, quanno li Canonici in Coro cantavano lo Offizio. Correvano Anni Domini MCCCXLII. quanno Papa Benedetto lo Bianco morio, e fo eletto Papa Chimento Seſto.

A *fuit, quod Reginam uxorem ſuam minime diligebat, ejuſque contubernium vitabat, licèt ex ea filium ſibi genitum ſuſcepiſſet. Concubinam inſuper quamdam, quae Domna Eleonora appellabatur, eamque prae ceteris omnibus multum amabat, ut pote quae ſibi conſolationi erat. Filios & filias Alphonſo Eleonora pepererat. Pellicis bujus convictu abſtinere nequibat.* B *Pluries Pontifex Alphonſum ob hanc rem objurgavit, monuitque, atque Eccleſiaſtica communione etiam privavit. Mandabat ſummus Pontifex, ut Alphonſus Eleonoram a ſe removeret. Rex per Epiſtolam Pontifici comiter reſpondit, & legatione ob id ei miſſâ, Papae dixit:* Sancte Pater, ſi me mori, nec amplius vitam agere, C cupis, ab Eleonorae contubernio dividar. Quotieſcumque ab ipſa me ſejungam, vivere amplius non potero. *At Pontifex minime eum urgebat. Nolebat enim breviorem curſum vitae illius imponere. Ego tunc in Civitate Bononienſi Studiorum cauſsâ morabar, addiſcebamque quartum Phyſicorum Librum, quum caſum huncce enarrari audivi in* D *majori cubiculo Rectoris Medicinae ab uno ex Univerſitatis Bononienſis famulis.*

C A P. XII.

Quomodo Florentiâ pulſus fuit Athenarum Dux. Quomodo diem extremum obiit Papa Benedictus, & creatus fuit Papa Clemens.

E

A*Nno Domini Milleſimo Trecenteſimo Quadrageſimo Secundo fulmen percuſſit Turrim Sancti Petri Majoris Romae, & totam ſuperiorem teſtudinem igne combuſſit. horâ Veſperarum, quum Canonici in Choro Officium canebant. Decurrebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Quadrageſimus Secundus, quum Papa Benedictus, Candidus, ad plures*

Sesto. Quesso Papa Chimento fo Monaco Nero, e fo perzona de tanta sofficientia, che non havea paro. Era grannissimo Teologo, e fo bellissimo sermocinatore. Quanno esso teneva Cattedra pe sermocinare, o vero desputare, tutto Parisi concorreva ad udire esso. Deh como fo bello sermocinatore! Homo Gallico, moito largifluo. Da si' che in Studio fo, era tanta soa larghezza, che a lo despennere non li iognevano soe Prevenne. Quesso habe tutti li gradi de dignitate. In primo fo Monaco Nero de Santo Benedetto Conventuale, Sottopriore. Po' fo Decano. Po' fo Priore. Po' fo fatto Abate. Puoi fo fatto Vescovo. Puoi Arcivescovo de Ruen. Puoi Cardenale de titolo di Santo Nereo & Achilleo. Puoi in ultimo fo fatto Papa. Che habe a dicere? Cha se grado si trovasse aicuno maiure, anco l' habera desiderato. Como quesso Papa creato fo, così lo cocuvello de lo Campanile de Santo Pietro Maiure fo abbrusciato, como detto ene. Ad quesso Papa benne la 'masciata da Roma moito honorabile. Dodeci perzone, sei Secolari, e sei Clerici. Capo loro fo Stefano de la Colonna, e lo Commennatore de Santo Spirito. Quessi dodeci Ammasciatori lo pregaro da parte de Dio e de lo Puopolo de Roma, cha li piacessi de benire a visitare la Sede de lo sio Vescovato de Roma. Anco lo pregaro, che li concedessi la Innulgentia ienerale de lo Jubileo, che tornassi ciento anni a numero de cinquanta; perchè la etate ene breve, e pochi ne viengo a lo numero de ciento. A quessi 'masciatori lo Papa respuse. E in primamente provao, che la petitione loro era iusta, e provao per dodeci rascioni, cha

A *plures abiit, & electus fuit Papa Clemens Sextus. Is ex Monachis nigris exstitit. Tanta virtute enituit, ut nullus par ipsi inveniretur. Theologiam optime calluit, & gratissimus fuit sermocinator. Quum Cathedram concionaturus aut disputaturus ascendebat, tota Parisiorum Civitas, ut eum audiret, accurrebat. Proh quam eleganter sermocinabatur!*
B *Vir natione Gallus, sumtibus admodum liberalis, tantaeque in Studio liberalitatis, ut ad expendendum Ecclesiastici reditus nequaquam ipsi sufficerent. Omnibus dignitatum gradibus fuit perfunctus. Primo Monachus niger conventualis, Ordinis Sancti Benedicti, Vice Prior, postmodum Decanus, tum Prior, inde Abbas, postea Episcopus, exinde Ar-*
C *chiepiscopus Rotomagensis, tum Cardinalis titulo Sanctorum Nerei & Achillei, demum Pontifex constitutus fuit. Quid dicendum superest? Si alia sublimior dignitas superfuisset, hanc certe is peroptasset. Postquam in Pontificem assumtus fuit, superior Turris Sancti Petri Majoris testudo, ut supra diximus, fulminis incendio consumta periit. Roma*
D *ad eumdem Papam missa venit Legatio multum honorabilis duodecim virorum, sex Laicorum, & sex Clericorum, quorum capita fuere Stephanus de Columna, & Commendatarius Sancti Spiritus. Duodecim ii Oratores Clementi supplicarunt per coelestia, & nomine Populi Romani, ut vellet se conferre ac visitare sedem Episcopatus sui Romae. Ab*
E *illo insuper precibus petierunt, ut generalem Jubilaei Indulgentiam iisdem concederet, utque annorum centum Indulgentiam ad numerum quinquaginta annorum reduceret, eo quod, quum mortalium brevis esset aetas, pauci Romam centesimo anno peregrinaturi essent. Hisce Oratoribus Pontifex respondit, atque in primis ostendit duodecim argumentis, ipsummet debere contendere, ut proprium Roma-*

cha esso era tenuto di benire a visitare lo sio Vescovato, e la Cittate Romana. Quanto a lo secunno, concedeo lo Quinquaiesimo Jubileo in Roma ienerale remissione de peccati, pena e coipa a li pentuti e confessi. De le connitioni de lo quale Jubileo infra se dicerao.

In tiempo de quesso Papa, Anno Domini MCCCXLII. in die de Santa Anna, fo cacciato da Fiorenza Missore Gualterio Conte de Brenna, Duca de Atene, Signiore perpetuale de Fiorerza. E folli fatta moita onta, e moito betoperio e danno. E fuoro muorti homeni, e loro carne fo manecata. La quale novitate fo pe quessa via. Fiorentini comperaro Lucca da Missore Mastino de la Scala, & entrao in possessione. Pisani turvati de quesso mercato, fecero intorno a Lucca uno assedio esmesurato e memorabbele. Iente da cavallo numero........... Iente da pede numero......... Intorno a lo huoste fecero fossate, e steccata, e torre de lenname spesse e forte. Anche canivoiaro e steccomiaro la strata, la quale vao da Pisa a Lucca, e dura miglia dieci. E quesso fecero, perchè liberamente homo gisse a lo huoste con fodero e con arnese senza impedimento. Durao lo assedio mesi......... Allhora pe mantenere lo assedio, fecero la Gabella, che se chiama *Secca*. In breve sconfissero Fiorentini, e levaroli de campo, e non lassaro succurrere Missore Malatesta Capitanio de Fiorentini con grascia. Anco fecero una cosa notabbele; cha Missore Malatesta ionze la sera con fodero e con granne iente ad uno fiume, lo quale se dice Serchio, appresso de Luca, de notte. Pisani fecero uno fossato esmesu-

rata-

A *Romanae Urbis Episcopatum visitaret. Quo ad secundam petitionem, Jubilaeum quinquagesimi anni elargitus est Romae cum generali peccatorum remissione, & a poena ac culpa liberatione iis, qui poenitentiâ, confessione, & contritione cordium afficerentur. De cujus Jubilaei conditionibus & qualitatibus infra scribemus.*

B *Temporibus Clementis Pontificis, Anno Domini Millesimo Trecentesimo Quadragesimo Secundo, die Sanctae Annae, Florentini Urbe Florentiae depulerunt Dominum Gualterium Comitem Brenniae, Ducem Athenarum, perpetuum ejusdem Civitatis Florentinae Dominum. Is multas injurias, vituperia, ac detrimenta pertulit. Ea occasione plures viri occisi*
C *fuerunt, & nonnullorum carnes devoratae sunt. Novitas ipsa in hunc modum evenit. Florentini pretio emerant a Domino Mastino Scaligero Urbem Lucensem, & in possessionem ejus se immiserant. Pisani emtionem hujusmodi aegre ferentes, Lucam circumquaque incredibili obsidione cinxerunt, & innumerabiles equitum peditumque copias adduxerunt.*
D *Exercitum foveis, munimentis, turribus ligneis validis quidem & crebris circumvallarunt. Munierunt etiam, & vallis firmarunt iter, quod Pisis Lucam tendit, decem millium passuum spatio. Id egerunt, ut quilibet secure ad exercitum cum victualibus atque supellectilibus, nullo impediente, posset accedere. Obsidio per aliquot menses duravit.*
E *Ut obsidionem continuarent, vectigal, quod* Sicca *appellatur, indixerunt. Brevi Florentinis cladem Pisani intulerunt, atque campo abirent, coëgerunt, & succurrendi Lucensibus facultatem & victualia inferendi potestatem praeripuerunt Domino Malatestae Duci Florentinorum. Praeterea & id observatione dignum perpetrarunt. Quum Malatesta sub vesperam cum commeatu & multitu-*

dine

ratamente longo e largo fra lo Serchio e la Cittate de Lucca, longhezza........ larghezza....... Tutto questo lavoriero fo espedito in una notte. Quanno la mattina Missore Malatesta, *paratis omnibus copiis tam ad pugnam quàm etiam ad grasciam, transivit aquam diluculo, non potens transire ex impedimento valli, miratus stupefactusque retrocessit, meavitque per ripam fluminis ascendens, deditque circuitum milliaribus decem ferme, ibique Pisanum exercitum improvise invasit. Tum vero factâ resistentia, factoque ingenti Florentinorum impetu, fessi Florentini terga dederunt. Multi cadunt, multi capiuntur. Vix Malatesta cum aliquibus evasit. Omnis eorum copia militibus praeda fuit.*

A la fine Pisani venzero Lucca pe forza de fame. Fi' a lo die presente la tiengo. Fiorentini vedennose così confusi, chiamaro pe Capitanio de guerra, e Signiore, Missore Gualtiero Conte de Brenna, Duca de Atena. Imperciocchè era homo savio e potiente, de la Casa de Francia. Quanno Missore Gualtiero habe recuperato lettere, fo allegro. Salio a cavallo. Con soa iente da cinqueciento cavalieri, con saimaria e granni arnesi, ritto pe lo cammino ne veo. Entra ne la Cittate de Fiorenza, e a pacifico stato senza tumulto, de concordia de lo Conziglio, recepeo la Signioria perpetuale. Ora comenza a reiere lo Duca fortemente. La prima cosa, che facessi, fo cha esso trasse de presone Pietro Saccone de li Tarlati, Signiore de Arezzo, e sì lo liberao de cattivitate, là dove era perpetualmente deputato. Hora bedesi le granni

A *dine armatorum ad flumen pervenit; quod vocatur Auser, prope Lucam, nocte Pisani amplitudine, longitudine, & profunditate enormem foveam inter Auserem & Lucanam Urbem excavarunt. Nocte una ingens hoc opus perfecerunt. Mane quum Dominus Malatesta*, paratis omnibus copiis tam ad pugnam, quàm etiam ad grasciam, transivit

B aquam diluculo, non potens transire ex impedimento valli, miratus stupefactusque retrocessit, meavitque per ripam fluminis ascendens, deditque circuitum milliaribus decem ferme; ibique Pisanum exercitum improvise invasit. Tum vero factâ resistentiâ, factoque ingenti Floretinorum impetu fessi Florentini terga dederunt.

C Multi cadunt, multi capiuntur. Vix Malatesta cum aliquibus evasit. Omnis eorum copia militibus praeda fuit.

Denique Pisani urgente fame Lucanam Civitatem vicerunt. Ad haec usque tempora Lucae dominantur. Florentini confusione obruti, Ducem belli advocarunt, & in Dominum sibi elege-

D *gerunt, Gualterium Comitem Brenniae, Athenarum Ducem. Nam ille prudens ac potens vir erat de Familia Franciae. Postquam Dominus Gualterius accepit literas, summopere laetatus est. Equum inscendit, & cum copiis suis quingentorum equitum, cum sarcinis, & cum magna rerum supellectile, rectâ per iter venit. Florentinam Civitatem paci-*

E *ficus, & absque ullo tumultu intravit. Concordi voluntate Consilii dominatum perpetuum Urbis obtinuit. Nunc Dux ipse praecepta edere incipit. Inter cetera id primum egit, ut carcere liberum dimitteret Petrum Sacconem de Tarlatis, Aretii Dominum, quem a captivitate eximit, cujus perpetuo damnatus erat. Postmodum numerosae & magnificae Legationes, quae ab omnibus Tuscis ad* eum

granni e ricche ammasciate, che li venivano pe tutta Toscana. In Arezzo mise la Signoria. Habe Pistoia, San Miniato, Vulterra, & Prato. Apparecchiavase tutta Toscana havere. Duca essere boleva de Toscana. Con Pisani stette queto, sì che molestia de là non sentiva. Resse assai aspero. E bona spene a Fiorentini daieva. Po' che l' habe receputa la Signoria liberamente, significao in divierzi paiesi la soa gloria. Fra li quali mannao uno Vescovo in Francia a Filippo Re in Parisci, sio parente. Lo Vescovo disse, como lo Duca havea la Signioria de Fiorenza. A ciò respuse lo Re Filippo, e disse: *Piacemi assai*. Puoi domannao, e disse: *Hao fatta novitate aicuna Gualtiero lo Duca?* Respuse lo Vescovo e disse: *Hao mutate le Porte vecchie, che hao zerrase, e fatte le nuove. E sopra le novelle Porte hao fatte belle torri e aite*. Disse lo Re: *Dì a Gualtiero Conte de Brenna, che Filippo de Valoise lo prega, cha esso se studi de essere Signiore de le coraiera de le ienti e non de le torri*. La aitra 'mmasciata fece uno Cavalieri, lo quale gio a lo Re Ruberto in Napoli, de chi detto ene de sopra. Anco non era de quessa vita passato. Annuntiao lo Cavalieri a lo Re la nuobbele Signioria de lo sio parente lo Duca Gualtieri. Respuse lo Re e disse: *Noi bene vorriamo, cha Gualtieri da tanto fossi*. Po' domannao: *Dove posa lo Duca? Posa in Santa Croce?* Respuse lo Cavalieri, e disse: *Nò. Anco posa ne lo bello Palazzo de li Antiani*. Lo Re crollao la tessa, e disse: *Non sao bene. Và, e dilli, cha reponna li Priori de Fiorenza in sio Palazzo, e in soa nuobbeletate. Renna la honoranza a lo Puopolo.*

Questo

A *eum mittebantur, apparuere. Dominationem Aretii obtinuit. Pistorium, Sanctum Miniatem, Volaterras, ac Pratum habuit. Totâ Tusciâ potiri cupiebat. Ducem Tusciae se fieri contendebat. Cum Pisanis in pace vixit, ex quibus nullam molestiam sentiebat. Satis aspere gubernabat. Multam spem Florentinis addidit. Postquam libere dominatum sibi*
B *comparavit, propriam gloriam in diversas Orbis partes patefecit. Ob id Episcopum quemdam in Gallias ad Philippum Regem Parisiis affinem suum transmisit. Episcopus retulit, Ducem consequutum fuisse Florentiae dominationem. Ei Philippus respondens dixit, id sibi gratum valde esse. Tum petiit, & ait:* Annon aliquam novitatem Gualterius
C Dux suscitavit? *Episcopus reposuit dicens:* Portas immutavit. Nam vetustas clausit, ac novas construxit, quibus pulchras turres superposuit altitudine spectabiles. *Rex tunc addidit:* Refer Gualterio Comiti Brenniae, Philippum de Valois eum exorare, ut sibi curae sit, cordibus hominum, non turribus portarum dominari.
D *Alteram legationem ad Robertum Regem Neapolis, de quo supra meminimus, quidam Miles a Gualterio Duce missus adimplevit. Nondum enim Rex ille ex hac luce migraverat. Itaque Miles exposuit Regi nobile imperium affinis sui Ducis Gualterii. Respondens Rex Robertus dixit:* Equidem in votis haberemus, tanta dignitate Gual-
E terium dignum esse. *Exinde quaesivit:* Ubinam moratur Dux? Num in Monasterio Sanctae Crucis? *Legatus Miles reponens dixit:* Minime. Verùm in ornato Antianorum Palatio domicilium sibi elegit. *Rex caput quassavit, ac inquit:* Perperam agit Gualterius. Perge ad eum, & dic, ut Priores Florentiae in Palatium eorum reducat, nobilitatemque primaevam

vam

Queſſo Duca ſo Signiore meſi dieci ſolo. Po' ſo da Fiorenza betoperoſamente cacciato. Le caſcioni, perchè ſo cacciato, fuoro queſſe. In prima uſava granniſſima crudelitate. Senza remedio accidea la iente. Havea con ſeco uno Officiale, lo quale ſe diceva Conſervatore. Miſſore Gulielmo de Aſſiſi, Cavaliero e Judice, era. Queſſo Miſſore Gulielmo era uno roſcio venenoſo. Quanno manecava, facea denanti a ſe ſenza miſericuordia martoriare le perzone, e facevali ſmembrare e morire de lo martorio. Havea uno ſio figlio Cavaliero, iovine de dodici anni, moito angelica creatura, ma ſemplice. Quanno l'homo era poſato da lo martorio, queſſo ſio figlio lo facea ſoſtenere, e dicea: *Deh dalli uno aitro crullo per amore mio. Aizalo sù.* A moiti queſſo fece, donne moiti ne moriero. Però era lo patre uno aitro Dioniſi Tiranno de Cecilia. Hora procede lo crudele Conſervatore, e taglia teſte, appenne, e accide ſenza miſericordia. E che più? Li buoni popolari de Fiorenza beſtuti con vari e con panni honorati appiccava denanti a le loro caſe. Appiccao Nardo de Cenne Vaſcellaro, lo quale ſo de li più avanzarani popolari de Fiorenza pe ſoa ricchezza. Ad onne tratto preſtava a lo Communo ciento milia Fiorini. Moiti fuoro li aitri.

Puoi queſſo Signiore uſava moita avarizia. Onne moneta de iente ſtruicava

A vam eiſdem reſtituat, & ut demum Populo honores & officia reddat.

Dux iſte menſibus decem imperio Florentinis praefuit. Poſtea ignominioſe Florentiâ depulſus fuit. Rationes, ob quas expulerunt eum Florentini, nunc audi. In primis in more habuit, maxima crudelitate, & absque ullo remedio, homines interficere. Officialem creaverat, B *qui Conſervator appellabatur. Huic nomen erat Dominus Guillielmus de Aſſiſio, Miles & Judex. Guillielmus, ceu venenoſus ſerpens, quum menſae aſſidebat in prandio, homines abſque miſericordia tormentis ante conſpectum ſuum excruciari jubebat, & membris diſcerpi, atque in cruciatibus enecari. Guillielmo erat filius, Militiae inſignibus ornatus,* C *adoleſcens annorum duodecim, angelicâ quidem formâ, ſed exiguo judicio inſtructus. Quum aliquis tormentum ſuſtinuiſſet proinde dimittendus, idem filius tortum in cruciatu retineri volebat, dicebatque:* Rogo, ut, ſi me amas, huic alteram concuſſionem irroges. Eum rurſus in altum tolle. *Quamplures crudeli hoc modo tractavit, quare multi interiere. Guillielmus autem erat* D *alter Dionyſius Tyrannus Siciliae. Immanis Conſervator ita procedens, multos capite detruncat, alios ſuſpendio affigit, plures abſque miſeratione necat. Quid plura? Meliores probioreſque populares Florentiae, honeſtis variiſque veſtibus indutos, ante proprias eorum domos, in patibulis ſuſpendebat. Nardum de* E *Cenne Vaſcularium, unum ex praeſtantioribus Florentiae popularibus, furcae ſuſpendio damnavit, ad quam pertractus perrexit, eo quod facultatibus & bonis abundaret. Communi Florentiae hic centum millia Florenorum mutuo dederat. Permulti alii crudeliter a Guillielmo mulctati fuere.*

Praeterea Dux praefatus avaritiâ ſummâ occupabatur. A Mercatoribus pecuniam

va e conzumava onne perzona. Tutta la moneta traieva de mano a li mercatanti. Havea con ſeco uno peſſimo e crudele homo, Fiorentino de nativitate; ma era ſtato anticamente cacciato perpetuale pe le ſoe falſitate & inganni. Queſſo fo già ſio compagnone in arme e in viaggi. Havealo ridotto in ſtato in grazia ſoa e de' Fiorentini. Sere Herrigo Fegi havea nome. Queſſo Sere Herrigo Fegi era ſopra la Gabella. Et era tanto ſottile ſpirito in trovare moneta, che donne eſſo traieva lo Fiorino, aitri non potea traiere lo veto de lo miglio. Tutto die deviſava Gabelle. Mai non bedeſti sì diabolico ſpirito. Più era queſſo ſottile ne la Gabella, che non fo Ariſtotele ne la Filoſofia. Pe le cui introduttioni onne guadagno, onne capitagna entrava in Communo. Pe queſſo li mercatanti ſe reputavano deſerti.

Puo' queſſo lo Duca uſava moita lentezza ne li fatti de Fiorentini. Sopra Piſa non faceva coſa nulla de novitate. Laſſao prennere Lucca; e lo honore de' Fiorentini non recuperao. Li ſtaii, li quali teneva Miſſore Maſtino pe la compera de Lucca, non recoglieva. Anco li laſſava ſtare ſenza mentione. Li ſuoi ſollati faceano moiti debiti pe Fiorenza. Non pacavano. Eſſo ne mannava tutta la moneta in ſio paieſe. Treciento milia Fiorini ne fuoro tratti, li quali fuoro pe mare derobati a Monaco, lo forte Caſtiello fra Genoa e Marſilia. Puoi apparecchiava a fare uno nuobbele Caſtiello. Forte

facea

A *niam quoquo modo extorquebat, & pecunioſum quemlibet exſpoliabat. Suae voluntatis adjutorem habebat peſſimum & crudelem hominem, Florentinum patriâ, qui ob fraudes & dolos perpetratos perpetuo exilio jam dudum antea fuerat condemnatus. Is jam Duci exſtiterat ſocius armorum ac itinerum. Dux illum in gratiam ſuam & Florentinorum reduxerat, atque in Urbem reconduxerat.* B *Ser Henricus Fegi nominabatur. Publicis vectigalibus Henricus idem praeerat, ſummo ingenii acumine in colligendis pecuniis praeditus, tantâque imbutus verſutia, ut ipſe aurum emungeret ex iis, ex quibus alii ne applaudam quidem milii poſſent conſequi. Quotidie oneribus excogitandis, tributiſque imponendis animum mentemque addebat.* C *Sane daemonem iniquiorem diabolico ſpiritu ejuſdem Henrici numquam vidiſſes. Majori enim mentis ſolertiâ in vectigalium procuratione munitus erat ille, quàm Ariſtoteles in Philoſophiae meditatione. Henrici calliditate & induſtriâ quodvis emolumentum, & quilibet proventus in Communis aerarium reponebatur.* D *Ob id Mercatores ſpe omni deſtituti animum abjecerant.*

Ad haec Dux Gualterius lente nimis in Florentinorum negotiis promovendis progrediebatur. In Piſanos nullum dignum facinus ſuſcepit. Ut Urbs Lucenſis amitteretur, perpeſſus eſt, nec honori Florentinorum recuperando quidquam conſuluit. Obſides, quos Dominus Maſtinus ob emtionem Lucae retinebat, E *nequaquam redemit, quin immo de ipſis, utpote neglectis poſthabitiſque, nullam curam habuit. Milites ejus alieno aere multum gravati in Florentina Urbe creditoribus nil ſolvebant. Pecuniam omnem, quae Duci obveniebat, is ad regiones ſuas tranſmittebat. Trecenta millia Florenorum extorta, ac per mare abrepta fuerunt apud validum Caſtrum*

Monoc-

facea murare drento de la Cittate. Lo Palazzo de li Priori bolea comprennere. Quesse connitioni considderanno li Cittadini di Fiorenza, fuorte se duoglio de la Signoria. Segretamente cercano via de darla pe terra. Male se può pe la granne forasteria, la quale havea. Lo primo, che quessa cognuratione fece sentire, fo uno Carrazaro, lo quale gio a lo Duca, quanno cenava, e disse: *Voi dovete essere muorto.* Lo Duca: *Da chi? Da lo Puopolo.* Lo Duca: *Quanno?* Respuse: *Lo die de Santo Jacovo.* Lo Duca: *In che muodo?* Disse: *Quanno cavalcarete pe la Terra, verrao uno Currieri contrafatto, e porgerao a voi lettere. Mentre che leierete, verrao uno Stennerao con sio arco Turchesco, e percoteraove da una freccia. Da lo aitro lato starao uno con uno spontone. Da lo aitro lato verrao uno stuocco. Puoi se gridarao: Puopolo, Puopolo.* Disse lo Duca: *Quesso da chi sai?* Disse lo Carrazaro: *Da mea mogliera.* La mogliera sapea da una femena de Priete. La femena da lo Priete. Benne a lo Priete, e stette presente lo Carrazaro. Nolli lo seppe provare. Lo Carrazaro fo tenagliato pe Fiorenza con tenaglie refocate. Po' esso beneva lo Priete a cavallo in una mula, con cherica rasa, con corona de oliva in capo, guanti de camoscio in mano. Tromme e trommette vaco sonanno. Lo Carrazaro fo pe la canna appeso. Onne iente temeva de tale ioco.

A *Monoeci inter Genuam & Massiliam positum. Postea munitum Castrum Dux erigere meditabatur. Muros intra Civitatem fieri jusserat. Palatium Priorum ambitu murorum includi volebat. Florentiae Cives perversam hanc regiminis conditionem perpendentes, vehementer de hujusmodi dominatione conquesti fuerunt. Clam modum, quo tyrannidem amoverent, quaesierunt.*
B *At difficulter conceptum opus exsequi poterant, ob nimiam conductitii militis multitudinem, quae cum Duce erat. Omnium primus, qui conjurationem hanc detexit, fuit quidam faber rhedarum, qui ad Ducem coenantem accedens, ei dixit:* Tu interficieris. *Respondit Dux:* A quonam? *Ait Faber.* A Populo. *Subjunxit Dux:*
C Quandonam? *Addidit Rhedarius:* Die Sancti Jacobi. *Interrogavit Dux:* Quonam modo? *Retulit Artifex:* Quum per Urbem obequitabis, Tabellarius ementita specie veniet, tibique Epistolas porriget. Dum eas perleges, succedet quidam Vexillifer cum Turcico arcu suo, sagittâque te feriet. Ex alio latere aderit alter quidam
D cum veruto, & ex alia parte adveniet alius cum ense quadrangularis aciei. Tum clamor insurget: Populus, Populus. *Dux tunc inquit:* Quinam haec tibi revelavit? *Rhedarius reposuit:* Ab uxore mea id rescivi. *Conjux id noverat relatu ancillae cujusdam Presbyteri. Ancillae Presbyter narraverat. Quum Presbyter evocatus in*
E *conspectum Ducis venisset, Rhedarius praesens substitit, nec quod antea dixerat, in faciem ejus potuit comprobare. Rhedarum artifex candentibus forcipibus dilaceratus, per Urbem perductus fuit. Post eum Presbyter eques mulae insidens incedebat, tonsurâ capitis abrasus, coronam olivae in capite gestans, manibus chirothecis arietinae pellis contectus. Buccinae & tubae clangorem dabant.*

La prima festa, che benne, armao tutta soa forasteria, e in mieso de doi soi nepoti a bello galoppo tutta Fiorenza curze. Denanti ad se menava li Nuobbeli de Fiorenza desarmati. Hora cresce la opera de lo Castiello. Uno Sabbato de Vespero, correano Anni Domini MCCCXLII. appriesso de lo Palazzo de' Priori fo fatta una meschia. Subbetamente voce veo: *All' arme, all' arme: Puopolo, Puopolo.* Tutto lo Puopolo de Fiorenza fo armato. Fuoro a le mano lo Puopolo co li sollati. Li sollati fuoro perdienti. Lassanno li cavalli ne lo Piazzale de li Priori, pe le valestra tutti ne entraro lo Palazzo. Quatordici centinara de perzone se renchiusero in quello bello Palazzo. A lo torno le strade fuoro sbandate de banche de' macellari. La notte lo primo, che ne escio de Palazzo, fo uno Judice simoniaco. Missore Simone da Norcia havea nome. Solo armato de tutte arme. Sentuto che fo da le vardie, non li vaize fio defennere. Fo acciso. Doiciento Fiorini havea seco. Fo partuto in quattro parti. Ad onne Anziano ne fo presentata una parte. Erano fatti quattro Anziani puopolari, li quali fussino sopra tutte le cose. Fatto lo iuorno, lo Puopolo commattè lo Palazzo. Iettaro fuoco a la puorta. Non vaize loro reparo nè con acqua nè con aitro argomento. Tutta la puorta fiariava, e fo conzumata. Aiquanti die se tenne renchiuso lo Duca con sia iente in quello Palazzo. A la fine lo fetore de lo sterco e de la orina era granne. Meglio besiva de morire, cha morire de fetore. Non potevano campare. Granne mormoratione faco li sollati a lo Du-

A *Rhedarius gulae suspendio interiit. De ejusmodi joco quilibet sibi pertimescebat.*

Ubi prima solemnitas fuit, omnes conductitios milites suos Dux armavit, & in medio duorum nepotum suorum totam Florentinam Urbem gradario cursu eques lustravit. Duci praeiverunt Nobiles Florentini armis exuti. Tunc Castri, quod aedificabatur, opus excrevit. Currente B *Anno Domini Millesimo Trecentesimo Quadragesimo Secundo, die quadam Sabbati ad Vesperas, juxta Palatium Priorum, armorum rixa emersit. Protinus conclamatum fuit:* Ad arma, ad arma, Populus, Populus. *Universus Florentinus Populus arma cepit. Populares cum militibus Ducis certarunt. Milites succubuere. Equos in anteriori platea* C *Palatii Priorum dimiserunt, & ob sagittarum e balistis emissarum imbrem, omnes Palatium introierunt. Mille quadringenti homines in eodem amplo elegantique Palatio se se incluserunt. Viae circumpositae tabulis lanionum interclusae & obseptae fuerunt. Omnium primus, qui nocte e Palatio exivit, simoniacus quidam Judex fuit, cui nomen Dominus* D *Simon de Nursia. Solus omnibus armis instructus processit. Quum de illius adventu sensere vigiles, irrita quacumque defensione Simonis, eumdem interfecerunt. Ducenta aurea secum detulerat. In quatuor partes membratim concisus occubuit. Cuilibet Ansiano pars corporis ejus oblata obtigit. Nam Florentini creaverant quatuor Populares Seniores seu* E *Antianos, qui rebus omnibus administrandis praeessent. Illucescente jam die Populus Palatium oppugnavit. Ignem januae injecerunt. Defendentium ac reluctantium obstacula nil valuerunt. Non aquae effusio, non ullum aliud ingenium, quidquam opis contulit. Janua ubique arsione concrepabat, & incendio absumebatur. Nonnullis diebus Dux in eodem Palatio cum militibus suis inclusus*

Duca. In queſſo ſe tratta patti. Lo Puopolo ſtao fuori a lo Palazzo. Armato crudelmente grida. Puoi chiamaro, cha boleano lo Conſervatore in mano, lo crudele Miſſore Gulielmo de Aſſiſi. Ciò vedenno lo Duca, che per aitra via non potea campare, commannao, che Miſſore Gulielmo ieſciſſe fora.

A *ſus perſtitit. Demum quum ſterceris & urinae foetor nimium praevaleret, melius ſibi viſum eſt, morti ſe in campo exponere, quàm foetere ſuffocari. Nullus effugio remanebat locus. Obmurmurantes milites Duci querelas expoſuerunt. Interim de conditionibus agitur. Populus extra Palatium armatus, crudeliter clamabat. Alta voce proteſtabatur, ſe velle,* B *ut in manus & poteſtatem ſuam veniret ſaevus ac immitis Conſervator Guillielmus de Aſſiſio. Haec Dux percipiens, ac videns ſibi nulla alia ratione ſalutis viam ſupereſſe, praecepit, ut Dominus Guillielmus Palatio excedens extra ad Populum abiret.*

Poni cura, che fece lo crudele patre pe bolere campare. Voize che ſio figlio giſſe denanti de eſſo, pe mitigare, muorto lo figlio, la ira de lo Puopolo ſopra de ſi. Quanno lo iovinetto figlio, *patris praecepto*, vao denanti, apprieſſo de la porta, como lo agnio a lo maciello, ben conoſcie ſoa morte, bene conoſcie la poca pietate de lo patre. Volve la teſta, e diſſe: *Ahi patre! dove me manni?* Dice lo patre: *Va ſicuramente*. Como fo a la puorta, fo receputo da lo adirato Puopolo ne le ponte de le ſpate. Uno Priete fo lo primo, che li ſmembrao lo vraccio co la ſpata, e diſſe: *Ecco la mia parte. Io no boglio più Meſſa cantare*. Sacci, cha queſſo iovinetto diſpiacere a lo Priete fece. Tale taglia, tal mozza. Mille vocconi ne fuoro fatti. Po' lo figlio veo lo patre, moito honoratamente beſtuto con Vari. Uno Calice de ariento 'naorato havea in mano co la Hoſtia. Male volontieri beniva. Ma quelli lo premeano, quelli che fora lo tiravano. Così lo tagliaro, como foglia menutella. La carne ſoa e de lo figlio fo portata pe Fiorenza, e fo vennuta a peſo.

Heic animadverte, quid immanis genitor, ut periculum effugeret, egerit. C *Voluit filium ſuum ſibi praeire, ratus ſe mitigaturum illius morte indignationem Populi, quae ſibi ſubeunda videbatur. Quum adoleſcentulus filius* patris praecepto *antecederet ad portam, tamquam agnus ad occiſionem, genitoris intentionem probe cognovit, ac ſatis mortem ſibi certo imminere praeſenſit. Quare patris impietatem perſpectam optime habens,* D *& faciem convertens, ait:* Ah genitor! quò me mittis? *Tunc repoſuit pater:* Secure perge. *Ubi ad portam filius acceſſit, iratus Populus cuſpidibus enſium in ipſum furenter irruit. Quidam Presbyter omnium primus adoleſcenti brachium cum humero truncavit, dixitque:* Ecce pars mea mihi obtigit. Miſſam amplius cantare nolo. E *Sciendum interim, adoleſcentulum ipſum Presbytero injuriam neſcio quam antea intuliſſe. Tunc ceteri in eum irruentes, hi reſcindunt, alii mutilant. Juvenis iſtius cadaver in minuta fruſtula diſciſſum vidiſſes. Poſt filium comparuit genitor, honorifice ſatis indutus, Variorum pellibus. Argenteum calicem inauratum una cum Hoſtia manu gerebat. Illibenti animo incedebat. At ab obſeſſis, ut exiret,*

pesc. E fo arrostita. E fo chi ne manicao. Sacci, cha forte haveano patiti quessi, quanno recipeano cotale misure.

A lo Duca non fo fatto male ne la perzona, cha lo Conte Simone de Casentino co lo Communo de Siena trattao li patti, e sì lo trasse, saiva la perzona, de sio Palazzo de notte con cinquanta perzone. Quesso fo lo die de Santa Anna. Puoi li menao in sio Contado, e sì li fece renuntiare la Signioria de Fiorenza. Allhora cavaicao lo Duca, e benne a Bolognia poveramente tutto desolato. Da Bolognia se partio, e gìone in sio paiese. Granne betoperio habe. Granne habe danno. Più de quatrociento perzone de' soi sollati ce fuoro muorte e derobate. Missore Ianni de Braio, e Missore Caucassaro, doi soi granni Baroni e parienti, fuoro a fierro muorti. Missore Cerettieri de li Bildomini sio Conziglieri fuiio, & aizao la più corta. Sere Herrigo Fegi, lo sottile Gabellieri, fo preso in havito de Frate Bianco Humiliato. E sì fo spoliato innudo. Era crasso più che uno terribbele puorco. Fo sparato, e fo appeso pe li piedi. Granne destratio li fanciulli faceano de lui. Iettavanoli prete de loto, e percoteanolo con vastoni. Fiorenza fo tornata a Puopolo, e a lo stato pacifico e communo. Lo Duca ne gìo in Francia in sio paiese. A la fine morio ne la vattaglia, la quale fo fatta pe lo Re de Francia e lo Re de Engilterra. Ne lo quale stuormo Ianni Re de Francia fo presone, como se dicerao. Cur-

A *xiret, compellebatur, & ab his, qui extra erant, pertrahebatur. Eum igitur, ut minutissima folia, secant. Carnes ejus ac filii sui per Urbem Florentinam exportatae fuerunt, & minutatim bilancis pondere venumdatae, quas alii igne torruerunt, & nonnulli comederunt, justam eis tot flagitiorum rependentes mensuram.*

B *Ducis corpori nullum damnum irrogavit Populus, nam Comes Simon de Casentino una cum Communi Senensi conditiones & pacta firmavit, & incolumem Ducem reduxit extra Palatium noctu cum quinquaginta viris. Haec die festo Sanctae Annae contigerunt. Exinde Comes Simon in Comitatum suum Ducem advexit, utque Florentinae Civitatis*

C *dominationi & regimini renuntiaret, effecit. Tunc Dux perrexit eques, & Bononiam, abreptis sibi rebus fere omnibus, pauper, abjectusque pervenit. Bononiâ discedens, patriam suam repetiit. Magna vituperatione affectus, magnam bonorum suorum jacturam subiit. Quadringenti & amplius milites Ducis nece peremti perierunt, rebus expoliati. Do-*

D *minus Johannes de Prajo, & Dominus Caucarassus, duo ex potentibus ejus Baronibus, affinitate Duci conjuncti, ferro caesi interiere. Dominus Ceretterius de Vicedominis, ejus Consiliarius per breviorem viam effugit. Ser Henricus Fegi, solers publicanus, captus sub habitu Fratris Humiliati albi, indumentis exutus, obaesus corpore, crassiorque pin-*

E *guiori porco, exenteratus, pedibus furca suspensus diem obiit. Henrici cadaver pueri multis contumeliis affecere. Saxa luto infecta in ipsum projiciebant, illudque fustibus contundebant. Ad Populare regimen Urbs Florentiae demum tunc redacta fuit. Dux Gualterius in Franciam remeavit ad regiones suas. Postremò in armorum conflictu, qui inter Regem Franciae & Regem Angliae fuit habitus, ad*

Currevano Anni Domini MCCC-XLIII. Queſſo Duca de Atene fo acciſo in quella vattaglia. Tale fine habe lo Duca de Atene, male conzigliato, perpetuale Padrone de la Cittate de Fiorenza.

A ad plures Dux idem abiit. In quo proelio Johannes Rex Franciae captus fuit, ut dicemus. Currebat Annus Domini Milleſimus Trecenteſimus Quadrageſimus Tertius. Saepe dictus Dux Athenarum in illo certamine interfectus exſpiravit. Hujuſmodi finem vitae habuit improvidus Gualterius, qui perpetuus Florentinae Civitatis Dominus, ut ſuperius narravimus, fuerat electus ac conſtitutus. B

CAPITOLO DECIMOTERZO.

De la Crociata, la quale fo fatta in Turchia a le Eſmirre.

QUanno fo fatta la Crociata ſopra la Turchia ad uno luoco oltre mare, lo quale ſe dice Eſmirre la qual novella commoſſe tutta la Chriſtianitate, la novella fo pe queſſa via. Sapemo, che la terra havitabbele ſi divide in tre parti: Aſia, Africa, Europa. Queſſe tre parti della terra divide lo mare, lo quale iace in mieſo a muodo de una mieſa Croce. In queſſa Aſia ene una Provincia piccola, e moito bella e opulenta infra le aitre, la quale hao nome Turchia, & ene la prima de le aitre Provincie de la Aſia, & e ne confinata con noi. Hao ſette Cittati. La prima hao nome Eſmirre. Queſſa ſtao canto mare ne la ponta de la terra, & ene Cittate deſtrutta ne la piana, & eneſe redutta ne lo monte da lungo da la veglia Cittate miglia cinque. La ſecunna hao nome Aito Luoco, là dove ſtava la Tomma de lo biato Santo Ianni Vagnieliſta, e dove Santo Ianni ſcriſſe la Pocaliſſi. E veo tanto a dicere Aito Luoco, quanto che *Aito Favellare* de Santo Ianni. Aitamente parlao in ſie Profetie. La terza Cittate

C A P. XIII.

De Cruceſignatorum exercitu collecto contra Turcas apud Smirnenſem Urbem.

C *QUum Cruceſignatorum exercitus adversùs Turcas in quodam loco ultra mare, qui Smirna vocatur, collectus fuit, ex quo univerſus Chriſtianorum Populus commotus eſt, caſus ipſe in hunc modum evenit. Novimus habitabilem Orbis continentem, trifariam dividi, in Aſiam ſcilicet, Africam, & Europam. Has tres Mundi partes mare ſeparat, quod in illarum medio in formam dimidiae Crucis interjacet.* D *In ea Aſiae parte provincia quaedam exigua quidem, ſed admodum delectabilis, opulentiorque ceteris, invenitur, cui nomen eſt Turcicum Imperium. Provincia haec reliquarum Aſiae prima nobis contermina jacet. Septem Civitates habet. Prima quarum Smirna nuncupatur. Urbs iſta juxta mare in terrae extremitate quadam* E *poſita, diruta in planitie, ubi dudum erat, modò in montem traducta, diſtat quinque millibus paſſuum a veteri Civitate. Secunda nominatur* Υψίλογος *ſeu Altologus, ubi erat Sepulcrum Sancti Johannis Evangeliſtae, & ubi idem Sanctus Johannes ſcripſit Apocalypſim. Idem eſt vox Ypſilogos, ac ſi diceres* Sublimem Sermonem. *Sublimiter namque Sanctus Johannes ibi loquutus eſt* in

tate hao nome Pergamo, dove nato fo lo soprano Miedico Galieno. La quarta hao nome Efeso. La quinta hao nome Filadelfia. La sesta hao nome Phrigia. La settima hao nome Pamfilia. Queſſe sette Cittati fuoro de' Christiani, e fuoro fatte boni Vescovati ordenati pe lo biato Santo Ianni Vagnielista. Ma a lo die de hoie pe li peccati nostri soco de' Infideli le sei. La settima, cioene Filadelfia, ene de' Christiani. Ene spartuta uno poco da le aitre per uno vraccio de mare. Serve a Christo gloriofo. Ne la Contrada de Romania era uno Imperatore de Costantinopoli, lo quale havea nome Palialoco. Sio figlio havea nome Cantacuccino. Queſſo Palialoco havea moita granne fede a uno Christiano, lo quale se chiamava Miſſore Martino Zaccaria de Genova, lo quale era nuobbele e valente mastro de guerra. Fecelo sio Ammiraglio de mare. Tutta la contrata de lo mare vardiava in servitio de Palialoco. Granne honore renne a sio Signiore. Navi e iente havea a sio piacere. Queſſo Palialoco donao a Miſſore Martino pe soa spesaria una Isola moito nuobbele e bella de granne frutto; cioene la Isola de Chio. De quella Isola veo la Mastice, quanta ne ene. Là cresco li arvori, de le lacrime de li quali la Mastice se fao. Granne era la Baronia de Miſſore Martino. Là demora con soa familia e Masnata granne e soa iente.

Ac-

A *in suis propheticis praedictionibus. Tertiae Civitati vocabulum est Pergamus, ex qua ortum duxit celebris Medicus Galenus. Quarta dicitur Ephesus. Quinta appellatur Philadelphia. Sexta vocatur Laodicea in Phrygia. Septimae demum in Pamphilia nomen inest Attaliae*, seu melius, *Thyathirae in Lydia. Septem his Urbibus olim dominati fuerunt Christiani, in quibus ampli Episcopatus instituti inclaruere, a Sancto Johanne Evangelista jam ordinati. Sed hodiernis temporibus, peccatis nostris exigentibus, sex Civitates Infidelium imperio subsunt. Septima verò, nempe Philadelphia, Christianorum dominio paret. Haec nonnihil a ceteris distat ob maris protensi brachium. Christi gloriosi dogmata profitetur. In Romaniae regione erat quidam Constantinopolis Imperator, Palaeologus nomine. Filium habebat, Cantacuzenum dictum. Is Palaeologus de Christiano quodam multum confidebat, qui nuncupabatur Dominus Martinus Zaccharias de Genua, vir nobilitate generis, & rei bellicae peritiâ conspicuus. Martinum Palaeologus constituit Archithalassum. Universum maris tractum pro Palaeologo custodiebat ac defendebat. Domino suo Imperatori multa obsequia praestabat. Naves, classis, & milites ad suum nutum Martino erant. Huic Palaeologus pro alimentis suis Insulam quamdam nobilem aeque ac uberem & foecundam fructibus donavit, quae Chius appellatur. Ex eadem Insula deducitur Mastiche, quanta est. In ea enim arbores succrescunt, ex quarum glutinoso fluxu Mastiche conficitur, & colligitur. Domino Martino famulitium Nobilium & Procerum frequens erat. In ea Insula ipse una cum domesticis suis, servorumque suorum & aliarum gentium copiosa multitudine, moram & incolatum trahebat.*

Con-

A Accadde, che Turchi toizero a li Genoiſi una Terra canto mare, la quale ſe diceva Foglia Veglia. Puoi li toizero Metellina, la quale ſtao da li confini de Atena in Grecia, dove fo lo Studio. Po' li aſſediaro pe mare e pe terra la Cittate de Pera. Per onne via la boleano. Non li poteva campare. Miſſore Martino

B conzideranno la onta de ſoi Cittadini, anco lo danno, più nollo potea patire. Armao ſoe Galee con ſoi valeſtrieri e bella huoſte e deſtra iovinaglia. Vao pe mare, e 'nfoderao Pera, e levao da lo huoſte li Turchi, e moito danno li fece. Puoi vetao, cha nullo mercatante Turco uſaſſe in ſio terreno ne la Iſola de

C Chio. Ne la ponta de la Provincia de Turchia ſigniorriavano tre granniſſimi Baroni. Frati carnali erano. Lo primo havea nome Morbaſciano: lo ſecunno havea nome Cherubino: lo terzo havea nome Orcano. Queſſi ſigniorriavano le Cittate de le Eſmirre e Aito Luoco, e moite Terre. Queſſo Morbaſciano facea cogliere lo

D paſſaio e la gabella de le mercatantie, le quali paſſavano pe mare, canto ſio terreno. E coglievaſe lo paſſaio in quello ponte, dove hoie li Venetiani haco edificata la Cittate de le Eſmirre ne la pianura, canto mare, dove fo la Cittate antica. Queſſi paſſaieri e gabellieri non reguardavano aicuno, ſpezialmente li mer-

E catanti de Venetia. Quanto boleano aizare lo pedagio, tanto lo aizavano. Onne Venetiano ſe reputava sforzato. Pe queſſi paſſaieri non valeva rechiamo, che faceſſino. E Morbaſciano accade........... Veneziani. Stava lo huoſte ſopra Negroponte. Intorno vaſtava lo paieſe, olive, vigne, arvori fruttevoli, zeranno le ſtrate. Pe la moita iente Negroponte

A *Contigit autem, Turcas Genuenſibus abſtuliſſe quandam Urbem ſecus mare poſitam, quae Phocaea in Aeolide vocabatur. Exinde eripuerunt Turcae Genuenſibus Civitatem Mitylene, quae jacet versùs limites Athenarum in Graecia, ubi dudum celebre Studiorum Lycaeum exſtitit. Demum terrâ marique Urbem Peram obſederunt, quam omni*

B *conatu expugnare nitebantur. Turcarum manus Pera effugere non poterat. Dominus Martinus injuriam concivibus ſuis irrogatam conſiderans, & detrimentorum illatorum pondus perpendens, amplius tolerare nequibat. Triremes itaque ſuas cum baliſtariis, & bene inſtructo exercitu, ac promtâ expertâque armis juvenum manu, armavit. Mare ſulcat, &*

C *Peram victualibus implet, Turcaſque e caſtris abire cogit, eoſque pluribus damnis afficit. Deinde prohibuit, ne ullus mercator Turcicus commercium in ditione ſua, & in Inſula Chii exerceret. In extremitate Turcici Imperii tres potentiſſimi Dynaſtae dominabantur. Germani fratres erant. Primo Morbaſciani, ſecundo Cherubini, tertio Orcani, nomina*

D *fuere. Smyrnenſi & Altologenſi Civitatibus, multiſque aliis Urbibus imperabant. Morbaſcianus vectigal a pertranſeuntibus, & tributum a mercatoribus exigebat, qui per mare juxta ditionis ſuae loca navigarent. Vectigal tranſitus colligebatur ad Pontem illum, ubi Veneti hodie aedificarunt Civitatem Smyrnenſem in planitie ſecus mare, ubi du-*

E *dum exſtitit Urbs vetus Smyrnae. Morbaſciani telonarii publicanique in exigendo vectigale nulli parcebant, praeſertim verò ad tributi ipſius ſolutionem Venetos adigebant. Prout telonariis libebat vectigal augere, pro voluntate illud ampliabant. Veneti omnes ſibi violentiam irrogari ſentiebant. Nulli remedio erant querimoniae, quas tranſeuntes mercatores adversùs tributorum redemtores*

te affama. Era in Negroponte lo Patriarca de Gerusalem. Don Manuello da Ca Marino havea nome, Veneziano, Frate de Santo Francisco, homo mannifico, de granne senno e honesta vita. Fuorte se vergogniava de essere assediato con tanta bona iente. Non sao quale via prenna pe campare. Po' aicuno tiempo non troppo, bidero navi, che apparevano pe mare. Dodeci fuoro le Galee. Lo Confallono de Santo Marco de Venetia. Missore Pietro Zeno, lo vittorioso e franco Capitanio, era loro Connuttore. Quanno quessi Turchi sentiero l'armata de' Venetiani, che se accostava, levarose de campo e tornaro a reto a le loro Cittati. La prima cosa forniero fortemente la punta de le Esmirre, che là non potessino Venetiani a lo Puorto fare capo.

Levata la huoste de campo, iesse fora de Negroponte Don Manuello lo Patriarca con cavalieri e pedoni, con vettovaglia de biscuotto, fava, carne secca, e vino. Seguita li Turchi. Entra in mare. Connubbe, che la ponta de le Esmirre era guarnita. Non se poteva arrivare. Allhora con tutta soa iente se posao dodici miglia da longa ad una Isola, che stao in mare, la quale se dice Isola de Cervia. Là se posao. Tre die stette con non poca sospettione. Po' li tre dii le Galee de' Venetiani

e de'

A *res emittebant. Morbasciano interim accidit.............. Venetos. Exercitus contra Euboeam Insulam castra posuerat. Circum undique Euboicum agrum vastabat, oleta, vineas, & arbores fructiferas excidebat, & vias intercludebat. Prae hominum multitudine, qui incolebant Euboeam, Insulani illi fame vexari coeperunt. In Euboica Insula tunc*
B *erat Hierosolymitanus Patriarcha, in Euboeae Civitate degens. Domnus Emmanuel* da Ca Marino *vocabatur, Venetus natione, Frater Ordinis Sancti Francisci professione, magnificus indole, virque summae prudentiae ac honesti moris. Nimium verecundabatur Patriarcha, se cum electorum virorum & militum ingenti manu obsidionem perferre. At*
C *nullam, qua periculum evaderet, viam agnoscebat. Non multo post obsessi naves conspexerunt, quae per mare venientes apparebant. Duodecim triremes fuere. Vexillum Sancti Marci in ipsis erectum vento agitabatur. Dominus Petrus Zenus, victoriosus ac fortis Dux, triremibus praeerat. Quum Turcae classem Venetorum appropinquantem agnovere, e*
D *castris protinus recedentes ad proprias Urbes & loca redierunt. In primis promontorium Civitatis Smyrnensis fortiter munierunt, ne Veneti Portum introgredi, ibique se recipere possent.*

Postquam hostilis Turcarum exercitus secessit, Domnus Emmanuel Patriarcha una cum peditibus & equitibus suis
E *Euboeâ, & ex Euboica Insula egreditur, victualibus nautici panis, fabae, exsiccatarum carnium, & vini copiâ bene instructus. Turcas insequitur. Mare intrat. Tunc novit, Smyrnense promontorium a Turcis propugnaculo vallatum esse. Ad promontorium accedere nequibat. Tunc una cum tota sua classe castra fixit in quadam Insulâ duodecim millibus passuum dissitâ, in mare positâ, cui nomen est Cervia. Ibi substitit.*

Triduo

e de' Genoisi ionzero. Allhora fecero una moito bella ordinanza de Galee, e vaco in ver le Esmirre per haverle. Lo Puorto non poteano entrare. Lo luogo era forte. Le valestra le frecie iettavano. Non era via de entrare. Allhora de quesse Galee se partiro aiquante, e sfilarose longo longo tanto mare a mano manca. Givano quesse Galee caricate de taole, B
e portavano castiella de lenname. Lo Patriarca habe sio consiglio. Non demorao niente. Non voize havere speranza nel fuire pe mare. Fece fare intorno a quesso luogo uno cegnimento de mura de prete. Onne perzona murao. Coize terra e prete de le antiche case, puro che vista haia de muro. Lo Patriarca con uno nuob- C
bele Cavalieri Francesco (havea nome Fiore de Belgioia) pusero li fonnamenti con loro mano. Fecero a lo murato solo una Puorta in ver la Turchia. Guardavano in vierzo lo mare. Non havea muro. E coizero tanto terreno, quanto fossi una piccola Cittatella. Là se allocaro. Là iente bedesi campare, fare la piazza, D
lo mercatale, la cagna de la moneta. Tal fao vidanna, tal venne, tal compra. Anco renchiuse drento acqua doice e viva fontana. Po' fo fatta intorno ad questo murato pe più fortezza una fossa moito esmesuratamente larga, sì che quanno era besuogno, metteva lo mare 'ntorno a lo luoco. Se aicuna nave beneva pe E
mare con grascia, secura non beneva, perchè li Curzali de' Turchi anco giravano lo mare. Moito danno faceano. Po' che saputo fo, cha lo luoco de le Esmirre era fonnato, allhora la grascia vao. Da le havitationi 'ntorno viengo con sodero quelli de Modone, quelli de Corone, quelli

Triduo multa cum suspicione ac m su in ea stetit. Post triduum triremes V ...etorum ac Januensium advenerunt. Tunc praedisposita mirum in modum classe triremium, ad Smyrnensem Urbem iter direxerunt, illam expugnaturi. Portum introire non poterant. Locum bene firmaverant munitionibus Turcae. E balistis sagittae emittebantur. Nullus ingrediendi aditus aperiebatur. Tunc ex classis hujusce triremibus nonnullae discesserunt, & ad sinistrum latus per mare in longum se se deducentes perrexerunt. Hae triremes tabulis ligneisque castellis onustae procedebant. Patriarcha consilium cum suis iniit. Non amplius moram traxit. Nullatenus in fuga per mare spem suam reposuit. Eumdem locum circumdederunt muro, saxis lapidibusque compacto. Quilibet muro aedificando dat operam. Terram & lapides ex vetustis domibus collegerunt, quae vel muratae erant, vel murorum speciem praeseferebant. Patriarcha una cum nobili Milite Gallico (is Flos de Belgioja nominabatur) propriis manibus fundamenta jecerunt. Muro unicam Portam, quae Turcicum Imperium respiciebat, fecerunt. Ex ea parte, qua mare intuebantur, nullum murum habebant. Tantum itaque terrae spatium emensi sunt, quantum Civitatula complecteretur. Illuc se se receperunt. Multitudo gentium & advenarum eo confluens, ac in tuto se ponens, forum, commercium, commeatum, collybum, ac aeris commutationem exercere coepit. Cauponas aliqui instituunt, vendunt alii, nonnulli emunt. Praeterea in eodem loco aquae dulcis & perennis fontem Patriarcha inclusit. Circa murum hunc, ob majus loci muniti robur, enormi amplitudine fovea excavata fuit, ut, quum opus fuisset, aqua maris derivari posset, quae locum circumcingeret. Si navis quaepiam per mare

li de Patrasso, quelli de Malvasia, quelli de Fogliara, e quelli de Filadelfia.

Quanno Morbasciano habe saputo, che la ponta de le Esmirre haveano venta li Veneziani, mannao soe ammasciate pe tutta Turchia. Tutta Turchia curre a lo reparo. La adunanza de Turchi se fao a le fortezze de la montagnia, in vierzo Aito Luoco. Più nanti non viengo, saivo non fossi pe badalucco fare. Hora bedesi onne die curse fare. Curro Christiani: predanno, robanno. Curro Turchi, e lo simile faco, imbuscannose, fiero de subbeto furiosamente, e'n fuga voltannose. Granne danno faco. Moito bene li bedeva homo descennere e salire pe la montagnia l'uno po' lo aitro, filo a filo. Haveano loro ronzini piccoli moito currienti: piccole teste, ferrati da li piedi denanti, de reto desferrati. Così curreano, cha pareano Daini Alessandrini. La maiure parte de quessi Turchi portavano a loro usanza vestimenta bianche de panno de lino; larghe le maniche, e longhe, e corte a mezza gamma. Nulla defferenza ene da le Cotte de li Christiani Cherici. In capo cappielli bianchi co lo pizzo longo a muodo de lo cuollo de Cicogna. Varve haveano foite, e longhi capegli. In vraccio una rotella laorata a torno a muodo d'uno granniffimo taglieri, ingessata. Quessi soco loro pavesi. Da

A *re cum victualibus veniebat, haud secure adventabat, quia piratae Turcici huc illuc mare sulcabant. Plura damna inferebant. Postquam circumstantibus Populis innotuit, locum Smyrnae, a fundamentis erectum, completum fuisse, tunc rerum victualia ad ipsum locum advehi coeperunt. Ex aliarum regionum incolis advenerunt annonam perferentes, Methonenses nimirum, Coronenses, Patrenses, Epidaurii, Phocaenses, & Philadelphii.*

B

Quum Morbascianus rescivit, Venetos obtinuisse ac superasse promontorium Smyrnae, legationes suas per universum Turcicum Imperium misit. Turcae omnes ad eversionem Civitatis concurrunt. Turcarum Populus coit ad arces montium versùs Altologum. Ultra procedere nolebant, nisi id levis pugnae & velitationis

C *occasio poposcisset. Quotidie tunc incursiones fieri vidisses. Excurrunt Christiani depraedantes, & rapientes. Turcae similiter decurrentes, & in abditis locis delitescentes, illico furentes prosiliunt, irruunt, feriuntque, ac demum terga vertentes aufugiunt. Ingentia irrogant damna. Unusquisque eos ascendentes ac descendentes de montibus perspicue intuebatur, unum post alterum ordinatim ac per seriem. Insidebant equis exilibus quidem, sed velocibus, exigua capita habentibus. Anterioribus equorum pedibus soleae ferreae, posterioribus nullae suberant. Adeo celeriter equi Turcici currebant, ut Alexandrinis*

D

E *damis aequiparare eos in cursu facile potuisses. Turcarum plerique pro more amiciebantur candidis panneis lineis indumentis, quibus amplae manicae protractae connectebantur, usque ad surarum medietatem protensi. Ejusmodi vestimenta nil differunt a Clericorum Christianorum superpelliceis. Capita albis pileis obtegebant, oblongo supereminenti quodam rostro, quod in altum extollebatur*

Da lato portavano ſpate Turcheſche, moito forvite, e non haco punta, e ſoco aicuna coſa piccate ne lo pomo, e co lo filo tagliente. Anco granne parte de loro portava lancie con uno fierro pulitiſſimo moito fortemente. Lato aicuno era 'naorato. Da lato portavano arcora e turcaſſi con freccie. Deh quanto granne male con loro frecciate faceano! De quelle freccie era aicuna, ne la quale ſtava obvolto uno filo de aoro. La freccia dignitate havea. Anco ce erano fra eſſi moiti armati con giubbe doppie, con panno 'ncerato, larghe, laorate con belli laorieri, copierti de zannato, e aitro.

Hora ſe comenza la dura & aſpera guerra pe terra e pe mare. Entra in mare Miſſore Pietro Zeno de Venezia, e vao attornianno tutta la Turchia. Arde le Terre canto mare, là dove ſio ſtuolo ſe poſa. Non hao reparo. Puoi li benne a le mano una bella caienza e nova peſcaſcione Cinque lenni de Turchia currevano la marina, e menavano Griechi e Grieche, le quali haveano preſo con loro beni. pecora, veſtiami, & aitro arneſe. Queſſi Griechi erano de le Ville canto la marina. Erano preſi da li Turchi e derobati. Loro Ville erano arze. Quanno Miſſore Pietro bide queſſi lenni da longa, conubbe la ſoa ventura. Aizao le vele de ſoe Galee a lo viento. Così le ionze como fao lo Sparvieri

la

A *batur in modum colli gruis. Spiſſas barbas nutriebant, & prolixos capillos alebant. Dexterâ clypeum geſtabant, torno fabrefactum, ſimilemque ampliſſimae patinae, gypſo exterius obductum. Ejuſmodi ſunt Turcarum ſcuta. Ad latus enſes Turcicos cingebant, perpolitos admodum, nulla cuſpide, capulo aliquantiſper perforato, & acie perquam acutâ.*
B *Inſuper Turcarum plerique lanceas cum acumine ferreo arte plurima laevigato deſerebant, cujus pars ex aliquo latere erat deaurata. Arcus & pharetras cum ſagittis portabant. Proh quam mortiferum vulnus cum jaculorum ictibus infligebant! Spiculorum illorum nonnullis obvolvebatur aureum filum. Id autem ſpiculatoris dignitatem indicabat. Denique*
C *ex Turcarum numero fuere non pauci, armati quidem, intectique duplicibus tunicis fabrefactis panno cerâ obducto. Hae tunicae latae ac amplae, & elegantibus quibuſdam operibus ingenioſe exultae, ſerico ſubſutae, aliiſque ornamentis ſuperinductis artificioſe diſtinctae videbantur.*

Nunc durum & aſperum bellum ter-
D *râ marique ſuſcipitur. Dominus Petrus Zenus Venetus mare intrat, & circumeundo totum Turcicum Imperium peragrat. Civitates juxta maris litora igne incendit, ibi autem praeſertim ſaevit, ubi claſſis ſua conſiſtit. Nullum malis remedium eſt. Poſtmodum ſors obtulit Zeno ingentis lucri, novaeque piſcationis occaſionem. Quinque naves Turca-*
E *rum per maritimam excurrebant. Graecos viros, Graecaſque mulieres abducebant captivas, quos quaſque cum bonis, pecudibus, armentis, ceterâque domeſticâ ſupellectile ceperant, oriundos ex Urbibus ac Oppidis ſecus mare poſitis. A Turcis in captivitatem trahebantur, rebus omnibus exſpoliati. Graecorum oppida, pagi, & loca arſionibus vaſtabantur. Quum Dominus Petrus a longe na-*

ves

la Quaglia. E conoscenno, cha preda portavano, disse: *Pateremo tanto betoperio?* Dodici Galee havea. Ferivano soe Galee da la proda ne lo ventre de li lenni de' Turchi, e affannavanoli. In mare erano quelli lenni non granni. Tre ne fuoro affonnati in pelago con ciò, che drento era. Non ne campao anima vivente. Li doi lenni fuoro intorniati e presi. Nell' uno stava lo Ameiì de lo mare, che veo a dicere, Mastro e Signore. Havea nome Mostafà. Quessi doi non fuoro sfonnati, perchè fecero poca resistentia. Parze meglio servareli vivi. Quanno li traievano, li Turchi da li loro lenni ad uno ad uno se legavano in centa con una corda. Onne uno 'ncrocicchiava le mano a lo pietto, & inchinavanose, como facessino reverentia, e dicevano: *Ano stauros, stauros*. Quasi veo a dicere: *Perdonateci, cha belemo la Croce, & essere Christiani.*

Hora torna lo franco guerrieri Missore Pietro Zeno con quessa caccia a le Elmirre. Mentre quesso Mostafà staeva in presone, una lettera in soa Lengua le benne da una soa donna. Drento a la lettera era uno cierro de capegli moito bionni. Po' cavaicava Missore Pietro Zeno pe terra, e facea granne danno. Vao pericolanno tutte quelle locora de Turchi. Quelle Castellanze le fao troppo granne paura. Quanno Missore Pietro Zeno cavaica pe terra, Missore

sore

A *ves hostium conspexit, fortunam sibi tunc arridere intellexit. Vela proinde triremium suarum ventis expandit. Quare ea celeritate, qua Milvus Coturnicem apprehendit, Petrus Turcarum naves assequitur. Cognoscens autem eas praedam avehere, dixit:* Tantumne opprobrium laturi sumus? *Duodecim triremes Zeno erant. A prora in ventrem*
B *Turcicarum navium triremes Petri navigia feriebant, ipsaque affligebant. Turcarum rates non amplae molis, nec ingentis structurae videbantur. Tres in pelago submersae perierunt cum iis omnibus, quae intra continebantur. Nullus inde salvus evasit. Duae aliae naves hostium circumdatae captae fuerunt. In quarum una Amelius maris, quem Ma-*
C *gistrum ac Dominum idiomate nostro vocare possemus, navigabat. Nomen ipsi Mustafa erat. Veneti has duas rates non perfregerunt, quia parum restitere. Satius propterea Zeno visum est, homines, qui in ipsis erant, vivos servare. Quum Turcae ab eorum navibus educebantur, unus post alium fune praecingebatur. Eorum singuli manus ad pectora*
D *decussatas tenentes procedebant, & capita submisse demittebant, ac si reverenter salutarent, ajebantque:* Ano Stauros, Stauros; *quae interpretari licet:* Nobis ignoscite. Crucem optamus, & Christo nomen dare cupimus.

Nunc audax & bellicosus vir Dominus Petrus Zenus cum hac praeda Smyrnam repetit. Dum laudatus Mustafa in
E *vinculis detinebatur, epistolam Turcicâ Linguâ sibi conscriptam accepit, quam ei una ex concubinis suis miserat. In litera incluserat pellex crinium perquam flavorum capillamentum. Post haec Zenus obequitans per terram, maxima hostilibus regionibus damna irrogat. Omnia ea loca Turcarum magnum in discrimen adducit. Oppida illa de Petro nimium sibi pertimescunt. Quum Domi-*

nus

sore Martino Zaccaria guerrea pe mare; e quanno l'uno pe mare, l'aitro pe terra, tempestano e pericolano Turchia. Non li puoco resistere le fortezze de sopra. Ad Aito Luoco se apparecchiavano de resistere i Turchi. Missore Pietro Zeno da Venetia, e Missore Martino Zaccaria da Genoa erano doi franchi Capitanii, soffi ienti ad onne fatto, longhi como doi haste maiuri, e bruni, bene armati & assettati. Defetto infra li Christiani fo, che non haveano iente da cavallo. Poca iente da cavallo con essi era. Erace lo sofficiente Conestavile Todisco, de chi de sopra ene ditto. Ene lo Malerva, lo quale pe la sconfittà de Parabianco ne li campi de Melano pe voto era benuto a servire con benticinque cavalieri a soe spese uno anno. Erace Missore Olfo lo nepote de lo Re de Cipri con cinquanta homini da cavallo, tutti Cavalieri a speroni de aoro, perzone de granne fatto. Erace lo Patriarca Missore Manuelle da Ca Marino da Venetia, Frate Menure. Erace uno nuobbelissimo Barone de Francia: Fiore de Belgioia havea nome. Quesso Fiore de Belgioia se trovao a sonnare le mura co lo Patriarca, como dicto ene. Pedoni ce erano da quinnici milia, non armati così sofficientemente, como se deo, perchè la cosa non era penzata, e in longa contrata.

A *nus Petrus Zenus terram eques vexat, Dominus Martinus Zaccharias in mari Turcas bello impetit. Ita quum unus, Genuensis scilicet, mari; alter, Venetus nimirum, terrâ, Turcicum Imperium vastationibus, caedibus, incendiis, ac periculis perturbant. Superiores arces, ac propugnacula hostium Christianis impetentibus minime poterant repugnare.*
B *Turcae in Altologensi Civitate semetipsos opponere parant. Dominus Petrus Zenus Venetus, & Dominus Martinus Zaccharias Genuensis, intrepidi duo Duces erant, cuicumque bellico negotio aptissimi, staturâ corporis proceri, ceu duo longiora hastilia, cutis colore nigricantes, armis bene muniti, & ceteris omnibus apte instructi. Nocebat Christianis, equitatu caruisse.*
C *Pauci quidem equites in eorum exercitu numerabantur. Ceterum aderat tunc bellis idoneus Comestabilis Alamannicus, Malberba cognomine, de quo superius meminimus, qui post cladem Parabiaghi in campis Mediolanensibus acceptam, ex voto advenerat aere proprio per integrum annum cum vigintiquinque equitibus militaturus.*
D *Aderat etiam Dominus Adolphus nepos Regis Cypri cum quinquaginta equitibus Militibus ad aurea calcaria, viris sane gestarum rerum gloriâ celebratis. Militabat insuper in eodem exercitu Patriarcha saepe dictus Dominus Emmanuel* da Ca Marino, *ex Ordine Fratrum Minorum, Venetus patriâ. Intererat praeterea nobilissimus Dy-*
E *nasta Gallicus, quem Florem de Belgioia appellari diximus. Hic Flos tunc cum Patriarcha fuit, quum moenium, de quibus jam praefati sumus, fundamenta jacta fuere. Peditum ibi erant quindecim millia, armis non ita, ut par erat, contecta, quia res ipsa improviso contigerat, emerseratque in regione a patriis laribus dissita.*

A Era de lo mese de Jennaro, Anno Domini MCCCXLV. ne lo die de la festivitate de Santo Antonio. Sentio lo Patriarca, che la iente de' Turchi era moitiplicata in tanto, che credeva essere assalito drento da lo sio redutto. De ciò habe ferma fede. Havuto conziglio co li maiuri de la Christianitate, cioene Missore Pietro Zeno, Missore Martino Zaccaria, Fiore de Belgioia de Francia, Missore Olfo de Cipri, e Malerva Conestabole lo Alemanno, fo deliverato de non mostrarsi temorosi. Anco de fare resistentia a muodo de homini costanti. Era una Chiesa antiquissima, la quale hao nome Santo Ianni. Dicesi, che lo biato Santo Ianni la edificao. Quessa Chiesa fo lo Vescovato de quella Terra, nanti cha fossi destrutta la Cittate, mentre se havitava da li Christiani. Po' la destruttione era rimasta campestre. Quessa Chiesa era da doi valestrate longa da lo muro noviello. Non era coita drento de lo cegnimento. In quessa Chiesa entrao lo Patriarca co li sopradicti Baroni in numero de quaranta. Moito rengratiano Dio de tanto benefizio, che haco recuperata la Chiesa de' Christiani, la quale era perduta. Ammirano le mura, la treuna, la aitezza, e benedico Dio e Santo Ianni, che sia Chiesa hao recuperata. Po' là fo celevrata la Messa con grannissima solennitate. Con lacrime, devotione, & allegrezza pregaro Dio, che così succeda in tutta la Turchia. In doi muodi rasciona la iente de quessa novitate. Aicuno dice, che, mentre lo Patriarca co li quaranta sopradicti cantava la Messa, li Turchi benevano in granne moititudine. Quessi pe la costa nascosti fra li arvori entraro ne la Chiesa de Santo Ianni, e là, mentre la Messa se cantava,

Currebat Januarius mensis, Anno Domini Millesimo Trecentesimo Quadragesimo Quinto, & solemnis Sancti Antonii dies celebrabatur. Tunc rescivit Patriarcha, Turcarum copias adeo multiplicatas excrevisse, ut suspicatus fuerit, ab hostibus se intra muri circuitum fore concludendum atque vexandum. In hac opinione firmiter perstitit. Habito consi- B *lio cum primoribus Christianorum, videlicet cum Domino Petro Zeno, Domino Martino Zaccharia, Flore de Belgioia, Domino Adolpho Cyprico, & Malherba Comestabile Germanico, decretum fuit, ne quidpiam timoris Christiani praeseferrent. Quin immo uno consensu statuerunt, fortiter reluctari hostibus, ceu constantes & imperterritos* C *viros decebat. Ibi erat Ecclesia antiquissima, nomini & cultui Sancti Johannis dicata. Ajunt, beatum Evangelistam illam jam construxisse. In eadem Ecclesia Episcopatus illius Urbis constitutus fuit, antequam Civitas ipsa everteretur, a Christianis olim inhabitata. Post cujus eversionem locus ille campestris remanserat. Distabat Ecclesia* D *haec duobus balistarum ictibus a recenti aedificato muro. Extra moenium circuitum sita erat. Ecclesiam Patriarcha cum praclaudatis primoribus, nobilibusque, quadraginta numero, introivit. Multas Deo gratias agunt, quod ejus beneficio redemissent Christianorum Ecclesiam, quae antea perdita erat. Muros, amplitudinem, celsitudinem, & structuram Ec-* E *clesiae admirantur, Deoque ac Evangelistae benedicunt, quod illius Templum receperint Christiani. Exinde Missae sacrificium maxima cum solemnitate ibi celebratum fuit. Deum Optimum Maximum cum lacrymis devote & alacriter exorant, ut identidem id eveniat in toto Turcico Imperio. Dupliciter de hac novitate hominum sermo emersit. Dixerunt aliqui, Turcarum magnam multitudi-*

tava, presero li sopraditti quaranta, e là sì li accisero e decapitaronli. Succurzo non habero, cha la iente da pede era aicuna cosa lontana. Aicuno me dice per aitra via, & ene verisimile. Disse, chi lo vide perzonalmente, e sì lo fermao per sacramento. Disse quesso, che ne lo die de Santo Antonio de Iennaro ne la Chiesa de Santo Ianni fora da le Esmirre, fo cantata la Messa con moita solennitate. Po' la Messa lo Patriarca predicao moito bene, e confortao li Christiani a persequitare la iente infidele, e recuperare le Terre de' Christiani, e liberare le Chiese soe de mano de li cani. Po' disse: *Forze che Dio me bolessi visitare, sacciate, che ne la mea gamma ritta haio una sanice.* Po' fece la croce, e deo la soa benedittione ad tutto quello Puopolo. Da quinnici milia Christiani erano da pede.

A *tudinem advenisse, dum Patriarcha jam memoratus, adstantibus quadraginta proceribus, Missae sacrificium cantabat. Addunt, Turcas per clivos inter arborum spissitudinem se occultasse, & quum Missa peragebatur, in Ecclesiam Sancti Johannis ingressos, in quadraginta primores Christianos irruisse, ibique eosdem interfecisse, & capita ipsis obtruncasse.*
B *Christianis reliquus exercitus nullam opem ferre potuit, quod peditum cohortes aciesque aliquantulum distarent ab eis. Nonnulli diversimode (quod verosimilius est) casum hunc referunt. Qui rem ipsam suismet oculis vidit, jurejurando asseverat, ejusmodi infortunium Christianis hoc modo obvenisse. Die Sancti Antonii mense Januario in Ecclesia San-*
C *cti Johannis extra Smyrnensem Civitatem, Missa multo cum cantu solemniter fuit celebrata. Peracto Missae sacrificio Patriarcha elegantem praedicationem habuit, & Christianos incitavit, ut infideles Turcas persequerentur, & Christianorum Urbes recuperarent, atque Christi templa e manibus impiorum eriperent. Ad haec Praesul ipse dixit:* Si
D forte Deus me voluerit visitare, scitote me in dextera tibia mea cicatricem adhuc habere. *Proinde Crucis signo facto, toti Populo illi Christianorum manibus & voce sua benedixit. Quindecim millia Christianorum peditum tunc numerata fuere.*

Po' quesso lo Patriarca se armao de tutte arme, corazze, falle, e maniche: una varvuta in testa: cossali di fierro tutti laorati. De sopra all' arme se attao uno rico manto Vescovile, lo quale se dice *Piviale*, tutto laorato a seta e ad aoro fino filato, adornato de perne e prete pretiose, como se convieo a così aito Prelato. In mano una spata luciente teneva. Ad cavallo in uno potiente destrieri. Bene pareva Barone. Dao de

Post haec Patriarcha omni armatura semet contexit, loricâ, brachialibus, ti-
E *bialibus, ocreisque. Capiti cassidem ferream imposuit. Tegmina ferro fabrefacta coxis aptavit. Armaturae demum pretiosum superinduxit Episcopale pallium, quod* Pluviale *appellatur, undequaque serico, & auro puriori neto consertum, margaritis, exquisitisque lapillis ornatum, quemadmodum tam sublimem Antistitem decebat. Manu fulgidum ensem gestabat. Equum generosum inscenderat.* Dyna-

de li speroni, e vao a lo martirio de bono core. Sequita po' esso Missore Pietro Zeno da Venezia, e Missore Martino Zaccaria de Genoa, armati, adornati, como se può credere. Là loro essere a la vattaglia fo senza provisione. La iente non era conestavilata. Bene haveano sentuto lo romore de li Turchi, ma non credevano, che tanto d' appriesso fussino li aguaiti e le poste fra essi. Como iesciero, non tennero la dritta via. Anco dechinaro a la sinistra pe la largura. Lo Puopolo bono piezzo po' essi si tenne da la parte destra. Credevanose sequitare chi non giva denanti. Quanto più vaco, meno trovano. Erano quelle locora non domestiche. Anco paurose pe li moiti impedimienti de murotte, fonnamenti de case e de Torri. Locora senza vie, locora da intanare iente. Quanno li tre, lo Patriarca, Missore Pietro Zeno, e Missore Martino Zaccaria fuoro aiquanto delongati, se retrovaro soli senza sequito ne lo laberinto de le deserte case. Là de subbeto se descopierze la puosta de' Turchi senza romore. Fuoro 'ntorniari. Nolli vaize scrullare loro spate, nolli vaize defesa. Fuoro in terra iettati da' cavalli. Loro teste subbetamente fuoro partite da lo vusto. Tre Baroni recepiero lo santo martirio, e fuoro fatti Cavalieri de Christo. Quelli cani Turchi le loro teste ne portaro. Portaro le arme loro, e li belli adornamenti. Anco ne menaro li loro destrieri. Le corpora nudi in terra lassaro. *Ad Praesulem tamen plangibilior casus fuit. Nam eques insuper (Pardo nomen erat) in virum sacrum sceleratas primùm manus injecit, clavâque ferreâ ictus cumulans, moribundum semianimemque Pontificem laevâ tenuit, arreptoque gladio caput obtruncavit, nudatum-*

A *Dynastam Patriarcha sane referebat. Tunc calcaribus equum suum incitavit, & martyrio obviam optima voluntate processit. Post Patriarcham perrexit Dominus Petrus Zenus Venetus, & Dominus Martinus Zaccharias Genuensis, uterque armis munitus, & eleganter ornatus, quemadmodum par est credere. At quum hi ad ineundum praelium se*
B *obtulerunt, omni subsidio ac provisione caruere. Exercitus, qui post eos remanserat, ductoribus & tribunis, ac ducibus, qui acies ordinarent ac regerent, destituebatur. Turcarum clamorem & murmur Christiani auribus utique perceperant; sed nullatenus credebant, insidias tam proxime ipsis appositas dispositasque fuisse. Quum primeres exierunt,*
C *rectâ minime perrexerunt. Ad sinistram immo flexere per latos agros. Populus diu post Patriarcham sociosque suos incedens, ad dexteram partem declinavit. Putabant, vestigia se premere praeeuntium, qui neutiquam anteibant. Quo plus progreditur exercitus, eo minus primores invenit. Loca illa haud domestica erant. Prae multis impedimentis mace-*
D *rierum, ruderumque domuum ac turrium, periculosiora nanciscebantur loca, invia quidem, ac opportuna gentibus, quae in insidiis delitescerent. Postquam Patriarcha Emmanuel, Dominus Petrus Zenus, & Dominus Zaccharias aliquantulum recesserant, solos tunc se viderunt, nullis comitantibus, in labyrintho desertarum domuum. Ibi protinus Turcarum*
E *insidiantium absque ullo strepitu dolos agnoverunt. Ibi Turcae erumpentes circumdederunt eos. Nil tribus hisce viris profuit enses impugnare, ictus vibrare, ac ferire. Frustra obstiterunt. Ex equis dejecti in terram corruère. Eorum capita illico a corporibus Turcae resecarunt. Iidem tres Dynastae gloriosi martyrii coronam recipientes in Christi coelestem militiam sunt adsciti. Perfidi hostes martyrum*

datumque cadaver ad terram prolapsum dimisit, venerabilemque calvariem ornato involvens pallio, ad suos abiit.

Hora iesce fora pienamente la iente. Ne la iescita fo saputa la morte de lo Pátriarca, e de li doi Canfioni, perchè fuoro trovate le corpora da la codata de lo stuolo. Granne ene la tristezza, granne lo pianto, maiure la vergogna de tornare. Ciascuno otta de morire. Iesce fora a li nudi campi lo adorno Cavalieri Francesco, Fiore de Belgioia, adorno con arme smaitate, laorate de nuobbele maiestria. Allegramente vao a prennere la corona. Iesce fora Missore Olfo nipote de lo Re de Cipri, adorno como Reale. Iesce fora Malerva lo Todisco lo buono Conestavile de' sessanta cavalieri. Po' iesce tutto lo aitro Puopolo. Como fuoro a li discopierti campi, bedesi cavalli currere, bedesi volare de freccie, iettare de lancie, ferire de spate. Moita iente de là e de chà cade. Non ce se trova reparo. Fiore de Belgioia non voize campare. Sperona sio destrieri. Con una spata in mano defennennose, muorto cade fra quella canaglia. Missore Olfo nipote de lo Re de Cipri fo passato da doi freccie, e se morio. Malerva lo Todisco fo scorticato da li cani. Moiti Christiani moriro, moiti ne fuo-

ro

A *tyrum capita secum detulerunt. Illorum arma, indumenta, ornatusque rapuere. Equos ipsorum insuper abduxerunt. Cadavera humi strata ac nuda jacuere.* Ad Praesulem tamen plangibilior casus fuit. Nam eques insuper (Pardo nomen erat) in virum sacrum sceleratas primùm manus injecit, clavâque ferreâ ictus cumulans, moribun-
B dum, semianimemque Pontificem laeva tenuit, arreptoque gladio caput obtruncavit, nudatumque cadaver ad terram prolapsum dimisit, venerabilemque calvariem ornato involvens pallio, ad suos abiit.

Nunc in campum universus prodit Christianorum exercitus. Quo prodeunte, innotuit mors Patriarchae, duorumque
C *Heroum. Etenim eorum cadavera inventa fuerunt a comitiva exercitus. Ingens enascitur moeror, ingensque luctus. Major autem erumpit pudor retrocedendi. Quilibet potius mori optat. In apertos agros exit armatus Miles Gallicus Flos de Belgioia, armis enchausto obductis & nobili artificio fabrefactis munitus. Alacriter coronam martyrii suscepturus*
D *incedit. Post Florem in campum prosilit Dominus Adolphus nepos Regis Cypri, ceu vir regalis comtus. Subsequitur Malherba Germanus, optimus Comestabilis, sexaginta equorum ductor. Postea procedit reliquus Populus. Quum in aperto campo omnes fuere, tunc equorum decursiones, sagittarum volitantium emissiones, lancearum ictus, gladiorum*
E *& ensium vulnerantium percussiones visae fuerunt. Hinc & inde plurimi occumbunt. Nullum tanto malo remedium habetur. Flos de Belgioia saluti suae noluit consulere. Equum immo calcaribus adegit. Ensem tenens manu, dum se defendebat, caesus inter Turcarum faecem exspiravit. Dominus Adolphus nepos Regis Cypri confossus a duabus sagittis interiit. Malherba ab infidelibus*

exco-

ro presuni, moiti ne fuoro coronati de lo santo martirio. Chi fo arzo poco de longa da le Esmirre, chi fo scorticato, chi decollato. A la fine Christiani non potevano più sostenere. Daco la voita in reto, e tornao a le Esmirre, e misero lo mare intorno a le fosse, e salvarose da lo furore de quelli cani, li quali benivano taglianno, e occidenno Christiani, e prennenno.

Così habe fine lo accidere, chiuse le Puorte de le Esmirre, e data l'acqua 'ntorno. Infiniti *tamen* ne fuoro morti de li Turchi, presi, e scorticati. Scoita bella noviella. Disseme uno, lo quale tutte queste cose vide, che moiti Turchi fuoro presi; fra li quali ne fo uno moito grasso. Questo così grasso fo scorticato vivo, e lo cuoio lassaro cadere ioso, como le brache, e lassarolo. Como fo lassato, gìo humilmente. Po' che fo ne lo securo (bedere bene se potea) voizese lo Turco scorticato, e con doi mano facea le ficora a li Christiani. Hora se chiudo Christiani ne le Esmirre. Non hao Caporale. Vao la noviella a la Cittate de Venetia. Vao in Corte de Roma. Vao pe tutta Christianitate. Vao denanti a lo Papa, e alli Cardinali. Fuorte se dole la Corte de la acerva morte de lo Patriarca, e de la rotta de' Christiani. Uno granne conzilio fo fatto in Venetia fra li Maiurenti e lo Duca. Fo deliverato, che tutta loro potentia ponessino in vennicare l'onta del loro Cittatino. Anco pe vencere la ponteglia, e tenere le Esmirre a mano potiente. Questo fare non se potea senza vraccio Papale. L'ammasciata

A *excoriatus periit. Multi Christianorum occisi vitâ abierunt, multi in captivitatem ad hostium manus devenere, & multi palmam gloriosi martyrii reportarunt. Nonnulli vivi comburio non multo longe ab Urbe Smyrnensi, quidam decorticati, quidam capitibus obtruncati defecere. Demum Christiani nec resistere nec reluctari amplius poterant. Terga* B *vertunt, & Smyrnam remeant. Exinde aquam maris foveis circum immittunt. Ita, qui superfuerant, incolumes evasere a furore crudelium hostium, qui irruentes caedebant, detruncabant, capiebant, interficiebantque Christianos.*

In hunc modum stragi & occisionibus finis est impositus. Occlusis portis Smyrnae, immissam circum Urbem aquam derivarunt. C *Turcarum innumeri* tamen *capti, excoriati, & enecati a Christianis perierunt. Nunc audi lepidum casum. Quidam, qui haec omnia, dum fiebant, conspexit, mihi dixit, multos ex hostibus in Christianorum potestatem venisse, inter quos fuit nescio quis Turca corpore admodum obaesus. Huic ita pingui vivo pellem Christiani detraxe-* D *runt, & ipsum cum corio ad terram pendente, in femoralium formam, dimiserunt. Turca dimissus, humiliter ac tacite primò abiit. At quum se in loco tuto consistere vidit (& sane ab intuentibus conspici poterat) faciem suam decorticatus, ut erat, convertit, & ambabus manibus injuriarum indicia digitis suis contra Christianos faciebat. Nunc* E *se in Urbe Smyrnensi Christiani includunt. Nullus eis erat decurio. Rei peractae nuntium ad Civitatem Venetiarum pervenit. Romanae Curiae similiter innotuit. Per universum Christianum Orbem ejusmodi casus fama perrexit. Ad Pontificis summi & Cardinalium aures delata fuit. Acriter Romana Curia de acerba morte Patriarchae & Christianorum clade conqueritur. Venetiis*

ſciata de Venetiani ſo denanti a lo Papa in Avignione. E domannaroli humilmente la Crociata ſopra li Turchi. Papa Chimento recipeo gratioſamente queſſi ammaſciatori, & offierze ſoa voluntate bona. Allhora vao la boce pe tutta Chriſtianitate de la Crociata fare. Remiſſione de pena e de coipa ad chi ſerviva. Chi ſe moriva, dritto givaſene a li piedi di Dio, non piecanno nè da lato ritto nè ſiniſtro. Predicata non ſo queſſa Crociata pe li puorti de la Chieſa, nè ſervato l' ordene, lo quale ſe devea ſervare, ſe non che ſolo tanto la boce moſſe la iente, che granne commotione ſo fatta.

Hora ſe apparecchia la moita iente a bolere morire pe Dio. Homini, femene, Preiti, Frati. Tale venne poſſeſſioni, tale arneſe. Moveſi chi hao la moneta. Chi non l' hao, vao cercanno. Tale vao mennicanno pe Dio, per potereſe connucere a la frontaglia. Ne la Chriſtianitate non ſo Cittate, nè Caſtiello, nè Communanza, che non ne beniſſe la moita iente. De tale Cittate doicento, de tale treciento, de tale cinqueciento, de tale mille. Conzidera quanta moititudine ſo. Anco ſe veſtivano in tale camiſce bianche. De ſopra haveano Croci roſcie de panno roſcio. Moito ſtae-

A *netiis Senatores & Patritii eorumque Dux concilium frequentiſſimum habuere. Decreverunt, ut omnis Venetorum potentia exereretur, tum ad ultionem de nece concivis ſui ſuſcipiendam, tum ad pugnam continuandam, reſtaurandamque, ac Smyrnam validâ & potenti manu defendendam. Haec autem abſque Pontificis ſubſidio agi nequibant. Venetorum*
B *Legatio Papam Avenione degentem convenit, & humiliter ab eo petiit, ut Crucesignatorum exercitus adversùs Turcas indiceretur. Perhumane Clemens Papa Legatos ipſos ſuſcepit, quibus bonam voluntatem ſuam obtulit. Tunc per omnem Chriſtianum Orbem fama inſonuit, de Crucesignatorum exercitu congregando. Ad exercitum euntibus concedebatur poe-*
C *nae & culpae delictorum remiſſio. Morituris promittebatur, quod rectâ ad coelorum Regnum ad Numinis pedes proficiſcerentur, ad laevam nec ad dexteram ullatenus declinaturi. Haec ad Crucem ſuſcipiendam adhortatio per omnes Chriſtiani imperii provincias minime praedicata fuit, neque ſervatus ordo, quem cuſtodiri neceſſe erat. Ejuſce rei fama*
D *una Populos adeo commovit, ut vehemens animorum & hominum ardor ac deſiderium undique emerſerit.*

Nunc gentium multitudo pro Chriſti nomine mortem ſubitura ad Crucem amplectendam ſe apparat. Viri, mulieres, regularium Ordinum religioſi, Eccleſiaſtici ſeculares, iter arripiunt. Hi praedia pretio diſtrahunt, illi utenſilia &
E *ſupellectiles vendunt. Quibus pecunia erat, ii ad exercitum ſe conferebant. Quibus res anguſtior domi erat, hi pecuniam quaeritabant. Ut ad expeditionem hanc militarem progredi poſſent, non defuere, qui ob amorem Dei ſubſidia mendicarunt. In univerſo Chriſtianorum Orbe nec Urbs nec Oppidum nec Reſpublica ulla exſtitit, ex quibus innumera gens ad Crucem accipiendam non*

ſtaevano conti pe le piazze con così fatto veſtimento. Tutte le ſtrade bedeſi renovare de così fatta iente. Camminante onne perzona arrivava ad Ancona. Là entra in mare, e paſſa a le Eſmirre. Anco ſervavano un' aitra connitione, che li odioſi rennevanoſe ferma pace. Po' ſe beſtevano lo ſopradetto havito. Quanno lo Papa Chimento vide tanta commotione, e che retenere non ſe poteva, parzeli meglio dare a tanta moititudine uno capo, che ſenza Capopuopolo bene non ſtaeva. Commannao a Miſſore Guido Dalfino de Vienna, che queſſo peſo portaſſi. Obedio lo Dalfino a lo ſanto Patre. Prenne lo Confallono de la Croce, e con ſoa cavallaria paſſa la Proenza. Veo in Italia. Arrivao ad Ancona, e puoi a Negroponte. Pe lo cammino ſoa moglie la ſoa donna morio. In tanto a le Eſmirre gìone lo graane Puopolo. Tutto die le navi de' Venetiani queſſa iente portavano. Quanta moneta guadagniavano quelle navi! Quanto ſcorticavano! De uno vile bagattino non faceano corteſia. Viengo quelli de Corone, quelli de Modone, quelli de Fogliara, quelli de Patraſſo, quelli de Malvaſia. Veo la bella e honeſta iente de Filadelfia bene a cavallo, bene armata. In queſſo mieſo moiti badaluchi fuoro fatti pe la libertate de lo ire non ſenza danno. Piacque in tanto a li Venetiani de fare aicuna triegua, fi' che lo Dalfino benuto foſſi. La 'mmaſciata ne gìo ad Aitoluogo da parte de li Venetiani pe la triegua. Domannavano le Eſmirre interamente.

Quanno

A *non venerit. Ex una civitate ducenti, ex alia trecenti, ex hac quingenti, ex illa mille convenerunt. Hinc potes perpendere, Lector, quam ingens Crucesignatorum coetus ille fuerit. Ceterum ſubuculis albis induebantur, quibus ſuperponebant inſutas Cruces rubeas coccinei panni. Per urbium fora & plateas ii, qui ejuſmodi amictu contegebantur, a*
B *ceteris omnibus admodum ſecernebantur. Viae omnes hominibus in hunc modum indutis replebantur, aliiſque ſupervenientibus renovabantur. Crucesignati itinerantes Anconam procedebant. Ibi eorum quilibet mare intrabat, & ad Smyrnenſem Civitatem transfretabat. Hoc item praecipue ea occaſione praeſtabatur, ut qui invicem inimicitias & odia fo-*
C *vebant, veram pacem mutuo ſibi redderent, & poſtmodum ſupra deſcriptis veſtibus induerentur. Quum Papa Clemens talem tantamque concurrentium commotionem agnovit, qui ſane cohiberi non poterant, ſatius judicavit tantae multitudini ductorem aſſignare, nam haec abſque duce regi & ſubſiſtere nullatenus poterat. Domino Guidoni Viennenſi Del-*
D *phino praecepit propterea, ut onus ejuſmodi ſubiret. Delphinus Pontificis mandato morem geſſit. Vexillum Crucis ſuſcipiens, cum equitatu ſuo per Provinciam tranſiit. In Italiam veniens, Anconam petiit. Exinde ad Euboicam Inſulam ſe contulit. Delphini uxor in itinere ad plures abiit. Interea innumerabilis Crucesignatorum Populus Smyr-*
E *nam contendit. Quotidie Chriſtiani Venetorum navibus advehebantur. Proh quam multum aeris & pecuniarum collegerunt nautici vectores! Proh quanta vi a pertranſeuntibus pecuniam emunxere! Ne vile quidem teruncium transfretantibus dimittebant. Adveniunt Coronenſes, Methonenſes, Phocaenſes, Patrenſes, & Epidaurii. Elegans & bene ornatus Philadelphiorum Populus equis apte & armis*

Quanno la 'mmaſciata ſo ionta, Morbaſciano iaceva in terra, appoiato ſopra lo ſiniſtro vraccio, e ſi penſava. Gruoſſo era, e tanto eſmeſuratamente, che parea uno votticiello lo ſio ventre. Beſtuto de biſſio moito nuobbelmente laorato a ſeta. Denanti le benivano ſcudella de preta, ſtoriate, e lucienti. Prenne de vidanna con zuccaro, con latte de miennole, ova, ſpetie, e riſi. Teneva in mano uno cocchiaro de aoro, e fortemente devorava. Udita che habe la 'mmaſciata, non ſe levao sù da ſio pranzo, ma fra le ai tre paravole diſſe: *Noi ſapemo bene, che pe cierto lo Dalfino ſopra noi veo. Mentre che durano doi noſtri proſperoſi amici, li quali demurano fra la iente Chriſtiana, noa non dubitamo.* Diſſero li ammaſciatori: *Quali ſoco queſſi vuoſtri amici?* Reſpuſe Morbaſciano per interprete in Lengua Latina, e diſſe: *Sono Guelfo e Gibellino.* Intanto ionze lo Dalfino de Vienna ne le Eſmirre. Trenta cavalieri havea e non più. De coipo como ionze, così fece. Fece 'nzerrare le Puorte, e teneva la iente a freno, nè li laſſava havere libertate de lo ieſcire. Preſure e currerie fuoro fatte. Moiti Turchi fuoro preſi. La iente ne benne moita da Roma, da la Alamagnia, de Francia, de Piccardia. Non ce remaſe Cittate. Deciotto..... du-

A *armis probe munitus apparuit. Inter haec multae armorum velitationes pro itinerum ſecuritate, non abſque Cruceſignatorum jactura detrimentoque, factae fuerunt. Tum Venetis inducias aliquantiſper facere placuit, uſquedum Delphinus ad exercitum proceſſiſſet. Legatio Venetorum pro induciis pertractandis ad Altologenſem Urbem perre-*
B *xit. Legati Smyrnenſem Civitatem integre depoſcebant.*

Quum ad Morbaſcianum acceſſerunt, humi ſedentem invenere, laevo brachio innixum, & cogitabundum. Corporis obaeſitate enormiter adeo intumeſcebat, ut dolioli amplitudinem ventris ſui prominenti mole aequaret. Byſſo elegantiſſime cum ſerico fabrefacto induebatur.
C *Ante eum deferebantur cibi ſcutellis figlinis graphice depictis ac relucentibus. Dapibus ſaccharo conditis, lacte ex amygdalis confecto, ovis, aromatibus, & oryzis veſcebatur. Manu aureum cochleare geſtabat, voraciterque comedebat. Poſtquam legationis ſeriem Morbaſcianus audivit, a prandio ſuo minime ſurrexit, ſed inter cetera haec di-*
D *xit:* Novimus utique, Delphinum pro certo adversùs nos quamprimum venturum eſſe. At nullatenus pertimeſcimus, uſquedum duo felices amici noſtri vigent, qui inter Chriſtianorum Populos morantur. *Tunc Legati quaeſierunt dicentes:* Quinam ſunt hi veſtri amici? *Repoſuit Morbaſcianus:* Ii ſunt Guelfus & Gibel-
E linus. *Haec ſane Latino idiomate per interpretem Legatis eiſdem ille reſpondit. Interea Delphinus Viennenſis Smyrnam applicuit. Triginta equites, & non plures, ſecum duxit. Protinus ut Smyrnae fuit, hunc ordinem regiminis ſervavit. Portas occludi fecit, & milites refraenavit, nulli veniam exeundi permittens. Incurſiones & captiones factae fuerunt. Turcarum multos Chriſtia-*

rao queſſo aſſedio, e queſſa pontaglia. Quinnici milia Chriſtiani nce retrovaro ad uno punto. Po' queſſo la coſa comenzao a declinare. Lo callo era granne. La polvere sì granne, che fi' a mezza gamma lo homo ſe ficcava ne la polvere. La iente infermava fuorte. Morivano como le pecora. La careſtia ce era granne. Lo Maſtro de lo Hoſpitale di Rodi vetava, che le navi de' Veneziani non beniſſino. Anco mannava lo fodero e le arme a li Turchi. Donne la iente ſe turvava. Granne parte ſe mette in mare e torna. Granne parte ſe ne vao. Poca iente remaneva. Quanno la iente ſe partiva, tutta la moneta che haveano, li era toita pe le guardie de' Veneziani. Fuorte erano cercati. Lo Dalfino fonnao aite mura più larghe con Torri, Puorte, e foſſati de bona e fierma preta. Li Veneziani puzero li loro Guardiani. E fi' a lo die de hoie la tiengo quella Terra. Fatte queſſe nove e ſecure mura, lo Dalfino non habe più loco. Partioſe da le Eſmirre, e tornaoſe in ſio paieſe. Aitra coſa nulla de novitate fatta per eſſo non ſo. Queſſo tal fine habe la Crociata de le Eſmirre.

A *ni cepere. Crucesignatorum quamplurimi a Romana Urbe, ab Alemanniae regionibus, a Galliae & Picardiae provinciis Smyrnam appulerunt. Nulla Civitas fuit, quae non aliquem mitteret. Decem & octo....... obſidio haec, & ejusmodi certamen, perdurarunt. Quindecim millia Chriſtianorum uno tempore ibi inventa fuere. Poſt haec res deficere*
B *coepit. Aëris calor efferveſcebat nimis. Pulvis adeo ingens in viis erat, ut homines ad medietatem uſque tibiarum in pulvere incederent. Crucesignati multum aegrotabant. Ceu pecudes moriebantur. Rerum & victualium inopia ſaeviebat. Magiſter Hoſpitalis Inſulae Rhodi impediebat, quo minus Venetorum naves Smyrnam venirent. Inſuper*
C *victualia ac arma Turcis ſubminiſtrabat. Ob id Chriſtianorum exercitus ſumme affligebatur. Crucesignatorum plerique mari ſe committentes remearunt, & plurimi abſceſſere. Pauci quidem remanſerunt. Quum gens recedebat, universâ pecuniâ, quae ipſi erat, a Venetorum cuſtodibus exſpoliabatur. A diſceſſuris nummi & cuncta pecunia exquirebatur,*
D *ac auferebatur. Delphinus alta moenia & ampliora cum turribus & foveis, conſtructa firmis marmoribus electiſque ſaxis, a fundamentis erexit. Veneti praeſidia & cuſtodes ſuos ibi collocarunt. Uſque adhuc Urbi illi dominantur. Perfecto recentium tutorumque moenium opere Delphinus moram ulterius ibi protrahere nequivit. Smyrnâ abſceſſit, &*
E *ad patria loca ſua remeavit. Nil aliud novi egit. Talem finem habuit Crucesignatorum adversùs Turcas expeditio.*

CA-

CAP.

CAPITOLO DECIMOQUARTO.

De la sconfitta de Francia là dove morio lo Re de Boemia. E lo Re de Francia d'appriesso a Parisci fo sconfitto da lo Re de Engelterra Adoardo.

CUrrevano Anni Domini MCCCXLVI. quanno fo fatta la horribbele sconfitta in Francia d'appriesso a Parisci a lo Monte de Cresci, e fo sconfitto Filippo de Valoise Re de Francia, e fo vencetore Adoardo Re de Engelterra. La quale novità fo pe quessa via. La cascione de la guerra fra lo Re de Francia e lo Re de Engelterra fo quessa, & aitra non fo. Fo uno Re de Francia moito savio e bono e iusto, lo quale habe nome Filippo lo Bono. Quesso Filippo veramente habe lo segno de la Croce ne la spalla ritta. Anco iocava con lo lione sì domesticamente, como aicuno iocara con uno caciolino. Quesso Re Filippo in soa veteranezza non se trovao herede mascbio. Solo una figlia havea, la quale deo pe moiera ad Adoardo Re de Engelterra. La Reina Isabella era chiamata. Quanno quesso Re Filippo benne a morte, non havenno figlio, non voize lassare sio Reamo senza Governatore. Era in Francia uno nuobbele Conte. Quesso era sio pariente, non perciò de la vera linea. Anco era lo più savio, saputo, scaitrito, de senno de tutta Francia. Anco era prodo, cha era stato a lo stuolo in Lommardia. Lassao lo Re quesso Conte de Valoise sio Fattore e dizpenzatore de tutto lo Reamo. Onne cosa li commise in mano. E così morio e passao de quessa vita. Remase Filippo de Valoise.

CAP. XIV.

De caede Gallorum, in qua occubuit Rex Bohemiae. Quomodo Rex Franciae prope Parisiorum Urbem bello fuit profligatus ab Eduardo Rege Anglorum.

DEcurrebat *Annus Domini Millesimus Trecentesimus Quadragesimus Sextus, quum in Francia accidit horribilis clades, non multo longe a Parisiorum Civitate, ad Montem Cresciaci. Ibi profligatus fuit Philippus de Valois Rex Franciae, & victoriam de eo retulit Eduardus Angliae Rex. Quomodo casus ille evenerit, nunc audi. Certo occasio belli, quod inter utrumque Regem exarsit, haec, & non alia, exstitit. Gallorum Regno praefuit quidam Rex admodum prudens, pius, ac justus, Philippus nomine, Bonus cognomine appellabatur. Hic in dextero humero Crucis Dominicae assumtum signum verè gessit. Hic etiam adeo familiariter cum leone ludebat, ac si cum catello quispiam jocaretur. Philippus iste Rex in senectute sua nullum heredem masculum filium post se reliquit. Filia tantummodo ei erat, quam in matrimonium locaverat Eduardo II. Angliae Regi. Regina Elisabeth nuncupabatur. Quum Rex Philippus ad ultimum vitae devenit, filiorum sobole carens, Regnum suum absque gubernatore noluit deserere. Tunc quidam nobilitate praeclarus Comes in Francia vivebat. Sanguine cum Philippo Rege jungebatur, non tamen ex vera ejus stirpe genitus. Comes idem prudentiâ, sapientiâ, calliditateque ceteris omnibus, qui tum in Francia florerent, antecellebat. In armis fortis ac praestans, in Lombardorum partibus jam militaverat. Comitem hunc Rex instituit actorem suum, ac administratorem*

 totius

loise. Comenzao a reiere lo Reame bene e saviamente. Vedenno cha non havea contrario, e vedenno che de lo Re non era figlio maschio, compusesi co li Baroni de lo Reamo. Cumpusesi co lo Papa e sì se fece incoronare. Fo onto e sacrato in Ruen, e sio figlio Ianni fo Duca de Normannia. Da po' che Adoardo Re de Engelterra sappe, che Filippo havea presa la Corona de Francia, iurao pe la maiestate de sio Reamo, mai non dare posa a' Franceschi, fi' che non racquistava lo Reamo, lo quale decadeva ad soa matre. Poco li valevano le 'mmasciate; poco li valevano le losinghe: poco li valeva lo Papa con soa Corte.

Allhora mosse sio stuolo. Soa granne huoste descenne per Engelterra, e con sio naviglio regale passa lo mare, e benne in terra fierma ne lo terreno de Francia. Lo numero de la soa iente fo diciotto milia homini da cavallo e non più. Trenta milia arcieri da pede, conziderati li famigli, fanti, cuochi, e tutta l'aitra iente. Ene una usanza de li Englesi, che onne famiglio de la casa hao uno arco. Quanno lascia sio officio, usa lo arco, e stao per arcieri. Là fo lo Re Adoardo. Là fo sio figlio Adoardetto, Prence de Galles. Là fo la Reina, Conti, Cavalieri, e Baroni assai. Carrette haveano da tre milia, piene de ciò, che facea mestieri a la huoste. Po' che li Englesi habero passato lo mare, posati in

A *totius Regni. Ejus arbitrio omnia credidit. Post haec Rex ipse vitam cum morte commutavit. Itaque superstes Philippus de Valois moderari Regnum clementissime ac prudentissime coepit. Videns autem sibi neminem adversari, nec praemortuo Regi filios ullatenus superesse, cum Dynastis & primoribus Francici Regni pacta iniit. Cum summo* B *Pontifice conventiones item firmavit, & ut in Regem coronaretur, obtinuit. Sacro regali oleo Rothomagi delibutus fuit, ejusque filius Johannes Normanniae Dux est constitutus. Postquam Eduardus III. Rex Anglorum rescivit, Philippum Valesium coronam Regni Franciae sumsisse, per majestatem Anglici Regni sui jurejurando asseveravit, se a mole-* C *stiis Francico Regno irrogandis numquam destiturum, usquedum Regnum ipsum non recuperasset, quod ad matrem suam obvenire debere ex hereditate dicebat. Nil profecere legationes ad Philippum missae, nihil potuerunt blandimenta, nec quidquam effecerunt Romani Pontificis & ejus Curiae officia.*

Tunc Eduardus III. exercitum in Gallos movit. D *Ingens Anglorum classis ex Anglia descendens, cum navibus regiis mare praetergressa, in Franciae continenti pedem fixit. Numerus copiarum Eduardi decem & octo millibus equitibus, & non ultra, constitit. Triginta millibus arcatoribus peditibus instructus erat peditatus, computatis famulis, servis, coquis, calonibus, aliisque ejusmodi hominibus.* E *Apud Anglos in more est, ut quilibet de familia arcum habeat. Quum domesticus famulus ab officio suo vacat, arcum suscipit, & ceu arcator in exercitum procedit. Ibi igitur fuit Rex Eduardus una cum filio suo Eduardulo Principe Valliae. Adfuit etiam Regina conjux, Comites, Milites, Proceres, & quamplures Dynastae. Curruum triamillia Angli adduxerant, necess-*

in terra fierma, la prima cosa notabbele, che lo Re Adoardo facessi; fo che tutto lo sio naviglio fece tornare in Engelterra. De ciò dubitao la soa iente, e domannao: *Perquè questo?* Respuse lo Re, e disse: *Io non boglio, che haiate speranza ne lo tornare. Siate prodi.* Po' se benne desciennenno pe la costa de Normannia canto la marina, tenenno curze de più pe docento miglia. Po' assediao una fuorte Terra, la quale era capo de quelli paiesi. Sluppo havea nome. E sì la prese pe forza, e tennela per si. E veo ardenno e refocanno Ville e Castella, predanno, e accidenno. Non se trova reparo. Da longa mostra a lo Re Filippo lo granne danno, che facea. Moita iente prenneva e derobava. Dao pe terra fortezze e torri, che ad esso contrastavano. Po' scrisse a lo Re Filippo, che lo aspettassi, e che bolea essere con esso a campo a la vattaglia, e a ciò domannassi lo termine. Lo Re Filippo domannao termine dii quinnici e non più, quanto esso mannassi pe sio figlio Ianni. Ianni Duca de Normannia staeva in Vascogna ad huoste sopra uno Castiello, lo quale hao nome Arpiglione. Là sopra uno fiume staeva soa potientissima huoste. Travacche e paviglioni e onne guarnimento abbannonao in campo da po' che intese lo comannamento de sio patre. Nulla demoranza fece. Muossese con granne soa iente. Solamente ne portao le arme e li cavalli. Fuorte cavaicava dii quinnici. Non vaize sio fuorte cavaicare, cha quanno ionze, erano passati dii trenta. La varatta era fornita. Non potea a sio patre dare succurzo. Non poteo essere a la sembiaglia. Hora tornemo a la materia.

Lo

A *cessariis omnibus exercitui onustorum. Postquam Angli mare trajecerunt, & in litore constitere, primum notabilius a Rege eorum perpetratum hoc ipsum fuit, quod nempe Eduardus decrevit, ut universa classis in Angliam regrederetur. De navigii reditu exercitus Anglicus suspicionem concipiens, Regem interrogavit dicens:* Quare id egisti? B *Respondit Eduardus:* Nullam vobis superesse spem volo, qua patriam remeare posse credatis. Fortes estote. *Iter postmodum arripiens, per Normanniae oram secus mare incessit, & excursiones per spatium ducentorum & amplius millium passuum egit. Exinde bene munitam Civitatem (Salupum sive Cadomum nomen Urbi erat), regionis illius me-* C *tropolim obsedit. Hanc vi captam, suo dominio subjecit. Hinc succendens quaeque obvia, Villas, & Castra, omnia caedibus & rapinis implebat. Nullus Eduardo obsistere valebat. A longe ostendit Philippo Regi enormia damna, quae irrogat. Plures capiebat & exspoliabat. Arces, turres, & propugnacula sibimet adversantia solo aequabat. Post-* D *modum Regi Franciae per epistolam scripsit, ut se exspectaret: quippe decreverat ad certamen cum eodem Philippo in campum descendere. Ut Philippus diem proelii eligeret, quaerebat. Philippus praestitui sibi curriculum dierum quindecim & non ultra poposcit, quo spatio revocare ad se possit Johannem filium suum. Johannes Dux Normanniae tunc* E *in Vasconia cum exercitu contra quoddam Castrum (Arpilionem vocabulo) morabatur. Ibi ad quoddam flumen castra posuerat potentissimus Johannis exercitus. Tentoria & cetera militaria munimenta in campo Dux ipse dereliquit, postquam jussionem patris intellexit. Nullâ morâ factâ abscessit. Copias suas innumeras movit. Arma solummodo & equos secum adduxit. Celeriter per quindecim dierum*

cur-

cursum equitavit. Nihil Johanni profuit equitandi solicitudo; nam quum ad patris exercitum advenit, triginta dies abierant. Bellum inter Anglos & Gallos actum jam fuerat. Philippo opem amplius ferre non poterat. Conflictui interesse Johannes nequibat. Nunc ad rei seriem stilum dicendi convertamus.

Lo Re Filippo havenno promesso de essere a lo campo, bene sapea, che li soi Baroni non li erano leali. Bene sapea, che soa Baronia havea tratti li Englesi, & allocatili in mieso de Francia. Troppo se dole, cha bede li soi nemici liberamente vagare pe tutta la Francia senza reparo. Pure se fornisce de iente assai e bella e bona. Habe dodici milia cavalieri. Habe da dodeci milia pedoni. Habe lo Re de Boemia (Ianni habe nome) con mille Todischi. Quesso Re Ianni se delettava de gire a suollo. Anco habe lo Re de Maiorica (Ianni lo sio nome) lo quale era cacciato da lo sio Reamo. Staeva e prenneva suollo. Anco habe Lodovico Conte de Flandria, lo quale era cacciato da sio Contado. Anco habe Missore Ottone de Oria, e Missore Carlo de Grimaldi con cinque milia valestrieri Geneisi. Moiti habe Conti e Baroni, e iente assai. Hora ne veo a lo Re de Engelterra. Con sio esfuorzo ionze de notte in una Valle larghissima, la quale stao appriesso de Parisci otto leghe. Quella Valle iace fra uno Castiello, lo quale se dice Monte de Crescì. Da lo aitro lato stao una Villa de più de quattro milia perzone, la quale hao nome Albavilla. Fra quesse doi Terre ne li campi piani a pede de la costa de Crescì allocao tutta la soa iente, e pule soa huoste. Quanno quessa iente ionta fo, e la huoste allocata, era

Rex Philippus, quum promisisset, se in campum venturum, noverat sane, primores Regni sui fidem sibi haud servare. Equidem resciverat, Dynastas attraxisse hostilem exercitum, & in meditullio Regni Franciae locavisse. Nimis conquerebatur, quum per universam Franciam Anglos libere pervagari conspiciebat nullo obstaculo. Nihilominus electis aptisque militibus conscriptis, copias collegit. Duodecim millia equitum & duodecim millia peditum ei fuere. Rex Bohemiae, Johannes nomine, cum mille Germanis Philippo consociatus est. Hic Rex ad stipendia aliena militare amabat. Insuper sibi confoederatum habuit Philippus Regem Majoricae Johannem, qui Regno suo pulsus exulabat, & stipendia a Francico Rege accipiebat. Ludovicus etiam Comes Flandriae Philippo se conjunxerat. A Comitatu suo Ludovicus extorris erat. Dominum Ottonem de Auria & Dominum Carolum de Grimaldis cum quinque millibus balistariis Genuensibus ad se Philippus pertraxerat. Multi Comites, primores, Dynastae, ac alii quamplurimi sub ejusdem Regis vexillis militaturi convenerant. Nunc ad Regem Angliae videamus. Eduardus cum omni virium suarum conamine, noctis tempore in quamdam spatiosissimam Vallem, octo leucarum spatio Parisiis dissitam, advenit. Vallis haec ab uno latere Castrum, quod Mons Cresciaci dicitur, habet. Ab alio latere Urbem, a quatuor millibus accolis & ultra habitatam, quae Abba villa vocatur. Inter haec duo loca, in agro-

ea notte, & era hora, che sonava la squilla. Li currieri, che nanti curriero, e li spioni, li quali se accostaro a Parisci, e a San Dionisi, odiero le Campane de Santo Dionisi de Francia, e le Campane de Santa Maria de Ciampollo, che a la squilla sonavano. Anco odiero tutti li matutini de li Religiosi, e delle Cappelle, che dereto li seguitavano.

Quanno la noviella fo saputa in Parisci, che li Englesi haveano puosto lo campo, tutta iente Regale prese le arme. E fo tanta la moltitudine, che l'armatura fo vennuta doiciento Fiorini. L'alba de lo die se fece. Piacque a lo Re Filippo, che lo Re de Boemia fussi Capitanio ienerale, e iescisse fora a lo reparo: e così fece. Jesce fora de Parisci Janni Re de Boemia, figlio de Errico 'mperadore, Janni Re de Maiorica, Lodovico Conte de Flandria, e tutta l'aitra Baronia. Ne lo iescire fora li Englesi vardano da longa pe strata ritta de Parisci, la quale stao in una adatta beduta. Guardanno li Englesi, sentiero lo traiere fora la venuta de li Franceschi a lo campo. Questo connubbero a lo scianniare de li elmi lucienti e de li cimieri. Anco da le banniere, le quali faceano vista a li raggi de lo Sole, che nasceva allhora. Allhora opierze la vista Adoardo, e connubbe infallibilmente, che vattaglia non potea schifare. E considerata la moltitudine de Franceschi, non ene maraviglia che affrissesi uno puoco. Dubitao e ruppe bosce, e disse: *Ahi Dio! Aiutami*. Po' prie-

A *agrorum planitie ad pedes clivi Cresciaci montis, Eduardus peditatum, equitatum, totumque exercitum suum castra figere jussit. Quum Angli illuc pervenere, & castra posuerunt, nox erat & hora, qua nocturna campana pulsabatur. Cursores Anglici exercitus praecurrerant, & exploratores praeiverant. Hi Parisiis appropinquantes, & ad Sanctum* B *Dionysium Franciae accedentes, sonitus campanarum Sancti Dionysii auribus acceperunt, nec non tinnitus campanarum Sanctae Mariae Ciampolli, quae resonabant. Praeterea Matutinales campanas regularium Ordinum, ac Aedium, quae post eas pulsabantur, tinnire audierunt.*

Quum haec novitas innotuit, Anglicos scilicet castrametatos fuisse, univer- C *sae Regis Philippi copiae arma ceperunt. Tanta fuit armatorum multitudo, ut lorica ducentis aureis venumdaretur. Aurora diei subinde apparuit. Franciae Regi consultius visum tunc fuit, ut Rex Bohemiae exercitui, uti Imperator, praeesset, & ad repugnandum hostibus egrederetur Parisiis. Id quidem egit Johannes Rex Bohemiae, filius Henrici Im-* D *peratoris, cum quo exierunt Johannes Rex Majoricae, Ludovicus Comes Flandriae, ceterique Dynastae. Gallorum copias, ex Parisiensi Urbe digredientes, Angli conspexerunt a longe per viam, quae rectà Parisios respicit, ad visum satis apte dispositam. Igitur tunc innotuit Anglis Gallorum ad campum adventus. Id vero cognoverunt ob illucescentium cassidum fulgorem, & cristarum galeis impositarum* E *motum. Ex vexillis etiam, quae a radiis orientis solis feriebantur, id perceperunt. Tunc Eduardus oculos aperuit, & incunctanter praevidit, irreparabile praelium imminere. At quum ad multitudinem adventantium Gallorum mentem animumque addidisset, haud mirum fuit, Regem ipsum spiritu nonnihil perturbatum fuisse. Dubitans propterea, in haec ver-*

priestamente fra puoca de hora fece attorniare soa huoste con bone catene de fierro, con pali de fierro moito spesso ficcati in terra. Quesso attorniamento era fatto a la rotonna a muodo de uno fierro da cavallo, da onne parte chiuso, saivo che denanti li lassao uno granne guado a muodo de porta pe fare le 'ntrate e le iessute. Po' se fece carvonara. Ruppe là, dove lo luoco era debile. Onne Englese havea opera. Po' attorniao quesse catene co le carrette, le quali haveano menate. Puse una carretta a lato all' aitra, e li temoni aizao ritto in airo. Bene pareva una bona Cittate murata. Stavano le carrette spesse. Po' ordinao soa iente. Così da lo lato sinistro ne la costa de Crescì era una montatella. Là era uno poco de selvotta. Erace anco lo grano, lo quale non era metuto. Era de lo mese de Settiemmoro a dii tre. Pe la granne freddura in quello paiese, lo Settiemmoro lo grano se matura. Là in quella selvotta e fra lo grano nascuse, e allocao dieci milia arcieri de Engilterra da pede. Po' puse ad onne carretta uno barilo pieno de saiette, e ad onne barilo deo doi valestrieri. Po' puse fora de la soa huoste cinqueciento cavalieri de bono appriesto. Loro Capitanio fo Adoardo Prence de Galles sio figlio. Quessa fo la prima vattaglia. Dereto a quessi cinqueciento puse doi ale, ciascheduna de cinqueciento boni cavalieri, l'una da lo lato ritto, l' aitra da lo lato manco. Quessa fo la secunna vattaglia. Po' quessi cinqueciento ne puse mille. Quessa fo la terza vattaglia. Po' quessi mille rechiuiose con tutta l' aitra cavallaria drento de la huoste drento da le catene. Quesso fatto, confortao li suoi, e accomannaose a Dio e disse: *Ah Dio*

A *verba prorupit:* Ah Deus! Opitulare mihi. *Postmodum brevi horae spatio exercitum suum validis ferreis catenis, ferreisque frequentibus palis humi infixis, circumvallari fecit. Ejusmodi munimen in gyrum constrúxerat in modum equinae soleae, ex omni parte clausum, nisi quod ante spatiosum hiatum reliquerat ad portae formam, ut exercitus ingredi*
B *& regredi libere posset. Exinde foveas excavari praecepit ad ipsius munitionis tutelam. Ibi autem exitum relinqui voluit, ubi locus debilior videbatur. Quilibet Anglus se exercebat, quilibet operabatur. Ad haec catenas sic praedispositas circumdedit curribus cum exercitu avectis. Unum currum alteri junxit, & eorum temones in altum ad aëra elatos*
C *erexit. Sane munimenta haec Anglicorum, Urbem bene vallatam repraesentabant. Frequentes currus erant. Post haec acies suas Eduardus ordinavit. A laevo latere in clivo Cresciaci parvulus quidam exsurgebat ascensus. Ibi quaedam silvula cernebatur. Frumentum in spicis ager adhuc servabat, quod rustici nondum messuerant. Currebat tunc Septem-*
D *bris dies tertia. Ex nimia regionum illarum aëris frigiditate, Septembri triticum maturescit. In eadem silvula & inter aristas in abdito & in insidiis constituit Rex Angliae decem millia arcatorum peditum. Postea cuilibet currui cadum unum sagittis plenum apposuit. Cuique cado duos balistarios assignavit. Extra exercitum suum quingentos equites be-*
E *ne instructos locavit. Eis Dux fuit Eduardus Princeps Valliae filius ejus. Hoc fuit primum agmen. Post hosce quingentos equites reposuit duas alas, quarum unaquaeque quingentis validis equitibus constabat. Una ad dexterum, altera ad laevum latus sistebat. Haec fuit secunda acies. Post duas quingentorum alas, mille alios equites collocavit. Et hoc fuit tertium agmen. Post hos mille semet*

Dio desenni e aiuta la rascione. Quessa fo soa Conestavilia. Quessa fo soa bella ordenanza.

De Sabbato fo a li dii tre de Settiemmoro. Iesciò fora de Parisci lo Re de Boemia a lo campo, e pusese non moito da longa de li Englesi. Era lo Re de Boemia pullino. Non bedeva bene. La prima cosa domannao de la Conestavilia de lo Re Adoardo. Quanno intese così fatta Conestavilia, subbetamente disse: *Non semo perdienti. Englesi perderaco non puoco senza nuostro granne danno*. Po' domannao, che tiempo fussi. Folli respuosto e detto, che sopra li Englesi lo airo staeva pulito como zaffiro: sopra li Franceschi staeva lo tiempo atto a piova. Allhora disse: *La vattaglia non fao pe noa. Fao per essi*. Po' mannao la 'mmasciata a lo Re Filippo in Parisci. Li 'mmasciatori dissero così: *Re Filippo, quanno piaccia a la Aitezza vuostra, la vattaglia non può essere, cha senza danno. Non ene utilitate nulla. Meglio veo, che staiamo fiermi a li passi. Lo Re de Engilterra partire se vorrao. Quanno se partirao, noi li saremo dereto a le spalle. Haveremo de esso mercato*. Lo Re Filippo fo fuorte turvato. Fra le aitre paravole disse così: *Veome voluntate de annegare nell' acqua de Senna, quanno lo migliore Capitanio de lo munno hao paura*. Le quali paravole li ammasciatori non celaro a lo Re de Boemia. Lo Re de Boemia allhora disse così: *Hoie bene se parerao, cha io non haio paura. Anco bene se parerao, che lo commattere ene più pascia che ardire*. Allhora comannao, che le vat-

A *semet inclusit cum reliquo omni equitatu suo intra campum catenis praecinctum, curribusque vallatum. His peractis suos exhortari coepit. Supplicationes Deo porrigens, dixit:* Ad Deus! Tuere & juva justitiam. *Haec fuit Eduardi exercitus forma, hic speciosus acierum, copiarumque suarum ordo.*

Die Sabbati, tertiâ Septembris, Rex B *Bohemiae Parisiis egressus, castrametatus substitit non multum longe ab Anglis. Huic Regi luminum acies obtusa erat. Oculorum visu laborabat. In primis sciscitatus est de ordine Anglici exercitus. De quorum statu certior factus, protinus dixit:* Neutiquam succumbemus: Angli graviter opprimentur cum exiguo nostrorum detrimento. *Deinde* C *interrogavit, quaenam esset aëris conditio. Responderunt, castris hostium serenum coelum ceu sapphyrum imminere, Gallico autem exercitui pluviosum aërem instare. Tunc Rex subdidit:* Proelium nobis minime profuturum est. Hostibus erit utile. *Postea legationem Philippo Regi, Parisiis moranti, misit. Legati Regi retulerunt haec:* Rex Philip- D pe: nisi aliter Celsitudini vestrae lubeat, pugna cum Anglis non absque jactura nostra est eventura. Nullum ex ea emolumentum capiemus. Melius erit, nos ad transitus custodiendos firmiter consistere. Eduardus Rex Angliae digredi statuet. Anglorum discedentium & abeuntium terga aggrediemur. De hostibus ipsis trium- E phum agemus. *Animo consternatus Philippus, inter cetera verba in hunc modum loquutus est:* Me subit furor, ut memet in aquam fluminis Sequanae demergam, quando omnium Mundi Ducum fortissimus adeo metuit. *Philippi verba Legati Regi Bohemiae neutiquam occultarunt. Quae quum Bohemus rescivit, ita illico inquit:* Hodie quidem manifestum fiet, me nullo timo-

re

vattaglie ordenate corressino nanti. Quesse curzero. Aiquanto era, che havea ordenate nove vattaglie. Ma le tre fuoro le famose, le più principali. La prima vattaglia fo di Missore Ottone de Oria e di Missore Carlo de li Grimaldi, Capitanii de cinque milia Genoisi valestrieri da pede. La secunna fo lo Re de Maiorica co lo Conte de Fiandra con tre milia cavalieri. Po' fuoro moite particulari vattaglie. La tierza fo esso Re de Boemia con mille Todischi, e quattro milia Franceschi, e sio figlio Carlo appriesso.

A re affici. Insuper palam erit, pugnam iniisse stultitiae potius, quàm fortitudini esse adscribendum. *Tunc praecepit, ut praestituta armatorum agmina praecurrerent. Currendo praecesserunt. Paulo ante novem acies praedisposuerat. Verùm praecipuae & celebriores fuere tres. Primam duxere Dominus Otto de Auria, & Dominus Carolus de Gri-* B *maldis, Duces ambo quinquemillium balistariorum Genuensium peditum. Secundae praefuit Rex Majoricae una cum Comite Flandrensi cum tribus millibus equitibus. Post hosce venerunt quamplura particularia agmina armatorum. Tertiae demum aciei praeivit idem Rex Bohemiae cum mille Alamannis, & quatuor millibus Gallis, juxta quem in-* C *cedebat Carolus filius ejus.*

La prima vattaglia, che benisse a lo campo la dimane tiempori, fuoro li valestrieri Genoisi numero cinque milia. A quessi fo comannato, che montassino ne la costa de Crescì pe soprastare a li Englesi, che haveano occupato lo cuolle, e puosti li impedimenti fra lo grano. Dunqua se pusero in uno aitro monticiello da longa. Po' sopravenne una sciagura. Era stata uno poco de pioverella. La terra era infusa e muolle. Quanno boleano caricare la valestra, mettevano lo pede ne la staffa. Lo pede sfuiva. Non poteano ficcare lo pede in terra. Allhora se levao uno vissviglio infra li Franceschi. Dubitavano cha li Genoisi fussino traditori, perchè non haveano receputa la paca. Dicevano: *Quessi non valestreraco. Se valestreraco, ietteraco haste senza fierro. Dunqua muorano Genoisi.* Quesso dicenno Franceschi, se muossero a furore contra li loro sollati. Traievano crudelmente le spate e le lance. Genoisi fuoro tutti accisi si' ad uno. Mormoraose Missore Ottone a lo Re de

Primum agminum, quod in campum mane descendit, fuit Genuensium legio e balistariorum quinque millibus constans. Iis injunctum fuerat, ut ascenderent clivum Cresciaci, ut Anglis, qui collem occupaverant, & insidias ac impedimenta inter frumenti aristas posuerant, imminere possent. Itaque Ge- D *nuenses in quodam alio monticulo a longe se collocarunt. Tunc infortunium accidit. Paulo ante modicus imber ceciderat. Humus ex infusâ aquâ mollis ac lubrica erat. Quum Genuenses arcus sagittis oneraturi erant, pedem stapiae balistae immittebant. At pes, in quo stabant, elabebatur. Pedem solo figere nequibant. Tunc murmur inter Gallos* E *obortum est. Suspicabantur enim, Genuenses proditionem animo concepisse, quòd stipendia non receperant. Dicebant Galli:* Hi sagittas non emittent. Quod si emittent, hastas certe absque cuspide projicient. Itaque moriantur Genuenses. *Haec mussitantes Galli adversùs stipendiarios milites suos Genuenses, in eos furenter insurrexerunt. Crudeliter enses & ensium laminas e vagi-*

de la morte de soa iente; lo quale respuse e disse: *Non havemo besuogno de pedoni. Iente havemo assai.* Quessa fo la prima varatta. Cinque milia Genoisi fuoro accisi ad una hora.

A *vaginis educebant. Tunc Genuenses omnes a primo ad ultimum interfecti a Gallis fuere. Dominus Otto de Auria conquerebatur cum Rege de nece suorum balistariorum. Rex Ottoni respondens dixit:* Peditibus non egemus. Milites abunde nobis supersunt. *Hoc fuit primum armorum certamen. Quinque millia Genuensium uno tempore gladio caesa interiere.*

B

Hora se advocò a le frontiere le punte de le vattaglie. Ianni Re de Maiorica, e Adoardo Duca de Galles. Ne la adduossa fo sì granne lo strillare, sì granne lo scuoppio e lo romore de le haste, che parze, che doi montagnie se urtassino inziemmora. Tale dao, tal toglie. Sonano instrumenti, tromme, cornamuse assai. In quessa vattaglia fo una tale novitate. Lo Prence de Galles havea speronato lo sio cavallo moito drento da li nemici. Solo granne danno facea. Uno Conte, lo quale se appellava lo Conte Valentino, lo bide e lo conubbe. Cresese havere fuorte vadagniato. Pe lo granne pesce prennere lo amo iettao. Accostao sio cavallo quetamente, e avvracciao Adoardo Prence de Galles. Po' lo prese pe le catenelle de la corazza, e disse: *Tu sei mio presone.* Allhora se fermao, e fuortemente lo traieva da la schiera, e connucealo in soa libera balia. Mentre che così lo Conte Valentino menava lo figlio de lo Re de Engilterra, sopravenne lo Conte de Lancione, lo quale era frate carnale a lo Re Filippo. E bedenno, che Adoardetto era perduto e legato como pecorella, disse quesse paravole fuorte iratamente: *Ahi Conte Valentino! Como fusti tu tanto ardito de menare in presune mio Cuscino?* E quesso dicenno, non aspettao respuosta nulla. Anche se fiongao, e aizao soa mazza

Hinc coiere cornua agminum ad frontes invicem pugnatura. Johannes scilicet Rex Majoricae, & Eduardus Dux Valliae. In armorum impetu, rixâ, & concertatione pugnantium ingens adeo stridor, ingensque hastarum fragor erupit, ut duos montes insimul concuti credidisses. Vulnerant hi, illi vulnerantur.
C *Tubae, fistulae, aliaque plura ejusmodi instrumenta obstrepunt. In illo conflictu hoc novum contigit. Princeps Valliae, qui equum suum calcaribus incitaverat, in hostes admodum penetraverat. Solus ingentem stragem edebat. Quidam Comes, cui nomen erat Valentinus, Principem vidit, & recognovit. Magnum lucrum se habiturum esse speravit. Ut*
D *piscem hunc caperet, hamum injecit. Tacitus ad eum cum equo suo appropinquavit, & Eduardum Valliae Principem complexus est brachiis. Tum per catenulas thoracis eum tenens, dixit:* Captivus meus es. *Constitit autem Comes, & valide Principem ex agmine pertrahens, ipsum jam captum libere educebat. Dum taliter Comes Valentinus*
E *filium Regis Angliae secum ducebat, Comes Alenconii supervenit, Philippi Regis frater carnalis. Videns Alenconiensis Eduardulum, qui in potestatem Valentini venerat, ceu pecudem abduci, irato minacique vultu haec protulit:* Ah Comes Valentine! Quei adeo audax fuisti, ut consobrinum meum captum pertraheres? *Haec dicens, nullam responsionem sibi dari exspectans,* illico

mazza de fierro 'naorata, la quale tenea in mano, e ferio lo Conte Valentino ne la testa. E spessianno li coipi lo uno dopo lo aitro, lo Conte Valentino perdio vigore, lassao lo freno e le catenelle de Adoardetto; e muorto cadde in terra da sio cavallo. Allhora Adoardetto speronao. *Nimium* allegro tornao a la soa schiera, la quale già havea comenzato ad affacciare. Quessa novitate bide Ludovico Conte de Flandria, lo quale, como dicto ene, era cacciato da lo sio Contado. Stava a suollo in Parisci pe granne tiempo. Era homo veglio, perzona bona e honesta. Amava moito lo Re Filippo e lo sio honore. Conubbe, cha lo tradimento era in mieso de li Baroni de Francia. Più non poteo celare la soa voglia, che non dicessi lo vero. Soavemente aizao la boce e disse: *Ahi Conte Lancione! Quessa non ene leanza, nè bontade, la quale dovete servare a la Corona. La guerra era venta, dove l' hai fatta perduta.* Quanno lo Conte Lancione odìo quesso, non voize odire più. Voize la testa de lo sio destrieri, e con quella medesima mazza tanto coipìo lo Conte de Flandria vecchiarello, che lo accise. Ene cruda cosa, che ad quesso siamo connutti, che pe dicere lo vero, e reprennere lo malo fatto, deggia homo perire. Non fo aicuno de la Compagnia de lo Conte de Flandria, tanto ardito, che ne facesse fiato. Solo uno destretto famiglio sio domestico, homo da pede, de vile lennaio, bedenno tanta crudelitate, impunniao uno sio stuocco, e sì lo impontao ne lo vientre a lo Conte Lancione, e sì lo passao oitra in parte, sì che lo Conte de Lancione traditore de sio frate là ne lo campo morìo. Quessa famiglio, lo quale accise lo Conte

te

illico in Valentinum irruit. Clavam ferream inauratam extollens, quam manu gestabat, Comitem ipsum in capite percussit, iteransque successive & continuo plures ictus, Valentinum semianimem coëgit, ut fraenum equi, & catenulas thoracis Eduarduli dimitteret, qui tamdem ex equo in terram decidens interfectus occubuit. Tunc Valliae Princeps captivitate liberatus, calcaribus sonipedem exstimulavit. Nimium alacer ad aciem armatorum suorum se recepit, qui manus conserere cum hostibus jam coeperant. Eventum istiusmodi vidit Ludovicus Comes Flandrensis, quem e Comitatu suo depulsum antea fuisse narravimus. Ludovicus enim Parisiis stipendia militaria a multo tempore merebat, aetate provectus, honestate spectabilis, & morum praestantiâ celebris. Regem Philippum ejusque gloriam multa dilectione prosequebatur. Tunc percepit Ludovicus, intestinam Dynastarum Franciae proditionem in exercitu Gallico esse. Dissimulare ulterius praeconceptum dolorem suum nequivit, adeo ut verum non proferret. Suaviter vocem emittens, dixit: Ah Comes Alenconii! Sane hujusmodi non est fides, obsequium, fidelitasque, quae tibi erga Coronam Franciae sunt custodienda. Victoria jam potiebamur, nisi tu hanc nobis abstulisses. *Alenconiensis Comes haec audiens, nil aliud sibi auscultandum esse censuit. Equi sui caput obvertens, cum eadem clava, quam adhuc tenebat, adeo fortiter senescentem Flandrensem Comitem vulneravit, ut eum interemerit. Proh quam durum est, ad id nos devenisse; ut scilicet, quod aliquis veritatem edixerit, & perperam agentes objurgarit, vitâ periclitetur! Nullus ex societate Comitis Flandrensis adeo audax exstitit, qui vel unum verbum tunc fecerit. Unus intrinsecus famulus demortui Comitis domesticus, vir pedes, vilisque*

con-

te Lancione, gìo denanti a lo Re Filippo, e disse, che avea muorto sio frate pe vennetta de lo sio Signiore, e de lo tradimento, lo quale esso fece. E questo provao pe bona testimonianza. Questo odenno lo Re Filippo, li perdonao, e de esso non voize vennetta.

Mentre queste cose se faceano, li Arcieri Englesi descennevano da la costa infra lo grano, e non finavano de iettare freccie infra la cavallaria. Stiennono le arcora, e saiettano de chà e de là. Onne iente pericolavano. Ne lo lato manco sfonnavano li cavalli, donne la huoste fo moito mancata. La iente feruta dao a lo tornare. Li cavalli cado muorti. Li Englesi se fiongano. Quella vattaglia fo perduta. In tante moite vattaglie e belle conestavilie fo la più famosa una innustria, che servaro li Englesi da cavallo. Quanno bedeano lo homo loro muorto, ne remetteano uno aitro. In luoco de lo feruto remetteano lo sano. In luoco de lo stanco mettevano lo fiesco. Po' commutavano, cha li cinquecìento de la ala ritta bennero a le fronti denanti. In luoco loro benea la metà de li mille, i quali staveano a la terza vattaglia. E quelli denanti tornaro a li mille. E così commutavano la ala manca, e la schiera guardiadereto. La gruossa Regale stava sempre ferma in sio luogo. Non se fuora mossa senza granne cascione. Lo Re Ianni de Maiorica in questo stuormo non

A *conditionis homo, tantam immanitatem conspiciens, gladium suum arripuit, & in ventrem Comitis Alenconii illum impingens, eum ita confodit, ut Comes ipse fratris sui proditor, tunc ibi in campo moriens, exspirarit. Hic famulus, occisor Comitis, coram Philippo Rege adveniens, confessus est, se manibus suis enecasse fratrem ipsius Regis,*
B *tum ut Dominum suum interemtum ulcisceretur, tum ut vindictam proditionis sumeret, quam Comes tam foede fecerat. Haec omnia bonis testibus comprobavit. Id audiens Rex Philippus, interfectori famulo pepercit, nec de eodem ultionem suscipere aliquomodo voluit.*

Dum haec peragebantur, arcatores Anglici e clivo in agrum aristarum de-
C *scendebant, & Gallorum equitatum sagittarum jactu impetere non cessabant. Arcus suos extendebant, & hinc atque inde sagittas emittebant. Quoscumque obvios ex hostibus feriebant, ac interimebant. A laevo latere equos Gallorum exenterabant. Quamobrem exercitus Gallicus multum imminuebatur. Qui vulnera susceperant, terga vertebant. Caesi*
D *cadunt equi. Anglis robur accrescit. In hoc bello Galli succubuere. In tot tantisque certaminibus & pulcris agminum motibus ac ordinibus, notabiliori sagacitate usi fuerunt Anglici equites. Quum pugnatorem suum cadere cernebant, alterum pretinus subrogabant. In locum sauciati sanum & adhuc illaesum promte substituebant. Fesso robustus illico*
E *succedebat. Exinde agmina pugnantium immutabant hoc ordine. Quingenti alae dexterae, ad frontes anteriores bellaturi, accurrebant. In horum locum adveniebant quingenti ex millibus, qui in tertia acie collocati erant. Hisce quingentis lassatis, illi, qui jam recesserant, substituti denuo redibant. Parem in modum alam sinistram redintegrabant, ac tali methodo agmen, quod ad ultimam*

ſe morio, ma ſo feruto nella faccia. Moito crudamente eſſo morio in ſio paieſe. Bolenno tornare a ſio Reamo, commatteo con ſio Cunato lo Re de Maiorica, e ſo ſconfitto, e sì lì ſo tagliata la teſta.

A *cuſtodiam retro poſuerant, innovabant. Numeroſa regalis acies in ſuo loco firmiter continuo conſiſtebat. Loco non ſine urgenti ratione moviſſet. Rex Johannes Majoricae in hoc conflictu mortem non oppetiit, ſed vulnus in facie tulit. Crudeliter admodum Rex ipſe in regione ſua occiſus obiit. Quum ad Regnum ſuum vellet reverti, cum ſororio* B *ſuo Rege Majoricae pugnavit, a quo proſligatus eſt, & capite obtruncatus periit.*

Puoi che queſſe vattaglie fuoro infugate, lo Re de Boemia domannao a li ſuoi a quale partito ſtava lo campo. Reſpuoſto li ſo, che ne lo campo non era remaſto perzona bivente aitra che eſſo ſolo con ſoa iente. Tutti Franceſchi erano attriti. Li Engleſi ſtaevano fuorti e rigidi e fiermi co lo loro Stennardo ritto levato. Allhora lo Re de Boemia commannao, che ſi apparecchiaſſino a ferire doi granniſſimi Baroni, li quali erano ſoi Collaterali. Diſſero così: *Che vuoi fare tu? Tutta iente Franceſca ene sbarrata. Li Engleſi ſtaco fuorti. Noa non ſemo ſaiza. A tanta iente ene paſcia lo gire.* Reſpuſe lo Re: *Dunqua voa non ſite li figli de quelli doi miei amici, li quali fuoro li più prodi che fuſſino in la Alamagnia?* Reſpuzero li doi Baroni: *Prodezze non beſuognano, cha noa non temiamo cobelle appo li nemici.* Reſpuſe lo Re: *Io boglio, che ne giamo. Iamo ad morire ad honore.* Diſſero li Conti: *Che guadagni tu della tua muorte e della nuoſtra?* Reſpuſe lo Re: *Pe bona fede queſſo che dico, io lo dico, perchè me credo pugnare pe la veritate.* Ad queſſo li doi Baroni fuoro conventi. Como pecorelle, abbaſſaro le loro boci, e diſſero: *Re, fa ciò che a te piace.* Allhora lo Re fece benire avanti ad ſe aiquanti Baioli, li quali erano li maiuri

Poſtquam agmina Gallorum diſrupta & in fugam converſa fuerunt, Rex Bohemiae a ſuis quaeſivit, quomodo exercitus Gallicus ſe haberet. Reſponderunt ei, in campo neminem remanſiſſe praeterquam eumdem Regem cum ſuis Ger- C *manis militibus. Galli omnes contriti jam erant. Angli cum eorum Vexillo erecto, fortiter, audacter, ac firmiter in campo perſtabant. Tunc Rex Bohemiae praecepit duobus nobilioribus ſuis Dynaſtis, conſanguinitate ſibi conjunctis, ut ad certamen ineundum ſe diſponerent. Illi autem dixerunt Regi:* Quid acturus es? Gallorum acies om- D nino fuſae ac diſperſae abierunt. Angli campum viriliter modò obtinent. Putaſne, nos, ceu Lucanicam vel ſaginam, in fruſtula comminuendos, conterendoſque eſſe? Adversùs tantas hoſtium acies progredi ſtultum erit. *Tum Rex reſpondit:* Vos igitur filii non eſtis duorum quondam amicorum meorum, qui generoſi ſupra ce- E teros dudum fuere, tunc in Alamannia degentes? *Dynaſtae illi addidere:* Nobis haud opus eſt, fortitudinis noſtrae experimentum heic facere. Ceteroquin nihil de hoſtibus pertimeſcimus. *Subjunxit Rex:* Volo utique, ut contra Anglos incedamus. Eamus, mortem cum honore nobis quaeſituri. *Repoſuerunt Comites:* Quodnam lucrum de morte tua noſtraque tibi

A iuri de Luzoinborgo e de lo Reamo de Boemia. E sì li comannào, che a lo sio figlio Carlo fussino obedienti, como a la perzona soa, e che lo dovessino honorare, como Re e Signiore. Anco li comannao, che lo saivassino fora da lo stuormo. Po' comannao a li Conti, li quali erano ne le fronti denanti, che se mettessino tanto inanti e drento fra li Englesi, che se facessi mestieri lo tornare, non se potessi. Po' incatenaose in mieso de li doi Baroni sopradicti, e legaro le catene de le corazze, perchè fussi ad loro communa una muorte, e uno honore.

La prima schiera fo mille Todischi de Luzoinborgo, iente da bene, Boemii, e gentili homini de Praga. Po' essi sequitavano quattro milia Franceschi, Borgognioni, e Piccardi. Sio figlio Carlo se servaro de reto. Allhora sonaro le tromme e le cornamuse da parte in parte. Allhora abbassaro le haste, e speronaro li destrieri. Allhora se feriro senza misericordia. Li Englesi servarono doi vitiose innustrie e astutie. La prima fo, che li cinqueciento cavalieri refiescaro co li mille de reto. La secunna, che le doi ale de li cinqueciento fecero allargare, e prennere campo a destra e a sinistra, accostannose a la frontiera da costa. Quanno li Todischi se fuoro adduosso co li

Englesi

tibi obventurum esse existimas? *Rex inquit:* Aedepol id quod nunc dico, assero, quum certò credam me pro veritate decertare. *His auditis duo Dynastae illi Regi consenserunt. Ceu pecudes, submissa voce locuti dixere:* Quod tibi lubet, exsequere. *Tunc Rex ad se advocavit quosdam Balivos, ex majoribus Luxemburgensis Ducatus, &* B *Regni Bohemici. Ipsis praecepit, ut filio suo Carolo, tamquam sibi, obedirent, utque Carolum eumdem ceu Regem ac Dominum suum colerent. Balivis insuper injunxit, ut filium Carolum e certamine illaesum salvumque deducerent. Postmodum Comitibus, qui in anterioribus agminum frontibus erant, imperavit, ut adeo penetrarent, impete-* C *rent, ac irrumperent in Anglorum acies, ut, etiamsi opus fuisset regredi, attamen pedem referre nullatenus possent. Denique in medio duorum Dynastarum, catenis invicem colligatis, se se constrinxit cum illis, & catenas thoracum insimul conjunxerunt, ut communem obitum, communemque honorem sortirentur.*

D *Primum agmen fuit mille Germanorum Lucemburgensium, proborum hominum, Bohemorum, & patritiorum Pragensium. Hos subsequuta perrexerunt quatuor millia Gallorum, Burgundionum, & Picardorum. Filium suum Carolum Rex Bohemiae retro posuit, ut servaretur. Tunc tubae & fistulae hinc inde sonitum dederunt. Tunc hastas demise-* E *runt, & calcaribus equos adegerunt. Tunc immisericorditer utrinque vulnerando pugnatum fuit. Angli astutiâ & calliditate duos hosce modos adhibuere. Primo enim quingentos equites cum mille, quos retro collocaverant, renovarunt. Secundo duas alas quingentorum equitum dilatari fecerunt, & ad dexteram & sinistram campum occupare, ut hostiles Gallorum acies a latere impeterent.*

Quum

Englesi ne le prime frontiere, allhora le ali, le quali haveano preso campo, feriro da li lati de costa de ciasche parte. E lo Re de Boemia fo attorniato denanti, da lato, e da costato. Lo cavallo de lo Re cadde. Lo Re tramazzò, e fo muorto da li cavalli de li doi Baroni ad lato de esso. Cadde in prima Missore Haum de lo Torniello, uno nuobbele Cavalieri Francesco, lo quale portava la Banniera de lo Re. Quesso fo quasi de li primi co lo Re scavaicato e muorto. Li mille Todischi non diero le spalle. Anco fecero bona resistentia, dato che non havessino nè Re nè Confalono. Moiti Englesi moriero. A la fine la schiera de lo Re de Boemia fo attrita, como se trita poca saiza da granne pistello. Stava Carlo figlio de lo Re Ianni de longa aiquanto. Quanno intese, sio patre essere muorto e sconfitto, non poteo tenere le lacrime. In tanto parlao e disse: *Moramo con esso*. Là movea soe banniere pe gire. Lo sio gire era temerario, senza utile, cha li Englesi stavano più fuorti che mai. Ira, tristitia, e furore lo menavano. Allhora li soi Baroni li fuoro 'ntorno, e presero lo cavallo pe lo freno, e li voitaro la testa in ver di Parisci, e se lo strascinaro ad malo sio talento si' in Parisci, e là se posao. Lassaose fare doice forza, e fece lo meglio, e mustrao lo animo de bolere fare. Hora non ene chi tenga campo pe lo Re de Francia. Lo campo remase a li Englesi. Non se diero a la ruba. Anco fecero una cosa moito notabbele. Bene da tre dii po' la sconfitta non se trassero arma da duosso. Non descesero da cavallo. Non se partio lo Stennardo Regale da campo. Non se mosse aicuno da la vardia. Po' bi-

dero,

A *Quum Germani cum Anglis in primis agminibus manus conseruerunt, tunc Anglorum alae, quae jam dilatatae campum occupaverant, Germanos ex utroque latere vulnerarunt. Rex Bohemiae ante, ad terga, & ad latus circumdatus ab hostibus fuit. Regis equus tunc decidit. Equo disjectus Rex, proculcatione equorum Dynastarum duorum, qui*
B *ad latera Regis stabant, protritus, interfectusque obiit. In primis cecidit Dominus Haum de Tornello, nobilis Gallicus Miles, qui Vexillum Regis deferebat. Hic primus fere ex illis exstitit, qui cum Rege ex equis disjecti ac interemti occubuerunt. Mille Germani terga minime verterunt; quin immo fortiter obstitere, licèt Rege Vexilloque destituerentur.*
C *Quamplures Angli interiere. Demum agmen Regis Bohemiae attritum ac dispersum periit, quemadmodum a magno pistillo modica saginae vel Lucanicae quantitas conteritur. Carolus filius Johannis Regis Bohemiae aliquantulum, dum ea agebantur, distabat. Quum verò rescivit, patrem suum profligatum succubuisse, lacrymis temperare*
D *nequivit. Interim haec pauca loquutus dixit:* Mortem oppetamus & nos cum ipso. *Vexilla Caroli jam movebantur, ut illuc, ubi Rex fato cesserat, procederent. At Caroli incessus inconsultus nimium & inutilis erat; nam Angli fortiores quam antea persistebant. Irâ, tristitiâ, & furore Carolus adducebatur. Tunc Dynastae Carolum circumvenerunt,*
E *arripientesque equi fraenum, equi caput versùs Parisiorum Urbem flexere, & reluctantem Carolum denique ad eam Civitatem perduxerunt. Ibi substitit ille, qui quidem dulciter cogi se a Dynastis suis permiserat, sanius consilium amplexus, ut voluntatem agendi saltem perhiberet. Nunc nullus pro Rege Franciae campum vel locum servat. Gallorum castra Angli occupatunt. Ii spo-*

liis

dero, che homo nullo contradiceva. Le locora erano fecure de aguaito. Allhora una parte ordinata fe deo a la ruberia, a lo arnefe guadagniato, a fpogliare le corpora muorte. Ecco quella nuobbeliffima fconfitta fatta in Francia a la Villa de Crefcì. Seffanta milia homini muorti in campo. Moiti fuoro li prefunieri. Fuoro muorti lo Re de Boemia Capitanio ienerale de la huoste, lo Conte de Lancione de Valoife, Aloifci Conte de Flandria, & aitri Baroni affai. Mille e cinqueciento para de fperoni de aoro fe trovaro li Englefi guadagniati, fenza aitri moiti, e treciento Banniere prefe ne la rotta. Li mille Todifchi ne fuoro portati in Parifci con carrette. La maiure parte de lo cuorpo de lo Re de Boemia fo portata. Granne parte ne era guaftata. Queffe corpora ne iero nude da lo campo a Parifci a la fepultura. L'aitra iente non fo coita allhora. Anco demorao dii quatro in piana terra ad fpettacolo de onne iente.

Po' queffo li Englefi coizero lo campo, e tutto loro arnefe affettaro ne le carrette, e fatta ordenata Compagnia non demorao più. Vanno e tornano a reto. Loro cammino fo a Cales lo fuorte Caftiello canto la marina per affediarlo. Calefani ftaevano perfidi, e fedeli a lo Re de Francia. Pefcatori foco, cha ftaco canto mare. Mala iente, e derobatori

A *liis & rapinis faciendis minime fe dederunt. Quidpiam infuper laude dignum fecere. Triduo post cladem hoftibus illatam arma non depofuerunt. Ex equis non defcenderunt. Loco non moverunt regale Vexillum. Nullus Anglorum a cuftodia fibi commiffa receffit. Inde cognoverunt, neminem amplius fibi ipfis opponi. Loca enim ab infidiis tuta e-*

B *rant. Tunc Anglorum pars quaedam praedis fe adjecit, exfpoliandis mortuorum cadaveribus, & fupellectili hoftili, quam fuerant lucrati, colligendae. Hujufmodi fuit nobiliffima clades illa, quae contigit in Gallia ad Oppidum Crefciaci. Sexaginta millia virorum in campo caefa periere. Quamplurimi in captivitatem abducti iverunt. Rex Bohemiae*

C *Imperator exercitus Gallorum, Comes Alenconii de Valois, Ludovicus Comes Flandriae, permultique alii primores ac Dynaftae interfecti fuerunt. Mille quingenta paria calcarium aureorum Angli lucrati funt abfque multis aliis fpoliis. Trecenta Vexilla in illo conflictu cepere. Mille Germanorum cadavera curribus impofita Parifios advecta fuerunt. Cor-*

D *poris Regis Bohemiae major pars delata fuit. At ex magna parte deformatum erat ejus cadaver. Corpora illa mortuorum denudata a caftris ad fepulturam Parifios deportata fuere. Reliqua profligati exercitus multitudo, tunc minime recollecta, in campo jacuit quatriduo, humi proftrata ad fpectaculum omnium.*

E *Poft haec Angli agmina fua collegerunt, & omnia utenfilia fua curribus impofuerunt, difpofitifque aciebus moram amplius protrahere noluerunt. Iter fufcipientes, retrogrediuntur. Caletum, ad forte Caftrum fecus maritimam, obfeffuri perrexere. Caletani gens perfida erant. Fidem obfequiumque erga Philippum Regem Franciae cuftodiebant. Pifcatores funt, quia pone litora maris morantur,* At

tori de mare. Quanta iente paſſava pe mare de Engilterra in Francia, tanta robavano. Allhora lo Re Adoardo là ne gio, & aſſediao quello Caſtiello de Caleſi meſi tredici pe mare e pe terra. Pe mare habe navi, che guardavano li paſſi, che non poteſſino havere nè entrata nè ieſſuta. Pe terra eſſo sì lo aſſediava. E fece uno foſſato terribbele da ſi a lo Caſtiello. Po' circonnao la huoſte ſoa con uno aitro foſſato granniſſimo, e con taole lo armao, perchè nullo poteſſi offennere ſoa iente. Hora ſtao lo aſſedio. Hora ietta macine e palle de piommo ſu ne le puorte. Tutte le infrange, tutte le ſcommove. Ietta prete de travocco. Non fina notte e die. Ietta fuoco ne la Terra. Bombarde, Spingarde, & aitre horribbeli coſe da pericolare lo Caſtiello e li havitatori. Caleſani fuorte ſe deffenneano. Anco eſſi haveano travocchi e tormenti da commattere. Terra iettavano in mare. In terra, come fao la Spinoſa, deſſenneanoſe. Una piommata ieſcio de Caleſe, e coize una nave granne e bona. Sfonnaola, e sì la fonnao in mare. Ià mancata era la vidanna ne lo Caſtiello, & anco ne lo huoſte. Quelli non ſe boleano rennere. Queſſi non ſe moveano da lo aſſedio. La fame era granne. Ià Caleſani haveano comenzato a iettare le ſuorti, che uno manicaſſi lo aitro. Ne la huoſte comenzava la iente povera a manicare li cavalli. Caleſani coſtretti pe la fame, co la licentia de Adoardo, mannaro lettere a lo Re, che ſuccurreſſi. Lo Re de Francia cavaicao con dodici milia perzone. Era tornato ſio figlio Ianni Duca de Normannia.

Quanno

A *At mali moris homines, maris piratas agunt. Quotquot mare trajiciebant ab Anglia in Franciam venientes, exſpoliabant, ac depraedabantur. Tunc Rex Eduardus Caletum proceſſit, atque illud Caſtrum terrâ marique tredecim menſium ſpatio obſedit. In mari naves habuit, ad paſſuum cuſtodiam, ut Caletanis ingreſſum exitumque per mare intercluderet.* B *Terrâ illos item obſidione arcta premebat. A loco, ubi Eduardus cum exercitu ſuo pedem fixerat, uſque ad Caſtrum amplam & enormem foveam extruxerat. Poſtmodum agmina ſua circummunierat aliâ ingenti nimium foveâ, quam ligneis tabulis armavit, ut hoſtium nemo militum ſuorum acies laedere valeret. Hinc obſidio inchoatur.* C *Hinc ſaxeas molas, plumbeaſque pilas & globos adversùs portas Caſtri injiciunt Angli, eaſque omnes perrumpunt ac quaſſant. Saxa e militaribus machinis, quae vulgo appellantur Trabucchi, emittunt. Die noctuque non deſiſtunt. Ignem in Caletum immittunt. Bellicis tormentis, quae* Bombardas *&* Spingardas *vulgus nominat, aliiſque terribilibus ingeniis Caſtrum & incolas impetunt.* D *Caletani viriliter ſe defendebant. Etiam ipſis erant baliſtarum tormenta ad projicienda ſaxa, aliaque inſtrumenta bello opportuna. Terram in mare mittebant. In continenti, ceu Hiſtrices, operabantur. Ictus plumbeae pilae e Caleto emiſſus, ingentem navem, & bene compactam percuſſit, quae immaniter perforata & in fundo perrupta, in mare ſubmerſa periit.* E *Jam victualia in Caſtro defecerant, nec non & in obſidentium exercitu. Obſeſſi deditionem renuebant. Oppugnatores ab obſidione non removebantur. Fames utroſque fortiter urgebat. Caletani ſortes poſuerant, ut reparandae fami unus alterum comederet. Anglorum vulgus in exercitu equorum carnibus veſci coeperat. Caletani fame*

adſtri-

Quanno la huoste de lo Re se approssimao ad Calese, trovanno la huoste de lo Re Adoardo fuorte curata sì de fossati sì de taolati, non può passare, non se può accostare pe le moite freccie. Allhora lo Re Filippo mannao per Adoardo, che iesciss fora a lo campo a la vattaglia. Respuze Adoardo: *Io iesciraio fora a la mea petitione non a la toa*. Respuze lo Re Filippo: *Granne vergogna ene. Io stò in campo. Tu non se' ardito iescire fora a la vattaglia*. Respuse Adoardo: *Vergogna non ene, cha io non stone indarno. Lo mio stare non ene senza utile. Io intenno mò sepra Calese. Lo primo die, che la opera de Calese ene fornita, io iesciraio fora a lo campo*. Respuze lo Re Filippo: *Calese io ti dono. Non lassare per ciò che da me tu sia*. Respuze Adoardo: *Non besuogna, che tu me lo doni, cha quello, che io mi guadagno co la spata in mano, non besuogna, che mi sia donato*. Allhora lo Re Filippo non potenno passare, deo licentia a' Calesani, che provvedessino ad onne loro fatto e salute. Deo la voita in reto, e tornao in Parisci. La fame conzumava Calesani. Calesani domannaro mercede a lo Re de Engilterra. Diceva lo Re: *Como haveraco mercede, che me haco fatto despennere tutto mio ariento?* Le puorte fuoro opierte. Lo Re boleva tutti Calesani accidere. Ma pe le pregarie instantissime de la Reina e de aiquanti Mastri de Theologia, lo Re li perdonao. Iesciro Calesani da Calese con una gonnella per homo. Aitro nò.

A *adstricti, Eduardi venià, literas ad Francorum Regem miserunt, ut ipsis promte opitularetur. Rex Philippus cum duodecim millibus militum equitavit. Johannes Dux Normanniae filius ejus jam redierat, & patri se conjunxerat.*

Quum exercitus Gallorum cum Rege Caletum appropinquavit, Anglos hostes accurate tum foveis, tum tabulatis munitos ac vallatos invenit. Ob id ultra
B *progredi, & Castro Caletano accedere nequivit, impedientibus praesertim spissis sagittarum hostilium imbribus. Tunc Rex Philippus nuntium Eduardo Regi misit, ut e castris ad certamen in apertum campum pugnaturus prosiliret. Respondit Eduardus:* Quum mihi, non tibi, libuerit, e castris egrediar.
C *Addidit Philippus:* Summo probro hoc tibi est. Ego nunc in campo decertare paratus consisto. Tu ad pugnam mecum ineundam erumpere non audes. *Subdidit Anglus:* Haud me pudet sic agere, quum otiosus & iners heic nullo modo persistam. Absque fructu heic non immoror. Adversùs Caletum nunc vires, ani-
D mumque promoveo. Quandocumque Caleti opus, quod suscepi, fuero exsequutus, foras ad te in campum certò veniam. *Subjunxit Gallus:* Caletum tibi dono. Quare ne omitte, quin tu ad me huc te conferas. *Reposuit Eduardus:* Haud mihi opus est, ut Caletum dones; nam quod exerto ense obtineo, haud condecet,
E ut a quoquam mihi dono detur. *Tunc Philippus ad Caletanos transire non valens, illis permisit, ut saluti propriae, ceterarumque rerum securitati consulerent. Itaque Rex idem Franciae retrocessit, & ad Parisiorum Urbem remeavit. Fame consumebantur Caletani. Hi veniam & clementiam Regi Angliae supplicarunt. Ajebat Rex:* Quei parcam illis, qui ut immensam omnem

mò. Caltse con aoro, ariento, panni, e animali remase a li Englesi. Quello Castiello fo empito de Englesi. Bene serve a la Corona de Engelterra fi' a lo die de mò.

CAPITOLO DECIMOQUINTO.

De lo grannissimo Diluvio, e piena de acqua de lo Fiume Tevere.

COrrevano Anni Domini MCCCXLV. ne lo Pontificato de Papa Chimento Sesto. Ne la Cittate de Roma crebbe lo fiume, lo quale se dice Tevere, e fo per lo suo crescere de acqua uno diluvio mortifero e maraviglioso in tal muodo, che pochi, anzi nulli se arricordassino essere simile stato. Tutta la estate passata opierze Dio la cataratta de lo Cielo, e mannao acqua spessa e foita, non granne. Ma po' nell' Autunno, recoite le uve, comenzanno da la festa de Onnia Santi, parze, che le fontane de lo avisso fussino opierte pe vomitare acqua. Allhora comenzao lo Tevere a crescieре, e non decresceva niente. E ne li dii fra Onnia Santi, forse de dii otto, durao lo cresciere de le acque, le quali terribbelmente iescivano li usati termini de lo lietto de lo suo canale. Allhora empìo tutta la pianura, la quale iace 'ntorno a la Cittate

A nem pecuniam meam erogarem ac impenderem, me coëgerunt? *Tunc Caleti portae apertae patuerunt. Caletanos quoslibet neci tradere Anglicus Rex proposuerat. Verùm efficacissimis precibus Reginae conjugis, & supplicationibus quorumdam Magistrorum Theologiae, Caletanis Eduardus pepercit. Caletani ex Civitate exierunt, unâ tu-* B *nicâ contecti. Nullum aliud indumentum, nullamque aliam rem secum detulerunt. Angli Caletum obtinuere, auro, argento, pannis, & equis refertum. Castrum illud multis Anglorum aciebus munitum fuit. Usque adhuc Regno Anglico probe subest.*

C

CAP. XV.

De maximo diluvio, & inundatione aquarum fluminis Tiberis.

CUrrebat Annus Domini Millesimus Trecentesimus Quadragesimus Quintus, sub Pontificatu Clementis Papae VI. In Urbe Roma crevit Flumen Tiberis, ex cujus aquarum augmento fa- D *ctum fuit mortiferum ac stupendum diluvium, ita ut pauci, immo fere nulli tunc temporis, consimile retroactis temporibus contigisse recordarentur. Praeteritâ aestate totâ cataractas coelorum aperuerat Deus, & spissam ac densam, non magnam, immiserat aquam. At succedente autumno, post uvarum vindemias, a festo die Omnium Sanctorum* E *pluvia coepit ingruere, adeo ut fontes abyssuum reclusos patuisse ad evomendam enormem aquae copiam, unusquisque existimaret. Tunc Tiberis auctus nimium intumuit, & nullatenus decrescebat. Totâ fere Sanctorum Omnium Octavâ incrementum aquarum perduravit, quae ex propriis consuetis canalibus alveisque impetuosâ eruptione excesserunt. Tunc aquis repletam vidimus universam planitiem,*

tate de Roma. Po' la maiure parte drento e fora de Roma. Maraviglia ene, e cosa mai non odita da' Romani. Tutta la pianura de Roma notava. Solo li Sette Colli se pareano non occupati da la acqua. Quessi soco li termini e li confini de tale diluvio in Roma. E dico brevemente. In prima, Piazza di Santa Maria Rotonna era tutta piena, che per nulla via per essa se poteva gire nè a pede nè a cavallo. Anco ne la Piazza de Santo Agnilo Pescivennolo benne l'acqua fi' a la Contrada de li Judei, la quale vao a la Piazza de li Judei d'appriesso a lo Arco, lo quale vao a la Piazza de li Savielli. Anco in Colonna pervenne l'acqua fi' a lo Folseraco, lo quale stao a Santo Andrea de Colonna, dove stao la granne Colonna. Anco Puorta de lo Puopolo notava per tale via, che pe nulla via ad essa si potea annare. Item lo Campo de la Augusta. Item a Santo Trifo esuberao fi' a lo Aitare e Tempio de la Chiesa. Anco entrao lo Monastero e la Chiesa de le Monache de Santo Silvestro de lo Capo. E chi voize gire a le Donne, gio co la sollanella. Item intrao lo Monastero de Santo Giacomo de Settignâno pe la via de Trestevere in tale muodo, che tutto lo luoco e la Chiesa notava nell' acqua, & occupao tutto lo luoco co lo Aitare. Anco parea a quelli che stavano ne lo Monte de Santo Brancazio, che da pede fossi uno Laco terribbele, in mieso de lo quale pareva stare quello Monasterio. Anco occupao li confini e la Chiesa de Santo Paolo Maiure, le vigne, e le seminata, e li campi co lo seminato. Anco occupao tutte le vigne de lo territorio de Puorta de Santo Paolo, lo quale

A *tiem, circum Romanae Civitati adjacentem. Postmodum major pars, nedum intus sed & extra Romam, aquis oppleta fuit. Mirum profecto, nec a quopiam Romanorum umquam auditum. Totam Urbis planitiem aquae cooperuerant. Septem Colles tantum ab aqua minime occupati remanebant. Hujusmodi inundationis limites ac fines nunc describam.* B *Dicam paucis. Primo Forum Sanctae Mariae Rotundae, per quod quisquam nullo modo pedes seu eques poterat incedere, aqua ubique replevit. Insuper aquis contectum fuit Sancti Angeli Piscivenduli Forum usque ad vicum Judaeorum, ducentem ad eorumdem Forum juxta Arcum, per quem itur ad Forum Sabellorum. Praeterea in Columna a-* C *quae pervenerunt usque ad Folseracum, conjacens Sancto Andreae de Columna, ubi ingens Columna visitur. Portam Populi aquae insuper inundaverunt, ut per eam nemo ulla ratione posset introire. Item in Campum Augustae pervaserunt, & ad Sanctum Triphonem tantâ exuberantiâ processere, ut in Templum & Ecclesiam ingressae, ad Altare usque* D *conscenderent. Ulterius Ecclesiam & Monasterium Monialium Sancti Silvestri de Capite invaserunt. Qui pergere ad sacras illas virgines voluere, cum navicula illuc se contulerunt. Per viam Transtiberis aggressae sunt aquae Monasterium Sancti Jacobi de Septiniano, ita ut is locus atque Ecclesia in undis enatarent, & universus locus una cum* E *Altari aquis contegeretur. Obtutibus illorum, qui Montem Sancti Brancatii incolebant, ingens lacus in planitie apparebat, in cujus medio Monasterium illud aquis obrutum cernebatur. Confinia & Ecclesiam Sancti Pauli Majoris, vineas, agros, camposque cum satis, eaedem aquae subegerunt. Aquis inundantibus cessere omnes vineae agri Portae Sancti Pauli, quae Ostiensis nuncupatur,*

A quale hao nome Ostiense. Anco tutte le vigne in Puorta Santo Pietro.

Brevemente onne pianura, la quale iace canto lo fiume. Conciosia cosa che tanta abunnantia de acqua occupassi tutto lo spatio de Santo Spirito, e la Piazza de lo Castiello, e le Case de Puortica, intrao la Puorta de lo Ponte, la quale ene de lenno.
B Anco l'onna dell'acqua, la quale beniva pe la Puorta de Cività Leonina, canto lo Castiello, in primamente se commatteo coll'onna, la quale beniva da Santo Spirito. Da po' perchè pareva uno Laco, lo luoco non se potea passare se non co la sollanella. Quanno giva lo homo a Ponte pe la strata ritta de li Vaiani,
C se giva ne la acqua fi' a li guazzanni de lo cavallo. Quessa sopperchia acqua conzumao e defocao tutte le viti e li seminati, che trovao. E semenao le Vigne de creta. E scarporio li arvori da radice. E deo pe terra muri e case. Affocao vestiame. Danneiao lo territorio de Roma pe più de doiciento milia Scudi.
D Anco ruppe le catene a li ingniegni de li Mulinari, e menaone da cinque bone mole, le quali condusse a lo mare. Allhora fuoro le mole perdute, altre mole deslocate, recuperate a granne pena. Anco pe la acqua benevano arvori, nave, mole, taole, animali, case, le quali violentemente havea tratto lo fiume dell'acqua.
E Parte di quesse cose si prennevano, parte ne erano portate a lo mare. Anco porte, banche, votti piene di vino. E fo chi prese le votti piene di vino, e fo tale, che prese la cassa, ne la quale era pecunia. E fo chi bide, che pe lo Fiume notava una casa de lenno de taole, ne la quale fo odito uno guarzone, che stava ne la culla e vagi-

tur, & cunctae vineae in Porta Sancti Petri.

Paucis verbis. Universa planities, flumini adjacens, aquis obruta est, quae, quum ex earum copia spatium omne Sancti Spiritus, Forum Castelli, & Domos Porticus occupassent, Portam ligneam Pontis superantes introierunt. Hinc aquarum undae per Portam Civitatis Leoninae secus Castellum venientes obsistebant aquis, quae a Sancto Spiritu defluentes decurrebant. Itaque ceu unico lacu effecto, nulli suppetebat permeandi facultas, nisi cum navicula. Ii autem, qui recto tramite Vajanorum ibant ad Pontem, per aquam usque ad equi femora pergebant. Ex hacce aquarum superfluitate, omnes vites & sata, quae ibi exstiterunt, submersa, consumta, avulsaque periere. Vineae cretâ limoque superinducto coopertae, arbores radicitus exstirpatae, muri ac domus ad terram disjectae, animalia & armenta suffocata defecerunt. Romanus ager ex hujusmodi diluvio jacturam plusquam ducentorum millium Aureorum pertulit. Aquarum impetus catenas a Molitoribus artificiose compactas perfregit. Usque ad mare quinque validas molas aqua adduxit. Molarum aliae deperditae, aliae loco disjectae, summa cum difficultate vix tandem fuerunt recuperatae. Innatantes aquis venire vidisses arbores, naves, molendina, tabulata, animalia, & domos; quae omnia violenter exportans fluminis aqua abripuerat, una cum januis, scamnis, tabulis, doliisque vino plenis. Aliquibus datum est, dolia ipsa cum vino ex aquis posse extrahere. Nonnullis contigit, ut capsulam, in qua pecunia reposita fuerat, reciperent. Quidam domunculam ligneo tabulato constructam enatare conspexerunt, puerumque in ea inclusum vagientem in cuna audierunt. Haec omnia, atque alia innumerabilia intumescentium aquarum ex-

va. Queste cose & anco innumerabbeli furava lo collo de la acqua, e menao vovi collo aratro e colla gomera. Granne tiempo piobbe. Granne tiempo lo Tevere stette enfiato. Po' comenzao a cresciere. Cinque dii durao la piena. Fi' a lo quinto die crebbe. Lo sesto die stette. Non fece inanti. Lo settimo discrebbe, e tornao a lo suo lietto usato. Piscatanti, uno Macellaro de Roma, havea uno tronco vranco di Castrati in una casa canto lo fiume. Cacciaoli in una casa tanto discosto, che li parea impossibbele, che lo Fiume entrassi in quella. La notte crebbe lo Fiume, e stesese tanto, che occupao quella casa. Piscatanti quanno gìo lo dimani, trovao la casa piena de acqua, e li Castrati affocati notavano. Ne la Cittate de Fiorenza, Anno Domini MCCCXLV. de lo mese de Novembrio a li dii quattro pe lo granne diluvio fo poco meno sommerza la Cittate de Fiorenza. Lo Ponte fo pe terra. Li forni guasti. Lì non si poteo cocere lo pane granne tiempo. Li pozzi se empiero de acqua. Crescette lo fiume. L'acqua crebbe. Mancanno lo fiume, l'acqua mancava.

CAPITOLO DECIMOSESTO.

De la Galea sorrenata, e derobata in Piaia de Roma.

COrrevano Anni Domini MCCC .... de lo mese de...... a die..... quanno sorrenao una Nave de mercantia in Piaia Romana fra Puorto e Ostia ne lo Tevere. La novella fo pe questa via. Mercatanti de lo

A *cessus suffurabatur. Boves cum aratris ac vomeribus abstractos rapide avehebat. Multis diebus pluit. Diu Tiberis turgidus constitit. Deinceps augeri coepit. Aquarum exuberantia quinque diebus continuis crescendo perduravit. Die sexta substitit, nec ultra adaucta fuit. Septimo decrevit, aquis ad consuetum alveum redeuntibus. Quidam ex lanionibus Romae,* B *Piscatantes nomine, in quadam domo juxta flumen gregem castratorum arietum habens, eos removit, & in alia domo collocavit, a flumine adeo longe dissita, ut sibi tunc impossibile visum fuerit, fluminis aquam ad domum eamdem fore perventuram. Noctu flumen ita excrevit, ac se se adeo dilatavit, ut domum illam intrarit. Sequenti mane* C *Piscatantes gregem invisurus domum repetens, ipsam aquis subactam nedum invenit, sed & castratos arietes suffocatos aquae innatare vidit. In Urbe Florentina eodem Anno Domini Millesimo Trecentesimo Quadragesimo Quinto, mense Novembri, die quarta, ob ingens diluvium, parum abfuit, quin Civitas eadem submergeretur. Tunc Pons ad solum* D *disjectus corruit. Furni perrupti, in quibus postea per longi temporis spatium panis coqui non potuit, & putei aqua repleti fuere. Adaucto flumine Arni, aqua excrevit. Decrescente Arno, aqua defecit.*

CAP. XVI.

E De triremi in arenam impacta, & mercibus expoliata in Romano litore.

DEcurrebat Annus Domini MCCC ...... mense ...... die ..... quum Navis mercibus onusta in arenam impegit ad Romanum litus inter Portum & Ostiam in Tiberi. Novitas in hunc modum fuit. Mercatores Regni Neapolis ab

lo Renno benivano da Ponente, & haveano caricata in Marsilia & in Avignione una Galea de panni Franceschi. Lo lenno era de la Reina Iohanna. Li Patroni, li Comiti, e li Marinari erano Napolitani & Ischiani. Muovese la Galea, e fuorte leva in aito le vele a lo viento. Passa Marsilia, passa Monaco, passa lo mare de Genoa. Po' ne passa a Pisa. Po' ne vao a Piommino. Po' ne vao a Civita Vecchia. Boleano annare a casa. Allhora se muosse una pestilentia de viento. Lo mare vussava senza misericordia. Li vienti erano tanto contrarii, che maiestria de Marinari perdea onne rascione. La notte era fuorte nera. La oscuritate horribbele. Mai non bedesti sì pena de Inferno. Nullo remedio era, saivo che ritornare a lo Puorto de Civita Vecchia. Fuorte e duro parea a li Marinari e a le vrigate tornare a reto, e tanta via perdere. Se a Civita Vecchia tornavano, ponevano la Nave in saivo. Fo deliverato tenere mezza via, de canzare in Piaia Romana, e fora lo pericolo, ricuverare ne lo Tevere de Roma. Così fo fatto. Voitano li Marinari soi arteficii e igniegni. Daco la voita pe entrare la soce de Tevero. Ahi quanto pericolo passaro in quella intrata! Ora ne vao la Galera pe lo Fiume, credenno essere saiva, poichè la ira de lo mare non li appotea, poichè la soce era passata. Ma non gìo così. Quanno lo lenno fo in mieso de lo Canale de lo Tevero ne lo luoco, che iace fra Ostia e Puorto, lo lenno stava, e non se muovea. Là iace uno malo passo. La acqua hao là poco de fonno. Caddero là in quello malo passo, dove ene poca acqua. Non tennero lo pieno Canale. Li usati Marinari di Genoa e di Cecilia quello

A *ab Occidente revertebantur, & in Urbibus Massiliensi ac Avinionensi pannis Gallicis triremem oneraverant, quae ad Reginae Johannae dominium spectabat. Patroni, Comites, & Nautae partim Neapoli, partim ex Insula Aenaria oriundi erant. Triremis iter suscipiens, in altum vento fortiter vela explicat. Massiliam praeterit. Monoeci Portum praetergreditur. Mare Genuensium trajicit.* B *Exinde Pisas pervenit. Tum Plumbinum petit. Postmodum Civitatem Veterem pergit. Petere patriam meditabantur. Tunc pestifera ventorum tempestas surrexit. Aequor immaniter irascebatur. Tanta ventorum erat contrarietas, ut nautarum magisterium quacumque providentiae ratione destitueretur. Nox summopere nigricans* C *ingruebat. Horribilis obscuritas tanta erat, ut numquam majorem hac infernalem poenam vidisses. Nullum aliud remedium supererat, quam quod Portum Civitatis Veteris repeterent. Durum sane ac molestum nautis, ceterisque sociis videbatur, cursum retorquere, & jam emenso itinere fraudari. Verùm si Civitatem Veterem remeassent, navem in tuto collocassent.* D *Decreverunt autem mediam viam tenere, ac versùs plagae Romanae tractum declinare, atque periculo procul, se se in Romanum Tiberim recipere. Id exsequutioni mandarunt. Navitae machinamenta omnia triremis huc illuc pro re convertunt. Fauces Tiberis ingressuri, cursum deflectunt. Proh quale quantumque discrimen in faucium Tiberinarum introitu superarunt! Nunc Tri-* E *remis per flumen procedens, in tuto se positam existimabat, quod maris indignationem evasisset, & Tiberis fauces fuisset praetergressa. At res ipsa in contrarium cessit. Ubi navis in medio canalis Tiberis advenit in loco, qui Ostiam & Portum interjacet, ibi immobilis substitit. Eo in loco periculosum vadum inest. Parum aquae fluminis alveus ibi con-*

quello passo schifano. Allhora discesero Marinari aiquanti, pe sapere la cascione de la demoranza de lo lenno, e bidero che la Galea toccava fonno. E non valeva aiutare con pali, nè premere con vraccia. Anco lo Fiume tempestate haveva. Lo lenno se era sorrenato ne la rena. L'onna batteva, e muoveva lo lenno da lato a lato. Pareva cha lo bolessi revoltare sossopra. Allhora le tristitie de li Marinari e de lo Patrone suoro granni. Piangono le vrigate. Ciascuno crede morire.

Allhora se fece die. Lo die succurze con soa chiarezza. Lo romore fo sentito a lo Castiello de Puorto, & ad Ostia. Bennero sannolari de Puerto a quelle vrigate pe connucer li in terra. Saivaro lo Patrone e li Marinari e le vrigate con loro roba. La mercanzia remase ne lo lenno. Era ne lo Castiello de Puorto uno nuobbele Romano. Fece tutta quella Galea sgombrare, e trarne la mercantia, panni, e spiciarie. Li quali panni se vennero, e non ne voize rennere cobelle a li perdienti. Anco più chercanti sostenne de essere scommunicato, che de bolere rennere lo aitruio. Assennava una soa Proverbia antica: *Chi pericola in mare, pericola in terra*. Pe la quale cosa e per aicuno aitro eccesso, Martino de Puorto fo appeso pe la canna, como se diceraò. In quella Galea benne la moneta e la rennita de Proenza, la quale beniva a la Reina Ioanna de soa contrata. In quella bennero panni de valore de venti milia Fiorini. In quella bennero vrigate de Proenzani

A *continet. Igitur in metuendum vadum illud, sufficienti aqua carens, impegerunt, relicto pleno canali, per quod navigare debuissent. Peritiores Genuenses ac Siculi nautae discriminosum vadum devitant. Tunc nautarum aliqui descenderunt, ut causam, qua triremis non amplius movebatur, pernoscerent. Conspexerunt, ipsam fundo fluminis inhaerere. Nil proderat,* B *navi opitulari palis, neque humeris, ac brachiis ipsam sublevare. Flumen etiam tempestatem patiebatur. In limosam arenam triremis devenerat, quae quum aquarum undis percuteretur, atque violento motu a lateribus quateretur, proxima excidio videbatur. Tunc nautae & naucleri summo moerore obruti fuerunt. Reliquum vulgus lacrymas fundunt. Quilibet se jam jam moriturum opinatur.* C

Tunc illucescens dies apparuit, qui lumine suo afflictis opem contulit. Clamantium voces ad Castellum Portus & ad Ostiensem Urbem pervenere. Accurrerunt portitores Portus, ut gentium illarum coetus salvos in terram adveherent. Nauclerum, nautas, sociosque cum eorum rebus salvarunt. Merces in triremi D *relictae fuerunt. Romanus quidam Patritius incolebat Castellum Portus. Jussit ille, ut merces omnes, panni, & aromata e triremi exportarentur ac omnino auferrentur. Pannos vendi fecit, & de rebus, quas possessores amiserant, nil sane, recollecto pretio, iis restituere voluit. Quin immo libentius toleravit, excommunicatione innodari, quàm alienum* E *dominis reddere. Proverbio, quod saepius habebat in ore, utebatur dicens:* Qui jacturam in mari sustinet, in terra jacturam facit. *Ob id, ac etiam ob aliquod aliud crimen, Martinus de Portu suspendio gulae damnatus Romae obiit, ut infra dicemus. In eadem triremi imposita perducebantur tum pecunia tum reditus Provinciae, quae Johannae Reginae a regione sua trasmittebantur.*

zani homini e femmene, li quali ne givano a Napoli. In quella benivano sacca de Pepe e de Cennamo e de Canella. In quella benne uno Frieri de Santo Ianni. Havea nome Fra Monriale Proenzano de Narba, Cavalieri a speroni de aoro, molto iovinetto. Arrivao con fortuna a Piaia Romana, e perdio là in quello pericolo onne sio arnese fi' a la scarzella de li Fiorini. Solo la perzona campao, lo quale entrao in Terra Romana de tenerissima etate, e fo homo de Masnata, e deventao vertuosissimo Capitanio, e fecese homo de granne fatto, e de granne valore, e fo capo de granne Compagnia. A lo ultimo li fo tagliata la testa in Roma da Cola de Rienzo Tribuno Augusto de lo Puopolo, como se dicerao.

Eadem navis asportaverat pannos valoris viginti millium Aureorum. In ipsa vecti advenerant Provincialium virorum ac mulierum coetus, qui Neapolim proficiscebantur. Insuper triremis illa attulerat plures piperis & cinnamomi sacculos. In ea Hospitalarius Miles Sancti Johannis advehebatur, cui nomen erat Frater Monrealis, Provincialis de Narbona, Miles ad aurea calcaria, aetate admodum juvenis. Is in praenarrata tempestate ad Romanum litus appulit, & in supra descripto discrimine omnem suam supellectilem amisit, usque ad Aureorum crumenam. Corpore solùm incolumis e periculo evasit, qui in Romanum agrum pedem intulit, quum tenerrima aetate esset, & postea ductor exstitit militum manus, quae vulgo Masnata *appellatur, atque peritissimus armorum Dux effectus, vir magnorum actuum & summae bellicae virtutis, caput ingentis Societatis fuit. Demum Romae capite detruncatus occubuit a Nicolao Laurentii Tribuno Augusto Romani Populi, ut infra dicemus.*

CAPITOLO DECIMOSETTIMO.

De Leonardo de Orvieto tenagliato pe Roma.

. . . .
. . . .
. . . .

C A P. XVII.

De Leonardo Urbevetano per Romanam Civitatem candentibus forcipibus dilaniato.

. . . .
. . . .
. . . . Capitulum hoc desideratur in MStis Codicib. . . . .

CAPITOLO DECIMO OTTAVO.

De li gran fatti, li quali fece Cola de Rienzo, lo quale fo Tribuno de Roma Augusto.

COla de Rienzo fo de vasso lennaio &c.

C A P. XVIII.

De memorabilibus gestis Nicolai Laurentii, qui fuit Tribunus Augustus Romanorum.

N*Icolaus Laurentii humili genere satus &c.* Heic incipit Liber secundus, triginta octo brevibus Capitulis distinctus secundùm editionem Anni MDCXXXI.

VITA

VITA DI COLA DI RIENZO.

LIBRO SECONDO.

CAPITOLO I.

Parenti, nascita, indole, e professione di Cola di Rienzo. Cagione de' suoi pensieri. Sua Ambasceria a Papa Clemente in Avignone, e suo ritorno.

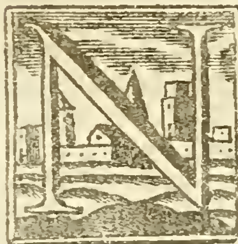
Ola di Rienzo fò de vasso lennajo. Lo Patre sio fò Tavernaro: habbe nome Rienzo. La Matre habbe nome Matalena, la quale vivea de' panni lavare, e d'acqua portare. Fò nato ne lo Rione de la Reola; sio havitatio fò canto de Fiume, fra (1) li Mulinora nella via, che vao a la Reola, dereto de Santo Tomao, sotto lo Tempio de li Judiei. Fò da soa joventutine nutricato de latte de Eloquentia, bono Gramatico, megliore Rettuorico, Autorista bravo. Deh como e quanto era veloce leitore! Moito usava Tito Livio, Seneca, e Tullio, e Balerio Massimo; moito li delettava le magnificentie de Julio Cesare raccontare. Tutta la die se speculava negl' intagli de marmo, li quali iaccio interno Roma. Non era aitri che esso, che sapesse lejere li

VITA NICOLAI LAURENTII.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Parentes, nativitas, indoles, & professio Nicolai Laurentii. Ejus consilia. Legatio ad Clementem Pontificem ad Urbem Avinionensem, ac reditus.

Icolaus Laurentii humili genere satus, patrem habuit Laurentium arte Tabernarium, matrem Magdalenam, quae pannorum lotione, & aquigerulae exercitio victum sibi quaesivit. Nicolao in Regione Regulae in lucem edito habitationis domus fuit juxta Flumen inter Molitores in via, quae ad Regulam ducit, retro Sanctum Thomam, sub Judaeorum Synagoga. Is a juventute eloquentiae lacte nutritus, Grammatices, Rhetoricae, & Auctorum peritiam abunde sibi comparavit. In legendo admirabili velocitate praevaluit. Titum Livium, Senecam, Tullium, & Valerium Maximum, usui sibi admodum familiares habuit. In magnificarum rerum a Julio Caesare gestarum narratione summe delectabatur. Marmoreas, quae Romam circumjacent, sculpturas, quotidie contemplabatur. In legendis Veterum inscriptionibus

(1) *In MS. Estens. legitur:* fra li Mulinari nella Via, che và alla Reola dereto a Santo

A li antichi (2) Pataffii. Tutte fcritture antiche vulgarizzava: queffe fiure de marmo juftamente interpretava. Oh como fpeffo diceva: (3) *Dove fuoco quelli buoni Romani? dove ene loro fumma Juftitia? poteramme trovare in tiempo*, (4) *che queffi fiuriano!* Era bell' homo. (5) Queffo fò Notario. Accadde, che uno fio frate fò
B accifo, e non ne fò fatta vennetta de fea morte: non lo poteo ajutare; penfao longamano vennicare lo fangue de fio frate. Penfa longamano addirizzare la Cittate de Roma male guidata: perciò (*6*) procacciao, e gìo in Avignione per Ammafciatore a Papa Chimento da parte de li tredici buoni (*) huomeni de Roma.
C La foa diceria fò sì avanzarana e bella, che fubbito habbe namorato Papa Chimento: moito ammira Papa Chimento lo bello ftile de la lengua de Cola. Ciafche die vedere lo vole. All' hora fe deftenne Cola, e dice, cha li Baroni de Roma foco derobbatori de ftrade. Effi confiento le homicidia, le robbarie, le adulteria,
D e onne male. Effi voco, che la loro Cittate jaccia defolata. Moito concepeo lo Papa contro li potienti. Puoi a rechiefta de Miffore Juvanni della Colonna Cardinale venne in tanta defgrazia, e 'n tanta povertate, e 'n tanta infermitate, che poca defferentia era de jire a lo Spedale con fio juppariello aduoffo. Stava a lo fo-
E le come bifcia. Ma chi lo pufe in vaffo, quello fteffo l' inalzao; ciene Miffore Juvanni de la Colonna lo remife denanti a lo Papa. Tornao 'n gra-

A *nibus nemo peritior Nicolao inveniebatur. Vetuftas quaslibet Chartas vernaculo vulgari fermone reddebat; & quafcumque figuras in marmore incifas recte interpretabatur. In more habuit faepiffime dicere:* Ubinam modo funt hi veteres Romani? quò illorum fumma aequitas? Utinam mihi datum fuiffet, ipforum aevo fupparem vixiffe! *Corpo-*
B *ris formâ decorus, rifum in ore, in hominis phantaftici ingenii morem, femper habuit. Notariam Artem exercuit. Quum frater ejus interemtus fuiffet, nullaque de ejus nece ultio fumeretur; & quum fratri nullam opem Nicolaus ferre potuiffet, fraternum fanguinem ulcifci diutine meditabatur. Romanam Urbem nequiter adminiftratam in melius reformare per-*
C *petuo excogitavit. Propterea ut Legatus ad Clementem Summum Pontificem ipfemet deftinaretur, effecit, ac nomine Tredecemvirûm Romae Avinionem perrexit. Tantae venuftatis & excellentiae fuit ejus fermo, ut laudati Clementis Papae favorem ac affectum illico fibi Nicolaus attraxerit. Eloquutionis enim & ftili ejus elegantiam fummopere admirans Pon-*
D *tifex, Nicolaum quotidie vifere voluit. Occafionem arripiens Nicolaus retulit, Barones Romanos viarum graffationibus infiftere, homicidiis, furtis, adulteriis, ac aliis criminibus affenfum praebere. Eos in cauffa effe, ut ipforum Civitas defolationi obnoxia effet. Haec Clementis animum contra Potentes ad iram graviter commoverunt. Poftmodum operâ Do-*
E *mini Johannis de Columna Cardinalis a Pontificia gratia dejectus Nicolaus, in tantam inopiam & calamitatem devenit, ut parum abfuerit, quin folo centone indutus*

(2) li antichi Pitafi.
(3) Dove fono queffi buoni
(4) che queffi fuffino?
(5) homo: & in foa vocca fempre rifo appareva in qualche muodo fantaftico. Effo fu Notaro.
(*6*) per fio procaccio gio in
(*) *In editis haec notantur*. Oggi fon detti Caporioni: *hoc eft:* Capita Regionum.

gratia, fò fatto Notario de la Cammora de Roma. Habbe gratia e beneficia assai. A Roma tornao moito allegro. Frà li dienti menacciava.

CAPITOLO II.

Cola in affettamento acremente ammonisce in voce gli Uffiziali, e i Rettori del Popolo; onde viene da Andreozzo Colonna percosso d'una gotata. Fa anche ammonizione al Popolo con una pittura misteriosa.

POichè fò tornato da Corte, comenzao a usare sio ufficio cortesemente. E bene vedea e conoscea le robbarie de li Cani de Campituoglio, la crudelitate, e la injustizia de li Potienti. Vedea pericolare tanto Commune, e non se trovava uno buono Cittatino, che lo volesse ajutare. Imperciò se levao in piedi una fiata ne lo Affettamento de Roma, dove staeano tutti li Consiglieri, e disse: *Non site buoni Cittatini voi, li quali ve rodete lo sangue della povera iente, e non la volete ajutare.* Puoi ammonio li Offitiali e li Rettori, che dovesseno provedere a lo buono stato de la loro Romana Cittate. Quanno la luculenta diceria de Cola de Rienzo fo fornita, levaose uno de Colonna, lo quale avea nome Andreuzzo de Normanno, all'hora Cammorlengo, e detteli una sonante gotata. Puoi se levao uno, lo quale era Scrivasenato, Tomao de Fortifiocca havea nome, e feceli la coda. Questo fine habbe la soa diceria. Anco se-

A *dutus Xenodochium petierit. Ad solis aestum, ceu serpens, consistebat. Verum idem ipse Johannes, qui Nicolaum ad ima impulerat, eum ad sublimia provexit, & denuo ad Pontificis praesentiam perduxit. In gratiam itaque receptus, Romanae Camerae Notarius constitutus fuit. Gratiis, ac beneficiis pluribus donatus, Romam multa cum alacritate re-* B *meavit, minas tamen dentibus continens.*

CAP. II.

Nicolaus in Consilio Officiales & Rectores Romani Populi acriter objurgat. Ob id ab Andreotto de Columna percutitur alapâ. Iterum admonet Populum, symbolicam pi- C cturam publice proponens.

QUum *a Pontificis Curia jam rediisset Nicolaus, officium sibi injunctum comiter coepit exercere. Capitolinorum canum rapinas, & Potentum immanitatem ac injustitiam, perspecta optime habebat. Publicae rei in pejus labenti Civis ne unus quidem inveniebatur,* D *auxilium cum Nicolao allaturus. Quare in Consilio, quo omnes Romanorum Consiliarii convenerant, exsurgens ait:* Haud recte, Cives, agitis, qui pauperum sanguinem bibitis, & opem eis ferre denegatis. *Officiales exinde ac Rectores monuit, ut bono Romanae Urbis regimini consulerent. Facto orationi fine, quidam ex Columnensibus, cui no-* E *men Andreottus Normanni, tunc Praefectus Camerae, consurgens gravem Nicolao Laurentii impegit alapam. Post eum surrexit alter, qui Scribae Senatus munere fungebatur, Thomas Fortifioccae nuncupatus, & Nicolaum subsannationibus additis irrisit. Talem exitum sortitus fuit illius sermo. At denuo Rectores & Populum, ut bene agerent, hortatus fuit, excogitatâ imagine usus, quam in Palatio*

secunnaria lo preditto Cola ammonio li Rettori, e lo Puopolo a lo bene fare per una similitutine, la quale fece pegnere ne lo Palazzo de Campituoglio, nanti lo Mercato, ne lo parete fora, sopra la Cammora. Penze una similitutine in quessa forma. Era pento uno granniffimo Mare; le onne horribile, e forte turvato. In mieso de quesso Mare stava una Nave poco meno che soffocata, senza timone, senza vela. In quessa Nave, la quale per pericolare stava, ce stava una femmena vedova, vestuta de nero, centa de cengolo di tristezza, sfessa la vuonella da pietto, sciliati li capelli, como volesse piagniere. Stava inninocchiata: incrociava le mano, piccate a lo pietto per pietate (7) in forma de perire, che sio pericolo non fossi. Lo soprascritto dicea: QVESTA ENE ROMA. Attorno quessa Nave, da la parte de sotto nell'acqua, stavano quattro Navi, affonnate: le loro vele cadute, rotti li arvori, perduti li timoni. In ciascuna stava una femmena affocata, e morta. La prima avea nome BABILONIA; la secunna CARTAINE; la terza TROJA; la quarta JERUSALEMME. Lo soprascritto diceva: QVESSE CITTATE PER LA INIUSTITIA PERICOLARO, E VENNERO MENO. Una lettera jesciva fora fra quesse morte femmene, e diceva cosinto:

Sopra enne Signoria fosti in altura.
Hora aspettamo quà la toa rettura.

Da lo lato manco stavano doa Isole. In una Isoletta stava una femmena, che sedea vergognosa, e diceva la lettera: QVESSA ENE ITALIA. Favellava quessa, e diceva cosinto:

Tol-

A *tio Capitolii, ante Forum Nundinarium, in superiori parte Camerae, pennicillo expressam, publico conspectui exponi curavit in hunc modum confectam. Amplissimum Mare horribilibus undarum motibus perquam agitatum conspiciebatur. In ejus medio depicta, paene submergenda, navis temone velisque deperditis apparebat. In ea, jam jam periclitaturâ, quae-*
B *dam vidua mulier, atro indumento contecta, tristitiae cingulo praecincta, visebatur, quae scisso, pectore tenus, amictu, & sparsis capillis, ceu ploratura cernebatur. Flexis genibus, ambas manus ad sinum decussatas, pietatis commovendae causâ, inclinans, ac si peritura foret, deprecabatur, ut periculo eriperetur. Sequens Epigraphe legebatur:*
C Haec est Roma. *Circum Navem ex inferiori parte aquae, quatuor aliae Naves submersae conspiciebantur, velis, arboribus, ac temonibus discissis, fractis, amissis. In quarum qualibet mulier aquis obruta ac mortua jacebat. Primae nomen fuit* Babylon: *secundae* Carthago: *tertiae* Troja: *quartae* Hierusalem, *cum hac Inscriptione:* Hae Civitates ob in-
D justitiam perierunt ac defecerunt. *Ex ipsis feminis sequens dictum exibat.*

Prae omni Dominante sublimis exstitisti.
Modò heic ruinam tuam spectamus.

A latere sinistro exsurgebant duae Insulae, quarum uni parvae mulier pudore
E *affecta insidebat, hoc apposito titulo:* Haec est Italia. *Voces in hunc modum emittebat.*

Cuilibet Civitati potestatem eripuisti;
Et me unicam sororis loco habuisti.

Alteri Insulae quatuor mulieres inerant, quae

(7) *In MS. Estensi:* in forma de precare, che

Tollesti la balia ad onne Terra;
E sola me tenesti per sorella.

Nell'aitra Isola stavano quattro femmene, co le mano a le gote & a le jenuocchi, con atto de moita tristezza, e dicevano cosinto:

D' onne vertute fosti accompagnata.
Hora per Mare vai abbannonata.

Queste erano quattro Vertuti Cardinali, cioene Temperanza, Justitia, Prudenza, e Fortezza. Da la parte ritta stava una Isoletta. In questa Isoletta stava una femmena inninocchiata: la mano destenneva a lo cielo, como orassi. Vestuta era de bianco: nome avea FEDE CHRISTIANA. Lo sio vierzo dicea cosinto:

O sommo Patre, Duca, e Signor mio!
Se Roma pere, dove starajo io?

Ne lo lato ritto della parte de sopra stavano quattro ordeni de' diverzi animali co' le scielle, e tenevano corna a la vocca, e soffiavano como soffino vienti, li quali facessino tempestate a lo Mare, e davano ajutorio alla Nave, che pericolasse. Lo primo ordene erano Lioni, Lopi, e Orzi: la lettera diceva: QVESSI SOCO LI POTIENTI BARONI, E RIEI RETTORI. Lo secunno ordene erano Cani, Puorci, e Crapiuoli: la lettera diceva: QVESSI SOCO LI MALI CONZIGLIERI, SEGVACI DE LI NUOBILI. Lo tierzo ordene stavano Pecoroni, Draoni, e Goipi:

A *quae manus partim ad genas, partim ad genua protendentes, conceptum moerorem animi perhibebant, dicentes:*

Cunctis virtutibus consociata fuisti:
Nunc per aequora obambulas derelicta.

B *Illis quatuor feminis quatuor Virtutes, Cardinales appellatae, significabantur, nimirum Temperantia, Justitia, Prudentia, & Fortitudo. A destro latere in minori Insula mulier quaedam manus ad coelum, veluti deprecabunda, extollens, candida veste induta, cui nomen* Fides Christiana, *cernebatur. Inscripta erat haec Epigraphe:*

C

Summe Pater, Dux, & Dominus meus!
Si Roma perit, ubinam ego consistam?

In cujus superiori dextra parte quatuor diversorum animalium, ephippium * *gerentium, ordines picti visebantur, cornua*
D *ad os habentes, ac veluti totidem venti exsufflantes, navim in discrimen conjecturi, ac tempestatem mari suscitantes. Primus ordo Leones, Lupos, & Ursos, apposita hac inscriptione, exhibebat:* Hi sunt Potentes Barones, ac mali Rectores. *Secundus Canes, Sues, & Capreolos, adjecto hoc titulo, continebat:* Hi sunt falsi Consiliarii, Nobilium
E sectatores. *Tertius Pecudes, Dracones, & Vulpes, apposita hac Epigraphe:* Hi sunt vitiosi Officiales, Judices, ac Notarii. *Quartus denique Lepores, Feles, Capras, & Simias, cum hac inter-*

* *Sciélle* in textu, idem prorsus ac *Ascielle*, *Ascelle*, Axillas potius, hoc est *Alas*, non *ephippium*, interpretandas esse videbatur. Melius enim alis instructa animalia ventorum imagines reprehesentare aestum in mare commoventium, quam ephippiata, quis non videt? De Axillis Cic. in Orator. edit. Aldinae 211. a. inquit: *Quomodo enim vester axilla ala factus est? fuga literae vastioris.* Hinc *ala* & *axilla* dictio promiscuè sumenda videtur omnino.

pi: la lettera diceva: (8) QVESSI SOCO LI FALZI OFFICIALI JUDICI, E NOTARII. A lo quarto ordene stavano Liepori, Gatti, Crape, e Scignie: la lettera diceva: (9) QVESSI SOCO LI PUOPOLARI, LATRONI MICIDIALI, ADULTERATORI, E SPOGLIATORI. Nella parte di sopra stava lo Cielo. In mielo staeva la Majestate Divina, como venisse a lo Judicio. Doi spade le jescivano da la vocca, de là e de chà. Da l'uno lato staeva Santo Pietro, e da l'aitro Santo Pavolo ad oratione. Quanno la jente vidde quessa similitudine de tale fiura, onne perzona se maravigliava.

CAPITOLO III.

Un' altra volta in San Giovanni Laterano ammonisce il Popolo in voce coll' esempio dell' autorità già dal Popolo Romano data a Vespasiano Imperadore, e anche con figure misteriose.

QUanno Cola de Rienzo scriveva, non usava penna de Oca; ma soa penna era de fino ariento. Dicea, che tanta era la nobilitate de sio Officio, che la penna devea essere de ariento. Non muito tempo passao, che ammonio lo Puopolo per uno bello sermone vulgare, lo quale fece in Santo Janni de Laterano. Dereto da lo Choro ne lo muro fece ficcare una granne e magnifica tavola de metallo con lettere antiche scritta, la quale nullo sapea lejere nè 'nterpretare, se non solo esso. Intorno a quella tavola fece pegnere fiure, como lo Senato Romano conce-

A *terpretatione:* Hi sunt Populares, Latrones, Homicidae, Adulteri, & Spoliatores. *Supra apparebat Coelum. In ejus medio Divina Majestas, veluti orbem judicatura stans conspiciebatur. Duos ab utraque oris parte prodeuntes gladios tenebat. Hinc inde Sanctus Petrus & Sanctus Paulus orantes discernebantur. Ubi symbolicam ejusmodi picturam aspe-*
B *xit Populus omnis, obstupuit.*

C

CAP. III.

Nicolaus apud Sanctum Johannem Lateranensem Populo iterum verba facit, auctoritatis a Romano Populo dudum Vespasiano collatae exemplo usus, ac etiam aliis mysticis imaginibus.

D *TAntae nobilitatis dignitatem suam esse ajebat Nicolaus, ut argenteum scriptorium calamum sibi deberi diceret: quare non anserino, sed argenteo calamo, quum scriberet, utebatur. Non multo post Populum eleganti vulgari sermone apud Sanctum Johannem in Laterano alloquutus fuit. Amplam & magnificam aeream tabulam, antiquis conscriptam characte-*
E *ribus, quos nisi ipse solus legere ac interpretari valebat, in muro retro Chorum inseri jussit. Circum eamdem figuras depingi curavit, quibus modus edocebatur, quo Imperatoriam auctoritatem Vespasiano Populus Romanus dudum contulit. In Ecclesiae medio suggestum ligneum*

(8) *diceva: Questi soco li Puopolari, Latroni, Micidiali, Adulteratori.* Lo quarto ordene stajevano

(9) *diceva: Questi soco li faizi Officiali, Judici, e Notarii.* Ne la parte

cedea l'autoritate a Besfasiano 'mperatore. Là in mieso de la Chiesia fece fare uno Parlatorio de tavole, e fece fare gradi de lenname assai aiti per sedere. E fece ponere ornamenta de Tappiti, e de Celoni. E congregao moiti Potienti de Roma, fra li quali fu Stefano de la Colonna, e Janni Colonna sio figlio, lo quale era de li più scaitriti, e magnifici de Roma. Nce fuoro ancora moiti huomini savii, Judici, e Decretalisti, e moita aitra jente de autoritate. Sallio (10) in sio Pergolo Cola de Rienzi frà tanta bona jente. Vestuto era con una guarnaccia e Cappa Alamanna, e Cappuccio a le gote de fino panno bianco. In capo avea uno cappelletto bianco. Nella rota dello cappelletto stavano corone de auro, infra le quali ne stava denanti una, la quale era partita per mieso. Da la parte de sopra de lo cappelletto scenneva una spada d'ariento nuda, e la sia ponta feriva in quella corona, e sì la partiva per mieso. Audacemente sallio. Fatto silentio fece sio bello sermone, e bella diceria: e disse, cha Roma jacea abbattuta in terra, e non potea vedere dove jacesse, cha li erano cacciati li vuocchi fora de lo capo. Li vuocchi erano lo Papa e lo 'mperatore, li quali avea Roma perduti per la iniquitate de li siei Cittatini. Poi disse: *Vedete quanta era la magnificentia de lo Senato, cha l'autoritate dava a lo 'mperio.* Poi fece lejere una carta, ne la quale erano scritti li Capitoli, con l'autoritate, che lo Puopolo de Roma concedeva a Besfasiano 'mperatore. In prima, che Besfasiano potessi fare a sio beneplacito Leje, e Confederationi con quale jente e Puopolo volesse: e ancora

(10) sio Purpito Cola

A *gneum erigi fecit, & ligneos gradus ad sedendum perquam altos disposuit. Tapetiorum & peristromatum ornamenta poni curavit. Congregatis inde pluribus Romanis Potentibus, ex quibus Stephanus de Columna, & Johannes ejus filius, sagacitate & magnificentia ceterorum facile princeps, convocatisque quammultis aliis prudentibus viris, Judicibus, Decretorum peritis, nec non &* B *hominum auctoritate praestantium multo coetu, Nicolaus Laurentii pulpitum suum conscendit. Amplâ tunicâ, & Alamanniaco superamictu indutus, capitium exquisiti panni ad genas candidi coloris habebat. In capite pileolum album gestabat. In pileoli orbe aureae coronae inerant, quarum anterior bifariam dividebatur. A* C *summitate pileoli evaginatus argenteus gladiolus pendebat, cuspide coronam pertingens, & eamdem per medium bipartiens. Audacter suggestum ascendit. Indicto silentio, concinnam admodum orationem recitans, Romam humi disjectam decumbere dixit, nec locum, in quo jaceret, ipsam posse dignoscere, quum oculi jam e capite ei fuissent eruti. Oculo-* D *rum vocabulo Pontificem & Imperatorem innuebat, quorum utrumque Roma ob Civium suorum iniquitatem amiserat. Postea inquit:* Quanta fuerit Senatus magnificentia, qui auctoritatem Imperio tradidit, modo intelligitis. *Exinde, ut publice Charta perlegeretur, imperavit, in qua conditiones scriptae continebantur, quibus Romanorum Populus* E *Vespasiano Imperialem potestatem fuerat elargitus. In primis eidem Imperatori permissum legebatur, Leges pro lubitu condere, foedera cum gentibus quibuslibet ac Populis inire. Datum illi insuper, florentem Romae hortum, Italiam nempe, minuere ac ampliare. Comitatum pro arbitrio concedere. Viros ad gradus & dignitates Ducum ac Regum provehere,*

ra potesse mancare e accresciere lo Jardino de Roma, cioene Italia. Potessi dare Contato più e meno, como volessi. Ancora potessi inaizare huomini a Stato de Duca e de Re, e deponere e degradare. Potesse ancora desfare Cittati e refare. Ancora potessi guastare lietti de Fiumi, e trasmutareli aitrove. Ancora potessi imponere gravezze, e deponere a lo beneplacito sio. Tutte quesse cose consentio lo Puopolo de Roma a Bespasiano in quella fermezza, che havea consentuto a Tiberio Cesare. Lessa quessa Carta e quessi Capitoli, disse: *Signori, tanta era la majestate de lo Puopolo de Roma, che a lo 'mperatore dava l'autoritate. Hora mone l'havemo perduta.* Puoi se destese più innanti, e disse: *Romani, voi non havete pace. Le vostre terre non se arano. Per bona fede, che lo Jubileo se approssima, voi non sete proveduti de l'Annona, e delle vettuvaglie, cha se la jente, che verrao a Roma a lo Jubileo, ve trova desforniti, le prete ne portaraco de Roma per rajia de fame. Le prete a tanta moititudine non bastaraco.* Puoi concluse, e disse: *Pregove, che la pace con voa ajate.* Pò quesse paravole disse: *Signori, saccio, che moita jente me teo in vocca per quesso che dico & faccio. E quesso perchè? per la 'nvidia. Ma rengratio Dio, cha tre cose conzumano li medesimi maidicenti. La prima ene la Lusuria: la secunna lo Juoco: la terza ene la 'nvidia.* Fatto lo sermone, e disceso, da tutta la jente fò pienamente laodato.

A *eosque deponere & privare. Denique in ejus facultate positum, fluviorum alveos immutare, & alio divertere. Item tributorum gravamina indicere, & illa remittere. Civitates destruere, easque iterum aedificare. Quae omnia Vespasiano Romanus Populus pari ratione tribuerat, qua Tiberio Augusto contulerat. Hujusmodi Chartâ, & conditionibus perlectis,*

B *inquit Nicolaus:* Tanta quidem, o Domini, fuit Romani Populi majestas, ut Imperatori auctoritatem, quam modo amisimus, tradiderit. *Ad alia progrediens addidit:* Nunc vos, o Romani, pace privamini. Praedia vestra aratro non scinduntur. Hercle quamquam appropinquet Jubilaei annus, vos annonae & victualium copiis neutiquam consuluistis.

C Quum Populi Romam Jubilaei causâ convenerint, & victualium inopiâ Urbem vestram laborare perspexerint, saxa petrasque ipsius Urbis, fame impellente & rabie perciti diripient & exportabunt, nationum multitudini non suffectura. *Orationi finem faciens postremo dixit:* Vos obtestor, ut con-

D cordiam invicem servetis. *Post haec ait:* O Domini, dicta & gesta mea a plerisque novi jam morderi. Quare quaeso? Nimirum haec invidia suadet. Numini tamen sanctissimo gratias ago, quòd idemtidem noverim, invidos ipsos tripliciter consumendos fore: luxuriâ nimirum, ludo, & invidiâ. *Finitâ alloquutione descendens,*

E *universorum publicis laudibus exceptus fuit.*

CA- CAP.

CAPITOLO IV.

Li Baroni di Roma si prendono gioco di Cola. Egli con una pittura a Sant' Angiolo in Pescheria, e in altri modi, predice la sua esaltazione, e fa radunanza per la riforma dello Stato.

In (11) questi juorni usava a li mangiari colli Signori de Roma con Janni Colonna, e li Baroni de Roma prennevano festa de lo sio favellare. Facevanollo sallire in piedi, e sì lo facevano sermonare. Esso ne lo sio sermone diceva: *Io sarajo granne Signore, o 'mperatore. Tutti questi Baroni persequitarajo: quello appennerajo, quello decollarajo.* Tutti li judicava. De ciò li Baroni crepavano de le risa. Poh quante cose nanti disse de la salluta sea, e lo stato de la Cittate, e lo jeneroso reimento! Per questo muodo fece pegnere ne lo muro de Santo Agnilo Pesciveanolo (lo quale ene luoco famoso a tutto lo munno) na feura, cosinto fatta. Ne lo cantone de la parte manca stava uno fuoco moito ardente, lo fumo e la fiamma de lo quale se stenneano fi a lo Cielo. In questo fuoco stavano moiti Puopolari e Regi: de li quali aicuni parevano miesi vivi, aicuni muorti. Ancora nce stava in quella medesima fiamma una femmena moito veterana, e per la granne caliditate le doa parte de questa veglia erano annerite, e la terza parte era remasa illesa. Da la parte ritta nell' aitro cantone era una Chiesia, da la quale jesciva un' Agnilo armato, vestuto de bianco. La soa cap-

CAP. IV.

Barones Nicolaum deridant. Is picturam proponens apud Sanctum Angelum in Piscaria, aliisque modis usus, provectionem propriam ad regimen praenuntiat. Multitudinem congregat pro reformanda Urbis administratione.

Hisce diebus Nicolaus ad nobilium Romanorum, & Johannis Columnensis mensas saepe assidebat. At ejus sermones & dicta Romani deridebant. Ut e mensa exsurgeret, impellebant, eumque sermocinari cogebant. Haec inter loquendum ipse promebat: Ego sane excelsus Dominus, vel Imperator ero. Omnes hosce Barones insectabor: hunc furcâ, detruncatione capitis illum puniam. *In hunc modum cunctorum damnationem praenuntiabat. Haec Dynastis cachinnos excitabant. Proh quam multa, in primis de assumtione sua, ac de Romanae Urbis meliori regimine praesagivit! Ob id in muro Sancti Angeli in Piscaria, in loco quibuslibet notissimo, symbolicam hanc picturam exponi & delineari fecit. In sinistro angulo ardentissimus ignis depictus videbatur, fumo ac flammâ ad coelum usque pertingentibus. Huic igni Populares multi, & Rectores injecti inerant, quorum quidam semivivi, extincti nonnulli apparebant: Inter flammas mulier exacti senii stans conspiciebatur, cujus corporis duae partes adustae nigricabant, tertiâ parte illaesâ adhuc remanente. In dextero angulo forma Templi exsurgebat, ex quo Angelus armis praemunitus, & candidis indumentis contectus prodibat. Rubei panni clamyde superornabatur. Manu dexterâ evaginatum ensem gerebat, & si-*

(11) In questi dì usanno alli manicari con li Signori di Roma, con Janni Colonna, li Baroni

cappa era de scarlatto roscio vermiglio. In mano portava una spada nuda e con la mano manca prenneva quella donna veglia per la mano, perchè la voleva liberare da pericolo. Nell' aitezza de lo campanile stavano Santo Pietro & Santo Pavolo, como venissero da Cielo, e dicevano cosinto: AGNILO, AGNILO, SUCCURRI A L' ALBERGATRICE NOSTRA. Stava ancora pento, como da Cielo cadevano moiti Farconi, e cadevano muorti in mieso de quella ardentissima fiamma. Ancora era nell' aitezza de lo Cielo una bella palomma bianca, la quale tenea ne lo sio pizzo una corona de mortella, e donavala a uno minimo celletto, como passaro, e puoi cacciava quelli farconi da cielo. Quello piccolo celletto portava quella corona, e ponevala in capo a quella veglia donna. De sotto a queste feure stava scritto cosinto: VEO LO TIEMPO DE LA GRANNE JUSTITIA, E TU ASPETTA A LO TIEMPO: La jente, che confluea in Santo Agnilo resguardava quelle feure. Moiti diceano, ch' era vanitate, e ridevano. Aicuni dicevano. *Con aitro se vuolzera rettificare lo stato de Roma, chè con feure.* Chi diceva; *granne cosa ene quessa, e granne significatione hao.* Anco disse nanti la salluta soa per questa via. Scrisse una cetola, e ficcaola nella porta de Santo Juorio de la Chiavica. La cietola diceva cosinto. IN BREVE TIEMPO LI ROMANI TORNARACO A LO LORO ANTICO BUONO STATO. Questa scritta fò posta la prima die de Quarajesima ne la Porta de Santo Juorio de la Chiavica. Puo' quesso, adunati moiti Romani Puopolari distretti, e buoni huomini; anco fra essi fuoro Cavalerotti, e de bono lennajo;

A *& sinistrâ vetulam feminam illam apprehendebat, ceu periculo eamdem erepturus. Summitati Turris, ubi aera pulsantur, Petrus & Paulus Apostoli, veluti e coelis descendissent, insidebant, dicentes:* Angele, Angele, hospitatrici nostrae succurre. *Picti praeterea cernebantur accipitres quamplures, qui e coelo praecipites in medium flagrantissimi*
B *rogi ruebant demortui. In alto aethere insuper speciosa candida columba ostendebatur, mirtheam coronam rostro perferens, quam aviculae, ceu passeri donabat, & accipitres illos exinde fugâ propellebat. Coronam ipsam avicula gestans, hanc vetulae mulieris capiti imponebat. Sub ejuscemodi imaginibus inscriptio haec legebatur.* Justitiae summae tempus vi-
C deo. Tu interim tempus expecta. *Populus ad Sancti Angeli Ecclesiam confluens, & in depictas figuras oculos injiciens, ridebat, ac talia symbola veluti vanitatis foetum mirabantur. Plures ajebant:* delineamenta ipsa reformando Romanorum regimini nullatenus fore profutura. *Alii inquiebant:* Magni momenti negotia heic prae-
D monstrantur. *Insuper Nicolaus ea, quae assumtioni suae praecessura erant, hoc modo praesignificavit. Chartulam manu propria conscriptam januae Templi Sancti Georgii ad Cloacas, paucula haec verba continentem, affixit:* Romani laudabilem priscam consuetudinem brevi resument. *Primo die Quadragesimae syngrapha eadem portae Ecclesiae Sancti Geor-*
E *gii ad Cloacas apposita fuit. Postmodum multitudinem prudentum & providorum Popularium Romanorum congregavit. Milites etiam, multique Nobiles, ac circumspecti viri, & divites Mercatores convenere. Cum iis omnibus consilium iniit, multa loquutus de restituenda Urbi auctoritate. Demum in Aventinum Montem coadunavit, & secreto in loco conclusit proborum ac sapientum eorumdem*

najo; moiti descreti, e ricchi Mercatanti, habbe con essi conziglio, e rascionao de lo stato de la Cittate. A la fine (12) adunao quessa jente bona e matura ne lo Monte de' Aventino, e 'n uno luoco secreto. Là fo delibberato de intennere a lo buono stato. Frà li quali esso fo levato in piedi, e recitao, piagnienno, la miseria, la servitute, e lo pericolo, ne lo quale jaceva la Cittate de Roma. Anco recitao lo stato pacifico signiorile, lo quale li Romani solevano havere. Recitao la fedele subjectione delle Terre circustanti perdute. Quesse cose dicea (13) esso piagnenno, e piagnere facea cordogliosamente la jente. Puoi conchiuse e disse, cha se conveniva servare pace e justitia, comenzanno a conzolareli, e disse: *De la moneta non dubbitate, cha la Cammora de Roma ha moite riennite inestimabili. In prima per lo Focatico pacano per fumante* (14) *quattro Solli, comenzanno da lo Ponte de Ceperano fi a lo Ponte della Paglia.* Montava ciento milia Fiorini. *E più de Sale ciento milia Fiorini. Anco li Puorti de Roma, e le Rocche de Roma, ciento milia Fiorini, li quali hao mannati a Missore lo Papa, e ciò sao lo Vicario sio.* Poi disse: *Signori non credate, che quesso non sia de licientia, e volontate de lo Papa, che moiti Cittatini fazo violentia ne li beni de le Chiesie.* Per quesse paravole accese li animi de li congregati. Anco moite cose recitao, donne piagneano. Puoi deliberao de volere 'ntennere a lo buono stato. E de ciò ad onne uno deo sacramento ne le Lettere.

CA-

dem hominum coetum. Illic decreto sancitum fuit, ut ad meliorem formam Romanae Urbis administratio reduceretur. Inter tantos consurgens Nicolaus, de miseria, servitute, ac periculo, cui Civitas oppressa subdebatur, illacrymans disseruit. Expositâ circumstantium Urbium fide & obedientia, quae jam evanuerat, de pacifica illustri dominatione, quam antea Romani exercuerant, verba fecit. Haec differens ingemiscebat, & lacrymas ex audientium pectoribus, qui condolebant, eliciebat. Alloquio finem dans & hoc addidit, custodiendam nimirum necessariò fore concordiam & justitiam. Circumstantes consolabatur etiam, ac demum dixit: De pecunia & aerario ne ambigatis. Inaestimabiles ac plurimos proventus Romana Camera quotannis percipit. In primis ob Focaticum quilibet Fumans quatuor Solidos contribuit, a Ceperani Ponte usque ad Paleae Pontem. *Hoc tributo centum millia Aureorum colligebantur.* Praeterea e Salis vectigale alia centum millia Florenorum obveniunt. Insuper Romae Portus, & Romanorum Arces alia centum millia persolvunt, quae ad Summum Pontificem, non inscio Vicario ejus, transmissa fuerunt. *Postremo haec intulit:* Domini: ne putate id absque Papae permissu ac voluntate fieri; quandoquidem multi Cives in Ecclesiarum bonis violenter agunt. *Verba haec Nicolai animos omnium coadunatorum accenderunt. Plura etiam dixit, quae ab auditorum oculis lacrymas expresserunt. Postmodum sibimet proposuit reformandi regiminis curam. De ea re singuli sacramentum ad Christi Evangelia praestiterunt.*

CAP.

(12) Ultimatamente adunao
(13) Esso quesse cose dicenno, e piagnenno, piagnere facea
(14) per fumante quattro Fiorini

CAPITOLO V.

Descrizione dello stato di Roma in que' tempi. Cola si scopre capo della riforma dello stato di Roma. Vassene armato in Campidoglio, e ragiona al Popolo.

Fatto questo, la Cittate de Roma stava in granniffimo travaglio. Rettori non avea. Onne dì (15) se commattea. Da onne parte se derobbava. Dove era loco de Vergini, se dettoperavano. Non ce era reparo. Le piccole zitelle se ficcavano, e menavanose a deshonore. La moglie era toita a lo marito ne lo proprio lietto. Li lavoratori, quando jevano fora a lavorare, erano derobbati. Dove? si sù la Porta de Roma. Li Pellegrini, li quali viengo pe merito de le loro anime a le Sante Chiesie, non erano defesi, ma erano scannati e derobbati. Li Preiti stavano per male fare. Onne lascivia, onne male, nulla justitia, nullo freno. Non c'era più remedio. Onne perzona periva. Quello più avea rascione, lo quale più potea co la spada. Non c'era aitra saivezza se nò, che ciascheduno se defenneva con parienti, e con amici. Onne die se faceva addunanza de armati. Li Nuobili, e Baroni in Roma no stavano. Missore Stefano Colonna era gito con la militia a Corneto per grano. Era a la fine de lo mese d' Aprile. Allhora Cola de Rienzo la prima die mannao lo Banno a suono de tromma, che ciascun homo senza arme venesse a lo buono stato a lo suono de la Campana. Lo sequente die, là da miesa notte, odio trenta Messe de lo Spirito Santo

CAP. V.

Romanae Urbis per haec tempora conditio describitur. Reformationis auctor Nicolaus agnoscitur. Armatus in Capitolium pergit, & Populum alloquitur.

His peractis, Romana Urbs gravissimâ calamitate afflictabatur. Rectoribus destituebatur. Maleficia quotidie perpetrabantur. Ubique latrocinia fiebant. Virgines vituperabantur, nulli earum loco parcebatur. Nullum malis remedium erat. Tenerae adhuc virgines abductae turpitudini subdebantur. Uxores a maritis in proprio thoro abripiebantur. Villici ad agros colendos extra Urbem euntes exspoliabantur, vel sub ipsis Romae Portis. Romipetae ad Urbem venientes, pro animarum suarum mercede Sancta loca & Ecclesias visitaturi, nullam securitatem invenientes, jugulabantur, aut nudi abibant. Clerici ad malum prompti erant. Cujuscumque libidinis flagitiorum, & iniquitatis effraenata lues ingruebat. Nullo medicamine tot malis prospiciebatur. Quilibet periclitabatur. Iis caussa aequior erat, quibus validior in armis virtus inerat. Unica salutis ratio in eo constabat, quo quisque auxilio parentum & amicorum semet tueretur. Armatorum multitudo quotidie in unum conveniebat. Nobiles & Magnates extra Urbem morabantur. Sub finem Aprilis Dominus Stephanus de Columna cum militibus Cornetum rei frumentariae gratiâ perrexerat. Prima die Nicolaus Laurentii edictum voce praeconis promulgavit, ut quilibet vir ad campanae sonitum absque armis, reformationi Rei publicae adfuturus, veniret. Sequenti die post medium noctis Nicolaus ipse in Ecclesia Sancti Angeli Piscivenduli triginta Missas

(15) Onne die male se commettea. Da onne ...

to ne la Chiesia de Santo Agnilo Pescivennolo. Là sù l'hora de miesa Tierza iescio fora de la preditta Chiesia, armato de tutte arme, ma solo lo capo era descopierto. Jescio fora bene, e palese. Moititudine de Guarzoni lo sequitavano, tutti gridanti. Denanti de sè facevase portare da tre buoni homini de la detta conjuratione tre Confaloni. Lo primo Confalone fò granníssimo, roscio, con lettere d'auro, ne lo quale stava penta Roma, e sedea sopra doa lioni, e'n mano tenea lo Munno e la Palma. Quesso era lo Confalone de la Libertate. Cola Guallato, lo buono Dicitore, lo portava. Lo secunno era bianco, ne lo quale stava Santo Pavolo co la spada in mano, co la corona de la justitia. Quesso portava Stefaniello ditto Magnacuccia Notario. Ne lo tierzo stava Santo Pietro co le chiavi de la Concordia e de la Pace. Anco portava un'aitro Confalone, lo quale fò de Santo Juorio Cavalieri. Perchè era veterano, fò portato in una cassetta sopra de un' hasta. Hora prenne audacia Cola de Rienzo, benchè non senza paura, e vaone una co lo Vicario de lo Papa; e sallio lo Palazzo de Campituoglio Anno Domini 1346. Havea in sio sussidio forza da ciento huomeni armati. Addunata granníssima moititudine de jente, sallio in parlatorio, e sì parlao, e fece una bellissima diceria de la miseria e de la servitute de lo Puopolo de Roma. Puoi disse, cha esso per amore de lo Papa, e per saivezza de lo Puopolo de Roma, esponeva soa perzona in onne pericolo.

A *sas Spititus Sancti audivit. Horà mediarum Tertiarum e praedicta Ecclesia egressus, omni armorum genere instructus, tantummodo capite detecto, processit. Semet omnibus spectabilem exhibuit. Cum eo plurima juvenum conclamantium turba comitabatur. Tria Vexilla, quae a tribus conspirationis sociis perferebantur, Nicolao praeibant. Primum amplis-*
B *simum quidem, rubei coloris, aureis characteribus ornatum, depictam Romam praeseferebat, duobus leonibus insidentem, & orbem ac palmam manu gestantem. Vexillum hoc Libertatis erat. A Nicolao Guallato optimo Oratore portabatur. Alterum coloris candidi Apostolum Paulum stantem, gladium & coronam justitiae manibus gerentem, reprae-*
C *sentabat. Stephanulo, nuncupato Magnacucciae, Notario commissum fuerat. In tertio Sanctus Petrus, Concordiae & Pacis claves praeferens, ostendebatur. Insuper aliud Vexillum deportabatur, quod Sancti Georgii Militis fuerat. Hoc utpote vetustum, in capsula inclusum, hastae superpositum, gestabatur. Interim Nicolaus Laurentii animos sumens, li-*
D *cèt nondum timoris expers, Capitolii Palatium una cum Pontificis Vicario, Anno Domini MCCCXLVI. ascendit, centum armatorum hominum praesidio stipatus. Collecto in unum innumerabilis Populi coetu, suggestum conscendit, & pulcherrimam de calamitate ac servitute Romani Populi orationem recitavit. Demum inquit, se ipsum in Pontificis ob-*
E *sequium, & pro Romani Populi salute, cuicumque periculo fore objecturum.*

CAPITOLO VI.

Cola pubblica in Campidoglio le Leggi, che vuole, che si osservino pel buon governo di Roma. Onde viene dal Popolo acclamato Signore, con assoluto Impero. E resta in Campidoglio col Vicario del Papa.

PUoi fece Cola de Rienzo lejere una carta, ne la quale erano li ordinamienti de lo buono stato. Conte figlio de Cecco Mancino la lesse brevemente. Quessi fuoro aiquanti soi Capitoli. Lo primo, che ciasche accide persona, esso sia acciso, nulla escettuatione fatta. Lo secunno, che li piaiti non se prolonghino, ma siano spediti fi a li quinnici dia. Lo tierzo, che nulla Casa de Roma sia data pe terra per aicuna cascione, ma vaja in Communo. Lo quarto, che in ciasche Rione de Roma siano tenuti ciento pedoni, e binticinque cavalieri, pe commune suollo, dajenno ad essi uno pavese de valore de cinque Carlini d' ariento, convennevole stipendio. Lo quinto, che de la Cammora de Roma de lo Communo le Orfane, e le Bedoe hajano ajutorio. Lo siesto, che ne li Paluti, e Stanni Romani, e ne le Piajie Romane de mare, sia mantenuto continuamente uno Legno pe guardia de li Mercatanti. Settimo, che li denari, li quali viengo da lo Focatico, e de lo Sale, e de li Puorti, e de li Passaji, e Connannationi, se fora necessario, se delpenzino a lo buono stato. Ottavo, che le Rocche Romane, i Ponti, le Porte, e le Fortezze, non dejano essere guardate per aicuno Barone, se no pe lo Rettore

CAP. VI.

Nicolaus in Capitolio Leges pro bona administratione Urbis adimplendas promulgat. Ob id a Populo Dominus cum omnimoda Imperii potestate conclamatur. Ipse in Capitolio una cum Pontificis Vicario moram trahit.

POstmodum *Nicolaus Laurentii Chartam, in qua Leges pro bono Urbis regimine descriptae fuerant, legendam publice tradidit Comiti filio Francisci Mancini, qui eam breviter perlegens, haec praesertim Capitula publicavit. Primo: quicumque alium interfecerit, nullâ exceptione habitâ occidatur. Secundo: Lites ne producantur, sed infra quindecim dies judicio dirimantur. Tertio: Nulla domus Romae quacumque ex causa ad solum disjiciatur, sed Communi adjudicetur. Quarto: In qualibet Regione habeantur centum pedites, & viginti quinque equites ad stipendia Reipublicae. Ipsis autem sigillatim praebeatur clypeus valoris quinque Carolinorum argenteorum, & condecens stipendium destinetur. Quinto: Orfanis, ac Viduis Camera Communis opituletur. Sexto: In paludibus & lacubus Romanis, ac in oris maritimis Romanorum, navis retineatur, quae Mercatorum tuitioni praesto sit. Septimo: Pecunia, quae a Focatico, Sale, Portubus, Transitu, & Condemnationibus obveniret, erogetur, si necessitas exegerit, pro juvanda publicae rei administratione. Octavo: Arces Romanae, Pontes, Portae, & Fortilitiae, ne subsint alicujus Magnatis, praeterquam Rectoris Populi, custodiae. Nono: Nullus Nobilis quamlibet Arcem possideat. Decimo: Baronum cura esto, viarum securitati consulere. Ne Barones recipiant latrones & malefactores.*

tore de lo Puopolo. Nono, che nullo Nobbele pozza havere aicuna Fortezza. Decimo, che li Baroni dejano tenere le ſtrate ſecure, e non recepere li latroni, e li malefattori. E che dejano fare la graſcia ſopena de mille Marche d'ariento. Unnecimo, che della pecunia de lo Communo ſe faccia ajutorio a li Moniſterii. Duodecimo, che in ciaſche Rione de Roma ſia uno Granaro, e ſe provea de lo grano pe lo tiempo, lo quale deo venire. Decimo tierzo, che ſe aicuno Romano foſſe acciſo ne la vattaglia pe ſervitio de lo Communo, ſe foſſe pedone, hajano li ſiei heredi ciento Libre de proviſione; e ſe foſſe Cavalieri, haja ciento Fiorini. Decimo quarto, che le Cittate e le Terre, le quali ſtaco ne lo deſtretto de Roma, hajano rejimento da lo Puopolo de Roma. Decimo quinto, che quanno aicuno accuſa, e non provaſſe l'accuſa, ſoſtenga quella pena, che doveſſe patire lo accuſato, coſinto in perſona, coſinto in pecunia. Moite aitre coſe in quella carta erano ſcritte, le quale perchè moito piacevano a lo Puopolo, tutti levaro le mano in aito, e co granne letitia voizero, cha remaneſſe lì Signore, ma co lo Vicario de lo Papa. Li diero ancora licentia de punire, accidere, de perdonare, de promovere a ſtato, de fare Leji, e patti co li Puopoli, de ponere termini a le Terre. Ancora li diero mero e libero 'mperio, quanto ſe potea ſtennere lo Puopolo de Roma.

ctores. Magnatibus ipſis incumbat copiam rerum & victualium procurare & facere, ſub mille Marcarum argentearum poena. Undecimo: De pecunia Communis Monaſteriorum inopiae ſuccurratur. Duodecimo: Unaquaeque Regio Romae horreum ſuum habeat, & frumento opportunis temporibus horrea ipſa impleantur. Tertio decimo: Cujuslibet Romani, cui in bello pro Communi Romae mori contigerit, ſi pedes fuerit, heredes remuneratione C. Librarum; ſi vero eques, centum Florenorum compenſatione fruantur. Quartodecimo: Civitates ac Terrae diſtrictus Urbis Romae Romani Populi regimine gubernentur. Quintodecimo: Si aliquis alium accuſaverit, nec accuſationis veras probationes attulerit, poenae illi ſubjiciatur tum in corpore tum in bonis, qua accuſatus condemnandus eſſet. Haec & alia multa in Chartula illa conſcripta fuerant, Populo ſummopere approbata. Quamobrem omnes in altum manus tollentes, communi laetitia voluere, Nicolaum ipſum una cum Pontificis Vicario Dominum fore. Eidem inſuper puniendi, interficiendi, abſolvendi, ad gradus promovendi, Leges condendi, pacta cum Populis firmandi, terminos ditionibus conſtituendi, poteſtatem contulerunt. Merum quoque & mixtum imperium, quouſque Romani Populi juriſdictio protendebatur, eidem conceſſerunt.

CAPITOLO VII.

Stefano della Colonna torna a Roma sdegnato per queste cose contro a Cola, e lo minaccia. Viene però precettato di partire di Roma; come anche tutti li Baroni fecero. E Cola si fa dal Popolo confermare; ottenendo d' essere egli e 'l Vicario del Papa chiamati Tribuni, e Liberatori del Popolo.

FAtte cha fuero queste cose in Roma, pervennero a le recchie de Missore Stefano de la Colonna, lo quale staeva a Corneto con la Militia pe grano, con poca compagnia, senza demoranza ne cavalcao e venne a Roma. Jonto ne la Piazza de Santo Marciello, disse, cha queste cose no li piaceano. La sequente die, la matina pe tiempo, Cola de Rienzo mannao a Missore Stefano lo editto, e commannamento, cha se partisse de Roma. Missore Stefano la cietola pigliao, e la sciliao, e fecene mille piezzi, e disse: *Se questo pascio me fao poca de ira, io lo farrajo jettare da le finestre de Campituoglio.* Quanno Cola de Rienzo questo intese, espeditamente fece sonare la Campana a stuormo. Tutto lo Puopolo trajeva con furore. Granne se apparecchiava pericolo. Allora Missore Stefano cavalcao in sio cavallo; solo con uno fante da pede, ne fujio fora de Roma. A granne pena se fisse puoco in Santo Lorienzo fora le Mura, pe poco de pane manicare. Vaone a Pelestrina lo Veterano; denanti à lo figlio, e lo nepote lamentanza fao. Allora mannao Cola de Rienzo commannamiento a tutti li Baroni de Roma, che se partissino, e gissino a le lo-

CAP. VII.

Stephanus de Columna Romam revertitur, in Nicolaum ob ea irascens, eique minitatur. Urbe egredi compellitur. Ceteri Barones abire jubentur. Nicolaus a Populo confirmatus, impetrat, ut tam ipse, quam Pontificis Vicarius nuncupentur Tribuni, & Liberatores Populi.

GEstorum hujusmodi notitiam Stephanus de Columna habuit; qui quum rei frumentariae causâ cum paucis militibus in Castro Corneti moraretur, nullâ interjectâ morâ equitans Romam venit. Ad Forum Sancti Marcelli quum accessisset, acta ipsa Nicolai sibi improbari asseveravit. Sequenti die Nicolaus edictum Dominò Stephano misit diluculo, quatenus Româ discederet. Schedulam praecepti arripuit Stephanus, & eam per mille frustula discerpens, ac vento dispergens, inquit: Si Stultulus iste bilem aliquantulum mihi commoverit, e Capitolii fenestris eum sane praecipitari jubebo. *Nicolaus Laurentii, auditis Stephani minis, campanam ad arma statim pulsari fecit. Universus Populus cum furore tunc concurrit: Periculum ingens imminebat. Tunc Dominus Stephanus in equum suum insiliens, unico pedestri sociatus famulo, Româ aufugit, utque modico pani reficeretur, apud Sanctum Laurentium extra Muros paululum vix constitit. Praeneste profectus, aetate ingravescens, filio & nepoti querelas suas exposuit. Aliquanto post Nicolaus Romanis Dynastis omnibus edicto denuntiavit, ut & ipsi Româ abeuntes, propria ad Castella se conferrent. Id immediate Barones praestitere. Sequenti die Pontes omnes per Urbis circuitum in Nicolai po-*

ro Castella. La quale cosa subitamente fu fatta. Lo sequente die li fuoro rennuti tutti li Ponti, che staco ne lo circoito de la Cittate. All'hora Cola de Rienzo fece soi Officiali. E mò prenne uno, e mò prenne un'aitro: quesso appenne, a quesso mozza lo capo senza misericordia. Tutti li riei judica crudelemente. E puoi parlao a lo Puopolo; e 'n quello parlamiento se fece confermare e fece fermare tutti siei fatti; e domannao de gratia da lo Puopolo, che esso, e lo Vicario de lo Papa fussino chiamati Tribuni de lo Puopolo, e Liberatori.

CAPITOLO VIII.

I Baroni vogliono far congiura contro Cola, e non sono d'accordo. Vengono però da lui citati e costretti a giurare pel buon governo di Roma; come fecero anche i Giudici e i Notaj.

All'hora i Signori voizero fare una conjura contra a lo Tribuno, e a lo buono stato; ma non furo in concordia. La cosa non venne fatta. Quanno Cola de Rienzo 'ntese, che la jura delli Baroni non venne ad effetto pe la discordia loro, allhora li citao, e mannaoli lo editto. Lo primo che venne a lo commannamento fò Stefaniello de la Colonna, figlio de Missore Stefano. Entrao ne lo Palazzo con pochi. Vidde, che la rascione se rennea ad onne jente. Moito era lo Puopolo, che in Campituoglio stava. Temeo, e forte se maravigliao de sì foita moititudine. Lo Tribuno li jessio denanti armato, e sì lo fece jurare sopra lo Cuorpo de Christo, e sopra lo Vagnielio, de non venire contra lo

A *testatem devenere. Tunc Nicolaus Officiales suos constituit. Exinde modò hunc, modò illum comprehendens, aliquos cruci suffigi, nonnullos immisericorditer capite detruncari praecepit. Reos quoslibet crudeliter judicavit. Populum alloquens in concione, confirmationem tum officii sui, tum eorum quae hucusque gesserat impetravit, & a Populo gratiam popo-*
B *scit, ut ipsemet, & Vicarius Pontificis vocabulo Tribunorum & Liberatorum Populi in posterum nuncuparentur.*

CAP. VIII.

C Dynastae in Nicolaum conspirantes dissentiunt. A Nicolao in jus evocati adveniunt. Sacramento praestando de bono Urbis regimine juvando adiguntur. Id Judices ac Notarii praestitere.

D *Tunc Dynastae conspirationem adversùs Nicolaum, & contra rectam Urbis administrationem promoverunt, sed discordes inter se se fuere. Res infecta remansit. Quum Nicolaus Laurentii conjurationem Baronum effectum minime sortiri potuisse ex eorum discordiis rescivit, eosdem praecepto ad se revocavit. Primus omnium, qui morem gessit, Stephanulus de Columna fuit,*
E *Domini Stephani filius. Palatium cum paucis ingressus, jus unicuique promte reddi conspexit. Magna Populi multitudo in Capitolium convenerat. De tanto hominum coetu timorem & admirationem animo concepit Stephanulus. Huic Tribunus armatus semet spectandum objecit, & super Christi Corpus & Evangelia sacramentum praestare compulit, quo promisit, se nihil adversùs Tribunum, ac*

lo Tribuno, e alli Romani, e de fare la grascia, e tenere le strade secure, e non recettare latroni, nè le perzone de mala connitione; anco de favorare alle Orfane, e alli pupilli, e non fraudare lo bene de lo Communo, e comparere armato e senza arme ad onne soa petitione. Data licentia a Stefaniello, venne Missore Rannallo de li Orsini, puoi Janni Colonna, puoi Jordano, puoi Missore Stefano. Non (16) jamo più lontano. Tutti li Baroni li juraro obbedientia con paura, e a lo buono stato offierzero le loro proprie perzone, e le Castella, e li Vassalli in sussidio della Cittate. Francesco Saviello fò sio speciale Signiore; nientedemeno venne a jurare subjettione. In tanto se servava con crudelitate: nulla misericordia, in tale muodo, che decapitao uno Monaco de Santo Anestasi, perzona infamata. Le vestimenta prime de lo Tribuno fuoro de una infiammata, como fossi scarlatto. Soa faccia era terribile, e lo sio aspetto. A tanta jente dava resposta, che a pena habera homo creso, che havessi capo. Po' aiquanti dii vennero li Judici de la Cittate, e juraro fidelitate, e offierzero a lo buono stato. Puoi vennero li Notarii, e fecero lo medesimo. Puoi li Mercatanti. Brevemente. Per ordine ne lo stato de reposato animo, senza arme, ciascuno jurao allo buono stato communo. All' hora queste cose comenzaro a piacere, e le arme comenzaro a cessare.

CAPI-

A *Romanos fore pertentaturum; victualium annonam procuraturum; publicis itineribus securitatem restituturum; latrones, ac perversae conditionis homines nullatenus recepturum; orfanis insuper & pupillis auxilia praebiturum; Rempublicam bonis minime fraudaturum; & ad omnem Tribuni nutum cum armis, vel sine armis se se esse exhibiturum spopondit.* B *Dimisso Stephanulo, Dominus Raynaldus de Ursinis, tum Johannes de Columna, tum Jordanus, tum Dominus Stephanus advenere. Ut paucis me expediam, universi Barones timore perducti, sacramento dato, obedientiam Nicolao promiserunt, bono ejus regimini se ipsos offerentes, personas, Castella, & Vassallos in Urbis praesidium subjicientes.* C *Franciscus Sabellus, licèt Tribuni privatus Dominus esset, obsequium ac fidem suam ei nihilominus praestiturus comparuit. Interea absque ulla miseratione in ferendis reorum judiciis Nicolaus procedebat. Monachum enim Sancti Anastasii, infamiae notâ inustum, securi percussit. Tribuni superindumentum coloris flammei coccineo non absimile fuit.* D *Vultu aspectuque terribilis erat. Unicuique e multitudine responsa expedite dabat, quamquam vix crederent homines ipsum percepisse quae petebantur. Post aliquot dies Judices Civitatis accessere, & fidelitatis juramenta exsolverunt, publicae rei commodis se paratos fore profitentes. Exinde Notarii id ipsum egerunt. Postea Mercatores. Breviter dicam.* E *Unusquisque ordinatim, pacifice, ac sine armis, sacramento pro bono regimine conservando se se obstrinxit. Haec universorum suffragiis tunc comprobari coepta sunt, armorumque strepitus cessavit.*

CAP.

(16) Non iamo più allonganno: tutti li

A

CAPITOLO IX.

Cola ordina la Casa della Giustizia e della Pace per le riconciliazioni delle inimicizie. E fa tal giustizia, che ogni malfattore spaventato si fugge. E in questi tempi nasce un mostro in Roma.

PO' queste cose ordinao la Casa de la Justitia e de la Pace, e ficcao in essa lo Confalone de Santo Paolo, ne lo quale stava la spada nuda, e la palma de la Vettoria, e puose in essa justissimi puopolari, li quali fuoro (17) sopra la Pace. Li buoni huomini lo habbero a piacere. Questo ene l'ordine, lo quale se servava. Doi nemicati venevano, e daevano le piaiarie de la pace fare. Puoi fecenno la connitione de la injuria aitrettanto quello, che patuto havea, ne facea a quello, che fatta l' havea ad esso. All'hora se vasavano in vocca, e lo offeso dajeva intera pace. (18) Uno ceccao l' uocchio a un' aitro. Venne: fò connutto ne le Scale de Campituoglio. Stava inninocchiato. Venne quello, lo quale era dell'uocchio privato. Piagneva lo malefattore, e pregava per Dio, cha li perdonassi. Puoi destese soa faccia, se li pareva de trarli l'uocchio, se li fosse piaciuto. Allhora non li cecao l' uocchio, cha fò mosso de pietate, ma se li remise soa injuria. De le cose civili se rennea rascione speditamente. In questo tiempo horribile paura entrao nelli animi de Latroni, Homicidiali, Malefattori, Adulteratori, e de onne perzona de mala fama. Ciasche deffamata perzona jesciva fore de la Cittate nascosamente, e se-

CAP. IX.

Nicolaus reconciliandis privatorum odiis, Justitiae & Pacis Domum destinat. Justitiam diligenter adeo administrat, ut flagitiosi perterrefacti Româ aufugerint. Monstrum in Urbe his temporibus nascitur.

B *HIs ita praestitutis, Tribunus Domum Justitiae & Pacis constituit, cui imposuit Vexillum Sancti Pauli, in quo gladius evaginatus & palma victoriae picta cernebatur. Huic domui aequissimos populares viros assignavit rebus Pacis praefectos. Id autem bonorum hominum approbationem promeruit. In hunc* C *modum in componendis privatorum odiis procedebatur. Inimicantium uterque domum Pacis veniens de facienda concordia fidejussores dabat. Habitâ postmodum injuriae ratione, ille, qui injuriam perpessus fuerat, tantumdem irrogabat alteri, qui primus offenderat ipsum. Tunc oretenus ambo se osculabantur, & offensori remissionem plenam offensus impertiebatur.* D *Contigit, ut quidam uni oculum excussisset. Percussor in Capitolii scalis constitutus advenit. Flexis genibus aderat. Advenit & oculo privatus. Illacrymabatur offensor, & per coelestia laesum orabat, ut offensam sibi remitteret. Faciem exinde percusso porrexit, ut pro lubitu oculum identidem sibi erueret. Tunc pietate commotus qui jam lumen* E *amiserat, nedum oculum inimico effodere noluit, sed & omnino ei pepercit. Pari promtitudine civilibus fori controversiis jus reddebatur. Ob haec latronum, homicidarum, malefactorum, adulterorum, ceterorumque malae vitae hominum animos horror ac terror occupavit. Facinorosus quilibet clam Urbe exiens, saluti pre-*

(17) sopra la Pace li buoni huomini li Pacieri. Questo
(18) pace. Accadde che uno ceccao

e ſecretamente fuiva. A la mala jente pareva, che eſſi doveſſero eſſere preſi ne le loro caſe proprie, & eſſere menati a lo martirio. Dunqua fugao li riei più là aſſai, che non ſoco li confini della Contrata de Roma. Non ſperavano ſalute in aicuno: laſſavano le Caſe, li Campi, le Vigne, le Moglie, e li Figli. Allhora le ſelve ſe comenzaro a rallegrare, perchè in eſſe non ſe trovava latrone. Allhora li buovi comenzaro ad arare. Li Pellegrini comenzaro a fare loro cerca per le Santuarie. Li Mercatanti comenzaro a (*) ſpaſſejare, li Procacci, e cammini. In queſſo tiempo ne la Citate de Roma nato fò un moſtro ne la Contrata de Camigliano. De una femmena pedoneſſa naque uno infante muorto, lo quale havea doi capora, quattro mane, quattro piedi; como foſſero doi appiccati da lo pietto. Ma l'uno majure era dell'aitro, e parea, che lo minore avanzaſſi lo majure, non senza ammiratione de la jente. In queſſo tiempo paura e tremore aſſalio li Tiranni. La buona jente, como liberata de ſervitute, ſe allegrava.

A *propriae ſugâ conſulebat. Nequiter viventibus imminere ſupplicium quotidie videbatur, ab eorum domibus abripi, & ad ſupplicia pertrahi. Nicolaus itaque reos ultra Romanae ditionis fines fugavit. Ii namque nullam ſalutis ſpem in aliquo ponentes, domus, agros, vineas, uxores, ac filios deſerebant. Tunc ſilvis reddita ſecuritas fuit, nullis latronibus in ipſarum latibulis deliteſcentibus.* B *Similiter villicis camperum excolendorum poteſtas reſtituta. Peregrinantibus item ad loca Sancta quaeſtuum procurandorum conſuetudo iterum tributa. Mercatoribus demum commerciorum tuto exercendorum facultas, & publicis curſoribus viarum frequentandarum libertas rurſus donata fuit. His diebus, Romae in Vico Camiliani,* C *peditis uxor partu edidit monſtrum, puerulum nempe mortuum bicipitem, quatuor manus, & quatuor pedes habentem; veluti duo corpora eſſent, pectore tenus ſimul conjuncta. Verùm ex his corporibus unum altero grandiuſculum erat; videbaturque, non ſine videntium admiratione, majus a minore ſuperari. Interea terrore ac tremore perculſi fuerunt Tyranni.* D *Quietis amatores, ceu e ſervitute educti, gaudio perfundebantur.*

CAPITOLO X.

Il Tribuno con lettere dà parte al Papa, e a tutti i Principi d'Europa della ſua eſaltazione e governo.

CAP. X.

Pontifici & cunctis per Europam Principibus creationem ſuam, & concreditum ſibi regimen Tribunus per Epiſtolas aperit.

E

Allhora lo Tribuno fece uno ſio jenerale conzilio, e ſcriſſe lettere luculentiſſime a le Citati, e a le Comunitati de Toſcana, Lommardia, Campagnia, Romagna, Marettima: a lo Duca de Venetia, a Miſſore Luchino Tiranno de Milana; alli Marcheſi de Ferrara, a lo Santo

Tunc Tribunus ſuum generale Conſilium Romae habuit, & luculentiſſimas Urbibus, & Communibus Tuſciae, Lombardiae, Campaniae, Romandiolae, Maritimae orae, Venetiarum Duci, Domino Luchino Mediolani Tyranno, Marchionibus Ferrariae, Clementi Summo Pontifici, Ludovico Bavariae Duci,

(*) a ſpeſſiare; *ideſt* frequentes venire.

A to Parre Papa Chimento, a Lodovico Duca de Baviera, lo quale era ſtato eletto 'mperatore, como ditto ſopra ene; a li Regali de Napoli. In queſte lettere proponeva lo ſio nome per magnifico titolo in queſta forma. *Nicola* (19) *ſevero e clemente, de libertate, de pace, e de juſtitia Tribuno, anco de la ſanta Romana Repiubbica Libberatore illuſtre.* B In queſte lettere dechiarao lo ſtato buono, e pacifico, e juſto, lo quale comenzato avea. Dechiarava como lo viajo de Roma, lo quale ſoleva eſſere dubioſo, era libero. Puoi peteva, che li mannaſſero Scinnichi ſufficienti, de li quali havea biſuognio a raſcionare coſe utili a lo buono ſtato ne la Sinodo Romana. C Puoi li confortava e diceva, che ſe allegraſſino e dajeſſino gratie e laude a Dio de tanto tale beneficio. Li Currieri li quali portavano le ſoe lettere, portavano in mano baſtoncelle de leno pente inarientate. Arma nulla portavano. Tanto moltiplicaro queſſi ſiei Currieri, che de eſſi numero granne era, perchè erano receputi gratioſamente, D e granne honore da onne homo a eſſi fatto era. Guidardone tollevano. Uno Curriero ſio Fiorentino fò mannato in Avignione a lo Papa, e a Miſſore Janni de la Colonna Cardenale. Reportao (20) la farzella de leno de finiſſimo ariento ſmaitata coll'arma de lo Puopolo de Roma, e de lo Papa, e de lo Tribuno, E valore de Fiorini trenta: Po' la ſia tornata lo Curriere diſſe: *Queſſa verga haje portata piubbicamente per le ſelve, per le ſtrate. Migliara de perzone ſe ſoco inninocchiate denanti de eſſa, e baſciata con lacrime per la allegrezza de le ſtrate ſanate e liberate da li latroni.*

ci, in Imperatorem, ut ſuperius diximus, praeelecto, & Regiis Neapolitanis Principibus, Epiſtolas miſit. In his literis nomen ſuum magnificis titulis in hanc formam ornatum praepoſuit: Nicolaus, Severus, & Clemens, Libertatis, Pacis, ac Juſtitiae Tribunus, & inſuper Romanae Reipublicae Liberator Illuſtris. *Hiſce epiſtolis ſtatum boni ac pacifici regiminis, quod exercendum ſuſceperat, expoſuit. Iter ad Urbem, quod antea periculoſum fuerat, nunc tutum & liberum eſſe manifeſtabat. Porro ut idonei ac bene inſtructi Syndici, quibuſcum de negotiis ad rectam publicae rei adminiſtrationem ſpectantibus conferre poſſet in Romana Synodo, mitterentur, expoſcebat. Denique ut ſinguli bono animo eſſent, congauderent, & grates laudeſque pro tali ac tanto beneficio Numini redderent, omnes adhortabatur. Tabellarii ejuſdem Tribuni literas deferentes, ligneas depictas, argento ſuperinducto, virgulas manu geſtabant. Nullis armis muniebantur. Hi Tabellarii adeo multiplicavere, ut magnum in numerum excreverint, quòd a quolibet gratioſe reciperentur, & honorifice ab univerſis pertractarentur. Muneribus donabantur. Florentinus quidam laudati Nicolai Curſor ad Pontificem, & ad Dominum Johannem de Columna Cardinalem, Avinione degentes, tranſmiſſus fuit. Ligneam peram reportavit, purioris argenti encauſto obductam, Romani Populi, Pontificis, ac ipſius Tribuni gentilitium ſcuti typum, praeſeferentem, triginta Florenorum pretio aeſtimatam. Romam ſubinde reverſus Tabellarius ille haec retulit:* Virgam hanc, quam per nemora & publicas vias palam detuli, innumerabilis Populorum genibus ſubnixorum, & laetantium concurſus, quòd itinera a latronum infeſtatio-

(19) *Nicola ſevero e pietoſo, de libertate*

(20) Reportao la ſcarzella, rimandaro & la baſtoncella de leno de

troni. Ancora havea lo Tribuno li moiti scrittori, e moiti dittatori, li quali non cessavano dì e notte scrivere lettere. Moiti erano li più famosi de terra de Roma. Puoi ad esso comenzaro a concurrere Buffoni assai, e Cavalieri de Corte, Sonettatori, e Cantatori. Canzoni vulgari e vierzi pe lettera de siei fatti, fatti foro.

CAPITOLO XI.

Fa appiccare Martino di Porto, persona potente, che esercitava tirannia, per dar terrore agli altri.

IN questo tiempo era in Roma uno jovine potiente, e nuobbile perzona: lo nome sio era Martino de Puorto, nepote de lo Cardenale de Ceccano, e de Missore Jacovo Gajetano Cardenale. Jà per li tiempi passati (21) stato era Senatore; suoi Antecessori la dignitate de lo Senato per più voite habbero. De questo Martino se fece mentione de la Galera sorrenata. Questo fò Signore de lo Castiello de Puorto. Soa vita era venuta a Tirannia. Soa nobilitate bruttava pe tirannie e latronarie. Pigliao pe moglie una nuobbelissima femmena Maddona Mascia de li Alberteschi, la quale moito era bella, & era remasa bedova. Stette con quella nova soa donna forze uno mese, perchè male se sappe aretenere. Anche pessimamente se distemperava da lo soperchio civo. Cadde in pessima infermitate e incurabbile. Li Mie-

A tionibus expurgata demum fuissent, lacrymis prae gaudio diffluens osculabatur. *Amanuenses plures, & multos, qui excipientibus dictabant, Tribunus habuit, diu noctuque literas conscribentes. Multos ex celebrioribus Romanae Provinciae viris elegit. Scurrae non pauci, ac deinde Aulici, & Italicae Poëseos atque cantilenarum compositores ad* B *Nicolaum confluere coeperunt. Cantiones, poëmata, & carmina vulgari Idiomate Italico lucubrata de gestis ejus edita fuerunt.*

CAP. XI.

C Tribunus, ut ceteris terrorem incutiat, Martinum a Portu ex potentibus tyrannice dominantem, laqueo suspendi jubet.

P*Er haec tempora nobilis & potens juvenis Romae vivebat, Martinus a Portu nomine, nepos Cardinalis de Ceccano, & Domini Jacobi Cajetani Cardinalis. In Urbe antea Senatorium munus ejus antecessores jam dudum pluries* D *obierant. De hoc Martino mentio facta fuit, quum de triremi in arenam impacta egimus. Is Castello Portus dominabatur. Tyrannice vitam ducebat. Nobilitatem propriam praepotentiâ & latrociniis deturpabat. Dominam Masciam de Alberteschis, nobilissimam & formosam feminam, jam viduam, uxorem habuit. Cum hac recenti sua conjuge integrum* E *fere mensem transegit. Ab uxore, ut debuisset, haud satis se se abstinens, & ciborum nimietate ventrem infarciens, in pessimum ac immedicabilem morbum incidit. Ex medicorum sententia hydropicus judicatus fuit. Venter ejus intercute aqua refertus, veluti turgidum doliolum, apparebat. Turgescentibus cruribus, attenua-*

(21) passati stati erano Senatori siei Antecessori. La dignitate dello Senato per più fiate habbero. De quello Martino feci menzione

Miedici lo dico retruopico. Sio ventre era pieno de acqua; como botticiello pareva. Piene le gamme, e lo cuollo sottile, e la faccia macra: la sete granniſſima. Leuto da sonare parea. Stavase in soa casa quetamente renchiuso, e facevase medicare da li Fisichi. Queſſo homo così nobbele sotto specie di sicuritate infermò a morte. Per terrore de tutta l'aitra jente, fecelo pigliare ne la propria casa, ne le mano de la soa donna, ne lo Palazzo canto lo fiume de Ripa, armata mano, e fecelo menare a Campituoglio. Puoi che là a Campituoglio fò lo Barone latrone connetto, era forze hora Nona. Non fece demoranza. Sonao la campana a stuormo. Lo Puopolo fu adunato. Fò Martino desmantato. La soa Cappa a la cincillonia fatta. E legatoli le mano dereto, fo fatto inninocchiare ne le Scale, canto lo Lione ne lo loco usato. Là odio la sentenzia de sia morte. A pena lo laſſao confeſſare perfettamente a lo Preite. Alle forche lo connannao, perchè avea derobbata la Galea sorrenata. Menato così magnifico homo a le forche, ne lo piano de Campituoglio fò appeso. Soa donna da longa delli balconi lo potea bedere. Una notte e doi dia penneo ne le forche, nè li jovao la nobbilitate nè le parentezze de li Orzini. A quello modo reſſe Roma, e moiti in simile pena dannao.

A *tenuato collo, vultuque macie confecto, citharae non abſimilis, ardentiſſima siti excruciabatur. Domi suae privatim immorans, medicorum curationi obnoxius erat. Nobilem virum hunc, mortifera aegritudine ad vitae exitum appropinquantem, Tribunus securitatis praetextu, sed verius ut aliis terrorem incuteret, comprehendi praecepit. Martinus domi ca-*
B *ptus, & ab uxoris latere abstractus, a Palatio secus Flumen ad Ripam, armatorum catervâ custoditus, ad Capitolium perductus fuit. Quum in Capitolio Baro idem & latro adfuit, horâ fere Nonâ, nullo temporis intervallo, ad Campanae sonitum Populus convenit. Martinus pallio exutus fuit. Cucullata vestis ejus in balthei formam elaborata erat.*
C *Postmodum manibus ad terga revinctis, genibus innixus, in Scalis juxta Leonem, ad consuetum locum, capitalem sententiam audiit. Vix ei tantum temporis spatium conceſſum fuit, quantum piaculis suis Sacerdoti revelandis omnino suffecit. Ob id autem Martinum suspendii morte Tribunus punivit, quòd triremem, quae in arenam adhaeserat, fuiſſet de-*
D *praedatus. Magnificum virum hunc in Capitolii planitie furcis suspensum, a fenestris domus suae uxor ejus videre poterat. Nocte una, & biduo Martini cadaver a patibulo pependit; nec quidquam nobilitas sanguinis, & Ursinorum affinitates ipsi profuerunt. In hunc modum regimen administrans Nicolaus, plures alios pari supplicio affecit.*

CAPITOLO XII.

Per la buona giustizia del Tribuno non solo s' impauriscono i Potenti di Roma, sicchè non si sentono più ingiustizie, ma l' istesso Soldano di Babilonia ne teme.

QUesta cosa spaventao li animi de li Potienti, li quali sapeano le loro inique operationi. Aitri per pietate ne lacrimava, aitri ne temeva. Hora comenza la Justitia a prennere vigore. La fama de tale fatto spaventao (22) li Magnifici, che a pena haveano fede de se medesimi. All' hora le strate fuoro aperte. Notte (23) e die comenzaro liberamente li Viaturi a fare li loro viaji. Non ardisce aicuno arme portare. Nullo homo fao ad aitri injuria. Lo Signiore non se accottiava de toccare lo sio servo. Onne cosa guardiava lo Tribuno. Per l' allegrezza de così efeiellente fatto piangono aicuni con allegrezza e pregano Dio, che fortifichi lo sio core, e lo 'ntelletto in questo bono proponimento. Tutta la intenzione de lo Tribuno primamente fu d' esterminare (24) li Tiranni, e connurli a vassezza in tale via, che d' essi non se trovasse pianta. Li Vetturali, li quali portavano le some, lassavano le some ne le strate piubbiche: bene le ritrovavano sane e salve. Allhora fò marcato nella gota uno, lo quale havea nome Tortora. Era de li siei Corrieri. Perchè havea receputa pecunia senza licentia, quanno fò mannato a li Regali de Napoli. La fama de sì vertuoso homo

CAP. XII.

Justitiae a Tribuno administratae rigor nedum Potentibus, qui a violentiis desistunt, sed & Babyloniae Soldano metum incutit.

HAec Tribuni gesta Potentum animos, quibus scelerum conscientia obstrepebat, magno terrore impleverunt. Flebant nonnulli miseratione commoti, expavescebant & alii. Justitiâ vires interim resumente, praenarrati supplicii fama Magnatibus tantum timorem intulit, ut ne de se ipsis quidem confiderent. Tunc viae publicae diu noctuque tuto patuere, quibus viatores itinera suscepturi libere se committebant. Nullus arma perferre audebat. Nemo proximum injuriâ afficiebat. Servum vel leviter ferire Dominus non audebat. Omnibus animum ac mentem solicite Tribunus intendebat. Non defuere, qui ex optimis Nicolai consiliis laetitiam concipientes, lacrymas prae gaudio effuderunt, Deum Optimum Maximum rogantes, ut Tribuni nisus, cor, ac mentem in tam utili proposito confirmaret. Nicolaus autem in ea fuit voluntate in primis, ut scilicet Tyrannos radicitus exstirparet, & ne ipsorum vestigium quidem relinqueretur. Qui vecturas exercebant, & sarcinas devehebant, hasce in publicis viis deponebant. Quum ad resumendas eas redibant, illaesas & intactas inveniebant. Uni ex Tribuni Tabellariis, cui nomen Turturis, infamiae stigma in maxilla inustum fuit, quod nummos sine Domini sui permissu tunc accepisset, quum ad regios Neapolitanos Principes missus iverat. Sapientissimi Viri hujus nomen per

(22) spaventao li Magnati
(23) Notte e dì camminavano liberamente li viatori; non ardisce
(24) li Tiranni, e confonnereli in tale via

A mo pe tutto lo munno se distenne. Tutta la Christianitate fò commossa, como se rizzassi da dormire. Fò uno Bolognese, lo quale fò uno de li schiavi de lo Soldano de Babilonia, lo primo che poteo aizare: la più corta ne venne a Roma. Quesso disse, che a lo granne Raham detto fò, che nella Citate de Roma se e- B ra levato un' homo de granne justitia, homo de Puopolo. Lo quale respuse, e dubitanno de se, disse: *Maumetho, e Santo Elimason ajutino Hierusalemme*, cioene la Saracinia.

CAPITOLO XIII.

C *Ordine, che teneva il Tribuno nel cavalcare per la Città. E in che modo fu ricevuto dal Clero di San Pietro, quando visitò quella Chiesa.*

APpeso che fò Martino, in quelli dii fo una festa de Santo Janni de Jugnio. Tutta Roma a Santo Janni vao la dimane. D Voize quesso homo ire a la festa como l'aitri. La soa ita fò per quessa via. Cavalcao con granne apparato de Cavalieri. Sedeva sopra uno destrieri bianco. Vestuto era de bianche vestimenta de seta, (25) gorrate de zennalo, infresati de auro filato. Sio aspietto era bello, e terribele forte. E Denanti a lo sio cavallo le jevano li ciento jurati da pede armati de lo Rione de la Reola. Sopra lo capo sio portava lo Confalone. Un' aitro die cavalcao po' pranzo a Santo Pietro Majure de Roma. Huomeni e femmine là trassero a vedere. Quesso fò lo ordine de soa bella cavalcata. La prima jente che venesse,

(25) forrate de zannaro

per totum orbem longe lateque pervasit. Nationes & Populi, Christi religionem profitentes, commoti fuerunt, velut e somno expergefacti. Quidam Bononiensis, qui cum aliis in servitutem abductis Soldano Babyloniae servierat, ut primum in libertatem se asserere potuit, Romam per breviorem contendit. Is retulit, magno Rabam Babyloniorum nuntiatum fuisse, in Urbe Roma virum quemdam summâ aequitate pollentem insurrexisse. Qui Soldanus sibimet timens respondit: Mahumetus & Sanctus Elimason utinam opitulentur Hierusalem! *idest Saracenorum nationi.*

CAP. XIII.

Quomodo Tribunus eques per Urbem incedebat. Quomodo Clerus Sancti Petri Tribunum ejusdem Apostoli Ecclesiam visitaturum suscepit.

P*Ostquam Martinus a Portu suspendio vitam finivit, obvenit tunc mense Junio Sancti Johannis Baptistae solemnitas. Romanus Populus universus ad ejus Templum mane facto se confert. Ad hujusmodi celebritatem Tribunus in hunc modum perrexit. Magno equitum comitatu obequitavit. Albo insidebat equo. Candidis indumentis, subsericâ telâ subsutis, & diducto auro exornatis indutus apparuit. Aspectu formosus simul & terribilis erat. Equo Tribuni centum stipendiarii armati pedites e Regione Regulae praeibant. Vexillum super caput Nicolaus deferebat. Aliâ die idem ad Sanctum Petrum Majorem eques processit. Viri ac mulieres ad videndum illum concurrerunt. Equestris transvectionis modum referam. Primo omnium, qui praecessere, equitum armatorum ornata ac bene comta cohors adve-*

neſſe, fò una militia de jente armata da cavallo, adornata e bella, la quale dovea ire a ponere lo campo ſopra lo Prefietto. Po' queſſi ſequitava l'Ordene de li Officiali, Judici, Notarii, Camorlenghi, Cancellieri, Scrivaſenato, & onne Officiale, Pacieri, e Scinnici. Puoi ſequitavano quattro Maneſcalchi con li loro Cavalcanti uſati. Puoi queſſi ſequitava Janni de Allo, lo quale portava la Coppa de ariento inaurato in mano con lo dono a muodo de Senatore. Puoi queſſo venevano li ſollati de cavallo. Puoi benevano li Trommatori, li quali benevano ſonanno colle tromme de ariento. Naccari (26) de ariento ſonanti honeſto e magnifico ſuono facevano. Puoi benevano li Bannitori. Tutta queſſa jente paſſava con ſilentio. Puoi queſſo beneva uno homo ſolo, lo quale portava in mano una ſpata nuda in ſegnio de Juſtitia. Buccio figlio de Jubileo fò. Po' queſſo ſequitava uno homo, lo quale per tutta la via beneva jettranno denari, e ſparienno pecunia a muodo 'mperiale. Liello Magliaro ſio nome fò. De là e de chà havea doa perzone, le quale ſoſtencano la ſacca de la moneta. Puoi queſſi ſequitava lo Tribuno ſolo. Sedeva ſopra uno deſtriero granne. Veſtuto de ſeta, cioene de velluto mieſo vierde, mieſo ghiallo, forrato de varo. Nella mano ritta portava una verca de acciaro, pulita, lucente. Ne la ſoa ſommitate era uno melo d'ariento 'naurato; e ſopra lo pomo ſtava una crocetta de auro. Drento la crocetta ſtava lo Leno de la Santa Croce. Da l'uno lato erano lettere ſmaitate, che dicevano *Deus*, da l'aitro *Spiritus Sanctus*. Puoi eſſo immediate vene-

A *advenit, adversùs Praefectum caſtra ſubinde metatura. Officialium, Judicum, Notariorum, Camerariorum, Cancellariorum, Scribarum Senatus, Pacificatorum, Syndicorum, & aliorum publicis officiis deſtinatorum ordines ſubſequebantur. Pone hos Mareſcalchi quatuor una cum conſuetis obequitatoribus eorum, Johannem de Allo anteibant, qui pateram argenteam ac inauratam, cui impoſitum erat donarium, Senatoris more geſtabat.* B *Inde equites. Tum Praecones, argenteis tubis clangentes. Argenteorum tympanorum pulſus dulcem ac magnificum ſonum edebat. Poſt hos edictorum Promulgatores gradiebantur. Iis omnibus, ſilentio praetereuntibus, vir quidam ſolus ſuccedebat, dexterâ nudatum enſem in ſignum Ju-* C *ſtitiae tenens. Buccius Jubilaei filius fuit. Poſt hunc Laelius Malliarius veniebat, qui Auguſtali more pecuniam per totum iter diſpergens, hinc inde duobus ſociabatur viris, nummorum ſacculum ſuſtinentibus. Poſtmodum Tribunus ſolus grandi ferebatur equo. Sericâ veſte partim viridis, partim flavi coloris, Variorum pellibus ſubſutâ contegeba-* D *tur. Dexterâ chalybeam virgam, polliturâ relucentem, tenebat. In ejus ſummitate argenteum deauratum pomum prominebat. Pomo parvula Crux aurea ſuperpoſita inerat. In Cruce eâdem incluſum erat Dominicae Crucis Lignum. Ab uno latere legebantur literae encauſto efformatae* Deus, *& ab alio* Spiritus Sanctus. *Tribuni veſtigia immediate* E *premebat Franciſcus de Alexio, qui erectum ſupra caput vexillum in regalem modum portabat. Vexillo area coloris albi fuit; in cujus medio fulgentis Solis imago, argenteis ſtellis in coeleſti campo circum diſpoſitis, radios in circulum emittebat. In ſuperiori parte ejuſdem vexilli argentea candida columba inerat, coronam ramis olivarum conſertam roſtro ha-*

(26) Vacolari d'ariento

veneva Cecco de Alesso, e portavali sopra lo capo uno Stennardo a muodo regale. In quello stennardo era lo campo bianco: in mieso stava uno Sole de auro splennente, e attorno stavano stelle de ariento in campo cilestro. In capo de lo Stennardo era una palomma bianca de ariento, la quale portava in vocca una corona de oliva. Da lo lato ritto e manco havea con seco da pede cinquanta Vassalli da Vetorchiano. Li Fideli colli sbiedi in mano: bene parevano Orzi vestoti e armati. Puo' quessi sequitava la compagnia de molta jente desarmata, de ricchi, de Potienti, de Conziglieri, compagni, e de moita jente honesta. Con tale triumfo, e con tale grolia passao lo Ponte de Santo Pietro, onne perzona salutanno. De colpo le porte, e le tavolata fuoro date pe terra, e fò la strata spatiosa e libera. Puoi che fò jonto a le scale de Santo Pietro, (27) tutto lo Chiericato li jessiro incontra, vestuti e parati. Colle Cotte bianche solennemente, colla Croce, e collo 'ncienzo, vennero cantanno *Veni Creator Spiritus* si' a le scale, e sì lo recepero con granne letitia. Inninocchiato denanti a lo Altare, deo soa offerta. Lo Chiericato preditto li raccommannao li bieni de Santo Pietro.

A *habens. Ad dexterum & laevum Tribuni latus quinquaginta Vassalli de Vetorclano in ejus famulitium pedites procedebant. Cum his aderant fideles alii cum verutis in manibus. Externo corporis ac armaturae habitu ursis assimiles videbantur. Subinde aliarum gentium absque armis, divitum, Potentum, Consiliariorum, Confoederatorum, & plu-* B *rium honestorum virorum multitudo Nicolaum subsequebatur. Is quum ejuscemodi triumpho & gloria Pontem Sancti Petri pertransisset, & omnium salutationes accepisset, portas illico ac tabulatum ad terram prosterni, patefactâ sibi spatiosâ ac liberâ viâ conspexit. Ad scalas Sancti Petri accedens, a toto Clero, qui Ecclesiasticis vestibus ornatus ac* C *indutus obviam exierat, exceptus fuit. Clerus albis superpelliceis solemniter contectus, cum Cruce ac thuribulis ei usque ad Scalas occurrit, hymnum* Veni Creator Spiritus *festive decantans. Universorum gaudio receptus Tribunus, in genua ante Altare provolutus, oblationem suam exhibuit. Hac peractâ Clerus omnis Apostoli Petri bona & praedia pro-* D *tectioni Nicolai commendavit.*

CAPI- CAP.

(27) de Santo Pietro, li Calonaci con tutto lo Chiericato li jessiro

CAPITOLO XIV.

*Il Tribuno seguita ad esercitare la sua giustizia, gastigando i tristi. Fà lo steccato al Palazzo di Campidoglio, e tutti * i Rinchiostri de' Baroni di Roma; facendo loro, e a' que', ch' erano stati Senatori, contribuire per acconciare il Palazzo di Campidoglio.*

LO sequente die deo audientia alle bedoe, alli huorfani, alli desolati. E fece prennere doi Scrivasenato, e fecéli mitriare como faizarii, e connannaoli in granne pecunia, mille Libbre per uno. L'uno havea nome Tomao de Fortifiocca; l'aitro avea nome Poncelletto da la Cammora. Quessi doa erano moito potienti puopolari. Dallo principio quesso * hemo facea vita moito temperata; poi comenzao a moitiplicare cene, e conviti, e crapule de diverzi civi, e vini, e de moite confettioni. Puoi fece stecconiare lo Palazzo de Campituoglio tra le Colonne, e chiuselo de lenname. E commannao, che tutte le steccata de li renchiuostri de li Baroni de Roma jessero pe terra; e fò fatto. Ancora commannao, che quelli travi, taole, e lenname fosse portato a Campituoglio a le spese de li Baroni, e fò fatto. Allhora 'n casa de Missore Stefano de la Colonna prese latroni, li quali appese. Puoi connannao ciascheduno, lo quale era stato Senatore, in ciento Fiorini, perchè d'essi voleva reedificare e racconciare lo Palazzo de Campituoglio. Recipio per ciasche Barone ciento Fiorini, ma lo Palazzo non fò acconcio, benchè comenzassi. E fece prennere Pietro de Agabito per la perzona, lo

CAP. XIV.

Tribunus justitiam administrare pergens, criminosos punit. Palatium in Capitolio vallo obsepit. Omnia Baronum claustra solo aequat. Baronibus & ceteris, qui Senatoria dignitate functi fuerant, tributa indicit pro ejusdem Palatii restauratione.

SEquenti die Nicolaus viduarum, orfanorum, & pauperum supplicationes audiit. Duos Scribas Senatus capi jussit, & eis ignominiae mitram ceu falsariis, imposuit, multoque aere eosdem damnavit, mille Librarum nempe mulctâ utrumque judicans. Uni nomen Thomas Fortifioccae fuit: alteri Poncellettus de Cammura. Ambo ex popularium potentiorum ordine fuerunt. A Tribunatus sui exordio Nicolaus sobrie ac temperanter vixit. Postea ad coenas, comessationes, & crapulas, cibis, vinis, cupediis, ac dulciariis pluribus diversisque refertas, se convertit. Capitolii Palatium inter Columnas vallo munivit, & lignamine cinxit. Ut quaelibet Baronum Urbis claustra vallata solo disjicerentur, praecepit: quod sane exsequutioni demandatum fuit. Jussit insuper, ut trabes, tabulae, ac lignamina disjectorum claustrorum impensis Baronum in Capitolium deferrentur: quod & praestitum fuit. Latrones apud Dominum Stephanum de Columna tunc degentes captos suspendio punivit. Exinde cuicumque, Senatorio munere perfuncto, Centum Florenorum tributum indixit, quibus Palatium in Capitolio reaedificare ac resarcire decreverat. A quolibet Dynasta centum Florenorum summam exegit; at Palatii restauratio incepta quidem, non autem ad finem perducta fuit. Petrum Agapiti, qui eodem Anno Senato-

lo quale era ſtato quello anno Senatore; e a pede, como foſſi latrone, lo fece menare a Corte da li ſoi Maneſcalchi. Hora comenzano a ſpeſſiare le 'mmaſciate de le Terre, e de li Nuobili. Tutta Toſcana havea jà mannate le 'mmaſciarie.

CAPITOLO XV.

Ordina le Militie a piedi e a cavallo. E dopo cita i Potenti a rendere l' ubbidienza, e a pagare lo Focatico. Ubbidiſcono tutti, fuorchè Janni di Vico Prefetto, Tiranno di Viterbo. Che però da Cola viene privato della ſua dignità.

ALl' hora ordinao la militia de li cavalieri de Roma con queſſo ordene. Pe ciaſche Rione de Roma ordinao pedoni e cavalieri trenta, e deoli ſuollo. Ciaſche cavalieri havea deſtrieri, e ronzino, cavalli copertati, arme adornate nove. Bene pargo Baroni. Ancho ordinao li pedoni puro adorni; e deo li Confaloni, e diviſe i Confaloni ſeconno li ſegniali de li Rioni, e deoli ſuollo. E commannaoli, che foſſero preſti ad onne ſuono de Campana, e feceli jurare fidelitate. Fuoro pedoni 1300. li cavalieri 360. eletti jovani, maſtri de verra, ben' armati. Puoi che lo Tribuno ſe bedde armato de accoſì fatta militia, all' hora ſe apparecchia de movere verra a più potienti perzone. Manna ſio editto 'ntorno, e cita tutti li Potienti ne le (*) finalitie de Roma. E 'n tanto ordinao aiquanti ſia Fattori, e mannaoli coglienno lo Focatico. Cojzero dunque lo Cienzo antico

natorium officium exercuerat, per[illegible] detentum, peditem, veluti latronem, a ſuis Mariſcalchis ad Aulam per[illegible] voluit. Poſt haec frequentes legationes Civitatum ac Nobilium advenere. Univerſa Tuſcia Legatos ſuos ad Tribunum jam miſerat.

CAP. XV.

Peditum & equitum turmas Nicolaus conſtituit. Potentes ad obſequium ſibi praeſtandum evocat. Focatici ſolutionem urget. Ejus mandata Potentes exſequuntur. Johannes de Vico Praefectus, Viterbii Tyrannus, ** obaudiens, dignitate a Tribuno privatur.

TUnc militiam Romanorum equitum hoc ordine diſpoſuit. In qualibet Urbis Regione pedites & equites triginta, dato ſingulis ſtipendio, conſtituit. Equitum unuſquiſque ſonipedes, ac mannulum, equos coopertos, & recentia exornata arma habuit. Totidem Barones videbantur. Pedites etiam bene inſtructos ordinavit, quibus Vexilla juxta Regionum Urbis ſignorum differentiam diſtribuit & ſtipendia numeravit. Ut ad quemvis campanae pulſum praeſto eſſent, fidelitatis ſacramento ab ipſis accepto, iiſdem injunxit. Pedites MCCC. equites CCCLX. numero fuere, electi juvenes, bellorum periti, armiſque bene communiti. Ubi ejuſmodi militiâ Tribunus armatum ſemet conſpexit, bellum quampluribus potentibus viris inferre deſtinavit. Ob id propoſito & promulgato edicto potentes quoſque a Romae confinibus uſque advocat. Interim creatis quibuſdam Quaeſtoribus pro exigendo Focatici vectigale, eos ad illud exigendum miſit. Quaeſtores igitur vetuſtum Romani

(*) finaite de Roma

** *Obaudio* idem ferme ac *obedio* teſte Feſto, & aliis. Negativa particula hîc & inferius exciſa videtur.

co de lo Puopolo de Roma; e onne die la moneta * bonea a Roma pe tale via, che increscimiento e fatica fosse contare pecunia de tanta jente. Prestamente li Vassalli de li Baroni paano uno Carlino per fumante. Apparecchiavanose a quessa paca le Citati, le Terre, e le Communanze, le quali stacò ne la Toscana inferiore, in Campagnia, e Marettima. Non lo creseri. Li Vassali de Antioccia pacaro. Puoi che lo editto ebbe mannato a tutti li Baroni, e alle Citati 'ntorno, doicemente obbediscono secunno che de sopre ditto ene. A la loro matre e donna Roma humile reverentia faco. Solo Janni da Vico, Prefietto, Tiranno de Viterevo non vole obbedire; pe mille voite citato non voize comparire. Allhora deo contra de esso Prefietto la sententia, e privaolo in piubbico parlamento de la soa dignitate, e disse, che era occiditore de lo sio frate, fattioso, e che non bolea rennere lo aitrujo, cioene la Rocca de Respampano: & appellaolo Janni da Vico.

A *ni Populi censum collegerunt. Nummorum & pecuniae talis ac tanta quantitas quotidie Romam deferebatur, ut taedio ac labori esset exsolutam pecuniam dinumerare. Vassalli Baronum pro qualibet domo Carolinum impenderunt. Istiusmodi solvendo tributo Civitates, Terrae, & Communia Tusciae inferioris, Campaniae, & orae Maritimae animos converterunt.* B *Immo quod mirere, Antiociae Vassalli contribuerunt. Postquam Tribunus cunctis Dynastis & Urbibus circumpositis edictum transmisit, eorum quilibet libenti animo, ut supra diximus, obsequitur. Romae Urbi ceu matri ac dominae obsequia praestiterunt. Solus e tantis Johannes de Vico, Praefectus, Viterbii Tyrannus, obaudivit: millies, ut adveniret, evocatus, comparere noluit.* C *Tunc adversus eum sententiam protulit Tribunus, & dignitatem Praefecturae in publico consilio ei ademit, ac pronuntiavit ipsum fratricidam, factiosum, & alienorum bonorum, Arcis nempe Respampani, injustum detentorem, quem demum unico vocabulo, Johannem a Vico, nuncupavit.* D

CAPITOLO XVI.

Il Tribuno determina la guerra contro Janni de Vico. Fa suo Capitano Cola Orsino, che pose il campo sopra Vetralla, e presela. Ma intendendo Janni, che il Tribuno volea andarvi in persona, obedisce, e rende la Rocca di Respampano; ed è rinvestito della sua Prefettura.

Allora determinao l' hoste sopra quello. E feceli Capitanio sopra Cola Orzino guarzone Signiore de Castello Santo Agnilo; e deoli per Conzigliero Jordano delli Orzini. Et habbe in quello hoste moiti ajutorii. E pusero campo sopra la Citta-

CAP. XVI.

Tribunus Johanni de Vico bellum infert. Ducem constituit Nicolaum Ursinum. Is castrametatur apud Vetrallam, eamque capit. Johannes audiens, Tribunum in castra venturum, obtemperat. Arcem Respampani restituit. Praefecti dignitate iterum donatur. E

Adversus Johannem de Vico arma sua Tribunus movere tunc decrevit. Belli Ducem praeficiens Nicolaum Ursinum adolescentem, Dominum Castelli Sancti Angeli, ei Jordanum de Ursinis tamquam Consiliarium, consociavit. Exercitus multis auxiliariorum copiis auctus,

Cittate de Vetralla, e stiettero in assedio dii sessanta. E scurreano onne pianura fi' a Vitervo, ardenno e derobbanno. Deh como granne paura fecero a Vitervesi! Donne fò hauta Vetralla per bona volontate de li avitatori. Erance una forte Rocca, la quale non fò hauta. Volennola Romani prennere per arte de guerra, fecero trabocchi e manganelle. Moito spessiavano loro prete. Puoi fecero una Asinella de leno, e connusserola fi' alla Porta della Rocca. La notte se fece. Quelli della Rocca mesticaro zoifo, pece, vuoglio, trementina, lena, e aitre cose, e jettaro quessa mestura sopra lo deficio. La Asinella fò in quella notte arza. La demane fò trovata cenere. In quessa hoste fuoro Cornetani con tutto loro sforzo, e Manfredo loro Signiore. Foronce le masnade de Perosciani, de Todini, de Narginiesi. Baroni de Roma assai. Moito fò bella hoste, potente, e honorata. Puoi che li Romani habbero conzumato e guasto onne campo, habbero arzo lo lavoro, e lo lino fi' in Vitervo, era miesa state de Luglio, quanno lo callo stao infervente. Allhora lo Tribuno determinao a quessa hoste gire perzonalmente, (28) e mustrare tutta soa valentitia con cavalieri e pedoni: e depopulare le Vigne de Vitervo. Quanno lo Prefietto quesso sentio, incontinente penzao de obbedire. In quesso tiempo erano in destretto aiquanti Baroni: de Campituoglio non se potevano partire; cioene Stefano de la Colonna, e Missore Jordano de Marini. Lo Prefietto in prima mannao l' Immasciatori. Puoi perzonalemente venne a Roma. Era hora Nona. Da mieso die in Campituoglio entrao, e pusese sotto

A *ctus, ad Urbem Vetrallae castra locavit, eamque diebus sexaginta obsedit. Incendiis, ac praedis cunctam usque ad Viterbium planitiem devastavit. Viterbienses magno timore perculsi fuerunt. Interim Vetrallenses incolae Urbem ultronea deditione tradiderunt. Vetrallae erat valida quidem arx, qua Romani minime potiri potuere. Hanc autem bellorum ma-*

B *chinis & artibus obtinere cupientes, trabuccos & manganellos struxerunt. Frequentissimos lapides injiciebant. Aliam ligneam machinam, Asellam nuncupatam, fabricarunt, quam usque ad Arcis januam adduxere. Tunc nox advenit. Arcis defensores sulphur, picem, oleum, terebinthum, ligna, & alia commiscentes, accensam ejusmodi mixturam*

C *Asellae injecerant. Asella nocte ipsâ incendio consumta fuit. Sequenti die eam in cinerem redactam Romani invenerunt. In hunc exercitum convenere Cornetani cum tota eorum virtute, ac Manfredus illorum Dominus. Cohortes Perusinorum, Tudertinorum, Narniensium adfuere. Adfuerunt & quamplures Romani Dynastae. Ob id Romanorum exercitus pluri-*

D *mum venustatis, potentiae, ac honoris habuit. Postquam Romani agros omnes exterminio destruxerant, aedificia, sata, & linum in campis Viterbium usque incenderant, aestas mense Julio, solis aestu infervescente, ad medium devenerat. Tunc voluit Tribunus ad castra illa personaliter se transferre, & una cum militibus ac peditibus suis propriam demon-*

E *strare potentiam, & Viterbiensium vineas depopulari. Id quum Praefectus rescivit, illico morem Tribuno gerere cogitavit. Hoc tempore nonnullis Baronibus e Capitolio abscedere non permittebatur; nimirum Stephano de Columna, & Domino Jordani de Marino. Praefectus Legatos in primis Romam direxit. Deinde ad Urbem & ipse se contulit.*

(28) e mustrare tutta soa potentia con

le vraccia de lo Tribuno. In soa compagnia havea forza da sessanta. Allhora foro inzerrate le porte de Campituoglio, e sonao la campana. Fuoro adunati huomini e femmene de Roma. Lo Tribuno fece uno parlamento, ne lo quale disse, che Janni da Vico lo bolea obbedire, e a lo Puopolo de Roma. Allhora lo renvestio de la Prefettura, e disse, che rennea li beni de lo Puopolo, e così fò fatto. Perchè nanti che lo Prefietto se partisse de Roma, e nanti che lo esercito de Vetralla se ne venesse, rassennata fò a li Fattori, e a lo Scintico de Roma, la Rocca de Respampano, e puoi lo Prefietto fò lassato.

A *tulit. Horâ Nonae, circa meridiem, in Capitolium ingressus, Tribuni voluntati omnino semet commisit. Sexaginta fortasse virorum praesidio stipatus venit. Tunc Capitolii portis clausis, ad campanae pulsum, virorum & mulierum Romanae Urbis multitudo concurrit. Tribunus alloquutionem fecit, qua dixit, Johannem de Vico sibi & Romano Populo obtemperaturum accessisse.* B *Sermone completo, Praefecturae dignitate Johannem Tribunus iterum insignivit, addiditque, Johannem ipsum bona Populo restituere: quod quidem peractum fuit; nam antequam Praefectus Româ discederet, & priusquam exercitus Vetrallâ in Urbem rediret, Arx Respampani Quaestoribus, & Syndico Romanorum reddita fuit:* C *quamobrem Praefectus liber demum dimissus abiit.*

CAPITOLO XVII.

Come il Tribuno avea per un sogno preveduto tutto questo.

HOra ascoita novitate de le sonnora. La notte denanti de lo die dell' accordo, che lo Tribuno dormeva in uno sio honesto e triumphale lietto (primo sonno era) mentre che dormeva, comenzao fortemente a gridare per suonno, e diceva: *lassame, lassame.* A quesso strillare li servitori della Cammora curzero, e dissero: *Signiore nostro, che novitate ene! volete cobelle?* Allhora lo Tribuno era resvegliato; favellao, e disse: *Mò io me sonnava, che une Frate biance veneva a mene e diceva: Tuolli la toa Rocca de Respampano: ecco che te la renno. E dicenno quesso in suonno, me prese pe la mano. All' hora gridai.* Quesso suonno nè più nè meno devenne, come fò. Uno Fraticiello, lo quale nome havea Frate Acuto de Assi-

CAP. XVII.

Tribunus omnia praenarrata per somnium eventura praenovit.

D QUid vero per somnium Tribuno contigerit, accipe. *Nocte praecedenti diei conventionis cum Praefecto initae, Nicolaus splendido ac triumphali lecto decumbens, circa primam somni horam clamorem his vocibus dormiendo edidit:* Sine me, sine me. *Hac vociferatione perciti cubicularii accurrerunt, dicentes:* Quid novi, Domine noster? quid praecipis? *Expergefactus Tribunus respondit* E *inquiens:* Per somnium nuper mihi videbar videre Fratrem albis vestibus indutum, ad me accedentem, ac dicentem: Arcem tuam Respampani nunc suscipe. Ecce eam tibi restituo. Talia mihi proferens Frater, manu me prehendit. Ob id alta voce clamavi. *Somnium istud eventui adamussim respondit. Fraterculus nomine Frater Acutus de Assisio Hospitalarius, conditor Hospi-*

Assisi, Hospitalieri, lo quale fece lo Hospitale della Croce de Santa Maria Rotonna (de lo quale (29) poteranne fare mentione nella renovatione de Pontemuollo) fò santa e buona perzona. Quesso trattao la concordia tra li Romani e lo Prefietto. Venne lo sequente die a lo Tribuno co le novelle de la pace, e disse: *Tuolli la Rocca de Respampano. Io te la renno.* Parlava a lo Puopolo lo Tribuno in parlatorio. Tutta la strada de mercato piena era. In capo de la strata apparze Frate Acuto, vestuto de bianco, a cavallo in sio asinello coperto de bianco, incoronato de rami de oliva, co li rami de oliva in mano. Pe bederelo moita jente nce fioccava. Da longa lo bedde lo Tribuno, e disse a li suoi Cubiculari: *Ecco lo suonno de quessa notte.* In quessa hoste de Vetralla lo Romano habbe mille perzone da cavallo, pedoni siei mila. Sia hoste fo tornata incoronata de rami de oliva.

CAPITOLO XVIII.

Si discorre sopra i sogni; e che tal volta riescono veridichi: Come quello di Fra Mierolo, di Marziano Imperatore, e di Cassio.

Hora voglio un poco jescire dalla materia. Poteramme aicuno domannare, se lo suonno pò essere vero. A ciò responno e dico: bene che moiti suonni siano vanitate, siano moite delusioni de demonia, nientedemeno moiti suonni se trova homo veri, como Dio li spirasse; specialemente in perzone temperate, dove non abonnano fumositate pe crapola, e pe desordenato civo, e in tiem-

(29) (dello quale de sopra se fece mentione de Puonti Muolli)

A *Hospitalis Crucis Sanctae Mariae Rotundae (de quo in restauratione Pontis Mollis meminimus) vir bonitate vitae praeclarus exstitit. Concordiam inter Romanos ac Praefectum pertractavit. Sequenti die ad Tribunum pacis nuntius accessit, ei in haec verba loquutus:* Respampani Arcem accipe. Hanc tibi reddo. *Tribunus ad Populum verba in* B *suggestu faciebat. Via Fori nundinarii Populo ubique referta videbatur. In capite viae Frater Acutus candidis vestimentis intectus, asello albis phaleris ornato eques insidens, olivae ramusculis contextâ coronâ redimitus, & oleae ramum manu portans, apparuit. Populo undique, ut illum viseret, in magno numero concurrente, Tribunus, ut ad-* C *ventantem Fratrem a longe prospexit, Cubiculariis suis dixit:* Ecce praeteritae noctis somnium. *Ceterum Romani in exercitu Vetrallae mille equites, & sex millia peditum habuere. Hic exercitus ulivarum sertis coronatus Romam denique remeavit.*

CAP. XVIII.

D

Auctor de insomniis, quae eventu nonnumquam vera comprobantur, agit. Describit Fratris Mieruli, Martiani Imperatoris, & Cassii somnia.

A Proposita narrationis serie nunc divertere lubet. Petenti abs me, num E *somnia actu vera comprobari possint, reponam, etsi plerumque vel ex vanitate, vel ex Daemonum illusionibus insomnia prodeant, eorum quaedam nihilominus, ceu a Numine immissa, a veritate non dissentire. Iis autem praecipue somniare contigit, qui sobrie viventes, nec obnoxii fumositati vaporum e crapula & immoderato cibo emergentium, nocturno tempore*

A tiempo della notte, che se dice Aurora, quanno se parte la notte da lo die, che lo cerabro stao purificato, li spiriti stao temperati. De ciò fao fede lo Biato Santo Virgorio ne lo Dialogo. Dice Santo Virgorio, che ne lo Monasterio sio fò uno Monaco de santa vita e bona, lo quale havea nome Mierolo. Quesso Mierolo B fra le moite vertute havea quessa, che mai non finava dicere Salmi, saivo quanno manecava, e dormeva. Infermao. Dormenno quesso Frate Mierolo infiermo, sonnaosse, che una bella corona de variati fiori scenneva de Cielo, e posavase ne lo capo sio. Quesso suonno disse a li Monaci. Venne, e morio. Come C interpretasse sio suonno in buona parte, allegramente passao. Po' li anni quatordici di sia morte un'aitro Monaco cavava la sepoitura per uno muorto in quello luogo, dove Mierolo jacea sepoito. Como fò cavata, subetamente da quello loco jescio una fragrantia, uno odore soavissimo, como fossino stato in quella fossa rose, D viole, gigli, e molti fiori. Dunque bene fò vero lo suonno de Mierolo, che de Cielo li veneva la corona de fiori; li quali fiori po' li anni quatordici renniero odore dentro la fossa. Anco ne fa mentione Frate Martino ne la soa Cronica. Dice che Martiale 'mperatore, lo quale stava in Constantinopoli, una notte E se sonnao, che lo Arco de Attila bedea rotto in doi parte. Estimao Martiale, che Attila fossi muorto, e così fò lo vero. Quesso Attila fò granne Rege, e fò granne Tiranno. Havea arcieri assai. Tutta Pannonia e Bulgaria ijo profaniando. Depuopulao moite Cittate, Aquileja, & aitre. Accise Bella frate sio; e fò sconfitto da Franzesi, Borgognioni, e San-

pore circa auroram, quum noctem proxime excepturus est dies, somnia agunt, & tunc quum spiritus in homine, cerebro perpurgato, quiescunt. Testem beatum virum Gregorium advoco. Ipse in Dialogo testatur, Monachum sanctitate vitae celebrem, Mierulum nomine, in suo Monasterio vixisse. Hic virtutum omnium ornatissimus in more habuit a Psalmorum recitatione numquam cessare, nisi quum cibum vel somnum caperet. In infirmitatem devenit. Dormiens idem Frater Mierulus infirmus per somnium vidit diversorum florum coronam e coelo descendentem capiti suo imponi. Visionem hanc Monachis enarravit. Mierulo mors obvenit. Quumque somnium suum in bonum sensum accepisset ac interpretatus fuisset, a seculo laetanter migravit. Anni jam quatuordecim a Mieruli obitu effluxerant, quum Monachus quidam sepulturam, ad tumulandum cadaver nescio cujus eodem in loco, in quo Mieruli corpus sepultum jacebat, effodit. Qui postquam sepulcrum excavasset fragrans illico & suavissimus odor efflavit, ac si in ipsius foveae loco rosae, violae, lilia, multique alii flores exstitissent. Quo quidem casu comprobatum fuit Mieruli somnium, qui sibi missam e coelis floream coronam viderat, quum post quatuordecim annos flores in ejus tumulo odorem exhalarent. Martinus in Chronico scribit insuper, Martianum Imperatorem Constantinopoli tunc immorantem nocte quadam Attilae arcum in duas partes discissum per somnium conspexisse. Tunc Attilam e vivis excessisse Martianus existimavit. Id eventu comprobatum fuit. Attila potens Rex & Tyrannus plurimos arcatores in exercitu habuit. Totam Pannoniam & Bulgariam praedis ac profanatione peragravit. Depopulatis ab ipso multis Urbibus, Aquilejâ, aliisque, interfecto fratre Belâ, Franci, Burgundiones, Saxones, & Itali

e Sansonesi, e Italiani. Nella quale sconfitta fò muorto lo Re de Borgognia, e foronce muorti cento ottanta milia capora de huomeni; sì che rio de sangue abbonnao, a tale che Attila Re, como sconfitto, in sio paese retornao, e adunao granníssima jente de Ongari e de Datiani, e tornava pe rentrare in Italia. Da le prime Terre, che trovassi, fò Aquileja, la quale desfece: Papa Lione santissimo in quello tiempo bivea. Pregaolo, che se jescissi fuore de Italia, e così fò. Como se pàrtio de Italia pe tornare in soa contrata, morio in Pannonia. La notte de soa morte apparze in suonno a Martiale 'mperatore in Costantinopoli in Grecia l'arco de Attila rotto: donne Martiale stimao, che Attila fosse muorto, e cosinto fò. Ne fao ancora mentione Balerio Massimo de lo suonno de Cassio Parmense, lo quale se trovao ad accidere Julio Ciesari, donne se era partuto de Roma, e gìa fujenno. Ottaviano, ed Antuonio lo sequitavano, como nemmico capitale. Questo Cassio 'na notte se redusse in una piccola fortezza. Messo a lo lietto. sonnaose 'no homo terribbele, co 'na faccia scura, lo quale lo menacciava. Soe menaccie erano in lengua Grieca. Pe doa voite a tale suonno se svegliao. A la tierza se fece benire lo lume, e commannao a li soi servienti che lo guardassino. Lo medesimo suonno bedde ancora la dimane. Bene se verificao questo suonno, perchè le leggioni de Ottaviano, e la holste de Antuonio li fò sopra, e cosinto fò preso Cassio, e li fò tronco lo capo.

A *tali Attilam in proelio fuderunt. In ea profligatione Rex Burgundiae occubuit, & centum octoginta millia virorum capita occisa periere, sanguinis humani rivo decurrente. Rex Attila, utpote victus, patrium solum repetiit. Ibi collectâ maxima Hungarorum, Dacorumque multitudine, denuo reversus Italiam ingredi voluit. Inter Civitates, quas in*
B *reditu obvias habuit, Aquileja destructa ab illo fuit. Sanctissimus Pontifex Leo tunc temporis vivebat. Attilam exoravit, ut Italiâ abscederet. Papae precibus Rex morem gessit. Quum discessisset, ad patrias terras remeaturus, in Pannonia e vivis abiit. Nocte, quâ obiit, Martiano Constantinopoli in Graecia visus per insomnium fractus Attilae*
C *arcus: ex quo Martianus Attilam exspirasse conjecit. Id vero consonum fuit. Valerius Maximus somnii Cassii Parmensis meminit, unius ex Julii Caesaris interfectoribus. Cassius, quem Octavianus & Antonius, tamquam inimicum capitalem, insectabantur, Româ aufugit. Nocte quadam in Arce angusta, ad quam diverterat, lecto decumbens, per somnium*
D *virum aspectu terribilem, vultuque truci minantem aspexit. Vir ille Graeco sermone comminationes Cassio denuntiavit. Semel atque iterum Cassius somno excitatus, quum jam tertio periculum a comminante intentari sibi audiret, lucernam admoveri praecepit, servosque, ut semetipsum custodirent, accivit. Sequenti die somnium illud rursus perpessus fuit, quod*
E *demum rei exitus verum patefecit. Etenim Octaviani legiones, & exercitus Antonii obsessum Cassium ceperunt, qui capitis obtruncatione vitam finivit.*

CAPITOLO XIX.

Dell' opinione d' Aristotile sopra le cagioni, e varietà de' sogni.

A Ristotele lo Filosofo de ciò ne fao mentione, e speciale trattato in uno sio volume, lo quale ha nome de Suonno e Vigilia, ne lo Capitolo de la Divinatione. Ne lo suonno, dice Aristotele, e quelli che sequitano la sia opinione, che lo suonno pote essere vero naturalmente. E ciò sottilemente demonstra per una cotale via. In prima soppone lo Filosofo, che quessa differentia sia fra lo vegliare e lo dormire. Ne lo vegliare granni movimenti pargo a lo imaginare piccoli: Ne lo dormire li movimenti e le cose piccole pargo granne. Como incontra, che in aicuna perzona poca de flemma doice le destilla per la vocca, e pareli assajare zuccaro, mele, e cenamomo. In aicuno abbonna poco de collora, e pareli bedere sajette volare pe lo Cielo, focora, fiamme, e tempestate. In aicuno se move ventositate, o vero aicuno picolo ventariello, e pareli bedere, che tutte le ventora tempestino. La cascione de ciò sì ene, che ne lo sopore tutti li spiriti staco inziemmora redutti dentro alla santasia, e alla imaginativa; donne soco più temperati a comprennere. Anco perchè soco adunati, soco più potienti in soa operatione. Nello vigliare li spiriti soco despierzi. Le cose soco varie e moite; e (30) quanno ene più forte, che quanno ene sparza. Jà havemo, che li spiriti ne la notte staco sollecici, intentorosi, e piccola cosa li move. La secunna cosa, che pre-

C A P. XIX.

Aristotelis judicium de caussis & differentiis somniorum.

A *Ristoteles Philosophus de somniis agens, in Volumine, cui titulus* de Somno & Vigilia, *Capitulo* de Divinatione *praecipue disseruit. Is autem ac alii cum eo sentientes, somnium naturaliter verum esse posse autumant. Hac subtili demonstratione in hunc modum id probat Philosophus. Illud discriminis inter vigiliam ac somnum intercedere in primis edocet, quod scilicet, quum vigilamus, magni rerum motus imaginationi nostrae exigui apparent; quum autem dormimus, motus ipsi, & res parvae grandes repraesentantur. Veluti cuipiam dormienti contingit, cui nonnihil pituitae dulcis in ore eastillet. Hic enim saporem sacchari, mellis, vel cinamomi degustare sibi videtur. Ita ille, qui tantisper irascitur, sagittas, fulgura, flammas, ac tempestates per aërem volitantes se videre opinatur. Alius autem, cui flatus aliquantillum interius suscitantur, procellas ac turbines a ventis excitatos cernere arbitratur. Effectuum ejusmodi rationem hanc esse ait, quia in sopore omnes spiritus simul collecti in imaginatione & phantasia nostra tunc consistunt, aptiores proinde movendae apprehensioni. Porro spiritus ipsi, utpote congregati, in operando potentiores utique sunt. At vigilantium spiritus disperguntur. Rerum objecta diversa & multiplicia tunc apparent. Verùm virtus unita fortior est, quam divisa. Ceterum scimus, humanos spiritus nocturno tempore solicitos, anxios, timidosque esse, atque a tenuissimis rerum objectis facile commoveri. Alterum praesupponit Aristoteles, actus nimirum humanos*

(30) E quanno la virtute stao unita, ene più forte, chè quanno stao sparza.

preloppone Ariſtotele, ene queſſa. Dice ciò, che noi operamo, ene per l'airo, ſenza lo quale bivere non ſe pote. L'airo ene in mieſo de noi. La favella humana vao da homo in homo; perchè l'airo ene refratto da homo in homo, l'airo ſe muta e move ſecunno le mutationi, le quali li homini faco, como ene de le denſitati de le forme, che appargo ne lo ſpecchio. Pone uno aitro eſempio. Aicuno jetta la preta ne lo laco. La preta move l'acqua. L'acqua moſſa una parte, move l'aitra parte vicina in modo de rota, e tante rote fao, quanto dura la potentia de lo vraccio. Stao lo peſcatore: con uno ſio hamo peſca, e non bede quello, che la preta jettao, ma bede li cierchi, che l'acqua fao. Conoſcie, che homo li fao impaccio a lo peſce prennere. Moveſe, e vene a preare, che no' jetti prete più. Accosì, dice Ariſtotele, la favella, le operationi humane mutano l'airo. L'airo mutato da parte in parte perveo a lo ſentimiento humano, e dell'aitri animali; como incontra, che la Camarda, e le morte corpora jettano vapori corrotti pe l'airo, e perveo a lo odorato de li corpi, e de li avoitori. Donne ſe ſcrive, che cinqueciento miglia lo avoitore curre a le corpora morte? queſſo non fora per aitro, ſe nò pe la mutatione, che fa l'airo corrotto, continuato da cuorpo a cuorpo. Hora vole Ariſtotele, che non ſolamente li effetti de le coſe mutino l'airo, ma anco ſe muta l'airo pe lo volere e penzamento dell'uomo, che quanno uno vole accidere uno aitro, li ſpiriti ſe li infiammano adduoſſo. Li ſpiriti infiammati mutano l'airo ſecunno qualitate de quella collora acceſa. L'airo mutato ſe continua co la

A *manes per aërem, ſine quo vivere nequimus, continue exeri ac tranſire. Aër inter noſmetipſos & humanum ſermonem intermedius, ab homine ad hominem procedens, ac de viro in virum refractus, immutatur, & movetur ſecundum hominum mutationes; uti accidit in ſpiſſitudinibus formarum in ſpeculo apparentium. Alio exemplo utitur Ariſtoteles.*
B *Saxo, quod aliquis in lacum projicit, movetur aqua, quae ex una parte commota proximiorem aliam partem commovet in rotae modum. Ob id tot rotae in aqua producuntur, quouſque vis brachii, quod ſaxum injecit, perdurat. Piſcator hamo piſces captare quaerens, manum projicientis non videt, ſed circulos, quos aqua deſignat, conſpiciens, intelligit ſa-*
C *xorum jactus piſcibus capiendis impedimento eſſe. Exſurgit, & rogat hominem, ne in aquam ſaxa amplius immittat. Haud ſecus, inquit Philoſophus, ſermo noſter, & humani actus aërem immutant. Aër immutatus huc illuc ad hominis, & aliorum animantium ſenſum pervenit. Quod evenire conſtat in foetidis rebus, & cadaveribus mortuorum,*
D *ex quibus corrupti vapores per aërem adeo diffluunt, ut luporum & accipitrum olfactum pertingentes permoveant. Quanam ratione ſcriptum arbitraris, accipitrem ad cadavera quingentis milliariis a ſe diſſita convolare? Ejus rei nil aliud in cauſſâ eſſe credas, quàm aëris immutationem de corpore ad corpus ſucceſſive progredientis. Hinc contendit A-*
E *riſtoteles, effectus rerum nedum immutare aëris diſpoſitionem, ſed & aërem ipſum ſecundum humanarum voluntatum & cogitationum diverſitates immutari. Quum quiſpiam alium interficere meditatur, humani ſpiritus interiores inflammantur. Sic inflammati ſe exerentes immutant aërem ſecundum effervescentis iracundiae qualitatem. Sic affectus, & immutatus aër ad eum, qui laedendus eſt,*

la perzona, che deve essere offesa. (A) Ne la perzona, che offesa dee essere, staco li spiriti temperati secunno la connitione de lo suonno. Comprenne l'ira dell'huomo sopra di se, secunno aicuna spetie, o in tale spetie, o simile. Quessa ene la rascione naturale, la quale adduce lo Filosofo. Dunqua non fò inconveniente se quello 'mperatore bedde in suonno (B) lo arco de Attila rotto, che pe la morte de Attila l'airo mutato ne lo emisperio de parte in parte senza contradittione pervenne a lo spirito de lo 'mperatore dormente. Hora voglio tornare a la materia.

CAPITOLO XX.

(C)

Vengono consegnate al Tribuno molte Castella e Fortezze, e resali obedienza da molti potenti. Edifica una Cappella nel suo Palazzo. In che modo egli interviene alla Messa. E la sua moglie è corteggiata dalle Patrizie, e i parenti da' Cittadini.

(D)

PUoichè lo Prefietto obbedio, e assennao la Rocca de Respampano, incontenente li fò rassennato in Maretima lo fuorte & opulento Castiello de Cere; puoi Monticielli da priesso a Tivoli, Vitorchiano da priesso de Vitervo, la Rocca de Civitavecchia canto mare, lo Piglio (E) in Campagnia, e Puorto canto Tevere. Habbe allhora a le soe mano le Fortellezze, li Passi, e li Ponti de Roma in tutto. Allhora fece core, e ordinao Janni Colonna Capitanio contro quelli de Campagnia, se fussino rebelli, specialemente contro lo Conte de Fonni Janni Gajetano. Lo quale Janni e li Campa-

nini

est, pervenit. In eo, qui offendendus est, spiritus temperati secundùm somni conditionem insunt. Laedendus igitur iracundiam alterius sibi obventuram praesentit, secundum aliquam speciem, aut in tali, & simili specie. Rationem hanc naturalem adfert Philosophus. Quare non inconveniens fuit, laudatum Imperatorem per insomnium vidisse Attilae fractum arcum. Nam Attilae obitu aër in emisphaerio immutatus hinc inde, absque obstaculo ad spiritus dormientis Augusti usque pervenit. In narrationis viam redeamus.

C A P. XX.

Castella & Arces plures Tribuno redduntur. Potentes multi obsequium ei praestant. Aedem sacram in Palatio suo construit. Modus, quo ad audiendum Missae sacrificium se confert, describitur. Tribuni uxor a Patritiis mulieribus aulico cultu sociatur. Cives affinibus Tribuni aulicum famulitium praebent.

QUum Praefectus ad mandata Tribuni venisset, & Arcem Respampani reddidisset, illico opulentum ac munitum Caere Castrum Tribuno ipsi deditionem fecit. Inde Monticulum juxta Tibur, Vetorclanum prope Viterbium, Arx Civitatis Veteris secus mare, Pilium in Campania, & Portus secus Tiberim. Arces insuper, Pedagia, & Pontes Romae undique eidem fuerunt concrediti. Tunc animum resumens, constituit Johannem de Columna ducem adversùs Campanos, si umquam defecturi forent, & praesertim contra Comitem Fundanum Johannem Cajetanum. Qui Johannes & Campani demum obediere. Praefectus in verioris obsequii si-

gnum,

nini obbediero. Lo Prefietto in segnio de vera obbedientia mannao Francesco suo figlio pe staggio moito honoratamente accompagniato. Allhora Cola de Buccio de Vranca, uno potiente, che havitava sopra le montagne de Riete, fuijo, e aizao pe la più corta, longa da terra de Roma. Puoi fece in Campituoglio una moito bella Cappella renchiusa con fierri staennati. Là dentro faceva cantare solenne Messa con Cantori assai, e moita illuminaria. Puoi se faceva stare denanti a sè, mentre sedeva, li Baroni tutti in piedi ritti co le vraccia piecate, e co li cappucci tratti. Deh como stavano paurosi! Havea quesso Cola una sia moglie moito jovene e bella, la quale quanno jeva a Santo Pietro, jeva accompagnata da (31) joveni armati. Delle Patricie la sequitavano. Le fantesche co li sottili pannicielli nanti a lo visajo li faceano viento, e innustriosamente rustavano, che soa faccia non fosse offesa da mosche. Havea uno sio Zio, Janni Barbieri havea nome. Barbieri fò, e fatto fò granne Signiore, e fò chiamato Janni Roscio. Jeva a cavallo, forte accompagniato da Cittatini Romani. Tutti li siei parienti jevano a paro. Havea una soa sorella bedoa, la quale voize maritare a Barone de Castella.

A *gnum, Franciscum primogenitum suum, honorifica stipatum comitiva, obsidem Tribuno misit. Tunc Nicolaus Buccii de Branca, ex potentibus unus, qui in Reatinis montibus incolebat, fugam arripiens, per breviorem viam ab Urbe longe recessit. Postmodum Tribunus perquam elegantem sacram Aedem in Capitolio, ferreis stamne obductis cancellis*

B *septam exstruxit, in qua Missae sacrum Musicorum concentu, & pluribus accensis luminibus faciebat solemniter celebrari. Quum sedebat, Dynastae omnes coram & ante ipsum pedibus erecti, inclinatis brachiis, cucullis nudati, timorem praeseferentes, consistebant. Erat Nicolao uxor aetate juvenis, & corpore venusta, quae quum ad Divi Petri Ba-*

C *silicam pergebat, armatis deducta adolescentibus, & Patritiis feminis consociata incedebat. Ancillae subtilibus panniculis faciem Dominae ventilantes, solerter impediebant, quominus muscarum importunitate vultus ejus impeteretur. Uxori Tribuni patruus fuit Johannes Barbitonsor, qui tonstrinam exercuerat; ac appellatus fuit Johannes Rubeus, opibus*

D *bene multis provectus. Is obequitabat, & Romanorum Civium comitatu deducebatur. Ceteri affines Tribuni pari passu procedebant. Nicolao ipsi fuit etiam germana soror, quam viduam Baroni de Castella in conjugem tradere voluit.*

(31) da jovani ornati. Delle

A

CAPITOLO XXI.

Da Città e Castella lontane vien gente a Roma per giustizia, che buonissimi effetti partorisce. E Cola volendo essere solo Signiore licentia il Legato del Papa, e a Sua Santità manda Ambasceria.

LO Tribuno fece anco Oficiali, e renovao onne rascione. Allhora fama e paura de sì buono reimento passao in onne terra. De Cittati e Terre moito lontane vennero a Roma perzone, le quale accusaro; e quelle che appellaro, e quelli che fuoro poniti, non lo potieri credere. Nella Cittate de Perofcia fò occultamente occiso uno Judio ricchissimo usuraro co la soa Judea. Con lo tiempo la esecutione fò trattata a Roma. Moiti offesi tiranniati delle Cittati de Toscana vennero a Roma, e pregavano per Dio, che li remettessi in loro case. Ad onne jente bene prometteva. Hora spessiano li forestieri; e li alberghi soco ripieni pe la folla de la moita foresteria. Le case abbannonate se racconciano. Ne lo Mercato moita jente corre. Li Signiori de Montagnia, quelli de li Malieri, Todino de Antonio, li quali de Roma soco stati sempre stranieri, tutti se rapresentano. In tiempo de tanta prosperitate volenno essere solo Signiore, licentiao lo Vicario de lo Papa sio Collega, lo quale fò uno tramontano, granne Decretalista, e Vescovo de Vitervo; bene che da Avignione dalli granni Prelati havessi le moite lettere, e le moite ammasciarie. Allora mannao uno 'mmasciatore a lo Papa, significanno

CAP. XXI.

Ab Urbibus & longe positis locis venientes Populi, jus & justitiam impetraturi, Romam confluunt. Effectus optimi ex administratione justitiae oboriuntur. Nicolaus volens solus dominari, Pontificis Legatum dimittit. Ad Papam Legatos dirigit.

B

TRibunus Officiales constituit, & juris administrationem renovavit. Tunc optimi regiminis fama ac metus ubique pervasit. Civitatum & Terrarum longe remotarum incolae, accusationes laturi Romam convenere. Eorum qui appellarunt, & aliorum qui mulctati fuerunt, numerum vix credas.

C

Quum in Urbe Perusina Judaeus quidam ditissimus, usuras faciens, clandestina nece una cum conjuge interfectus fuisset, Romae per id temporis mortis ejusdem cognitio habita fuit. Cives complures Civitatum Tusciae, tyrannide exagitati, Romam concurrentes, supplicarunt, ut ad proprias domos reducerentur.

D

Cuilibet spem bonam pollicebatur Nicolaus. Nunc alienigenarum frequentiâ ad Urbem excrescente, hospitia prae advenientium multitudine habitatoribus replebantur, adeo ut domus jam derelictae reficerentur. Ingens hominum coetus in Mercatum concurrit. Domini Montium, & illi de Malieso, Todinus de Antonio, qui Româ exteri semper absuerant, comparuerunt.

E

Dum tanta prosperitate frueretur, & solus dominari vellet Tribunus, Pontificis Vicarium collegam, ultra montes editum, Decretorum peritissimum, & Viterbiensem Episcopum, dimisit; licèt majorum Praelatorum Epistolas, pluresque legationes ab Avinionis Civitate haberet. Tunc ad Pontificem Legatum suum Nicolaus, rei statum signi-

canno queſſo ſtato. Queſſo 'mmaſciatore, puoi che ſè tornato, diſſe, che lo Papa con tutti li Cardenali fuorte dubitaro.

A *ſignificans, direxit. Legatus, quum Romam rediit, Pontificem, & omnes Cardinales ſummopere de eo dubitaviſſe aſſeveravit.*

CAPITOLO XXII.

Le Principali Città e Principi della Criſtianità mandano Ambaſciadori al Tribuno.

CAP. XXII.

Nobiliores Civitates & Principes Chriſtiani Legatos Tribuno mittunt. B

HOra te conto le 'mmaſciate ornate, le quale ad eſſo venevano. Tutta Roma ſtava leta: rideva; pareva tornare alli anni megliori paſſati. Venne la honorabbele 'mmaſciata e triumfale de Fiorentini, de Saneſi, de Arezzo, de Todi, de Terani, de Spoleti, de Rieti, de Amelia, de Tivoli, de Velletri, de Piſtoja, de Foligni, e de Aſceſi. Queſſe, e moiti aitri huomini de ſpettata bontate, perzone poſate e honeſte, Judici, Cavalieri, e Mercatanti, belli e facunni parlatori, homeni de ſapienza, facevano le 'mmaſciarie. Tutte queſſe Cittate e Communanze ſe offierziero a lo buono ſtato, le Cittate de Campagnia, lo Ducato. (32) Le Terre de Patrimonio renneroſe. Non volenno ſtare ſotto la Chieſia lo Puopolo de Gajeta, co la 'mmaſciaria mannao diecimilia Fiorini, e offierzeroſe. Veneziani ſcriſſero lettere ſejellate co lo ſejello pennente de piommo, nelle quale offierzeno allo buono ſtato le perzone loro, e lo havere. Miſſore Luchino lo granne Tiranno de Milano, mannao una lettera, nella quale confortao lo Tribuno a bene fare, e allo buono ſtato, e ammaeſtraolo, che cautamente ſapeſſe domare li Baroni. La majure parte de li

ORnatas legationes Tribuno deſtinatas nunc enarrabo. Roma univerſa florens ac ridens, ad meliores & feliciores annos tunc rediiſſe videbatur. Florentinorum triumphalis & ampliſſima legatio Romam advenit. Senenſium, Aretinorum, Tudertinorum, Teramnenſium, Spoletanorum, Reatinorum, Amelienſium, Tiburtinorum, Velletrenſium, C *Piſtorienſium, Fulginatenſium, & Aſſiſiorum Legati pariter coram Tribuno ſteterunt. Ejuſmodi Civitatum, & multorum aliorum Potentum legationes ab honeſtis, gravibus, & ſpectatae virtutis hominibus ſuſcipiebantur, puta Judicibus, Militibus, & Mercatoribus, qui ornatu, facundiâ, & ſapientiâ plurimum pollebant.* D *Laudatarum Urbium Communia, & Campaniae, ac Ducatus Civitates recto Tribuni regimini ſe ipſas obtulere. Patrimonii Oppida voluntariam deditionem fecerunt. Cajetae Populus, imperium Eccleſiae detrectans, Legatos & decem millia Florenorum Nicolao miſit, eique ad nutum ſe ſe obtulit. Epiſtolas plumbeo pendenti ſigillo munitas* E *Veneti ſcripſere; bona nedum, ſed & perſonas laudabili Tribuni moderamini offerentes. Dominus Luchinus, potens Mediolani Tyrannus, epiſtolam miſit, qua Nicolao modum bene regendi, & Barones caute coërcendi, aperuit. Plerique Lombardorum Tyranni, nimirum Domi-*

(32) Lo Ducato de Sora, le Terre dello Patrimonio ſe renniero: sì non voleno eſſere ſotto la Chieſia. Lo Puopolo &c.

li Tiranni de Lommardia lo desprezzaro. Ciò fò Missore Taddeo de li Pepoli de Bologna, lo Marchese Obizo de Ferrara, Missore Mastino de la Scala de Verona, Missore Filippino de Gonzaga de Mantova, li Signiori de Carrara de Padova: in Romagna Missore Francesco de li Ordelaffi de Forlì, Missore Malatesta de Arimino, e moiri airri Tiranni; li quali fatta laida e beputerosa respofta, havuto più maturo conziglio apparecchiavano de mannare solenni ammasciate. Ludovico Duce de Bavera jà 'mperatore fi' da la Alemagnia mannao secreti Ammasciatori, e pregava per Dio, che l' accordassi co la Chiesia, che non voleva morire scommunicato. Dallo Regnio de Puglia gli scrisse lo Duca de Durazzo, e li fece offierta. Ne lo soprascritto diceva: *A lo Amico nuestro Carissimo*. Ancora li scrisse Missore Aloisci Prencipe de Taranto, e aitri Regali. Da Lodovico Re de Ongaria veneva una grossa 'mmasciata e honorata. Jà vennero li Preventori delli 'mmasciatori, e pregavano, che lo Tribuno co lo Puopolo de Roma provedessero sopra la vennetta, la quale se dovesse fare de la cruda morte, la quale fece lo Re Antreasso Re de Puglia, lo quale da li Baroni era stato appeso (come se dicerao puoi). Erano quessi Preventori de la 'mmasciaria doi perzone assai notabile, vestuti con ricchi velluti verdi, forrati de vari, con cappe Alemanne. Quanno lo Tribuno intese loro immasciate, volennoli dare respofta, menaoli sù ne lo parlatorio denanti a tutto lo Puopolo. Era die Sabbato. Fatto era de aliquanti justitia. Allhora se fece ponere in capo la sia Corona Tribunale (de la quale io farrajo mentio-

A *Dominus Thaddaeus de Pepulis de Bononia, Marchio Opizo Ferrariae, Dominus Mastinus de la Scala Veronae, Dominus Philippinus de Gonzaga Mantuae, Carrarienses Patavii Domini, Franciscus de Ordelaffis in Romandiola Forolivii Dominus, Dominus Malatesta de Arimino, & alii plures Tyranni Tribunum spreverunt. Hi tamen, quum*

B *Nicolao inboneste ac vituperabiliter primò respondissent, maturiori habito consilio solemnes legatos ipsi Tribuno demum destinabant. Ludovicus Bavariae Dux, Imperator electus, ab Alemanniae partibus legationem secreto transmisit, Nicolaum enixe rogans, ut sibi reconciliationem cum Ecclesia procuraret, Ecclesiastica communione privatus decedere*

C *nolens. E Regno Neapolitano Dux Duratii epistolam scribens Tribuno, operam suam promisit, exteriori hoc titulo usus:* Amico nostro carissimo. *Dominus Aloysius Princeps Taranti, & alii Regales ejusdem Regni pariter scripsere. A Ludovico quoque Hungariae Rege honorifica & solemnis legatio ad Nicolaum properabat. Praemissi jam venerant le-*

D *gatorum praecursores, supplicantes, ut Tribunus & Populus Romanus ultioni consulerent, quae suscipienda erat, uti dicemus, de crudeli nece Andreae Regis Apuliae, qui a Baronibus suspendio interfectus fuerat. Praecursores illi fuere duo spectabiles viri, speciosis serici gausapini coloris viridis vestibus induti, Variorum pellibus subsutis, Alamannicis*

E *palliis intecti. Hos, postquam ea, quae in mandatis habuerant, retulissent, Nicolaus, responsum petitionibus ipsorum daturus, ad suggestum coram Populo Romano, die Sabbati, perduxit. Ea die debitis suppliciis flagitiosos quosdam affecerat. Tunc ut capiti suo Tribunitia corona imponeretur, praecepit, de qua alibi sermo recurret. Argenteum pomum cum Cruce dexterâ tenens, in haec verba*

tione). Ne la mano ritta teneva uno melo de ariento co la Croce. Allhora favellao e disse: *Judicarao la rotonnitate de le Terre nella justitia, e li Puopoli in equalitate.* Disse puoi: *Quessi soco li 'mmasciatori delli Ongari, li quali domannano justitia de la morte dell' aitro innocente Re Antreasso.* Da la Reina Joanna moglie de lo Re Antreasso, infelice Re, habbe lette re gratiose; dalla quale medesima la Tribunessa ne habbe cinquecciento Fiorini, e ghioje. Dallo Santo Patre Apostolico letteré habbe, che facesse bene. Da moiti Prelati lettere habbe speciali, che sapesse sujere le zinne della Santa Chiesia, como de pietosa e doice matre. Hora Filippo de Valloys Re de Francia lettere manna per uno Arcieri. La lettera era scritta in vulgare. Nè era pomposa, ma era como lettera de Mercatanti. Quanno la lettera fò jonta in Roma, lo Tribuno era caduto de sio dominio. Lo stato era rotto. Donne fò assennata alli Signiori de Cast ello Santo Agnilo. Malavranca Cancellieri de Roma l'habbe in soe mano.

A *ba lequutus fuit:* Urbes per circuitum in justitia judicabo, & Populos in aequitate. *Et haec addidit:* Heic Hungarorum Regis Legati, justitiam de morte alterius innocentis Regis Andreae poscentes, adsunt. *A Regina Johanna infortunati Regis Andreae conjuge epistolas suscepit. Nicolai uxori Regina Johanna quingentos Flo-* B *renos & gemmas dono misit. Apostolicus pater summus Pontifex Tribunum, ut rectae administrationi vacaret, per literas admonuit. Praelati quamplures specialibus exhortatoriis epistolis ei consuluere, ut Ecclesiae, ceu piae dulcisque matris, ubera sugere disceret. At Philippus de Valois Rex Franciae per Sagittarium suum epistolam vulgari idio-* C *mate, & nullâ verborum pompâ exaratam, mercantilis epistolae gustum potius praeseferentem, Nicolao remisit. Verùm eadem epistola Regis Romam tunc allata fuit, quum Tribunus e dominio deciderat. Tunc enim regiminis ordo confusus erat. Quapropter Dominis de Castro Sancti Angeli tradita fuit, & ad manus Malebrancae Cancellarii Urbis* D *Romae devenit.*

CAPITOLO XXIII.

Delle magnifiche risposte, che dà Cola alli Ambasciadori.

VOglio aicune cose abbreviare de le magnifiche risposte le quali daeva. Venne a Roma l'ammasciata de lo Prencipe de Taranto. Tre foro li 'mmasciatori; uno Arcivescovo dell' Ordine de Santo Francesco, Mastro in Teologia; uno Cavalieri a Speroni de auro; e uno Judice, con bella compagnia, some, e aitro arnese. Quanno li tre Ammasciatori fuoro denanti allo Tribuno, lo Arcive-

CAP. XXIII.

Magnifica responsa Tribunus Legatis reddit.

E DE luculentis responsis a Nicolao Legatis factis breviter nunc mihi scribendum est. Legatione a Tarentino Principe Romam missâ functi fuere tres viri: nempe quidam Archiepiscopus Ordinis Minorum Sancti Francisci, Theologiae Magister; & alter quidam Miles Auratus; & quidam Judex, decenti comitivâ stipati, sarcinis & supellectilibus instructi. Qui ubi coram Tribuno constitere, Archiepiscopus haec praefatus

civescovo propuse quesse paraole: *Misit viros renovare amicitiam*. Puoi se destese e disse, como loro Signiore se allegrava moito de sì fatto stato. Puoi lo confortao: puoi se offerio; poi domannao, che Romani fossino una con esso a contrariare a lo Re de Ongaria, lo quale beneva ad ardere, e resocare lo Reame de Puglia. Ditte quesse paravole lo 'mmasciatore fece fine. A quesse paravole lo Tribuno senza provisione aicuna respuse pe quessa via. In prima propuse così: *Sint procul a nobis arma & gladius. Terra marique sit pax.* Puoi disse: *Havemo aiquanti puopolari, co li quali havuto conziglio, a voi daremo resposta.* Quanno lo Frate mastro in Teologia quesse paravole habbe inteso, subbitamente esbauttio sì forte, che brevemente non sapea che se dicere. La cascione de lo sio sbauttimiento fò quessa, che la respuosta de lo Tribuno responnea a la propuosta; e ammedoe erano de 'no tiesto, poco de longa lo uno dall'aitro ne lo Libbro de li Maccabei. La opera fò così: *Jente straniera pe' forza entrao nello Reame de Judea. Li Regali de Judea forte resistenza fecero. La guerra fò granne. Li Campi non fuoro coltivati. La carestia era granne pe la contrata. Non haveano foraggio. Convenne a li Judiei recorrere a Romani, co li quali haveano lega. Donne mannaro a Roma li Ammasciatori pe renovare quessa amistanza, che boleano ajuto e soccurzo. Anco vennero, e addomannaro grano pe la carestia, che haveano. In ciò addussero navi, e addussero moneta assai. Romani respusero in una lettera, e scrissero, che essi ottavano non essere guerra in loro paiese de Judea, e che pace li donasse D.o pe terra e pe mare. Alla opera della Annona*

fatus fuit: Misit viros renovare amicitiam. *Exinde sermone deducto retulit, Dominum suum de suscepto imperio eidem summopere gratulari. Hinc Nicolaum adhortans, & Principis operam ei promittens, expetiit, ut Romani una cum Tribuno opponerentur Hungariae Regi, brevi venturo ad Regnum Apuliae ferro ac igne delendum. Talibus verbis orationi finem imposuit Legatus. Tribunus nullâ dicendi praeconceptâ formulâ ita respondit, his exorsus.* Sint procul a nobis arma & gladius. Terra marique sit pax. *Postmodum inquit:* Postquam cum nonnullis popularibus consilium inierimus, vobis responsa dabimus. *Theologiae Magister quum haec audivit, subito timore correptus, quid breviter reponeret, nesciebat. Immissi Legato timoris caussa fuit Tribuni responsio aptissima rogationi. Earum utraque ex unico textu, e Libro scilicet Maccabaeorum derivata nihil fere differebat. Ita quippe res se habuit.* Alienigenae in Regnum Judeae violenter irruperunt. Obsistentibus Judeae Principibus, atrox bellum exarsit. Agris culturâ destitutis, inopiâ grandi Regnum laborabat. Pabulatus deficiebat. Tunc Judaei Romanorum, quibuscum foedera jam stabilierant, auxilia implorarunt. Ob id Legatos Romam miserunt, amicitiam renovaturi, praesidium ac opem expetituri. Qui quum venissent, frumenti subsidia, ut fami possent consulere, poposcerunt. Quare & naves adduxere, & pecuniam multam attulerunt. Romani per Epistolam rescripsere, in votis utique habere, ut Regio Judaeorum nullo bello affligeretur, utque terra marique pacem Numina redderent. Porro annonam Romani praebentes Judaeis, eos cum navibus frumento onustis, & cum pecunia, quam exper-

nona li Romani caricaro le navi (33) *de grano, e remannavo in reto la moneta*. De ciò lo Frate esbauttio, che penzao in sio animo: *moito ene savio homo quesso Tribuno; moita scienza* (34) *sao; moita memoria, e prodezza hao.*

CAPITOLO XXIV.

Esempi notabili della buona giustizia del Tribuno.

HOra te boglio contare aicuna cosa de la justizia, la quale quesso facea. Confesso, che quelli, che in Roma venneno carne e pescie, siano li pejori huomeni de lo munno. Onne jente suoglio emmrattare. Allhora dicevano nettamente: *quessa carne ene de Peco: quessa ene de Crapa: quessa ene sediticcia. Quesso pescie ene buono, quesso ene rio.* Nettamente ciasche Arte diceva la veritate. Fra li aitri 'mmasciatori uno Monaco nero de la Cittate de Castiello venne a Roma. Aibergao in Campo de Fiore. Là puo' vespro levato da cena, non poteo trovare la Cappa, la quale havea lassata fore, che era stata furata. Habbe lo Monaco aiquante paravole coll' huoste. Lo huoste diceva: *Non me assinnasti Cappa*. Non volennolo turbare a trovare la Cappa, lo Monaco ne gìo denanti a lo Tribuno e disse: *Missore, io me pusi a cena. Lassai mia Cappa de fore dello aibergo. Credevo che Vostra Signioria me la conservassi. Hora me ene stata furata. Non la pozzo rehavere. Monaco sacrato soco. In gonnella me ne vajo leggieri a muodo de sparvieri.* A ciò respuse lo Tribuno, e disse: *Toa Cappa*

A portaverant, remiserunt. *Quibus auditis Archiepiscopus admiratione & terrore percitus, in corde suo dixit:* Multâ sane sapientiâ, scientiâ, memoriâ, multâque prudentiâ Tribunus hic praeditus est.

CAP. XXIV.

B Observatione digna exempla justitiae a Tribuno administratae.

DE *justitia, quam Nicolaus administravit, quidpiam in praesentia enarrandum mihi obvenit. Mortalium pessimos esse laniones, ac piscivendulos, sane constat. Quamcumque personarum conditionem decipere consueverant.* C *At tunc sincere dicebant:* Hircina haec, caprina illa, porcina haec caro est. Hic piscis recens, foetet ille. *Uno verbo: veritas in artificum omnium ore habebatur. Prae ceteris Legatis, Monachus quidam niger de Urbe Tipherni Romam veniens, in Campo Floris hospitatus, quum post vesperas a coena surrexisset, pallium, quod extra reliquerat, sibi furto sublatum, invenire nequivit.* D *Monacho aliquantisper cum tabernario verbis contendenti, caupo idem respondebat:* Pallium mihi non commisisti. *Monachus ratus, non adigendum esse tabernarium ad reperiendum pallium, Tribuni praesentiam adiit, ac dixit*. Domine, quum ad coenam me contuli, pallium extra hospitium dimisi. Illud sane mihi a Dominatione tua asservari opinabar. E At mihi furto subreptum fuit. Nulla mihi amplius palliolli mei facultas est. Sacer Monachus ego sum. Sola cyclade contegor, ac leviter accipitris more obambulo. *His respondit*

(33) de grano, e la moneta missero nella sacca; & sì li mannaro lo grano, & rimannaro in reto

(34) *sao, che me hao respuosto per lo Tirsto della Bibbia, in quella colonna, dove stava la proposta nostra. Certo moito sao; molta memoria & prudenzia hajo.*

pa salva ene. Mannao pe panni. In quello instante li fece tagliare e cosire ricca Cappa de quello panno de quello colore. Hora torna lo Monaco moito contento allo aibergo, e disse: *Non bajo perduta cosa aicuna. Ecco mea Cappa.* Lo Notario de lo Tribuno scrisse li confini dello luoco; e se la ruina soa maturata non fosse, ne trajeva più de mille Fiorini. Nello terreno dello Castiello de Capranica fò derobbato uno Vetturale. Be' li fò toito uno mulo & una soma de vuoglio. Pe' bona fede lo Conte Bertollo, de cui era la Signioria de lo Castiello, mannao pe l' vuoglio e pe lo mulo Fiorini trenta, e quattrociento Fiorini pacao pe la condennatione, che male guardao lo pajese. Anco un Corrieri li portao lettere. Dormenno in sio aibergo de notte, un' aitro Corrieri lo ammazzao, e toizeli soa moneta. Essenno lo malefattore preso, fò sotterrato vivo, e de sopra de esso in una fossa fò messo lo occiso. Anco più bella costione della morte de Re Antrea se devolvea a Roma. Li Abocati da parte de lo Re d' Ongaria, e li Abocati da parte de la Reina Joanna, comparzero nanti alla banca de lo Judice de lo Tribuno, e questionavano. Li Abocati de lo Re addomannavano justitia. Quelli de la Reina dicevano, che nella Reina non fò aicuna coipa della morte de sio marito. L'aitra parte se mormorava della injuria, e con instantia domannava vennetta. Le Abocationi dell' una parte e dell' aitra se mettevano in Livro. Quessa cosa fò magnia de non poco honore.

A *dit Nicolaus:* Salvum habes palliolum tuum. *Pannos statim conquirendos misit, & consimilis coloris amplam chlamydem per vestiarium illico sarciri, consui, & Monachum indui fecit. Is ad hospitium summo gaudio remeans, tabernario dixit.* Nil perdidi. Chlamydem meam recuperavi. *At Notarius Tribuni locum furti & confinia inquirendo de-*
B *scripsit; & nisi Nicolaus ruinâ & expulsione sua e dominatu fuisset praeventus, Florenos plusquam mille pro commisso furto exegisset. In territorio Castri Capranicae mulio quidam latrocinium perpessus, mulum & olei sarcinam sibi abreptam amisit. Comes Bertoldus, qui Castro dominabatur, in bonae fidei testimonium XXX. Florenos pro resarcienda*
C *olei ac muli jacturâ Romam misit, & alios CCCC. Florenos in poenam agri male custoditi exsolvit. Quum nescio quis Tabellarius ad Tribunum epistolas deferret, alius Cursor eum nocte in hospitio dormientem interemit, & pecuniâ exspoliavit. Captus homicida, in fovea vivus sepultus fuit, supra cujus corpus cadaver occisi impositum fuit ac tumula-*
D *tum. Per hos dies quaestio de nece Regis Andraeae Neapolis in Urbe Romae agitabatur. Ante tribunal Judicis Tribuni comparuere ex una parte Regis Hungarorum Advocati, & ex altera defensores Reginae Johannae. Hungarorum Regis advocati jus ac justitiam sibi reddi enixe petebant. Nullam contra de conjugis interfectione culpam inesse Reginae,*
E *ejus patroni asserebant. Oppositores de injuria altius conquerentes, ultionem sedulo poscebant. Advocationum actus ex utraque parte producti in Libro describebantur. Controversiae ejuscemodi discussio perquam difficilis multum honoris Tribuno contulit.*

CAPITOLO XXV.

Il Tribuno piglia l'Ordine di Cavalleria con molta pompa e cerimonia.

HOra te voglio contare, como fò fatto Cavalieri a granne honore. Puoiche lo Tribuno vedde, che onne cosa li succedea prospera, e che pacificamente e senza contradittione rejeva, comenzao a desiderare la honoranza della Cavalleria. Dunque fò fatto Cavalieri Vagniato nella notte di Santa Maria de mieso Agosto. La grannezza de quessa festa fò per quessa via. In prima apparecchiao alle nozze tutto lo Palazzo dello Papa, con onne circostantia de Santo Janni de Laterano, e pe moiti dii denanti fece le menze da manecare, delle tavole, e dello lenname de li renchiuostri de li Varoni de Roma. E foro stese quesse menze per tutta la Sala vecchia dello viecchio Palazzo de Costantino, e dello Papa, e lo Palazzo nuovo. Sì che stupore parea a chi lo considerava. E fuoro rotti li muri delle Sale, donne venevano scaloni de leno allo scopierto per ascio da portare la Cucina, la quale se coceva. E ad onne Sala apparecchiao lo Cellaro de vino nello cantone. Era la Viilia de Santo Pietro in Vincoli; hora era de Nona. Tutta Roma, maschi e femmene ne vaco a Santo Janni. Tutti se apparecchiano sotto li porticali pe la festa bedere; nelle vie piubbiche, pe quesso trionfo bedere. Allhora venne la moita Cavallaria de divierse nationi de jente, Baroni, Puopolari, Foresi, a pettorali de sonaglie, vestuti de zennato con banniere. Facevano granne festa; currevano jocanno. Hora ne vengo buffoni

CAP. XXV.

Tribunus in Militiae ordinem insigni pompa & caeremoniis cooptatur.

M*Odum, quo Nicolaus Militiam suscepit, describamus. Quum omnia sibi prospere ex sententia evenirent, nulloque obstaculo regimen, quod in votis habuerat, pacifice assumpsisset, honorificum Militiae ordinem concupivit. Nocte festivitatis Beatae Virginis Mariae, circa Augusti medietatem, Miles Balneatus constitutus fuit. Solemnitatis illius pompa peracta est in hanc formam. In Palatio Lateranensi Pontificio, & adjacentibus domibus Basilicae Sancti Johannis in Laterano, conviviorum apparatus ad nuptias primo paravit; & multos ante dies mensas ex tabulatis & ligneis claustris Baronum Urbis disponens, mensas ipsas per vetustam Aulam veteris Constantiniani Palatii, & Papalis, ac Palatii novi, cum universali admiratione & stupore, ordinatas apposuit. Ob id dirupti fuere parietes Aularum, ut commodiores exitus & introitus haberentur lignearum scalarum, quas sub dio spatiosas quidem pro exportandis e coquina accommode cibis fabrefieri jusserat. In singulo Aularum angulo Cellarium vini praeparavit. In pervigilio festivitatis Sancti Petri ad Vincula horâ Nonae, Urbs tota, viri ac mulieres ad Sancti Johannis Templum confluentes sub porticibus, stationis locum quisque sibi quaesivit. Populus solemnitatem hanc inspecturus publicas vias occupavit. Tunc innumerabilis diversarum nationum & gentium equitatus concurrit. Accessere scilicet Barones, Populares, & Forenses, serico induti, vexilla ferentes, equis, quibus e pectore tintinnabula pendebant, insidentes, & ludicros cursus exercentes. Successere ludiones & scurrae sine numero,*

ni fenza fine. Chi fona tromme, chi cornamufe, chi ciaramelle, chi miefi cannoni. Puoi queffo granne fuono venne la moglie a pede colla foa matre. Moite honefte donne l'accompagniavano pe volereli compiacere. Denanti alla Donna benevano doi afettati joveni, li quali portavano in mano un nobiliffimo freno de cavallo tutto 'nnaurato. Tromme de ariento fenza numero. Hora fe bede trommare. Po' queffi venne granne numero de' jocatori da cavallo; li più avanzarani fuoro li Perofcini e Cornetani. Doi voite jettaro loro veftimenta de feta. Puoi beneva lo Tribuno, e lo Vicario de lo Papa a canto. Denanti a lo Tribuno beneva uno, lo quale portava una fpata innuda in mano. Sopra lo capo un' aitro li portava lo Pennone. In mano portava una verca de acciaro. Moiti e moiti Nuobbili erano in foa compagnia. Era veftuto con una vonnella bianca de feta *miri candoris*, inzaganata de auro filato. La fera fra notte e die falìo ne la Cappella de Bonifatio Papa, e favellao a lo Puopolo, e diffe: *Sacciate, che queffa notte me dejio fare Cavalieri. Crai tornerete, che oderete cofe, che piacerrace a Dio in Cielo, e a li huomeni in terra.* De manera che in tanta moititudine de onne parte era letitia. Non fò orrore nè fò arme. Doi perzone habbero paraole; adirati traffero le fpate: nante che coipo menaffero, le tornaro in foe vajine. Onne uno vao in foa via. De le Cittate vicine a queffa fefta vennero li avvitatori. Che più? E li veterani, e le pulzelle, bedoe, e maritate. Puoi che onne jente fò partuta, allhora fò celevrato 'no folenne Officio pe lo Chiericato. E po' l'Officio, entrao ne lo Vagno, e vagnaofe ne la Conca de lo

A *ro, buccinis, fiftulis, menaulis, parvifque tubis perftrepentes. Subfequebantur Tribuni uxor & ejus mater, compluribus honeftis matronis obfequii caufsâ confociatae. Nicolai conjugi duo concinne comti adolefcentes, nobiliffimum equi fraenum auro illitum manu tenentes, anteibant. Argentearum tubarum ingens clamor edebatur. Tibicinum fonus auditur.* B *Poft eofdem colluvies virorum equeftribus haftis ludentium gradiebantur; inter quos Perufini & Cornetani ceteris praecelluere. Hi femel atque iterum ferica indumenta projecerunt, ac immutarunt. Demum advenit Tribunus, cujus lateri Pontificis Vicarius adhaerebat. Ante ipfum Tribunum quidam, evaginatum tenens enfem, procedebat. Vexillum fupra caput Tribuni alter deportans progrediebatur.* C *Nicolaus dexterâ chalybeum fcipionem habebat. Plurium Nobilium famulitio ftipatus comparuit. Mirae albedinis fericâ pallâ aureis intortis filis acu picta indutus erat. Advefperafcente die in Capellam Papae Bonifacii afcendit. Ad Populum verba fecit, inquiens:* Vobis pateat, me hac venturâ nocte equeftria D Militiae ornamenta fore fufcepturum. Craftino, quum redieritis, negotia Numini in coelis, & hominibus in terris placitura, vobis exponam. *In tali ac tanta hominum frequentia nulla armatorum jurgia, nullumque murmur accidit, cunctorum animis ubique congaudentibus. Quum duo viri iracundis verbis mutuo fe provocaffent, & gladios exeruiffent,* E *antequam manus confererent, vaginae ferrum reftituerunt, & uterque in rem fuam placide perrexit. Ad hanc celebritatem proximarum Urbium incolae advolarunt; immo & fenes, puellae, viduae, & uxoratae. Ut vero unufquifque receffit, tunc Clerus Officium folemniter recitavit. Peracto Officio Tribunus in Balneum ingreffus, aquâ refperfus fuit in pretiofo lydii lapidis lavacro Imperatoris*

lo 'mperatore Costantino, la quale ene de pretiosissimo paraone. Stupore ene quesso a dicere. Moito fece la jente favellare. Uno Cittatino de Roma Missore Vico Scuotto Cavalieri li cenze la spata. Puoi se addormio in uno lietto venerabbele, e jacque in quello luoco, che se dice li Fonti de Santo Janni, dentro de lo circuito de le Colonne. Là compio tutta quella notte. Hora sienti maraviglia granne. Lo lietto e la lettiera novi erano. Como venne lo Tribuno a salire a lo lietto, subbitamente una parte de lo lietto cadde in terra, *& sic in nocte silenti mansit*. Fatta la dimane levaosi sù lo Tribuno vestuto de Scarlatto con vari. Centa la spata pe Missore Vico Scuotto, co Speroni de auro, como Cavalieri. Tutta Roma, e onne Cavalleria ne vao a Santo Janni. Nce vao ancora tutti li Baroni, e Foresi, e Cittatini pe bedere Missore Cola de Rienzo Cavalieri. Faose granne festa, e faose letitia.

CAPITOLO XXVI.

Il Tribuno fatto Cavaliero, pubblicamente cita il Papa, il Collegio de' Cardinali, il Bavaro, gli Elettori dell' Impero: e fà altri atti di giurisdizione.

STavea Missore Cola, como Cavalieri, ornato nella Cappella de Papa Bonifatio sopra a la Piazza con solenne compagnia. Là se cantava soleníssima Messa. Non ce mancao cantore, nè ornamenta, nè apparato. Mentre che tale solennitate se celebrava, como sopra ditto ene, lo Tribuno se fece nanti a lo Puopolo (*), e jettao granne voce, e disse:

(*) *Cod. Bononiens.* mise gran voce e disse

toris Constantini. Id sane admirationem simul & loquendi ansam omnibus multimode praebuit. Postea Tribunus ense praecinctus est a Domino Vico Scotto Milite ac Cive Romano. Subinde somnum in magnifico lecto Nicolaus cepit, eoque in loco, qui Fons Sancti Johannis appellatur, intra columnarum circuitum recubuit. Ibi totam noctem transegit. Mirificum audi. Quum Tribunus thorum conscendisset, lecti ipsius, qui cum toto fulcimento recenter constructus fuerat, pars ad terram subito corruit, & sic in nocte silenti mansit. *Adveniente die e lecto surrexit, coccineo panno Variorum pellibus subsuto, ornatus. Ensem, quem sibi Dominus Vicus Scottus praecinxerat, ad latus portans, aureis calcaribus, ceu Miles insignitus, in publicum denuo prodiit. Urbs Romae, & universus equitatus ad Sancti Johannis Templum pervexere. Advenerunt etiam Barones universi, Forenses, & Cives Dominum Nicolaum Laurentii Militem visuri. Hinc celebritates in Urbe plurimum actae.*

CAP. XXVI.

Tribunus Miles creatus Pontificem, Cardinalium Collegium, Ludovicum Bavarum, & Imperii Electores publice in jus appellat; & alios jurisdictionis actus exercet.

Q*Uum solemnissimo Missae sacrificio, quod in Capella Bonifacii Papae, super Platea musicorum concentu, & ornamentorum omnium apparatu celebrabatur, Dominus Nicolaus, veluti Miles, praeclaro comitatu vallatus, interesset, & ejusmodi, ut diximus, festivitas peragereretur, Tribunus ipse Populo semet exhibens, alta voce inquit.* Dominum Papam Clementem, ut Romam ad Sedem

disse: *Noa citemo Missore Papa Chimento, che a Roma ne venga a la soa Sede*. Puoi citao lo Colleio de li Cardenali. Ancora citao lo Bavaro. Puoi citao li Elettori de lo 'mperio in Alemagna (35), e disse: *Voglio bedere, che rascione haco nella elettione*; cha trovava scritto, che passato aicuno tiempo, la elettione recadeva a li Romani. Fatta tale citatione, prestamente fuoro apparecchiate lettere e Currieri, e fuoro messi in via. Puoi quesso trasse fore de la guaina la soa spata, e ferio lo ajere intorno in tre parti de lo Munno, e disse: *Quesso ene mio: quesso ene mio: quesso ene mio*. Era là presente a quesse cose lo Vicario de lo Papa. Stava como leno, e como idiota. Non senteva, ma stupefatto da quessa novitate contradisse. Habbe uno sio Notario, e pe sententia piubbica se protestao e disse; cha quesse cose non se faceano de soa volontate, anzi senza sia coscientia, e licentia de lo Papa. E de ciò pregao lo Notario, che ne trajesse piubbico strumento. Mentre che lo Notario faceva a lo Puopolo quesse protestationi, ad aita voce gridanno, Missore Cola commannao, che tromme, trommette, naccare, e ciarammelle sonassero, che pe lo majure sono la voce de lo Notario non se 'ntennesse; a tale che lo majure romore celava lo minore. Vitiosa buffonia! Fatta quessa cosa (36) la Messa fornita fò. Intienni una cosa notabbele. In quella die continuamente da la matina nell' alva fi' a Nona pe le nare de lo cavallo de Costantino, che ene de vronzo, pe canali de piommo ordenati jesciro pe froscia ritta vino roscio, e pe froscia manca

A Sedem suam se conferat, appellamus. *Inde Cardinalium Collegium, Ludovicum Bavarum, & Imperii Alemanniae Electores evocavit, & dixit:* Ad ostendendum accedant, quonam in eligendo Imperatore jure iidem utantur. *Scriptum enim invenerat, electionis jus post certi temporis quemdam lapsum in Romanorum manus recidere.* B *Hac appellatione peracta, nullá morâ Tabellarios cum epistolis perferendis dimisit. Exinde evaginato ense aether per tres orbis partes percutiens, ait:* Hoc meum: hoc meum: hoc meum est. *Hisce actibus Vicarius Pontificis, stipitis ac idiotae in medum consistens aderat. Licèt sensus expers, & novitate obstupefactus videretur, reclamavit* C *tamen. Notarii, quem secum habebat, voce & ope per publicam sententiam denuntiavit, ac dixit, Tribunum ea, quae gesserat, adversùs nedum Vicarii scientiam ac voluntatem, sed & absque Pontificis nutu perpetrasse. Porro Notarium suum, ut editae denuntiationis publica documenta conficeret, rogavit. Dum Notarius protestationes ejusmodi Populo* D *alta voce notas faciebat, Dominus Nicolaus tibicinibus, tympanistis, cornicinibus, aliisque, ut instrumentorum clangore obstreperent, injunxit, majori sonitu impediturus, ne minor Notarii vox audiretur; quo factum est, ut privatum Notarii clamorem publicus buccinantium ingens strepitus confuderit, ac superarit. Dolosa quidem derisio fuit. His ita ge-* E *stis, Missae sacrificio finis impositus fuit. Observatione dignum illud est, eo scilicet die ab aurora usque ad Nonam e naribus aerei Constantiniani equi per plumbeas praeordinatas fistulas vinum rubrum a dextero, aquam a laevo foramine perpetuò effluxisse, & suppositam concam indesinenter implevisse. Universi*

(35) e disse: *Voglio che quessi vengano a Roma. Voglio bedere*
(36) la Messa, & sea solennitate finita fo.

ca jescio acqua; e cadea indeficientemente ne la Conca piena. Tutti li Zitielli, Cittatini, e Stranieri, li quali haveano sete, staveano a lo torno, con festa bevenno.

A *juvenes, Cives, & Advenae, qui sitiebant, circum concam consistentes, festive ac laetanter bibebant.*

CAPITOLO XXVII.

Dopo la Cerimonia della Cavalleria il Tribuno fa un solennissimo convito; e tornasene in Campidoglio.

PUoi che palesato fò, che bagniato s'era ne la Conca de Costantino, e che citato havea lo Papa, moito ne stette la jente sospesa e dubbiosa. Fò tale che lo represe de audacia; tale disse, che era fantastico e pazzo. Hora ne vaco a lo solennissimo pranzo de variati e moiti civi, e nuobbeli vini. Signiori, e Donne assai. Sedeo Missore Cola, e lo Vicario de lo Papa, soli a la tavola marmorea. Menza Papale ene. Nella Sala vecchia de Santo Janni, tutta quanta fo piena de menze. La Moglie co le Donne manecao ne la Sala de lo Palazzo novo de lo Papa. In quesso pranzo fò majure carestia de acqua che de vino. Chi voize stare a lo pranzo, stette. Nè ce fò ordene aicuno. Abbati, Chierici, Cavalieri, Mercatanti, e aitra jente assai. Confietti de divisate manere. Fonce abbonnantia de Storione (lo pescie delicato), Fasani, Crapetti. Chi bolea portare lo refudio, se lo portava liberamente. A tale convito fuoro li Ammasciatori, li quali ad esso erano benuti de diverze parte. Mentre lo manecare se faceva, senza li aitri buffoni moiti, fo uno vestuto de cuoro de bove: le corna in capo havea, bove parea: jocao, e saltao. Fornito lo pranzo cavaica Missore Cola de Rien-

zo

CAP. XXVII.

Post caeremoniam Militiae, Tribu- B nus opipare epulatur. Exinde in Capitolium revertitur.

POstquam innotuit, Tribunum in Constantini lavacro lotionem suscepisse, & Pontificem evocasse, Populus multùm anceps & valde dubius exstitit. Alii enim temeritatis, alii praecipitantiae ac stultitiae Nicolaum ipsum insimularunt. C *Is vero una cum plurimis nobilibus viris ac matronis ad sumtuosissimas epulas perrexit, variis & diversis cibis, optimoque vino instructas. Dominus Nicolaus, & Pontificis Vicarius soli ad mensam marmoream discubuere. Haec mensa Pontificia est. Vetus Sancti Johannis Aula mensis omnino ubique referta cernebatur. Tribuni uxor cum aliis* D *mulieribus prandium in Aula Palatii novi Pontificalis sumsere. Penuriâ aquae potius quam vini laboravit convivium illud. Cuilibet prandere volenti liberum fuit. Nullus convivarum ordo servatus. Abbates, Clerici, Milites, Mercatores, aliique plures, ad mensas consederunt. Tragematum varii gustus, Sturionum,* E *qui inter pisces delicatissimi sunt, Phasianorum, ac haedorum copia fuit. Nulli vetitum, prandii reliquias sibi domum, si ita libuisset, deferre. Ad epulas hasce vocati iverunt Legati, qui e diversis regionibus ad Tribunum venerant. Inter convivia ex quampluribus scurris unus bovino corio indutus, cornuto capite, nec bovi absimilis, lusit, saltavitque. Acto prandio Dominus Nicolaus Laurentii coccineo panno cum Va-*

riorum

zo a Campituoglio, vestuto de scarlatto con Vari, con granne cavallaria. Non lassarajo dicere quello, che ordenao nella soa salluta. Fece una cassa con uno forame de sopra (37) quanno in prezzo, poi (*) devenne inutilitate. Ancora se fece uno Cappelletto tutto de Perne, moito bello, e sù nella cima stava una palommella de perne. Quessi divierzi vitii lo fecero tramazzare, e condusselo in perdimiento pe quessa via.

CAPITOLO XXVIII.

Il Tribuno sotto varj colori fa venire a se i Baroni, e poi li carcera.

UNa die convitao a pranzo Missore Stefano de la Colonna, lo vegliardo, de la cui bontate ditto ene de sopra. Como fò hora de pranzo così lo fece menare pe forza in Campituoglio, e là lo retenne. Puoi fece menare Pietro de Agabito, Signiore de Jennazzano, lo quale fò Prepuosto de Marsilia, e allhora era Senatore de Roma. Anco fece menare pe forza Lubertiello, figlio dello Conte Vertollo, lo quale esso ancora era Senatore. Quessi doa Senatori fece menare a Campituoglio, como fossero latroncielli. Anco retenne lo prosperoso jovine Janni Colonna, lo quale a pochi dji havea fatto Capitanio sopra Campagnia. Anco retenne Jordano delli Orzini de lo Monte. Anco Missore Rannallo de li Orzini de Marini. Retenne Cola Orzino, Signiore dello Castiello Santo Agnilo. Retenne lo Conte (38) Vertollo Signiore de Vico-

riorum pellibus ornatus, magno equitum comitatu sociatus, obequitans ad Capitolium rediit. Silentio minime praetereundum est id, quod in assumtione sua Tribunus ordinavit. Capsulam magni pretii, supra quam foramen erat, sibi construxit, quae postmodum nulli usui inservivit. Venustum insuper pileolum margaritis supercontectum sibi fecit, in cujus summitate columbula ex unionibus fabrefacta visebatur. Haec diversi generis vitia Nicolao praecipitium aperuere, & ad perditionem eum impulerunt.

CAP. XXVIII.

Tribunus vario praetextu Barones ad se pertrahit, quos postmodum carceri destinat.

QUadam die ad prandium vocavit Nicolaus Dominum Stephanum seniorem de Columna, de quo jam scripsimus. Horâ prandii adveniente, eum violenter in Capitolium perduci jussit, ubi captum detinuit. Petrum Agapiti insuper, qui Genestano dominabatur, & jam Massiliensem Praeposituram egerat, tunc Senatorio munere Romae fungentem, & Robertellum filium Comitis Bertoldi, Senatorem pariter, per vim adduci fecit in Capitolium, ac si latrones fuissent. Robusto juveni Johanni Columnensi, quem paulo ante Campaniae in Ducem praefecerat, Jordano Ursino de Monte, Domino Raynaldo de Ursinis de Marino, Nicolao de Ursinis Domino Castri Sancti Angeli, manus injecit. Comitem Bertoldum de Ursinis Dominum Vicovari, & multos alios Dynastas Romanos cepit, ac retinuit. Lucam de Sabellis, Stephanulum de Columna, & Dominum Jordanum de Marino, comprehendere nequivit. Praelaudatos

(37) de sopra de gran prezzo; pe' devenne inutilitate.
(*) *Cod. Bonicnf.* po' devenne in vilitate.
(38) Conte Bertuollo, Messere Orzo de Vicovaro,

Vicovaro delli Orzini, e moiti aitri delli granni Baroni de Roma. Non habbe Lucca de Saviello, nè Stefaniello de la Colonna, nè Missore Jordano de Marini. Li sopraditti Baroni (39) habbe in so' destra presoni lo Tribuno sotto guardia, e tenneli sotto specie di tradimento, dannoli ad intennere, cha se bolea conzigliare con essi; ad aicuni danno intennere pe pranzare. Venuta la sera li puopolari Romani moito biasimavano la malitia de li Nuobbeli, e magnificavano la bontà dello Tribuno. Allhora Missore Stefano lo vegliardo mosse una questione; Quale era meglio ad uno Rettore de Puopolo, lo essere prodigo, o vero avaro? Moito fo desputato sopra ciò. Dopo tutti Missore Stefano, presa la ponta della nobbele guarnaccia dello Tribuno, così disse: *Per te, Tribuno, fora più convenevòle, che portassi vestimenta honeste da bizuoco, che queste pompose*. E ciò dicenno, li mostrao la ponta de la guarnaccia. Questo odenno Cola de Rienzo, fò turvato. La sera era. Fece stregniere tutti li Nuobbeli, e aggiognere vardie. Missore Stefano lo veterano fò renchiuso in quella Sala, dove se fao lo assettamiento. Tutta la notte stette senza lietto. Annava de là e de chà. Toccava la porta; pregava le vardie che li raprissero. Le vardie non lo ascoitavano. Crudele cosa fatta li fò in tutta quella notte senza pietate. Hora se fao die.

A *datos Barones igitur carceribus mancipatos sub custodia in sua potestate Tribunus habuit, quos preditionis specie cepit, illorum nonnullos, veluti cum ipsis rerum consilia habiturus, advocans, alios vero, ceu cum ipsis pransurus, invitans. Sub vesperam Romani populares Nobilium malitiam admodum improbantes, Tribuni lenitatem animi ad sidera*
B *extollebant. Tunc Dominus Stephanus senior quaestionem proposuit. Num scilicet prodigalitas an avaritia potius Rectori Populi conveniret. De quo multum disputatum fuit. Demum Dominus Stephanus, apprehenso digitis limbo speciosae chlamydis Tribuni, ita inquit:* Te sane, Tribune, magis decerent honesti plebeji amictus, quàm haec
C magnifica indumenta. *Inter quae verba limbum pallii, quem manu tenebat, ei ostendit. Talia audiens Tribunus, turbatione correptus fuit. Vesperascente die captos Nobiles sub arctiori custodia multiplicatis custodibus arctavit. Dominum Stefanum seniorem in Aula Consiliorum inclusit. Ille lecto privatus, tota nocte huc illuc ivit, fores pulsans, &*
D *custodes, ut sibi eas aperirent, deprecans. Stephani preces numquam custodes exaudierunt. Cum eo tota ea nocte crudeliter actum. Demum illucescit dies.*

CAPI- CAP.

(39) Baroni habbe in sia restretta persone lo

CAPITOLO XXIX.

Il Tribuno fa annunziare la morte a' Baroni carcerati. Ma lasciatosi rivoltare da i consigli d' alcuni Cittadini, li libera, distribuendo loro dignità, e presenti.

LO Tribuno avea delibberato de troncare la testa ad onne uno ne lo Parlatorio, per liberare a tutto lo Puopolo de Roma. Commannao che lo Parlatorio fosse parato tutto de panni de seta de colore roscio e bianco, e fatto fò. Ciò fece in segniale de sangue. Pò fece sonare la Campana, e adunao lo Puopolo. Puoi mannao lo Confessore, cioene uno Frate Minore a ciasche Barone, che se levassero a penetentia, e prennessero lo Cuorpo de Christo. Quanno li Baroni sentiero tale novella, una co lo stuormo de le campane, deventaro sì gelati, che non poteano (40) favellare. La majure parte se humiliao, e prese penetentia e communione. Missore Rannallo de li Orzini, e aicuno aitro perchè la dimane pe tiempo haveano manicate le ficora fresche, non puotiero communicarese. Missore Stefano de la Colonna non se voize confessare, nè communicare. Diceva che non era apparecchiato, nè soe cose havea despenzate. In tanto aicuni Cittatini Romani conzideranno lo judicio, che quesso bolea fare, impedimenteorolo con parole doici e losenghevoli. A la fine ruppero lo Tribuno in soa oppinione e levarolo de proponimiento. Era hora de Tierza. Tutti li Baroni como dannati, tristi discesero joso a lo Parlatorio. Sona-

C A P. XXIX.

Baronibus in carcere detentis mortis denuntiationem Tribunus mittit. Intervenientibus Civium quorumdam consiliis damnatos absolvit, liberat, ac dignitates & dona eis elargitur.

TRibunus Nobiles capitis detruncatione punire decreverat in Alloquutorio, ut Romanum Populum liberaret. Alloquutorium ipsum proinde serico rubri & candidi coloris panno in sanguinis signum cooperiri jussit. Campanam postmodum ad congregandum Populum pulsari praecepit. Poenitentiarium Fratrem Ordinis Minorum cuilibet ex Baronibus, ut peccatorum poenitentiam agerent, & Corpori Christi communicarent, illico destinavit. Barones, intellecto mortis nuntio, & campanae pulsibus auditis, prae terrore obriguere, adeo ut loquendi facultatem amiserint. Ex iis plures cessere fortunae, & poenitentiam agentes, Eucharistiam sumsere. Dominus Raynaldus de Ursinis, & quidam alii, quum diluculo recentes ficus gustassent, sacrae communioni participare nequiverunt. Dominus Stephanus de Columna, quum ad subeundum supplicium nec se apparasset, nec propriis rebus consuluisset, peccatorum confessionem, & Eucharisticam communionem recusavit. Interea nonnulli Romani Cives perpendentes judicium, quod Tribunus prope absoluturus erat, suavibus verborum lenimentis exsequutionem impedire curarunt. Tribunum igitur adeuntes, adeo effecere, ut a proposita sententia eum amoverint. Horâ Tertiarum instante Barones cuncti, utpote condemnati, tristi vultu descendentes, ad Alloquutorium perducti venere. Tibicines tubis clan-

(40) poteano favellare: non sapeano che se fare. La majure

Sonavano le tromme, como se bolessino justitiare li Baroni: denanti a lo Popolo stavano. Lo Tribuno mutato de lo sio proponimiento, sallio ne la ringhiera, e fece uno bello sermone. Fonnaose ne lo Patre Nuostro, dove dice: *Dimitte nobis debita nostra*. Puoi scusao li Baroni, e disse, che boleano essere in servitio dello Puopolo; e pacificaoli co lo Puopolo. Ad uno ad uno inchinaro lo capo a lo Puopolo. Aicuni (41) de loro fece Prefietti sopra la Annona, aicuni Duchi de Toscana, aicuno Duchi de Campagnia. E deo a ciascheduno una bella Robba forata de Varo, adorna. E fece uno Confalone tutto de spiche de auro. Puoi li fece pranzare con esso, e cavalcao pe Roma, e menaoseli dereto. Puoi li lassao ire in loro viaji salvi. Quesso fatto sopraditto moito dispiacque a li descreti. Disse la jente: *Quesso hao acceso lo fuoco, e la fiamma, la quale* (42) *non la potrao spegnere*. E io le dico quesso proverbio: *Che vale pettere, puoi culo stregnere? Faticase la nateca*.

A *clangebant, ac si coram Populo Barones ipsi poenas forent subituri. Verùm Tribunus, immutato decreto, exporrectum podium conscendens, elegantem sermonem recitavit, argumento a verbis Dominicae Orationis deducto:* Dimitte nobis debita nostra. *Exinde Dynastas eosdem excusatione a culpa eximens, asseruit, eorum unumquemque volenti animo ad* B *servitia Populi promte semet exhibiturum fore, & singulos ad reconciliationem Populi reduxit. Singuli caput coram Populo inclinarunt. Eorum alios Annonae Praefecturâ, unum Tusciae Ducatu, alterum Campaniae moderamine insignivit. Cuilibet ipsorum venustam & ornatam vestem, Variorum pellibus subsutam donavit. Inde Vexillum aureis aristis undique excultum fabrefieri jussit.* C *Postmodum Barones prandio convivas adhibuit, & obequitans per Urbem comites in incessu eos habuit. Demum incolumes ad propria remeare, iisdem concessit. Gesta haec discretis viris valde displicuerunt. Ajebat Populus:* Hic ignem & flammas succendit, quas minime restincturus erit. *Ego autem hoc proverbio utens dicerem potius:* D Post emissum ventris crepitum, quid clunes contrahere juvat? Frustra nates defatigantur.

CAPITOLO XXX.

Li Baroni liberati congiurano contro a Cola. Fortificano Marino, e altre Fortezze: onde vengono citati, ma essi in vece di obedire, fanno scorrerie fino alle Porte di Roma.

VEngote a dicere hora in che modo fò assediato lo Castiello de Marini. Puoi che li Baroni fuoro

CAP. XXX.

Dynastae suppliciis jam exemti, conjurationem in Nicolaum movent. E Marinum & alias Arces communiunt. In jus vocantur. * Obaudientes excurrunt hostiliter usque ad Portas Romae.

DE *obsidione Castri Marini nunc dicendum. Postquam Barones in libertatem asserti fuere, de comitiva neutiquam*

(41) Alcuni de loro fece Patrizj, alcuni fece Prefietti
(42) non la porrao rammorire. E io le
* Vide supra, ad Cap. XV.

A ro laſſati, non curaro de compagnia. Vaone fora de Roma a le loro fortelezze. Fra' dienti menacciavano. Non era accottiante aicuno de comenzare la varatta con Romani. Frà tanto li Colonneſi, e li Signiori de Marini, Miſſore Rannallo, e Miſſore Jordano fortificano le loro fortelezze ſecretamente, e faco una jura. Moſtrano che voco rebellare.
B Fortificano Marini, e renovano lo foſſato intorno; menano uno forte ſteccato de doppie lena. Tanta fò lo paſcìa de lo Tribuno, che ciò non ſappe vetare. Non ſe parao a lo principio. Aſpettao fi' che lo Caſtiello fò forte guarnito. Fra tanto queſſo Tribuno deventao iniquo. Moita jente de eſſo ſe mormorava.
C Puoi che lo Caſtiello de Marini bene fò inforzato, guarnito de huommeni, ſajette, lance, targoni, vettovaglie, mura, lenname, e vino, la rebellione ſe ſcoperze. Folle mannato de ſubbeto lo Editto, che compareſſi. A lo Meſſajo fuoro fatte non meno de tre ferute in capo, là fra le Vigne de Marini.
D Puoi jeſcevano fuori de Marini, e onne die predavano li campi de Roma. Menavano bovi, pecora, puorci, jomente, e tutto connucevano a Marini. Hora bedeſe pe Roma ſciliare le gote. Onne perzona lagnata ſtrilla. Rancore e paura naſco. Un' aitra voita lo Tribuno li citao, e commanao, che beneſſero a Roma a pede ſotto pena
E de ſio furore. Puoi ordenao, che foſſeno penti Miſſore Rannallo, e Miſſore Jordano nanti a lo Palazzo de Campituoglio, como Cavalieri, co lo capo de ſotto retroſi, e li piedi de ſopra. Per ciò pejo ne fao Miſſore Jordano. Curreva fi' a la porta de Santo Janni, e prenneva huommeni e femmene, armenti de beſtie; e onne

[illegible]uam curarunt. Ad proprias Arces extra Urbem perrexere. Ultionem in imo pectore meditantes minitabantur. Eorum nullus tamen bellum cum Romanis incipere audebat. Interea Columnenſes, & Domini de Marino, Dominus Raynaldus, & Dominus Jordanus, arces ſuas ſecreto muniunt, & conjurationem inſtituunt. Se defecturos fore demonſtrant. Marini Caſtrum vallantes munitionibus, foveam renovant. Caſtrum ipſum valido lignorum duplici ſepto circumdant. Tribuno autem tanta fuit oſcitantia, ut Baronum geſta haec prohibere neſciverit. Hiſce motibus a principio nullatenus ſemet oppoſuit. Immo exſpectavit, quo uſque Caſtrum illud opere & munimine fortiter inſtructum fuit. Interim Nicolaus ad iniquitates prolapſus, Populo ſuſurrandi occaſionem obtrectandique praebuit. Itaque Caſtro Marini hominibus, ſagittis, lanceis, peltis, victualibus, muris, lignamine, & vino, ſatis munito ac referto, defectio innotuit. Edictum illico Marinenſibus miſit Tribunus, ut Romam venirent. Inter vineas Marini tribus vulneribus in capite Nuntius, qui Edictum attulerat, ſauciatus fuit. Porro Marinenſes e Caſtro quotidie exeuntes, Romanos agros depraedabantur. Boves, pecudes, porcos, ac jumenta abducentes, in Marini Caſtrum omnia inferebant. Haec Romanis lacrymas, haec Populo querelas, dolores, ac terrorem excitarunt. Iterum Nicolaus Marinenſes, ut Romam pedeſtres advenirent, praecepto evocavit, furorem ſuum minatus, niſi obtemperarent. Ob id juſſit, ut Dominus Raynaldus, & Dominus Jordanus ante Palatium Capitolii depingerentur tamquam Milites, ſed inverſis ad terram capitibus, & pedibus ad coelum erectis. Quamobrem ad pejora ſe convertens Dominus Jordanus Romanum agrum excurſionibus uſque ad Portam Sancti Johannis Urbis infeſtavit.

e onne cosa ne porta a Marini. Missore Rannallo lo frate ne passao di là da lo Tevere, e entrao ne la Cittate de Nepe, e curreva de là e de chà ardenno e predanno. Ardea Terre. Arze la Castelluzza; case e huommeni. Non se ischifao de ardere una nobbele Donna bedoa veterana in una Torre. Pe tale crudelitate li Romani fuoro più irati. Moito haco conceputo contra Missore Rannallo e Missore Jordano odio. Non pare opera da gabbe. La perverza mente de Romani fò contra Colonnesi.

CAPITOLO XXXI.

Il Tribuno và coll' esercito a Marino. Piglia la Castelluzza, e fa molto danno; donde, istantemente richiamato dal Legato del Papa, riterna.

ERano allhora le vennegnie. L'uva era matura: la jente la pistava. In quello tiempo lo Tribuno adunao tutto lo puopolo armato; e trasse fuora la Hoste de Roma, e jescìo fora sopra lo Castiello de Marini, e locao sio esercito in uno loco lo (43) quale se dice la Maccantrevola. Valle ene sotto una selva, longa da lo Castiello forzi uno miglio. La Hoste fò bella grossa e potiente de pedoni e de cavalieri. Pedoni fuoro da venti mila: de cavalieri da ottociento. Era lo tempo forte corrocciato e piovoso pe tale via, che impacciava la hoste: non li lasciava fare guasto aicuno. Alla fine in spatio forsi de otto dii guasteo

(43) lo quale se dice Monratraola. Valle

A *vit. Viros, mulieres, armentorum greges, & quaevis obvia bona diripiens, ad Marini Castrum omnia retulit. Dominus Raynaldus ejus frater ultra Tiberim transgressus, in Urbem Nepesinam intravit, quam huc illuc incursione, & incendio exterminavit. Oppidula, & Castellucciam cum domibus & incolis arsione vastavit. Cuidam jam senescenti*

B *nobili matronae viduae nequaquam pepercit, quam vivicomburio in Turre inclusam interimere non erubuit. Ejusmodi crudelitate ad iracundiam provocati Romanorum animi, plurimo odio in Dominos Raynaldum & Jordanum intensius exarserunt. Neque id negligendum videbatur. Revera Romanorum perversus animus contra Columnenses excan-*

C *duit.*

CAP. XXXI.

Tribunus cum exercitu Marinum pergit. Castellucciâ potitur, & plura damna infert. A Legato Pontificis instanter revocatus Romam remeat.

D VIndemiae tempus tunc instabat. *Uvarum, quae maturuerant, musta exprimebantur. Eo tempore Tribunus, collecto omni Populo armis munito, exercitum extra Urbem eduxit. Igitur egressus, castra supra Marini Castrum in loco, qui Maccantrevola nuncupatur, metatus fuit. Ibi vallis est subtus silvam, quae a Marino milliario fere di-*

E *stat. In exercitu Nicolai, numeroso quidem, bene instructo, ac potenti peditibus & equitibus, fuere circiter viginti millia peditum, & equites octingenti. Pluviosi ac turbidi coeli intemperies exercitum ipsum praepedivit, quo minus exterminationem ullam hostibus inferre posset. Transacto demum fere octiduo, id omne, quod Marini Castro circumpositum*

ſtao tutto ciò che era intorno a lo Castiello de Marini. Tutto depopolaro lo sio terreno. Tagliaro le vigne e arvori: arzero mole; sbaizaro la nuobbele seleva non toccata fi' a quello tiempo: onne cosa guastaro. Per anni quello Castiello non fò tale nè tanto. Puoi trassero de li Arnari preda secunno che se poteo. Tutta Roma jacea là. In quessi dii sopravenne a Roma uno Cardenale; Legato era de lo Papa. Quesso Legato infestava tuttavia lo Tribuno con lettere, che tornassi a Roma, che li boleva aicuna cosa rascionare. Fatto che habbe lo guasto lo Tribuno, una dimane pe tiempo levao lo campo, e annao sopra la Castelluzza, poco de longa da Marini. Sub beto la prese. E in quello instante furo dati pe terra li muri intorno. Jà boleva commattere la Rocca, e la Torre Rotonna, dove se era raddutta la fantaria. E per espugnare quella Torre, fece fare doi Castella de lenname, le quale se voitavano sopra rote. Havea scale, & arteficii de lenname. Mai non bedesti sì belli ingiegni. Apparecchiava picconi, & aitri instrumenti. Moite 'mmasciate recepeo in quello loco. Currea de là una acquicella. In quella acquicella bagnao doi cani, e disse, cha erano Rannallo, e Jordano, *cani Cavalieri*. Puoi guastao la Mola. Puoi mosse tutta soa hoste, e tornao a Roma, perchè le lettere de lo Legato infrettavano. La dimane pe tiempo deo pe terra le belle Palazza in pede de Ponte de Santo Pietro in fronte de Santo Ceizo. Puoi ne gìo con soa cavallaria a Santo Pietro. Entrao ne la Sacrestia; e sopra tutte le arme se vestìo la Dalmatica già stata de Imperatori. Quella Dalmatica se viesto l'Impera-

A *situm invenit, destruxit. Depopulatis agris, subversis vineis, excisis arboribus, molis incensis, & nobili silva, tunc usque illaesa, solo aequatâ, excidio omnia supposuit. Tanta clade Castrum illud fuit affectum, ut posterioribus annis nil primaevae opulentiae ac fortitudinis praesetulerit. Postea ex Arnariis praedam, quam potuit, exercitus idem traxit.* B *Tota fere Romae Civitas illuc confluxerat. His diebus Legatus quidam Pontificis, Cardinalatus munere fungens, Romam venit. Is per Epistolas Tribunum solicitare coepit, ut ad Urbem regrederetur, cum quo negotia erat pertractaturus. Quum Nicolaus circa Marinum omnia vastasset, summo mane castra amovit, & Castellucciam Marino proximam se* C *contulit. Hanc statim obtinuit. Eodem temporis momento muri, quibus ea cingebatur, ad terram disjecti corruerunt. Arcem ac Turrim Rotundam, in quam hostilis peditatus confugiendo se receperat, expugnaturus, Castella duo lignea, quae submissis rotis superposita movebantur, construxit. Scalas, & lignamine fabrefacta aedificia collegerat, quibus* D *pulcriora, nec ingeniosius elaborata vidisses. Alias belli machinas ac instrumenta praeparabat. Ibi nuntios & legationes multas suscepit. Ultra locum illum rivulus aquae decurrebat. In aquam Tribunus duos canes immersit, dixitque, Raynaldum & Jordanum esse* canes Milites. *Molam deinde diruit. Exercitum postea removens, Romam, Legato* E *per literas adventum suum accelerante, remeavit. Mane diluculo perpulcra Palatia, quae e regione Sancti Celsi ad terminos Pontis Sancti Petri erecta videbantur, subvertens demolitus fuit. Inde procedens cum equitatu suo ad Sancti Petri Basilicam, Sacrarium introgressus, Dalmaticam dudum Imperatorum superinduit. Eâdem Dalmaticâ vestiuntur Augusti, quum Romam, Coronam Imperii susce-*

peratori, quanno se incoronano. Tutta ene de minute perne lavorata. Ricco ene quello vestimiento. Con tale veste sopra le arme a muodo de Cesari sallio a lo Palazzo de lo Papa, co tromme sonanti, e fò denanti a lo Legato. Soa bacchetta in mano, soa corona in capo. Terribbele e fantastico parea. Quanno fò pervenuto a lo Legato, parlao lo Tribuno, e disse: *Mannastevo pe noa? Que ve piace de commannare?* Respuse lo Legato: *Noa havemo moite informationi de nuostro Signiore lo Papa.* Quanno lo Tribuno ciò odìo, jettao una voce assai aita e disse: *Que informationi soco quesse?* Sentenno lo Legato così rampognosa resposta, tenne a sè e stette zitto. Deo la voita a reto lo Tribuno; e fao guerra contra Marini, e Marini contra Romani.

suscepturi, adveniunt. Vestis illa amplissima ac pretiosissima parvulis margaritis omnino referta erat. Ejusmodi paludamento, quod armis sibi superposuerat, veluti novus Caesar, Palatium tubis obstrepentibus ascendit, & coram Legato constitit. Scipionem suum manu, coronam in capite gestabat. Aspectu formidabilis, & animo perturbatus apparuit. Ut ad praesentiam Legati pervenit Nicolaus, illico dixit: Vos nobis misistis. Quidnam praecipere vobis lubet? *Legatus respondit.* Multas Domini nostri Papae instructiones habemus. *His auditis, Tribunus oculis turbidus alta voce repoluit:* Quaenam sunt hae instructiones? *Legatus Nicolai objurgantis ac dedignati responsum percipiens, silentio semet continere satius duxit. Tunc Tribunus digrediens, Marinensibus bellum intulit. Marinenses contra Romanis bella fecerunt.*

CAPITOLO XXXII.

I Colonnesi armano in Palestrina; e con molti altri Baroni vengono verso Roma. Il Tribuno mettesi in arme, e insospettito del Prefetto, che gli era venuto in soccorso, lo ritiene prigione.

CAP. XXXII.

Columnenses arma parant in Civitate Praenestina. Una cum multis Baronibus ad Urbem armati accedunt. Tribunus arma instruit. De Praefecto, qui opitulaturus advenerat, diffidens, ipsum capit, ac detinet.

VEngote hora a contare, como Colonnesi fuoro sconfitti in Roma. La guerra era forte. Li Cittatini de Roma parevano forte affannati de la fatica, e de lo desascio, e de lo danno. Lo Tribuno non pacava li sollati, come solea. Granne bisviglio pe la Cittate era. Li Cavallerotti de Roma scrissero lettere a Missore Stefano de la Colonna, che benesse con jente, cha li boleano aprire la Porta. Li Colonnesi fecero la addunata in Pellestrina; numero

DIcam in praesentia, quomodo Columnenses bello profligati fuerint Romae. Exardescente graviter bello, Romani Cives laboribus, incommodis, ac detrimentis admodum afflictabantur. Militibus stipendia Nicolaus, ut solebat, minime numerabat. In Urbe maximum insusurrantium murmur audiebatur. Romani Milites Dominum Stephanum de Columna per epistolas acciverunt, ut cum armatis veniret, sibi Portam reseraturi. Columnenses exercitu in Civitate Praenestina collecto septingentorum equitum, & qua-

mero

mero de settecìento cavalieri, e pedoni quattromilia. Pe forza voco tornare a Roma. Moiti Baroni soco nella cogniura con essi. Granne apparecchio se fao in Pellestrina. E pe tornare a Roma davano doice resposta, cha boleano venire a le loro case. De tale adunanza lo Tribuno fortemente spaventao, e deventao como fosse infermo e matto. Non prenneva civo, nè dormeva. Una dimane tiempore, nanti a la sconfitta forza tre dii parlao a lo Puopolo, e confortaolo, e fra le moite paravole disse: *Sacciate, che in quessa notte me ene apparzo Santo Martino, lo quale fò figlio de Tribuno: e dissemè; Non dubbitare, che tu acciderai li nemici de Dio*. L'aitra dimane sequente, de notte moito tiempore, sonao soa campana a stuormo. Radunao lo Puopolo tutto armato. Affettato li parlao, e disse: *Signiori, facciove a sapere, che in quessa notte m' è apparzo Santo Bonifacio Papa, e dissème, che hoje in quesso die faremo vennetta de li soi nemici Colonnesi, li quali sì laidamente detuperaro la Chiesia de Dio*. Puoi disse: *Hajo uno figlio; Lorienzo hao nome; que verrà con meco a la vattaglia contra li traditori de lo Puopolo, e contra li periuri*. Puoi disse: *Sapemo pe le spie nostre, cha quessa jente ene venuta, e posatase appresso la Cittate a quattro miglia in uno loco, che se dice Monimento; donne ene vero segniale, che non solamente sarraco sconfitti, ma sarraco ancora accisi, e sepoiti ne lo Monimento*. E ditto quesso fece sonare tromme, ciarammelle, e naccare. E ordinao le battaglie. E fece li Capitanii delle vattaglie. E deo lo nome, *Spirito Santo Cavalieri*. Ciò fatto quetamente senza remore co le legioni ordenate da pede e da cavallo se ne vaco a Porta Santo Lorienzo,

A *& quatuor millium peditum, violentà in Urbem irruptione ingredi decreverant. Barones multos conjurationis collegas habuere. Magnos apparatus Praeneste fecerunt. Romam reversuri, dulcibus verbis dictitabant, se ipsos proprias domos repetituros fore. Ob ejusmodi armatorum collectionem Tribunum talis tantusque terror invasit, ut animo aeger ac veluti*
B *stupidus nec cibum nec somnum caperet. Quodam mane facto prima diei luce, & triduo fortasse, antequam confligeret cum hostibus, verba Populo faciens Nicolaus, ex multis, quae protulit, haec ait:* Noveritis, me proxime acta nocte per somnum vidisse Sanctum Martinum, qui Tribuni filius fuit, mihi dicentem. Ne dubita. Hostes Dei interfi-
C cies. *Sequenti die satis diluculo, campanâ ad arma pulsatâ, universum Populum armis communitum advocavit, ad quem jam compositum sermonem in hanc formam instituit, dicens:* Palam vobis, Domini, facio, me nimirum hac ipsa, quae praecessit, nocte, Sanctum Bonifacium Pontificem, quum dormiebam, conspexisse, asserentem, nos
D hodie de inimicis suis Columnensibus, qui tam foede Ecclesiam Dei deturparunt, ultionem fore sumturos. *His sequentia addidit:* Laurentius filius est mihi. Is mecum in certamen adversùs proditores Populi, & perjuros exibit. *Postea subjunxit:* Exploratorum nostrorum relatu didicimus, hostes appropinquasse, & quarto ab
E Urbe milliario castra locasse, ubi dicitur Monumentum. Ibi sane mihi portenditur, nedum inimicos debellandos fore, sed & occisos in eodem Monumento sepeliendos. *His pronuntiatis, tibicinibus, monaulis, cornicinibus, & tympanistis praecepit, ut sonitus ederent. Acies exinde praeordinavit. Cohortibus Duces praefecit, & alarum Praefectes destinavit. Demum pro militari*

zo, la quale hao nome Porta Tevertina. De li Baroni fuoro co lo Puopolo Jordano de li Orzini, Cola Orzino de Castiello Santo Agnilo, Malavranca Cancellieri de la Pescina, Matteo (44) figlio de lo Conte Vertollo, e moiti aitri. Non boglio lassare lo muodo, che servao lo Tribuno de lo Prefietto nanti la sconfitta. Lo Tribuno mannao pe lo Prefietto. Lo Prefietto volenno obedire, benne con ciento cavalieri per essere a la vattaglia in servitio de Romani. Da quindici Baronetti de Toscana havea con seco menati. Anco havea menato sio figlio Francesco. Quella fò la prima voita que arme portao. Denanti a sè mannao some cinqueciento de grano pe grascia. Como se convieo a Prefietto, erase sforzato de compiacere a Romani. Como fo jonto, fò invitato a pranzo; sedenno, li fò toito le arme a sè, e a li siei compagni. Puoi fò messo in presone esso co lo figlio; lo arnese, e li cavalli li fò toito, e dati per Romani. Fece uno parlamiento lo Tribuno a lo Puopolo, ne lo quale disse cosinto: *Non ve maravigliate, che io detengo in presone lo Prefietto, cha esso era benuto pe ferire de costa, e per sconfiere lo Puopolo de Roma.*

A *tari tessera nomen*, Spiritus Sanctus Miles, *edixit. Quo facto silenter absque ullo strepitu, cum bene constitutis peditum & equitum legionibus ad Portam Sancti Laurentii, quae Tiburtina nuncupatur, perrexit. Populari huic exercitui se conjunxere ex Dynastarum ordine Jordanus de Ursinis, Nicolaus Ursinus de Castro Sancti Angeli, Malabranca*
B *Cancellarius de Piscina, Matthaeus filius Cancellarii, Robertellus filius Comitis Bertoldi, aliique plures. Silentio heic mihi haud praetereundus est modus, quem Tribunus, antequam proeliaretur, contra Praefectum adhibuit. Nicolaus Praefectum, ut sibi opem ferret, evocavit. Praefectus obsequuturus, centum equitibus bello aptis sociatus, Romanis*
C *auxilium laturus, Romam venerat. Baranculos Tusciae fere quindecim adduxerat, & filium suum Franciscum, qui tunc primo arma induerat. Romanorum gratiam promerendi cupidus, quingentas frumenti sarcinas, annonae caussâ quemadmodum Praefectum decet, jam praemiserat. Quum Romae fuit, pransurus apud Tribunum, utpote ab eo invitatus,*
D *ad ejus mensam assedit. Ad quam quum discubuisset, armis exutus fuit, exarmatis identidem sociis ejus. Postmodum unacum filio in carcerem conjectus, equis ac utensilibus, quae Romanis dispertita fuerunt, exspoliatus remansit. Ob id Nicolaus ad Populum concionem habens, dixit:* Ne miremini, me carceri Praefectum mancipasse. Venerat ipse, ut
E nos insidiose sauciaret, & ut Romano Populo cladem irrogaret.

CAPI- CAP.

(44) Matteo figlio de lo Cancellieri, Lubertiello figlio de lo Conte

CAPITOLO XXXIII.

I Colonnesi arrivano a Roma coll' esercito, e la trovano serrata. Ma aprendosi la Porta, mentre la gente passa in ordinanza, solo Janni Colonna vi entra generosamente dentro, dove ne rimane ucciso.

HOra me ne torno a la vattaglia. Colonnesi se muoffero con granne sfuorzo da Monimento dalla miesa notte. Connufferose allo Monisterio de Santo Lorienzo fore le mura. Era lo tiempo rencrescievole pe la piojia, e pe lo aspero freddo. Addunarose li Baroni, Stefano de la Colonna, Janni sio figlio, Pietro de Agabito, lo quale era stato Propuosto de Marsilia, Signore de Jenazzano, Missore Jordano de Marini, Cola de Buccio Vaccia, Sciaretta de la Colonna, e moiti aitri. Vennero a conziglio de que deveffero fare. Pe que Stefano era infestato da uno vomaco, e tremava como fronna. Pietro de Agabito essenno un poco appannato, sonnato se avea de vedere la soa donna vedova, che piagneva, e sciliavase. Pe paura de tale suonno se volea dall' hoste assentare. Non se volea trovare a la rotta. Anco odivano sonare la Campana a stuormo. Sapevano che lo Puopolo forte irato era e corrocciato. Anco perchè Stefano della Colonna Capitanio de tutta l' hoste jenerale, como jonze là, denanti a tutti la prima cosa solo con un fante a cavallo a uno Palafreno, ne ijo a la voita de la Porta de Roma, e comenzao a chiamare ad aita boce la guardia a nome. Pregava che apresse la Porta. Adduceva quesse rascioni: *Io so' Cittatino de*

CAP. XXXIII.

Columnenses cum exercitu ad Urbem appropinquantes, occlusas Portas inveniunt. Dum acies ordine traducuntur, Porta reseratur. Per illam Johannes Columna solus generose intrans, demum interfectus occumbit.

AD ea, quae in pugna evenerunt, stilum converto. Columnenses circa mediam noctem magno conatu a Monumento discesserunt. Ad Monasterium Sancti Laurentii extra muros se contulere. Inclementia coeli, pluviarum copia, & frigoris asperitas instabat. In unum convenere Barones, Stephanus nempe de Columna, Johannes ejus filius, Petrus de Agapito, qui Massiliensem Praeposituram jam obierat, Dominus Genestani, Dominus Jordanus de Marino, Nicolaus Buccii Vacciae, Sciaretta de Columna, ac multi alii. Itaque consilium inierunt, quid foret agendum. Stephanus vomitu excruciabatur, & frondis ad instar contremiscebat. Petrus de Agapito, quum levi somno se dedisset, somniaverat se videre uxorem suam tamquam viduam, lugentem, & prae tristitia obrigentem. Ex quo terrifico aspectu somnii ab exercitu recedere decreverat. Conflictui armorum interesse nolebat. Porro tunc Barones campanae ad arma sonitum auribus percipiebant. Sciebant Romanum Populum iracundiâ & odio in eos summopere exardescere. Noverant insuper, Stephanum de Columna, totius exercitus imperatorem, tunc primum ante omnes, uno famulo pedite sociatum, ad Portam Romae, equo insidentem prope accessisse, & alta voce custodem nomine tenus appellasse. Qui quum instanter exposceret ab eo, ut Portam sibi panderet, his rationibus ac verbis fuerat usus. Ego sum Ci-

de Roma. Voglio a caſa mea tornare. Vengo pe lo buono ſtato. Portava lo Confalone de la Chieſia e de lo Puopolo. A queſſe paravole reſpuſe la vardia de la Porta (Pavolo Buffa haveva nome lo buono valeſtriere) e diſſe: *Quella vardia, che chiamate, quà non ſtae. Le vardie ſoco mutate. Io ſo' benuto de novo quà co li miei compagni. Voi non potete entrare quà pe via aicuna. La Porta ene ſerrata. Non conoſciete quanta ira have lo Puopolo de vui, che turbete lo buono ſtato? non odete la Campana? Pregove per Dio: partiteve. Non vogliate eſſere a tanto male. In ſegnio, che voi non pozzate entrare, ecco che jetto la chiave de fora.* Jettao la chiave, e cadeo in una peſcoglia d'acqua de fora per lo male tiempo che era. Quanno li Baroni ſtajenno in conzilio penzaro a tutte queſſe coſe, bene viddero, cha entrare non poteano. Deliberaro de partireſe ad honore. Fatte tre ſchiere, ordenaro benire fi' a la Porta denanti de Roma co le ſonanti tromme, e aitri ſtrumenti, e dare la voita a mano ritta, e tornareſene a caſa con granne honore, e coſinto fatto fò. Jà ne erano benute doi vattaglie, la prima e la ſecunna sì de la pedonaglia, sì della cavallaria. Petruccio Frajapane fo lo Connuttore. Sonate le tromme a la Porta, diero la voita a mano ritta, e ſenza aicuna leſione tornaro. Hora beneva la tierza ſchiera. In queſſa era la moititudine de la cavallaria. Erance nuobele jente. Erance li pruodi, e li bene a cavallo, e tutta la fortezza. Uno banno fò nanti meſſo, che nullo feriſſe a pena de lo pede. Li primi feritori fuoro da otto nuobbeli Baroni, fra li quali fò lo desventurato Janni de la Colonna. Queſſi nuobbeli primi feritori nanti jevano

A Civis Romanus. Domum meam intraturus adveni. Pro bono regimine adſum. *Vexillum autem Eccleſiae & Populi deferebat. Stephani verbis Cuſtos Portae, cui nomen Paulus Buffa fuit, peritus ſagittarius, ita reſpondit:* Cuſtos, quem vocas, non adeſt. Excubiae jam permutatae fuerunt. Ego ſane cum ſociis meis cuſtos nuper

B acceſſi. Nullo modo huc intrandi tibi poteſtas erit. Obſerata Porta eſt. An neſcis, quantâ adversùm te iracundiâ Populus efferveſcat, contra te inquam, qui boni regiminis perturbator dignoſceris? An nòn campanae ſonitum audis? Per coeleſtia te precor, ut abeas. Noli tanto malo operam dare. Ut ſcias, te nequaquam

C intraturum eſſe, Portae clavem foras ecce jacio. *Clavem jecit, quae in exteriori foſſula aqua repleta corruit; tunc enim pluvium tempus erat. Haec omnia Baronum, qui ad conſilium convenerant, mentibus obverſabantur; qui utique intellexerunt, Romae Urbis ingreſſum omnimodo ſibi ipſis praecludi. Igitur abſcedere cum honore deliberaverunt. Compo-*

D *ſitis tribus aciebus, ad Portam uſque Romanam cum tubarum, & aliorum perſtrepentium inſtrumentorum clangore progredi propoſuerunt, ac inde ad dexteram ſe convertentes, domum magno decore repetere. Atque ita actum eſt. Jam prior & poſterior acies tum peditum tum equitum eidem Portae ſe praeſentaverant. Petruccius Frangipanis utpote earum du-*

E *ctor, praeiverat. Tubis clangentibus ad conſpectum Portae, ad dexteram partem iter flectentes, ſine ulla laeſione remearunt. Tertia acies incedebat, copioſo equitatu, nobilibus viris, generoſis belligeratoribus, hominibus fortibus in equis ſedentibus, & toto exercitus robore inſtructiſſima. Edictum promulgatum fuit, ne aliquis ſub poena pedis vulnera inferret, ſeu pugnaret. Ex primis pugna-*

ad onne moititudine de uno buono spatio. Era allhora l'alba de lo die. Li Romani dentro de la Porta non havevano la chiave; pe forza opierzero la Porta pe jescire a la varatta. Granne romore fao lo ferire de le accette. Granne ene la confusione de lo strillare. La Porta ritta fò o perta: la manca remase 'nzerrata. Janni de la Colonna approssemannose a la Porta, conziderao lo romore drento, e conziderанno lo non orde nato operire, est mao, cha soa amici havesseno muosso dentro romore, e che havesseno rotta la Porta pe fuorza. Quesso conziderato, Janni Colonna subbito se 'mbraccia lo pavesotto, co una lancia a la cossa, speronao lo sio destriero, adorno come Barone, forte correnno, non se retenne. Entrao la Porta de la Cittate. Deh como granne paura fece a lo Puopolo. Allhora denanti a esso deo la voita a fujire tutta la cavallaria de Roma. Similmente tornao a reto tutto lo Puopolo fujenno, quasi pe spatio de miesa valestrata. Non per tanto quesso Janni Colonna fo sequitato da li soa amici; de manera che remase solo là, como se fosse chiamato a lo Judicio. Allhora Romani presero vigore, intennenno, che esso era solo. Anco fò più la soa disaventura. Lo sio destrieri lo trasportao in una grotta poco più de là de la Porta da lo lato manco, entranno la Porta. In quella grotta fò scavallato da cavallo; e conoscienno Janni sia disaventura, domannava a lo Puopolo misericordia, e adjurava pe Dio, che soe armature non se li despogliassero. Que vao più dicenno! Là fò denudato, e datoli tre ferute, e morìo. Fonneruglia de Trejo fò lo primo, che lo colpiao. Jovene era de bona indole.

Var-

A *toribus octo Nobiles exstitere, inter quas infortunatus Johannes de Columna. Hi enim Nobiles primi ad feriendum reliquae multitudini per ingens intervallum praeibant. Illucescente diei aurorâ Romani intrinseci, Portae clave destituti, violenter, ut ad certamen extra progrederentur, Portam ipsam aperuerunt. Ingentem rumorem edebat fractura portae. Maxi-*

B *ma conclamantium confusio audiebatur. Porta ad dexteram patuit: altera ad sinistram occlusa remansit. Johannes de Columna proximum Portae se faciens, & tum grave murmur, quod intus resonabat, tum Portam patentem considerans inopinato reclusam, amicos, sociosque suos strepitum intus excitavisse, & violenter Portam fregisse existimavit. Id quum si-*

C *bi Johannes persuasisset, parvum clypeum brachio immittens, hastam femori innixam dirigens, equum calcaribus exstimulans, Baronum ornamentis indutus, concito gressu haud se continere potuit, quin intus Urbem per Portam ingrederetur. Populus ut improviso Johannem aspexit, magno timore correptus, ante ipsum cum omni Romano equitatu in fugam se con-*

D *vertit. Similiter universa multitudo aufugiens terga dedit quasi per spatium dimidii jactus sagittae. Non ob id tamen ab ullo amicorum suorum Johannes ipse consociatus fuit; quapropter solus ibi perstitit, veluti ad judicium evocatus fuisset. Tunc Romani agnoscentes, Johannem solum illic consistere, audaciam resumserunt. At majore infortunio Johan-*

E *nes ab equo suo in quoddam antrum, aliquantulum a Porta ad sinistrum latus introitus Portae dissitum, transvectus fuit. In eodem antro ex quo dejectus est, & calamitatem propriam intelligens, a Populo pietatem exposcebat, per coelestia eum adjurans, ne arma sibi detraherent. Quid plura? Ibi omnibus exspoliatus, & nudatus, tribus vulneribus confossus occubuit. Fonneralia de Trejo pri-*

mos

A Varva non havea messa. La soa fama sonava per onne terra de virtute e de grolia. Jace nudo, supino, feruto, e muorto, in un monteruozzo, canto lo muro de la Cittate, drento la Porta. Erano siei capelli caricati de loto. A pena se pottera reconoscere. Hora vidi maraviglia. Incontanente lo tiempo pestelenziale
B e turvato se comenzao a reschiarare. Lo Sole daea lucienti raji. De tiempo caliginoso fò fatto sereno e allegro.

CAPITOLO XXXIV.

Stefano della Colonna, e molti altri Baroni restano morti. E ne segue gran
C *totta per la banda de' Baroni.*

FRà tanto Stefano de la Colonna in tanta moititudine, la quale ordenatamente beneva denanti a la Porta, teneramente dommannao de lo sio figlio Janni; e respuosto li fò: *Noa non lo sapemo que haja fatto, nè*
D *deve sia jito.* Allhora sospettao Stefano, che havesse entrato la Porta. Perciò speronao, e solo la Porta entrao: e bedde chà lo figlio jacea in terra in mieso de moiti, che l'accideano intra la grotta e lo pantano dell'acqua. De ciò Stefano temenno de la sia perzona, tornao a reto. Jescìo la Porta, e la sia mente ratio-
E nale lo abbannonao. Fò smarrito. Lo amore de lo figlio lo convenze. Non fece paravola aicuna. Anco tornao, e entrao la Porta, se pe via aicuna poteva sio figlio liberare. Non se approssimao, che conubbe, cha lo figlio morto era. Attenneva a campare la sia perzona. Tornao a reto tristo. Nello jescire che fece de la Porta, benne de sopra da lo Torriciello

mos ei intulit ictus. Ita Johannes adolescens egregiae indolis, ac imberbis, cujus nomen & gloria per universum orbem jam ferebatur, nudus, supinus, vulneratus, ac mortuus jacuit juxta murum Urbis intra Portam. Capillos luto adeo conspurcatos habebat, ut vix recognosci posset. Mirum fuit, illico pestilens ac turbatum coelum immutari, & clarescere coepisse. Lucidissimos radios Sol emisit: Caliginosus aër in serenum, & clarum conversus fuit.

CAP. XXXIV.

Stephanus de Columna, aliique complures Dynastae vulnerati cadunt. Barones magno conflictu prosternuntur.

INterim Stephanus de Columna in tanta ordinatim ante Portam advenientium multitudine, paternâ solicitudine, de Johanne filio suo exquirere coepit. Stephano ita responsum fuit: Nescimus quid ipse fecerit, aut quò perrexerit. *Tunc Stephanus dubitare coepit, an filius Portam introiisset. Quamobrem equo calcaribus incitato, Portam introgressus, filium humi stratum conspexit in medio multorum, qui eum vulneribus confodiebant inter antrum ac lutum aqueum. Quo viso Stephanus sibimet pertimescens, gradum retro convertit. Portâ egressus, mente ac ratione perturbatus, paene exanimatus fuit. At amore filii rursum percitus, nullis verbis, & silenter, Portam iterum regressus penetravit, quaerens, num aliqua ratione filium e periculo posset eripere. Loco tamen non appropinquavit, eo quod filium occubuisse cognovit. Itaque saluti propriae consulere unice cupiebat. Moerore ac tristitiâ repletus quum reverteretur, & e Porta prodiret, ex superiori parte parvulae Turris*

ciello una groſſa macena, e percoſſe eſſo nelle ſpalle, e lo cavallo nella groppa. Hora lo ſequitano le lance lanciate de là e de chà. Lo cavallo feruto ne lo pietto de lancia jettava caici, e tanto ſpeſſo, che non potennoſe mantenere a cavallo, cadeo pe terra. De ſubbeto veo lo Puopolo ſenza raſcione, e sì l'accide, in fronte de la Porta, in quello loco, dove ſtaco l'Imajine ne la parete in mieſo la ſtrata. Là jacque nudo in beduta ad onne Puopolo, e a chi paſſava. Non havea uno de li piedi. Moite ferute havea. Frà lo naſo e li vuocchi havea una feruta, e sì terriobele apertura, che parea lo guado de le gote de lo lupo. Lo ſio figlio Janni habbe ſolo doi ferute ne lo petignone, e una ne lo pietto. Hora jeſciò lo Puopolo furioſo ſenza ordene, ſenza leje: Cerca a chi dea morte. Scontraro (45) li joveni; Pietro de Agabito de la Colonna, cha d'era ſtato Propuoſto de Marſilia, lo quale Chierico fò. Mai veſtute non ſe havea arme, ſe non allhora. Era caduto da cavallo; non potea libberamente annare. perque la terra era ſcivolente. Fujioſe in una Vigna vicina. Calvo era e veterano. Pregava per Dio, che li perdonaſſero. Non vaize lo pregare. In prima li toizero ſoa moneta; puoi lo deſarmaro; e puoi li toizero la vita. Stette in quella Vigna nudo, muorto, calvo, graſſo. Non parea homo da guerra. (46) Apprieſſo de eſſo in quella Vigna jacea un'aitro Barone, cioene Pandolfo de li Signiori de Bellovedere. Fuoro de morti in poco de ſpatio da dodici. A la ſupina jaceano. Tutta l'aitra moititu-

A *ris immiſſa ingens mola Stephanum ipſum in humeris, equum autem ejus in clunibus percuſſit. Poſtmodum lanceis & lancearum jactibus undequaque impetitus fuit. Equus in pectore lanceâ vulneratus plurimum ac frequenter adeo recalcitrabat, ut Stephanus ipſum non amplius temperare valens, ephippio disjectus, ad terram corruerit. Nullâ morâ Populus*
B *rationis exſpers in eum irruit, & interemit in conſpectu Portae, ubi in pariete Imagines proſtant, in medio viae. In loco eodem nudus jacuit Stephanus, omni Populo & tranſeuntibus conſpicuus. Uno ex pedibus carebat. Pluribus vulneribus ſauciatus cernebatur. Inter naſum & oculos tantae amplitudinis plaga ſibi fuerat inflicta, ut hiatui maxillarum lupi*
C *eam aſſimilare potuiſſes. Johannes filius ejus duobus tantum vulneribus ad inguina, & uno circa pectus percuſſus jacebat. Tunc Populus furens, nullo ordine, nullaque lege, egrediens Urbe, caedem ac mortem aliis inferre avide quaerebat. Obvios habuit juvenes. Item Petrum Agapiti de Columna, qui Clericus antea Maſſilienſi Praepoſiturae praefuerat.*
D *Non aliàs niſi hac occaſione armis indutus inceſſerat. Is equo prolapſus, tuto ambulare ob ſoli lubricitatem nequibat. Ad proximam vineam fugâ divertit. Calvitie & ſenectâ provectus, hoſtes per coeleſtia obteſtabatur, ut ſibi parcerent. Nil potuere ſupplicationes. Pecuniis primo, armis poſtea, vitâ demum privatus, in eadem vinea nudus, calvus,*
E *obaeſus, ac interemtus fuit. Nullam bellatoris viri ſpeciem praeſeferebat. Apud eum alius Dynaſta in illius vineae loco, Pandulfus ſcilicet ex Dominis Belvederis, occiſus jacuit. Brevi temporis ſpatio duodecim alii interfecti ſupinis cadaveribus remanſerunt. Peditum & equitum*

(45) Scontraro li joveni. Lo primo Agabbito della Colonna, che dereto li veniva, lo Propuoſto de

(46) de guerra: voticiello parea. Apprieſſo

titudine, sì de pedoni sì de cavalieri, lassano l'arme de là e de chà; senza ordene con granne paura, non se voitavano de reto. Non fò chi dajesse coipo. Missore Jordano levao la fronnosa. Non se (47) retenne fi' a Marini. Sconfitta fò onne moititudine. Abbattuti foro l'inimici; e jacquero muorti in terra, in beduta de li passanti, e de onne Puopolo, quelli li quali fuoro Senatori illustri fi' ad hora de Nona. Da vero che lo Stennardo de lo Tribuno gìo per terra. Lo Tribuno sbaottio. Stava co li vuocchi aizati a lo Cielo. Aitra paravola non disse se no' quessa: *Hai Dio! haime tu tradute!*

CAPITOLO XXXV.

Il Tribuno tornato trionfante depone la sua Corona, e la sua Verga all' Araceli. Nè permette che a i cadaveri de tre Colonnesi si faccia onore alcuno.

PUoi che la vittoria fò pe lo Puopolo, lo Tribuno fece sonare soe tromme de ariento; e co granne grolia e trionfo recoize lo Campo; e pusese in capo la soa Corona de ariento de fronne d'oliva: e tornao in Roma con tutto lo Puopolo trionfante. E gìone a Santa Maria de Aracielo, e là rassennao la sia Verga de lo acciaro, e la Corona de la oliva a la Verjine Maria. Denanti a quella venerabbele imajine appese la Bacchetta, e la Corona in casa de li Frati Minori. Dapuoi mai non portao bastone, nè corona, nè Confalone sopra capo. Po' quesso parlao a lo Puopolo in parlatorio, e disse, cha

(47) se retenne fuente a Marini.

A *tum reliqua multitudo, armis heic & illic dimissis, absque ordine, & ingenti terrore aufugiens, nec umquam retro respiciens, terga vertit. Nec unus ex tot exstitit, qui fuerit ausus pugnare. Dominus Jordanus equum ferulâ incitans, illico fugae se commisit, nusquam consistens, nisi quum ad Marini Castrum pervenit. Profligato hostili exercitu, occisorum cadavera, corpora nempe eorum,* B *qui Senatoriâ nobili dignitate aliàs perfuncti fuerant, humi strata, & abjecta, viatoribus & cuncto Populo spectanda patuere usque ad horam nonam diei. Tunc sane Vexillum Tribuni ad terram cecidit. Quare Tribunus perterrefactus, oculos ad coelum elevans, haec paucula protulit.* Ah Domine! numquid me C deseruisti?

C A P. XXXV.

Tribunus cum triumpho rediens, coronam, & scipionem apud Aram Coeli deponit. Cadaveribus trium Columnensium funeris exsequias interdicit.

D

POstquam *victoriâ Romanus Populus potitus fuisset, argenteis tubis tibicines Nicolaus perstrepere jussit. Cum multa gloria ac triumpho exercitum congregans, argenteam coronam foliis olivarum consertam capiti suo imposuit, & in Urbem una cum toto Populo ovanti remeavit. Ad Sanctae Mariae in Ara* E *Coeli Templum profectus, chalybeum scipionem, & olivae coronam Virgini Mariae obtulit. Venerandae Deiparae imagini sceptrum appendit, & in Monasterio Fratrum Minorum coronam deposuit. Postmodum numquam sceptrum, coronam, & vexillum supra suum caput detulit. Ad Populum exinde in suggestu verba fecit, asserens, se in vaginam remissurum*

rum

cha bolea convertere soa spata ne la guaina. E trasse la spata, e sì la forviva co le vestimenta soje, e disse: *Hajo mozzata recchia de tale capo, che non lo poteo tagliare Papa, nè 'mperatore.* Quelle tre corpora morte fuoro portate in Santa Maria de li Frati ne la Cappella de li Colonnesi, copierte de palji de auro. Bennero le Contesse con moititudine de donne scapigliate, per ululare de sopra li muorti, cioene sopra le corpora de Stefano, Janni, e Pietro de Agabito. Lo Tribuno le fece cacciare, e non voize, che li fosse fatto honore, nè esequio, e disse: *Se me saco poco de ira quelle tre corpora maidette, facciole jettare ne lo catafesso de li appesi; cha soco perjuri, non soco degni d'essere sepelliti.* Allhora queste tre corpora fuoro secretamente de notte portate ne la Chiesia de Santo Silvestro de lo Capo, e là senza ululato fuoro sepellite da le Monache. De li aitri muorti Cittatini fuoro Cola Pali de Molara, Missore Jordano de li Aretini, Cola Farfaro, Polo de Libano, e moiti aitri gentilhuomeni, Romani, Orvietani, e de aitre Terre vicine a Roma, amici de le sopraditte tre corpora morte. E li presoni fuoro posti in Campituoglio.

CAPITOLO XXXVI.

Riprensione al Tribuno, che a similitudine di Annibale non seppe valersi di questa vittoria.

QUà voglio un poco delongareme da la materia. Scrive lo facunno recitatore Tito Livio, cha de Africa se mosse uno Capitanio, lo migliore che mai fosse ne lo munno.

A *rum fore ensem suum. Ensem verò denudavit, & eum vestimentis confricabat, dicens:* Aures è quorumdam capitibus abscidi, quas nullus Pontifex, nullusque Imperator potuit amputare. *Cadavera trium Columnensium ad Aedem Sanctae Mariae Fratrum Minorum delata fuerunt, in Columnensium aediculâ posita, & aureis palliis cooperta.* B *Advenere Comitissae, multâ mulierum comitivâ sociatae, quae sparsis capillis super mortuorum corpora, Stephani nempe, Johannis, & Petri de Agapito, erant ploraturae. Tribunus, ut matronae expellerentur, mandavit, nec ullis funerum exsequiis cadavera ipsa affici permisit, inquiens:* Si vel tantillum irascar, maledicta tria corpora illa in sepul- C crum suspensorum sane disjici faciam. Haec utpote perjura ne tumulo quidem recondi merentur. *Tunc eadem cadavera noctu latenter ad Ecclesiam Sancti Silvestri de Capite exportata fuerunt, eaque absque planctu Sanctimoniales tumulo mandarunt. E numero aliorum mortuorum Civium fuere Nicolaus Pali de Molara, Dominus Jordanus de* D *Aretinis, Nicolaus Farfarus, Paulus de Libano, multique alii nobiles patritii Romae, Urbis Veteris, & quarumdam proximarum Urbi Civitatum, qui foedere & amicitia tribus Columnensibus adhaeserant. Captivi in Capitolii carceribus inclusi fuerunt.*

CAP. XXXVI.

E

Auctor exprobrat Tribunum, qui Annibalis exemplo fructu reportatae victoriae uti nescivit.

H*Eic ab instituto meo aliquantisper digredi mihi placet. Facundus Historiographus Titus Livius literis prodidit, Ducem quemdam omnium, qui umquam in orbe vixerint, dignissimum, Anniba-*

no. Aniballo de Certaine habbe nome. Queſſo Aniballo ruppe la pace a Romani, e desfece la Cittate de Sogonza ne la Spagna a deſpietto e onta de lo Senato de Roma. Puoi paſſao le Alpe de chà in Piedemonti, e benne in Lommardia. E là ſconfiſſe Sempronio Conzolo de Roma ad uno fiume, che diceſe Teſino, canto Pavia. Puoi ne benne in Toſcana, e là a lo Laco de Peroſcia ſconfiſſe lo eſercito de Roma, e tagliao lo capo a Framinio (48) Conzole. Puoi deo la voita in Campagna a Monte Caſino: e là li benne a la frontera Fabbio, lo ſaputo, con granne hoſte; e tennelo a bajo anni tre. Puoi li tre anni fuoro mutati li Capitanji. Fabbio fò caſſo. Li Capitanji foro dui: per li nuobbeli fò Capitanio Emilio Pavolo; per li puopolari fò Capitanio Terrentio Varrone. Lo ſapere e la innuſtria de Aniballo fò tanta, che levao queſſi doa Capitanji da li piedi loro, e connuſſeli con onne loro potentia de cavalieri e de pedoni fi' in Puglia ad uno fiume, lo quale ſe dice Volturno. E là ſconfiſſe lo Puopolo de Roma, e ſconfiſſe doi hoſti. Là morio uno de li 'mperatori Emilio Pavolo. Fuoronce muorti ottanta Senatori. Morionce Servilio, lo quale l' anno paſſato era ſtato Conzolo. Morieronce Tribuni, e bona jente aſſai. Morieronce quarantaquattro migliara de pedoni. Morieronce otto milia ottociento cavalieri. Dece milia fuoro li preſonieri. Fonce guadagnata robba infinita, cavalli, e arme, auro, e ariento. Li freni e le coperte de cavalli de Romani erano tutte de auro lavorate. Roma fò terribelemente bedovata. Fatta cotale ſcon-

A *nibalem nomine, patriâ Carthaginenſem, ex Africa moviſſe. Is pace Romanis violata, Civitatem Saguntinam in Hiſpania, ſummo Romani Senatus dedecore & ignomini, deſtruxit. Praetergreſſus Alpes cis Pedemontem in Lombardiam advenit. Ibi Sempronium Conſulem Romanum apud Ticinum flumen prope Papiam bello ſuperavit. In Tuſciam pedem in-*
B *tulit. Romanorum copias ad lacum Peruſinum profligavit. Flaminio Conſuli caput obtruncavit. Exinde in Campaniam acies ſuas apud Montem Caſinum direxit, ibique ad limites obviantem ſibi Fabium belli peritiſſimum ingenti cum exercitu invenit, qui eum triennio, ne quidquam ageret, retardavit. Quo elapſo Duces alii ſubrogati fuere. Fabius im-*
C *perio exutus. Duces iidem fuerunt duo, nempe Paulus Aemilius ex Nobilium parte, & Terentius Varro ex Popularibus. Annibal tanta virtute ac tali ſolertia Romanis cum Ducibus tunc egit, ut eoſdem & caſtra removere coëgerit, & cum omni eorum equitatus & peditatus potentiâ in Apuliam ad Vulturnum flumen pertraxerit. Ibi Romanum Populum &*
D *utrumque exercitum proelio profligavit. In quo conflictu ex Imperatoribus unus Paulus Aemilius occubuit. Octoginta Senatores nece ſublati perierunt. Servilius, qui praecedenti anno Conſul proceſſerat, interfectus obiit. Tribuni, aliique fortes viri gladio caeſi cecidere. Peditum quadraginta quatuor millia, equitum vero octo millia & octingenti extincti in cam-*
E *po remanſerunt. Captivorum numerus decem millibus conſtitit. Innumerabilia ſpolia equorum, armorum, auri, & argenti Annibalis milites lucrati fuerunt. Fraena & dorſualia equorum Romanorum equitum auro fabrefacta habuerunt. Romana Civitas in ſummam ac horribilem viduitatem inde eſt conjecta. Poſt ejuſcemo-*

(48) Framinio Conzolo. Puoi voize commattere Spoleti, & non lo poteo avere. Puoi deo

ſconfitta, era hora tarda: calava lo ſole. Aniballo vittorioſo ſtava forte allegro. Li Principi de la hoſte ſoa li fecero intorno rota, e facennoli feſta e allegria de lo triunfo, che havea 'n tale die havuto. Puo' li domannaro pe gratia, cha quella notte a lo die ſequente dajeſſe poſa a sì e alla cavallaria, preque erano laſſi e ſtanchi. Stava frà queſſi Principi uno prudentiſſimo homo, lo quale nome havea Maharballe. Queſſo era Duca e connucitore de la cavallaria. Feceſe denanti Maharballe, e diſſe quelle paravole: *Aniballo, la mea openione non ene, che tu dei poſa nè a tì nè a li cavalieri. Vuoi tu ſapere, ch' hai vadagnato boje in queſſa ſconfitta? de quà a cinque dji tu venceetore manicarai e farai feſta in Campituoglio, ſe ſenza demoranza ſicquiti la toa fortuna. Dunque lo poſare non ſao per tine. Muovi toi cavalieri, e toe maſnade. Non li dare poſa. Paſſamone* (*) *a Roma. Sarai Signiore a bacchetta. La trovaremo desfornita, co le porte aperte. Meglio ene che Romani dicano: Aniballo è benuto, cha Aniballo deo venire.* A queſſe paravole Aniballo reſpuſe e diſſe: *Maharballe, io moito laudo la toa bona volontate; ma la notte hao conziglio. Bogliomene aiquanto penzare, e conzigliare.* Reſpuſe Maharballe, e diſſe: *Aniballo, Aniballo, tu ſai con tiei igniegni vencere, ma non ſai uſare la vettoria.* Bene dice Tito Livio, cha quella demoranza fò ſalutifera a lo Puopolo de Roma, cha liberao Romani da ſervitute e retraſſe lo 'mperio de mano de li Africani, a li quali decadea. Hora a lo propuoſito. Se Cola de Rienzo lo Tribuno haveſſi ſequitata la ſoa vittoria, e haveſſi cavaicato a Marini, pren-

A *ſcemodi conflictum, die jam ad veſperam, & Sole ad occidentem inclinante, Annibal victoriâ elatus maximo gaudio perfundebatur. Exercitus Principes gratulabundi Annibalem circumquaque obſepiebant, de reportato triumpho laetanter ſummopere congaudentes. Precario poſtmodum expetierunt, ut integra adveniente nocte ac ſequenti die nedum Annibal*
B *ipſe vellet quieſcere, ſed & equitatui feſſo ac laſſo quietem indulgeret. Ex Principibus prudentiſſimus vir Maharbal nomine, Dux & ductor equitatus in Annibalis conſpectum advenit, & in haec verba eum alloqui coepit:* In hac quidem ſententia, Annibal, ſum ego, ut nec tibi ipſi, nec equitibus ullam quietem te conceſſurum eſſe exiſti-
C mem. Cupis-ne, quantum emolumenti ex hodierno conflictu tibi obvenerit, dignoſcere? Quinque ab hinc diebus victor ad menſam diſcumbes exſultans in Capitolio, ſi cunctatione poſtpoſita, nullâque interjectâ morâ fortunae tuae curſum proſequi non deſtiteris. Itaque quies tibi nullatenus proderit. Equites tuos ac pedi-
D tes hinc remove. Nullam quietem exercitui concede. Urbem petamus. Hanc vacuam patentibus Portis inveniemus. Urbi prorſus dominaberis. Melius eſt, ut Romani dicant; *Annibal venit;* quam quod: *Annibal venturus eſt. His reſpondit Annibal, dixitque.* Bonam voluntatem tuam, Maharbal, aequi bonique conſulo. At
E nox conſiliorum mater eſt. Aliquantulum perpendam quid ſit agendum, ac interim aliorum ſententias exquiram. *Maharbal repoſuit & ait:* Annibal, Annibal, ſolers ac ingenioſus es ut vincas; at fructus ex victoria capere neſcis. *Apte obſervat Titus Livius, Annibalis procraſtinationem Romano*

(*) a Roma. Roma trovaremo desfornita colle Porte aperte. Sarai Signore a qaeto. Meglio &c. *Cod. Bonen.*

prennea lo Castiello de Marini, e desertava a lo tutto Missore Jordano, che mai più levava lo capo. E lo Puopolo de Roma fora remaso senza trivolatione in libertate.

A *mano Populo omnimode profuisse*, Romanos *e servitute liberasse, & imperium ex Africanorum manibus, in quas inciderat, abripuisse. Nunc ad rem nostram. Si Nicolaus Laurentii reportatae victoriae vestigiis institisset, & ad Marini Castrum obequitando perrexisset, Castrum ipsum obtinuisset, & Dominum Jordanum, qui numquam caput erexisset, exterminio prorsus* B *affecisset. Populus autem Romanus absque ullo discrimine libertatem integram recuperasset.*

CAPITOLO XXXVII.

Il Tribuno fa Lorenzo suo figlio Cavaliero della Vittoria. Comincia a insuperbirsi, e a tiranneggiare, e libera il Prefetto. Giordano de Marini danneggia Roma; e nascono molti disordini.

VEngote a dicere, como lo Tribuno cadde da la soa Signoria. La dimane po' la sconfitta fuoro chiamati tutti li Cavalieri Romani, li quali appellava Sacra Militia, e disseli: *Bogliove dare la paca doppia. Vengate co meco.* Non sapeva aicuno que bolesse fare. Sonanno le tromme ne gìo a quello loco, dove fò fatta la sconfitta; la quale sconfitta fecese Anno Domini MCCCXLVII. de lo mese de Novemmere. Menao con esso uno sio figlio (Lorenzo habbe nome) ne lo luoco, dove fò muorto Stefano Colonna. In quello loco erance remasa una pescoglia de acqua. Jonto che fò lo Tribuno, fece scavaicare lo figlio, e jettavali sopra l' acqua de lo sangue de Stefano da quella pescoglia, e disse: *Sarai Cavalieri de la Vittoria.* Maravigliarose tutti li aitri: anco stordiro. Puoi commannao, cha li Connestavoli da cavalli fe-

CAP. XXXVII.

Tribunus Laurentium filium suum Militem Victoriae constituit. Animo superbe semet erigens ac tyrannidem exercens, C Praefectum carcere eximit. Jordanus de Marino Romanis damna infert. Multa mala oboriuntur.

Q*Uomodo Tribunus de dominatione sua deciderit, paucis enarrabo. Sequenti die post conflictum omnes Romanos Milites, quos Militiae sacrae vocabulo nuncupabat, ad se vocavit, & ip*D*sis dixit.* Duplex stipendium vobis sum numeraturus. Me sequamini. *Quid acturus esset, nemini innotescebat. Tubis clangentibus ad locum se contulit, in quo supra relatum certamen contigit. Hoc Anno Domini MCCCXLVII. mense Novembri accidit. Filium suum Laurentium nomine ad locum, ubi Stephanus* E *de Columna fuerat interfectus, adduxit. Ibi fossula erat aquam continens; ad quam quum Tribunus advenisset, filium equo descendere jussit, eumque aquâ sanguine Stephani commixtâ in eadem fossula aspergens dixit:* Miles Victoriae esto. *Prae admiratione nimium in modum universi obstupuere. Comestabulibus equitum exinde praecepit, ut lato gladio filium ad latera & lumbos caederent.*

fereſſono lo figlio piattoni co le ſpate là da lo lommo. Queſſo fatto, tornao a Campituoglio, e diſſe: *Jate a la via voſtra. Opera communa ene quella che havemo fatta.* (49) *Havemo tutti ſire Romani. A noa e a boa ſpettao pugnare per la patria.* Queſſo ditto, forte turvao li animi delli Cavalieri. Da' puoi mai non voizero arme portare. Allhora lo Tribuno comenzao ad acquiſtare odio. La jente ne ſparlava e dicea, che ſoa arrogantia era non poca. Allhora comenzao terribelemente deventare iniquo, e laſſare le veſtimenta de la honeſtate. Veſteva panni, como fuſſi uno aſinino Tiranno. Jà moſtrava de bolere tiranniare pe forza. Jà comenzao a tollere de le Abbadie. Jà prennea chi pecunia havea, e tollevala; a chi l' havea, imponeali ſilentio. Sì ſpeſſo non facea parlamento per la paura, che havea de lo furore de lo Puopolo. E miſe colore e carne; e meglio manicava, e meglio dormeva. Allhora laſſao lo Prefietto. Preque non era ſano de la perzona, tenne pe ſtajo lo figlio. Allhora li Puopoli lo comenzaro ad abbannonare. E li Baroni, e non tanto givano a Corte pe la raſcione como ſolevano. Allhora impuſe la Data de lo ſale; e bolea pecunia pe ſollati. In queſſo ſtante Miſſore Jordano de Marini non ceſſava de novitate movere onne die, e prennea e derobbava la jente. De preſure ſe mormorava. Era lo tiempo de lo Autunno là dopo le vennegnie. Lo grano era caro. Valeva lo Rujio ſette (50) Libre de moneta. Queſſo tolleva la pecunia a chi l' havea. Miſſore Jordano predava. Lo Puopolo male ſe contentava. Lo Legato Cardenale, de lo quale de ſopra

A *Quo facto in Capitolium rediit, & inquit:* Ad propria remeet unuſquiſque veſtrûm. Quod hactenus egimus, ad communem utilitatem patravimus. Romani omnes fuimus. Noſtrum ac veſtrum fuit pugnare pro patria. *Haec dicta Militum animos admodum perturbarunt. Ii poſtmodum arma ferre amplius noluerunt. Tunc Tribunus in odium &*
B *offenſionem omnium venit. Populus ore aſpero eum diſcerpebat, & aſſerebat, arrogantiam illius ad nimietatem proceſſiſſe. Nicolaus autem iniquior ac vitioſior in dies factus, ab honeſtate receſſit. Durum ac hebetem tyrannum agens, violentiâ ac tyrannide in regimine utebatur. Jam praepotenter dominaturum ſe eſſe oſtendebat. Jam Abbatias eripere*
C *coepit. Pecunioſos capiebat, & detinebat; bene nummatis pecunias auferebat, ipſiſque ſilentium imponebat. Conciones publicas, quas primùm ſaepius faciebat, rarò habebat, quòd Populi furorem ſibi pertimeſceret. Facies ejus florido colore videri, & corpus ejus carne pingueſcere coeperunt, quod opipare cibum capiebat, & ſomnum melius ſumebat. Tunc Prae-*
D *fectum e carcere exemit, corpore infirmum, & filium ejus obſidem retinuit. Interea Populi ab eo deſciverunt. Neque Barones, neque tot homines, ut antea, Aulam Tribuni ad jus reddendum frequentarunt. Ipſe vero ſalis vectigal impoſuit, ac pecuniam perſolvendam pro militum ſtipendiis indixit. Interea Dominus Jordanus de Marino tumultus & novitates*
E *ſuſcitare quotidie non deſiſtens, rerum & hominum praedas agebat. Ob has depraedationes Populus murmurabat. Poſt vindemias, inſtante autumnali tempore, frumentum caro pretio emebatur. Septem Libris monetae tritici Rubium vendebatur. Hoc pecuniam habentibus rapiebat. Dominus Jordanus depraedabatur. Populus id*

(49) Avemo tutti Romani retirato. A noa & a voi ſpecta pugnare per
(50) ſette Livre de Proviſini. Queſſo

sopra ditto ene, lo malediffe, e judicaolo per heretico. Puoi compuse co li Signiori, cioene con Luca Saviello, Sciaretta de la Colonna, e davali in tutto favore. Allhora le ftrade fuoro chiuse. Li Maffari de le Terre non portavano lo grano a Roma. Onne die nafceva nuovo romore.

A *id aegerrimo animo tolerabat. Legatus Cardinalis, de quo supra retulimus, Tribuno maledixit, & eum veluti haereticum, judicio promulgavit. Postmodum conventiones iniit cum Dynastis, scilicet cum Luca Sabello, & Sciaretta de Columna, quibus omnino suffragabatur. Tunc interclusae fuerunt publicae viae. Curatores Villarum ac Terrarum frumentum* B *ad Urbem amplius non deferebant. Clamores & murmura quotidie oboriebantur,*

CAPITOLO XXXVIII.

Il Conte Messere Janni Pipino, che in questi tempi abitava in Roma, commuove il Popolo; la' onde Cola, e sua moglie fuggono. Egli vassene in diversi luoghi. E in Roma è dipinto come traditore, e anche dal Legato del Papa è giudicato eretico.

ERa in quelli tiempi a Roma uno Conte cacciato da lo Regno. Miffore Janni Pipino nome havea, Paladino de Altamura, Conte de Minorvino. Queffo Paladino demorava in Roma, perchè (51) foe grannie e reballarie non poteano patire li Regali de Napoli. *Cum familia sua degebat Romae.* Miffore lo Conte Paladino in queffo tiempo fece jettare una (52) sbarra granne fotto l'Arco de Salvatore in Pefoli. Una notte e uno die fonao a ftuormo la campana de Santo Agnilo Pefcivennolo. Uno Judio la fonava. Non ce trajeva aicuno a rompere queffa sbarra. Lo Tribuno fubito mannao per defefa una banniera da cavallo là a queffa sbarra. Uno Conneftavile, lo quale avea nome Scarpetta, commattenno cadde morto feruto de lancia. Quan-

CAP. XXXVIII.

Johannes Pipinus Comes his diebus Romae immorans, Populum commovet; quamobrem Nicolaus cum uxore fugam arripit. Diversa loca C petit. Romae ceu proditor depingitur. Legati Pontificis sententiâ haereticus pronuntiatur.

HIs temporibus Romae aderat Comes quidam e Regno Neapolis pulsus. *Dominus Johannes Pipinus nominabatur, Altamurae Palatinus, & Comes Minerbini. Romae morabatur, quum excessus* D *illius & improbitates Regii Principes Neapolitani tolerare amplius non possent.* Cum familia sua degebat Romae. *Comes iste Palatinus his diebus ingens clathrum sive repagulum in Columna composuit. Exordium ipse dedit seditioni. Intra Urbem repagulum appositum fuit sub Arcu Salvatoris in Pesoli. Integra nocte, unoque die Sancti Angeli Piscivenduli campana pulsata est ad arma.* E *Eam Judaeus quidam agitabat. Nullus tamen ad arma vocatus ad loci repagulum confringendum se contulit. Tribunus illico pro defensione cohortem equitum ad repagulum illud misit. Quidam Comestabulus, Scarpetta appellatus, quum pugna-*

Iii 2

(51) perchè fee grandie e boganze non

(52) una sbarra in Colonna. Effo fu lo capo della rottura. Dentro de Roma là sbarra fu jettata fotto l'arco.

Quanno lo Tribuno ſappe che Scarpetta era morto, e cha lo Puopolo non trajeva a lo ſio ſtuormare, conziderанно la campana de Santo Agnilo Peſcivennolo ſonare, ſoſperava forte, tutto raffreddato: piagnea; non ſapea que ſe faceſſi. Sbauttito & annullato lo ſio core era. Non havea vertute pe' no piccolo guarzone. A pena poteva favellare; e ſtimava, che in mieſo la Cittate li fuſſino puoſti li aguaiti. La quale coſa non era, preque nullo ſe paleſao rebello. Non era chi ſe levaſſe contra lo Puopolo, ma ſolo era raffreddato. Se creſe eſſere acciſo. Que vajio più dicienno? Conciosiacoſa che non foſſi homo de tanta vertute, che boleſſi morire in ſervitio de lo Puopolo, como promeſſo havea, piagnenno e ſoſpiranno fece uno ſermone a lo Puopolo, lo quale là ſe trovao e diſſe: cha eſſo havea bene rieſſo, e de la invidia la jente non ſe contentava de eſſo. *Hora ne lo ſettimo meſe deſcenno de lo mio dominio.* Queſſe paraole piagnenno, quanno l' abbe ditte, ſallio a cavallo, e ſonanno tromme de ariento co le Inſegne 'mperiali accompagniato da armati *triumphaliter deſcendit*, e gìo a Caſtiello Santo Agnilo. Là ſe ne ſtette celato renchiuſo. La moglie ſe partìo in abito de Frate Minore da lo Palazzo de Lalli. Quanno lo Tribuno ſcennea de ſoa grannezza, piagnevano anco li aitri, che con eſſo ſtavano. Piagneva lo miſerabbele Puopolo. La camera ſoa fò trovata piena de granni ornamenti. De tali lettere miſſive, che fuoro trovate, non lo creſeri. Li Baroni ſapevano cotale caduta; ma ſtettero dji tre nanti che boleſſero tornare a Roma pe la paura. Puoi che tornaro, demoraro con paura. Li Senatori fatti po' lo Tribuno

A *gnaret, lanceâ percuſſus, interemtus obiit. Quum Tribunus reſcivit Scarpettam occubuiſſe, & Populum campanae ſigno ad arma excitatum minime concurriſſe, conſiderans campanam Sancti Angeli Piſcivenduli fruſtra ſonare, alte ſuſpiria emittens, prae metu obriguit, ac plorans, corde animoque dejectus, quid ageret, ignorabat. Virtute paene omni deſtitutus,* B *puelli ad inſtar, vocis etiam uſu privatus, videbatur. Dubitavit quippe, adversùs ſemetipſum in Urbis medio inſidias fuiſſe poſitas. Id verum non erat, quum nullus rebellem ſe prodidiſſet. Etenim nemo adversùs Populum inſurrexerat, ſed unuſquiſque a conſueto amoris erga Tribunum ardore tepuerat. Tunc Nicolaus ſe neci proximum eſſe putavit. Quid plura? Quum ipſe tanta virtute inſtructus non eſſet; ut pro Populo mortem oppetere vellet, quemadmodum antea ſe praeſtiturum promiſerat, lacrymis & ſuſpiriis, ad Populum, qui tunc forte convenerat, ſermonem habuit, dicens, ſe ipſum recte publicam rem adminiſtraſſe; Invidiâ Populi, cujus opinioni nihil umquam ſatis eſt factum, modò exagitari.* D Nunc ſeptimo regiminis menſe vix decurrente e dominatione expellor. *Talibus non ſine fletu pronuntiatis in equum inſiliit. Argenteis perſtrepentibus tubis, cum Imperialibus Vexillis, armatorum manu ſociatus,* triumphaliter deſcendit, *& ad Arcem Sancti Angeli pervenit. In ea ſemet includens delituit. Ejus uxor, Fratris Minoris habitu ſpeciem ementita, a Palatio Lallorum di-* E *ſceſſit. Quum Tribunus de regimine dimovebatur, ne dum ii, qui in ejus famulitio erant, ſed & infelix Populus illacrymabatur. Multa ornamentorum ſupellex in ejus cubiculo adinventa fuit. Epiſtolarum, quas* miſſivas *vocant, repertarum numerum vix credas. Baronibus caſus Nicolai innotuerat. Verùm triduo diſtulerunt ob metum, antequam ad Urbem*

buno rieſſero debilemente. Penzero lo Tribuno co lo capo de ſotto, e co li piedi ſopra a muodo de Cavalieri, ne lo muro de Palazzo de Campituoglio. Anco penzero Cecco Mancino ſio Notaro e Cancellieri. Penzero Conte ſio nepote, lo quale renneo la Rocca de Civitavecchia. Lo Cardenale Legato entrao in Roma, e procedea contra eſſo, e dannao la majure parte de li ſuoi fatti, e diſſe cha era Eretico. Puoi Cola de Rienzo naſcoſamente ne gìo in Voemia a lo 'mperatore Carlo, e ſtette in Praga la Cittate Regale. Puoi ne gìo a lo Papa in Avignione, e là ſappe sì fare, cha fò revocato ſio prociesso, e fò fatto Senatore de Roma pe lo Papa, e venne a Roma e fece coſe de maraviglia, e granne, como ſe dicerrao. A la fine puoi fò acciſo pe lo Puopolo, e fattone granne judicio, como ſe toccarao ne lo Capitolo de ſoa tornata in Italia. Lo Paladino, lo quale ruppe Roma, e lo buono ſtato, *digno Dei judicio*, finao male, e betuperoſamente morìo. Po' fatto queſſo, anni otto, fò appeſo pe la canna in Puglia, in una ſoa Terra, donne era Paladino, la quale havea nome Aitamura. In capo li fò poſta una mitria de carta a modo de corona; la lettera dicea coſinto: *Meſſore Janni Pipino Cavalieri, de Aitamura Paladino, Conte de Minorvino, Signiore de Vari, liberatore de lo Puopolo de Roma*. Nanti che foſſe appeſo, moito ſe reparava con ſio parlare, dicenno: *Non ſo' de lennajo de eſſere appeſo. Moneta faiza fatta non hajo, nè deo portare mitria. Se dato ene pe lo mio male fare, cha io mora, tagliateme lo capo*. La reſpuoſta de li Regali fò queſſa: *Per le toe ſtommacarie, lo Re Roberto te impreſonao in perpetuo carcere. Lo Re Antrea*

te

A *Urbem regrederentur. Romam denique reverſi, moram cum timore nihilominus traxerunt. Senatores poſt Tribuni fugam creati infirmis viribus adminiſtrationem publicam ſuſtinuere. Nicolaum, Militari ornatum indumento, pedibus ad coelum protenſis, capite ad terram inverſo, in muro Palatii Capitolii, pingendum juſſerunt. Graphice ſimiliter pictos Franci-*
B *ſcum Mancinum Notarium & Cancellarium ejus. & Comitem Tribuni nepotem, qui Arcem Civitatis Veteris reddidit, repraeſentari voluerunt. Cardinalis Legatus, quum Romam repetiiſſet, adversùs Nicolaum judicium inſtituit. Quamplures ejus actus damnavit, & ipſum haereticum pronuntiavit. Poſtmodum Nicolaus Laurentii clanculum in Bohemiam*
C *ad Imperatorem Carolum ivit, & in regia urbe Pragae aliquantiſper moratus, Avinionem inde perrexit ad Pontificem, apud quem tam provide egit, ut judicium Romae pridem contra eum habitum, fuerit abolitum, & inſuper Nicolaus ipſe a Pontifice Senator Romae fuerit demum conſtitutus. Is, poſtquam ad Urbem rediit, magnifica ac mirabilia, quae ſuo*
D *loco deſcribentur, geſſit. Poſtremo Populus, inſtructo magno examine, eum interemit, ut in Capitulo de regreſſu ejuſdem in Italiam adnotabimus. Palatinus autem, qui Romanam Civitatem & bonum ejus regimen ſubverterat*, digno Dei judicio *ſupremum diem malo, indecoro, & violento fine obiit. Nam poſt annos octo, in Urbe ſua, cujus Palatinus e-*
E *rat, Altamurâ nuncupatâ, ſuſpendio per gulam extinctus fuit in Apulia. Ejus capiti chartacea mithra cum hoc titulo impoſita legebatur.* Dominus Johannes Pipinus Miles, Altamurae Palatinus, Comes Minerbini, Vari Dominus, Liberator Populi Romani. *Antequam ſuſpenderetur patibulo, ſummo conatu ſe defendens, dixit:* Non eo ſum genitus ſanguine, ut ſuſpendio interimi debeam.

beam.

te liberao, e fonne amaramente muorto. Da le mano de li Regali campare non potevi. Sola Roma te recepeo, e sì te salvao. Tu le tollesti lo sio bono stato. Tornasti in gratia de li Regali. Puoi te facesti capo de granne Compagnia. Arcieri e Arrobbatori in toe Terre allocavi. Tutto lo Reame conzumavi, derrobbavi, e predavi. Re de Puglia te facevi. Dunqua degna cosa ene, che toa vita fine haja laida, e betoperosa, como hao meritato. Fi' quì foco li fatti primi de Cola de Rienzo, lo quale se fece chiamare Tribuno Augusto.

Fine del Secondo Libro.

A beam. Falsam monetam non cudi. Mithram me gestare iniquum est. Si exigentibus meis criminibus, carnificis manu sum interiturus, mihi caput abscindite. *Regii Neapolis Principes responderunt:* Robertus Rex ob scelera tua perpetuo carceri dudum te mancipavit. A Rege Andrea, cruda nece sublato, vinculis exsolutus fuisti. B Nisi Urbs Roma unice te recepisset ac salvasset, e Regiorum Principum manibus evadere non potuisses. Tu vero bonum regimen Urbis rapuisti. In Regiorum gratiam postquam rediisses, ingentis Societatis ductorem temet constituisti. Arcatoribus & praedonibus securitatis asylum contulisti in terris tuis. Praedis, direptionibus, ac rapinis omne Regnum C evertisti, & Apuliae Regem te ipsum fecisti. Igitur justitiae omnino consonum est, ut pro meritis tuis iniqua, foeda, & vituperabilis vita tua ejusmodi finem habeat. *Hucusque gesta Nicolai Laurentii, qui Tribunus Augustus nominari voluit, enarravimus.*

Explicit Liber Secundus

LIBRO TERZO.

CAPITULO DECIMONONO.

Della morte de Andrea Re di Puglia, lo quale fu appeso. E como fu comenzata a fare de tal morte justiza.

. . . .

CAPITULO VIGESIMO.

Della venuta dello Re d' Ungheria in Italia. E della morte del Duca di Durazzo, lo quale fu decollato.

. . . .

CAPITULO VIGESIMOPRIMO.

Della crudele mortalitate per tutto lo munno. E delle Scale de Santa Maria de Aracclo.

. . . .

CAPITULO VIGESIMOSECONDO

Dello terratriemolo, lo quale fu in Italia.

. . . .

LIBER TERTIUS.

CAPITULUM DECIMUM NONUM.

De morte Andreae Regis Apuliae; qui suspendio fuit interfectus. Quomodo mortis ejus ultio suscepta primo fuerit.

. . . .

CAPITULUM VIGESIMUM.

De adventu Regis Hungariae in Italiam. De morte Ducis Duratii, qui obtruncatione capitis obiit.

. . . .

CAPITULUM VIGESIMUM PRIMUM.

De saeva peste per universum orbem. De Scalis Sanctae Mariae Arae Coeli.

. . . .

CAPITULUM VIGESIMUM SECUNDUM.

De terraemotu in Italia.

. . . .

Praecedentia quatuor Capitula desunt in Cod. MSto.

CA-

CAPITULO VIGESIMOTERZO.

Dello quinquagesimo Jubileo in Roma. Della tornata, la quale fece lo Re d' Ongheria in Roma e in Puglia.

CUrrevano Anno Domini MCCCL. quanno ec.

CAPITULUM VIGESIMUM TERTIUM.

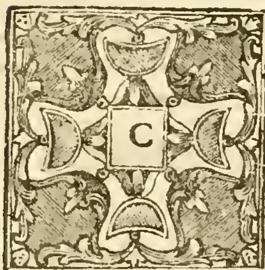
De quinquagesimo Jubilaeo Romae. De reditu Regis Hungariae Romam, & in Apuliam.

ANnus Domini MCCCL. *currebat, quum &c.*

Ab hoc Capitulo Liber Secundus (quem nos heic Tertium inscribimus) Vitae Nicolai Laurentii typis editae Anno 1631. exordium ducit.

CAPITOLO (*) PRIMO.

Venuta a Roma del Cardinale di Ceccano Legato Apostolico a mettere il Giubileo.

Urrevano Anni Domini MCCCL. quanno Papa Chimento VI. concedìo a li Romani la universale Innulgentia de pena e colpa per uno anno. Dunqua in quello anno senza impedimento aicuno benne a Roma tutta la Christianitate. A quessa Innulgentia fò lo Cardenale de Bolognia su lo mare, Legato de Lommardia; e fonce Missore Aniballo de Ceccano Cardenale Legato in Roma pe lo Papa, pe correjere lo Puopolo, e per ministerio e sussidio de li Pellegrini. Quesso Cardenale Legato, scritta che habbe sia famiglia, muosso de Avignione, descenneo in Lommardia. Missore Janni Visconte Arcivescovo de Milana, Tiranno de Lommardia li jescio innanti pe fareli honore. Cinque destrieri

CAPUT PRIMUM.

Adventus Romam Cardinalis de Ceccano Legati Apostolici, Jubilaeum afferentis.

Nnus Domini Millesimus Trecentesimus Quinquagesimus currebat, quum Pontifex Clemens VI. Romanis universalem culpae & poenae Indulgentiam per unius anni curriculum impertivit. Eodem Anno Christiani omnes nullo impedimento Romam confluxerunt. Ejusmodi Jubilaeo adfuit Cardinalis Gessoriacensis, Legatus in Lombardia; & fuit heic Dominus Annibal de Ceccano Cardinalis Legatus in Urbe pro Pontifice, tum ut Populum coërceret, tum ut peregrinorum necessitatibus consuleret. Is igitur Cardinalis Legatus, conscripto familiarium suorum numero, Avinione discedens, in Lombardiam descendit. Dominus Johannes de Vicecomitibus, Mediolanensis Archiepiscopus, & Lombardiae Tyrannus, Cardinalem advenientem honore prosequuturus, quinque equis coccineo

(*) *Sequentia undecim Capitula desiderantur in MSto. Codice Estensi.*

strieri copierti de scarlatto, menati a mano, jevano denanti a lo Arcivescovo. Quanno lo Legato bedde quesso, stordìo, favellao, e disse: *Arcivescovo, que pompa que vanagloria ene quessa?* Respuse lo Arcivescovo, e disse: *Legato, quessa non ene pompa, ma ene cha boglio, che saccia lo Patre Santo, cha esso hao sotto de sì uno Chierichetto, lo quale può qualche cosa.* A quesso Arcivescovo non era possibbele de havere quessi destrieri, cha erano de gruossi cavalli de li Connestavoli, li quali havea sparzi pe le Cittati. Puoi che lo Legato Missore Aniballo fò jonto in Roma, posao ne lo Palazzo de lo Papa, e comenzao a provedere de lo stato de Roma e de li Pellegrini. Quesso Missore Aniballo habbe in sè quattro proprietate non laudabili. La prima cha esso fò de Campagnia. La secunna esso fò guercio. La terza esso fò moito pomposo, pieno de vanagrolia. La quarta boglio tacere. Quesso Cardenale jonto in Roma benne a descordia con Romani per quessa via. Havea uno sio Cammiello, lo quale teneva co li Muli pe la Saimaria. La jente trasse una die a quesso Cammiello, per bederolo ne lo renchiuostro a pede de lo Palazzo. Granne cosa fao intorno a lo palazzo la jente vana. Chi lo mira, chi li tocca lo pelo, chi lo capo, chi li bennardi. E lo cavaicano. Hora lo voco fare annare. Granne ene lo cifolare: granne ene lo remore. Stava là uno famiglio de lo Legato. Parzeli male de tanta licientia, e cosinto riprenneva la jente. A le represe ajonse le menaccie: onne perzona fece partire fuora de lo steccato. La jente non voize più odire. Prenne prete a piena mano: rompe lo steccato; e tengo dereto a lo famigliac-

A *cineo panno coopertis, & manu ductis sibi praeeuntibus, obviam ei processit. Ut Legatus Archiepiscopum vidit, obstupescens admodum, eum paucis alloquutus dixit.* Quaenam est, Archiepiscope, insignis haec pompa & ostentatio! *Johannes respondit:* Nullus heic est, Legate, magnificus apparatus. In votis unice habeo, ut Summus Pontifex
B agnoscat, imperio suo Clericulum subdi, qui potentiâ nonnihil pollet. *At equos illos proceritate praestantes Archiepiscopus habere nequivisset, nisi a Comestabilibus recepisset eos, per diversas urbes dispersos. Postquam laudatus Dominus Annibal Legatus Romam intravit, in Pontificio Palatio sedem elegit. Nec distulit, quin negotiis ad Civitatis*
C *regimen & peregrinorum commodum spectantibus curam omnem impenderet. Quatuor autem illaudabilibus notis inustus exstitit. Primo, Campanus natione fuit: secundo, oculis strabo: tertio, ambitione & vanagloria praeoccupatus; quartum silentio praeterire malo. Ceterum quum Romae fuit, a Populo in hunc modum assensit. Camelus ei erat, qui cum mu-*
D *lis ad sarcinas comportandas in stabulo degebat. Die quadam Populus visurus Camelum convenit ad Claustrum sub Palatio. Ibi grave quidpiam, mox enarrandum, insani vulgi operâ contigit. Camelum alii intuebantur; pilos ejus aliqui contrectabant; caput nonnulli demulcebant; pudenda quidam attingebant. Non defuere, qui in dorsum ejus insilie-*
E *runt. Alii, ut ambularet, eum incitavere. Inter haec ingens sibilantium & conclamantium strepitus audiebatur. Ibi quum adesset quidam Legati famulus, nimiam Populi audaciam aegre ferens, plebem redarguere coepit. Objurgationibus minas addidit. Singulos, qui convenerant, ut e septo discederent, impulit. Plebs vero obaudiens cedere loco recusavit. Saxis larga manu arreptis se-*

cio. Jettavano prete suso a lo Palazzo. Gridavano come se fao: *ha ha ha, a lo Patarino!* A quesso romore traje la jente co li vastoni, e stanche, de la Piazza de Santo Pietro. Trajo quelli de Puortica, armati de tutte arme, clinora de acciaro, pavesi, panziere, scuti, valestre. A lo Palazzo se fao lo granne commattere. La porta serrata era. Lo remore era terribbele. Le prete foccavano, verrute, e lancie lanciate, como acqua ventosa. Bene pare cha pe forza bogliano tollere la fortezza. Quanno lo Legato ciò sentìo, maravigliaose, & habbe paura. Stava sù a li balconi de sopra. Tutto bedea. Non sapea perche cascione quesso fussi. Davase de le mano pe lo visajo, e diceva: *Quesso che bole dicere? che hajo io fatto? perchè tanto dettoperio me se fao! Vedi, como date cascione voa Romani, cha lo Patre Santo venga a Roma! In quessa Terra lo Papa non fora Signiore; non fora justo Arciprete. Non me cresi venire a badaluccare. Haco li Romani somma povertate, e granne rogoglio!* Stenneva la mano, e facea semmiante, che cessassèno da tale furore. Alla fine Frate Janni de Lucca, Commannatore de Santo Spirito corze, e sì racquetao li irrationabili Cittatini; onne homo torna a casa. Lo Cardenale habbe granne feltrenga. Habberasse pigliato de stare in Avignione.

ptum perfregerunt, & famulum insequuti fuere. In Palatium saxa projecerunt, pro more clamantes: Ah ah ah! ad Haereticum. *Quo clamore reliqua vulgi multitudo cum pessulis, fustibus, ac perticis a Sancti Petri Platea veniens cucurrit. Convenere & ii, qui porticos habitabant, quibuslibet armis instructi, clavis aeneis, clypeis, loricis, scutis, ac balistis. Juxta Palatium, ingenti certamine instructo, occlusis foribus, terribilis strepitu, creberrima in grandinis modum saxa, veruta, lanceae, ac spicula emittebantur. Arcem tunc expugnari paene credidisses. Legatus quum id rescivit, admiratione ac timore simul obrutus, superioribus Palatii fenestris adhaerens, & id omne oculis videns, undenam improvisa novitas emersisset, ignorabat. Faciem propterea sibi tundebat, inquiens.* Quid novi accidit? Quid egi ego, unde tanta mihi irrogetur injuria! An non scitis, Romani, vos per haec Romano Pontifici occasionem, ac votum ad Urbem revertendi adimere! In hac Civitate Papa nec Dominus esset, & ne Archipresbyter quidem foret. Ego sane non huc vel leviter armis congressurus adveni. Romani summa paupertate summaque audacia laborant! *Ut ab incepto desisterent furore, manus extendens innuebat. Demum accurrens Frater Johannes Lucensis, Commendatarius Sancti Spiritus, Cives rationis tunc expertes, & seditionem compescuit. Eorum quilibet ad propria rediit. Cardinalis autem nimirum timens, tunc in Avenionensi Civitate immorari elegisset.*

CAPITOLO II.

Azioni e autorità del Legato. E come ferito egli d'un verruto, ſcomunica il Tribuno, da lui ſtimato del tradimento autore.

QUeſto Legato fece preclare coſe. Eſſo ficcao in Santo Pietro quelli doi belli panni, li quali ſtaco da lo lato de lo Coro, e donaone uno a Santo Janni, & un' aitro a Santa Maria Majure. Queſſo voize reviſitare lo Teſauro de Santo Pietro. Queſſo dava aſſolutioni e penetentie de Provincie, de Cittati, e de Principi, e coſe. Queſſo punìo Penitentieri, caſſaone, impreſonaone Fece Cavalieri, e deo dignitati & officii; aizava, & abbaſſava lo termine de li dji. Li concedea la remiſſione de li quinnici in uno die, pe la tanta jente che era in Roma; cha ſe queſſo non facea, Roma non habbera potuto rejere tanto. Queſſo dicea Meſſa pontificalemente con tutte ceremonie, como Papa. A ſuono de tromme de ariento veneva a la Chieſia, e tornava ne lo Palazzo. Queſſo Legato voize fare la cerca quinnici dji, e guadagniare l'anima como l'aitri. Ma vedi che li incontrao. Ditta Meſſa cavalcao uno die lo Legato pe fare la cerca. Moſſeſe da Santo Pietro, e jevaſene a Santo Paolo. Mentre che paſſao pe la ſtrata, che vao da li Armeni a Santo Spirito in quello loco che ſtao in mieſo frà Santo Lorienzo de li Peſci, e Santo Agnilo de le Scale, de ſubito ieſcio de una Caſetta pe la feneſtrella de la incarcerata da lato a Santo Lorienzo doi verruti, li quali fuoro valeſtrati, per accidere lo Legato. L'uno nò lo toccao, e ne gie

C A P. II.

Actus & auctoritas Legati. Is veruti ictu impetitus, Tribunum reputans proditionis auctorem, excommunicationis ſententiá punit.

PRaeclara Legatus geſſit. Duos illos ſatis venuſtos pannos, qui e latere Chori ſuſpenduntur, Sancto Petro obtulit. Sancto Johanni unum, Sanctae Mariae Majori alterum dono dedit. Sancti Petri theſaurum recognoſcere voluit. Provinciis, Urbibus, & Principibus abſolutiones a noxis conceſſit, & poenitentias impoſuit. Poenitentiarios mulctavit, depoſuit, & in vincula conjecit. Milites creavit. Dignitates & officia impertivit. Poenitentibus terminum dierum auxit, & imminuit. Quindecim dierum remiſſionem ad unicam diem contractam reduxit, ob Populorum in Urbe frequentiam. Si enim id non egiſſet, Roma incredibili hominum concurſui diu non ſuffeciſſet. Pontificalibus indumentis, ac ceremoniis ſacrificium Miſſae, veluti Papa, celebrabat. Buccinis argenteis reſonantibus, quum ad Eccleſiam procedebat, & quum ad Palatium revertebatur, ſociabatur. Quindenam Templorum viſitationem obire voluit, & indulgentiam, ceterorum more, animae ſuae lucrari. Quid ei tunc obtigerit, audi. Peracto Miſſae ſacrificio Legatus die quodam viſitationem facturus equitavit. A Sancto Petro diſcedens ad Sanctum Paulum pergebat. Quum per viam, quae ab Armenis ad Sanctum Spiritum ducit, tranſiret, eo in loco, qui inter Sanctum Laurentium de Piſcibus, & Sanctum Angelum de Scalis interjacet, ex improviſo e domuncula per feneſtram oſtii clauſi e latere Sancti Laurentii duo veruta, interficiendo Legato deſtinata, ex baliſtis projecta fuerunt. Horum unum in vacuum

gìo in aria vano. L'aitro lo percosse sù ne lo cappiello, e sì se ficcao dentro. De tale vidanna stordìo lo Cardenale. Se fisse la traccia della famiglia: li succurse. Facoli rosta intorno. Lo remore ene granne: *Prienni, prienni. Curri de là; curri de chà*, pe trovare chi avea voluto accidere lo Cardenale. Curzero nella Casetta, donne erano venuti li verruti. Avea la Casetta lo uscio dereto, una postica. Pe quella postica li valestrieri, lassate le valestre, s'erano partuti. Misticarose co la moita jente soita pe la perdonanza. Non fuoro conosciuti. Nella Casetta non fò trovata perzona aicuna. Doe valestre trovate fuoro. La Casetta gìo pe terra pianata. *Justus pro peccatore*. Lo Priete fò preso, e messo a lo tormento. Mai non disse, chi fuoro quelli valestrieri. Allora se torna a casa lo Legato, homo pomposo, che cenava grolia. Bedeva, cha non era reputato. Creppava de dolore. Stava infiammato. Non trovava posa. Batteva le mano, e diceva: *Dove so' io venuto! a Roma deserta! Meglio me fora essere in Avignione piccolo Pievano, che in Roma granne Prelato. Hacome commattuto a casa ne lo Palazzo. Puoi me haco valestrato. Non saccio de chi vennetta fare*. Quesso dicenno, non può soa ira temperare. Fece grande scutrinio de li malefattori. Mai non fò potuto sapere chi fossino quelli. Estimao & habbe ferma opinione, che Cola de Rienzo Tribuno fossi stato quello. In nullo aitro posese la coipa. Allhora acciocchè lo Papa ne havessi compassione, scrisse lettere in Corte a lo Santo Patre, dove recitao sio insortunio, como era commattuto, como era valestrato, e voluto accidere. E dentro de la lettera messe lo verruto. Puoi per satisfazio-

A *cuum abiens Legatum haud laesit. Alterum pileum ejus in summitate pupugit, illique infixum adhaesit. Tam improviso insultu Cardinalis mente exturbatus fuit. Ei protinus subsequens domesticorum famulitium praesto adstitit, illumque circumquaque stipavit. Ingens vociferantium clamor extollitur:* Cape, cape. Huc accurre. Illuc te confer, *ut interfectores inveniventur.*
B *Alii domunculam, ex qua emissa fuerant veruta, celeriter intrarunt. Ad posticam domunculae partem alterum erat ostium. Ex hoc sagittarii dimissis balistis abierant. Ii autem cum multitudine transeuntium intermixti, a nullo prorsus cognosci potuere. Nemo in domuncula repertus. Inventis tantummodo duabus balistis, eadem domuncula*
C *ad solum fuit disjecta; unde poenam luit* justus pro peccatore. *Presbyter captus & tormentis excruciatus fuit. Quinam essent sagittarii, numquam revelavit. Tunc Legatus, pomparum amans & gloriae cupidus, ad Palatium rediit. At videns se parvi fieri, dolore disrumpebatur. Iracundiâ succensus, & animo irrequietus, manus exagitabat, dicens:* Quonam
D me contuli! Romam desertam! Mihi nunc melius esset, privatum Avenione Parochum agere, quàm sublimi Antistitis munere Romae fungi. In Palatio antea seditiose Romani me impetierunt. Balistarum ictibus postmodum me percusserunt. Quamnam ultionem arripiam, ignoro. *Talia proferens, irâ exardescebat. Summa indagine flagitiosos perquisivit.*
E *Eorum neminem umquam nosse potuit. Nihilominus opinatus est, immo pro certo habuit, Nicolaum Laurentii Tribunum, criminis auctorem, ceteris facem praetulisse. Sepositâ adversùs alios suspicione, Nicolao uni culpam adscripsit. Tunc ut Pontificis animum ad sui miserationem permoveret, Cardinalis ad Curiam ejus literas scripsit ac misit, quibus infelicem casum*

sfazione, deo una terribbele sentenza e maiditione contro chi avea peccato contra esso. Maidisse, e scommunicao Cola de Rienzo, e chi havea frode; appellannolo Patarino, e fantastico. Et annullao onne sio fatto, e deoli onne maiditione, che po teo. E privao li coipevoli de li officii, e beneficii, e dignitate. Tuoizeli acqua e fuoco, e non ce lassao a fare cobelle, pe confonnere soi nemici. Homo era Decretalista. Sapea quanto granne era l'errore; quanta pena dovea havere. Da quello tiempo innanti sempre portao lo Legato sotto lo cappiello una cervelliera de fierro, e adduosso buone corazzine sotto la cappa. Trovaose a Roma a queste cose lo Cardenale de Santo Grisogono, homo de Francia, granne Prelato, granne Barone. Gìo denanti a Missore Anniballo; pe conzolarelo queste paravole disse: *Chi volessi rettifi are Roma, convennera cha tutta la quastasse: poi la edificasse de novo.* Ciò ditto levao la fronnosa. Cammina in soa Legazione.

CAPITOLO III.

Morte del Cardinale Legato. Racconto delle qualità de' suoi Nipoti.

BOglio dicere mò, como lo Legato morìo. Era de lo mese de Luglio, lo fervente callo. A questo Misso-

A *sum suum ipsi Papae exposuit. Explicavit, quomodo seditione primum fuerat lacessitus, exinde quomodo balistis insidiose vulneratus, ac paene interfectus extiterat. Epistolae verutum inseruit. Ceterum, ut ultionem caperet, terribilem sententiam, ac maledictionem protulit contra quemcumque, qui in ipsum peccaverat. Nicolaum Laurentii, & eos, qui* B *cum ipso fraudulenter egissent, excommunicatione, anathemate, & maledictis est exsecratus, Tribunum appellans haereticum, & phantastici ingenii hominem. Omnes Nicolai actus abrogavit, & exsecrationibus, utcumque potuit, eum proscidit. Reliquos reos officiis, beneficiis, ac dignitate privavit. Igni & aqua eos omnes interdixit. Nihil intentatum reli-* C *quit, ut inimicos suos confusione persequeretur. Legum, Decretorumque peritus, quanti ponderis flagitium illud fuisset, & quantâ poenâ puniendum, probe noverat. In posterum Legatus sub pileo ferream cassidem, & sub lacerna validum thoracem jugiter detulit. Quo tempore haec evenerunt, Cardinalis Sancti Chrysogoni, Gallicus natione, Antistitis* D *dignitate praefulgens, & Dynastiae amplitudine illustris, Romae degebat. Dominum Annibalem consolaturus adiit, haec dicens:* Si alicujus animo votum inesset, Romanam Urbem ad recti normam redigere, Civitas ipsa ei aequanda esset solo, & a fundamentis rursus aedificanda. *His dictis ad Legationis suae munus peragendum concito* E *gradu se contulit.*

C A P. III.

Cardinalis Legati mors. Nepotum illius conditio.

DE *Legati obitu nunc aliquid mihi scribendum venit. Mensis Julius instabat, quo Solis aestus admodum efferve-*

Miſſore Anniballo de commannamento de lo Papa li convenne aſſentare fore de Roma, e gire a Napoli, e provedere ſopra a la deſſolatione de lo Regnio de Puglia, lo quale giva in deſperzione, como ſe dicerao. Spontaneo ſe parte da Roma lo Legato. Oltre per Campagnia viſitao Ceccano la ſoa Contrata. Paſſaone a Monte Caſino, e benne a Santo Jermano. Là poſao. Lo ſequente die moſſeſe da Santo Jermano, e fece piccola iornata. Venne a uno Caſtiello non moito de longa. In quello Caſtiello poſao. Como uſanza ene, li preſienti li correvano da onne parte. Frà le aitre coſe li fuoro preſentati moiti buoni vini in fiaſchi. Dice komo, cha queſſi vini fuoro abbelenati, cha li votti tutte erano venenate pe la granne Compagna, che curreva lo pajeſe. Queſſo non ene veroſimile. Pazzo fora chi boleſſe abbelenare ſio vino. Ma de queſſi divierzi vini lo Cardenale, callo pe lo cavaicare, e bebbe, e bene, perchè havea ſete. Era de li buoni bevitori, che haveſſe in quel tiempo la Chieſa di Dio. Fò a la taola in Sala a la cena homo de campagna. Voize bedere la univerza ſia famiglia. Stao lieto, e bona aira, cena. Po' le vidanne pe refieſcare de conziglio de doi ſoi preſienti Miedici, Maſtro Guido da Prato, e Maſtro Matteo da Vitervo, ſolea manicare latte fieſco pecorino. Voize la uſanza ſervare. Convenne che aicuno de la fameglia jeſſe ſi' a lo campo a le precoja e là mogneſſe le pecora. Empiuto che habbero de latte uno granne catino de ariento, benneſe a la cena. Granne hora paſſata aſpettao, mentre queſſo latte ſe pone, & ene monto. Lo Cardenale, venuto lo latte, ſopra lo latte ſe pone con ſio cuc-

A *ferveſcebat. Dominus Annibal, Pontificis praecepto obſecundans, Romà egreſſus, Neapolim perrexit, exterminio Regni Apuliae, quod, ut dicemus, ad ruinam tendebat, remedium aliquod allaturus. Igitur ſponte ab Urbe profectus, Ceccanum patriam ſuam in Campania viſitavit. Ad Montem Caſinum pregreſſus, ad Sanctum Germanum pervenit.* B *Ibi quievit. Sequenti die Sancto Germano digrediens, brevius iter emenſus eſt. Ad quoddam Caſtrum haud longe diſſitum acceſſit, in quo ſubſtitit. Tunc munera (ut moris eſt) ipſi undique miſſa obvenerunt. Ex bene multis muneribus, optimi vini lagenis fuit donatus. Sunt qui aſſerunt, vinum illud veneno infectum fuiſſe, eo quod cuncta dolia ve-* C *nenata fuerant in exitium magnae Societatis militum, quae tunc regiones illas excurſionibus infeſtabat. Hoc minime veroſimile eſt. Inſaniret, qui propria vina toxico depravaret. Ceterum Cardinalis equitandi labore feſſus ac aeſtuans, diverſa ſibi oblata vina largius potavit, quod multa ſiti fatigaretur. Ex ſtrenuioribus, qui eo tempore immodice bibebant,* D *potatoribus unus erat. Ad menſam coenaturus in Aula diſcubuit, more hominis ruri agentis. Univerſam familiam ſuam inſpicere voluit. Laetitia & gaudio animum coenans exhilaravit. Poſt epulas, ut frigefieret, medicorum duorum conſilio, qui aderant, nempe Magiſtri Guidonis Pratenſis, & Magiſtri Matthaei Viterbienſis, frigidum ovillum lac* E *comedere ſolebat. Ejuſmodi conſuetudinem repetere Legato placuit. Unus ex ejus familia ad ovium gregem in campo lac emuncturus perrexit. Ingentem argenteum catinum lacte repletum famulus ad coenam reportavit. Unius horae & amplius ſpatium excurrerat, ex quo, ut lac emungeretur ac appararetur ſibi, Legatus praeſtolabatur. Appoſito lactis catino, Cardinalis cum cochleare inſiſtens, nedum lac*

cucchiaro. A manicare comenza. Presene a pieno ventre. Civo corruttibbele. Granne hora po' lo pasto, po' lo latte bennero cetriuoli, e de quelli pe refiescare manicao, infusi ne lo aceto, de commannamiento de li Miedici ditti. La notte fatta gìo a posare. Non trovao posa aicuna. Non dormìo. Lo civo li staea ne lo stommaco, crudo, innigesto. La dimane se levao. Svogliato pe lo poco spatio de tiempo, che havea cavaicato, lo primo luoco che trovao, fò la Villa de Santo Ivorio. Là posao, che a cavallo non potea più gire. Posato non magniao la sera. De notte passao de quessa vita. Moita tristitia habbe la sia compagnia. Così fò desperduta, como le pecorella abbannonate da lo pastore, per doi cascioni. La prima cha tutto lo arnese li fò levato da li Baroni de la Contrata. La secunna, cha lo Nepote de lo Cardenale, uno de li doi morìo. Subito tutta la famiglia infermao. Quello more, quesso more. Tutta la famiglia morìo. Homo non ne campao. Chi morìo pe le Terre de Campagnia, chi a Roma, chi a Vitervo. Missore Janni, lo aitro Nepote, morìo in Santo Spirito de Roma. *Non remansit canis mingens ad parietem*. Ecco la novitate. Lo Legato de lo Papa morìo in viaio ne la Villa de Santo Ivorio. Po' esso lo Nepote, e tutta la famiglia, Anno Domini MCCCL. ne lo Jubileo. Lo cuorpo de lo Legato fu opierto. Grasso era dentro, como fossi vitiello lattante. La vacuitate de lo ventre fò empita de cera munna. Lo cuorpo fò inonto de aloe, e bestuto in havito de Frate Minore: messo in una cassa sopra de uno mulo, como fossi una soma: *Qua venerat viâ, Romam rediit*. Venuto in Santo Pietro senza com-

A *lac comedit, sed & lacte ventrem enormiter replevit. Lactis cibus sane corruptibilis est. Alterâ post coenam ab esu lactis horâ, cucumeres citrinos aceto maceratos ex medicorum jussu ad refrigerandum ventrem exhibitos gustavit. Nocte, quum lectum petiisset, nullam quietis vel somni partem capere potuit. Cibo stomachus cruditate ac indigestione nimium vexabatur.* B *Mane facto e lecto surrexit. Postquam aliquantisper non sine toedio equitasset, in primo, quem invenit, loco, Villa scilicet Sancti Georgii, substitit. Amplius iter equo facere nequibat. Vespere incoenatus, nocte ex hac luce migravit. Quotquot Legatum sociaverant, summo moerore affecti, veluti oves absque pastore, huc & illuc dissipati, duplici ex causa evanuere.* C *Primo, quod Dynastae illarum partium quacumque supellectili ac rebus eos exspoliarunt. Secunda, quod quum unus ex duobus Nepotibus Cardinalis extremum diem clausisset, protinus omnes familiares Cardinalis aegritudine correpti sunt. Hic occumbit, ille ad plures abit. Universa familia e vivis excessit nullo superstite relicto.* D *Quidam enim in Campaniae Urbibus, alii Romae, Viterbii aliqui fato cesserunt. Dominus Johannes, alter ex dictis nepotibus, in Urbe Roma apud Sanctum Spiritum exspiravit.* Non remansit canis mingens ad parietem. *Ita se habuit ejuscemodi novitas. Legatus Papae in itinere apud Villam Sancti Georgii spiritum exhalavit. Post ipsum Nepos, ac tota ejus familia defecerunt Anno Domini MCCCL. durante Jubilaeo.* E *Legati cadaver apertum, interiori pinguedine in morem lactantis vituli obductum inventum fuit. Vacuitatem ventris cerâ candidâ oppleverunt, & corpus aloë inunxerunt. Cadaver veste Fratris Minoris contectum, & muli dorso in sarcinae formam impositum, capsâque inclusum,* qua venerat viâ, Romam rediit. *Quum*

compagnia, ſenza ululata, ſenza Chierico, fò operta ſemplicemente la ſoa ſepultura de la ſoa Cappella. Là fò jettato. Non fu allocato. Anco fu jettato sì, che cadde immocconi, e così immocato remaſe. Conſidera dunqua, che ene la vita humana, che ene la grolia de lo munno, e che ene lo honore. Homo pompoſo, airo Prelato, che deſiderava la moneta, li honori, le granne caſamenta, le honorabbele compagnie, jace ſolo in habito de povertate, renchiuſo in ſoa tomma. Nè ſoie ricchezze vaizero, che uno vile homo ſe faticaſſe a deſtenere quello cuorpo, ſecunno *debitam figuram*, ſupino.

CAPITOLO IV.

Il Senatore di Roma è lapidato e morto dal Popolo, per avere affamata la Città.

MUorto Papa Chimento fò creato Papa Innocentio, lo quale fo ditto lo Cardenale de Chiaramonte, de lo havito de Santo Pietro, Priete ſeculare. Como Papa Innocentio fò creato, Dio li moſtrao granne vennetta de quelli, che li haveano tuoito lo Senato. Currevano Anni Domini MCCCLIII. de Quareſima, fò de Sabbato de Febbraro. Levaoſe una voce ſubbitamente pe Mercato in Roma, la quale voce diceva: *Puopolo Puopolo.* A la quale li Romani curro de là e de chà, como demonia, acceſi de peſſimo furore. Jettano prete a lo Palazzo. Metto a robba quanto ſe li parava innanti, e ſpecialmente li cavalli

A *Quum ad Sancti Petri Baſilicam advectum fuit, nullis ſociantibus, nemine plangente, nulliſque adſtantibus Clericis, tumulus ſuus ad ejus Sacellum reſeratus ſimpliciter eſt. In ſepulcrum cadaver projecerunt. Nemo ipſum compoſuit. Quin immo negligenter adeo projectum fuit, ut facie ad terram inverſa ceciderit, eoque modo ſupinum remanſerit. Conſidera* B *Lector, quidnam ſit hominis vita, quidnam terrenus honor, & mundi gloria. Vir pompae ſectator, gradu Praeſulatus ſublimis, pecuniarum, dignitatum, ampliſſimarum aedium, nobiliumque familiaritatum amator, paupertatis indumento coopertus, nunc in ſepulcro ſuo jacet ſolus. Eidem opes quicquam non profuerunt, ut vel ex infimo vulgo aliquis cadaver ejus removere & componere,* C *ſecundùm* debitam figuram, *ſupinum curaret.*

C A P. IV.

Populus Romanus Senatorem Urbis lapidibus interficit, quod Civitas frumenti & victualium inopiâ laboraret.

D *DEfuncto Clemente Pontifice, Innocentius Papa, nuncupatus antea Cardinalis Claromontanus, ex habitu Sancti Petri Sacerdos ſecularis, electus fuit. Quo Papa renuntiato, Deus ultionem magnam exercuit adversùs eos, qui a Pontificia obedientia Senatum ſubmoverant. Currente Anno Domini MCCC-* E *LIII. die Sabbati in Quadrageſima, menſe Februario, vox per Mercatum Romae improvisò inſonuit clamans* Populus, Populus. *Ejuſmodi clamor Romanos hinc inde concurrentes pertraxit, qui furore, veluti daemones, vehementer ſuccenſi, Palatium ſaxis aggredi coeperunt, & quidquid obvium invenere, Senatoris praeſertim equos, direptionibus ſuppoſuerunt. Quum Bertoldus de Urſinis ſeditionem*

cavalli de lo Senatore. Quanno lo Bertuollo de li Orzini ſentìo lo romore, penzao de lo campare, e de ſalvareſe a la caſa. Armaoſe de tutte arme. Elmo relucente in capo; ſperoni a le piede, como Barone; deſcenneva pe li gradi, pe montare a cavallo. Lo ſtrillare e lo furore ſe commette ne lo deſventurato Senatore. Più prete e ſaſſi li fioccavano de ſopra, como fronni, che caſcano da li arvori l'Autunno. Chi li dao, chi li promette. Stordito lo Senatore pe li moiti coipi, non li vaſta de coprireſe de ſotto ſoe arme. Pure habbe poteſtate de gire in pede a lo Palazzo, dove ſtao la Maiene de Santa Maria. Là da prieſſo, e pe lo moito fioccare de prete, la vertute li benne meno. Allhora lo Puopolo ſenza miſericordia nè leje, in quello loco lì compio li dii, allapidandolo, como cane, jettanno ſaſſi ſopra lo capo como a Santo Stefano. Là lo Conte paſſao de queſſa vita ſcommunicato. Non fece motto aicuno. Muorto che fò, onne perzona torna a caſa. *Senator Collega turpiter per funem demiſſus, deformi pileo per poſticam Palatii obvoluta facie tranſivit ad domum*. La caſcione de tamanta ſeveritate fò, che doi Senatori viveano como Tiranni. Jà erano infamiati, che grano mannavano per mare fora de Roma. Era lo grano cariſſimo. La canaglia non comportava la fame e lo diuno. Non ſao temere lo Puopolo affamato. Non aſpetta che dichi: *Fa queſſo*. Queſſa connicione hao la careſtia, che moiti Potienti hao perterrato. Anco potera eſſere la caſcione, che Dio non conzente, che le coſe de la Chieſia ſiano violate. De ciò favellava Balerio Maſſimo. Dao lo eſempio de Dioniſio Tiranno de Cicilia, lo quale

A *tionem Romani Populi agnovit, ſaluti propriae conſulere volens, domum ſemet recipere in animo habuit. Armis omnibus inſtructus, fulgenti galeâ capite contectus, calcaribus admotis pedibus, ceu Dynaſta, per ſcalae gradus deſcendit, equum aſcenſurus. Tunc ſtridor ac furor in infortunatum Senatorem convertitur. In eum enormis imber petrarum*
B *ac ſaxorum projectus ingruit, veluti folia arboribus autumno decidunt. Alii vulneribus in ipſum irruunt. Ictus alii minantur. Senatori, prae multitudine ictuum mente exturbato, propriis armis ſemet obtegere nequaquam profuit. Tantum virium ei fuit, ut ad Palatii pedes, ubi Sanctae Mariae imago exſtat, ſe reduxerit. At eo in loco nimia ſa-*
C *xorum grandine obrutus, virtute & animo defecit. Tunc Populus miſerationis & legis expers in Senatorem, ac ſi canis fuiſſet, lapides copioſius jecit. Capite ejus ſaxis fracto, ipſe, veluti Sanctus Stephanus, lapidatione caeſus interiit, excommunicatus, nulloque praeſtito motu. Senatore interfecto, ad propria unuſquiſque remeavit.* Senator Collega
D turpiter per funem demiſſus, deformi pileo per poſticam Palatii obvoluta facie tranſivit ad domum. *Tantae crudelitati anſam dederunt hi duo Senatores, quia tyrannico more vivebant. Infamiae notâ inurebantur, quod frumentum extra Urbem mitterent, aliò per mare exportandum, quare cariſſimo pretio vendebatur. Vilis conditionis vulgus*
E *famem ac jejunium iniquo animo ferebat. Plebs fame oppreſſa nihil ſibi pertimeſcit. Dicenda non curat, ſed facienda incunctanter exſequitur. Hunc finem habet annonae & victualium inopia, quae multos potentes ex imperio disjecit. At Senatoris nex permiſſu Numinis fortaſſe contigit, quod Deus ipſe non patiatur, Eccleſiae bona violari. Valerius Maximus teſtatur. Dionyſium Siciliae*

le tagliava li capelli, e le varve de auro, le quali havevano li ſii Dii, e diceva, *cha li Diei non doveano havere ſimilitudine de becchi varvati*. Queſſa onta, la quale fece a li ſoi Dii, fò punito, che in ſoa vita viveva con paura, e po' la morte ſoa ſio figlio venne in tanta miſeria, che bivea de inſegnare li guarzoni lo alfabeto. Forſe più non ſapea. Vedi maraviglia. Saputa che fò la morte de lo Senatore lapidato, la careſtia de ſubito ceſſao per lo paieſe intuorno, e fò apparecchiata convennevole entrata de grano.

CAPITOLO V.

Il Cardinale Meſſere Gilio Conchese di Spagna, mandato da Papa Innocenzo Legato in Italia, forza Janni di Vico a reſtituire Viterbo, Orvieto, Marta, e Canino, da lui uſurpati alla Chieſa.

QUeſſo Papa Innocentio la prima coſa, che ſe puſe in core, fò, che li Tiranni reſtituiſſero lo aitruio; li beni della Chieſia, li quali havevano uſurpati e sforzati. A ciò eſequire mannao ſio Legato in Italia Miſſore Gilio Concheſe de Spagnia Cardenale. Queſſo Donno Gilio quanto foſſe ſoffiriente guerrieri, l' opere ſoe lo demoſtraro. Eſſo fò in prima Cavalieri a ſperoni de auro. Puoi fò Arcidiacono de Conche. E fò de tanta innuſtria, che fò Confalonieri de lo Re de Caſtelle. Eſſo perzonalmente ſe trovao a la rotta de Taliſſa in Spagnia. Deſceſo lo Legato Don Gilio ne lo Patremonio, venne a Monte Fiaſcone, Acquapennente, Bol-

Tyrannum capillos & barbam auream numinibus corradentem detondiſſe. & deriſorie dixiſſe, Deos barbatis hircis aſſimilandos haud eſſe. *De injuria Numinibus ſuis irrogata hanc poenam luit. Uſquedum vixit, metu & tremore perturbatus expavit. Quo mortuo filius ejus in tantam mendicitatem devenit, ut omnibus commodis deſtitutus, paedagogum egerit, & pueros primis literarum rudimentis imbuerit. Fortaſſe nil aliud is didicerat. Mirum audi. Quum per Urbem Senatoris lapidibus occiſi mors innotuit, annonae caritas per circumpoſita loca protinus ceſſavit, & frumentariae rei Romam comportandae ubertas praeparata fuit.*

CAP. V.

Dominus Aegidius Cardinalis Hiſpanus, ab Innocentio Papa Legatus in Italiam miſſus, Johannem de Vico compellit, ut Viterbium, Urbem Veterem, Martham, & Caninum, Eccleſiae dominio ſubtracta, reſtituat.

N*Il cordi intimius habuit in primis Innocentius Pontifex, quàm Tyrannos compellere ad aliena reſtituenda, bona nempe Eccleſiae, quae violenter invaſerant. Ut Papa conſilium ſuum perficeret, Dominum Aegidium Caucenſem, Cardinalem ex Hiſpania Legatum in Italiam deſtinavit. Quam foret hic Aegidius Cardinalis ad res bellicas aptus, ejus acta in bello ſatis perhibent. In primis fuit Miles aurea calcaria deferens. Poſtea Archidiaconus Caucenſis. Tali induſtriâ praeditus fuit, ut Vexilliferum Regis Caſtellae egerit. Conflictui acierum apud Taliſſam in Hiſpania interfuit. Quum in Patrimonium deſcendiſſet, ad Montem Phaliſcum, Aquam Pendentem, ac Volſinium advenit.*

Bolzena. Tutte se arenniero. Tutte le aitre Terre teneva occupate Janni de Vico, Prefietto de Vitervo. Anco teneva Terani, Amelia, Nargnie, Orvieto, Vitervo, Marta, e Canino. Era magno. Bussava per corrompere Peroscia. Lo Legato trovanno sì poche Terre, forte li parze. Nientedimeno voize parlamentare co lo Prefietto. Mannao per esso, e fuoro inziemmora. Havea lo Prefietto in sè una mala natura, che ciò che homo li domannava, de subito li ammetteva e diceva. *Fatto sarà. Bene. Ce piace.* Alla fine non servava le promesse. Quanto più te prometteva, pejo te attenneva. Pe la moita usanza quessa connitione servava a lo Legato. Non se ne sappe astenere. Como fuoro inziemmora, lo Legato disse: *Prefietto, che vuoi tu?* Lo Prefietto disse: *Ciò che piace a te.* Lo Legato disse: *Voglio che renni a la Chiesia lo sio, e tengate lo tio.* Lo prefietto disse: *Voglio fare volontieri: so' contiento:* e 'n ciò pose lo sio sijello ne la carta co li Capitoli scritti, e deo la voita in reto a Vitervo. De le promesse niente servava. Diceva: *Non ne voglio fare cobelle.* Ajogneva. *Lo Legato hao cinquanta Prieti frà compagni, e Cappellani. Li miei ragazzi vastano a contrastare a li Prieti sii.* Quessa paraola non se poteo celare, che non pervenesse a le recchie de lo Legato. A ciò respose lo Legato e disse: *Bene; se vederao, che miei Prieti serraco più valorosi che lo Prefietto con soi ragazzi.* Puoi che lo Legato conubbe l'animo de lo Prefietto indurato, vidde la perverza mente ostinata, Crociata non li bannìo sopra; non li pareva da tanto; ma hebbe lo ajutorio de la Lega de Toscana, de Peroscia, de Fiorenza, e Siena. Fece

A *nit. Haec loca ei se se ultro dediderunt. Johannes de Vico Praefectus Viterbiensis ceteras Urbes tunc occupabat. Dominabatur insuper Interamniae, Ameliae, Narniae, Urbi Veteri, Viterbio, Marthae, & Canino. Magnum nomen sibi comparaverat. Perusinam Urbem sibi subdere quaerebat. Legatus paucas adeo Civitates & loca Ecclesiae su-*

B *besse videns, summopere obstupuit. Nihilominus Praefectum alloqui decrevit. Nuntium ei misit, & ambo denique insimul colloquuturi convenere. Subdolae indolis & ingenii vafri Praefectus petita facile protinus concedebat, dicens* Fiet utique. Nobis sane lubet. *At a promissis recedebat. Quanto magis se facturum esse pollicebatur, tanto minus*

C *implebat. Ex consuetudine aliter cum Legato agere nescivit. Propriam indolem mentiri nequivit. Ambobus in colloquio consistentibus, Legatus dixit:* Praefecte, quid vis facere? *Respondit Praefectus.* Id volo, quod tibi placet. *Legatus addidit:* Ut Ecclesiae, quod suum est, reddatur, & tibi, quod tuum, remaneat, praecipio. *Praefectus reposuit:*

D Libenter id agam. Id mihi arridet. *His dictis pacta scripto exarata, anulo firmata, approbavit, & Viterbium rediit. At initis conventionibus stare nolens, postmodum ajebat:* Nihil eorum exsequar: & *subjungebat.* Legato adsunt inter socios & Sacellarios Presbyteri quinquaginta, quibus calones meos opponam, qui sane ad certan-

E dum cum eis sufficient. *Praefecti verba non tam occulta fuere, quin ad Legati aures pervenerint, breviter per haec respondentis:* Quamprimum videbimus, num Praefectus & ejus lixae Presbyteris meis validiores sint. *Postquam Legatus obfirmatum Praefecti animum, & induratam ejus mentem agnovit, Crucem contra ipsum noluit promulgare, quod tali honore indignum*

ce hoste granne, ne la quale fò esso perzonalmente. In quella hoste ce fò Cola de Rienzo, lo quale beneva assoluto da Avignone da lo Papa. Poco cura fece lo Prefietto dell' hoste de sollati. Allhora jescio fore lo Puopolo de Roma. Janni Conte de Vallemontone fò lo Capitanio. Comenzao a fare lo guasto uno terzieri de Vitervo. Guastaro vigne, oliveta, arvori: onne cosa mette in ruina. La jente sparlava de lo Prefietto. Ranieri de Buffa lo molestava. Lo Prefietto como Tiranno, dubitanno de siei Cittati, beddese mal parato. *Deliberato consilio saniori* mise lo sio capo in vraccio e in gremmo de la Chiesia, rennenno lo aitrujo. Renneo Vitervo, Orvieto, Marta, e Canino. Remasorelli soje Castella nettamente. Remaseli ancora Corneto, Civitavecchia, e Respampano. Puoi non moito Jordano de li Orzini li toise Corneto in mieso die. Lamentaose lo Prefietto a lo Legato, e disse; cha era ingannato, perche era cacciato de Vitervo. Respuse lo Legato, e disse: *Prefietto, tu non pati tuorto*. Mostraoli la cetola colli patti sijellata. La cetola diceva: *Io voglio restituire lo aitrujo, e tenere lo mio proprio*. Ciò odito lo Prefietto stette queto. In quesso Vitervo lo Legato fonnao uno bellissimo Castiello, casato, fornito con moite torri, palazza, e casamenta, per fermamento e fortezze de la Chiesia de Roma. Lo quale Castiello stao, e crescie fi' a li nuostri dii. Jace a la Porta che vao a Montefiascone. L'acqua sufficiente, e fossa piena d' acqua stao intorno.

CAPI-

A *eum existimaret; sed auxilio confoederatorum Tuscorum, Perusinorum, Florentinorum, & Senensium, ingentes copias congregavit, quibuscum Legatus ipse personaliter ivit. In hunc exercitum venit Nicolaus Laurentii, qui jam Avinione a Papa fuerat absolutus. Praefectus autem militares turmas Legati parvifecit. Tunc ad arma prodiit extra Urbem Romanus Populus. Johannes Comes de Valle*
B *Montoni, Dux Populi fuit. Is tertiam fere partem Viterbiensis agri populationibus delevit. Vineas, oleta, arbores, & omnia exterminio & devastationi supposuit. Vulgus Praefecto obtrectabat. Raynerius de Buffa eumdem molestiis lacessebat. Praefectus, tyrannorum more, de Civitatum suarum, civiumque fide suspicionem animo conci-*
C *piens, pejora sibi eventura esse pertimuit.* Deliberato consilio saniori *semet ac suum caput voluntati Ecclesiae ultro commisit, restituens quod alienum erat. Viterbium, Urbem Veterem, Martham, & Caninum reddidit. Propria Castra omnimode sibi remanserunt. Retinuit etiam Cornetum, Centumcellas,*
D *& Respampanum. Non multo post Jordanus de Ursinis Cornetum Praefecto in pleno meridie abstulit. Praefectus cum Legato expostulavit, dicens, se fuisse deceptum, quòd Viterbio pulsus fuerat. Legatus respondit ei:* Praefecte, nullam pateris injuriam. *Chirographum conventionum exhibuit, sigillo Praefecti munitum, in quo haec legebantur.* A-
E lienum, cui debetur, restituam. Quod meum est, retinere volo. *Quibus auditis Praefectus acquievit. Interea Legatus pulcherrimum Castellum seu Arcem construxit Viterbii, aedificiis, multisque turribus, palatiis, ac domibus ad majorem securitatem ac robur Ecclesiae Romanae instructum ac munitum. Castellum illud aevo nostro etiam consistit, & amplificatur. Conjacet Portae, quae*

Mon-

CAPITOLO VI.

Il Legato dopo havere ricuperato Narni, e Amelia, passa contro i Malatesti nella Marca, dove Galeotto Malatesta se gli rende prigione.

SPedita che fò l' opera de lo Patrimonio, lo Legato aiquanto demorao in Orvieto. Reconciliao Orvieto, e lo pajese, lo quale moito era corrotto. Puoi habbe Nargni, puoi Amelia. Puoi ne vao a majuri cose fare. A espedire li fatti de la Marca; ed abbassare la arrogantia de li Malatesta. Era Missore Malatesta uno de li più savii guerrieri de Romagna. Tiranno potente moite Cittati e Castella signoriava. La majure parte de la Marca de Ancona teneva sì pe amore, sì pe forza. Haveva sio frate Missore Galeotto. Sempre quesso mannava alle frontaglie. Teneva Ancona la nobbele Cittate. Como Missore Galeotto sentìo lo Legato appropssimare ne la Marca e ne la Contrata, granne moititudine, più de tre milia cavalieri adunao. Jescìo fora de Ancona. Venne a Recanati incontra a lo Legato. Era con Missore Galeotto Gentile da Magliano de Fermo con moiti aitri Caporali de la Marca. Mannao allhora dicenno a lo Legato, che soa venuta non era utile. Non potea co li Malatesti bilanciare o guadagniare. Lo Legato a quesse paravole respuse, e scrisse in una carta sole quesse paravole: *Da boni guerrieri, boni pattieri. Da boni pattieri, boni guerrieri*. Respuse Missore Galeotto: *Dì a lo Legato, che tanta jente non* peri-

A *Montem Phaliscum respicit. Foveis aqua sufficienti repletis circumdatum est.*

C A P. VI.

Legatus receptis Narniâ & Ameliâ, in Marchiam contra Malatestas se confert. Ibi Galeottum de Malatestis, semet dedentem, captum

B detinet.

P*Erfecto Patrimonii negotio, Legatus moram in Urbevetana Civitate aliquantulum traxit. Urbem ipsam, ac territorium, quae a recto nimium abierant, recomposuit. Postea Narniam & Ameliam obtinuit. Ad majora peragenda progressus, expediendis Marchiae rebus,*

C *ac deprimendae Malatestarum audaciae, operam impendit. Dominus Malatesta tunc temporis ex prudentioribus pugnatoribus in Romania unus, Tyrannus admodum potens, multarum Civitatum & Castrorum dominio fruebatur. Pleraque in Marchia Anconitana loca ac Terras, vel sponte sibi deditas, seu violenter subactas, imperio regebat. Fra-*

D *ter ei fuit Dominus Galeottus nomine. Hunc ad regionum suarum fines custodiendos continuo mittebat. Anconae nobili urbi insuper dominabatur. Quum Dominus Galeottus Legatum ad Marchiam & vicinias appropinquare rescivit, magnam copiarum multitudinem trium millium & ultra equitum congregavit. Anconâ egressus, Recinetum accedens,*

E *Legato obvius fuit. Galeottum consociavit Gentilis de Moliano Firmanus cum multis aliis armorum ductoribus. Tunc Legato Galeottus misit, dicens, inutilem esse adventum ejus, nec Legatum ipsum Malatestarum robur fore superaturum, neque aequaturum. Paucis in chartula conscriptis ista respondit Legatus:* Ex bonis pugnatoribus bona pacta; ex bonis pactis boni pugnatores. *Nun-* tio

pericole; che io boglio commattere con esso in campo a solo a solo. Lo Legato respuse. *Và: dì: eccome proprio ne lo campo. Là lo boglio proprio con esso, perzona a perzona. Non se parta.* Respuse Missore Galeotto: *Và e dì a Monsigniore lo Legato, cha io non la boglio da perzona a perzona con esso; cha se io lo vincesse, jà io perdera, cha esso ene homo veterano Prelato atto a sola paternitate.* Trovaose allhora co lo Legato uno Gentilotto de la Marca, Nicola da Buscareto havea nome. Quesso Nicola da Buscareto essenno presente a queste ammasciate disse: *Signiore lo Legato, eh non conosciete la rottura de li Malatesti! Non te ne accuorii, cha ne le paravole soje Missore Galeotto è rotto, sperduto? non te può contrariare. Noa havemo vento. Legato, infesta e non finare de turvare li Malatesta de Rimino, cha Galeotto jà ene convento. Lo core li manca. Quesso me dimustra lo sio favellare.* Pe le paravole de Missore Nicola de Buscareto lo Legato fò acceso de persequitare li Malatesta. Havea con seco lo Legato bona jente assai, moiti Caporali partisciani de la Marca, Missore Lomo da Jesci, Jumentaro da la Pira, lo Signiore de Cagli, Missore Ridolfo de Cammerino, Esmeduccio de Santo Severino. Anco havea la nobbile jente Tedesca, che li donao lo 'mperatore Era quelli dii in Roma Carlo 'mperatore, Anno Domini MCCCLV. de cui se dicerao. Havea pigliata la Corona. Tutta Toscana, la Lommardia, la Romagnia, e Alemagnia li fece homajo. A quesso 'mperatore lo Legato demannao suffidio. Lo 'mperatore li mannao li cavalieri, li quali mannati li avea lo Communo de Peroscia e de Fiorenza. Anco Baroni de la Alemagnia moito provati Missore Car-

A *tio dixit Galeottus:* Legato dic, ne tantum hominum numerum periculo exponat. Ego solus cum solo Legato in campum pugnaturus exibo. *Legatus reposuit:* Reverte ac dicito ei, me paratum in campum descendere. Illic ipsum volo facie ad faciem cum eo certaturus. Ne loco se moveat. *Dominus Galeottus addidit:* Ad Do-
B minum Legatum redito ac refer, me nullatenus cum ipso, corpore contra corpus, fore congressurum. Licèt enim ego eumdem superarem, nihilominus perderem, quum ipse Antistes sit senectute provectus, solique animorum, non armorum, paternae curae aptus. *Tunc aderat cum Legato nobilis quidam vir Marchiae, Nicolaus*
C *de Buscareto nuncupatus. Is praesens quum audisset verba, quae Nuntius attulerat, dixit:* Domine Legate, an non Malatestarum cladem nondum percipis? Sane verba Domini Galeotti ipsum jam victum, profligatumque ostendunt. Tibi neutiquam obsistere potest. Vicimus. Urge, Legate, neque desine Ariminenses Ma-
D latestas acrius divexare. Jam enim Galeottus viribus fractus succubuit. Jam illum cor defecit. Id quidem Galeotti verba mihi portendunt. *Domini Nicolai de Buscareto dicta haec incenderunt Legatum, ut Malatestas insectaretur. Socios quamplures fortes viros, ac multos armorum Doctores Marchianos amicos Legatus habebat, puta*
E *Dominum Lomum de Aesio, Jumentarum a Pira, Dominum Callii, Dominum Rodulphum de Camerino, Esmeduccium de Sancto Severino. Insuper Legatum sociabant nobiles Alamanni Milites, quos Imperator sibi donaverat. Per hos dies, Anno scilicet MCCCLV. Romae agebat Carolus Imperator, de quo mentio fiet. Quum is in Urbe coronatus fuisset, tota Tuscia, Lombardia, Roma-*

Carlo li mannao. Intanto lo Legato con soa jente se era assemmiato in campo. Missore Galeotto Malatesta reddutto s' era in una Terra forte, la quale se dice Patierno frà Macerata e Ancona. Quanno ecco subito che dereto li veneva la nobbele jente 'mperiale, Todeschi, e Toscani, Conti de la Alemagnia usati a guerra. Moiti cimieri: loro cornamuse sonanno, e naccari. De caminare non haveano posato. Como Missore Galeotto sentìo lo ajutorio a lo Legato venire, perdìo la mente e la vertute. Non se poteva ajutare. Chiamaose vento: confessaose presone: demannao mercede a lo Legato. Lo Legato lo habbe ne le sie mano in presone con tutta jente sia.

A *Romania, & Alamannia, fidelitatis obsequia ei praestiterunt. Legatus ab Imperatore praesidia militum poposcit. Imperator equites, quos Communia Perusinorum & Florentinorum sibi destinaverant, Legato direxit. Misit ei etiam Proceres Alamanniae bellicarum rerum valde peritos. Interim Legatus copias suas in campo congesserat. Dominus Ga-*
B *leottus Malatesta ad Vicum munitum, qui vocatur Paternum, inter Maceratam & Anconam, se reduxerat. Quum ecce post eum protinus advenit nobilis Caesareorum exercitus, Theutonicorum, Tuscorum, & Comitum Alamanniae, bellis assuetorum. Cristatas galeas gerebant. Cornicinibus & tympanistis clangentibus sociabantur. Ab incepto itinere*
C *numquam interquieverant. Ut autem Domino Galeotto auxiliorum ad Legatum concurrentium fama innotuit, animo & virtute destitutus, nullum praesidium sibi superesse videbat. Ob id victas Legato manus dedit, & captivum se esse professus, Legati ipsius pietati totum semet commisit. Legatus igitur eum cum tota gente illius in sua*
D *potestate habuit, quem captivum retinuit.*

CAPITOLO VII.

Il Malatesta per ricuperare il fratello, restituisce concordemente al Legato quanto occupava della Chiesa. Si raccontano le crudeli e tiranniche azioni di Francesco Ordelaffo da Forlì.

Missore Malatesta, pe recomperare lo frate, fece obedientia a lo Legato. Renneoli liberamente la Cittate de Ancona e tutte le Terre, che teneva ne la Marca. Renneoli quelle, che teneva in Romagnia. Allhora la Chiesia guadagnao la nobbile Cittate de Ancona, Terra portuosa, co lo mare, co le mercan-

CAP. VII.

Malatesta fratrem redemturus, Legato ex concordia restituit quidquid Ecclesiae usurpaverat. Crudelia & tyrannica gesta Francisci de Ordelaffis de Forlivio narrantur.

E *Dominus Malatesta fratrem e carceribus liberaturus, obedientiam Legato praestitit. Anconitanam Urbem, & omnia oppida, quibus in Marchia dominabatur, libere restituit. Reddidit & ea, quae in Romania possidebat. Tunc Ecclesia consequuta fuit dominium nobilis Civitatis Anconae, maritimo portu, mercatura, multisque proventibus spe-*

cantie, co li moiti proventi. Là fece doi belliſſime Rocche, le quali fi' a lo die de hoje ce ſtaco. Puoi voize e fece uno ſio nepote Marcheſe, e mannaolo a Macerata pe Correttore de la Marca. Puoi conneſceſe e deſcretamente provedeo a li Malateſti, che poteſſero vivere honorata e gentilemente de loro frutto. Laſſaoli quattro bone e famoſe Cittati, Arimine, Fano, Peſaro, e Foſſambruno: quattro notabbili e poteroſe Terre. Puoi li fece Capitanii de la Chieſia contra li rebelli. Po' a queſſe coſe moveoſe a majure fatti, e movimenti fare. Era in Romagnia uno perfido cane, patarino, rebello de la Santa Chieſia. Trenta anni era ſtato ſcommunicato; interditto ſio pajeſe, ſenza Meſſa cantare. Moite Terre teneva occupate de la Chieſia, la Cittate de Forlì, la Cittate de Ceſenna, Forlimpopolo, Caſtrocaro, Brettenoro, Imola, e Giazolo. Tutte queſſe teneva, e tiranniava, ſenza moite aitre Caſtella e Communanze, le quali erano de li paeſani. Era queſſo Franceſco homo deſperato. Havea odio mortale a li Prelati, recordannoſe che jà fò male tratato da lo Legato antico Miſſore Betrannio da lo Pojeto Cardenale de Hoſtia. Non voleva *de cetero* vivere a deſcritione de Prieti. Stava perfido Tiranno oſtinato. Queſſo Franceſco, quanno ſentìo le campane ſonare a la ſcommunicatione, de ſubbeto fece ſonare le aitre campane, e ſcommunicao lo Papa, e li Cardenali. E, che pejo fò, fece ardere e Papa, e Cardenali in Piazza, li quali erano de carta pieni de fieno. Stanno a raſcionare co li jentili amici ſiei diceva: *Ecco che ſemo ſcommunicati. Non per tanto lo pane, la carne, lo vino, che bevemo, non ce ſao bono,*

A *ſpectabilis. Ibi duas pulcherrimas Arces Legatus conſtruxit, quae ad bodiernum uſque diem ſuperſunt. Nepotem ſuum conſtituit Marchionem, & Maceratam miſit Correctorem Marchiae totius. Malateſtis indulgenter ac provide conceſſit, ut ex proprio eorum cenſu honeſte decenterque poſſent vivere. Ipſis pingues & celebres quatuor Urbes, Ariminum, Fa-*
B *num, Piſaurum, & Forum Sempronii, validas & notabiles Civitates, adminiſtrandas reliquit. Poſtmodum eos creavit Eccleſiae Duces adversùs perduelles. Exinde ad majora ſuſcipienda ac perficienda progreſſus eſt. In Romania perfidus quidam canis, haereticus, & Eccleſiae rebellis, erat. Ab Eccleſiaſtica communione annis triginta ſejunctus, e-*
C *jus regione religionis actibus privatâ, Miſſae ſacrificio interdicto, multas Civitates Eccleſiaſtico dominio ſurreptas per id temporis occupabat. In Foro Livii, Caeſena, Foro Pompilii, Salſubio, Foro Aruentinorum, Foro Cornelii, & Glazzolo, & pluribus aliis Caſtris, Oppidis, Vicis, & Communibus, quae conterraneorum illarum partium erant,*
D *tyrannice dominabatur. Franciſcus de Ordelaffis vocabatur. Is ad deſperationem adactus, mortifero odio Antiſtites perſequebatur, quum recordaretur, a Legato Domino Bertrando de Poggetto Cardinale Oſtienſi ſe dudum male habitum fuiſſe. Eccleſiaſticorum moderatorum arbitrio vivere nolebat. Obfirmatus animo, tyrannidem ſuam exercebat. Hic*
E *Franciſcus quum campanam ad excommunicationem adversùs ſe ipſum pulſari audivit, protinus juſſit, ut ceterae campanae concreparent, & Pontificem cum Cardinalibus communione privavit. Ad pejora dilapſus, mandavit, ut efformatae e charta & foeno imagines Papae & Cardinalium igne in Platea publice comburerentur. Cum ingenuis amicis ſuis colloquia miſcens ajebat:* Nos anathemate

bono, non ce fao prode. De li Prieti e de li Religiosi tenne quessa via. Fatta la scommunicatione pe lo Vescovo, lo Vescovo receputa aicuna injuria betuperosa se assentao. Allhora lo Capitanio constrinze la Clerecia a celebrare. Celebraro li moiti essenno interditti. Quattordici Clerici Religiosi, e Sette Seculari. Otto, li quali non voizero celebrare, recepiero lo santo martirio. Sette ne fuoro appesi pe la canna, e sette ne fuoro scorticati. Era incarnato con Forlivesi: amato caramente. Demostrava muodo como de pietosa caritate. Maritava orfane; allocava poizelle; subbeneva a povera jente de soa amistate.

CAPITOLO VIII.

Il Legato dopo aver mosso guerra all' Ordelaffi, è chiamato dal Papa, che per nuovo Legato manda l' Abate di Borgogna.

VEngo a la guerra. Don Gilio Conchese de Spagnia fece sio sonnamento, e resedentia in Ancona. E pe havere più fortezze, bannìo la Cruciata. Io la odii predicare. Remissione de pena e de coipa a chi prenneva la Croce, o a chi faceva ajutorio. Hora ne vene lo Legato sopra lo cane Capitanio de Forlì Francesco de li Ordelaffi. Nanti che lo campo fosse puosto, apparecchiarose tutte cose necessarie a l' hoste.

A mate perculsi sumus. Non ob id tamen panis, caro, & vinum, quem edimus, quâ vescimur, quod bibimus, nauseam gustui creant, nec corpori obsunt. *Adversùs Sacerdotes, & regularis instituti viros egit in hunc modum. Quum Episcopus, publicatâ in eum excommunicatione, quadâm injuriosâ offensâ lacessitus fuisset, ex ur-* B *be discessit. Tunc Clericos omnes Franciscus ad officia divina celebranda vi impulit. Multi licèt interdicto prohiberentur, sacra peregerunt, quatuordecim nempe regularis professionis, & septem secularis ordinis Clerici. Octo, qui celebrare noluerunt, sancto martyrio caesi occubuere. Septem laqueo furcis suspensi, & alii septem pelle corporis* C *nudati perierunt. Ceterum Ordelaffus intima cum Foroliviensibus amicitia conjunctus, ab illis affectuose diligebatur. Pia caritatis viscera gerere simulans, filias parentibus orbas nuptui, virgines dotibus instructas matrimonio tradebat, & pauperculae plebi, quae sibi obsequebatur, subveniebat.*

D

CAP. VIII.

Postquam Legatus arma in Ordelaffos suscepisset, a Pontifice revocatur. Abbas Burgundiae Legatus subrogatur.

AD bellum convertatur sermo. Domnus Aegidius Caucensis Hispanus E *gradum & sedem fixit Anconae. Ut majori virium praesidio polleret, Crucem promulgavit. Dum Crux praedicabatur, egomet audivi. Crucem sumentibus, vel auxilia collaturis, indulgentiam culparum & poenarum impertivit. Quo facto Legatus contra canem, Forlivii Ducem Franciscum de Ordelaffis movit. Antequam castra metaretur, omnia exercitui necessaria apparaverat. Episco-*

hoste. Lo Legato mannao Vescovi, Cavalieri, & aitra jente bona, che predicassero a lo Capitanio, che non volesse perseverare ne lo tale sio errore. La predicatione quietamente odìo. La notte jesciva de Forlì, e predava Terre de la Chiesia. Menava presoni. Aitra risposta non faceva. Lo Legato conoscenno lo animo indurato de Francesco de li Ordelaffi, puse lo campo sopra la Città de Cesenna. Li Malatesti erano Caporali, e connuttori de l'hoste. Dodici milia fuoro li Cruciati. Trenta milia li sollati. Doi hosti fuoro. Onne uno da lo canto sio per se. Fece l'hoste granne guasto e dannajo: a suono de trommetta tre milia guastatori con banniere se ponevano e levavano da lo guasto. *Res digna memoratu*. In tanto lo Santo Patre mannao lettere espresse, cha Don Gilio tornasse in Provenza. La cascione fò, che lo Conte de Savoja con soa granne compagnia de tre milia varvute jeva guastanno tutta la Provenza. Prenneva Terre: derobbava, e revennease li homini. Nanti che Don Gilio se partisse, venne un'aitro Legato, homo de Francia, Abbate de Borgogna, prevennato de granne frutto, moito potente, e sufficiente perzona. Havea lo Ordelaffi uno sio figlio, nome Missore Janni havea. Haveane uno aitro, nome Missore Ludovico. Quesso ito denanti a sio patre, humilemente lo pregao e disse: *Patre, per Dio te piaccia de non volere contennere co la Chiesia, e non volere contrastare a Dio. Facciamo le commannamenta. Siamo obbedienti; so' cierto, cha lo Legato ene descreto. Como bene hao trattati li Malatesti, così bene trattaro noa. Tanto ce lassarao, cha bene honoratamente poteramme vivere.* A le paravole humili

A *piscopos, Milites, & alios probitate conspicuos viros laudato Duci direxit persuasuros, ut ab errore resipisceret. Franciscus adhortationes pacato animo & auribus excepit. Noctu Forolivio egrediebatur, & ex agris & regionibus Ecclesiae praedas agebat. Captos homines abducebat. Nullum monitoribus responsum reddebat. Legatus Francisci Ordelaffi voluntatem pertinaciter obduruisse*

B *videns, exercitum contra Caesenae Urbem locavit. Malatestae erant copiarum Duces, & exercitus Ecclesiae ductores. Duodecim millium Cruce signatorum numerus fuit. Triginta millium militum fuere; ex quibus constituti duo exercitus, quorum uterque sejunctim castra posuit. Ecclesiae exercitus ingentia detrimenta ac direptiones illic intulit. Tubis*

C *obstrepentibus tria millia vastatorum sub vexillis hostiles agros depopulabantur, & peractâ devastatione discedebant.* Res digna memoratu. *Interea Summus Pontifex conceptis epistolis Domino Aegidio injunxit, ut in Provinciam regrederetur. Ut discederet in causâ fuit Sabaudiae Comes, qui valida trium millium*

D *galeatorum societate totam Provinciam rapinis & incursionibus depopulabatur, loca capiebat, & depraedabatur, & incolis tributa imponebat. At priusquam Dominus Aegidius recederet, Legatus alter, natione Gallus, Abbas Burgundiae, Ecclesiasticorum bonorum proventibus locuples, auctoritate & corporis habilitate praestans, substitutus advenit.*

E *Francisco Ordelaffo duo erant filii, quorum unus Dominus Johannes nomine, Dominus Ludovicus alter nuncupabatur. Is ad patrem accedens, submisse supplicans ei dixit:* Pater mi, per coelestia te deprecor, ne cum Ecclesia contentionem prosequaris, nec Deo reluctéris. Ecclesiae jussa faciamus & eidem obsequamur. Legati humanitate compertam satis habeo. Sicuti

li lo supervo patre respuse. *Tu fosti bisciona, o vero me fosti scagniato a li Fonti.* Lo figlio sentenno la subitezza de lo patre, partioseli denanti; deo la voita. Allhora lo patre li jettao dreto uno cortiello longo, nudo, e feriolo ne li reni. De la quale feruta Ludovico sio figlio morìo nanti miesa notte. Mentre che lo Legato Abbate se assediava a la guerra, Missore Gilio non lassava che fare forte guerra sopra Cesena. Lassao tre Vattifuolli dece miglia da longa ciascuno. Li Legati tornao ad Arimino.

A Malatestas liberaliter ille tractavit, ita & nos honorifice amplectetur. De rebus, quas possidemus, tantumdem nobis largietur, quantum, ut decentissime vivamus, sufficiat. *Humilibus filii precibus in superbiam elatus pater respondit:* Sane e sinu matris vel nothus prodiisti, vel in baptismi lavacro mihi fuisti suppositus.
B *Filius repentinam genitoris indignationem percipiens, ab ejus conspectu se eripiens, terga vertit. Tunc Franciscus denudatum longum cultrum in tergum filii projecit, & in renibus eum sauciavit. Quo vulnere Ludovicus filius ejus ante horam mediae noctis exspiravit. Dum Legatus Abbas animum intensius ad obsidionem & bellum applicabat,*
C *Dominus Aegidius nihil praetermittens, fortiter Caesenam oppugnabat. Ibi tres arces, quas* Battifolles *appellant, decem milliariorum spatio invicem dissitas reliquit. Legati Ariminum remearunt.*

CAPITOLO IX.

Cesena per opera di quattro Cittadini è presa dal Legato.

IN Cesena stava Madonna Cia, la moglie de lo Capitanio de Forlì con sij nepoti, e con granne foresteria dentro de la Rocca. A quessa Madonna Cia lo Capitanio scrisse una lettera. La lettera diceva cosinto: *Cia hajate bona e sollecita cura de la Cittate de Cesena.* Madonna Cia respuse in quessa forma: *Signior mio, piacciave de havere bona cura de Forlì, che io haverajo bona cura de Cesena.* Iterato lo Capitanio scrisse un' aitra lettera. La sententia era quessa: *Cia, de nuostro commannamento fa, che mozzi lo capo a quattro puopolari de Cesena, cioè Janni Zaganella, Jacovo de li Bastardi, Palazzino, e Bertonuccio,*

CAP. IX.

D Caesenae Urbs operâ quatuor Civium a Legato capitur.

CAesenae Arci inclusa Domina Cia, uxor Ducis Forolivienfis, unacum nepotibus suis, & plurimis advenis, immorabatur. Dux epistolam Dominae Ciae misit, his paucis verbis exaratam:* Cia, studiose ac diligenter Civitati Caesenae prospice. *Domina Cia viro*
E *suo per literas in hunc modum respondit:* Domine mi, omni solertiâ Urbi Forolivienfi quaèso invigila. Ego enim Civitati Caesenae curam omnem & operam meam impendam. *Rursus Dux aliam ei conscripsit epistolam, cujus summa haec fuit:* Jussu meo, Cia, quatuor popularibus viris Caesenae caput abscinde; Johanni scilicet Zaganellae, Jacobo de Bastardis,

cio, buomeni Guelfi, de li quali havemo sospitione. La donna, receputa la lettera, non curze subbito a la sententia. Anco esquesitamente con diligentia spia de la connitione de quessi quattro Cittatini. E trovao che erano bone perzone e fedele. Specialmente la donna habbe conziglio de doi fidelissimi amici de lo marito, cioè Scaraglino, nobbile homo, e Giorgio de li Tumberti. A quessi mostra la lettera. La resposta de quessi fò quessa: *Madonna, non vedemo cascione, pe la quale quessi deano morire. Non sentimo, che aitra novitate movano. Se quessi perdessene la vita, fuora pericolo, che lo Puopolo se sdegniasse. Passa dunque per mò de quesso judicio fare. Noa in quesso mieso staremo attenterosi, e metteremo penziere, e porremo cura a li atti e muodi loro. Quanno vedessimo aicuno male semmiante li nanti faremo. Comprenneremoli, e con manifesto judicio a essi toglieremo la vita de subbito.* La donna assentìo a lo conziglio de li duoi nuobbeli fideii de sio marito. Soprastettese de novitate fare. Quesso trattato fò de secreto, e de secreto fò revelato a quessi quattro. Allhora quessi quattro tiengo novo trattato, penzanno de revoitare la Cittate sottosopra. Janni Zaganella deo lo ordene intra li amici siei con uno sio ronzinetto. Cavaicava pe la Terra. Quesso e quello sollecitava. Una dimane, como la cosa era recente, Jacovo de li Bastardi curre co la vicinanza a la Porta de la Troja, e se la prese. Bertonuccio e Palazzino fecero puopolo, c sbarrao la Gittate. Puoi mannaro doa jumentari alli Ongari, che staveano a Savigniano ne lo Vattifuolle. *Celeriter illi vadunt.* Quanno Madonna Cia odìo lo remore, sappe che se leva-

va

A stardis, Palazzino, & Bertolduccio, Guelfis hominibus, de quorum fide dubitamus. *Receptâ epistolâ mulier mariti mandata non illico absolvit. Sed diligentiori habito examine, & exploratâ laudatorum quatuor Civium conditione, eos probitate & fide commendabiles esse recognovit. Praecipue vero consilium duorum mariti fidissimorum amicorum* B *adhibuit, nimirum Scaraglini nobilis viri, & Georgii de Tumbertis. Ambobus epistolae arcanum communicavit. Uterque eorum in hac fuit sententia:* Nullam causam, (*inquiunt*) Domina, invenimus, qua iidem homines morti sint adjudicandi. Nescimus ulli novitati eos operam dare. Timendum sane esset, si ipsis vita eriperetur, C ne Populus ad furorem commoveretur. Ejusmodi judicium itaque exsequutioni demandare nunc desine. Interea nos attentius omni cogitatione ac diligentia nostra eorumdem actus & motus de cetero observabimus. Cuicumque malo, & mali speciei, quod Cives ipsis excitare possent, praecavebimus. Eos tunc compre- D hendemus, ac manifesto judicio illis vitam protinus adimemus. *Mulier voto duorum nobilium mariti sui fidelium acquiescens, novitatis prosequutionem remisit. Haec secreto fuerunt acta, & postmodum secreto etiam ipsis quatuor Civibus revelata. Quae ut illi resciverunt, Civitatem susdeque commovere in animo habuerunt, rebellionis modum ex-* E *cogitantes. Ob id Johannes Zaganella conceptam rem in ordinem redigens, cum mannulo suo per Urbem obequitare coepit, modò hunc modò illum ad defectionem incitans. Quodam mane, quum negotium adhuc esset in exordio, Jacobus de Bastardis cum vicinia ad Portam Trojae cucurrit, quam cepit. Bertolduccius & Palazzinus Populum coadunarunt, repagulis urbem obstruxere, &*

Hun-

va puopolo, ſubbito fece armare ſoa foreſteria, ſollati da cavallo e da pede. Commannao che correſſino la Cittate. Ma ciò fare non ſe poteva, che la Terra ſtava sbarrata, lo Puopolo armato, la Porta de la Terra preſa, li Torri rencaſtellati. E, che piu fò, li cavalieri venevano in ſoccorzo a lo Puopolo là ne la calata de lo ſole ottociento Arcieri de Ongaria, li quali ſtavano in Savigniano ne lo Vattifuolle. Venevano volanno. Jente veloce atteſi a guerra. Non entraro in Ceſena, ma jevano intorno alla Cittate, hora innanti, hora arreto, pe dare core alli Cittatini. Ciò vedenno Madonna Cia ſe retraſſe arreto ſoa foreſteria, e renchiuſeſe ne lo Caſſaro. Ella ſe ſoſtenne. Quello Caſſaro parte della Cittate ene, e forte murato intorno, hao dentro la Piazza de lo Commune, lo Palazzo, e la Torre. Hao dentro granni havitatii de partiali. E' luoco aiquanto aito. Sopraſtao a la Cittate, che jace piana. Irata Madonna Cia de queſſa perdenza, convertìo la ſoa ira ne li doi Conziglieri amiciſſimi de lo marito, Giorio de li Tumberti e Scaraglino. Feceli decollare. *Quod factum maritus improbavit poſtera die, luce orta.*

CAPITOLO X.

Preſa della Rocca di Ceſena, e prigionia di Madonna Cia moglie dell' Ordelaffi.

ECco li Malateſti benire co lo granne ſoccurzo, co la moita potentia. Datali la Porta de la Troja,

A *Hungaris, qui Savinianum in Battifolle incolebant, duos agaſones miſerunt.* Celeriter illi vadunt. *Quum Domina Cia tumultum ſenſit, Populum arma cepiſſe agnovit. Illico hoſpites ſuos, equites & pedites armari fecit. Iis injunxit, ut Civitatem excurrerent. Id autem fieri nullo modo poterat, quòd Urbs tota trabibus ad viarum fauces interclusa fuerat,* B *Populus arma ſumſerat, Turribus munimenta appoſita denuo erant, & Porta Civitatis in Civium poteſtatem devenerat. Octingenti, quod plus erat, Arcatores Hungari, qui e Savinianenſi Battifolle exierant, in auxilium Populi, ſole ad occidentem vergente, concito gradu velociter properabant, ad certamina inſtructi. Urbem minime* C *intraverunt, eam circumeundo, nunc appropinquantes, nunc retrogredientes, animi praeſentiam civibus addituri. His viſis Domina Cia advenas ſuos removens, in Caſſarum ſe incluſit. Ibi ſubſtitit. Caſſarum illud, ſive Arx, pars Urbis eſt, in circuitu muro ſeptum fortiſſimo, intus continens Plateam Communis, Palatium, ac Turrim, & am-* D *pla aedificia amicorum. In loco aliquantulum excelſo poſitum cernitur. Civitati imminet, quae in planitie adjacet. Domina Cia irâ vehementi obruta ex hac jactura, furorem ac iracundiam ſuam in duos Conſiliarios Georgium de Tumbertis & Scaraglinum, marito amiciſſimos, convertit. Ambobus capita obtruncari praecepit.* Quod factum maritus im- E probavit poſtera die, luce orta.

CAP. X.

Arx Caeſenae capitur. Domina Cia Ordelaffi uxor carceri mancipatur.

I*Nterea Malateſtae cum ingenti copiarum praeſidio, & armatorum virtute advenerunt. Per Portam Trojae eis datam,*

ja, entrano in Cesena. Hora stao assediata Madonna Cia ne la Rocca. Allhora fò rennuto lo Castiello Fiumone. Li Malatesti faco aspero vattagliare alla Rocca. Faco badalucchi; jettano dentro foco, levano trabocchi, jettano prete e sassi assai. Non faco utilitate aicuna. Era dentro l'acqua, ed erance dentro la mastra Torre sopra la Porta de lo Cassaro. Commannao lo Legato la cavata (opera faticosa de moita spesa longa.) Fatta la cavata sotto, la cisterna fo rotta, l'acqua fò perduta. Puoi jonze la cavata sotto lu maestra Torre de la Piazza. Messo fuoco a li pontielli, la Torre con granne ruina, e remore cadde. Hora se fao la cavata a la Torre sopra a la Porta, donne era la entrata ne lo Cassaro. Madonna Cia irata de ciò non sapea che se fare. Prese de li Cittatini, che li parze, dentro de lo Cassaro, de li quali più dubbitava, e messeli in quella Torre sopra la Porta, e disse: *Se la Torre cade, cada sopra de voa.* La Torre stava in pontielli. Tremava. Lo Legato Don Gilio passava pe la contrada con granne compagnia. Beneva pe bedere la connitione de Cesena, l'opera de la cavata, e lo aspietto de lo assedio. Allhora da cinqueciento donne de Cesena jescero fora scapigliate, sfesse da lo pietto, piagnenno, e lamentano facevano granne remore. Inninocchiate nanti a lo Legato demannavano mercede. *Inscius* lo Legato de la cascione de sì amaro pianto, demannao perchè questo faceano. Respusero le donne: *Nè la Torre sopra la Porta seco renchiusi nuostri mariti, fratielli, e parienti. La cavata è fornita. Se la Torre cade, l'huomeni seco perduti. Donde per Dio te pregame, che tardi de*

A *datam, Caesenam introierunt. Dominam Ciam obsidione pressam tenuerunt. Tunc Castrum Flumonis deditione facta obtinuere. Malatestae Arcem diris certaminibus impetierunt. Crebris proeliorum insultibus congrediuntur. Ignem injiciunt, arietes attollunt, & lapidibus ac saxis multimode eam percutiunt. Incassum haec omnia agunt. Intra Arcem erat aqua,*
B *& supra Cassari Portam praevalida Turris. Legatus subterraneam fossionem fieri, & cuniculos disponi (opus utique arduum, diuturnum, ac impendiosum) mandavit. Peractâ suffossione, aquae cisterna dirupta ac deperdita remansit. Postmodum fossores cuniculis ad magistram Plateae Turrim pervenerunt. Fulcimentis ligneis apposito igne, Turris eadem ingenti cum pernicie ac strepitu*
C *corruit. Tunc Turrem Portae insistentem, quâ aditus in Cassarum erat, suffodere coeperunt. Domina Cia exardescens irâ, & consilii inops, quosdam Cives, utcumque ei libuit, quos suspectos habebat, comprehendens intra Cassarum, in praedicta Turri, quae Portae imminebat, inclusit dicens:* Si Turris ceciderit,
D super vos dilabatur. *Ligneis fulciminibus Turris inerat. Tremore concutiebatur. Legatus Domnus Aegidius interim, multâ comitivâ militum stipatus per viciniam transibat. Caesenae conditionem, suffossionis opus, & obsidionis statum intuiturus, adventabat. Tunc quingentarum circiter mulierum turba, Civitate prosiliens, capillis sparsis, di-*
E *scissis pectore tenus vestibus, fletibus ac lamentis ululatum maximum emittens, Legati genibus provoluta, commiserationem exposcebat.* Inscius *Legatus, undenam amarus adeo foeminarum gemitus prodiisset, cur haec agerent, petiit. Mulieres responderunt:* Turri, quae Portae imminet, parentes, fratres, ac mariti nostri includuntur. Cuniculorum suffossio ad finem jam perducta est.

de mettere foco ne li pontielli. Lo Legato conubbe, che Madonna Cia dubitava de sì, cha era rotta nell'animo. Habbe trattato, e a soje mano habbe li Cesenati messi ne la Torre. Messo fuoco ne la Torre in poco tiempo cadde con parte de lo girone. Allhora lo guado fò libero per entrare. Non per ciò che aicuno entrassi con furore, ma de piano conzenzo. Lo Legato habbe a le soe mano Madonna Cia con uno sio figlio, e doi siei nepoti. Recusao Madonna Cia essere liberata, temenno la subbitezza de sio marito. Anco con istantia pregao, che la Chiesia la salvassi. Tremilia Fiorini custava lo die li Mastri de le cavate, de li Trabocchi, e de li aitri arteficii. Dodecimilia fiorini custava lo die li sollati. Lo Legato entrao in Cesena, e mantenne la Terra pe la Chiesia. Quesso ene lo muodo, che hane la Cittate de Cesena ne la Romagnia guadagniata da lo Legato.

A est. Turre dilabente ii omnes viri ruinâ oppressi peribunt. Quamobrem per coelestia rogamus, ut ignem suppositis fulcimentis immittere differas. *Ex his Legatus intellexit, Dominam Ciam spe ac animo decidisse, ac sibi pertimescere. Igitur concordiam iniit, & Caesenates Turri inclusos in potestatem suam tunc habuit. Exinde Turri injecto igne, brevi eadem cum ambitus parte ad terram praeceps corruit.* B *Tunc ingressus in Cassarum libere cuique patuit. Nemo tamen cum furore intravit, sed pacato animo & voluntate. Legatus arbitrio suo subjectam Dominam Ciam, filium ejus, ac duos nepotes obtinuit. Libertate donari Domina Cia recusavit, quòd subitam mariti sui iracundiam nimium sibi metuebat.* C *Quin immo a Legato impensius postulavit, ut Ecclesiae patrocinio defenderetur. Magistri a suffossionibus, arietum, & aliarum belli machinarum artifices, trium millium Florenorum impendio quotidie conducebantur. Milites vero duodecim millium Florenorum quotidiano stipendio militabant. Itaque Legatus intravit Caesenam,* D *quam pro Ecclesia custodivit. In hunc modum eamdem Urbem in Romania Ecclesiae acquisitam Legatus subjugavit.*

CAPITOLO XI.

Il Legato più volte bandisce la Crociata contro l'Ordelaffi, e finalmente lo spoglia di Faenza, e di Bertinoro.

Hora se para lo Legato sopra la Cittate de Forlì. Prima ordinao l'hoste granne e copiosa. In tanto saputo fò de la presonia de Madonna Cia, la quale era mannata in Ancona in guardia. Una soa figliola, donna nuobbele, maritata ad

CAP. XI.

E Legatus Crucem contra Ordelaffum pluries indicit, quem demum Faventiâ & Foro Aruentinorum spoliat.

P*Ostmodum Legatus ad Urbis Foroliviensis oppugnationem animum intendit. Copiosum ac validum in primis collegit exercitum. Interea disseminato sermone captivitatis Dominae Ciae, quae custodienda Anconam missa fuerat, Ciae filia, matrena nobilis, Marchiani cujusdam*

ad uno granne Marchisciano, benne denanti a lo patre lacrimanno co le vraccia piecate. Inninocchiata parlao e disse: *Patre, e Signiore mio, piacciate, che così fatta donna, Madonna Matremà, non steja in mano altruje, como presoniera. Pregote, fa la voluntate de la Santa Chiesia.* A quesse paravole lo Ordelaffi aitra respuosta non deo, se no cha prese quessa soa figlia pe le treccie, e con uno cortiello li partìo la testa da lo vusto. Po' la presa de Cesena lo Legato mannao lo Capitanio dicenno cosinto: *Capitanio, rienni quello che tio non ene. Io te renno tia Donna, figliatò, e nepotitì.* A quesse paravole lo Capitanio deo quessa respuosta: *Dicete a lo Legato, che io credeva, cha fosse savio homo. Horamai lo tiengo per una bestia pazza. Diceteli, cha se io havesse havuto in presone esso, tre dii passati soco, che io lo habbera appeso pe la canna, como esso hane hauto le cose meje.* Innurato lo animo de sì pervierzo heretico patarino, Don Gilio lo Legato antico se partì, e gìone in Provenza. Como la Compagna sentìo appressimare Don Gilio a le finaite, così se deslequao, como faco la poca neve a fervente sole. Remase lo Legato noviello, lo Abbate de Borgognia. Quesso Abbate fece l' hoste pentolosa sopra de Forlì. Pe moiti anni bannìo la Cruciata, e fò predicata la Croce pe tutta Italia. Mozzava lo grano, e tagliava le vigne, arvori, & oliveta. Brusava ad onne hora. Pe quessa fervente guerra lo Capitanio perdìo Favenza; e li Manfredi sii conzuorti jurati con esso. Anco perdìo Berthonoro. Allhora se restrenze dentro a Forlì ne lo Forte. In quesso assedio sopra Forlì fuoro presi de li Cruciati assai voite, li quali pe meritare erano iti a commat-

sdam Proceris uxor, flexis brachiis, deflens, ac pedibus patris provoluta, haec inquit: Pater, & Domine mi, quaeso velis, tantam dominam, qualis est genitrix mea, ex alienis carceribus & potestate liberare. Te obtestor, ut Sanctae Ecclesiae morem geras. *Filiae verbis nihil aliud Ordelaffus respondit, quàm quod filiam comis arripuit, & cultro caput ei abscidit. Legatus, postquam Caesena potitus fuit, eidem Duci nuntium ita loquentem misit:* Si quod tuum non est, Dux, restitues, ego conjugem, filium, & nepotes tibi reddam. *Ordelaffus reposuit:* Dic Legato, me antea quidem eum existimasse prudentiâ praeditum. At modo ceu stolidum jumentum eumdem habeo. Si enim Legatus in mea potestate esset, uti mei ad ejus manus devenerunt, triduo ab hinc retro furcâ eum sane suspendissem. *Obdurato pervicaciâ corde Francisci perversi haeretici, Domnus Aegidius Legatus senior in Provinciam profectus discessit. Ubi Societas Comitis Sabaudiae audivit, Domnum Aegidium ad confinia appropinquare, veluti nix modica ad fervidos solis radios liquescens, recessit. Legatus Abbas Burgundiae recèns subrogatus Romaniae praefuit, qui exercitum abjectorum militum contra Forum Livii coadunavit. Plurium annorum cursu Crucem, praedicatione per eas Italiae partes promulgatam, publicavit. Segetes in agris, vineas, arbores, & oliveta exercitus ille abscindebat. Omnia quotidie comburebat. Incalescente hoc bello Ordelaffus Dux, & cum eo foederati Manfredi, nedum Faventiam sed & Forum Aruentinorum amiserunt. Tunc ad Forolivienſem Arcem Franciscus se reduxit. Durante Foroliviensi obsidione quamplures Cruce signati, qui ut spiritualia indulgentiarum dona sibi procurarent, adversus schi-*

mattere contra de quelli scismatici. Li cruciati presi erano menati denanti a Francesco, lo quale diceva quesse paravole: *Voa portete la Croce. La Croce ene de panno. Lo panno se infracida. Io voglio, che portete Croce, che non se infracidi.* Allhora era apparecchiato uno fiero cannente in forma de Croce. Quesso fierro lo poneva sotto a la pianta de li piedi, e così li lassava derobbati ire. Moiti aitri Cruciati prese, a li quali disse quesse paravole. *Site benuti per guadagniare l'anima. Se ve lasso, forza tornarete a li primi vuostri peccati. Meglio ene, che in quessa vostra tenerezza, mentre site contriti, moràte. Dio ve receperao ne la soa Cittate.* Ciò detto li faceva scorticare, appennere, decapitare, & agghiadiare, tenagliare, e de divierzi martirii morire. La guerra durao anni moiti. Per quessa guerra mantenere, fò predicata la Cruciata moite voite. Hora mone novamente, che curre Anno Domini MCCCLVIII. de Jennaro, nella Città de Tivoli fò predicata. *His ferme diebus Johannes Rex Franciae captus est a filio Regis Angliae, bello magis tumultuario, quam militari, apud Villam quamdam, ductusque in Angliam sub custodia, annis ferme duobus. Tamdem cum magno suo detrimento & Regni evasit.*

A *schismaticos pugnaturi perrexerant, saepius ab hostibus capti fuerunt. Iis ad Ordelaffi conspectum adductis, ipse talia dicebat:* Vos Crucem panno confectam gestatis. Pannus facile diffringitur. Crucem, quae non tam subitò dilaceretur, vos subire decrevi. *Hinc paratum in Crucis formam candens ferrum pedibus illorum supponebat. Tum*
B *ii exspoliati dimittebantur. Plurimos alios Cruce signatos cepit, quibus ajebat:* Huc venistis, spirituale lucrum vobis cumulaturi. Si libere vos abire finerem, in priora crimina relaberemini. Melius erit, vos in hac vestra cordis compunctione mortem oppetere, dum adhuc dolore peccatorum contriti estis. Deus enim in
C sanctam suam Civitatem vos recipiet. *His dictis, cutem aliis e corpore detrahi, quosdam patibulo affici, nonnullos capitibus minui, aliquos in minuta frusta concidi, & alios candenti forcipe dilaniari jubebat, ita ut omnes diversis tormentorum generibus interirent. Ejusmodi bellum pluribus annis perduravit, pro cujus provogatione*
D *Crux fuit pluries praedicationibus evulgata. Nunc vero iterum, hoc currenti Anno MCCCLVIII. mense Januario, in Urbe Tiburtina, repetita fuit.* His ferme diebus Johannes Rex Franciae captus est a filio Regis Angliae, bello magis tumultuario quam militari, apud Villam quamdam, ductusque in Angliam sub custodia, an-
E nis ferme duobus. Tamdem cum magno suo detrimento & Regni evasit.

CAPITOLO XII.

Cola dopo essersi per sette anni in varj modi occultato, vassene all' Imperadore, dal quale è gratissimamente accolto.

CUrrevano Anno Domini MCCCLIII. lo primo die de Agosto, quanno Cola de Rienzo tornao a Roma, e fò receputo solennissimamente. A la fine a voce de Puopolo fò acciso. La novella fò per quessa via. Da puoi che Cola de Rienzo cadde da lo sio dominio, deliberao di partirese e jiresene denanti a lo Papa. Nanti la soa partita fece pegniere ne lo muro de Santa Maria Matalena in Piazza de Castiello un' Agnilo armato con l' arma de Roma, lo quale teneva in mano una Croce. Sù la Croce stava una palommella. Li piedi teneva quesso Agnilo sopra lo Aspido, e sopra lo Basalisco, e sopra lo Lione, e sopra lo Traone. Pento che fò, li valordi de Roma li jettaro sopra loto pe destratio. Una sera venne Cola de Rienzo secretamente desconosciuto pe bedere la fiura nanti soa partentia. Viddela, e conubbe, che poco l' havevano honorata li valordi. Allhora ordenao, che una lampana li ardessi denanti uno anno. De notte se partìo, e gìo longo tiempo venale. Anni foro sette. Jiva forte devisato pe paura de li Potienti de Roma. Jio como Fraticiello, jacenno pe le montagna de Majella con Romiti e perzone de penitentia. A la fine se abbiao in Bohemia a lo 'mperatore Carlo (de la cui venuta se dicerrao,) e trovaolo in una Cittate, la quale se appella Praga. Là denante a la majestate 'mpe-

CAP. XII.

Nicolaus, quum septennio diversimode delituisset, ad Imperatorem se confert, a quo gratissime suscipitur.

CUrrente Anno Domini MCCCLIII. Calendis Augusti, Nicolaus Laurentii Romam rediit, ubi postquam plurima solemnitate fuisset receptus, denique furore Populi fuit interfectus. Res ita contigit. Postquam Nicolaus Laurentii dominatu fuit exturbatus, Româ abscedere, & ad Pontificem profisisci deliberavit. Priusquam abiret, in muro Sanctae Mariae Magdalenae in Platea Castri depingi curavit Angelum armis munitum, & gentilitium Romanae Civitatis stemma. Angelus Crucem manu tenebat. Cruci parvula columba inerat. Aspidem, basiliscum, leonem, & draconem Angelus pedibus proterebat. Picturam hanc vilis plebecula luto in opprobrium conspurcavit. Quodam vespere Nicolaus, antequam digrederetur, imaginem ipsam pictam visurus, tacite ignotus accessit. Eam a rudi vulgo habitam dedecori conspexit. Tunc praecepit, ut per integrum annum accensa lampas ante illam arderet. Noctu abiens, diu peregrinando pererravit. Septennio semet occultavit. Vili habitu, & corporis ementita specie, ob Romanorum potentum metum delituit. Sub Fratereuli veste montes Majellae peragrans, una cum eremi cultoribus, & aliis poenitentiae addictis, vitam & conversationem egit. Denique iter ad Carolum Imperatorem, de cujus adventu suo loco scribemus, in Bohemorum regionem suscepit, & illum in Urbe Praga degentem invenit. Coram Imperiali Majestate flexis genibus expeditum sermonem habuit. Luculentae orationis ejus

riale innnocchiato, parlao prontamente. Queſſe foro ſoe paravole, e ſio loculento ſermone denanti a Carlo Re de Bohemia, nepote de Henrico 'mperatore, novellamente eletto Imperatore pe lo Papa: *Sereniſſimo Prencipe, a lo quale è conceduta la gloria de tutto lo munno: Io ſoco quello Cola, a lo quale Dio deo gratia de potere governare in pace, juſtitia, e libertate Roma, e lo deſtretto. Habbe la obedientia de la Toſcana, Campagnia, e Marettema. Refrenai le arrogantie de li Potienti, e purgai moite coſe inique. Verme ſo', homo fraile, pianta como l' aitri. Portavo in mano lo vaſtone de fierro, lo quale pe la mea humilitate convertiei in vaſtone de leno; imperciò Dio me ha voluto caſtigare. Li Potienti me perſequitano. Cercano l' anima mea. Pe l' invidia, pe la supervia me haco cacciato de mio. dominio. Non voco eſſere puniti. De voſtro lenajo so'; figlio de vaſtardo de Herrico Imperatore lo Prode. A voa confugio. A le ale voſtre recurro, ſotto la cui omra e ſcudo homo dee eſſere ſaivo. Credome eſſere ſaivato. Credo cha me defennarete.* (53) *Non me laſſarete affocare ne lo laco de la injuſtitia. E ciò ene veroſimile, cha 'mperatore ſite. Vuoſtra ſpata deo limare li Tiranni. Veddi la Profetia de Frate* (54) *Agnilo de Mente de cielo ne le montagnie di Majella: e diſſe, che l' Aquila occiderao li Cornacchiuni.* Queſſa fò la diceria de Cola. Può che habbe parlato, Carlo deſteſe la mano, e recepeolo gratioſamente, e diſſe, che non dubitaſſe de chivelli. Quanno jonſe (55) in Praga, demorao pe lo ſpatio de aicuno tiem-

ante conſpectum laudati Caroli, quondam Henrici Imperatoris nepotis, qui Bohemiae Rex erat, recenter in Imperatorem a Pontifice electus, verborum ſumma haec fuit: Princeps Sereniſſime, cui totius orbis gloria tribuitur, ego ſum Nicolaus, qui Numinis gratiâ in pace juſtitia & libertate Romanam Civitatem, & ejus ditionem adminiſtravi. Tuſcia, Campania, & ora maritima mihi jam obedierunt. Potentum audaciam refraenavi, & eorum injuſtitiam punivi. Vermis ſum, caducus homo, & fragilis planta aeque ac ceteri mortales: Ferreum ſceptrum manibus meis ferebam, quod in ligneum ex humilitate mea immutavi. Idcirco Deo placuit me confundere. Potentes viri odio me inſectantur. Invidiâ, ac ſuperbiâ perciti, dominatu me disjecerunt. Quaerunt animam meam. Poenam, quam meruere, ſubire detrectant. Ex veſtro genere ſum. Ex filio notho Henrici Impераroris egregii ortum habui. Apud vos confugium imploro. Sub alis veſtris quieturus huc veni, quarum umbrâ & munimine, quilibet ſane ſalvandus eſt. Salutem me jam nactum eſſe cenſeo. Confido enim, vos me defenſuros fore. Haud certe patiemini, ut injuſtitiae lacu abſorptus opprimar. Id profecto veroſimile puto, quum Imperator ſis, & gladius tuus Tyrannos de medio ſit ſublaturus. Sane Frater Angelus de Monticulo in montibus Majellae praedixit, Aquilam Corvos fore interfecturam. *Ita ſe habuit Nicolai alloquutio. Poſt quam Carolus manum extendens,*

(53) *In MS. Eſtenſi.* Non me laſſarete perire in mano de' Tiranni: non me laſſarete affocare

(54) Frate Agnilo de Monticiello nelle

(55) in Praga fu lo primo die de Agoſto; demorao

tiempo. Desputava con Mastri de Theologia. Moito diceva. Parlava cose maravigliose. Lengua deserta. Faceva stordire quelli Todeschi, quelli Boemi, e Schiavoni. Abafava onne perzona. In presone non stette, ma con compagnia assai honorata, sotto quaiche guardia. Assai vino, assai vivanna li era data.

A dens, & gratiose Nicolaum recepit, & dixit ei, ut de nullo sibi pertimesceret. Quum Pragam advenit, inibi moram aliquo temporis spatio traxit. Cum Theologiae Magistris disceptabat. Multa & admiratione quidem digna pronuntiabat. Linguâ diserte facundus erat. Theutonicis illis, Bohemis, ac Dalmatis maximum stuporem eloquentiâ suâ inferebat. B Quilibet obstupescebat. Carceri nullatenus mancipatus, cum comitiva admodum decenti sub quadam custodiae specie stetit. Vini & ciborum copia abunde sibi suppetiit.

CAPITOLO XIII.

Cola và per giustificarsi in Avignone. E' carcerato, e dopo assoluto dalla sentenza del Cardinale Ceccano.

CAP. XIII.

C Nicolaus, crimina sibi impacta amoliturus, Avinionem proficiscitur. Ibi carceri truditur, & demum sententiâ Cardinalis de Ceccano absolvitur.

PO' aicuno tiempo domannao 'n gratia a lo 'mperatore de gire in Avignione, e comparere denanti a lo Papa, e mustrare como non era heretico, nè Patarino. Moito li contrastao lo 'mperatore che non jesse. A la fine connescese a la soa voluntate. Diceva Cola de Rienzo: *Serenissimo Prencipe, io volontario vao denanti a lo Santo Patre. Donqua se voa non me mannate per forza, site innocente de lo sacramento.* Ne lo gire che faceva, pe tutte le Terre se levavano li Puopoli, e fatto gregge con remore li venevano denanti. Prennevanolo, e dicevano, cha lo volevano saivare da le mano de lo Papa. Non volevano che jesse. A tutti responneva e diceva: *Io volontario vao, e non costretto.* Rengratiavali, e così passava de Cittate in Cittate. Pe tutta la via li fuoro fatti solenni honori. Quanno li Puopoli

ALiquanto post Nicolaus Imperatori supplicavit, ut sibi Avinionem proficisci liceret, utque Pontificem aditurus conjectam in se criminationem haereseos diluere posset. D *Non parum obstitit Imperator, ne iret. Demum voluntati ejus indulsit. Ajebat Nicolaus Laurentii:* Serenissime Princeps: Ego libens summum Pontificem ultro sum aditurus. Dummodo me ad eundum non adigatis, a sacramento liberi estis. *Per urbes & loca omnia, quae ipse eundo pertransibat,* E *Populi insurgentes, coactâ gentium multitudine, cum strepitu obviam ei procedebant. Ipsum retinebant, dicebantque velle eumdem a Pontificis potestate ac manibus salvum praestare. Nolebant ut ad Pontificem iret. At omnibus respondens Nicolaus dicebat:* Sponte, non coactus pergo. *Cunctis autem gratias agens, de Civitate in Civitatem iter faciebat, ubique solemniter & honorifice susceptus.*

poli vedeano esso, meravigliarose; lo accompagniavano. E pe tale via jonse in Avignione. Jonto Cola de Rienzo in Avignione, parla denanti a lo Papa. Scusavase, cha non era Patarino, nè incorrea la sententia (56) de lo Cardenale, e de Donno Bruno. Volea stare a la esaminatione. A quesse paraole lo Papa stette queto. Fò renchiuso in una Torre grossa e larga; una justa catena teneva in gamma. La catena era allegata sù a la volta de la Torre. Là stavea Cola vestuto de panni mezzani. Havea livri assai; sio Tito Livio, soe Storie de Roma, la Bibbia, e aitri livri assai. Non finava de studiare. Vitto assai sufficiente de la scudella de lo Papa, che per Dio se dajeva. Fuoro esaminati soi fatti, e fò trovato fedele Christiano. Allora fò revocato lo prociesso, e la sententia de Donno Bruno, e de lo Cardenale de Ceccano, e fò assoluto. E venne in gratia de lo Papa, e fò scapolato.

A ptus. Quum Populi eum intuebantur, admiratione capti, sociabant. Itaque in hunc modum Avinionem pervenit Nicolaus Laurentii. Ibi ad Pontificis praesentiam adductus, conceptis verbis culpam suam expurgavit, ostendens se nullatenus haereticum esse, & se sententiâ Cardinalis de Ceccano, ac Domni Brunonis, nequaquam affici. Examini se B se libenter subjicere asserebat. Ejus sermoni ne verbum quidem Pontifex respondit. In forti & ampla turri inclusus fuit Nicolaus, inditâ pedi catenâ, quae superiori fornici turris religata erat. Ibi detinebatur mediocribus indumentis contectus. Plures Libros habebat, puta Titum Livium, Historias Romanas, ac Biblica volu- C mina. Horum lectioni ac studio indesinenter vacabat. Sufficienti victu nutritus de lance ac cibis Pontificis misericorditer sustentabatur. Nicolai actus ad judicii trutinam revocati fuerunt, ex quibus a fide Christi ullatenus eum non descivisse constitit. Tunc abrogatâ causâ contra ipsum constitutâ, & sententiâ jam a Domno Brunone, & D a Cardinale de Ceccano promulgatâ, Nicolaus idem absolutus fuit. In Pontificis gratiam denuo redactus, pristinam libertatem obtinuit.

CAPITOLO XIV.

Cola accompagnatosi col Legato Apostolico torna a Roma, dove ha molte richieste da quel Popolo.

CAP. XIV.

E Nicolaus una cum Legato Apostolico ad Urbem revertitur. Romanus Populus ei multa offert & pollicetur.

(57) QUanno jescìo, devea venire in Italia uno Legato Donno Gilio Conchese Cardinale de Spagnia. Apparecchiavase, e scrivea soa famiglia. Cola de Renzo con quesso Legato iescìo de Avignione, pur-

QUum Nicolaus carcere fuit solutus, Legatus Domnus Aegidius Caucensis, Cardinalis ex Hispania in Italiam adventurus, familiam ac res suas apparabat. Nicolaus Laurentii una cum hoc Legato Avinione discessit, culpâ pur-

(56) de lo Cardenale de Ceccano, & de Don Bruno
(57) Quanno jescio de presone, fu lo primo die de Aosto. Devea

A purgato e benedetto e assoluto. E co lo Legato passao la Provenza, e venne a Montefiascone per recuperare lo Patrimonio, como ditto ene. De le prime Terre, che se renniero a la Chiesa, fò Toscanella, e lo Cassaro fò vennuto per moneta. Cola de Rienzo se trovao a prennere la Terra per la Chiesia. Puoi se trovao ne B lo assedio de Vitervo, e retrovaose a tutti quelli fatti de arme da cavalieri. Havea vestimenta assai juste e honeste e buono cavallo. Non solamente nella hoste, anco in Montefiascone havea tamanta richiesta de Romani, che stupore era a dicere. Onne Romano ad esso fao capo, e forte ene visitato. Granne coda de C puopolari se strascinava dereto. Onne jente facea maravigliare, per si' lo Legato, tanto lo apprefciava la rechiesa de li Cittatini de Roma. Pe maraviglia lo bedeano. Forte 'li pareva, che campata avesse la vita in fra tanti Potienti. A la sopraditta depopulatione de Vitervo, como sopra narrato ene, fuoro Romani. Tor-D nata l' hoste, granne partita de Romani trasse a vedere Cola de Rienzo, huomini puopolari, granne lengue e cori; majure profierte, poche attese. Diceano: *Torna a la tia Roma. Curala de tanta infermitate. Sinne Signore. Noa te daremo sobballimento, favore, e forza. Non dubitare. Mai non fusti tanto addemannato, nè ama-E to, quanto al presente.* Quesse vessiche li puopolari de Roma li daevano. Non li daevano denaro uno. Pe quesse paraole mosso Cola de Rienzo, anco pe la gloria, la quale naturalemente affettava, penzava de fare aicuo fonnamento, donne potesse havere jente e sussidio per entrare a Roma. Dissene co lo Legato, nè li deo denaro uno. Havea *tamen* ordenato,

purgatus, Papali benedictione donatus, & accusationibus vindicatus. Comitem se adjungens Legato, Provinciam praetergressus, ad Montem Phaliscum pervexit, Patrimonium, ut retulimus, recuperaturus. Ex locis ac Terris, quae primum in deditionem Ecclesiae venerunt, Tuscanella fuit, & Cassarum pecuniâ venumdatum. Interfuit Nicolaus, dum eadem Terra pro Ecclesia reciperetur. Ad obsidionem quoque Viterbii se contulit, ibique gestis armorum quibuslibet, quae equitum alae ediderunt, adfuit. Aptis ac honestis vestibus indutus, & idoneo equo instructus erat. Nedum in exercitu, sed & in Monte Phalisco, tantus Romanorum concursus ad eum confluxit, ut admirabile sit dictu. Ad eum quilibet Romanus conveniebat, & eum multimode visitabat. Ingens popularium multitudo Nicolai vestigia ubique persequebatur. Singuli ac omnes, Legato ipso obstupescente, admirabantur, Romanorum Civium postulationibus eum summopere adurgentibus. Prae admiratione illum intuebantur. Arduum opus Nicolaum egisse existimabant, quod scilicet e tot Potentum virorum manibus incolumis evasisset. Ad Viterbiensis Urbis depopulationem, quam superius narravimus, Romani se contulerunt. Ab illa postquam exercitus rediit, incredibilis Romanorum numerus ad invisendum Nicolaum Laurentii concurrit, popularium praesertim, qui linguâ diserti, vigore animi praestantes, magna pollicebantur, sed pauca praestabant. Ajebant: Romam tuam revertere. Hanc admodùm aegram pristino vigori restitue. Ejus esto Dominus. Nos tibi auxilia, favorem, ac robur praebebimus. Ne dubita. Numquam certe antea votis expetitus atque ex animo tam dilectus, quàm nunc, fuisti. *Ejusmodi inanibus verbis Populares Romae Nicolaum concitabant.*

nato, che da lo Communo de Perofcia haveffe aicuna provifione, donne potea juftamente vivere con honore. Quefta foa provifione non li vaftava a fare follari. E perciò cavalcao, e j'io a Perofcia, e pe moite voite annava lo Conziglio. Bene parlava, bene diceva, meglio promettera. Affai haveano quelli Conziglieri le recchie attente ad odire pe la doicezza de le paravole, che fe laffavano afcoitare. Così fe faceano leccare, como lo mele. Ma perchè i Conziglieri ftaco a fcinnicato, convenne fare bona cuftodia de le cofe de fio Communo. Dal Communo de Perofcia non poteo ottenere uno Cortonefe.

A *bant. At nullam pecuniam ei conferebant. Talibus ipfe permotus, & illectus infuper gloriâ, in quam naturali defiderio ferebatur, aliquod fundamentum ponere cogitavit, ex quo milites ac praefidia fibi fuppetere poffent, quibus fultus ad Urbem aditum fibi mercaretur. Conceptum animi fui Legato aperuit. Non ob id tamen ullam pecuniarum*
B *opem accepit. Attamen Legatus decreverat, Perufinorum Commune quamdam mercedem Nicolao fubminiftrare, qua is vitam honorifice traduceret. At ad milites confcribendos deftinata fubfidia neutiquam fufficiebant. Quapropter obequitans Nicolaus Perufium contendit. Ibi Confilium Communis adiens, bene loquutus fuit, melius differuit, ac opti-*
C *me promifit. Illecebris verborum ejus, quae dulcia ficuti mel, inefcabant, deliniti Perufini Confiliarii, arrectis auribus Nicolai dictis animum attendebant. Verùm Confiliatores, quum negotiorum adminiftrationis rationem reddere tenerentur, neceffe eis erat, res Communis ipfis diligenter cuftodire. Quare ne unum quidem obolum Cor-*
D *tonenfem a Perufinis Nicolaus valuit impetrare.*

CAPITOLO XV.

Cola per l'ajuto di Meffere Arimbaldo, e di Meffere Bettrone, fi difpone a tentare novamente fua fortuna.

Retrovarofe allhora in Perofcia doi jovini Provenzali, Miffore Arimbaldo Dottore de Leje, e Miffore Bettrone Cavaliero de Narba in Provenza, fratelli carnali. Queffi erano frati carnali de lo prodo Fra Moreale. Fra Moreale fò a fare la guerra de lo Re de Ongaria. Puoi fo capo de la granne Compagnia. Guaftao molte Terre in Puglia: arfe e re-

CAP. XV.

Nicolaus auxilio Domini Arimbaldi, & Domini Britonis fortunam fuam iterum experitur.

E *PErufii tunc fuere duo juvenes Provinciales, Dominus Arimbaldus Legum Doctor, & Dominus Brito Miles, Narbonenfes ex Provincia, & germani fratres, egregii Militis Fratris Morealis. Hic pro Rege Hungariae militaverat. Exinde Dux magnae Societatis fuerat. Plures in Apulia Civitates exterminio vaftavit, incenfifque ac igne confumtis Communium multis regionibus, & deprae-*

e refocao moite Cummunanze. Miſe a robba, e portaone le femmine in Toſcana. Revenneo Siena, Fiorenza, Arezzo, e moite Terre. La pecunia parteva fra' ſuoi compagni. Puoi ne paſſao ne la Marca, e conſumao li Malateſti. Pigliao per forza Montefelatrano, e Filino, dove morioro più de ſetteciento villani. Arſe le Terre, e derobbaole. Revenneo li homini, e portaone le donne, quelle, che apparentia haveano. (58) E rance uno, che ſe dicea Fiore de Santo Janni, homo ſollecito e prodo, de la di cui prodezza ſe dicerao. Queſſo havea acquiſtata de moita pecunia pe le robbarie, pe le prede. Havea tanta moneta, che poteva ſoffiċientemente vivere ad honore, ſenza jire più ſollato. Connuſſe queſſi doa ſoi frati in Peroſcia, e feceli dare proviſione da lo Comuno. La ſia moneta deo a li Mercatanti, e commannao a li Frati, che aveſſero tra loro pace, e non faceſſero contentione; cha poichè li havea allocati, intenneva de ſervire a lo Havito ſio. Gìo Fra Moreale aitrove per aitri ſoi meſtieri fare. Puoi che Cola de Rienzo ſentìo demorare in Peroſcia Miſſore Arimbaldo de Narba, homo jovine, e perzona letterata, abbiaoſe a lo ſio hoſtieri, e voize con eſſo pranzare. *Sumto cibo* mette mano Cola de Rienzo a favellare de la potentia de' Romani. Miſteca ſoje ſtorie de Tito Livio. Dice ſoje coſe de la Bibbia. Opre la fonte de ſio ſapere. Deh como bene parlava! Tutta ſoa virtute opera ne lo raſcionare. E sì de ponto dice, che onne homo abbaſa ſoa bella diceria. Leva da piedi onne homo; teo la mano a la gota, e aſcoita con ſilentio. Miſſore Arimbaldo maravigliaoſe de lo

(58) haveano. Era Frieri de Santo Janni

A *& depraedatis, feminas illarum partium in Tuſciam perduxit. Senarum, Florentiae, Aretii, & plurium aliorum populorum Urbes pretio vendidit, & pecuniam cum ſociis ſuis diſpertivit. Poſtea in Marchiam profectus, Malateſtas deſtruxit. Violenter Montem Feretranum & Filinum armis ſibi ſubjecit, ubi pluſquam ſeptingenti ruſtici occubuerunt.*
B *Oppida ac terras incendiis, ac praedis abſumſit. Viros pecunia venum dedit, & mulieres ſpecioſiores captas ſecum abduxit. Inter Sancti Johannis Hieroſolymitani Milites adſcriptus fuerat idem Morealis, vir ſolers ac fortis, de cujus ſpectata virtute ſermo erit. Iſte ex latrociniis, ac depraedationibus multam pecuniam coëgerat. Adeo bene numatus*
C *erat, ut decentiſſime vivere potuiſſet, & militaris vitae exercitium dimittere. Laudatos duos fratres ſuos Peruſium duxit, quibus, ut Commune ſtipendia daret, effecit. Proprium aes, quod accumulaverat, mercatoribus credidit. Germanis fratribus ſuis edixit, ut concordiam invicem conſervarent, nec ulla animorum contentione diſtraherentur. Nam*
D *poſtquam illos in alienum famulitium congruis mercedibus collocaverat, Ordini ſuo ipſe inſervire ſtatuerat. Igitur Frater Morealis, ut negotia ſua perageret, aliò ſe contulit. Quum Nicolaus Laurentii reſcivit, Dominum Arimbaldum de Narbona, virum aetate juvenem, literis edoctum, Peruſii immorari, ad ejus hoſpitium perrexit, cum eo pranſurus.*
E Sumto cibo *Nicolaus Laurentii exorſus fuit ſermonem de Romanorum potentia. Hiſtorias Titi Livii intermiſcebat. Biblica geſta enarrabat. Scientiae ſuae fontes aperiebat. Proh quam bene diſſerebat! Omnem doctrinam in bene loquendo ponebat. Et ad rem adeo illam adhibebat, ut quoſque facundiâ ſuâ admiratione compleret. Audientes*

lo bello parlare. Ammira la magnitudine de li virtuosi Romani. *Incalescente vino* saita lo animo in aitezza. Lo fantastico piace a lo fantastico. Missore Arimbaldo senza Cola de Rienzo non sao demorare. Con esso stao, con esso vao. Uno civo prennono, in uno lietto posano. Penzano de fare cose magne; derizzare Roma, e farela tornare in pristino sio stato. A ciò fare, bisognava moneta. Senza sollati non se po' fare. A tre milia Fiorini sallio la mastice. Fece promettere tre milia Fiorini, & esso li promise de rennereli, e per merito promise de farelo Cittatino de Roma, e granne Capitanio, honorato, a despietto de lo frate Missore Bettrone. Anco de lo Mercatante tuoize de lo puosto quattro milia Fiorini e deoli a Cola de Rienzo. Nanti *tamen* che Missore Arimbaldo assenasse quessa moneta a Cola, voizene havere licentia de lo sio majure frate Moreale. Mannaoli una lettera. La sententia era quessa: *Honorato fratiello. Più hajo guadagniato io in uno die, che voi in tutto tiempo de vostra vita. Io hajo acquistato la Signoria de Roma, la quale me promette Missore Cola de Rienzo, Cavaliero, Tribuno, visitato da Romani, e chiamato da lo Puopolo. Credo, che lo penziere non verrao fallato. Veggo che co lo ajutorio de lo igniegno vostro lo mejo stato non serrao rotto: bisognia in ciò moneta pe cominciare. Quanno piaceraco a la vostra fraternitate, io tollo quattro millia Fiorini de lo puosto; e con potentia armata me ne cammino a Roma.* Fra Moreale, lessa la lettera de sio frate, rescrisse. Lo tenore de sia scrittura era quesso. *Granne hora me hajo penzato sopre la opera, la quale intiendi de fare. Granne, e importabile peso ene quello, che*

A *tes namque in pedes se se erigebant. Manibus genas sustinentes, summo silentio dicentem auscultabant. Dominus Arimbaldus elegantiam orationis ejus non sine stupore excepit. Veterum Romanorum virtutem, & gestorum amplitudinem admiratur.* Incalescente vino *animus ad sublimia provehitur. Enthusiastae enthusiasta arridere solet. Dominus* B *Arimbaldus non sine Nicolao esse poterat. Domicilium, gressum, cibum, cubitumque, communia habentes ambo, ad majora facinora animos convertunt. Romanam Urbem in meliorem ac pristinum statum restituere imaginatione meditantur. Tanto operi perficiendo pecunia & milites requirebantur. Ad summam trium millium Florenorum praesens* C *necessitas devenit. Arimbaldum impulit Nicolaus, ut sibi tria millia Florenorum polliceretur, quos se restituturum fore spopondit, fidem suam insuper interponens, donaturum fore Arimbaldum Civitate Romana, ac ordinaturum eumdem potentem & honorabilem Ducem, invito fratre Domino Britone. Praeterea de commissis fidei mercatoris nummis,* D *quatuor millia Florenorum exegit Arimbaldus, quos Nicolao Laurentii tradidit. Ante tamen quam Arimbaldus pecuniam hanc Nicolao traderet, in hoc ut consentientem sibi Fratrem Morealem haberet, epistolam ad eum his verbis exaratam conscripsit:* Honeste frater. Uno die majorem quaestum ego feci, quam tu toto vitae tuae tempore fueris E consequutus. Dominationem Urbis Romae lucrifeci, quam Dominus Nicolaus Laurentii, Miles, Tribunus, a Romanis officiose visitatus, & a Populo instanter expetitus, mihi pollicetur. Me sane a praeconcepta spe nullatenus frustratum iri spero. Novi, susceptum facinus ope ingenii tui ad finem feliciter esse deducendum. Ut id aggredi possim, pecunia

voi fornire. Ne lo animo mio bene non cape, cha te venga fatto. La mente non ce vao. La rascione me lo contradice. Nientedemeno fate voi, & facciate bene. Imprimamente haji guardia, che li quattro milia Fiorini non se perdano. Se ve scontrasse aicuna cosa sinistra, scrivateme. Verrajo con soccorso con mille o doi milia perzone quante bisognarao, e farajo le cose magnifiche. Non dubitare. Tu e tio frate ameteve, e bonoreteve, e non fate remore. Missore Arimbaldo receputa la lettera fò lieto assai. Mise in ordine co lo Tribuno de lo caminare.

CAPITOLO XVI.

Cola, fatto dal Legato Senatore di Roma, và con gente assoldata a quella volta.

PO' che Cola de Rienzo habbe li quattro milia Fiorini, vestiose riccamente da più robe. Adobbaose a senno de lo savio sio ornatamente. Fecese fare vonella, guarnaccia, e cappa de scarlatto, forrata de varo, infresata de auro fino. Pistiglioni de auro. Spata ornata in centa, cavallo

A mihi opus est. Dummodo fraternitati tuae lubeat, quatuor millia Florenorum e depositi summâ recipiam, & cum potenti armatorum exercitu Romam proficiscar. *Postquam Frater Morealis epistolam hanc perlegit, fratri suo in hunc modum respondit:* Diu me anxium habuit cogitatio de provincia, quam es aggressurus. Grave, &
B importabile onus, quod laturus es, tuis humeris imponere meditaris. Nec enim mihi persuadere possum, rem ipsam ex sententia prospere tibi esse cessuram. Mens eo non ascendit. Ratio reluctatur. Nihilominus exsequere quod in animo habes, quod utinam tibi bene eveniat. In primis praecave, ne quatuor millia Flore-
C norum pereant. Si quid mali tibi contigerit, mihi rescribe. Auxiliaturus veniam cum mille vel cum duobus millibus militibus, & pluribus, si oportuerit, & magnifice incedam. Ne dubita. Tu ac frater tuus mutuo amore & honore vos prosequamini, nec fraterna contentione abripi patiamini. *Quum acce-*
D *pisset epistolam hanc Dominus Arimbaldus, multo repletus gaudio, rationem ac ordinem suscipiendi itineris cum Tribuno disposuit.*

CAP. XVI.

Nicolaus a Legato Senator Romae constitutus, cum militibus pecuniâ
E conductis ad Urbem proficiscitur.

POstquam Nicolaus Laurentii habuit quatuor millia Florenorum, diversis vestibus ad pompam semet induit. Ornatus juxta prudentis amici sui consilium processit, Pallâ, Barnacidâ, & penulâ coccinei panni, pellibus Variorum subsutâ, optimo auro fimbriatâ, cum globulis aureis, intectus se spectandum

vallo ornato, speroni de auro, famiglia vestuta nova. Così adorno ne tornao a Montefiascone denanti a lo Legato. Menava pe compagnia Missore Bettrone e Missore Arimbaldo de Narba, fratielli, con fameglia e cose. Quanno fò denanti a lo Legato faceva dell' aitiero. Mustravase gruosso con sio cappuccio in canna de scarlatto, con cappa de scarlatto forrati de panze de vari. Stava supervo. Capezziava. Menava lo capo nanti e reto, como dicesse: *Chi so' io? Io chi so'?* Puoi rizzavase ne le ponte de li piedi. Mone se aizava, mone se abbassava. Maravigliase lo Legato, e deo aiquanto fede a le soe paravole. Pure non li deo nullo denaro. Allhora parlao Cola, e disse: *Legato, famme Senatore de Roma. Io vao, e parote la via.* Lo Legato lo fece Senatore, e mannaolo via. A potere benire a Roma, bisogniava jente. De noviello Missore Malatesta de Arimino havea cassato li sollati soi da sedici banniere, bona jente. Docienta cinquanta Varvute demoravano in Perolcia, pe trovare suollo. Pe quessa jente havere, mannao Cola de Rienzo sio messajo. Lo messajo trovao li Connestavoli, e disse cosinto: *Prennete suollo pe doi mesi. Recepete pe uno la paca. Haverete suollo imperpetuo. Connucerete Missore Cola de Rienzo a Roma, Senatore pe lo Papa.* A quesse paravole li Connestavoli fuoro in conziglio. La sententia de li Todeschi fò de non gire. Assennavano tre cascioni. La prima: *Romani soco mala jente,* (59) *superva, arrogante. Non haco se no' parole.* La secunna: *Quesso ene huomo puopolaro, povero, de vile connitione. Non haverao da pacare. Donca a chi serveremo noa?* La terza: *Li Potienti de*

A *dum exhibuit. Accincto ad latus ense, equo phalerato, auratis calcaribus, famulisque veste nova exornatis, iisque elegantibus indumentis vestitus, ad Montem Phaliscum in conspectum Legati regressus, socios secum Dominum Britonem, & Dominum Arimbaldum de Narbona fratres, cum eorum famulis & rebus, perduxit. Ut coram Legato constitit,* B *turgide tum actibus tum corpore se habebat. Ad collum cucullatus coccineo panno, & penulatus purpureo cum Variis pellibus, superbus ac minax vultu, caput ante & retro agitabat, ac si diceret:* Quis sum ego? ecquis sum? *Postea pedibus erectis quandoque se se attollebat, quandoque submittebatur. Legatus obstupescens, Nicolai verbis fidem* C *aliquomodo addidit. Nullam pecuniam tamen ei contribuit. Tunc Nicolaus alloquens dixit:* Legate, Senatorem Romae constitue me ipsum. Romam ibo, & viam tibi sternam. *Legatus Senatoria dignitate eum insignivit, ac dimisit. Ut Nicolaus ad Urbem progredi posset, militibus opus erat. Dominus Malatesta de Arimino sexdecim vexilla* D *armatorum, virorum fortium, missa paulo ante fecerat. Ducenti quinquaginta galeati milites Perusii morabantur, aliena quaerentes stipendia. Ut hos in suos posset Nicolaus adsciscere, nuntium ipsis misit. Nuntius Comestabilibus haec ait:* Stipendia duorum mensium acceptate. Unius mensis aes militare solutum recipite. Perpetuo deinde stipendio conducemini. Dominum Ni-E colaum Laurentii Senatorem pro Pontifice Romam sociantes ducetis. *Quibus auditis Comestabiles consilium inierunt. Theutonici, ne iretur, censuere, triplici ratione permoti. Primo ajebant:* mali moris homines sunt Romani, superbi, & arrogantes. In nullo, praeterquam verbis, pollent. *Secundo:*

(59) *supervi, arroganti: non haco paro.* La secunna

de Roma non voco lo stato de queſſo homo. Tutti ne ſeraco nemici, cha li diſpiace. Dunque queſſo ſuollo non prennamo. La annata a Roma non faco pe noa. Da vero queſſa fò la reſpuoſta de li Todeſchi, e fò vera. Soco li Todeſchi, como deſcienno de la Alemagnia, ſimplici, (60) puri, ſenza fraude. Como ſe allocano tra Taliani, deventano maſtri, coduti, vitio ſi, che ſiento onne malitia. A li Todeſchi reſpuſe uno Conneſtavole Borgognione, e diſſe: *Prennamo queſſi danari* (61) *novielli ſellacciati pe uno meſe. Torneremo lo buono homo in ſoa caſa. Scorgamolo. In Roma guadagniaremo la perdonanza. Chi vorrao tornare, tornarao. Chi vorrao remanere, remanerao.* Queſſa ſententia venze. Le ſedici Banniere preſero ſuollo da Cola de Rienzo. Queſſa jente da cavallo habbe. Habbe anco aiquanti Peroſcini figli de buoni homeni. Habbe (62) anco duciento fanti Toſcani maſnadieri con corazzine da ſuollo, nobbele e bella brigata.

CAPI-

A *do:* Vir iſte popularis, & vilis conditionis, ac egens, ſtipendia nobis exſolvere haud poterit. Cuinam ergo militantes inſerviemus? *Tertio:* Potentes Romanorum hujuſce hominis imperio ſe ſubdere renuunt. Eos omnes infenſos experiemur, ingratam eis rem facientes, quòd adverſum animum in eum gerant. Igitur B hujuſcemodi militiae nemo noſtrûm det nomen. Profectio quidem ad Urbem nulli juvamini nobis eſſet. *Revera taliter reſponderunt Theutonici, & vera praedixerunt. Theutonici quum ex Alamanniae partibus deſcendunt, ſimplices, puri, non fraudulenti, prodeunt. Quum vero cum Italis contubernia habent, vafritie, calliditate omnique ma-* C *litiâ imbuuntur. Theutonicis quidam Comeſtabilis Burgundio reſpondens dixit:* Nos recentia haec ſtipendia recipiamus: unde per unum menſem genio indulgebitis. Optimum virum hunc, cui Romam ituro duces erimus, in domum ſuam reducemus. Indulgentiam ſpiritualem nanciſcemur. Quiſquis noſtrûm remeare voluerit, re- D gredietur. Qui remanere decreverit, libere ſubſidere poterit. *Vicit haec ſententia. Sexdecim Vexilla militum accepto ſtipendio nomen Nicolao Laurentii dederunt; eique ſe conjunxere inſuper nonnulli Peruſini, honeſtis parentibus nati. Habuit Nicolaus etiam ducentos pedites Tuſcos calones, thoracibus more ſtipendiariorum inſtructos. Ex quibus* E *omnibus praeſtans & egregia militum manus emerſit.*

CAP.

(60) puri, ſenza fele. Como ſe
(61) *novielli. Sollazzatene per uno meſe*
(62) anco da ciento Fanti

CAPITOLO XVII.

Pubblica e solenne entrata di Cola nella Città di Roma.

CO quessa jente descienne pe Toscana. Passa valle, e monti, e locora pericolose. Senza reparo jonze ad Horte. Allora la soa venuta fò a Roma sentuta. Romani se apparecchiavano a receperelo con letitia. Li Potienti stavano a la guattata. Da Horte se mosse, e jonze a Roma Anno Domini MCCCLIII. La Cavallaria de Roma li jescìo denanti fi' a Monte Mare co le frasche de le olive in mano, in segnio de vittoria e pace. Jescilli lo Puopolo co granne letitia, como fosse Scipione Africano. Fuoro fatti Archi triumfali. Entrao la Porta de Castiello. Pe tutta Piazza de Castiello, pe lo Ponte, e pe la strata, fuoro fatte Arcora de drappi de donne, de ornamenta de auro, e de ariento. Pareva che pe la letitia tutta Roma se operisse. Granne ene l'allegrezza, e lo favore de lo Puopolo. Con quesso honore fò menato finente a lo Palazzo de Campituoglio. Là fece sio bello e luculento parlare, e disse, cha sette anni era ito spierzo fore de soa casa, como giò Nabuccodonor. Ma pe la potentia de lo virtuoso Dio era tornato in soa sede Senatore pe la vocca de lo Papa, non che esso fosse sofficiente: la soa vocca lo potea sofficiente fare. Ajonze che intenneva rettificare, e relevare lo stato de Roma. Allora fece Capitanii de guerra Missore Bettrone, e Missore Arimbaldo de Narba, e donaoli lo Confalone de Roma. Fece Cavalieri uno Cecco de Peroscia sio Conziglieri, e vestiolo

CAP. XVII.

Nicolaus palam & solemniter Romam Urbem intrat.

HIs copiis munitus Nicolaus e Tuscià descendens, praetergressus valles, superatis montibus, & locorum periculis, nemine sibi opponente, Hortam advenit. Tunc adventum ejus Romani sentientes, ad ipsum cum gaudio suscipiendum se accinxerunt. Potentes illum intentis oculis observabant. Hortâ abiens Romam Anno Domini MCCCLIII. accessit. Romanorum equitatus obviam Nicolao usque ad Montem Marium exivit: olivarum ramos in signum pacis & victoriae manibus gestans. Populus laetitiâ exsultans, ac si novus Scipio Africanus appulisset, ad Nicolaum obvius ivit. Triumphales arcus erecti fuere. Per Portam Castelli in Urbem ingressus fuit. In Platea Castelli, ad Pontem, ac per viam, arcus pannis feminarum, & aureis ac argenteis ornamentis artificiose elaborati, extellebantur. Prae voluptate Urbs tota vix se capere videbatur. Populus quippe jucunditate omni, & favore erga Nicolaum afficiebatur. Is tantis honeribus cumulatus, usque ad Capitolii Palatium fuit perductus. Ibi elegantem & luculentam orationem recitans, dixit, se patriâ ac domo interdictum septennio exulasse, ceu alterum Nabucodonosorem natali solo expulsum. Addidit, virtute Dei Optimi Maximi in pristinam sedem restitutum fuisse, Senatoria dignitate a Pontifice donatum, non quod tanto muneri aptum se crederet, sed quod Pontificio oraculo habilis efficeretur. Asseruit etiam, se Romam advenisse, ut Romanae Urbis conditionem & regimen in melius immutaret; atque ad recti normam efformaret. His dictis Dominum Britonem, & Dominum

stiolo de auro. Granne festa li Romani li fecero, como fecero li Judiei a Christo, quanno entrao in Gierusalemme a cavallo ne la asina. Quelli lo honoraro, destennenoli nanti panni e frasche d'oliva, cantanno: *Benedictus qui venit*. A la fine tornaro a casa, e lassarolo solo co li Discepoli ne la Piazza. Non fò chi li proferisse un povero manicare. Lo sequente die Cola de Rienzo habbe aicuno 'mmasciatore de le vicinanze intorno. Deh como bene responnea! Dava resposte, e promissioni: apparecchiavase de ferventemente guidare.

CAPITOLO XVIII.

Persona e costumi di Cola, che dopo l' entrata in Roma richiede i Baroni d' ubbidienza. I cui precetti da Stefanello Colonna sono dispreggiati; e i Messi mal trattati.

I Baroni staveano a la guattata a che riesceva. Lo stuormo de lo triunfo era granne. Moite Banniere. Mai non fò tanta pompa. Fanti con duridaine de là e de chà. Pe bene pare, che boglia pe tirannia guidare. De le sie cose, che perdìo, le moite li furno rassennate. Mannao commannamento e lettere per le Terre e lo destretto, de soa felice tornata. Vole che ciasche homo se apparecchi a lo buono stato. Era quesso homo fortemente mutato da li primi siei modi. Solea prima essere sobrio, temperato, astinente. Hora enc deven-

A *num Arimbaldum Narbonenses ordinavit Duces belli, & eis Vexillum Urbis concredidit. Franciscum de Perusio, Consiliarium suum, creavit Militem, & aurata veste eum ornavit. A Romanis tunc celebratam solemnitatem Judaicae comparare posses, quum Christus, asinae insidens, Hierosolymorum Civitatem introivit. Judaei Christum honoribus coluere, & peristromata per vias sternentes, cum ramis olivarum acclamarunt:* Benedictus qui venit. *Mox ad propria reversi, Christum reliquere, cum Discipulis suis in platea morantem. Ne unus quidem ei tenue prandiolum obtulit. Sequenti die nonnulli circumstantium locorum Legati ad Nicolaum Laurentii accesserunt; quibus comiter respondit, & multa promisit. Interim ad alia ferventius peragenda animum convertit.*

B

C

CAP. XVIII.

D Conditio & mores Nicolai. Is post ingressum Romam, Barones, ut ejus voluntati obsequantur, adigit. Stephanulus de Columna Nicolai jussa contemnit, ejusque nuntios male accipit.

Barones attentissimis oculis rem, quo foret evasura, contemplabantur. Triumphalis pompae apparatus ingens adeo fuit, ut splendidior numquam antea fuerit visus. Vexilla & quamplures peditum cohortes cum gladiis hinc & illinc apparebant, ita ut credi posset, Nicolaum regimen tyrannice fore administraturum. Is vero ex rebus, quas amiserat, multas recuperavit. Edicto ac epistolis, quas Urbibus & locis Romanae ditionis misit, faustum reditum suum nuntiavit. Ut unusquisque se appararet ad opem pro instituenda recta administratione conferendam, praecepit. At a pri-

E

ventato destemperatissimo bevitore. Summamente usava lo vino. Ad onne hora confettava, e beveva. Non ce servava ordene nè tiempo. (63) Temperava lo Greco co lo Fiajano, la Malvasia co la Rebola. Ad onne hora era de lo bevere più fiesco. Horribele cosa era potere patire de bederlo. Troppo beveva. Dicea cha ne le persone era stato ascarmato. Anco era deventato gruosso sterminatamente. Havea una ventresca tonna, trionfale, a modo de uno (*) Abbate Asiano. Tutto era pieno de carni lucienti, como Pavone; roscio, varva longa. Subito se mutava ne la faccia; subito suoi vuocchi tratto se li infiammavano. Mutavase de opinione. Così se mutava sio intelletto como fuoco. Havea l' vuocchi bianchi. Tratto tratto se li arrosciavano como sangue. Stato che fo ne lo Palazzo de Campituoglio lo più aito dii quattro, mannao pe la obbedientia a tutti li Baroni. Fra' li aitri rechiese Stefaniello de la Colonna in Pelestrina. Questo Stefaniello remase piccolo guarzone po' la morte de lo patre Stefano, e de Janni Colonna sio frate, como ditto ene. Redutto s'è hora in Pelestrina a lo forte. A questo Stefaniello mannao doa Citatini de Roma, Buccio de Jubileo, e Janni Cafarello per ammasciatori, cha dovesse obbedire li commannamenti de lo santo Senato, sotto pena de soa ira. Quelli 'mmasciatori Stefaniello retenne, e aicuni de essi mise in oscuritate. Anco li trasse uno diente, e connannaolo quattrociento Fiorini. Lo sequente die curze li campi de Roma co li siei Arcieri e Brigata. Tutto lo vestiame ne menava. Lo remore se

A *primaevis moribus ac vivendi modis, quibus pridem inhaeserat, longius nimium abierat. Antea sobrius, temperans, & abstinens, nunc immoderatus vini amator, dulciaria comedens, nullo servato temporis ordine immodice bibebat. Graecum vinum cum Flaviano, Creticum cum Rebola commiscebat. Qualibet hora intemperanter potabat, &* B *diutinis praepotationibus adeo indulgebat, ut deforme oculis esset, videre eum largissime pergraecantem. Ajebat, se macritudine, dum carceri detinebatur, contabuisse. Postea corpore succi pleno obaesus factus, rotundum & elevatum ventrem, in Asiatici Abbatis modum, habebat. Carne undique perlucidus, ceu pavo, rubicundus cute, prolixâ barbâ* C *distinctus, intempestivae vultus mutationi obnoxius, repentino oculorum ardore affectus, de praeconcepta sententia facile discedebat aeque ac de intellectu dimovebatur, ut ignis. Ejus oculi albescentes quandoque rubescebant ceu sanguis. In sublimiori parte Palatii Capitolii quatriduo quum permansisset, Baronibus per nuntios mandavit, ut obse-* D *quium ei praestituri convenirent. Inter alios Stephanulum de Columna, qui Praeneste degebat, ad se praesertim evocavit. Hic Stephanulus post obitum Stephani patris, & Johannis fratris sui, ut alibi innuimus, adolescens aetate florens, supererat. Per haec tempora in Arce Praenestina moram trahit. Huic* E *Stephanulo Nicolaus duos Romanos Cives misit, Buccium de Jubilaeo, & Johannem Cafarellum Oratores, persuasuros, ut Sacri Senatus jussis, sub poena indignationis ejus, obtemperaret. Stephanulus Oratores detinuit, quorum unum in obscuro carcere trusum, avulso dente, quadringentorum Florenorum mulctâ damnavit. Sequenti die cum arcatoribus,*

(63) Temperava lo Greco con lo Trebiano Fajano,
(*) *Cod. Bonon.* de uno Abbate Asinino.

se levao pe Roma. La mormoranza ne venne allo Tribuno de la preda de Romani, che se ne jeva.

A

ribus, & aliorum rixantium hominum colluvie egressus, Romanorum agros vastavit, & armentorum greges abduxit. Clamor in Urbe excitatus cum murmure Populi conquerentis, Romanorum bona praedis ac direptionibus exterminari, Nicolai auribus insonuit.

CAPITOLO XIX.

Cola incitato dal disprezzo e dalle scorrerie de' Colonnesi, esce contro di loro armato, & esorta con bella diceria le genti alla battaglia.

CAP. XIX.

B

Nicolaus contemtu & incursionibus Columnensium ad iram provocatus, ex Urbe armatus egreditur contra eosdem pugnaturus. Eleganti alloquutione copias suas ad certamen incitat.

ALlhora lo Tribuno cavalcao co li suoi pochi famigli. Solo jescìo de la Porta. Li sollati lo sequitaro. Tale armato, tale nò, secunno, che lo tiempo pateva. Curzero de Porta Majure alla via de Pelestrina, pe locora salvatiche e deserte. La tratta fò vana e inutele. Nò trovaro homo, nè bestia, nè arcieri. Li arcieri e li fanti de Pelestrina dotti de guerra, pe moite fiate descretamente haveano connutta la preda, e nascostala in una selva, la quale se chiama Pantano, che jace fra Tivoli e Pelestrina. Là se tennero queti la notte. Saviamente quella preda trassero de Pantano, e salvarola 'n Pelestrina. Cercato che habbe moito la jente de lo Tribuno, non trovanno cosa alcuna, perchè la notte era, venne a la Cittate de Tivoli. Là posao. Fatta la dimane, la novella jonze, che le bestie de li Romani erano tratte de Pantano, e connutte in Pelestrina. Allora lo Tribuno disse irato. *Che jova de gire de là e de chà pe locora senza vie? non* (64) *boglio più scernere Casa de la*

C

TUnc Tribunus cum paucis famulis suis equitavit. E Porta Urbis solus exivit. Milites, ut tempus ferebat, alii armati, inermes alii ejus vestigiis institerunt. A Porta Majori ad Praenestinam viam per aspera & dura loca discurrerunt. Incassum iter suscepere. Non homines, non animalia, non arcatores ullos invenerunt. Pedites & arcatores milites Praenestini, bello edocti, pluries praedas, quas circumspecte advexerant, D *in nemore, cui nomen Pantanum, inter Tiberim & Praeneste interjacens, abdiderant. Ibi noctu taciti delituerunt. Prudenter exinde praedas e Pantano extrahentes, integras Praeneste duxerunt. Quum igitur Tribuni gens diligenter ubique perquisivisset, & nihil reperire valuisset, adventante nocte, ad Tiburtinam Civitatem perrexit. In ea quievit.* E *Facto mane rumor innotuit, Romanorum armenta e Pantano deducta ad Praenestinam Urbem pertrahi. Tunc ira effervescens Tribunus dixit:* Quid juvat huc illuc per invia loca peragrare? Cum Columnensibus nolo ludicrum certamen ulterius agere. Pugnam cum iis potius conserere statuo. *Tibure quatriduo consi-*

(64) *Non voglio più schrimire con Casa*

la Colonna. A le mano boglio essere. Quattro dii in Tivoli stette. Mannao suoi editti; speditamente fece venire da Roma la Romana cavallaria, tutti li sollati da cavallo, e li fanti masnadieri. Era vivace de scrivere. Stava sio Stennardo in Tivoli con soa arma de azurro a sole de auro, e stelle de ariento, e co l'arma de Roma. Forte cosa! Quello Stennardo non era lucente como era prima. Stavea miserabile, fiacco, non dava le code a lo viento rogogliosо. Benuto lo stuolo de siei sollati le moite banniere, cornamuse, e trommette assai, venuti Missore Bettrone, e Missore Arimbaldo, li quali havea fatti Capitanii de guerra generali, li sollati se mormoravano, che voleano la paca. Li Connestavoli Todeschi demannavano moneta, che loro arme staveano in pegnio. Moite scuse trovao. Non valea più la fuga. (65) Vedi bella liesciaria, che fece alli suoi Capitanii. Habbe Missore Bettrone, e Missore Arimbaldo, e disseli: *Trovo scritto ne le Storie Romane, cha non era moneta in Commune de Roma per sollati. Lo Consolo adunao li Baroni de Roma, e disseli: Noa, che havemo li officii, e la dignitate, siemo li primi a dunare quelle, che ciascuno pò de bona volontate. Pe quello duno fò adunata tanta moneta, che justamente la militia fò pacata. Così voa doa comenzete a donare. La bona jente de Roma vederao cha voa forastieri donate. Sarao pronta a donare. Haveremo denari a furore.* Li Capitanii allora li donaro mille Fiorini, cinqueciento per uno in doa borze. Quella pecunià lo Tribuno compartìo a li sollati. A la fantaria deo miesa paca de moneta de Tivertini. Puoi adunao Puopolo ne la Piaz-

(65) Vedi lerciaria che fece

A *stitit. Illico edicta misit, quibus Romanam militiam ab Urbe ad se accersivit, omnes nimirum milites, & pedites. Solerti & sagaci mente in scribendo pollebat. Vexillum suum in Tiburtina Civitate habebat, gentilitio stemmate depictum, aurei nempe Solis, & argentearum Stellarum in coelesti campo, una cum Romae insignibus. Proh mirum! Vexillum illud* B *nullatenus ut antea splendebat. Infirmum, enerve, ac despectum conspiciebatur, nec vento, ut primum, intumescens agitabatur. Postquam ingens militum manus, & vexillorum, cornicinum, ac tibicinum multitudo una cum Domino Britone, ac Domino Arimbaldo, jam antea constitutis belli & exercitus Ducibus & Imperatoribus, compa-* C *ruerunt, milites murmura ediderunt, ut stipendia sibi solverentur. Theutonici Comestabiles pecuniam poscebant, ut oppignerata arma redimerent. Multas excusationes Tribunus pretulit. Fugae amplius locus non erat. Audi Nicolai inhonestam vafritiem, quam erga Duces suos adhibuit. Sermonem habens cum Domino Britone & Domino Arimbaldo,* D *haec dixit eis:* Historici Romanorum dudum memoriae prodiderunt, Romanam Rempublicam pecuniis exhaustam, stipendia militibus numerare quondam nequivisse. Consulem vero Romanos Dynastas coëgisse ac dixisse: Nos, qui officiis & dignitatibus fungimur, primi dona conferamus. Tantum quilibet libenter contribuat, E quantum se posse noverit. Ex * illusmodi dono tantum aeris tunc collectum fuisse legi ut militibus stipendia decenter fuerint persoluta. Ita & vos munera conferte. Quum enim probi viri Romani vos, qui alienigenae estis, dona erogare intuebuntur, & ipsi liberaliter manus aperientes donabunt. Hac via innume-

rabi-

Piazza de Santo Lorienzo de Tivoli, e fece soa bella diceria. Disse, como era ito venale anni sette: como fò 'n gratia de Carlo 'mperatore, lo cui adjutorio de prossimo aspettava. Disse, como fò in gratia de lo Papa a despietto de' Colonnesi suoi nemici. Mone era pe lo Papa Senatore de Roma, non lassato guidare pe la tirannia de Colonnesi, pe Stefaniello, serpente velenoso, jonco vallico. Dunqua intenneva de desertare Casa de la Colonna, e farli pejo, che quello, che prima li fece aitra voita. Casa maidetta, chè pe la sia supervia, Terra de Roma vive in povertate. Le aitre Contrate viveno in ricchezza. Puoi ajonze e disse: *Boglio fare la hoste sopra Pelestrina, e fareli lo vasto jenerale. Dunqua prego voi Tivertini, che de buono core ce accompagniate. In tanta necessitate ce sovvengate, e non ce abbannonate.*

CAPITOLO XX.

Cola fortificato di genti ausiliarie mette assedio in Pelestrina.

QUessa diceria fò fatta nello parapietto de li Palloni. Fatta quessa diceria, lo sequente die mosse la fantaria forestiera. Mosse tutta soa cavallaria, e lo Puopolo de Tivoli con

A rabilem pecuniam congeremus. *Tunc Duces Florenos mille, eorum quilibet nimirum quingentos, duabus repositos crumenis, contulerunt. Pecuniam hanc Tribunus militibus distribuit. Peditibus dimidia stipendia ad Tiburtinorum monetam numeravit. Postmodum in Platea Sancti Laurentii Tiburis Populum congregavit, & eleganter disserens ait; B semetipsum septennio patriâ pulsum, fere exulem perrexisse: in gratiam Imperatoris Caroli receptum fuisse, a quo suppetias brevi opperiebatur: favorem Pontificis, reluctantibus Columnensibus sibi infensis, promeruisse: modo Romae Senatorem pro Pontifice agere: tyrannidem Columnensium, & Stephanulum venenosum serpentem, ac palustrem juncum, C opponi sibi, ne ipse regimen Urbis administraret: Animo propterea proposuisse, familiam Columnensium radicitus exterminare, ac pejus quàm antea aliàs cum ipsa acturum fore: eamdem familiam pro maledicta habendam esse, cujus superbiâ Civitas Romae angustiis & paupertate molestabatur, ceterae autem regiones & loca opulentiâ & di- D vitiis affluebant. Demum & haec addidit:* Exercitum adversùs Praeneste instruere decrevi, quo omnimode devastationem eidem Urbi inferam. Ob id vos, Tiburtini, obtestor, ut mihi in tanta necessitate opitulemini, me libenti animo societis, nec me deseratis.

E

CAP. XX.

Nicolaus auxiliariis copiis munitus obsidet Praeneste.

O*Rationi huic, quam Nicolaus habuit apud antemurale Pallonum, imposito fine, sequenti die nedum externum peditatum, sed & omnem equitatum suum, ac Populum Tiburtinum cum* anno-

A con grascia & arnese ad hoste, e gìone a Castiglione de Santa Presefeta. Là posaò dii doi. Là se adunao la jente tutta. Puoi se mosse lo sequente die, e fò sopra Pelestrina con tutto sio sforzo; Anno Domini MCCCLIII. assediao Pelestrina, e allocao lo Tribuno l'hoste a Santa Maria de la Villa, doi miglia da longa da la Cittate. Là fuoro mille B cavalieri fra' Romani e sollati. Funce lo Puopolo de Tivoli, e de Velletri, e le masnade de le Communanze intorno, e de la Badia de Farfa, e de Campagnia, e de la montagnia. Puosto l'assedio, ciasche perzona cobelle facea. Solo esso Cola de Rienzo de continuo havea l'vuocchi sopra Pelestrina. Aizava lo capo, e revardava lo aito Colle, lo C forte Castiello, e conziderava per quale modo potesse confonnere, e derovinare quelle edificia. Non levava lo guardo de là, e diceva: *Quesso è quello monte, lo quale me conveo appianare*. Spesso anco continuo guardanno, e non movenno lo penziero sio da Pelestrina, vedea che pe la D parte de sopra vestiame venea da pasciere. E entrava la Porta de sopra per abbeverare; puoi tornava a li pascoli. Anco vedeva da l'aitra Porta de sopra entrare huomeni con saimarie, con some. Vedea la longa traccia de li vetturali, che venevano con fodere in Pelestrina. Allhora demannava quelli, li quali staveano E con seco, e dicea: *Quelli Somarieri che voco dicere?* Responevano quelli, che con esso stavano: *Senatore: quello vestiame veo da pascere, e torna in Pelestrina all'acqua pe bevere: quelli homini portano farina e grascia per infoderare la Terra, che non affamassi*. Allora responnea, e dicea: *Diceteme; non se poteraco pigliare li passi, cha quesso*

annona, instrumentis, & rebus ad exercitum spectantibus, movens, ad Castrum Leonis Sanctae Praxedis advenit. Ibi biduo moram protraxit. Ibi quantam potuit armatorum multitudinem collegit. Sequenti die perrexit, & cum tota armatorum suorum virtute adversus Praenestinam Urbem contendit. Anno Domini MCCCLIII. Praeneste obsidione cinxit, & exercitum apud Sanctam Mariam Villae, duobus a Civitate milliariis dissitam, castrametari voluit. In quo exercitu fuere tum Romanorum tum militum mille equites. Adfuit Populus Tiburtinus, Populus Velletranus, calones & milites circumstantium Communium, Abbatiae Farfensis, & Campaniae, & montium. Obsidione disposita, ex obsidentibus nullus quidpiam peragebat. Solus Nicolaus Laurentii oculos in Praeneste jugiter conjiciens, & caput attollens, altum Collem, ac validam Arcem attentius animo spectabat, corde agitans, quonam modo aedificium illud evertere, ac funditus exscindere posset. Quoties oculos ad locum illum convertebat, ad quem sane fixos tenebat: Hic est (*ajebat*) mons ille, qui mihi aequandus solo superest. *Saepe etiam immobili conspectu & mente secum de Praeneste perpendens, e superiori urbis parte animalium greges pabulatum venire intuebatur. Videbat, armenta ipsa per superiorem Portam aquatum ingredi, & ad pastum rursus reverti. Insuper cernebat per aliam superiorem Portam homines cum sarcinis & oneribus introire. Conspiciebat seriem factitantium vecturas, ac longum iter eorum, qui victualia Praenestinis convehebant. Tunc socios interrogabat, dicens:* Jumentarii illi quid sibi volunt! *Respondebant comites:* Pecora, Senator, a pabulo regredientia, ad aquatum Praenestae remeant. Homines farinae sarcinas, & cibariorum annonam Praenestinis inferunt, ne Urbs eorum fame

questo vestiame cosinto libberamente non gisse a pastura, e quelli non portassero fodere? Responneano li meno leali Romani e dicevano: *Tanta ene la fortura de li monti de Pelestrina, che quesse entrate & jescite de sopra e quelle non se li puoco vetare, tanta ene la salvatichezza de questo loco, che nulla hoste là pottera demorare.* Ma non era cosinto. Anco era la cruditate de li Baroni di Roma, li quali staveano a vedere che ne jesciva. Non se volevano operare. Allora lo Tribuno disse queste paravole: *Mai non te lento, si' che non te conzumo Pelestrina, e se io po' la sconfitta de Colonnesi a Porta de Santo Lorienzo havessi cavalcato co lo Puopolo de Roma, in questa terra liberamente entrava senza contradittione. Jà fora derovinata. Io non sostenneria a lo presente questo affanno. Lo Puopolo de Roma visseva in pace reposato.*

A me pereat. *His reponebat Nicolaus, inquiens:* Dicite, numquid non possumus transitus intercipere, ne armenta tam libere pabulatum ire valeant, ac ne homines & jumenta victualium copiam possint urbi suppeditare? *Minus fidi ex Romanis respondentes ajebant:* Ea est Praenestinorum montium asperitas, ut aditus ac itinera his aut B illis superius impediri minime possint. Tanta est eorum locorum inhospita solitudo, ut impossibile exercitui cuilibet sit, ibi castra vel moram figere. *Revera mentiebantur. Id enim astu ac iniquo animo suggerebant Romani Barones, cautius observantes, quem finem negotium esset habiturum. Nullam opem, nullumque auxilium con-* C *ferre volebant. Tunc Tribunus haec pretulit:* A te, Praeneste, numquam abibo, nisi postquam exterminio te attrivero. Si post cladem Columnensium apud Portam Sancti Laurentii ego cum Romano Populo obequitans ad Civitatem hanc properassem, ipsam certe, nullo mihi obstante, introiissem. Nunc solo aequatum Prae- D neste intuerer. Equidem praesenti molestiâ nullus afficerer. Romanus Populus in pace vivens quiesceret.

CAPITOLO XXI.

Si dissolve l'assedio di Pelestrina; e Cola insospettito che Messere Moreale lo volesse tradire, lo fa carcerare.

A La secunna die, che l'hoste posta fò, fò comenzato lo guasto, e fò depopulato tutto lo ghiardino de Pelestrina, tutto lo piano si' alla Cittate. Non remase aitro, che la parte de sopra, meno che lo tierzo. Quello poco non fò depopulato, perchè alli dii otto la hoste se partìo,

CAP. XXI.

Obsidio Praenestinae urbis dissolvitur. Nicolaus suspicans Dominum Morealem proditurum se esse, eum E carceri mancipat.

A *Ltera die, postquam exercitus castra fixerat, devastare ac depopulari coepit Nicolaus cuncta Praenestinorum viridaria, totamque planitiem usque ad Civitatem. Nihil aliud remansit illaesum, quàm urbis pars superior, minus ferme tertiâ parte. Haec sane modica populationem evasit. Verùm octavo die*

tìo, e queſſa partenza fò per doi caſcioni. La prima, che Velletrani erano odioſi con Tivertini. Subitamente ſe mettevano drento de Peleſtrina. Pe tale via fuoro havuti ſoſpietti, che la baratta non ſe levaſſe nell' hoſte. La ſecunna caſcione fò, che la fante de Miſſore Moreale (lo quale ſe ne era venuto da li ſiei fratielli) ſentìo ſavellare più boite a lo ſio patrone, cha bolea in onne patto accidere lo Tribuno Cola de Rienzo, che li havea cacciato da le mano, e tuoito quanto eſſi haveano, e non ce era ſperanza de rihavere cobelle, e quello che era pejo, poche bone parole. Che te fece la bona femmena? Perchè habbe moite male parole, e oltrajo, e mali fatti da lo ſio patrone, ſe ne jìo a trovare lo Tribuno, e lamentannoſe, ſcoperſeli, e revelaoli quanto Miſſore Moreale havea ditto, che bolea fare. Pe tale caſcione lo Tribuno preſtamente lo fece chiamare, e miſelo preſcione in Campituoglio, co li ceppi e co' li fierri a li piedi inſiemmora co li ſiei fratielli, cha eſſi ancora havevano ſparlato de lo Tribuno, ed erano de conziento co lo fratiello ſio, e pe tale caſcione li haveano malo animo adduoſſo. Fra tanto lo Tribuno iva cercanno onne via de derupare Peleſtrina: e jiva penzanno, donne pottera cacciare denari pe dare lo ſuollo a la jente ſea, perchè moito mormoravano, che volevano denari de la loro paca, e pe queſſo fatto eſſo ſe connoleva. Hora bedennoſe Frate Moreale preſo per opera de la ſia fante, e ſapeva quanto eſſa potea dicere, forte dubbitao, che queſſa foſſe l'ultima ruina ſoa. Pure fece core, ſapenno, che lo Tribuno era in biſuogno de moneta. Se deſpuſe de bedere ſe in qualche manera

ra

A *die exercitus duplici de cauſſa abire fuit coactus. Primo, Velitrenſes odio proſequebantur Tiburtinos. Suſpicio propterea oborta adverſus eos, ne ſubito Praeneſtinam Civitatem intrarent, & ſeditionem in exercitu cierent. Secundo, ancillula quaedam Domini Morealis (qui ad fratres ſuos acceſſerat) ſaepius Dominum ſuum aſſerentem audiverat, ſe quacum-* B *que via fore interfecturum Nicolaum Laurentii Tribunum, qui ei & fratribus rapuerat quidquid poſſederant, nulla ipſis relicta ſpe quidpiam de abreptis recuperandi, nulliſque, quod pejus erat, datis a Nicolao bonis verbis. Itaque quid egerit muliercula, audi. Quum a Moreali domino ſuo dicteria, convicia, & percuſſiones fuiſſet paſſa, Tribunum adiit,* C *& conquerens detexit ac revelavit, quae Dominus Morealis adimpleturum ſe fore aſſeveraverat. Ob id nullà morà Nicolaus Morealem evocavit, & protinus in Capitolii carceribus ipſum mancipavit, compedibus ferreis eidem appoſitis. Fratres poſtmodum Morealis, quòd de Tribuno male fuiſſent loquuti, & cum germano concordes eſſent, ac ob id infenſo* D *oculo Nicolaum obſervarent, carceribus incluſit. Interim Tribunus omnem exquirebat modum, quo Praeneſte funditus everteret. Conſiderabat, undenam ſibi pecunia obvenire poſſet, qua copiis & militibus, nimium inſuſurrantibus, & mercedem expetentibus, ſtipendia numeraret. Hac de cauſsà Tribuni animus non parum angebatur. Frater Morealis videns* E *ſemet operà ancillulae captum, & in carcerem truſum, ſcienſque quidquid famula adverſùs ipſum deponere potuiſſet, ſummopere dubitavit, quin muliercula extremo exitio ſibi denique eſſet. Animum tamen reſumſit, quòd noverat, Nicolaum pecunià indigere. Igitur propoſuit, aliquam adhibere viam, ut a vinculis exſolveretur. Quamobrem effecit, ut Domino Nicolao Laurentii innoteſceret, Morea-*

rea-

ra pottera libberarefe; e cofinto fece intennere a Miffore Cola de Rienzo, che fe lo laffava jire, che effo lo habbera provifto de tutto lo fuollo e jente armata, che fuora bifuogno, e darele tutto quello che boleva. Penzanno donca Frate Moreale de recepere la gratia, jeva dicienno a li fiei fratielli prefoni Miffore Arimbaldo, e Miffore Bettrone: (*) *Trattenateve quà voa, e laffate gire a me, che io li farrajo venire dieci milia, vinti milia Fiorni, e moneta e jente quanto li piace.* Allhora refpufero fiei fratielli: *Deh faccialo per Dio!* A queffe paravole non trovava tutore aicuno.

CAPITOLO XXII.

Efame rigorofo e morte di Meffere Moreale.

FAtta la notte preffo da primo fuonno Fra Moreale fò menato a lo tormento. Quanno vidde la corda, defdegnato con mormoratione diffe: *Ja ve hajo bene ditto, che voa ruftichi villani fite, volennome ponere a lo tormiento. Non vedete che io fo' Cavalieri? Como ene in voi tanta villania!* Puro uno poco fò aizato: allhora diffe: *Io fo' ftato Capo de la granne Compagnia. E perchè fo' Cavalieri, fo' voluto vivere ad honore. Hajo revennute le Cittati de Tofcana; meffagli la taglia; derupate Terre, e prefa la jente.* Allhora fò tornato ne lo loco de (**) li foi fratielli. Conubbe cha morire li convenia. Domannao penetentia, e pe tutta la notte habbe con feco uno Frate, lo quale lo confeffava. E cofinto ordenao tutti fuoi

A *realem totum aes militare, quo Tribunus egebat, collaturum fore, armatorum copias, quantas Nicolaus voluiffet, fubminiftraturum, & denique quidquid Tribunus petiiffet, contributurum, dummodo Morealis ipfe a Nicolao in priftinam libertatem affereretur. Spe falutis impetrandae illectus, fratribus fuis Domino Arimbaldo & Domino Britoni fecum in*

B *vinculis detentis dicebat:* Vos heic ftantes fuftinete, ufquedum decem aut viginti millia Florenorum & pecuniam Tribuno numerare poffim, ac armatos, quos cupit, collectos offerre valeam. *Fratres tunc refponderunt:* Utinam id praeftare poffis! *Talia dicens Morealis, neminem tamen, qui intentionem fuam promoveret, inveniebat.*

C

CAP. XXII.

Severum judicium, & mors Domini Morealis.

NOctu circa primam horam fomni, Frater Morealis ad tormenta perductus fuit. Tortorium funem ut confpexit,

D *indignatione fumma commotus ait:* Nonne dixi, vos rufticanos homines effe, qui putaveritis, me tormento fubjicere? Num non noftis, me honore Militiae fungi? Undenam vobis ineft tanta rufticitas? *Aliquantifper fune a terrâ elevatus addidit:* Ego fane magnae Societatis Dux fui. Quia Militem ago, decenter & honorifice

E vitam traducere quaefivi. Civitates per pecuniam fe redimere coëgi. Tributa indixi. Urbes & loca fubverti. Homines captivos abduxi. *Tunc in priftino carceris loco una cum fratribus fuis inclufus fuit. Intellexit, mortem nequaquam effugere fe poffe. Poenitentiae commodum tempus poftulavit, &* no-

(*) *Softenga quì uno o doi de voi. Laffi gire mi. Io li farajo.* Cod. Bonon.
(**) *Cod. Bononienf.* de li foi fratielli intro li ceppi redutto in riftretto fra' foi fratielli.

suoi fatti. Odenno lo mormorito de suoi fratielli, ad hora se voitava ad essi, e parlava, e questе paravole diceva: *Doici frati non dubbitete. Voa sete zitielli joveni. Non havete provato le onne de la ventura. Voa non morerete. Io morò, e de mia morte non dubito. La vita mia sempre fò con tribulationi. Fastidio me era lo vivere. De morire non dubitava. So' contiento, cha moro in quella Tierra, dove morio li beati Santo Pietro e Santo Pavolo. Benchè nostra desaventura ene pe toa colpa Missore Arimbaldo, cha me hai connutto in quesso labirinto. Non perciò quesso lasso,* (66) *non ve mormorete, ne ve dogliate de me, cha io moro volentieri. Homo so'. Como ciello foi ingannato. Como l'aitri huomini so' tradute. Dio me haverao misericordia. Foi buono a lo munno, sarajo buono denanti a Dio, e specialmente non dubito, perchè venni con intentione de bene fare. Voa joveni site. Temete; cha non havete conosciuto, que ene la fortuna. Pregove cha ve amete, e site valorusi a lo munno, como foi io, che me feci fare obedientia a la Puglia, Toscana, & alla Marca.* Spesse volte così dicenno, lo die se fece. La dimane voize odire la Messa, e odiola, stanno scaizo a nude gamme. A l'hora de miesa Tierza fò sonata la campana, e fò adunato lo Puopolo. Connutto Fra Moreale ne le Scale a lo Lione, stava inninocchiato denanti a Madonna Santa Maria; e a le sie gote tenevase uno Cappuccio de suro con uno freso de auro. Adduosso teneva uno juppariello de velluto bruno, cosito de fila de auro. Desciento era senza aicuno cegniemento. Le caize in gamme de scuro. Le mano legate large. E teneva la Croce santa in mano. Tre Fraticielli con esso sta

A *noctem totam simul cum regularis instituti Fratre, cui piacula propria confessione revelavit, Morealis ipse transegit. Postquam sibi, & animi rebus consuluisset, quaestum ac murmura germanorum audiens, ad eos conversus, quandeque haec dicebat:* Dilecti fratres, ne dubitate. Vos florentes adhuc aetate juvenes nondum fortunae ictibus subjecti fuistis.
B Non moriemini. Ego mortem subibo, de qua ulterius non ambigo. Tristissimis semper dies mei agitati sunt curis. Vita fastidio mihi erat. Mortem minime perhorrescebam. In Urbe perquam libenter morior, in qua dies suos expleverunt beati sanctique viri Petrus & Paulus. Licèt enim culpâ tuâ, A-
C rimbalde, infortunium hoc mihi evenerit, qui ut in hunc labyrinthum venirem, me pertraxisti, tamen caussâ meâ ut mortem appetatis nullatenus opto. De me ne conqueramini. Lubens vitâ excedo. Homo sum. Veluti avis decipulâ captus fui. Ut ceteri mortales proditus sum. Misericordiam apud Deum me fore conse-
D quuturum spero. Quum in mundo recte vixerim, rectus in conspectu Numinis apparebo: de quo praesertim confido, quum rectâ intentione, & bene agendi voluntate huc me contulerim. Vobis adhuc juvenibus pertimescenda superest fortuna, quam nondum novistis qualis erga vos sit futura. Vos enixe oro, ut invicem
E diligatis, utque exemplo meo fortiter ac strenue, dum vixeritis, agatis. Mihi certe Apulia, Tuscia, & Marchia obtemperarunt. *Haec saepius repetiit. Adveniente die, pedibus excalceatus, Missae sacrificium mane auscultare voluit. Circa dimidium Tertiarum ad pulsum campanae Populus se congregavit. Fratrem Morealem ad Scalas* Leo-

(66) *lasso: non ve morerete: non ve dogliate*

staveano. Mentre che odeva la sententia, parlava, e diceva: *Ahi Romani! come consentete mea morte? Mai non ve feci offesa. Ma la vostra povertate e le mee ricchezze me faco morire.* Puoi diceva: *Dove so' io coito! pe mea fè dieci tanta jente me hajo veduta denanti, e più che quessa non ene.* Puoi diceva: *So' alegro de morire là dove morío Pietro e Pavolo. La mea vita senza trivolatione non ene stata.* Puoi dicea: *Tristo quesso malo traditore po' la mea morte.* Ne la sententia fuoro mentovate le forche. Allhora stordìo forte, e levaose subito in piedi como perzona smarrita. Allhora quelli, che staveano intorno, lo confortaro, cha non dubitassi. Fecero fede, cha connannato era a la testa. De ciò fò contiento, e stette queto. Abbiato a lo piano, pe tutta la strada non finava volverse de là e de chà. Parlava, e diceva: *Romani, injustamente moro. Moro pe la vuostra povertate, e pe le mie ricchezze. Quessa Cittate intenneva de relevare.* Moite cose diceva: (67) *Ah pietà*, (*) *ah pietà!* La Croce vasava. Forte se maniava de quello che poteva. Homo operativo, triunfatore, sottile guerrieri. Da Cesare fi' a quesso die mai non fò aicuno migliore. Quesso ene quello, lo quale con fortuna arrivato ruppe in piaja Romana, como ditto ene de sopra, de la Galea sorrenata. Puoi che fò ne lo piano, là dove fuoro le fonnamenta de la Torre, fatta la rota intorno, inninocchiaose in terra; puoi se levao, e disse: *Non stò bene.* Voitaose vierzo Oriente, e recommannaose a Dio. Puoi se inninocchiao in terra. Basao lo cieppo, e disse: *Dio te salvi santa justitia.* Fece co la mano una Croce sopra

Leonis duxerunt. Is genibus provolutus ad imaginem Sanctae Mariae, faciem cucullo atri coloris, auri fasciolâ variato, obvelaverat. Thorace serico gausapino nigri coloris, aureis filis consuto, amictus, cingulo prorsus discinctus, caligis fuscis indutus, manibus molliter vinctus, Crucem sanctam manu gestabat. Tres regularis ordinis Fratres eumdem consolationibus recreantes sociabant. Morealis quum latam in se sententiam promulgari publice audiebat, in haec verba erumpebat. Quei de morte mea, Romani, consentire potestis! In nullo vos umquam ego offendi. At paupertas vestra & divitiae meae morte me damnant. *Inde ajebat:* Ubinam captus sum! Gentium multitudinem hercle majorem decies & amplius numero, quàm quae heic adest, a nutu meo pendentem dudum habui. *Postea addebat:* Laetanter morior, ubi Petrus & Paulus vitâ excessere. Dum vixi, afflictiones perpetuò sum perpessus. *Subdebat insuper:* Vae iniquo proditori meo, postquam mors me sustulerit! *In sententiae promulgatione de furcis mentio fuit facta. Tunc Morealis animo vehementer exturbatus, in pedes illico se erexit, ceu terrore nimium concitatus. At ii, qui circum latera ejus adstabant, consternato consolationem adhibuere, testificantes, ipsum detruncatione capitis damnatum fuisse. Quod ut audiit, satis habuit & acquievit. Iter per planitiem suscipiens, numquam destitit per totam viam, quin huc & illuc se converteret. Loquebatur ac dicebat:* Injuste, Romani, morior. Ad mortem paupertas vestra ac divitiae meae me adducunt. Urbem hanc ad majora extollere proposueram. *Plura alia proferebat, ut ad miserationem sui aliorum animos permo-*

(67) diceva: a pede la Croce vasava.
(*) A pita a pita. (*fortassis* idemtidem) *Cod. Bonon.*

ſopra lo cieppo, e vaſaola. Traſſeſi lo cappuccio, e gettaolo. Puoſta che li fò la mannara in cuollo, favellao e diſſe: *Non ſtajo bene*. Allhora era ſeco moita bona jente, fra' li quali lo ſio Medico de Piaghe. Queſſo li trovao la jonta dell' uoſſo de lo cuollo. Poſto lo fiero a lo primo coipo ſtoizao in là. Pochi peli de la varva remaſero ne lo cieppo. Frati Minori toizero ſio cuorpo in una caſſa jonto lo capo co lo buſto. Pareva che attorno a lo cuollo haveſſe una zaganella de ſeta roſcia. Fò tumolato in Santa Maria dell' Arocielo lo eſciellente homo Fra Moreale, de lo quale fama ſonao pe tutta la Italia, de vertute e de grolia. Ne la Cittate de Tivoli ſtajeva uno domeſtico ſio, de ſio lennajo, lo quale odita la morte de ſio Signiore, lo ſequente die de dolore morìo ſenza remedio.

A *moveret. Cruci oſcula infigebat. Poſtea in furorem veluti labebatur, & quantum poterat, agitabatur. Is enim fuit vir laboris & operis amantiſſimus, militari ſagacitate ac triumphis praeclarus. A Caeſaris aevo uſque ad haec tempora nemo certe eum virtute praecelluit. Hic ille fuit, qui maris tempeſtate propulſus ad Romanum litus infractâ navi appulit, ut alibi meminimus, quum de triremi in arenam impactâ ſermo fuit. Igitur poſtquam in planitiem devenit ad locum, ubi Turris fundamenta fuere, peracto giro circum, genibus innixus humi, & inde erectus pedibus ait:* Me haud bene locavi. *Ad Orientem ſe convertit, & ſemetipſum Deo commendavit. In genua denuo ſubnixus ſupplicii ſtipitem deoſculans dixit:* Salve Juſtitia ſancta. *Facto Crucis ſigno ſuper ſtipite, & Cruci oſculo dato, cucullum e capite traxit, abjecitque. Quum collo impoſita eſſet ſecuris, dixit:* Haud recte me appoſui. *Tunc ex honeſtis probiſque viris, qui ipſum ſociaverant, Medicus Chirurgus ipſius Morealis erat. Chirurgus juncturam oſſis colli adinvenit ei. Quo facto injecta ſecuris primo ictu caput, quod protinus ſubſultavit, recidit, paucis barbae pilis in ſupplicii ſtipite remanentibus. Fratres Minores corpus ejus capiti jungentes, in quadam capsâ compoſuerunt. Circum colli extremitatem ſegmentum veluti ſerici rubei apparebat. Apud Sanctam Mariam in Ara Coeli cadaver egregii viri Fratris Morealis ſepulturae traditum fuit; cujus gloria, virtus, ac nomen per totam Italiam claruerunt. In Urbe Tiburtina quidam familiaris ejuſdem, ac de ipſius progenie natus, quum domini ſui mortem intellexiſſet, poſterâ die dolore obrutus immedicabilis obiit.*

(Marginal letters B, C, D, E in the centre gutter.)

CAPITOLO XXIII.

Cola palesa i motivi, pe' quali hà dannato Messere Moreale. Crea Capitano di Popolo Riccardo degli Aniballi Signore di Monte Compatro. E novamente stringe Pelestrina e i Colonnesi.

Muorto questo valente homo, li Romani ne stavano forte afferrati. Allhora lo Tribuno adunao lo Puopolo e disse: *Signiori, non stajate turvati de la morte de questo homo, che ene stato lo pejure homo de lo munno. Hao derobbato Cittati e Castella; muorti e preso huomeni e donne: doi milia femmene manna cattive. A lo presente era venuto pe turvare nuostro stato, e nò relevarelo. Cercava de essere libbero Signiore. Esso voleva le gratie fare. Voleva depopulare Campagnia, e Terra de Roma, lo residuo de Italia. Nuostra briga bene connuceremo a buono fine co la gratia de Dio. Ma a lo presente faremo como fao lo Trescatore de lo grano. La spulla e le scorze voite manna a lo viento.* (69) *Le vaca nette se serva per sì. E così noa havemo dannato questo faizo homo. La moneta soa, li cavalli, le arme terremo pe fare nuostra briga.* Pe queste paravole Romani fuoro aiquanto acquietati. Fra tanto una espressa lettera e commannamento venne da lo Legato, che Missore Arimbaldo li fosse mannato sano e saivo. Così fò fatto. Remase sio frate Missore Bettrone ne le catene. De la moneta de Fra Moreale habbe lo Tribuno gran parte; tutta nò, perchè Missore Janni de Castiello ne habbe la majure parte. Allhora li Nuobbeli de Roma se guardavano

(69) lo viento: le vacarelli se serva

CAP. XXIII.

Nicolaus rationes patefacit, quibus Dominum Morealem morte damnavit. Riccardum de Aniballis, Dominum Montis Compatris, Populi Ducem constituit. Rursus armorum vim infert Praenestinis & Columnensibus.

L*Audati potentis viri morte, animis Romanorum vehementi offensione commotis, Tribunus sermone instituto haec ad Populum coadunatum exposuit:* Mors hominis hujus, Domini, nullam acerbitatem vobis exhibeat, quum ipse mortalium omnium pessimus extiterit. Jam enim Urbibus & Castellis expoliatis, interfectis partim, partimque detentis viris ac mulieribus, duo millia feminarum captiva ille abduxit. Ad hanc Urbem, regimen nostrum subversurus, non autem in melius reducturus advenerat. Libere dominationem consequi exquirebat. Officia praestare & aliis gratificari studebat. Campaniam depopulari, Romanorum ditiones, ac reliquam Italiam exterminare animo praeconceperat. Negotium nostrum Deo dante ad bonum finem nos utique redigemus. Nunc a frumenti ventilatore exemplum desumemus. Ille sicuti vanro granum expurgans, folliculos glumisque vento disjectis emundat, ac perpurgatum triticum sibi retinet, ita & nos vitiosum hominem illum mortis supplicio addiximus. Pecunia, equi, & arma ejus nobis erunt, ut rem nostram optato exitu concludamus. *His auditis Romanorum iracundia nonnihil defervuit. Interea Legatus conceptâ epistolâ missâ praecepit, ut Dominus Arimbaldus illaesus*

vano da esso, como da traditore, perchè non servava fede a sio amico. Allhora Cola de Rienzo pacao li sollati espeditamente da pede e da cavallo, quelli che remanere voizero. Li aitri liberamente lassao tornare. Recoize arcieri in granne quantitate. Da treciento huomini da cavallo havea. Fece Capitanio de lo Puopolo lo savio e saputo guerrieri Liccardo Imprennente de li Aniballi, Signiore de Monte de li Compatri. Mise le Malnade intorno a le terre de Pelestrina. In Frascati teneva masnada de fanti, e de arcieri. Ne la Colonna tenea masnada de fanti e de arcieri. In Castiglione de Santa Prezeta mise masnada de fanti. In Tivoli teneva lo Menescalco. Se reservao in Roma ne lo Campituoglio pe provedere, e pe vedere che era da fare. Granni penzieri. Havea da procacciare moneta pe sollati. Restretto se era a povera spesa. Onne denaro voleva pe pache. Mai non fò veduto tale homo. Solo esso portava lo penzieri de' Romani. Più vedeva esso stanno in Campituoglio, che suoi Officiali ne le locora puosti. Sempre vussava, sempre scriveva a li Officiali. Dava lo modo, l' ordine da fare cose, e li fatti prestamente; de chiudere li passi, donne se facevano le offese; de prennere huomini e spie. Mai non finava. Mai suoi Officiali stavano lienti e freddi. Ma non facevano cosa notabbele, saivo lo prode guerrieri Liccardo, lo quale non se infigneva. Notte e die faceva predare Colonnesi: pe tutta Campagnia li persequitava. Non li lassava cogliere cielo. Consumava Stefaniello, e Colonnesi, e Pelestrinesi. La guerra menava a buono fine, como mastro, che sapeva li passi e le locora. Conoscieva li tiempi. Sapease fare amare

A *laesus ac salvus ad eum destinaretur. Id protinus adimpletum fuit. In compedibus vinctus remansit ejus frater Dominus Brito. Maximam non autem integram quantitatem pecuniarum Fratris Morealis Tribunus in sua potestate habuit; nam Dominus Johannes de Castello majorem ex ea partem percepit. Tunc Romani Nobiles intentis oculis*
B *Tribunum observare coeperunt, veluti proditorem, qui fide erga amicum suum defecerat. At Nicolaus Laurentii militibus & peditibus stipendia promte tunc numeravit, remanere volentes retinens, discedere autem cupientes libere dimittens. Arcatorum multitudinem collegit. Trecentos circiter equites habebat. Ducem Populi Riccardum de Aniballis,*
C *Dominum Montis Compatrum, virum militari prudentia ac audacia celebrem, constituit. Militum manus circum loca Praenestina missas disposuit. Peditum & arcatorum familiam in Tusculo collocavit. In Columna peditum item & arcatorum turmam tenebat. In Castroleone Sanctae Praxedis peditum gentem similiter induxit. Tibure morabatur Mare-*
D *scalchus. Tribunus ipse Romae in Capitolio moram trahere decrevit, ut agendis consuleret, & ea, quae suscipienda erant, aptius intueretur. Magni momenti negotia in animo volvebat. Aes militare cumulandum sibi erat. Sumtui idcirco pepercerat, modico vivens. Pecuniam, quam poterat, pro dandis stipendiis exigebat. Numquam*
E *alter ei similis visus fuit. Ipse solus Romanorum omnium cogitationes in se susceperat. Stans in Capitolio plus ipse cernebat, quàm Duces per loca dispositi. Eos indesinenter per epistolas incitabat. Iisdem modum normamque gerendarum rerum, ac celeriter perficiendarum injungebat. Unde viarum transitus praecluderent, unde ab hostium offensionibus praecaverent, eis demonstrabat, atque incul-*

amare da sollati. Era obbedito de voglia. Dicevano l'Ongari: *mai non fò veduto tale Capitanio sì valoroso*. Desarmato voitava la mano, dicenno: *quello vestiame venga cbà*. Como lo dicea, cosinto veneva. A buono fine la guerra veneva.

CAPITOLO XXIV.

Relazione dell' infelice morte di Cola.

HOra voglio contare la morte de lo Tribuno. Havea lo Tribuno fatta una Gabella de vino, e de aitre cose. Pusele nome *Suffidio*. Coize sei denari pe soma de vino. Coglievase la moita moneta. Romani se lo comportavano pe havere stato. Anco stregneva lo sale, pe più moneta havere. Anco stregneva soa vita, e soa famiglia ne le spese. Onne cosa penza pe sollati. Repente piglia uno Cittatino de Roma, nobbele assai, perzona sofficiente, saputa. Nome havea Pannolfuccio de Guido, homo vertuoso assai. Desiderava la Signioria de lo Puopolo. E sì li troncao la testa senza misericordia, e cascione aicuna. De la quale mor-

A *inculcabat, ut homines & exploratores captivarent. Numquam cessabat. Numquam Duces armorum inertià ac torpedine detinebantur. Verùm ii nihil memorià dignum patrabant, si generosum bellatorem Riccardum excipias, qui minime desidiosus die noctuque Columnenses praedatum ibat, & eos per totam Campaniam insequebatur adeo, ut respi-* B *rare illos nullatenus sineret. Stephanulum, Columnenses ceteros, ac Praenestinos populationibus vexabat. Bellum, utpote bellandi peritissimus, ad bonum finem perducebat, quippe qui aditus, reditus, loca, & tempora optime noverat. Militum amorem & obedientiam sibi conciliaverat. Ajebant Hungari:* Dux tanta fortitudine praestans nu- C squam in orbe fuit editus! *Inermis manum convertebat, dicens:* Huc grex ille animalium accedat. *Illico, ut dixerat, adducebatur. Ejus ductu ad bonum finem bellum vergebat.*

C A P. XXIV.

Descriptio infaustae mortis Nicolai.

D HOc loco Nicolai Tribuni mors se se *mihi describenda offert. Vectigal vini & aliarum rerum Tribunus indixerat. Vectigali nomen* Subsidii *imposuit. Pro qualibet vini sarcina sex denarios exegit. Hinc magna pecuniarum quantitas colligebatur. Romani, ut proprium statum tuerentur, id patiebantur.* E *Salis insuper vectigal auxerat, ut majorem pecuniam cogeret. Sibi ac familiae suae a sumtu admodum temperabat. Curam & cogitationem omnem militibus impendebat. Repente Civem Romanum, magnae nobilitatis virum, honestum ac prudentem, Pandolfuccium Guidonis nuncupatum, captum comprehendit. Pandolfuccius dominationem in Populo affectabat. Hunc detruncatione capitis absque ulla*

morte tutta Roma fò turvata. Stavano Romani como pecorella. Queti non ardivano favellare. Così temevano queſto Tribuno, como Demonio. *In loco conſilii obtinebat omnem ſuam voluntatem, nullo Conſiliatore contradicente; ipſo inſtanti, ridens plangebat, & remittens lacrymas & ſuſpiria ridebat. Tanta ei inerat varietas & mobilitas voluntatis.* Hora lacremava, hora ſgavazzava. Poi ſe deo a prennere la jente. Prenneva queſſo o quello, revenneali. Lo mormorito quetamente pe Roma ſonava. Pe ciò a fortezza de sì ſollao cinquanta pedoni Romani pe ciaſche Rione, prieſti ad onne ſtuormo. Le pache non li dava. Prometteva onne die. Tenevali in ſperanze. Promettevali abunnantia de grano, e coſe aſſai. *Noviſſime* caſſao Liccardo de la Capitanìa, e fece aitri Capitanii. Queſſa fò la ſoa ſconfittura. Allora laſſao Liccardo lo predare, e lo ſcollecito guerrejare, muormorannoſe debitamente de sì ingrato homo. Era de lo meſe de Settiemmoro, a dii otto. Stavea Cola de Rienzo la dimane in ſio lietto. Haveaſe lavata la faccia de Grieco. Subitamente veo voci gridanno: *Viva lo Puopolo: Viva lo Puopolo.* A queſſe voci la jente trajeva pe le ſtrate de là e de chà. La voce ingroſſava. La jente creſcieva. Ne le capocroce de Mercato accapitao jente armata, che beneva da Santo Agnilo e da Ripa, e jente che beneva da Colonna e da Trejo. Como ſe jonzero inziemmora, così mutata voce diſſero: *Mora lo Traditore Cola de Rienzo, mora.* Hora ſe fionga la joventute ſenza raſcione, quelli propio, che ſcritti havea in ſio ſuſſidio. Non fuoro tutti li Rioni, ſalevo quelli, li quali ditti foro. Corzero a lo Palazzo de Campituoglio. Allora ſe ajon-

A *ulla pietate ac immiſericorditer condemnavit. Pandolfuccii mors vehementer totius Urbis Romanae animos irritavit. At Romani ceu pecudes obmuteſcebant, non audentes quidquam loqui. Ita Tribunum tamquam Diabolum pertimeſcebant.* In loco conſilii obtinebat omnem ſuam voluntatem, nullo Conſiliatore contradicente: ipſo inſtanti ridens

B plangebat, & emittens lacrymas & ſuſpiria ridebat. Tanta ei inerat varietas & mobilitas voluntatis. *Modo enim lacrymabatur, modo effuſe ridebat. Demum mentem applicuit capturis hominum. Hos igitur & illos capiebat, & pecuniariae mulctae vitam & libertatem eorum addicebat. Per Urbem murmur ob id ſecreto ſerpere coepit.*

C *Ut propriae ſaluti conſuleret Tribunus, quinquaginta pedites Romanos per unamquamque Regionem Civitatis, pecuniâ conduxit, promte ſibi ad quemcumque ſtrepitum adfuturos. Iis ſtipendia non ſolvebat. Quotidie eadem ſe daturum promittebat. Eos ſpe alliciebat. Frumenti, multarumque rerum annonam iiſdem pellicebatur.* Noviſſime *Riccar-*

D *dum ducatu ablegavit, & alios Duces ſubrogavit. Id ruinam Tribuno peperit. Tunc Riccardus ſemet continuit a praedis agendis, & a certaminibus ſubeundis, juſte conqueſtus de viro tam ingrato. Octava die menſis Septembris Nicolaus Laurentii mane in lecto ſuo decumbens faciem laverat vino Graeco. Subitò vocum obſtrepentium clamor inſo-*

E *nuit:* Vivat Populus, Vivat Populus. *His vocibus Populus huc illucque per vias undique concurrit. Clamor augebatur, & Plebs increbreſcebat. In capite Crucis Mercati apparuerunt armati viri, qui a Sancto Angelo & a Ripa advenerant, nec non & hominum vulgus, qui a Columna & Trejo accedebant. Quum omnes ii ſimul ſe conjunxere, immutatâ voce clamarunt.* Moria-

ajonze lo moito Puopolo, huomini e femmene, e zitelli. Jettavano prete; faco strepito e romore; intorniano lo Palazzo da onne lato dereto e denanti, dicenno: *Mora lo Traditore, ch' ao fatta la Gabella, mora*. Terribele ene loro furore. A queste cose lo Tribuno reparo non fece. Non sonao la campana. Non se guarnìo de jente. Anco da prima diceva: *Essi dico; Viva lo Puopolo, e anco noa lo dicemo. Noa pe aizare lo Puopolo quà stamo. Mei scritti sollati soco. La lettera de lo Papa de la mea consermatione venuta ene. Non resta se non piubbicarla in Conziglio*. Quanno all' ultimo vide, che la voce terminava a male, dubitao forte, spetialmente cha esso fò abbannonato da onne perzona vivente, che in Campituoglio stava; Judici, Notari, Fanti, & onne perzona havea procacciato de campare la pelle. Solo esso con tre perzone remase, fra' li quali fò Locciolo Pellicciaro sio pariente. Quanno vidde lo Tribuno puro lo tumulto de lo Puopolo cresciere, beddese abbannonato, e non proveduto, forte se dubitava. Domannava a li tre, que era da fare. Volenno remediare, fecese voglia, e disse: *Non irao consinto pe la sede mea*. Allhora se armao guarnitamente de tutta arme a muodo de Cavalieri. La varvuta in testa, corazza, falle, e gammiere. Prese lo Confalone de lo Puopolo, e solo se affece a li baiconi de la Sala de sopra majure. Destenneva la mano. Faceva semmiante che tacessino, cha volea favellare. *Sine dubio* cha se lo havessero ascoitato, li habbera rotti, e mutati de opinione. L'opera era svaragliata. Ma li Romani non lo volevano odire. Facevano como puorci. Jettavano prete. Valestravano. Curro con fuoco per arde-

A riatur proditor Nicolaus Laurentii, moriatur. *Tunc in unum convolavit juvenum multitudo, nulla ratione ductorum, ac illorum praesertim, quos Tribunus, ut sibi praesidio essent, conscripserat. Urbis Regiones omnes non adfuere. Ii tantum conspiravere, quos innuimus. Ad Palatium Capitolii cursim perrexerunt. Tunc Populus se cum ipsis* B *conjunxit, viri, mulieres, ac pueri. Saxa projiciebant. Clamores & strepitus edebant. Ante & retro, & ex omni latere Palatium circumcinxere, dicentes:* Proditor, qui vectigal indixit, moriatur, moriatur. *Invalescebat terribilis eorum furor. Tribunus nullum remedium his motibus quaesivit. Campanam non pulsavit. Nullâ armatorum custo-* C *diâ se munivit. Commotionis exordio ajebat:* Ipsi dicunt: Vivat Populus. Nos id utique dicimus. Nos, ut Populum extollamus, heic immoramur. Milites meos conscripsi hos ego. Pontificis Epistola Romam jam allata fuit, qua dignitas mea confirmatur. Nihil aliud superest, quam quod in Consilio Populi promulgetur. *At post-* D *quam percepit, clamorem Romanorum ad pejora inclinare, nimium sibi ipsi timuit, praecipue autem, quum semet ab omnibus ac singulis stantibus in Capitolio deseri conspexit. Judices enim, Notarii, Curiae Nuntii, & ceteri omnes fugâ salutem propriam quaesierant. Tribunus solus una cum tribus sociis remansit, ex quibus fuit Locciolus Pellic-* E *ciarius ejus affinis. Quum agnovit Nicolaus, tumultum Populi ingravescere, ac vidit omnes a se defecisse, ope & consilio destitutus, dubitavit admodum. Tres socios suos rogabat, quid agendum censerent. Hinc volens aliquatenus oborto malo prospicere, resumta audaciâ dixit:* Aedepol negotium istud haud ita se habebit. *Tunc qualibet arma in Militis modum ornate induit; caput galeâ,*

ardere la porta. Tante fuoro le valestrate e li verruti, che a li baiconi non poreo durare. Uno verruto li coize la mano. Allhora prese quesso Confalone, e stennea lo zendaro. De ammedoa le mano mostrava le lettere de auro, l' arme de li Cittatini de Roma, quasi venesse a dicere: *Parlare non me lassate. Ecco che io so' Cittatino e puopolaro como voa. Amo voa; e se accidete me, accidete voa, che Romani site.* Non vaize quessi modi tenere. Pejo fao la jente senza intellietto. *Mora lo Traditore*, chiama.

Non potenno più sostenere, penzao per aitra via campare. Dubbitavase de remanere sù ne la Sala de sopra, perchè anco stava presone Missore Bettrone de Narba, a chi fatta havea tanta injuria. Dubitava cha nò lo accidesse de soa mano. Conoscieva, e bedeva, che responnea a lo Puopolo. Penzao partirese de la Sala de sopra, e delongarese da Missore Bettrone, pe cascione, como ditto ene, de più securitate. Allhora habbe tovaglie de tavola, e legaose in centa, (69) e fece descienere

(69) e fecese despozzare joso ne lo

A *leâ, loricâ pectus, ocreis & tibialibus crura contegens, accepto manibus Vexillo Populi, solus faciem e fenestris superioris ac majoris Aulae exeruit, & dexterâ exporrectâ silentium imperare videbatur, alloquutionem habiturus.* Sine dubio *si Tribunum auscultare Populus voluisset, re infectâ, & immutatâ voluntate a sententia sua discessisset. At* B *Romani Nicolao aures nullatenus praebuerunt, quinimo grunnientium porcorum more saevientes, a saxorum & balistarum jactu numquam cessabant. Celeriter ignem attulerunt, ut januam comburerent, ac tot sagittas & tela in eum injecerunt, ut a fenestris Tribunus semet subducere fuerit coactus. Veruto transfixa manus eidem fuit. Tunc Nicolaus Ve-* C *xillum sericum tenens, illudque explicans, ambabus manibus Populo ostendebat aureas literas, & Civium Romanorum gentilitia stemmata, ac si dicturus esset:* Ne loquar, prohibetis. Ego quidem concivis vester & popularis sum. Vos diligo. Si me interficietis, vosmetipsos, qui Romani estis, interimetis. *Nihil autem obstite-* D *runt remedia haec, quin Plebs & Populus rationis expers ad pejora proclivior rursus clamaret:* Moriatur proditor.

Tribunus intelligens, se ulterius durare non posse, aliam viam excogitavit, qua periculo eriperetur. In superiori Aula diutius morari diffidebat, quum adhuc in carceribus detineretur Dominus E *Brito de Narbona, cui tantam injuriam Nicolaus ipse intulerat. Itaque dubitans, Britonis manibus posse mori, sciensque ac videns Britonem Populo respondentem consentire, constituit e superiori aula divertere, & procul ab eodem Domino Britone, majoris securitatis gratiâ, recedere. Tunc arreptis mappis & mantilibus, iis se praecingens, demissus fuit sub*

nere joso ne lo scopierto, denanti a la presone. In quella presone staveano tutti li presoneri. Essi bedeano tutto. Tolle le chiavi, e tenele a sè: De li presoneri dubitava. De sopra ne la Sala remase Locciolo Pelliciaro, lo quale a quanno a quanno se faceva a li baiconi, e faceva atti co le mano, e co la vocca a lo Puopolo, e diceva: *Essolo cha vene joso dereto, e jessene dereto a lo Palazzo, cha dereto veneva.* Puoi se voitava a lo Tribuno, e confortavalo. Dicea cha non dubitasse. Puoi tornava a lo Puopolo, facenno li simili cenni: *Essolo dereto, essolo gioso dereto.* Davali la via e l'ordene. Locciolo, l'accise. Locciolo Pelliciaro confuse la libertà de lo Puopolo, lo quale mai non trovao capo. Solo per quello homo potea trovare libertate. Solo Locciolo, se lo havesse confortato, de fermo non moreva. Cha fò arza la Sala, lo ponte de la scala cadde a poca de hora. Ad esso non poteo aicuno venire. Lo die crescieva. Li Rioni de la Reola e li aitri fuorano venuti. Lo Puopolo cresciuto; le voluntate mutate pe la deversitate. Onne homo fora tornato a casa, ovvero granne vattaglia stata fora. Ma Loccio li tollè la speranza. Lo Tribuno desperato se mise a pericolo de la fortuna. Stajenno a lo scopierto lo Tribuno denanti a la Cancellaria, hora se trajeva la varvuta, hora se la metteva. Quesso era che habbe da vero doa opinioni. La prima opinione sea era de volere morire ad honore armato co le arme e co la spata in mano fra lo Puopolo a muodo de perzona magnifica, e de imperio. E ciò demostrava, quanno se metteva la varvuta, e tenease armato. La secunna openione fò de volere campare la perzona e non morire.

A *sub dio ante carcerem, in qua detenti custodiebantur omnes captivi, qui oculis rem totam intuebantur, de quibus suspicionem habens, claves carceris sustulit, & eas apud se retinuit. In aula superiori constitit Lucciolus Pelliciarius, qui saepiuscule os fenestris depromens, manibus & voce Populo innuebat dicens:* Ipse ad posticam descendit. Ipse per
B posticam Palatii recessit. *Postea se convertens Tribunum consolabatur, & verbis spem ei addebat. Iterum ad Populum revertebatur, & similiter gestiens repetebat.* Ad posticam se confert; Ad posticam pergit. *Modum ac viam Plebi praemonstrabat. Lucciolus exitium Tribuno creavit. Lucciolus Pelliciarius is fuit, qui Populi libertatem susdeque*
C *vertit. Populus namque, cui numquam caput fuerat, viri illius, scilicet Nicolai, praesidio libertatem unice consequi potuisset. Lucciolus demum unus fuit, qui si Tribuno animum addidisset, iste procul dubio mortem evasisset. Incensa namque fuit Aula, & scalae pons brevi decidit, adeo ut ad Tribunum (si ibi constitisset) nemini aditus patuisset.*
D *Procedente die Regiones Regulae, & alii concurrissent. Populi numerus crevisset. Hominum voluntates ex sententiarum diversitate fuissent immutatae. Unusquisque vel ad propria rediisset, vel ingenti certamine res ipsa diremta fuisset. At Lucciolus spem omnem Tribuno ademit. Is desperatione adactus, sortis periculum facere deliberavit. Stans sub*
E *dio e conspectu officii Cancellariorum, galeam nunc deponebat, modo resumebat. Duplici sane sententiâ anceps haerebat. Primo mortem sibi subeundam censens, eam appetere videbatur, honorifice armatus, & ensem manibus impugnans inter Populum, more magnifici ac imperio digni hominis. Huic consilio inhaerere eum credidisses, quum galeâ caput muniebat, & armis se instruebat. Secundo incolumi-*

rire. E queſſo demoſtrava, quanno ſe cavava la varvuta. Queſſe doa voluntate commattevano ne la mente ſoa. Venze la volontate de volere campare e vivere. Homo era como tutti li aitri. Temeva de lo morire. Puoi che deliverao pe meglio de volere vivere, pe qualunque via potea, cercao e trovao lo muodo betuperoſo e de poco animo. Jà li Romani haveano jettato fuoco ne la prima Porta, lena, vuoglio, e pece. La porta ardeva; lo ſolaro de la loja fiariava. La ſecunna porta ardeva, e caſcava lo ſolaro, e lo lennamе a piezzo a piezzo. Horribile era lo ſtrillare. Penzao lo Tribuno deviſato paſſare pe quello fuoco, e miſticarеſe co li aitri e campare. Queſſa fò l'ultima ſoa opinione. Aitra via non trovava. Dunque ſe ſpogliao le inſegne de la Baronìa. L'arme puſe joſo in tutto. Dolore ene da recordareſe. Forficaoſe la varva, e tenzeſe la faccia de tenta nera. Era là da prieſſo una caſelluccia, dove dormea lo Portanaro. Entrato là, tolle uno viecchio tabarro de vile panno, fatto a lo muodo paſtorale Campanino. Quello vile tabarro veſtìo. Puoi ſe meſe in capo una coitra de lietto, e così diviſato ne veo joſo. Paſſa la porta, la quale fiariava. Paſſa le ſcale, e lo terrore de lo ſolaro, che caſcava. Paſſa la intima porta libberamente. Fuoco non lo toccao. E miſticaoſe co li aitri. Desformato deformava la favella. Parlava Campanino, e dicea: *Suſo ſuſo: a gliu traditore*. Se le ultime ſcale paſſava, era campato.

A *mitatem ſibi quaerere nec mortem oppetere meditabatur, & in hanc voluntatem ſe inclinare oſtendebat, quum galeam abjiciebat. Duabus hiſce opinionibus animo agitatus, conſervandae vitae ſententiam potius adoptavit. Homo quippe ut ceteri erat, & mortem perhorreſcebat. Itaque poſtquam ſibi ſatius viſum fuit, vitam conſervare, omni modo, quo po-*
B *tuit, ſalutem exquirere coepit, ob quam obtinendam improbandâ & vili formâ fuit uſus. Jam Romani admotis januae Palatii lignis, oleo, & pice, addictoque igne, januam ipſam incenderant. Atrii ſuſtentaculum flamma convulſum crepabat. Secunda porta incendio abſumebatur, & ſolum cadebat, contignatione fruſtatim collabente. Horribilis ſtridor*
C *inſonabat auribus. Quo viſo Tribunus in animo habuit, ementita ſpecie ac habitu per accenſum ignem tranſire, & ſe cum aliis commiſcere, eo pacto evadere ſperans. Ejuſmodi praeconcepto conſilio, quum nullum aliud ſibi ſuppeteret, inſignia Dynaſtiae exuit. Igitur arma omnino abjecit. Id ſane recordatu doloriſicum eſt. Barbam forfice praecidit, &*
D *vultum atro colore infecit. Haud longe domunculam intravit, in qua Janitor dormiebat. Vetuſtum panni vilis pallium, ad modum paſtoralis Campani pallii conſarcinatum, arripiens induit. Poſtmodum culcitram lectuli capiti involutam impoſuit. His ementitis veſtibus contectus deſcendit. Portâ exceſſit, quae ex ardore ſcintillabat. Emenſus eſt ſcalas, ac ſu-*
E *ſtentaculum, quod terribiliter ruebat. Poſteriorem januam praeteriit adeo libere, ut ignis nullatenus eum pertigerit. Cum aliis ſe immiſcuit. Deformato habitu, & immutato loquendi idiomate, Campanâ dialecto utebatur ac ajebat:* Surſum: ſurſum: Ad Proditorem. *Si ultimas ſcalas praetergredi potuiſſet, e periculo ſalvus abiiſſet.*

La jente havea lo animo suso allo Palazzo. Passato la ultima porta, uno se li affece denanti, e sì lo raffigurao, e deoli de mano, e disse: *Non gire. Dove vai tu?* Levaoli quello piumaccio de capo, e massimamente che se pareva a lo splennore, che dava li braccialetti, che teneva. Erano inaurati. Non parea opera de riballo. Allhora como fò scopierto, porsese lo Tribuno manifestamente. Mostrao cha esso era. Non poteva dare più la voita. Nullo remedio era, se non de stare a la misericordia, a lo volere aitrujo. Preso pe le braccia, libberamente fò addutto pe tutte le scale senza offesa, fi' a lo luoco de lo Lione, dove li aitri la sententia vuodo. Dove esso sententiato li aitri havea, là fò addutto, e fò fatto uno silentio. Nullo homo era ardito toccarelo. Là stette pe meno de hora. La varva tonnita, lo voito nero, como fornaro, in juppariello de seta verde, sciento, co li musacchini inaurati, co le caize de biada, a muodo de Barone. Le vraccia teneva piecate. In quesso silentio mosse la faccia: vardao de là e de chà. Allhora Cecco de lo Viecchio impuinao mano ad uno stuocco, e deoli ne lo ventre. Quesso fò lo primo. Immediate puo' esso secunnao lo venire de Trejo Notaro, e deoli la spata in capo. Allhora lo uno e lo aitro; e li aitri lo percuoto. Chi li dao, chi li promette. Nullo motto facea. Alla prima morìo. Pena non sentìo. Venne uno con una fune: annodaoli tutti doi li piedi. Dierolo in terra; strascinavanollo, scortellavanollo. Cosinto lo passavano, como fossi criviello. Onne uno se ne jocava. Alla perdonanza li parea de stare. Per quessa via fù strascinato fi' a Santo Marciello. Là

A *Populus animo & oculis ad superiora Palatii intendebat. Dum Tribunus postremam portam transiret, obvium nescio quem habuit, qui ut ipsum recognovit, manu apprehendens dixit:* Ne perge: Quònam ire contendis? *Culcitram e capite ejus diripuit. Praesertim vero Tribunum manifestabant splendentia inaurata monilia, brachiis ejus circumposita.* B *Ipsum vilis, ut fingebat, conditionis hominem non esse satis ostendebant. Tunc se detectum videns Nicolaus, manifestum se fecit. Asseruit eumdem ipsum se esse. Sane probe novit, effugio nullum locum sibi relinqui, nec aliud superesse remedium, quam quod pietati & arbitrio alieno se submitteret. Brachiis apprehensus, per omnes Palatii scalas inoffensus* C *libere perductus fuit, usque ad Leonis locum, in quo flagitiosorum condemnationes promulgantur. Quò pertractus, ubi alios ipse damnaverat, facto silentio, nullus in eum manus injicere audebat. Ibi per spatium horae circiter stetit. Detonsâ barbâ, facie nigra ceu pistor, tuniculâ serici coloris viridis indutus, discinctus, inauratis brachialibus, & calceis blatteis more Baronis.* D *Decussata tenebat brachia. In hoc silentio vultum huc & illuc convertit & oculos. Tunc Franciscus Vetuli, stricto manibus gladio, Nicolaum in ventre percussit ac vulneravit primus. Francisco immediate successit Trejus Notarius, qui ense capiti vulnus inflixit. Exinde ambo & alii, qui aderant, Tribunum sauciarunt.* E *Vulnera alii irrogabant, plagas alii minabantur. Nullatenus tamen Nicolaus se movebat. Primo vulnere sibi illato exspiravit. Plagarum dolorem non sensit. Accessit quidam, qui fune pedes ejus in nodum colligavit, quem humi lapsum per solum raptarunt, cultris cadaver perforantes veluti cribrum. Quilibet de corpore Tribuni ludum sibi faciebat. Indulgentiam peccatorum se nancisci saeviendo* in

Là fo subito appeso per li piedi ad uno migniamiello. Capo non havea; erano remase le coccie pe via, donne era trascinato. Tante ferute havea; parea criviello. Non era loco senza feruta. Le mazza de fora grasse. Grasso era horribilemente. Bianco como latte insanguinato. Tanto era la soa grassezza, che parea uno smesurato Bufalo, o vero Vacca a maciello. Là penneo dii doi e notte una. Li Zitielli li jettavano le prete. Lo tierzo die de commannamento de Giugurta e de Sciaretta de la Colonna fò strascinato a lo campo dell' Austa. Là se adunao tutti li Judiei in granne moititudine. Non ne remase uno. Là fò fatto uno fuoco de cardi secchi. In quello fuoco de cardi fò messo. Era grasso, e pe sia moita grassezza ardea volentieri. Stavano là li Judiei fortemente affaccennati, afforosi, affoiti attizzavano li cardi, perchè ardesse. Così quello cuorpo fò arzo, e fò redutto in polvere. Non ne remase cica.

Quessa fine habbe Cola de Rienzo, lo quale se fece Tribuno Augusto de Roma, lo quale voize essere Campione de' Romani. In camora soa fò trovato uno spiecchio de acciaro, moito pulito, con caratteri e feure assai. In quello (70) spiecchio erance lo Spirito de Fiorone. Anco li fuoro trovati pugillari, dove scritti Romani havea, e la Coita, che voleva mettere. Lo primo ordene ciento perzone da cinqueciento Fiorini. Lo secunno ordene ciento perzone da quattrociento Fiorini. Lo tierzo da ciento Fiorini. Lo quarto da cinquanta Fiorini. Lo quinto da dieci Fiorini. Quanno quesso homo fò acciso,

(70) spiecchio costregneva lo spirito de

A *in illud opinabantur. Hoc modo usque ad Sanctum Marcellum solo abstrahentes cadaver, pedibus suspenderunt ad podiolum, capite jam avulso, & relictis per viam, per quam raptaverant ipsum, cranii frustulis. Tot vulneribus Nicolai corpus confoderant, ut cribro simillimum videretur. Nulla pars absque plaga remanebat. Nimium in modum obaesus corpore, candidus lactis ad instar, & cruentatus erat Tribunus. Tantae obaesitatis* B *fuit, ut enormis molis bubalo, aut saginatae vaccae ad lanienam, aequiparari posset. Suspensus biduo & una nocte constitit. Pueruli saxa in eum conjiciebant. Tertio die praecipientibus Jugurthâ & Sciarettâ de Columna ad Campum Augustae raptatum fuit cadaver. Illuc Judaeorum ingens multitudo, ne uno quidem domi relicto, convenit. Confecto* C *carduorum exsiccatorum rogo, in ignem corpus injecerunt, quod utpote pingue, facile ex multa pinguedine exarsit. Judaeis igitur conglomeratis, elaborantibus, solicitudine occupatis, & carduos, ut succenderentur, in foco componentibus, combustum fuit cadaver illud, ac in cineres* D *redactum, nullo vestigio ejus remanente.*

Hic fuit finis Nicolai Laurentii, qui se constituit Romae Tribunum Augustum & Romanorum defensorem. In ejus cubiculo invenerunt chalybeum speculum satis perpolitum, characteribus ac figuris pluribus ornatum, in quod spiritum ex Averno deductum compulerat. Pugillares insuper repererunt, quibus Romanorum E *nomina scripserat, & tributum, quod imponere decreverat. Primi ordinis centum viris quingentorum Florenorum tributum praestituerat. Secundi ordinis centum aliis quadringentorum. Tertii Florenorum centum. Quarti quinquaginta. Quinti decem Florenorum. Currente Anno Domini MCCCLIV. die VIII. Septembris, hora Tertiarum Nicolaus furore*

ciso, correvano Anni Domini MCCCLIV. a li otto dii de Settemmoro in hora de la Terza. Non solamente quesso fò morto in furore di Popolo, ma tutta soa forestaria fò derobbata de tutto arnese. Perdiero cavalli & arme. Fuoro lassati innudi sì quelli, che se trovaro a Roma, sì quelli, che staevano de fore per le fortezze a guerriare.

CAPITOLO XXV.

Digressione dello Scrittore di questa Vita.

VOgliome stennere sopra quessa materia. Franceschi entrao in Roma, e assediaro Tarpeja a lo Monte de Campituoglio. Per la paura Romani se erano redutti là. Puoi che viddero, che in Tarpeja non era sofficientia de fodero, deliveraro de mannare fore li Veterani, como perzone inutili, per havere più fodero, pe saivare la joventute. Così fò. Li Veterani nanti che jessero fore de Tarpeja, fuoro in conziglio. Dissero così: *Noa jamo a le case nuostre. Frà li Franceschi pe carnario muorti saremo senza dubio. Meglio ene, che moremmo in abito de vertute che de miseria. Onneuno se vesta le ornamenta soe.* Così fò. Li Veterani ne jero a le case. Ciasche perzona de essi se addobbao de quelle ornamenta, le quali haveano havuto ne le honoranze de li officii. Tale se vestìo a muodo de Pontifice, tale a muodo de Senatore; e chi da Prefietto, tale a muodo de Consòle. Allocarose ne li facistuori, adornati, con le vacchette in mano, adorne de prete pretiose e de auro. Frà li aitri uno havea nome Papirio. Forte adorno staeva denanti a la soa casa, *cum praetexta & cum trabea indutus.* La demane li Fran-

re Populi occisus fuit. Quorumlibet advenarum & externorum hominum cum eo confoederatorum societas omnibus supellectilibus exspoliata fuit, abreptis armis & equis. Qui Romae tunc fuerunt, ac ceteri, qui extra Urbem in Arcibus positi ad bellandum morabantur, omnes nudi dimissi fuere.

CAP. XXV.

Digressio Scriptoris Vitae hujus.

M*Ibi liceat in hac materia aliquid amplius referre. Franci Romam dudum intrarunt, & Tarpejum obsidione cinxerunt ad Montem Capitolii. Illuc Romani ex metu secesserant. At videntes in Tarpejo non esse satis victualium, senes emittere, veluti inutiles, deliberaverunt, ut major annonae copia juvenum multitudini alendae suppeteret. Quo facto senes, antequam e Tarpejo discederent, dixerunt:* Domos nostras repetemus, & mortem procul dubio Gallorum manibus, tamquam ad lanienam ducti, sustinebimus. Melius est, nos virtutis veste, quàm miseriae indumento contectos mori. Nostrûm quilibet ornamenta sua induat. *Igitur senum unusquisque domum propriam petiit, & singuli eo ornatu, qui dignitati muneribusque suis congrueret, se se decorarunt. Quidam in modum Pontificis, alii Senatorum more, nonnulli habitu Praefecti, aliqui ad Consulis speciem induti, in suppositis scabellis se collocarunt, virgas manibus tenentes, gemmis & auro exсultas. Prae ceteris quidam Papirius nomine, multis ornamentis spectabilis, ante fores domus suae,* praetextâ & trabeâ indutus, *perstitit. Mane sequenti Franci ob ejusmodi novitatem obstupescentes cucurrerunt, ut veluti* no-

Franceschi se maravigliaro de tale novitate. Curzero a bedere, como cosa nova. Uno Francesco mise la mano a la varva a questo Papirio, e disse: *Ahi vegliardo!* Allhora Papirio se desdegnao, perchè lo Francesco non li parlao con riverentia, como lo havito sio mustrava. Destese la vacchetta, e ferìo lo Francesco ne lo capo, e non temeo de morire pe saivare l'honoranza de la majestate soa. Lo buono Romano dunque non voize morire co la coitra in capo, como Cola de Rienzo morìo.

CAPITULO (a) VIGESIMO QUARTO.

Como Peroscini assediaro Bettona, e desfeccero la Terra da' fonnamenti, e tagliaro la testa a Messer Crispoldo traditore.

. . . .

. . . .

CAPITULO (b) VIGESIMO QUINTO.

Como le Campane de Santo Pietro messero. E como perdìo lo Papa la Signoria dello Senato. E como Papa Chimento morìo.

. . . .

. . . .

CAPITULO (c) VIGESIMO SESTO.

Como lo Senatore fu allapidato da' Remani. Delli magnifichi fatti, li quali

li

A *nevum, senes ipsos viderent. Gallus quidam arreptâ Papirii barbâ inquit:* Ah Senex! *Tunc Papirius indignatione commotus, quod Francus eum reverenter non alloquutus fuisset, quemadmodum habitus expetebat, virgam protendens, Gallum in capite percussit, mori haud timens, ut majestatis suae decus tueretur. Itaque Romanus vir hic probus mori noluit cum*
B *culcitra capiti imposita, sicuti Nicolaum Laurentii obiisse jam vidimus.*

CAPUT VICESIMUM QUARTUM.

C Quomodo Perusini Bettonium obsederunt, & a fundamentis Urbem ipsam everterunt, ac Domino Crispoldo proditori caput obtruncarunt.

. . . .

. . . .

D

CAPUT VICESIMUM QUINCTUM.

Quomodo Campanae Sancti Petri impositae fuerunt in sacra Turri. Quomodo Papa amisit dominium Senatus. Quomodo Clemens Pontifex ad plures abiit.

E . . . .

. . . .

CAPUT VICESIMUM SEXTUM.

Quomodo Senatorem Urbis Romani lapidibus obrutum occiderunt. De

ma-

(a) Capituli XXIV. descriptio ac enarratio in Codicibus MStis deperdita desideratur.
(b) Item Capituli subsequentis XXV. descriptio in iisdem Codicibus deperdita est.
(c) Capitulum XXVI. habes supra, Lector, in Libro Tertio Vitae Nicolai Laurentii a Cap. IV. usque ad XI. inclusive.

li fece fare Messere Egidio Conchese di Spagna, Legato Cardinale, per recuperare lo Patrimonio, la Marca de Ancona e Romagna.

magnificis actibus Domini Aegidii Caucensis ex Hispania, Cardinalis Legati, qui recuperavit Ecclesiae Patrimonium, Marchiam Anconitanam, & Romandiolam.

A

MOrto Papa Chimento &c.

DEfuncto Papa Clemente &c.

B

CAPITULO (a) VIGESIMO SETTIMO.

CAPUT VICESIMUM SEPTIMUM.

Como Messer Cola de Rienzo tornato in Roma reassonse lo dominio con molte allegrezze. E como fò occiso per lo Puopolo de Roma crudamente.

Quomodo Dominus Nicolaus Laurentii Romam reversus dominium multo cum gaudio resumsit. De crudeli nece, quam Nicolao Romanus Populus intulit.

C

CUrrevano Anni Domini MCCCLIV. &c.

CUrrente Anno Domini MCCCLIV. &c.

CAPITULO (b) VIGESIMO OTTAVO.

CAPUT VICESIMUM OCTAVUM.

De la venuta de Carlo Imperatore a Roma e de la soa coronazione, e de la soa partenza a la Alamagna.

De adventu Caroli Imperatoris Romam, & de ejus coronatione ac reditu in Alamanniam.

D

. . . .

. . . .

(*a*) Capitulum XXVII. habetur supra in eodem Tertio Libro a Cap. XII. usque ad finem ipsius Libri.

(*b*) Capitulum XXVIII. in MStis Codicibus deperditum desideratur.